UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
VAKGROEP NIEUWSTE GESCHIEDENIS
ACADEMIEJAAR 2004-2005

VOOR HET DUITSE VUURPELOTON.

EXECUTIES IN BEZET BELGIË TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG: TUSSEN REALITEIT EN MYTHE.

INLEIDING

DEEL 1

Verhandeling voorgelegd tot het behalen van de graad van Licentiaat in de Geschiedenis door

JAN VAN DER FRAENEN

Promotor:

Prof. dr. B. DE WEVER

Dankwoord

"Ik geef mij over aan de wil des Heeren, daar is niets meer aan te doen, ik dank u voor het geen gij gedaan hebt voor mij."
Alfons Vermeersch in zijn laatste brief, 6 april 1916.

Het mag dan al cliché klinken, maar het is daarom zeker niet minder waar: een licentiaatsverhandeling tot een goed einde brengen kan je niet alleen. Met dit te korte dankwoord zou ik graag een aantal mensen vermelden die mij hebben geholpen.

Mijn promotor, prof. dr. **Bruno De Wever** voor zijn boeiende uiteenzetting over de moeilijkste kwesties en onder wiens hoede ik me kon uitleven in het onderwerp.
Mijn leescommissarissen, Prof. dr. **René Vermeir** en in het bijzonder drs. **Antoon Vrints**, die mij goed op weg heeft gezet bij de start van het onderzoek.
Mijn **ouders**, voor hun steun en motivatie en voor het altijd bereikbaar zijn.
Mijn vriendin **Els Strobbe**, om er steeds met raad en daad geweest te zijn.
Lieve Deprez en **Johan Strobbe**, voor hun héél kritische naleeswerk en morele steun.
Mijn beste teamgenoot bij *Virovios Wervik*: **Jan Deleersnyder**, voor het databaseprogramma en voor zijn *companionship*.
Prof. dr. **Sophie de Schaepdrijver**, voor haar meer dan nuttige tips en ideeën bij het begin en einde van het onderzoek.
Drs **Emmanuel Debruyne** (SOMA) voor zijn informatie en tips in verband met de inlichtingendiensten.
De mensen van de **Western Front Association**: een lezing geven over het onderwerp was voor mij de ultieme test om eens te weten hoever ik stond.
Torsten Wiedemann voor de hulp bij het aanmaken van de kaartjes via HISGIS.
André Declercq uit Hamme, **Pierre-Alain Tallier** (Algemeen Rijksarchief), **Sandrin Coorevits** (Stadsarchief Waregem), **Lieven Vandeputte** (dienst Leefmilieu, stad Kortrijk); de **heemkundige kring Moerbeke** en de **heemkundige kring Assenede** *De Twee Ambachten*.

Tot slot al mijn vrienden en vriendinnen en alle andere personen zonder wie dit werk niet was kunnen tot stand komen.

Inhoud

Afkortingen 1
Lijst herkomst illustraties Inleiding en Deel 1 2

Voor het Duitse vuurpeloton: Inleiding, probleemstelling, methodologie en context 5

1. Inleiding en probleemstelling 6

2. Methodologie 10
2.1. Bronnenonderzoek 10
2.1.1. Archieffonds van de Vaderlandse Diensten of het Fonds Archives Services Patriotiques 10
2.1.1.1. Ontstaansgeschiedenis en doel 11
2.1.1.2. Organisatie 12
2.1.1.3. Werking en bronnen 13
2.1.2. Dienst voor de Oorlogsslachtoffers 17
2.1.3. Bronnen op lokaal vlak: archieven, monumenten en kringen 18
2.1.3.1. Rijksarchief Kortrijk 18
2.1.3.2. Rijksarchief Gent 18
2.1.3.3. Stadsarchief Waregem 19
2.1.3.4. Monumenten en begraafplaatsen vandaag: een vanzelfsprekende bron 20
2.1.3.5. Heemkundige Kringen 21
2.1.4. Eigentijdse 'papieren' bronnen 22
2.1.4.1. Algemeen 22
2.1.4.2. Dagboeken 24
2.1.5. Andere bronnen 27
2.2. Werkwijze 29
2.2.1. De namen(lijsten) 29
2.2.2. Het databankprogramma: e-xecuties14-18 31
2.2.3. Literatuur 32
2.2.4. Keuze en selectie van de bronnen 32

3. Bronnen en bibliografie 34
3.1. Primaire bronnen 34
3.2. Secondaire bronnen 34
3.3. Dagboeken 38
3.4. Bibliografie: monografieën 38
3.5. Bibliografie: artikels in boeken of tijdschriften 41
3.6. Bibliografie: Werkinstrumenten, bibliografieën, voordrachten 43
3.7. Websites 44

4. De Eerste Wereldoorlog in België 45
4.1. Vlijt en strijd: België ontzet! 45
4.2. Hard en smart: België bezet! 47
4.3. Daad en draad: België verzet! 53
4.3.1. De Geallieerde inlichtingendiensten 53
4.3.2. Spion ter velde 56
4.3.3. Ter land, ter zee en in de lucht: de transmissie van gegevens 58

Voor het Duitse vuurpeloton: Deel 1: De gefusilleerden en hun herinnering: een prosopografisch onderzoek 62

1. Identificatie van de groep gefusilleerden 63
1.1. Welke executies? 63
1.2. Enkele cijfergegevens en opmerkingen 65
1.3. Beroepen 67
1.3.1. Socio-professionele indeling van de beroepen van de gefusilleerden 67
1.3.2. Vergelijking met Debruyne 71
1.4. Leeftijd 77
1.5. Familiale situatie 79
1.5.1. Burgerlijke stand 79
1.5.2. Aantal kinderen 79
1.6. Woonplaats 83
1.6.1. Spreiding 84
1.6.2. Spoorweg 87

1.6.3. Grenzen 89
1.6.4. Relatieve bevolkingsaantal 90
1.6.5. Het *Etappengebiet*: een zwaardere tol? 92
1.7. Taalverhoudingen 95
1.7.1. Algemeen 95
1.7.2. Nederlandstalig versus Franstalig 96
1.8. Vrouwen 99
1.8.1. Slechts tien 99
1.8.2. Het perfecte slachtoffer: Edith Cavell 102
1.8.3. Gabriëlle Petit: een grootse dame? 105
1.9. Netwerk 109

2. Van arrestatie tot executie 112
2.1. Arrestatie 112
2.2. Ondervragingen 113
2.3. *Den Pruisischen Bloedraad*: het proces en de rol van de advocaat 116
2.4. De gratieverzoeken 120
2.5. De laatste nacht 121

3. Van executie tot *Bekanntmachung*! 123
3.1. Executie 123
3.2. Vive la Belgique! Vive la France! Vive 129
3.3. Waar vonden de executies plaats? 130
3.3.1. Spreiding 130
3.3.2. De executieoorden 132
3.3.2.1. Brugge 132
3.3.2.2. Gent 133
3.3.2.3. De evolutie van het Gentse executieoord in foto's 138
3.4. Wanneer vonden de executies plaats? 142
3.4.1. België en Noord-Frankrijk 142
3.4.1.1. De eerste executies 142
3.4.1.2. Verdere verloop 142
3.4.1.3. Laatste executies 147
3.4.2. September 1914-oktober 1916 versus november 1916-november 1918 147
3.5. De *Bekanntmachung* 151

4. Van gefusilleerde spion tot held en martelaar: de naoorlogse cultus 155

4.1. De begrafenis: “Was dat nu een Begrafenis of een Triomftocht?” 156

4.2. Monumenten 159

4.2.1. Het collectieve vlak: de collectieve monumenten 160

4.2.2. Het lokale vlak 161

4.2.2.1. De grafmonumenten 161

4.2.2.2. De individuele monumenten 164

4.2.2.3. De oorlogsmonumenten 166

4.2.2.4. Straatnamen 168

4.4. Onderscheidingen 175

5. Algemeen besluit Deel 1-2-3 177

5.1. De identificatie van de gefusilleerde en de executie 177

5.2. Van spion tot held en martelaar 181

5.3. De situatie vandaag 182

5.4. Was er een bewuste executiepolitiek? 184

5.4. Nederlandstalig versus Franstalig? 186

Afkortingen

ARA	Algemeen Rijksarchief, Brussel
AH	Algemeen Hoofdkwartier
BMIC	British Military Intelligence Commission
Bulletin	Bulletin officiel de la Féderation Nationale des Prisonniers Politique de la Guerre
Clas.	Classement
FASP	Fonds Archives Services Patriotiques
Fédération	Fédération Nationale des Prisonniers Politique de la Guerre
MS	Modern Stadsarchief
P	Portefeuille
RAG	Rijksarchief Gent
RAK	Rijksarchief Kortrijk

Lijst herkomst illustraties Inleiding en Deel 1

Afbeelding 0: voorblad(en): detail van kaft: *Miss Cavell, Heldin en Martelares* (Leuven, s.d.)

Afbeelding 1: karikatuur terechtstelling; *DM Boeken*, wekelijkse literaire bijlage van De Morgen; 21/04/2004; p. 20: Famous last Words

Afbeelding 2: portefeuille in het FASP in slechte staat; ARA, FASP, P46, Map 3; foto: eigen verzameling documenten

Afbeelding 3: organigram Geallieerde inlichtingendiensten, op basis van L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre, l'espionnage en Belgique durant la guerre 1914-1918, histoire et mémoire* (Bruxelles, 2004), p. 229.

Afbeelding 4: spoorwegspionage en territoriale spionage: detail van tekening *Pro Patria*; *Services des Renseigenments Miliatiares de Courtraisis, 1914-1918*, "The Medals awarded to Mr. Joannes Degezelle", internet: Hendriks Medal Corner, Hall of Honours: http://users.skynet.be/hendrik/ met toelating

Afbeelding 5: staafgrafiek, beroepen volgens categorie, eigen verzameling documenten

Afbeelding 6: schijfdiagram, verdeling volgens aard van het inkomen, eigen verzameling documenten

Afbeelding 7: staafgrafiek, vergelijking Debruyne - gefusilleerden, eigen verzameling documenten

Afbeelding 8: simulatiegrafiek, Debruyne - gefusilleerden, eigen verzameling documenten

Afbeelding 9: staafgrafiek, vergelijking Debruyne - gefusilleerden: leeftijd, eigen verzameling documenten

Afbeelding 10: schijfdiagram, burgerlijke stand, eigen verzameling documenten

Afbeelding 11: staafgrafiek, aantal kinderen per gefusilleerde, eigen verzameling documenten

Afbeelding 12: Kaart 1: België, spreiding gefusilleerden, absolute aantal, met territoriale indeling en spoorwegennet, basis HISGIS, eigen verzameling documenten

Afbeelding 13: Kaart 2: provincie Brussel, spreiding gefusilleerden in absolute cijfers, met spoorwegennet, basis HISGIS, eigen verzameling documenten

Afbeelding 14: Kaart 3: grensgebied Oost-Vlaanderen en Antwerpen, spreiding gefusilleerden, in absolute cijfers, met spoorwegennet, basis HISGIS, eigen verzameling documenten
Afbeelding 15: Kaart 4: België, spreiding gefusilleerden, relatieve aantal, met territoriale indeling en spoorwegennet, basis HISGIS, eigen verzameling documenten
Afbeelding 16: Kaart 5: Etappengebiet, Marinegebiet en Operatiegebiet: spreiding gefusilleerden, relatieve aantal, met spoorwegennet, basis HISGIS, eigen verzameling documenten
Afbeelding 17: schijfdiagram, taalverhoudingen, eigen verzameling documenten
Afbeelding 18: schijfdiagram, taalverhoudingen, Nederlandstalig vs. Franstalig, eigen verzameling documenten
Afbeelding 19: Voorblad *Le Patriot Illustré*, 29 juli 1923; Jaargang 39, nr. 30, p. 1.
Afbeelding 20: postkaart *Tir National*, Brussel, privé-verzameling André Declercq
Afbeelding 21: kartonnen medaillon, *Le Foyer de la Femme*, privé-verzameling André Declercq
Afbeelding 22: schijfdiagram, spreiding per netwerk, eigen verzameling documenten
Afbeelding 23: staafgrafiek, spreiding over netwerk in twee fasen, eigen verzameling documenten
Afbeelding 24: detail uit diploma *Politieke Gevangene 1914-1918*, Jan Degezelle; "The Medals awarded to Mr. Joannes Degezelle", internet: Hendriks Medal Corner, Hall of Honours: http://users.skynet.be/hendrik/ met toelating
Afbeelding 25: postkaart, Gentse gevangenis met "dievenkarreke": Privé-archief J. Dobbelaere
Afbeelding 26: detail uit Duits terechtstellingsschema: ARA, FASP, P141.
Afbeelding 27: detail uit Duits terechtstellingsschema: ARA, FASP, P141.
Afbeelding 28: de terechtstelling: detail van tekening *Pro Patria*; *Services des Renseigenments Miliatiares de Courtraisis, 1914-1918*, "The Medals awarded to Mr. Joannes Degezelle", internet: Hendriks Medal Corner, Hall of Honours: http://users.skynet.be/hendrik/ met toelating
Afbeelding 29: staafgrafiek aantal executies per plaats, eigen verzameling documenten

Afbeelding 30: Het gebouw van het Gentse executieoord, november 1921, met detail van monument; ARA, FASP, P141.

Afbeelding 31: postkaart, gebouw op het Oord der Gefusilleerden, jaren '30; Privé-archief J. Dobbelaere

Afbeelding 32: postkaart, executiepalen in Gent, precieze datum niet bekend; Privé-archief J. Dobbelaere

Afbeelding 33: executiepalen in Gent, november 1921; ARA, FASP, P141.

Afbeelding 34: postkaart, executiepalen in Gent, jaren '30; Privé-archief J. Dobbelaere

Afbeelding 35: foto, executiepalen in Gent, 12 oktober 2004; foto: eigen verzameling documenten

Afbeelding 36: grafiek, totaal executies, verspreiding per maand

Afbeelding 37: staafgrafiek, vergelijking 1ste met 2de helft bezetting van de belangrijkste executieplaatsen, eigen verzameling documenten

Afbeelding 38: *Bekanntmachung*: terechtstelling op 8 mei 1916 in Brugge, bekendgemaakt op 11 mei; RAG, *Oorlogsarchieven*, inv. nr. 272, Moerbeke-Waas, 24.bis.1.

Afbeelding 39: de bekendmaking, detail van tekening uit Georges Rency, *La Belgique et la Guerre 1. La vie matérielle de la Belgique durent la Guerre Mondiale* (Bruxelles, 1920), p.71.

Afbeelding 40: monument oorlogsslachtoffers 1914-1918, Westerbegraafplaats, Gent, 15 november 2004; foto: eigen verzameling documenten

Afbeelding 41: herinneringssteen, J. Dobbelaere, Bassevelde, 16 april 2005; foto: eigen verzameling documenten

Afbeelding 42: gemeentelijk oorlogsmonument, Sint-Kruis-Brugge, 16 april 2005; foto: eigen verzameling documenten

Afbeelding 43: postkaart, zonder datum, *Lille à ses Fusillés*, eigen verzameling documenten

Afbeelding 44: wegwijzer naar Executieoord in de Offerlaan, Gent, 12 oktober 2004; foto: eigen verzameling documenten

Afbeelding 45: decoratie, *Member in the Military Division of Order of the British Empire*; "The Medals awarded to Mr. Joannes Degezelle", internet: Hendriks Medal Corner, Hall of Honours: http://users.skynet.be/hendrik/ met toelating

VOOR HET DUITSE VUURPELOTON:

INLEIDING, PROBLEEMSTELLING, METHODOLOGIE EN CONTEXT

1. Inleiding en probleemstelling

"*Hoe gaat dat doodschieting toe? En de geest verplaatst zich in het vroege schemeruur. De zon is nog niet opgestaan; het donker celrijtuig, dat u naar de strafplaats voert houdt stil en ge stapt af. Is het van schrik of van koude, dat ge beeft en dat uw kin knakt? Het is ook zoo killig daar aan dien muur, waar ge zijt gereedgesteld. Voor u, in nog twijfelduister is er een wemeling van enkele soldaten, een zwakke flikkering van staal. Het gaat zoo vlug niet toe, als ge denken zoudt. Ze moeten zich in 't gelid stellen, het commando hoeft gegeven te worden juist op den slag van het bepaald uur. Een dokter staat daar om uw overlijden vast te stellen, misschien is hij het, die u desnoods den genadeslag geven moet. Nu hoort ge weer iets aanrollen, met dat licht gerol - ge kent het wel - dàt van een niet beladen doodwagen. Hij is het, die uw kist aanbrengt... Ja, ja, de blinddoek, laat hem u toch ombinden, anders... anders doet ge een onwillekeurige beweging en...*"[1]

Dit pende schrijfster Virginie Loveling neer in haar oorlogsdagboek. De regelmatige televisiekijker wordt bijna dagelijks met executies geconfronteerd. In de historische film *Michael Collins* bijvoorbeeld worden de vijftien leiders van de paasopstand in april 1916 in Dublin door Britse soldaten geëxecuteerd. In de historische satire *Blackadder II* wordt in de derde reeks Lord Edmund Blackadder aangesteld door koningin Elizabeth om de wekelijkse executies te regelen. In *Blackadder goes Forth* staat de Britse kapitein Blackadder zelf voor het vuurpeloton, wegens het doodschieten van een postduif. Het lijstje van executies op het tv-scherm kan blijven doorgaan.

Ook het Duitse legerleiding paste het systeem van executies toe, vooral op de vijandelijke bevolking. In een periode van drie maanden werden er zo'n 6 500 Belgische en Noord-Franse burgers geëxecuteerd door het Duitse leger. Dit gebeurde vanaf het begin van de oorlog (begin augustus 1914) tot de stabilisatie van het westelijke front eind oktober 1914. Alles speelde zich dus af tijdens de bewegingsoorlog. De meeste van deze fusillades vonden plaats als represaillemaatregel en vergelding, zonder enige vorm van proces. Willekeurige mensen werden uitgepikt en dikwijls ter plekke neergeschoten. Een van de bekendere gevallen is de stad Dinant. Daar werden op 23 augustus 1914 674

[1] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood, Virginie Lovelings dagboek 1914-1918* (Gent, 1999), pp 435-436.

burgers omgebracht door onder andere executies.[2] Hierover is uitgebreid onderzoek gedaan door John Horne en Alan Kramer, twee Ierse historici, die hun resultaten over de *franc-tireurs*, de mythische vrijschutters waarover zoveel te doen was, gepubliceerd hebben in een lijvig boek: *German Atrocities 1914, A History of Denial*.[3]

De executies van burgers hield niet op bij het vastlopen van het front. Tijdens de eigenlijke bezetting werden er nog een groot aantal mensen gefusilleerd. In vage termen is de groep van gefusilleerden tijdens de bezetting te onderscheiden in executies van het gemeenrecht (moord etc) en executies wegens vaderlandslievende motieven. Een aantal mensen, 280 om precies te zijn, werd terechtgesteld wegens deze vaderlandslievende motieven; zo werd dit tenminste na de oorlog voorgesteld. Die mensen zijn het onderwerp van dit onderzoek. De vaderlandse motieven zijn dan spionage, passage en destructie. De criteria hiervoor bepaal ik niet zelf. Een Archiefcommissie heeft zich begin jaren 1920 al over de zaak gebogen en heeft een uitgebreid archief nagelaten. Dit archief, het Fonds Vaderlandse Diensten, is de leidraad van deze verhandeling. Wat zal ik hier dan precies onderzoeken? Het onderzoek wordt in twee grote vragen opgedeeld. Bij de **eerste onderzoeksvraag** ga ik dieper in op de executies op zich in België en Noord-Frankrijk[4], en zal ik me toespitsen op een prosopografische studie van de groep terechtgestelden. Uit de literatuur blijkt immers dat er nog geen studie gemaakt is over deze groep mensen in zijn geheel. Er bestaan slechts enkele bijna hagiografische studies over een aantal van deze mensen, zoals Gabriëlle Petit, Philippe Baucq en Edith Cavell. Nog anderen worden aangehaald in lokale monografieën, maar dit is héél beperkt. De groep van gefusilleerden moet dus eerst in zijn totaliteit worden geïdentificeerd. **Wie** zijn deze mensen, vanwaar komen ze, wat is hun **achtergrond** etc… . Werkten de agenten van de inlichtingendiensten alleen, of waren ze verbonden aan grote netwerken? Wat was hun functie hierin?

Het is dus de bedoeling om de gemeenschappelijke en bijzondere kenmerken van deze groep mensen op te sporen, en deze te onderzoeken.

Vervolgens, na de prosopografische studie en dus nog steeds in het kader van de eerste grote onderzoeksvraag, zal ik dieper ingaan op de executies op zich. **Hoe** en **waar** en in **welke omstandigheden** verliep zo'n terechtstelling? Het **wanneer**

[2] John Horne and Alan Kramer, *German Atrocities 1914, A History of Denial* (Yale, New Haven and London, 2001), p 437.
[3] John Horne and Alan Kramer, *German Atrocities 1914…*, 608 p.
[4] Met deze geografische aanduiding Noord-Frankrijk wordt het door de Duitsers bezette gebied van Frankrijk bedoeld.

van de executies is ook een belangrijke vraag. Zijn er opmerkelijke pieken op te merken (periodes met een hoog aantal executies en periodes met een laag aantal), of is er een constante te merken? Is een toename of een afname van het aantal terechtstellingen te linken aan het oorlogsverloop, de gebeurtenissen aan het front of belangrijke verschuivingen in het bezette gebied? Ook hier zal ik proberen na te gaan of er gemeenschappelijke kenmerken zijn.
Dit zijn slechts enkele kleinere vragen die onderdeel uitmaken van de eerste grote onderzoeksvraag. Daarmee is de groep gefusilleerden geïdentificeerd en werden ze in hun context geplaatst. Misschien is het zelfs mogelijk om een beeld te schetsen van de werking van het Duitse krijgsgerecht door het bestuderen van de processen.

De **tweede onderzoeksvraag** gaat dieper in op dezelfde groep mensen in de onmiddellijke naoorlogse context. De onmiddellijke naoorlogse periode is hier het belangrijkste, met het oprichten van monumenten en de herdenkingen rond de doden. Wat was de rol van de gefusilleerde hierin? Werd hij herinnerd of werd hij vergeten? Werd hij persoonlijk herinnerd of werd hij steeds in verhouding tot de groep terechtgestelden gezien? Hoe zit de herinneringscultuur rond deze mensen in elkaar? In een eerste fase, quasi onmiddellijk na de oorlog, werden de meeste van hen ontgraven en op andere plaatsen herbegraven. Ging dit gepaard met huldigingen, misvieringen en erestoeten, of gebeurde dit in alle intimiteit? Wie kreeg er een monument en wie niet? Zijn er hier nationale, regionale, provinciale en lokale verschillen? Werd iedereen even veel herinnerd? Kortom, wie werd er als held beschouwd, en wie geraakte er in vergetelheid?
Een laatste punt dat niet uit het oog mag verloren worden, is de herinnering aan deze mensen in het begin van 21ste eeuw. Wie is er nog gekend en bemind en wie is er vergeten geraakt?

De verhandeling is in drie grote delen opgesplitst. Na deze inleiding, probleemstelling, context en methodologie, volgt het eigenlijke eerste deel. Hier probeer ik de twee grote onderzoeksvragen en al hun bijvragen te behandelen en te beantwoorden. Algemene en specifieke lijnen zullen hierbij worden blootgelegd.

In het tweede deel, dat in een apart bundel zit, ga ik dieper in op de casus Gent. Elke in Gent terechtgestelde voor vaderlandse motieven zal hier worden behandeld in zijn 'oorlogse' en naoorlogse context. Het tweede deel is dus eigenlijk de praktische toepassing van het eerste deel.

Het derde deel ten slotte, dat ook in de tweede bundel zit, is een databank met alle relevante gegevens van de gefusilleerden. Omdat de databank bestaat uit de gegevens van ongeveer 280 personen, is hij alleen te raadplegen via een bijgevoegde Cd-rom. Deze databank is een belangrijk onderdeel van deze verhandeling. Een uitgebreide handleiding werd aan de cd-rom toegevoegd.

Afbeelding 1: karikatuur terechtstelling

2. Methodologie

2.1. Bronnenonderzoek

Verschillende bronnen werden gebruikt voor het schrijven van deze verhandeling. Eén voor één worden ze hier besproken, in volgorde van hun belangrijkheid.

2.1.1. Archieffonds van de Vaderlandse Diensten of het Fonds Archives Services Patriotiques

Dé bron bij uitstek bij het schrijven van deze eindverhandeling was het *Fonds Archives Services Patriotiques* (FASP). Het fonds is ongeveer 24 meter lang en werd in het begin van de jaren 1920 aangelegd. Het is onderverdeeld in 249 portefeuilles die elk tot tien verschillende mappen tellen. Het fonds is een goudmijn voor informatie over de inlichtingendiensten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het grote nadeel is echter dat er geen gedetailleerde inventaris van bestaat. De huidige inventaris is 53 bladzijden lang, bevat een titelbeschrijving van de verschillende mappen van de portefeuilles, en is uitsluitend in het Frans opgesteld. Hier en daar is er nog met de hand bijgeschreven. De inventaris kan worden opgesplitst in twee delen. Het eerste deel bevat Portefeuilles 1 tot en met 147 (bladzijden 1 tot en met 25), en het tweede deel bevat portefeuilles 148 tot en met 249 (bladzijden 26 tot en met 53). Het tweede deel bevat voornamelijk dubbels, maar ook dossiers van diensten die in het eerste deel van de inventaris nog niet aan bod kwamen ("*trouvé plus tard*"[5]). Deze mappen hebben een nummer dat overeenkomt met de mappen uit het eerste deel van de inventaris. Deze mappen zouden volgens de opsteller van deze inventaris bij het eerste deel moeten gevoegd worden. Dit is echter nooit gebeurd, met als gevolg dat het zoeken nog moeilijker wordt. Elk van de mappen in de portefeuilles draagt een naam, waarmee de onderzoeker nog niet meer weet (bijvoorbeeld: Portefeuille 4, Map 2: War Office – Service Alphonse). In sommige van de mappen is er vervolgens een meer gedetailleerde inventaris voorhanden, opgedeeld volgens verschillende *classements* gesorteerd volgens herkomst van de bron (documenten bewaard door agenten; documenten bewaard door de familie;

[5] Inventaris van het Fonds Vaderlandse Diensten, ARA.

documenten van Duitse origine,…). In de verschillende mappen zitten de meeste documenten niet meer in hun juiste volgorde.

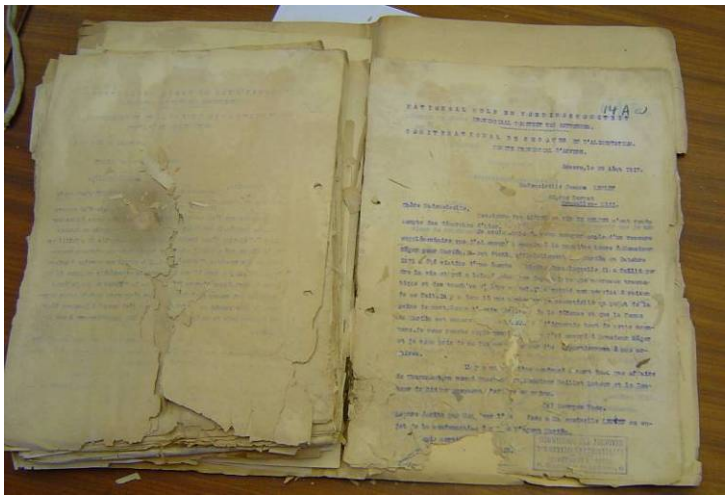

Afbeelding 2: portefeuille in het FASP in slechte staat

Het fonds is dus 'dringend' toe aan een gedetailleerde inventarisatie. Enkele portefeuilles zijn trouwens in een bijzonder slechte staat. Het papier verpulvert zelfs als je het behandelt. Zo is "map 3" van portefeuille 56, gedeeltelijk onleesbaar door het te broze papier. "Map 3" tussen aanhalingstekens omdat deze map in de inventaris onder Portefeuille 47 staat. In werkelijkheid zit map 3 in Portefeuille 46.

2.1.1.1. Ontstaansgeschiedenis en doel

Kort na de wapenstilstand kreeg de directie van het *Corps d'Observation Anglais* de officiële opdracht van de Britse regering om een geschiedenis van de inlichtingendienst tijdens de oorlogsjaren samen te stellen. De directie zelf deed dit niet, maar stelde voor dat een Commissie deze opdracht op zich zou nemen. Een *Commission des Annales* werd opgericht, die al vlug van naam én idee veranderde. De werking werd niet langer verzekerd door een *Commission des Annales*, maar door een *Commission des Archives* of de *Archiefcommissie*.[6] Een korte geschiedenis of reconstructie van de verschillende diensten zou worden geschreven, maar om verschillende redenen werd die nooit gepubliceerd. Alle verzamelde documenten en stukken zouden na het beëindigen van het werk worden overgebracht naar de 'Nationale Archieven'. "*Zij zullen later aan de geschiedschrijvers dienen om de geschiedenis van ons Vaderland gedurende dit tragisch tijdvak te bestudeeren en te beschrijven*"[7] Voor de historicus van

[6] "Notice sur la Commission des Archives des Services Patriotiques etablis en territoire occupé au front de l'ouest", ARA, FASP, P239.
[7] "Rondzendbrief van de *Archiefcommissie der Vaderlandsche Diensten*", ARA, FASP, bijna in alle Portefeuilles terug te vinden.

vandaag is dat laatste interessant om weten. Er werd immers rekening gehouden met historische kritiek en met de basisprincipes van het documentbeheer: het herkomstbeginsel. Verslagen of rapporten werden niet uit hun context gerukt, maar alles werd netjes in een map bijgehouden. Er werden wel afschriften en uittreksels, met verwijzing naar het origineel, die in andere dossiers terug te vinden zijn.

Belangrijk voor deze Archiefcommissie was dat ze vanuit een officiële instantie werd gesteund. De Archiefcommissie kwam op 10 november 1919 onder bescherming van het *Ministerie van Wetenschappen en Diensten.*[8] Dit prijkte ook onder de titel van de rondzendbrief die aan alle gegadigden werd verstuurd. Zo hoopte men een wetenschappelijker en officiëler statuut te krijgen, waardoor de nodige informatie misschien (sneller) zou verschaft worden.
De Archiefcommissie had dus als doel "*de bewijsstukken over de vaderlandsche diensten die in België gedurende de duitsche bezetting gewerkt hebben en den min of meer rechtstreekschen strijd tegen den vijand bedoelden, zoo volkomen mogelijk te verzamelen.*"[9]

2.1.1.2. Organisatie

Om haar doel te bereiken werd de Archiefcommissie in verschillende organismes onderverdeeld.
Als eerste organisme waren er de provinciale (voor België) en departementale (voor Frankrijk) secretariaten, die elk onder leiding stonden van een directeur, en bijgestaan werden door een secretaris, een jurist, een dactylograaf…[10]
Ten tweede waren er vijf districtsecretariaten. Drie daarvan waren in België. Het districtsecretariaat van Luik kreeg de provincies Luik en Limburg onder zijn bevoegdheid. Het districtsecretariaat van Brussel kreeg de provincies Brabant, Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen en een deel van Henegouwen onder zijn bevoegdheid. Het districtsecretariaat van Namen kreeg het andere deel van Henegouwen, namelijk het arrondissement Charleroi, Thuin en Chimay, de provincies Namen en Luxemburg en het Groothertogdom Luxemburg onder zijn bevoegdheid. Er was een districtsecretariaat in Frankrijk. Een laatste

[8] "Notice sur la Commission des Archives des Services Patriotiques établis en territoire occupé au front de l'ouest", ARA, FASP, P239.
[9] "Rondzendbrief van de *Archiefcommissie der Vaderlandsche Diensten*", ARA, FASP, bijna in alle Portefeuilles terug te vinden.
[10] "Instructions générales pour les sécrétariats de la Commission des Archives des Services Patriotiques etablis en territoire occupé au front de l'ouest", ARA, FASP, P243.

districtsecretariaat was verantwoordelijk voor de diensten die tijdens de oorlog in Nederland plaatsvonden. Het doel van deze districtsecretariaten was het oprichten en controleren van de provinciale/departementale secretariaten.[11]
Ten derde werd er een Algemeen Secretariaat opgericht in Luik. Het bestond uit vijf leden en het werd beheerd door het districtsecretariaat van Luik. Het stond onder leiding van Walthère Dewé, die zelf actief was in het inlichtingennetwerk *La Dame Blanche*.[12]
Als laatste organisme werd er een *comité de patronage* in het leven geroepen. Het bestond uit "*un groupe des personnalités d'un patriotisme éprouvé*".[13] Voorzitter van het Comité was de Aartsbisschop van Mechelen, kardinaal Mercier. Andere leden waren A. Max (burgemeester van Brussel), Generaal Leman, M. Landau (kapitein in het Britse leger en voormalig chef van de BMIC in België), Henri Pirenne (professor aan de Universiteit van Gent), … .[14]

2.1.1.3. Werking en bronnen

In een rondzendbrief met "*Vraaglijst*"[15] die naar alle belanghebbenden, namelijk de medewerkers van de inlichtingendiensten, verstuurd werd, verduidelijkte de Archiefcommissie haar doel en haar taak: "*Om hare arbeid te vervullen, wendt zich de Commissie dringend tot allen, die zulke diensten bewezen hebben, om hun medewerking te bekomen. Deze kan door drie wijzen afgericht worden: 1°) Door het leveren der verschillende STUKKEN, welke zij bezitten of door het gedoogen van het afschrift daarvan.* (…) *2°) Door het leveren van VERSLAGEN over hunnen persoonlijken arbeid of dien van medewerkers of kennissen. Om het opstellen van deze verslagen te vergemakkelijken, voegen wij hierbij eene uitvoerige vraaglijst. 3°) Door het mededeelen van personen die belangrijke bewijsstukken bezitten of in staat zijn voorname inlichtingen te geven.*"[16] Vele van de aangeschreven mensen antwoordden op het formulier zelf, anderen staken er een apart blad bij als het formulier volgeschreven was, maar de meesten onder

---

[11] idem
[12] Walthère Dewé (1880-1944): richtte in 1916 *La Dame Blanche* op. Tussen 1919 en 1922 was hij voorzitter van de *Commission des Annales*. In de Tweede Wereldoorlog hernam hij zijn spionageactiviteiten. Hij werd gedood op 14 januari 1944, terwijl hij probeerde te ontsnappen aan een Duitse huiszoeking. (L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre, l'espionnage en Belgique durant la guerre 1914-1918, histoire et mémoire* (Bruxelles, 2004), pp. 237-238.)
[13] "Instructions générales pour les sécrétariats de la Commission des Archives des Services Patriotiques etablis en territoire occupé au front de l'ouest", ARA, FASP, P243.
[14] idem
[15] "Rondzendbrief van de *Archiefcommissie der Vaderlandsche Diensten*", ARA, FASP, bijna in alle Portefeuilles terug te vinden.
[16] "idem

hen namen er een apart blad bij en beantwoordden zorgvuldig alle vragen, met een verwijzing naar de nummers op het formulier. Er waren er die antwoordden dat ze van niets wisten. Enkelen werden eerst in het Frans aangeschreven, en vroegen om een exemplaar in het Nederlands, waarna ze de vragenlijst gedetailleerd beantwoordden. Zelden week er iemand van de vragenlijst af. Men hield zich strikt aan de vraagjes op de lijst. Het gebeurde ook vaak dat de Archiefcommissie aanmaningen moest sturen om de vragenlijst beantwoord terug te zenden. Uit deze antwoorden, rapporten of verslagen is er een schat aan informatie te halen over de agenten van de inlichtingendiensten. Hun motieven, verdiensten, werkperiodes, activiteiten, beloningen etc werden hier in verhaald en bekendgemaakt.

Niet alleen vragenlijsten, maar ook andere bronnen werden aangesproken: de dossiers van de bureaus van de inlichtingendiensten afhankelijk van de Ministeries van Oorlog en de dossiers van de Consulaten van Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië; dossiers van de *chefs* van de verschillende inlichtingendiensten in Nederland; de dossiers van de opheffing van de diensten na de wapenstilstand; archieven van de Belgische tribunalen; archieven van de publieke administratie; archieven van advocaten; documenten bewaard door particulieren; publicaties (boeken, kranten, redevoeringen,…), … .[17] Iedereen die ooit in contact kwam met de inlichtingendiensten tijdens de oorlog, of door leden van een dienst bekend was, mocht zich aan een brief verwachten van de Archiefcommissie. Ook krantenartikels over gefusilleerden, over decoraties etc werden zorgvuldig bewaard.

De Archiefcommissie stelde heel wat regels voorop waarmee de verschillende secretariaten rekening dienden te houden. Documenten, rapporten en verklaringen werden aangezien als historische documenten en moesten daarom met grote zorg behandeld worden. Er werd van elke document een gecertificeerd afschrift gemaakt. Dit moest worden voorzien van datum, handtekening en van een stempel. Ook dienden alle rapporten voorzien worden van datum en handtekening van de auteur. De secretaris van de afdeling werd gevraagd om zijn fiat aan het rapport te geven, waarmee hij bevestigde dat de gegevens correct waren genoteerd of afgeschreven. Alle verklaringen en rapporten werden kritisch doorgenomen. Indien nodig vroeg het secretariaat om meer uitleg vragen bij de auteur. Het fonds is dan ook bijzonder uitgebreid daar het van de meeste

[17] "Notice sur la Commission des Archives des Services Patriotiques etablis en territoire occupé au front de l'ouest", ARA, FASP, P239.

documenten een dubbel exemplaar heeft. Sommige documenten zitten er in drievoud of zelfs in viervoud in. Ondanks het feit dat het fonds vrij goed gestructureerd is (alle documenten werden in *classements* per bron gestopt), is het soms moeilijk te weten welk het origineel is, of welk document er het dichtst bij staat. Sommige originelen zijn niet meer te vinden, maar wel een extract ervan, of een afschrift. Alle afschriften, kopieën en extracten werden gemaakt op filterdun papier. Alle documenten lijken enorm op elkaar en 'alles' werd bijgehouden. Het maakt het zoeken en grasduinen in de dikke bundels er zeker niet eenvoudiger op en de onderzoeker kan snel ontmoedigd worden. Er is immers ook geen gedetailleerde inventaris voorhanden.
Ook de gebruikte taal werd aan regels onderworpen: "*Les documents écrits en Flamand ou en langue étrangère seront en général traduits en français.*" Er werd gekozen om de documenten vrij te vertalen zodat de tekst vlot leesbaar zou zijn en de inhoud ervan begrijpelijk. Indien dit niet mogelijk was, moest de tekst letterlijk vertaald worden.[18] Alle verslagen en rapporten die in het Nederlands werden beantwoord, werden dus vertaald naar het Frans. Niet prettig voor de Nederlandstalige onderzoeker, maar zeker geen onoverkomelijk probleem. Hier en daar zit er tussen de originelen nog een Nederlandstalig verslag of rapport. De Franse vertaling van deze documenten is over 't algemeen vrij getrouw, maar de schrijfwijze met alle mogelijke spellingsfouten kan natuurlijk niet mee worden vertaald. Zo is de laatste brief van de in Gent gefusilleerde Arthur Van Borm oorspronkelijk bijna fonetisch geschreven.[19] De Franse vertaling lijkt echter op een brief van een goed opgeleid persoon, wat na het lezen van de Nederlandstalige brief natuurlijk niet kan gezegd worden. Hiermee moet natuurlijk rekening worden gehouden tijdens het onderzoek, want de resultaten van een onderzoek naar een sociale achtergrond kunnen hier door vervormd zijn. Ik heb zoveel mogelijk geprobeerd de originele documenten te gebruiken.

Van alle diensten moest een korte geschiedenis geschreven worden. De redacteurs moesten hiervoor een beroep doen op de chefs van de diensten en op de instanties waarvan de diensten afhankelijk waren. In elke map zit er een apart mapje met deze beschrijving. Ze spitste zich toe op het ontstaan, de werking, organisatie en val van de dienst. Hetzelfde gold voor de "*membres du*

[18] "Instructions générales pour les sécrétariats de la Commission des Archives des Services Patriotiques etablis en territoire occupé au front de l'ouest", ARA, FASP, P243.
[19] Wegens de vele schrijffouten van de tijdgenoten heb ik er dan ook voor gekozen om slechts in uitzonderlijke gevallen de conventionele regel [sic] te gebruiken. In citaten zal er dan ook bijna nergens [sic] te vinden zijn.

service qui ont été exécuté par les Allemands ou qui sont morts par le fait du service". Dit werk zou gebeuren door de districtsecretariaten. Aparte dossiers werden samengesteld over de gefusilleerden. In deze aparte mapjes die onderverdeeld zijn bij de dossiers van de dienst waarvoor ze werkzaam waren, zitten een fiche met de basisgegevens, een biografische nota (gaande van een halve pagina tot zes pagina's), een foto, wat (kranten)knipsels en afscheidsbrieven (in afschrift). Niet alle opgesomde documenten zijn terug te vinden voor elke gefusilleerde. Van de 'bekendere' gefusilleerden is de map opmerkelijk dikker dan van de onbekendere gefusilleerden, waar soms enkel de fiche en de biografie terug te vinden zijn. Van sommige personen was er helemaal geen map terug te vinden. Vreemd genoeg is dit het geval bij de bekendere gefusilleerden zoals Gabriëlle Petit, Philippe Baucq en Edith Cavell. Waarom deze dossiers niet meer in het fonds zijn, of waar ze zijn is niet bekend. Ze kunnen gestolen zijn of eventueel na onderzoek niet op de juiste plaats teruggezet zijn.

Voor de studie van de gefusilleerden werd er door de Archiefcommissie een aparte *circulaire* samengesteld. Dit waren de aandachtspunten:

1. zijn dienst voor het Vaderland
2. zijn arrestatie en zijn gevangenhouding, zijn relatie met de bezetter, zijn (laatste) brieven
3. zijn dood: beschrijving van de executieplaats
4. zijn levensomstandigheden: jeugd, omgeving, relaties: alles wat zijn psychologie kan verklaren die hem in staat stelde om zijn leven op te offeren.

Om dit te verwezenlijken moesten de familie, vrienden, chefs, medewerkers, gevangenisdirecteurs en advocaten worden aangesproken. Niet alleen de studie van de gefusilleerde was voor de Archiefcommissie heilig goed, maar ook de gevangenis, de cel, de kapel, de laatste weg naar de executieplaats en de executieplaats zelf. Objecten die de gefusilleerde in de gevangenis gebruikte of tijdens zijn dienst, moesten worden bemachtigd, of er moest zeker een foto van gemaakt worden. Alle gefusilleerden moesten wel in de context van de verschillende diensten geplaatst worden, maar er was ook nood aan een algemene studie.[20] Vervolgens was er een waslijst van gestelde vragen die van toepassing waren op de gefusilleerde. Elke verklaring moest worden

[20] "Instructions générales pour les sécrétariats de la Commission des Archives des Services Patriotiques etablis en territoire occupé au front de l'ouest", ARA, FASP, P243.

ondertekend, en indien mogelijk, worden bevestigd door een andere bron. In een laatste *circulaire* werd er nog uitleg gegeven over de biografische nota's van de gefusilleerden.[21] Deze biografische nota's zijn een samenvatting van de verschillende rapporten en verslagen die de Archiefcommissie onder ogen kreeg. Ze werden geschreven door Baronnes Paulo de Moffarts. Deze biografieën zijn het summum van vaderlandslievendheid en van katholicisme. Het zijn bijna hagiografische teksten met als uitgangspunt de zelfopoffering van de burger. Als bron moeten de biografieën met veel kritiek worden behandeld. Toch zijn ze vrij gemakkelijk te ontdoen van hun extra ladingen. Van bijna iedereen is er een biografie geschreven, behalve van de in Frankrijk gefusilleerde mensen. Dit is spijtig want ook de andere rapporten en verslagen over deze Fransen zijn beperkt.

Het is dus een enorm uitgebreid fonds, dat niet eenvoudig in gebruik is, en waar wel wat geduld voor nodig is. Het bevat knipsels, foto's, kaarten, affiches, kranten, lijsten, briefwisseling,... .

2.1.2. Dienst voor de Oorlogsslachtoffers

Het Archief- en Documentatiecentrum van De dienst voor de Oorlogsslachtoffers in Brussel bevat uitgebreide archieven over slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Het bevat echter ook archieven over slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog. Ik had mijn lijst van gefusilleerden bij het begin van het onderzoek doorgestuurd naar de dienst. Wegens personeels- en tijdsgebrek moest ik lang wachten eer ik de gevraagde dossiers kon inkijken. De archieven van de Eerste Wereldoorlog worden bewaard in een ander gebouw. Half februari kon ik eindelijk een deel van de gevraagde dossiers inkijken. Slechts een deel, want niet elke gefusilleerde had er een dossier. Velen waren nooit aangevraagd en sommigen zijn in de loop der jaren verdwenen. Uiteindelijk kon ik 25 dossiers van de ongeveer 200 gefusilleerden inkijken. Bij deze 25 dossiers zaten er nog eens zes persoonsnaamsverwisselingen bij; andere mensen dus, maar met dezelfde naam. Slechts één tiende van de gehoopte dossiers kwam met andere woorden boven water. In de dossiers zelf staat niet veel informatie. Het zijn vrij administratieve dossiers met enkele beslissingen betreffende het bedrag van de

[21] idem

naoorlogse schadevergoedingen of weduwepensioen. Ik had gehoopt dat de dossiers meer gegevens zouden bevatten over de precieze naoorlogse status van de gefusilleerden. Uiteindelijk waren de negentien 'nuttige' dossiers allemaal hetzelfde.

2.1.3. Bronnen op lokaal vlak: archieven, monumenten en kringen

2.1.3.1. Rijksarchief Kortrijk

In het Rijksarchief van Kortrijk worden ook enkele bescheiden bewaard van de stad Kortrijk zelf. Onder de noemer Modern Stadsarchief vond ik (dankzij een verwijzing in het werk van Van Hoonacker) twee bundels die interessant waren om de casussen van de zes Kortrijkse gefusilleerden verder uit te diepen. De eerste bundel, *Stukken ivm de begrafenis v. Kortrijkse Burgers e Gent door de Duitsers gefusilleerd, 24/aug 1919* (nr. 5439),[22] handelt zoals de titel al aangeeft over de plechtige overbrenging van de stoffelijke overschotten van de zes gefusilleerden van Gent naar Kortrijk. In deze bundel zijn er brieven, telegrammen, inschrijvingsformulieren, verslagen, redevoeringen, doodsprentjes, affiches en planningen te vinden.

In de tweede bundel, *Stukken ivm de oprichting en inwijding van het monument van de gesneuvelden van WOI, 1920-1923* (nr. 5440),[23] gaat het over de oprichting en inwijding van het lokale monument voor de gesneuvelden. Ook de gefusilleerden worden hier, zij het kort, besproken. Hun namen worden immers ook vermeld op het monument op de markt.

Deze twee bundels geven een mooie gelegenheid om de planning, organisatie en verloop van twee grote plechtigheden te reconstrueren in het kader van de naoorlogse herinnering aan de zes Kortrijkse gefusilleerden.

2.1.3.2. Rijksarchief Gent

In het Rijksarchief van Gent worden bescheiden bewaard van verschillende gemeenten. Het doornemen van deze verschillende gemeenten, relevant aan dit onderwerp, leverde bijna niets op. Alleen voor de gemeenten Moerbeke-Waas en

[22] *Stukken ivm de begrafenis v. Kortrijkse Burgers te Gent door de Duitsers gefusilleerd, 24/aug 1919*, RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[23] *Stukken ivm de oprichting en inwijding van het monument van de gesneuvelden van WOI, 1920-1923*, RAK, MS, I/35, nr. 5440.

Zulte was er iets te vinden. Zo was er voor Moerbeke een bundel over het gedenkteken voor de gesneuvelden.[24] Hierin stond er echter niets echt bruikbaars over de gefusilleerden. Ook het doornemen van de briefwisseling tussen de gemeente en de Duitse Kommandantuur leverde niets op. Wat wel interessant was, waren de bewaarde Duitse aanplakbrieven van de gemeente. Deze plakbrieven werden tijdens de oorlog aangebracht om de bevolking op de hoogte te brengen van bepaalde zaken. Volgens de inventaris zijn er zo'n 1 391 plakbrieven in dit fonds bewaard, allen daterend van de periode 1914-1918. De plakbrieven in dit fonds hebben meestal rechtstreeks betrekking op Moerbeke-Waas of omgeving.[25] Ook de gemeente Zulte heeft een pak plakbrieven zitten in haar gemeentelijk archief in het rijksarchief. Het bevat slechts enkele die niet in het Moerbeekse fonds zaten. Ook waren er een heleboel dubbels te vinden.[26]
Deze aanplakbiljetten zijn een waardevolle bron van informatie. Een executie werd immers steevast bekendgemaakt aan de bevolking via een plakbrief.

Ook in het Fonds "Oorlogsarchieven"[27] zijn er een aantal gemeentearchieven te vinden die hun oorlogsarchief daar hebben gedeponeerd. Ook hier is dit vanuiteenlopende aard. Belangrijk zijn ook hier weer de bescheiden van de gemeente Moerbeke-Waas en van de gemeente Zulte. Deze heeft al haar aanplakbiljetten gebundeld. Hier zijn ook plakbrieven bij van andere plaatsen. Zo is er de plakbrief te vinden van de executie van Gabriëlle Petit uit Brussel. Deze vier omslachtige en moeilijk hanteerbare dikke bundels zijn een schat aan informatie. Er is van bijna iedere terechtstelling een affiche te vinden. Zo is het mogelijk een vrij precies getal te plakken op het aantal executies. Andere belangrijke gegevens staan ook op zo'n affiche: naam, beroep, datum veroordeling, datum en plaats executie, reden van executie etc.

2.1.3.3. Stadsarchief Waregem

Het stadsarchief van Waregem bewaart verschillende interessante documenten van de plechtige begrafenis van twee van haar inwoners. zitten[28]: briefwisseling tussen het gemeentebestuur en de stad Gent omtrent de voorbereiding van de

[24] *Bundel betreffende het gedenkteken voor de gesneuvelden van den oorlog 1914-1918, 1920*, RAG, 013/MOE (Moerbeke-Waas), MS, nr. 374 bis.
[25] *Aanplakbrieven. Duitse overheid*, RAG, 013/MOE (Moerbeke-Waas), MS, nr. 368-371.
[26] *Aanplakbrieven. Duitse overheid*, RAG, 013/ZUL (Zulte), MS, nr. 21-27.
[27] *Oorlogsarchieven*, RAG, inv. nr. 272, Moerbeke-Waas (24bis1-4).
[28] SAW, Gemeentearchief Waregem, 547.4: Begrafenis Sabbe en Verschuere.; Deze documenten (samen met twee korte artikels) werden mij opgestuurd door de archivaris van de stad Waregem, Sandrin Coorevits.

ontgraving, omtrent de regeling voor het transport; een officiële uitnodiging voor de rouwdiensten, met het programma erop, een krant met een verslag van de plechtigheden en alle uitgesproken lijkredes;... . Ook hier is er dus de mogelijkheid om nauwgezet de organisatie van zo'n dienst te reconstrueren, en even achter de schermen te kijken van een rouwplechtigheid uit 1919.

2.1.3.4. Monumenten en begraafplaatsen vandaag: een vanzelfsprekende bron

In deze verhandeling zijn monumenten een belangrijk gegeven. Gefusilleerden zijn immers slachtoffer van een oorlog, en de namen van oorlogsslachtoffers werden en worden op monumenten geplaatst.

Voor de in Gent gefusilleerde mensen, die ik in het tweede deel van dit werk bespreek, ben ik op zoek gegaan naar zoveel mogelijk van deze monumenten. Spreken of schrijven over monumenten is moeilijk als je ze zelf niet hebt gezien. Op basis van de woonplaats van de Gentse gefusilleerden heb ik ter plaatse het oorlogsmonument gezocht, en gecontroleerd of hun naam op het monument stond en onder welke noemer. Dit kan immers verschillen van gemeente tot gemeente. Meestal staan deze monumenten op een goed zichtbare plaats in het centrum van het dorp of stad, in de nabijheid van de plaatselijke kerk of markt.

Het bezoeken van begraafplaatsen was ook een *must* voor dit werk, want na de oorlog werden vele van de in Gent gefusilleerde mensen, opgegraven en naar hun woonplaats overgebracht om daar herbegraven te worden. Hoe ziet hun graf er vandaag uit? Bestaat het nog? Waar op de begraafplaats liggen zij? In een apart erepark bij de gesneuvelden, of liggen zij in een hoekje weggedrongen? Wat voor soort grafmonument kreeg de gefusilleerde? Was het een simpel kruis in silexbeton, of was het een waar monument? Welke opschriften en symbolen staan er op het graf? In welke staat verkeren de graven na meer dan tachtig jaar? Zijn er graven vernieuwd, of kijkt niemand er meer naar om? Hoe wordt er vandaag met dat erfgoed omgesprongen? Hoe worden de gefusilleerden benaderd bij het plaatsen van een nieuw monument?

Deze vragen kunnen maar beantwoord worden na een bezoek aan de begraafplaats. Het lokaliseren van zo'n graf kon soms wel wat tijd in beslag nemen, maar uiteindelijk ben ik er toch in geslaagd om er veel te vinden. Enkelen heb ik wegens tijdsgebrek niet meer kunnen zoeken. Hetzelfde geldt voor persoonlijke monumenten. Wie kreeg er een? Door wie werd het opgericht en door wie werd het betaald? Waar stond of hing het? Bestaat het nu nog? Deze

monumenten zijn moeilijker te lokaliseren, want een steen aan de woonst van een gefusilleerde laat zich niet zo gauw ontdekken. Er is immers een precies adres nodig. In vele gevallen kon ik beschikken over een eigentijds adres, maar in de loop der jaren zijn vele straatnamen van naam veranderd, en is het moeilijk om zonder onderzoek van oude gemeente- of stadsplannen bijvoorbeeld deze straten te lokaliseren. Dit bijkomende onderzoek heb ik niet gedaan, om de simpele reden dat het te veel tijd zou kosten in het kader van een licentiaatsverhandeling.

Ook straatnamen zijn dus een bron. Welke gefusilleerde kreeg er een straatnaam? Wat staat er precies op het bordje? Alleen de naam, of ook nog wat extra informatie? Voor het zoeken van straatnamen volstond een simpele zoektocht op een routeplanner op internet. Eén voor één alle namen van de gefusilleerden intikken op alle mogelijke schrijfwijzen in het veld "zoek-een-straat-in-" en dan de naam van de stad of gemeente, waar de gefusilleerde woonde of geboren was van de website www.mappy.be, is de eenvoudigste manier om de straten te zoeken.[29] De exacte locatie van een straat waar de gefusilleerde woonde, is ook een interessant gegeven. Woonde hij dicht bij belangrijke verkeersinfrastructuur, of eerder helemaal afgezonderd ver van de buitenwereld?

Het zoeken van een straat kan gemakkelijk op een regenachtige winterdag via internet. Voor het naambordje echter, moest er ter plaatse gegaan worden. Ik heb me hierbij beperkt tot de casus Gent.

Ten slotte wil ik hier nog het *Oord der Gefusilleerden* aanhalen. Dit is de plaats waar de terechtstellingen in Gent plaatsvonden. In het eerste deel van deze verhandeling ga ik dieper in op dit *oord*, evenals op de monumenten, begraafplaatsen en straatnamen.

2.1.3.5. Heemkundige Kringen

Lokaal onderzoek doen zonder contact op te nemen met een historische kring is zelden mogelijk. De leden van zo'n heemkundige kring kennen de gemeente, stad of streek van binnenuit en zijn dus aangewezen personen om bepaalde dingen zoals weggedoken monumenten aan te wijzen. Ze kennen ook de inwoners. Zo ben ik in contact gekomen met enkele nabestaanden van gefusilleerden. In sommige gevallen is er al beperkt lokaal onderzoek geweest.

[29] De website van Mappy SA is http://www.mappy.be. Het is een Frans initiatief dat werd gestart in 1987. Het biedt routeplanners aan, het publiceert kaarten en voorziet toeristische informatie. De hoofdzetel bevindt zich in Parijs, Frankrijk.

De informatie die ik heb kunnen vinden via heemkundige kringen is in vergelijking met andere archieven niet groot, maar het geeft wel een meerwaarde aan het onderzoek.

De heemkundige kring van Moerbeke-Waas had al drie artikels over zijn gefusilleerden gepubliceerd in zijn tijdschrift.[30]

De heemkundige kring van Assenede, "De Twee Ambachten", was bijzonder hulpvol. Informatie over een lokaal monument, foto's van een grafzerk, en extra informatie over een gefusilleerde (waaronder de mondelinge overlevering) werden mij bereidwillig toegestuurd. Ook in hun tijdschrift vond ik enkele nuttige artikels.

De tijdschriften van andere heemkundige kringen bevatten eveneens interessante artikels. In het jaarboek van de heemkundige kring van Drongen ('Dronghine') stond er een kort artikel over straatnamen.[31] In het jaarboek van de heemkundige kring "Oud-Wachtebeke" vond ik een artikel over Gustaaf Marquenie (gefusilleerd te Gent).[32] Ook andere tijdschriften van heemkundige kringen heb ik doorgenomen zonder er echter iets in te vinden dat mijn onderzoeksthema aanbelangde (o.a. Eeklo, Gent, Kortrijk,…).

Heemkundige kringen zijn eenvoudig op te sporen via de verenigingswijzer van de website van het Vlaams Centrum voor Volkskunde[33] of in de plaatselijke bibliotheek.

2.1.4. Eigentijdse 'papieren' bronnen

2.1.4.1. Algemeen

Kort na de oorlog waren de gefusilleerden het dankbare onderwerp van tal van patriottisch geïnspireerde schrijvers. De grootse heldendaden en levenswandel van verschillende gefusilleerden werden met veel zin voor dramatiek beschreven. De meest beschreven persoon was waarschijnlijk Belgisch nationale oorlogsheldin Gabriëlle Petit. Over haar verscheen er meer dan één werk. Ook

---

[30] Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en Karel Verschraegen, deel 1' in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VI, nr. 2, juni 1998, pp. 30-39.; Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en Karel Verschraegen, deel 2' in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VI, nr. 3, oktober 1998, pp. 27-34. en Paul Dubosch, 'Honoré David', in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VII, nr. 1, februari 1999, pp. 27-30.

[31] Bombay (Jo), 'Tien mensen achter straatnaamborden te Drongen', in: *Jaarboek 1982 van de Heemkundige Kring Dronghine*, pp. 38-46.

[32] Buyle (Maurice) en Hoebeke (Guy), 'De Eerste Wereldoorlog', in: *Heemkundige Kring "Oud-Wachtebeke". Jaarboek 1988*, pp. 5-77.

[33] http://www.vcv.be Op deze site staat er een link naar erfgoedverenigingen.

over de Britse verpleegster Edith Cavell werd veel geschreven. Tot op vandaag is er geen enkel overzichtswerk van de Eerste Wereldoorlog dat haar durft te vergeten. Ook over anderen verschenen verschillende boeken, vooral langs Franstalige kant werden de gefusilleerden 'bestudeerd'. Deze bijna hagiografische werken zijn een interessante bron van informatie over de naoorlogse verering van de gefusilleerden. Ik heb van deze hagiografische werken niet zo veel doorgenomen om verschillende redenen. De lijst is lang en de tijd is kort. Het zou ook bijna mogelijk zijn om van deze heldenliteratuur een *stemma codicum* te maken. Vele werken zijn immers op een voorgaand gebaseerd. Bij mijn weten is de lijst van de gepubliceerde werken over de Gentse gefusilleerden kort, maar dan ook héél kort. Slechts een tweetal werken schieten me te binnen.[34] De lijst van hagiografische werken is wel opgenomen in de bibliografie van deze verhandeling om de lezer te kunnen doorverwijzen naar een bepaald werk.

Wat wél enorm belangrijk was voor dit onderzoek was het werk van Sadi Kirschen. Hij was advocaat aan de Brusselse Balie ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. Na de oorlog publiceerde hij zijn mémoires.[35] Na een algemeen stuk over de werking van het Duitse Krijgsgerecht, volgt er een uitgebreid deel waarin enkele processen beschreven worden. Dit is een heel interessant werk om de rol van de advocaat en de rol van het Duitse gerecht in België te leren kennen. Spijtig genoeg gaat het alleen maar om gevallen die in Brussel, met andere woorden in gouvernement-generaal werden behandeld, en niet Gent.

Een ander interessant boek is geschreven door pater Nysten. In zijn werk *Comment ils meurent* beschrijft hij enkele specifieke gevallen.[36] Hierbij kiest hij wel resoluut voor de meer 'katholieke' gevallen. Gefusilleerde priesters krijgen natuurlijk voorrang op een socialistische fabrieksarbeider. In bijlage staat er een lijst met de namen van de gefusilleerden. In het werk staan ook de mémoires van de terechtgestelde Gentse advocaat Jozef Braet, die in het Frans werden

---

[34] Deze twee werken zijn: J. Braet, *Gedenkschriften van Mr. Jozef Braet door Duitschers gefusilleerd te Gent den 11 augustus 1916* (Gent, s.d.), s.p. en *La glorieuse conduite de Charles Waegenaer…fusillé le 10 septembre 1917 et de Constant Spelier…décédé en captivité à Vilvorde le 15 octobre 1918/ Het roemrijke gedrag van K. Waegenaer…gefusilleerd op 10 septembre 1917 en van C. Spelier…overleden in gevangenschap te Vilvoorde op 15 oktober 1918* (Bruxelles/Brussel, 1939), 12 p.

[35] Sadi Kirschen, *Devant les Conseils de Guerre Allemands; Affaires: Cavell; Blanckaert; Boël; Frank-Backelmans; Parenté; Colon; Mus; Kugé; Freyling; Bosteels; Libre-Belgique; Bril; Feyens; Monod.* (Bruxelles, 1919), 508 p.

[36] J. Nysten, *Comment ils meurent* (Liége, s.d.), 255 p.

geschreven. Dezelfde mémoires werden opgenomen in het in 1940 gepubliceerde boek van L. Lombard, *Mémoires des trois fusillés*.[37] De mémoires van Braet werden ook naar het Nederlands vertaald. Dit is vrijwel de enige keer dat er een vertaling van het Frans naar het Nederlands plaatsvond.[38]

Ten slotte wil ik nog het heel belangrijke maandelijkse ledenblad, het *Bulletin*, vermelden van *Fédération National des Prisonniers Politiques de la Guerre*. Deze naoorlogse vereniging behartigde de belangen van de politieke gevangenen van de Eerste Wereldoorlog. Ze had verschillende provinciale afdelingen. Erevoorzitters waren o.a. kardinaal Mercier en de Brusselse burgemeester Adolphe Max. Dit ledenblad dat bewaard is in het *Studie en documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij* (SOMA) biedt de onderzoeker interessante perspectieven.[39] Er staat allerlei informatie in over de politieke gevangenen: wetgeving rond hun naoorlogse status, verslagen van herdenkingsplechtigheden, namenlijsten van leden, korte biografieën van diegenen die overleden tijdens de oorlog, aankondigingen,… . Vooral voor de naoorlogse herinneringscultus is dit een belangrijke bron van informatie.
Niet alle jaargangen en nummers zijn aanwezig in het SOMA. Van de laatste jaargangen bewaard in het SOMA, zijn er slechts enkele nummers aanwezig. Toch had ik aan de aanwezige nummers (een totaal van zo'n 630 pagina's) genoeg om een beeld te schetsen van de gefusilleerden in hun naoorlogse context.

2.1.4.2. Dagboeken

Dagboeken zijn een bron van grote historische waarde, maar tegelijkertijd dient de onderzoeker zeer voorzichtig met het dagboek om te gaan. De neergepende visie op de werkelijkheid is immers bij elke dagboekschrijver anders. Het geeft op een vrij subjectieve en persoonlijke manier de feiten weer. Maar dat maakt het juist interessant. In het tweede deel van deze verhandeling heb ik gebruik gemaakt van drie verschillende dagboeken. Het recent gepubliceerde dagboek van schrijfster Virginie Loveling, het dagboek van Gentenaar Marc Bartsoen en het 'dagboek' van Duits soldaat Heinrich Wandt.

---

[37] Laurent. Lombard, *Mémoires des trois fusillés* (Stavelot, 1940), 160 p.
[38] Jozef Braet, *Gedenkschriften…*, s.p.
[39] SOMA, BCR1915.

De welbekende schrijfster **Virginie Loveling** (1836-1923) hield tijdens de Eerste Wereldoorlog een dagboek bij. Ze was 78 wanneer ze daarmee begon. Haar dagboek hield ze voor iedereen geheim. Zij was immers doodsbenauwd voor repressie indien de Duitsers zouden te weten komen dat zij een geheim dagboek bijhield.[40] Ze beeldde zich dikwijls in wat er zou gebeuren als haar dagboek zou gevonden worden door de bezetter: "*Indien ik nu eens veroordeeld ware tot den kogel!*". Ze heeft schrik voor de executies. Haar schrijven werd pas recent volledig gepubliceerd.

Loveling schreef over het leven onder de Duitse bezetting, over het alledaagse leven van toen, over de contacten met Duitsers,etc. Belangrijk voor deze verhandeling is haar schrijven over de terechtstellingen. In haar dagboek maakte ze er regelmatig een aantekening over. Dikwijls gaat het om verhalen van een ooggetuige of gaat het om geruchten of beweringen. Toch zit er veel waarheid in deze beweringen. De executies werden soms nog dezelfde dag bekendgemaakt bij de bevolking door affiches. Haar dagboekaantekeningen zijn belangrijk omdat ze een idee geven van wat voor een effect de bekendmaking van zo'n terechtstelling had bij de stadsbevolking. Loveling is wel filosofisch in haar schrijven. Ze laat haar gedachten dikwijls gaan. Ze leek niet altijd even veel afstand van de gebeurtenissen te nemen, zeker niet bij executies. Het feit dat ook deftige burgers tijdens de Eerste Wereldoorlog door de doodstraf en de uitvoering ervan konden worden getroffen, maakte de gebeurtenissen des te erger. Het was een aangekondigde dood en het maakte deel uit van het dagelijkse leven. Het was een gebeurtenis waaraan Loveling niet echt leek te wennen.[41]

Lovelings dagboek is daarom des te meer een belangrijke bron voor deze verhandeling, daar het op een subjectieve manier omgaat met de gruwel van een executie. Het biedt de onderzoeker de kans om een korte glimp op te vangen uit de leefwereld van een tijdgenoot.

Advocaat en oud-schepen van de stad Gent **Marc Bartsoen** hield tijdens de Eerste Wereldoorlog ook een dagboek bij. Het werd gepubliceerd in 1929[42], elf jaar na de laatste dagboekaantekening op 13 november 1918. In tegenstelling

---

[40] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, pp. 21-40.

[41] Sophie de Schaepdrijver, 'Drie Vlaamse schrijvers en de *Groote Oorlog*: de oorlogsaantekeningen van Virginie Loveling, Stijn Streuvels en Cyriel Verschaeve', in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 2003.

[42] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation allemande, Notes d'un Gantois dur la Guerre de 1914-1918* (Gent, 1929), 376 p.

tot Lovelings dagboek is het heel wat afstandelijker en koeler geschreven. Waar Loveling één persoon uit een gebeurtenis belicht, daar belicht Bartsoen alleen maar de gebeurtenis op zich. Ook schreef hij meer neer over de algemene oorlogsgebeurtenissen aan het front dan over het alledaagse leven. Toch laat Bartsoen zich af en toe gaan en schreef hij op dezelfde toon als Loveling. Over een reeks executies schreef hij: "*Mais il y a pire! Les criminels qui occupent et terrorisent notre pauvre pays ont repris la série des meurtres, soit-disant légaux, sur les civils belges qui croient de leur devoir d'aider la délivrance de leur patrie.*"[43] Loveling verwees naar dezelfde executies op dezelfde toon als die van Bartsoen: "*Buren wenken elkaar op hun drempels en vertellen fluisterend met ontdane aangezichten, dat zoo even in de Schijfschieting zes veroordeelden doodgeschoten zijn.*"[44] Toch zijn beide verwijzingen naar dezelfde gebeurtenissen totaal verschillend. Niet de toon is anders, maar het achterliggende gevoel is anders. Loveling schreef erover vanuit haar fascinatie voor de dood, terwijl Bartsoen schreef vanuit een vaderlandse houding. Bartsoen verwees ook meer naar terechtstellingen die niet in Gent plaatsvonden, in tegenstelling tot Loveling die in haar beschrijvingen meer binnen de muren van het Gentse bleef.
Bartsoens dagboek is ook een zeer bruikbare bron van kennis voor de reconstructies in het tweede deel van deze verhandeling.

Het dagboek van **Heinrich Wandt** is meer een verzameling memoires dan een eigenlijk dagboek. Het bestaat uit twee delen, en werd in de loop van de jaren 1920 meermaals herdrukt.[45] Wandt schreef vanuit Duits standpunt, maar hij is enorm kritisch. Hij neemt de legerleiding, vooral die van het Etappenbestuur, zwaar op de korrel. Hij had een vlijmscherpe pen, die hem in Duitsland dan ook enkele processen opleverde wegens smaad. Toch spaarde hij niets of niemand. Zijn beschrijvingen en anekdotes hebben soms meer mee van een lachwekkend donker sarcasme, dan van een kritische blik op de werkelijkheid. Hier moet de onderzoeker natuurlijk oppassen om het verschil tussen *Dichtung en Wahrheit* nog klaar te kunnen zien. Hij schreef ook over executies, soms met massaal veel overdrijving, andere keren met een griezelige precisie alsof hij zelf in het vuurpeloton stond.

---

[43] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 180.
[44] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, p. 473.
[45] Heinrich Wandt, *Etappenleven te Gent, kantteekeningen bij de Duitsche ineenstorting: Eerste deel* (Ledeberg-Gent, 1921), 143 p.
Heinrich Wandt, *Etappenleven te Gent, ..Tweede deel*, 135 p.

Het is een kritische Duitse stem, al dan niet met gevoel voor overdrijving en humor, die toch interessante perspectieven biedt. Het Etappenleven in Gent wordt hier met een kritische blik bekeken.

2.1.5. Andere bronnen

Het internet is bij elk onderzoek een interessante manier om dingen op te zoeken. Spijtig genoeg waren de 'hits' héél beperkt bij het zoeken. Elke naam, zelfs op verschillende schrijfwijzen en manieren, door de zoekmachine jagen, leverde bijna niets op. De enkele 'hits' die ik toch had, waren wel bijzonder interessant. Zo kwam ik de familie van de in Gent gefusilleerde Karel Waegenaer op het spoor.[46] Ook kwam ik nabestaanden tegen van de koerier Jan Degezelle van de dienst D.P. die veel slachtoffers kende. Ook hier vond ik dus extra informatie.[47]

De Franstalige site van dr. Patrick Loodts handelt over allerlei aspecten van de Eerste Wereldoorlog, waaronder ook de gefusilleerden van Luik. Deze site is echter uitsluitend gebaseerd op een kort na de oorlog uitgegeven boek. Ze bevat wel enkele hedendaagse foto's van de Chartreuse (executieplaats in Luik). De site is zeker het bezoeken waard.[48]

Het internet is ook een gemakkelijke manier om plaatsen, betekenissen, adressen en contactpersonen van archieven en heemkundige kringen op te zoeken.

Er zijn géén of heel weinig levende getuigen meer van de Eerste Wereldoorlog. Dit is spijtig. Wat is er boeiender dan een ooggetuige te horen vertellen? Dit euvel kan deels worden opgelost door gebruik te maken van dagboeken, maar toch… . Paul Dubosch, een lokale historicus van Moerbeke interviewde enkele jaren geleden nog een rechtstreekse getuige, een oude vrouw, over de gebeurtenissen rond twee spionnen in Moerbeke. De vrouw is inmiddels overleden, maar hij publiceerde een deel van het gesprek in een artikel in het tijdschrift van de Moerbeekse heemkundige kring. Het originele gesprek dat hij had opgenomen op bandrecorder is spijtig genoeg niet meer bewaard.

---

[46] De website is http://blog.zog.org/2004/01/afscheid.html en wordt beheerd door Michel Vuijlsteke.
[47] Deze site is gewijd aan de faleristiek, de leer van de eretekens. Ze wordt beheerd door Hendrik Meersschaert en is te bereiken via http://users.skynet.be/hendrik .
[48] http://www.1914-1918.be/civil_fusilles.php

Ook in Zottegem heeft de lokale historicus Luc De Both in 1985 getracht om het plaatselijke inlichtingennetwerk bloot te leggen. Hij kon nog een beroep doen op tal van voormalige leden, wiens herinneringen nog vers in het geheugen lagen. Zo is het bijvoorbeeld interessant om weten dat enkele agenten in Zottegem het spoorwegverkeer rustig van op hun toilet konden gadeslaan, iets wat je niet zal vinden in de 'officiële' geschiedenissen van het FASP. Zijn bevindingen publiceerde hij in een bijzonder goed en interessant artikel in de *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis*.[49]
Vandaag zijn getuigen van de Eerste Wereldoorlog echter witte raven.
Mondelinge overleveringen zijn ook dun bezaaid, bevatten niet veel nieuwe informatie, en moeten kritisch benaderd worden. Toch kunnen zij een interessante bron zijn, niet voor de harde feiten, maar voor de herinnering aan een gefusilleerde.

Ook eigentijdse en naoorlogse kranten kunnen veel informatie bevatten, zoals bijvoorbeeld verslagen van plechtigheden of verslagen van een veroordeling van verraders en verklikkers. Veel krantenartikels heb ik kunnen vinden in het al besproken *Fonds Services Archives Patriotiques*. Het systematisch doornemen van een aantal kranten, heb ik daarom niet meer gedaan, daar het in het tijdsbestek dat een verhandeling maar heeft, ook te lang zou duren, en het uiteindelijk niet zóveel totaal nieuwe informatie zou aanbrengen. Monumenten daarentegen staan op openbare plaatsen, waar er dagelijks mensen passeren. Ook vanuit dat opzicht, was het interessanter om de voorrang te verlenen aan een openbaar monument, dan aan een gearchiveerd krantenartikeltje.

[49] Luc De Both, 'Spoorwegspionage tijdens Wereldoorlog I in Zottegem: het net van Leonce Roels en Desiré Van den Bossche', in: *Handelingen Zottegems Genootschap voor geschiedenis*, II, 1985, pp. 9-77.

2.2. Werkwijze

2.2.1. De namen(lijsten)

Een onderzoek beginnen naar een groep van gefusilleerden is niet eenvoudig. Starten met een namenlijst was een eerste stap. Vrij gemakkelijk vond ik verschillende namenlijsten. In het hierboven besproken boek van Nysten staat er in bijlage een namenlijst.[50] Deze bleek na vergelijking met andere lijsten die gepubliceerd werden in het *Bulletin* helemaal niet volledig en niet helemaal correct te zijn. Het aanleggen van één lijst waarin alle namen stonden was nodig. Wanneer ik deze lijst vergeleek met de lijsten uit het FASP, bleken er nog veel verschillen te zijn. Ik heb alle ontbrekende namen en gegevens aan mijn lijst toegevoegd, zodat ik één lange namenlijst kreeg. Deze heb ik verwerkt in een databaseprogramma. Gedurende het onderzoek werden steeds meer velden in het programma ingevuld, zodat ik in de laatste fase van het onderzoek de lijst kon 'uitkuisen'. Sommige personen stonden er twee keer in onder verschillende namen. Dit was vooral het geval bij getrouwde vrouwen, die dikwijls bij de naam van hun man werden genoemd. Ook waren er een aantal namen van mensen bij die niet wegens krijgsverraad of vaderlandslievende redenen werden terechtgesteld. Er staan ook een heleboel Fransen in de database. Ook hier waren er aanvankelijk te veel en te weinig. Te veel, omdat het soms ging om verborgen Franse soldaten die werden gevonden door de Duitse bezetter (*soldat caché*). Deze horen niet thuis in de databank. Te weinig, omdat ik aanvankelijk geen raad wist met de benaming 'aide aux soldats': mensen die hulp boden aan de verstopte Franse soldaten. Ik heb besloten deze op te nemen in de database, omdat er in het FASP enkele van deze casussen dieper onderzocht zijn.

Een belangrijk criterium voor het weglaten van een persoon in de database is zijn of haar aanwezigheid in verschillende bronnen of *Portefeuilles*. Voor de in België gefusilleerden is dit minstens drie bronnen. Het kan zijn dat een naam voorkomt in het boek van Nysten, dat dezelfde naam voorkomt in een lijst in het *Bulletin* en dat de naam in één van de Portefeuilles van het FASP zit. In dat geval bleef de persoon in de database. Als de persoon alleen maar wordt vermeld in het boek van Nysten, of alleen maar in een lijst van het *Bulletin*, dan werd de persoon geweerd uit de database. Dit geldt echter niet voor de in Frankrijk gefusilleerden. De informatie hierover is zoals al aangehaald, veel beperkter. Bij deze mensen heb ik het 'driebronnencriterium' niet toegepast.

[50] J. Nysten, *Comment ils …*, pp. 247-252.

Gedurende het onderzoek hebben er in totaal 355 namen in de database gestaan (sommigen had ik al ingevoerd, verwijderd en terug ingevoerd). Na het uitkuisen van de databank kom ik uit op een totaal van 280 personen. Is dit nu een betrouwbare lijst? Ik denk het wel. De Archiefcommissie had zelf al eens een rekensom gemaakt, waarbij zij uitkwam op 305 namen.[51] Hun telling was echter verkeerd. Ik heb de gegevens van de Archiefcommissie in een rekenprogramma ingevoerd en opnieuw laten berekenen. Hun totaal moest eigenlijk 306 zijn. Het is heel moeilijk om na te gaan waar het verschil van één persoon zit. Hebben zij een fout gemaakt in hun namenlijst, of hebben zij bijvoorbeeld een in de gevangenis overleden persoon bij de lijst geteld, of een extra *soldat caché*, of hebben zij Jozef Freyling in hun lijst gezet? Hij was ter dood veroordeeld, maar hij kreeg letterlijk 'uitstel van executie' omwille van zijn slechte fysieke toestand.[52] Hij is niet in mijn databank opgenomen.
De Archiefcommissie telde de *soldats cachés* er wel bij.[53] Dit zijn er 25. Aangezien ik besloten had om deze er niet bij te nemen, moet de volledige groep van ongeveer 306 worden verminderd met 25, wat een totaal maakt van 281. Mijn lijst is dus voor 99,64% volledig, indien de lijsten van het FASP daadwerkelijk volledig kloppen. Indien het FASP inderdaad een fout heeft gemaakt in haar lijst en er maar 305 gefusilleerden zijn in plaats van 306, dan is mijn voorgestelde lijst voor 100% volledig.

Een ander 'probleem' bij de correctheid van de namenlijst is de schrijfwijze van de namen zelf. Sommige namen kunnen op de vreemdste manieren geschreven worden. Het is niet uit te sluiten dat er namen foutief geschreven zijn, zowel de voornamen als de familienamen. De schrijfwijze van een naam verschilde immers van bron tot bron. In het FASP kan een naam anders geschreven zijn dan op een monument, en de schrijfwijze van de naam op het monument kan verschillen van de schrijfwijze van de naam in het *Bulletin*. Dit is zeker het geval bij de voornamen. Is het *Alfons* of *Alphonse*, *Theophile* of *Theofiel*? Op de

[51] "Tableau des fusillés après jugement pour motifs patriotiques", ARA, FASP, P139.
[52] "Bekendmaking veroordelingen, 31/12/1915", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.2.
[53] Wie of wat deze 'soldats cachés' precies waren is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk waren dit Franse soldaten die achter de linies gebleven waren bij de Duitse inval in 1914. Om zich te verbergen voor de Duitsers trokken ze burgerkleren aan en verschuilden ze zich bij de Franse burgers. Wanneer ze dan gevonden werden, werden ze terechtgesteld als spion. Waarom dit alleen in Frankrijk het geval was en niet in België, is nog onduidelijker. Zeker is dat deze mensen niet werkten voor de inlichtingendiensten. De informatie over deze 'soldats cachés' is in het FASP heel beperkt.

bekendmakingsaffiches schreef de Duitse bezetter de voornaam al naargelang de taal van de affiche. Zo is de naam van Karel Verschraegen op dezelfde affiche vertaald naar het Duits (Karl) en naar het Frans (Charles).[54] Drie verschillende schrijfwijzen voor één naam. Het is niet altijd even gemakkelijk te achterhalen of het nu *Gustaaf* of *Gustave* is omdat de Archiefcommissie de neiging had om alles te verfransen. Of de namen op de monumenten correct zijn is ook niet zeker. Een gemeentebestuur kan bijvoorbeeld zijn Vlaamse overtuiging doordrukken door alle namen in het Nederlands te schrijven en vice versa. Het is een heikele kwestie. Ik heb geprobeerd om na te gaan of de gefusilleerde Nederlandstalig of Franstalig was en zo de naam aan te passen aan de respectievelijke moedertaal. Dit is natuurlijk moeilijk om te achterhalen en is dus niet overal gelukt. Sommige namen in de database en in de tekst kunnen dus foutief geschreven zijn.

2.2.2. Het databankprogramma: e-xecuties14-18

In het database programma zijn verschillende velden opgenomen. Deze zijn opgesplitst in drie grote delen.
In het eerste deel gaat het om de personalia: naam en voornaam; geslacht; taal; nationaliteit; geboortedatum –en plaats; gehuwd; naam partner; aantal kinderen; woonplaats beroep en leeftijd op het moment van executie.
In het tweede deel gaat het over de 'oorlogse' gegevens van de gefusilleerde: netwerk; functie in het netwerk; gerekruteerd door; datum arrestatie; plaats arrestatie; door wie; hoe; gevangenis; datum veroordeling; plaats veroordeling, door wie/wat; reden; advocaat; datum overlijden; uur overlijden en plaats overlijden.
Het derde en laatste deel zijn extra gegevens: plaats begraving na de oorlog; onderscheidingen; andere gegevens en bronnen.

Niet alle velden zijn bij elke persoon ingevuld. Het spreekt voor zich dat bij de ene persoon de documentatie uitgebreider is dan bij de andere. Ik heb me voornamelijk gebaseerd op de personenfiches en biografieën uit het FASP. Van de mensen van wie ik een uitgebreid rapport heb gelezen, zijn er meer velden ingevuld. Vooral bij de Fransen zijn er veel lege velden. Meestal heb ik voor hen niet meer dan een naam, een plaats van overlijden en een dag van overlijden.

[54] "Bekendmaking executie, 18/05/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317E, nr. 1245.

Voor de bekendste gefusilleerden (Gabriëlle Petit, Edith Cavell,…) heb ik, zoals al aangehaald, geen fiches of biografieën gevonden. Voor deze mensen heb ik me dus moeten baseren op de al dan niet betrouwbare literatuur.

2.2.3. Literatuur

Er mag dan al heel wat gepubliceerd zijn over de Eerste Wereldoorlog in België, over de gefusilleerden is het aantal recente werken eerder beperkt, héél beperkt. Ik heb me hier gebaseerd op de twee bekende bibliografieën over België en de Eerste Wereldoorlog. Beide werken samen bevatten zo'n 13 000 titels.[55] Naast enkele vermeldingen in overzichtswerken zoals *De Groote Oorlog* van Sophie de Schaepdrijver of enkele korte stukjes in een lokale monografie zoals in *Kortrijk 1914-1918* van Egied Van Hoonacker, of zoals in de besproken heemkundige tijdschriften, is er bijna niets te vinden. In 1994 verscheen er een Franstalig werk over Gabriëlle Petit[56].

Laurence van Ypersele en Emmanuel Debruyne publiceerden in november 2004 hun werk *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre*. Voor mijn onderzoek is dit een belangrijk werk. Het gaat dieper in op de organisatie van de spionagenetwerken, op de agenten, op de repressie, op de naoorlogse status van de spionnen, en op de doorwerking van de netwerken van de Eerste Wereldoorlog in de Tweede Wereldoorlog. Wat betreft de gefusilleerden halen ze enkele belangrijke facetten aan die voor mijn onderzoek nuttig zijn. Het enige probleem was dat ik al in de laatste fase van het onderzoek zat, wanneer ik dit werk in handen kreeg. Bij het opstellen van de *status quaestiones* bij het begin van het onderzoek, heb ik met dit werk geen rekening kunnen houden. Ik heb zoveel mogelijk getracht het werk nog te gebruiken in mijn onderzoek. Het voorgestelde werk is dan ook niet dé geschiedenis van de gefusilleerden, maar een geschiedenis.

2.2.4. Keuze en selectie van de bronnen

---

[55] Pierre-Alain Tallier en/et Sven Soupart, La Belgique et la Première Guerre mondiale Bibliographie Tome 2 (ouvrages édités de 1985 à 2000); België en de Eerste Wereldoorlog Bibliografie. Deel 2 (werken uitgegeven van 1985 tot 2000) (Brussel, 2001), 195 p. en Paul Philippe, Luc Sieben, e.a., *La Belgique et la Première Guerre mondiale Bibliographie België en de Eerste Wereldoorlog Bibliografie; publiée sous la direction/uitgegeven onder leiding van Patrick Lefevre et/en Jean Lorette* (Centre d'histoire militaire – traveaux; centrum voor militaire geschiedenis – Bijdragen) (Bruxelles/ Brussel, 1987), 598 p.

[56] P. Ronvaux, *Gabrielle Petit: la mort en face* (Izegem, 1994), 490 p.

Waar aanvankelijk de zoektocht naar bronnen moeilijk leek te zijn, bleek al vlug dat er een hele waaier aan bronnen en onderzoeksthema's binnen het onderwerp te vinden zijn. Binnen het tijdskader van deze verhandeling ben ik dan ook niet in staat geweest om alle bronnen te onderzoeken, zoals onder andere mogelijke Duitse bronnen in Duitse archieven. Ik heb ook niet alle lokale archieven kunnen uitpluizen. Enkele steekproeven volstonden om aan te wijzen dat naast het grote archieffonds FASP ook nog andere archiefbronnen bestaan in lokale archieven. In *Kortrijk 1914-1918* van Van Hoonacker vond ik een verwijzing naar lokale bronnen in Kortrijk. Ook het doornemen van de verschillende inventarissen in het rijksarchief liet toe snel te weten of er nog ander archief zou bestaan op lokaal vlak. Daar was het eerder beperkt. Verder heb ik nog enkele archieven van gemeentes aangeschreven. Zo bleek ook het Waregemse stadsarchief nog interessante documenten in zijn bezit te hebben. Lokaal archief kan dus nog veel interessante bescheiden aan de onderzoeker aanbieden, maar het zoeken ernaar is een tijdrovende bezigheid. Bij deze verhandeling was het onmogelijk om bij de casus Gent voor iedereen het lokale archief op te sporen. Het gaat tenslotte toch over 52 verschillende mensen, die al gauw verspreid zijn over minstens 25 verschillende gemeentes. Hier en daar werd er in de bronnen van het FASP al eens verwezen naar lokale gebeurtenissen. Het was dan ook niet echt nodig om voor iedereen nog eens het lokale archief op te sporen. Het zou een leuke extra geweest zijn die de reconstructies in het tweede deel echt 'af' zouden hebben gemaakt.
Voor een verdere inleiding bij en methode voor het tweede deel verwijs ik graag naar dat deel.

3. Bronnen en bibliografie

3.1. Primaire bronnen

"allerlei documenten over de gefusilleerden", privé-archief André Declercq.

"documenten Jérôme Dobbelaere", privé-archief J. Dobbelaere.

Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Services Archives Patriotiques, Portefeuilles: 1; 3; 5; 6; 10; 13; 14; 23; 24A; 24B-27; 33-36; 39-47; 51; 52; 55-59; 61-64; 72; 75; 80; 90; 92; 139-141; 144-147; 149; 152-155; 161-164; 166; 169-174; 177-181; 183; 185; 187-189; 194; 199; 205; 206; 226; 228; 231; 239; 241-243; 247; 248 en 249.

Dienst Leefmilieu stad Kortrijk, doos XIV, Q, 1, C. (in overdracht aan stadsarchief Kortrijk onder nummer 2003/4, met doosnummer 18.)

Rijksarchief Gent, Modern Gemeentearchief, Moerbeke Modern (013/MOE), nummers. 374bis, 368-371.

Rijksarchief Gent, Modern Gemeentearchief, Zulte Modern (013/ZUL), nummers. 21-24.

Rijksarchief Gent, Oorlogsarchieven (272), nummers. 24bis1 – 24bis5

Rijksarchief Kortrijk, Modern Stadsarchief, nummers. 5439 en 5440

SOMA, *Fédération Nationale des Prisonniers Politiques de la Guerre*, BC R 1915.

Stad Gent, *Gemeenteblad – 1918 – tweede halfjaar* (Gent, 1918) pp. 198-199, 330-331 en p. 411.

Stadsarchief Waregem, gemeentearchief, nr. 547.4.

3.2. Secondaire bronnen

"Vodjes Papier" Duitsche Proclamaties in België en Frankrijk Uitgevaardigd. London, (New York and Toronto, s.d.), s.p.

Anciaux (Marcel), *Un Martyr National, Phillipe Baucq* (Bruxelles, 1920), 156 p.

Braet (J.), *Gedenkschriften van Mr. Jozef Braet door Duitschers gefusilleerd te Gent den 11 augustus 1916* (Gent, s.d.), s.p.

Buerbaum (Jozef), *Gedenkschriften van Janus Droogstoppel. Uit den Duitsche Bezettingstijd 1914-1918 door Droogstoppel zelf (Jozef Buerbaum); Eerste Deel: Geschiedenis der "Droogstoppel" en der "Vrije Stem"* (Antwerpen, s.d.), 296 p.

Buerbaum (Jozef), *Gedenkschriften van Janus Droogstoppel. Uit den Duitsche Bezettingstijd 1914-1918 door Droogstoppel zelf (Jozef Buerbaum); Tweede Deel:*

Mijn proces vòòr het "Kriegsgericht". In de gevangenissen te Antwerpen, te Aken, te Werden en te Cassel-Wehlheiden (Antwerpen, s.d.), 302 p.

Buerbaum (Jozef), *Gedenkschriften van Janus Droogstoppel. Uit den Duitsche Bezettingstijd 1914-1918 door Droogstoppel zelf (Jozef Buerbaum); Derde Deel: Mijne verdere lotgevallen te Antwerpen, te Cassel en te Straatsburg* (Antwerpen, s.d.), 318 p.

De Moffarts (P.), *Un enfant belge fusillé à Lille. Léon Trulin, volontaire au Corps d'observation anglais, fusillé le 8 novembre 1915* (Paris, 1923).

De Moreau (H.), *Le drame de la Chartreuse de Liège (1914-1918)* (Bruxelles, 1924) 276 p.

Dekkers (A.), *Twee helden gefusilleerd in 1915: A. Franck J. Baeckelmans* (Antwerpen, 1919), 113 p.

Delandsheere (P.), *L'espionnage belge en action. Un procès dramatique* (Bruxelles, 1918) 48 p.

Delcourt (M.), *Le commissaire Lejeune fusillé au Fort de la Chartreuse à Liège le 4 septembre 1917* (Lille, Paris, Bruges, 1920), 57 p.

Depester (Hubert), *Nos Héros & Nos Martyrs de la Grande Guerre* (Tamines, 1926), 191 p.

Dieudonné Lambrecht. Patriote liégeois. Sa photographie. Ses dernières lettres. Son monument commémoratif, souvernir de l'inauguration solenelle de celui-ci le 17 juillet 1930 (Liège, 1930), 48 p.

Druart (E.), *Ames des héros. Louis et Antony Collard* (Bruxelles-Paris, 1923), 326 p.

Druart E., *Franz Merjay et sa famille* (Bruxelles, 1921), 32 p. (Les Ames héroïques, 5).

Druart E., *Frères héros: Louis et Antony Collard* (Liège-Bruxelles, 1923), 221 p.

Du Jardin A., *Gabrielle Petit: l'héroïne nationale* (Anvers Opdebeek, s.d.) 540 p.

Dupont A., *Louis et Antony Collard* (Paris-Bruxelles-Strasbourg, 1920) (Collection des Annales Patriotiques, 1).

Fauquenot E., *Un héros alsacien: Joseph Zilliox* (Paris-Bruxelles-Strasbourg, s.d.), 142 p. (Collections des Annales patriotiques, 2)

Gabriel G., *Gabrielle Petit, Onze Nationale heldin, volgens opzoekingen van den heer Cyriel VAN OVERBERCH* (Gent, 1919), 16 p.

Gott Ambroise, *Face à la mort: journal de Philippe Baucq, fusillé par les Allemands avec Miss Cavell* (Paris, Perrin, 1924), 273 p.
Hommage à/Hulde aan Philippe Baucq (Schaerbeek, s.d.), 16 p.

Huberich (C.H.), Speyer (A.N.), *Duitse Wetgeving in het bezette gebied van België (16 vol.).* Den Haag, 1915-1919.

Jaminet F., *Sous le fil électrisé. Notes et détails sur une organisation de passage de la frontière hollandaise pendant l'occupation allemande* (Bruxelles, 1921), 47 p. (Paris, 1931) 93 p.

Kirschen (Sadi), *Devant les Conseils de Guerre Allemands; Affaires: Cavell; Blanckaert; Boël; Frank-Backelmans; Parenté; Colon; Mus; Kugé; Freyling; Bosteels; Libre-Belgique; Bril; Feyens; Monod.* (Bruxelles, 1919), 508 p.

La glorieuse conduite de Charles Waegenaer…fusillé le 10 septembre 1917 et de Constant Spelier…décédé en captivité à Vilvorde le 15 octobre 1918/ Het roemrijke gedrag van K. Waegenaer…gefusilleerd op 10 september 1917 en van C. Spelier…overleden in gevangenschap te Vilvoorde op 15 oktober 1918 (Bruxelles/Brussel, 1939), 12 p.

Lambrecht D., *Dieudonné Lambrecht, patriot liégeois* (Liège, 1930), 48 p.

Leclerq E., *Quelques notes sur mon arrestation, ma condamnation à mort et ma captivité en Allemagne* (s.l., 1919).

Léon R.F., *Amadée Gilkinet* (Bruxelles, 1922), 24 p. (Ames héroïques, 10)

Léon R.F., *Un fusillé de la Chartreuse. Amadée Gilkinet. Conférence à l'Association des anciens élèves des Frères des Ecoles chrétiennes de Liège (Outre-Meuse)* (s.l., 1920), 40 p.

Les exécutions capitales à Bruges pendant l'occupation allemande par un témoin / De terechtstellingen te Brugge onder de Duitsche bezetting door een ooggetuige (Bruges-Brugge, s.d.) 11 p. + 11 p.

Les frères Collard (Louis et antony) fusillés à Liège, le 18 juillet 1918 (Bruxelles, 1922), 31 p. (Les Ames héroïques, 12)

Lombard (Laurent), *Dieudonné Lambrecht. Un pionnier de la résistance* (Bruxelles, 1952) (Collection Civisme, 154) ;

Lombard (Laurent), *Face au peloton* (Paris, 1937), 224 p. (Stavelot, 1938), 176 p.

Lombard (Laurent), *Le drame de la villa des Hirondelles* (Stavelot, 1939), 171 p.

Lombard (Laurent), *Le fusillé vivant* (Stavelot, 1939), 176 p.

Lombard (Laurent), *Le tragique destin de M.82* (Stavelot, 1938), 176 p.

Lombard (Laurent), *Les exploits du commissaire Radino* (Stavelot, s.d.), 174 p.

Lombard (Laurent), *Mémoires des trois fusillés* (Stavelot, 1940), 160 p.

Lombard (Laurent), *Zone de mort* (Stavelot, 1939), 175 p.

Lyr (René), *Nos héros morts pour la patrie* (Bruxelles, 1923).

Mayence (F.), *La correspondance de S.E. le cardinal Mercier avec le gouvernement général allemand pendant l'occupation, 1914-1918*, Bruxelles, 1919

Mémoires et documents…/De heldhaftige calvarie van E. Stevigny…gedurende den oorlog 1914-1918. Gedenkschriften en documenten…(Bruxelles/Brussel, 1939), 32 p.

Merchie E., *Un patriot liégeois Dieudonné Lambrecht* (Paris-Bruxelles-Strasbourg, 1922), pp. 257-267.

Mortane J., *Les civils héroïques* (Paris, 1935), 253 p.

Nicolas F., *L'héroïque calvaire d'E. Stevigny…pendant la guerre 1914-1918.*

Nos héros devant la mort. Lettres de nos glorieux fusillés avec notices et portrait (Liège, 1919), 104 p.

Nothomb (Pierre), *La Belgique Martyre* (s.l., s.d.), 46 p.

Nysten (J.). *Comment ils meurent* (Liége, s.d.), 255 p.

Onze gefusilleerden, Antwerpen, s.d.

Paquet E., *Un petit Belge: Léon Trulin* (Bruxelles, 1921), 23 p. (Les Ames héroïques, 4).

Pirenne (H.), *La Belgique et la guerre mondiale*, Parijs- New Haven, 1928

Pirotte (R.), *Les monuments aux combattants de la guerre 1914-1918. Valeur d'une époque* (Bruxelles, mém. Lic. en Histoire, ULB, 1995).

Pourquoi Pas? Pendant l'Occupation par un des Trois Moustiquaires (Bruxelles, s.d.), 216 p.

Puissant (Louis). *Des infractions aux Conventions de LA Haye commises envers les personnes par les Allemands en France et en Belgique*, Thèse pour le doctorat présentée et soutenue devant la Faculté de droit de l'Université de Lyon, (Montélimar, 1921), 86 pp.

Remise solennelle des Décorations décernées par sa Majesté Britannique aux personnes des provinces d'Anvers, de Brabant et de Hainaut qui se sont particulièrement distinguées au Service Britannique des Renseignements durant l'occupation ennemie en Belgique. Programma de la Cérémonie, avec la liste nominative des décorés. (Bruxelles, 1920), 11p.

Rency (Georges), *La Belgique et la Guerre 1. La vie matérielle de la Belgique durent la Guerre Mondiale* (Bruxelles, 1920), 390 p.

Rondou (W.F.) en Mignon (K.), *Atlas-Handboek van Belgische Geschiedenis* (Lier, 1924).

Sevens (Theodoor)., *Gabrielle Petit, vaderlandsch gedicht en levensschets* (Antwerpen, 1920), 32 p.

Tytgat (Charles). *Acta Martyrum, Nos Fusillés (Recruteurs et Espions), Philippe Baucq – Edith Cavell – J. Corbisier – Louis Neyts – Pitje Bodson – Le Grand Procès de Mons - Le Grand Procès de Charleroi – Louis Bril, etc* (Bruxelles, 1919), 185 pp.

Une âme héroïque. Le notaire Léonce Roels fusillé par les Allemands le 2 mars 1916 (Bruxelles, 1921), 23 p.

Van Den Dooren (D.), *Un héros national: Arthur Dubois* (Bruxelles, s.d.), 46 p.

Van Hoof (A.), *Gevangenisleven onder de Duitsche bezetting* (Bouchout, 1920), 176 p.

Van Overbergh (Cyr.). *De Nationale Heldin, Gabrielle Petit.* (Brussel, s.d.), 24pp.

Vannerus (J.), *Mandats d'Ecrou des Procès Baucq-Cavell; Extrait du Bulletin de la Commission des Archives de la Guerre (Tome I. – Fascicule I.)* (Bruxelles, 1921), 8 p.

Verzameling der bekendmakingen en verordeningen der Duitsche overheden te Antwerpen. Antwerpen, 1914-1918, 278 p.

3.3. Dagboeken

Bartsoen (Marc), *Gand sous l'occupation allemande, Notes d'un Gantois dur la Guerre de 1914-1918* (Gent, 1929), 376 p.

De Metsenaere (Wilfried), *Herinneringen. Belgen in oorlog. Denderleeuw tijdens de Eerste Wereldoorlog. Naar het dagboek van Eduard Cortvrindt* (Erpe, 1999), 83 p.

Stynen (L.) en Van Peteghem (S.) *In oorlogsnood, Virginie Lovelings dagboek 1914-1918* (Gent, 1999).791 p.

Vierset (A.) *Mes souvernirs sur l'occupation Allemande en Belgique* (Paris, 1932), 493 p.

Wandt (Heinrich), *Etappenleven te Gent, kantteekeningen bij de Duitsche ineenstorting: Eerste deel* (Ledeberg-Gent, s.d.), 143 p.

Wandt (Heinrich), *Etappenleven te Gent, kantteekeningen bij de Duitsche ineenstorting: Tweede deel* (Ledeberg-Gent, s.d.), 135 p.

3.4. Bibliografie: monografieën

Abad Mier (M.), *Les réseaux de renseigenements du Grand Quartier Générale belge pendant la Première Guerre mondiale 1914-1918* (Louvain-la-Neuve, mém. Lic. En Histoire, UCL, 1996).

Audoin-Rouzeau (S.), Agulhon (M.), ea., *Pour une histoire culturelle* (Paris, 1997).

Audoin-Rouzeau (Stéphane) et Becker (Annette), *De Grote Oorlog opnieuw bezien* (Brussel, 2004), 352 p.

Becker (Annette), *Oubliés de la Grande Guerre. Humanitaire et culture de guerre 1914-1918. Populations occupées, déportés civils, prisonniers de guerre* (S.l., 1998), 397 p.

Becker (Jean-Jacques), Winter (J.M.), ea., *Guerre et Cultures, 1914-1918* (Paris-1994) p.445.

Bernard (Henri), *Un géant de la résistance: Walthère Dewé* (Bruxelles, 1971) 245 p.

Capiteyn (André) en De Backer (Christian), *Gent en de Eerste Wereldoorlog: het stadsleven in de jaren 1914-1918* (Gent, 1991).

Ceunen (Marika) en Veldeman (Piet) (red.), *Aan onze helden en martelaren... Beelden van de brand van Leuven (augustus 1914)* (Leuven, 2004), 355 p.

Claisse (Stéph.), *La mémoire de la guerre 1914-1918 à travers les monuments les monuments aux morts des communes d'Etalles, Habay, Léglise et Tintigny* (Brussel, 2002).

De Maesschalck (Kr.), Engelen (Cor.), e.a., *Oorlogsmonumenten 1914-1918 in Vlaams-Brabant* (Brussel, Alg Rijksarchief, 2000).203 p.

de Schaepdrijver (Sophie), *De Groote Oorlog, Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Anwerpen/Amsterdam, 1997), 366 p.

De Vos, (Luc), *De Eerste Wereldoorlog* (Leuven, 1997), 176 p.

Decock (P.), 'La Dame Blanche, Un réseau de renseignement de la Grande Guerre, 1916-1918, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, ULB ; Bruxelles, 1981) 271 p.

Nathalie (Depoorter), *Diksmuide tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een prosopografische analyse van het verzet* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1997).

Descamps, (Sofie), *Tielt: bezette stad tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1999), 256 p.

Deweerdt (Denise), *De vrouwen van de Eerste Wereldoorlog* (Gent, 1999), 299 p.

Dhuyvetter (B.), *Les monuments aux morts, les plaques et les stèles commémoratives, les noms de rues, de la première et deuxième guerre mondiale dans le grand Mouscron* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UCL, 1988).

Ergen (N.), *La mémoire de la Grande Guerre à travers les monuments d'Ans, Awans et Saint-Nicolas* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UCL, 2001).

Ghistelinck (R.), e.a., *150 Memorabele Waregemnaars* (Waregem, 2001), p. 99.

Guilitte (A.), *Les monuments aux morts de la guerre 1914-1918 dans les communes de grand Namur (1919-1932)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UCL, 1988).

Guilluy (V.), *Edouard Lagasse de Locht et les services Hunter, réseau de renseignements en 1916-1918* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UCL, 1988).

Hendrick (A.), *Oram: un réseau de renseignement allié pendant la Première Guerre mondiale* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UCL, 1982).

Horne (John) and Kramer (Alan). *German Atrocities 1914, A History of Denial* (Yale, New Haven and London, 2001), 608 p.

Jacobs (Mariette), *Zij, die vielen als helden…1: Cultuurhistorische analyse van de oorlogsgedenktekens van de twee wereldoorlogen in West-Vlaanderen* (Brugge, 1995), 175 p.

Jacobs (Mariette), *Zij, die vielen als helden…2: Inventaris van de oorlogsgedenktekens van de twee wereldoorlogen in West-Vlaanderen* (Brugge, 1996), 496 p.

Jeunet (Jean-Pierre), Laurant (Guillaume) en Casoar (Phil), *Un long dimanche de fiançailles. Naar de roman van Sébastien Japriso* (Tielt, 2005), 95 p.

Ledent (Ph.), *Les réseaux de renseignements du GQG français en Belgique pendant la Première Guerre mondiale* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UCL, 1994).

Luykx (Th.), *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden* (Amsterdam en Brussel, 1969), 603 p.

Mcphail (Helen), *The Long Silence, Civilian Life under the German Occupation of Nothern France, 1914-1918* (London and New York, 2001), 235 p.

Ongena (Marc), *De executieoorden van Rieme en Oostakker* (Gent, 2000), 58 p.

Oord der Gefusiljeerden, 1914-1918, (Uitgegeven door de Bond der Politieke Gevangenen en agenten der geheime diensten 1914/18 van Oost-Vlaanderen) (Gent, s.d.), s.p.

Pierre (N.), *Les monuments, les plaques et les stèles commémoratives de première et deuxième guerres mondiales dans les communes des Virton et Tintigny* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UCL, 1992).

Tammy Proctor, *Female Intelligence, Women and Espionage in the First World War*, (New York and London, 2003), 205 p.

Ronvaux (P.), *Gabrielle Petit: la mort en face* (Izegem, 1994), 490 p.

Isabel Rys, Eeklo tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een prosopografische analyse van het verzet (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1997), p. 184.

Schepens (Luc), *Brugge bezet, 1914-1918, 1940-1944: Het leven in een stad tijdens twee wereldoorlogen* (Tielt, s.d.), pp. 198-202.

Vandepitte (Paul), e.a., *Van Thielt tot Tielt* (Tielt, 1975), s.p.

Van Den Wijngaert (Mark), De Wever (Bruno), e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Antwerpen, 2004), 317 p.

Van Hoonacker (Egied), *Kortrijk 1914-1918, Een stad tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Kortrijk, 1994).

Van Ypersele (L.) et Debruyne (E.), *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre, l'espionnage en Belgique durant la guerre 1914-1918, histoire et mémoire* (Bruxelles, 2004), p. 316.

Verhelst (K.), *De Eerste Wereldoorlog in Limburg: verslagen* (Hasselt, 1997), s.p.

Westwell (Ian), *De Eerste Wereldoorlog. Een overzicht van alle belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen dag na dag* (Aartselaar, s.d.), 192 p.

Willmott (H.P.), *Eerste Wereldoorlog* (Tielt/Utrecht, 2004), 319 p.

Wils (Lode), *Flamenpolitik en aktivisme* (Leuven, 1974), 272 p.

3.5. Bibliografie: artikels in boeken of tijdschriften

Art (Jan), 'Het historisch monument: een bepaalde manier van omgaan met het verleden', in: Frank Seberechts (red.), *Duurzamer dan graniet, Over monumenten en Vlaamse beweging* (Tielt, 2003), pp. 13-23.

'Amadée Gilkinet, fusillé à Liège le 17 juin 1916' in: *Charité*, 9 jan. 1921, 281-282.

'Nos gloires nationales. Oscar Lelarge fusillé à la Chartreuse (Liège) le 7 juin 1915.' in: *Semaine d'Averbode*, 1, 2 jan. 1921, 5-6 ; 2, 9 jan., 1921, 13.

Bombay (Jo), 'Tien mensen achter straatnaamborden te Drongen', in: *Jaarboek 1982 van de Heemkundige Kring Dronghine*, pp. 38-46.

Braun (Thomas), 'Le Défenseur devant le Conseil de guerre Allemands', in: *Le Bâtonnier Louis Braffort*, (Brussel, s.d.), p. 47-57.

Buyle (Maurice) en Hoebeke (Guy), 'De Eerste Wereldoorlog', in: *Heemkundige Kring "Oud-Wachtebeke". Jaarboek 1988*, pp. 5-77.

De Backer (Christian), 'Heinrich Wandt (1890-1965), auteur van het etappenleven te Gent. Een proeve van bio-bibliografie', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks - deel 39, 1985, pp. 223-246.

De Both (Luc), 'Spoorwegspionage tijdens wereldoorlog I in Zottegem: het net van Léonce Roels en Desiré Van den Bossche' in: *Handelingen Zottegems genootschap voor Geschiedenis*, II, 1985, pp.9-77.

De Schaepdrijver (Sophie), "Occupation, Propaganda, and the Idea of Belgium," in: Aviel Roshwald and Richard Stites, eds., In: *European Culture in the Great War: the Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914-1918* (Cambridge University Press, 1999), 267-294.

De Schaepdrijver (Sophie). "Drie Vlaamse schrijvers en de *Groote Oorlog*: de oorlogsaantekeningen van Virginie Loveling, Stijn Streuvels en Cyriel Verschaeve", Te verschijnen in*: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 2003.*

Decock (P.) «La Dame Blanche, 1916-1918 » in: *Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis 1987*, pp. 217-226

Decock (P.), 'La Dame Blanche, 1916-1918', in : *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 1987, t.27 (3). pp 217-226.

Dubosch (Paul), 'De Gebroeders Edmond en Karel Verschraegen, deel 1' in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VI, nr. 2, juni 1998, pp. 30-39.

Dubosch (Paul), 'De Gebroeders Edmond en Karel Verschraegen, deel 2' in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VI, nr. 3, oktober 1998, pp. 27-34.

Dubosch (Paul), 'Honoré David', in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VII, nr. 1, februari 1999, pp. 27-30.

Hans (A.), 'Le placard rouge ou la fin d'un espion', in: *Le Livre de nos Héros*, Anvers, 6, 1920, 16 p.

Hoebeke, (Guy), 'De Eerste Wereldoorlog in de herinnering van de Wachtebekenaren', in: *Wachtebeke, Jaarboek 1984*, Heemkundige Kring "Oud-Wachtebeke", 1984, pp. 40-48

'Huldiging Braffort, 24 augustus 2004', in: *Informatieblad Nederlandse Orde van Advocaten te Brussel Permanente Vorming*, 2004-2005; 1, pp. 745-747.

Maerten (Fabrice), 'De katholieke kerk, aanwezigheidspolitiek', in: Mark Van den Wijngaert, Bruno De Wever, e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Antwerpen, 2004), pp. 143-152

Maerten (Fabrice), 'Het Verzet, antifascisme en patriottisme', in: Mark Van den Wijngaert, Bruno De Wever, e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Antwerpen, 2004), pp. 207-263.

Martiny (V.G.), 'Le souvenir de Philippe Baucq, architecte' in: *FB*, 210, 1976, 125-164.

Mertens (J.), 'Louis Franck in het verzet tijdens de Eerste Wereldoorlog' in: *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis 1977-1978*, pp.331-346 en 399-418.

Rossie, (Jan), 'Gabriëlle Petit, heldin uit W.O.I, nog steeds vereerd in Boekhoute', in: *De Twee Ambachten. Heemkundig Tijdschrift gemeente Assenede*, V, nr. 2, oktober 1997, pp. 27-34.

Van de Veire, (Remi), 'Camiel Hoste uit Oosteeklo gefusilleerd te Gent', in: *De Twee Ambachten. Heemkundig Tijdschrift gemeente Assenede*, IV, nr. 1, april 1996, pp. 14-16.

Verbeke (Patrick), 'De terechtstelling van Charles Fryatt', in: *De Grote Oorlog, Kroniek 1914-1918, Essays over de Eerste Wereldoorlog*, (Soesterberg, 2002) pp. 220-251.

Waregem (Stad), 'Sabbe en Verschuere, twee helden door Waregem aanbeden' in: *Memorial Rain* (Waregem, 2002), pp. 58-61.

3.6. Bibliografie: Werkinstrumenten, bibliografieën, voordrachten

Jeroen Adams, *Een electorale en socio-professionele analyse van het Vlaams-Nationalisme in West-Vlaanderen, 1938-1976-2000.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 2002), 165 p.

Chielens, (Piet) (Coördinator In Flanders Fields Museum), *Lafaards en Deserteurs, executies in de Groote Oorlog*: Voordracht gehouden, op 22 maart 2005 in Roeselare: ter gelegenheid van de Nacht van de Geschiedenis

De Ridder-Symoens (Hilde), 'Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis: een onmogelijke mogelijkheid?', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent,* Nieuwe reeks – deel 45, 1991, pp. 95-118.

de Schaepdrijver (Sophie), "Idealism Remembered, Idealism Dismembered: Contested Memories of the German Occupation of Belgium." Werk gepresenteerd op het internationale congres in *Trinity College*, Dublin op 26-28 december 2001.

de Schaepdrijver (Sophie), Rapport de la séance 1b: Une société 'sous la botte'? Vivre l'occupation. La Belgique occupée, ou l'autre front., *lezing*

Tallier (Pierre-Alain) en/et Soupart (Sven), La Belgique et la Première Guerre mondiale Bibliographie Tome 2 (ouvrages édités de 1985 à 2000); België en de Eerste Wereldoorlog Bibliografie. Deel 2 (werken uitgegeven van 1985 tot 2000) (Brussel, 2001), 195 p.

Tallier (Pierre-Alain) et/en Boijen (Richard), *La Belgique et la Première Guerre mondiale, Etat des sources – Etat de la recherche, Actes du colloque des 8 et 9 novembre 2001/België en de eerste Wereldoorlog, Bronnen – Stand van het*

onderzoek, Acta van het colloquium van 8 en 9 november 2001 (Bruxelles/Brussel, 2002), 340 p.

Philippe (Paul), Sieben (Luc), e.a., *La Belgique et la Première Guerre mondiale Bibliographie België en de Eerste Wereldoorlog Bibliografie; publiée sous la direction/uitgegeven onder leiding van Patrick Lefevre et/en Jean Lorette* (Centre d'histoire militaire – traveaux; centrum voor militaire geschiedenis – Bijdragen) (Bruxelles/ Brussel, 1987), 598 p.

3.7. Websites

De Grootste Belg: internet: http://www.degrootstebelg.be [02/05/2005].

Documenten Karel Waegenaer: http://blog.zog.org/2004/01/afscheid.html

Executies van soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog: http://www.shotatdawn.org [11/05/2005].

Firstworldwar.com: http://www.firstworldwar.com. De bron van deze website is: *Source Records of the Great War, Vol. III, ed. Charles F. Horne, National Alumni 1923*. [12/05/2005].

Hendriks Medal Corner: http://users.skynet.be/hendrik [29/04/2005].

HISGIS (Geographical historical statistics in Belgium 1800-1963/2000): http://www.flwi.ugent.be/hisgis [19/05/2005].

Les Fusillés de la Chartreuse: http://www.1914-1918.be/civil_fusilles.php [28/04/2005].

Monumenten & Landschappen: http://www.monument.vlaanderen.be [29/04/2005].

Museum der BSD – Soest "Kamp Gabriëlle Petit, Belgische garnizoenen in Duitsland vanaf 1945",: http://www.museum-bsd.de/museum-bsd/grafiken/standorte/kaserne.asp?foto=003 [14/02/2005].

Routeplanning en straatwijzer: http://www.mappy.be [05/05/2005].

Routeplanning en straatwijzer: http://www.de-rouck.be [17/05/2005].

Vlaams Centrum voor Volkskunde met verenigingenwijzer: http://www.vcv.be [19/05/2005].

4. De Eerste Wereldoorlog in België

4.1. Vlijt en strijd: België ontzet![57]

Het was onvermijdelijk, en toch kwam het als een schok. Na de weigering van de Belgische regering om in te gaan op het ultimatum dat de vrije doortocht van Duitse troepen eiste, viel het Duitse leger België binnen. De eerste troepen overschreden de grens in de ochtend van 4 augustus 1914. Het *von Schlieffenplan* was in werking getreden. De Duitsers voorzagen immers een Europese oorlog op twee fronten. In een eerste fase zou Frankrijk snel moeten verslagen worden door één grote draaibeweging te maken rond de Franse verdediging om dan met de kracht van een sloophamer het Franse leger langs achter te verpletteren, terwijl een véél kleinere Duitse legermacht de Fransen tegenhield aan de Duitse grens. Voor deze grote draaibeweging werd er gerekend op een vrije doorgang op het Belgische grondgebied. Als de Belgische regering de doorgang zou weigeren, dan zou het Belgische leger zich slechts symbolisch kunnen verzetten tegen de overmacht, en zouden de Duitsers even snel hun plan kunnen uitvoeren. Als Frankrijk verslagen zou zijn, zouden de Duitse troepen per trein naar het Oosten worden overgebracht waar het in een tweede fase Rusland op de knieën moest krijgen. Een ambitieus plan, dat minutieus was voorbereid en zo moest worden uitgevoerd. Maar het verzet van de Belgen bleek echter meer dan symbolisch te zijn. De Duitsers liepen zware vertragingen op bij Luik, waar het laatste van de twaalf Belgische forten pas capituleerde op 16 augustus, nadat het gezien had wat de Duitse zware artillerie vermocht. Het verzet van het dappere kleine België kon op veel sympathie rekenen van de buitenwereld. Wanneer de Duitse troepen enkele dorpjes en steden platbrandden en daarbij nog eens honderden burgers standrechterlijk tegen de muur zetten op verdenking van *franc-tireurs* te zijn, speelde België een belangrijke rol in de internationale anti-Duitse propaganda.

Het Belgische leger trok zich na de val van de eerste forten van Luik terug op de verdedigingsstelling in Namen ter hoogte van de Gete. In Halen had ondertussen al op 12 augustus de *Slag der Zilveren Helmen* plaatsgevonden, een veldslag

[57] Dit stuk is gebaseerd op de lectuur van volgende werken: Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog, het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Antwerpen/Amsterdam, 1997), 366 p., H.P. Willmott, *Eerste Wereldoorlog* (Tielt/Utrecht, 2004), 319 p.; Luc De Vos, *De Eerste Wereldoorlog* (Leuven, 1997), 176 p.

tussen de Belgische troepen en de Duitse cavalerie, die werd beslecht in het voordeel van de eerste. Op 20 augustus trok het Belgische leger zich nog verder terug in de richting van Antwerpen, de nationale vestiging. Een groot deel van België was inmiddels al bezet, ook de hoofdstad. De Duitse troepen richtten nu hun focus meer naar het zuiden. Hun draaibeweging richting Frankrijk, zoals het von Schlieffenplan voorzag, was begonnen. Antwerpen met het Belgische leger werd 'rechts' gelaten. Op 25 en 26 augustus deed het Belgische leger een eerste uitval vanuit Antwerpen naar de flank van het Duitse leger dat zich opmaakte voor de Slag aan de Marne. De Franse troepen konden ontkomen aan de geplande Duitse mokerslag door de Slag aan de Marne te winnen en nadat de Duitsers hun *von Schlieffenplan* hadden gewijzigd. Tijdens deze Slag aan de Marne deed het Belgische leger een tweede uitval. De Duitsers trokken zich na de Slag terug (12 september) en de race naar de zee kon beginnen. De Franse en Britse troepen probeerden de Duitse troepen te overvleugelen, terwijl de Duitse troepen omgekeerd hetzelfde probeerden te doen. Begin oktober trok het Belgische leger zich terug uit Antwerpen in de richting van de Belgische kust. In Ieper werd er slag geleverd tussen de Britse en de Duitse troepen. Ook het Belgische leger leverde strijd aan de IJzervlakte, die al gauw onder water werd gezet door de Belgen en de Duitse opmars definitief tot staan bracht. Dit gebeurde tussen 16 en 30 oktober 1914. Eén lange frontlijn was ontstaan tussen de Zwitserse grens en de Belgische kust. Deze frontlijn zou zich in de vier jaar oorlog die nog volgden amper wijzigen. Er werd nochtans veel actie ondernomen: offensieven in Artesië en in de Champagne, de tweede slag bij Ieper in 1915, de uitputtingsslagen bij Verdun en aan de Somme in 1916, de derde slag bij Ieper, de slag bij Cambrai in 1917, de Duitse lenteoffensieven en het geallieerde eindoffensief in 1918. De taferelen waren overal dezelfde. Ten koste van duizenden mensenlevens werd er een terreinwinst geboekt die slechts kon worden uitgedrukt in meters. Of om het met de komisch-satirische woorden van kapitein Edmund Blackadder samen te vatten: Beide kampen boekten tijdens hun voetbalmatch omtrent Kerstmis 1914 meer terreinwinst dan in de drie daaropvolgende jaren samen.[58] De oorlogvoerende landen zochten steevast hun heil in allerhande technische ontwikkelingen, terwijl de oplossing om het front te doorbreken eigenlijk veeleer in een tactische benadering lag: geen nieuwe wapens, maar een nieuwe tactiek. De gevolgen van de oorlog op menselijk vlak waren dan ook zeer zwaar.

[58] *Blackadder goes Forth,* episode *Goodbyeee.*

4.2. Hard en smart: België bezet!

Aan alle fronten woedde de oorlog in alle hevigheid verder. Aan het Belgische IJzerfront bleef het relatief "rustig". De IJzervlakte was onder water gezet en een doorbraak zou daar vrij moeilijk of zelfs onmogelijk zijn.

In de rest van België waren de Duitsers nu heer en meester. Al snel zag men de noodzaak in om België op te delen in verschillende gebieden. In het *Okkupationsgebiet* werd het bestuur van het land verzekerd door het gouvernement-generaal, dat onder leiding stond van een gouverneur-generaal. Deze ontving zijn macht rechtstreeks van de Duitse keizer en was aan niemand verantwoording verschuldigd.[59] België kende drie gouverneurs-generaal in zijn vijftig maanden bezetting. De eerste was veldmaarschalk **von der Goltz** die op 2 september 1914 (nog geen twee weken na de val van Brussel op 20 augustus) al de touwtjes in handen had en ze na drie maanden op 2 december overdroeg aan **Freiherr von Bissing** die de macht in handen had tot april 1917. **Ludwig von Falkenhausen** verving von Bissing en bleef aan de macht tot het einde van de oorlog.[60] Naast het gouvernement-generaal, dat eigenlijk een militair bestuur was, was er ook nog een burgerlijke administratie, de *Zivilverwaltung*. Deze was wel verantwoording verschuldigd aan de Duitse rijkskanselier, maar in werkelijkheid was het een onderdeel van het gouvernement-generaal. De Zivilverwaltung stond onder leiding van Von Sandt en nam het dagelijkse bestuur van het land op zich.[61]

Op verzoek van de regering bleven de meeste Belgische ministeries (Binnenlandse Zaken, Openbare werken, Justitie, Kunsten en Wetenschappen en Financiën) aan het werk, als ze tenminste de Duitse oorlogsdoeleinden niet dienden. De ministeries van de Spoorwegen en de PTT kwamen in Duitse handen. Deze dienden dan ook de oorlogsdoeleinden van de Duitse bezetter. De ministeries van Buitenlandse Zaken en Oorlog werden natuurlijk afgeschaft.[62]

Ook op plaatselijk niveau was deze hiërarchie terug te vinden. Een Duitse generaal werd het hoofd van de provincie en was er dus de militaire gouverneur. Zijn burgerlijke evenknie was de voorzitter van de provinciale Zivilverwaltung. De provincie werd opgedeeld in arrondissementen, met aan het hoofd een Duitse kolonel die de functie van *Kreischef* uitoefende. De gemeenten konden hun

---

[59] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, p. 130.
[60] Theo Luyckx, *Politieke Geschiedenis van België van 1789 tot heden* (Amsterdam/Brussel, 1969), p. 270
[61] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, p. 130-131.
[62] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, p. 130-131.

vrijheid relatief goed behouden, maar ze waren wel onderworpen aan de arrondissementele Kreischef en aan zijn burgerlijke gelijke, de *Zivilkommissare*. In grotere gemeenten of bij aanwezigheid van een garnizoen, was dit de *Kommandantur*.[63]
Dit *Okkupationsgebiet*, onder gezag van de gouverneur-generaal, besloeg drievierde van het Belgische grondgebied. Aanvankelijk was het hele land aan het gouvernement-generaal ondergeschikt, maar al bij het vastlopen van de oorlog kwam er een verdere opdeling.

Een tweede grote zone was het *Etappengebiet*. Dit was het bevoorradingsgebied en de rustzone van het Duitse Vierde Leger. Het besloeg een deel van West-Vlaanderen, het grootste deel van Oost-Vlaanderen, het westelijke deel van Henegouwen en het uiterste zuiden van Luxemburg. Aanvankelijk stond het onder bevel van de opperbevelhebber van het Duitse Vierde Leger, de hertog **Albrecht von Württemberg**, maar in september 1917 nam infanteriegeneraal **Sixt von Armin** het van hem over. Gent werd de hoofdstad van het gebied en alle centrale diensten hadden daar hun hoofdzetel. Het hoofdkwartier van het Duitse Vierde Leger echter lag gedurende de oorlog in Tielt, met uitzondering van een paar maanden in 1917 wanneer het naar Kortrijk verhuisde.[64] Ook hier werd er een hele hiërarchie ingevoerd met een burgerlijk en een militair bestuur. In *Kortrijk 1914-1918* van Egied Van Hoonacker staat een mooi gedetailleerd overzicht.[65] Het burgerlijke bestuur, de zogenaamde *Zivilverwaltung der Etappen-Inspektion 4,* hield zich bezig met burgerlijke zaken zoals handel, onderwijs, toezicht op de gemeentebelasting, landbouw, godsdienst, etc. Het militaire bestuur of Etappen-Inspektion stond onder leiding van een Etappeninspecteur. De Etappen-Inspektion was strikt gehiërarchiseerd. Het gebied was onderverdeeld in *Etappen-Kommandanturen* onder leiding van een *Etappenkommandant*. Er waren er dertien in het Etappengebied van het Duitse Vierde Leger, waaronder Eeklo, Gent, Kortrijk, Moeskroen, Oudenaarde, Tielt, Zelzate,… . Deze Kommandanturen werden nogmaals opgedeeld in *Etappenstationen*, met aan het hoofd een *Ortskommandant*.[66]

---

[63] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, p. 130-131.
[64] Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918, Een stad tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Kortrijk, 1994), p. 58.
[65] Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918…*, p. 58-70.
[66] Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918…*, pp. 63-64.

Deze Kommandanturen hadden de macht in handen, het Etappengebied kende dan ook een harder bezettingsregime dan de rest van het land.[67]

Een derde zone was het *Operationsgebiet*. Dit was de frontzone (+/- 25 km breed). Deze zone was vanzelfsprekend aan het oorlogsregime onderworpen.[68]

Ten slotte was er nog het *Marinegebiet* dat onder leiding stond van Admiraal von Schröder. Het bevatte het resterende stukje kust met de havens van Oostende en Zeebrugge. Het omvatte ook Brugge en de omliggende gemeenten. Dezelfde regels waren er van toepassing als in het Operationsgebiet.[69]

Het leven in het bezette gebied was zwaar.[70] Tijdens de eerste maanden van de oorlog werd al snel duidelijk dat de Duitse besturen de Belgen aan hun lot overlieten betreffende de voedselbevoorrading. België was vóór de oorlog afhankelijk geweest van invoer. Deze invoer van voedsel lag nu stil. Grote voorraden van het voedsel dat er nog was, werden door het Duitse leger opgevorderd. Vooral in de steden begon het tekort nijpende proporties aan te nemen. De stads- en gemeentebesturen probeerden samen met enkele liefdadigheidsorganisaties aan het tekort tegemoet te komen, maar op langere termijn was dit onmogelijk. Onder leiding van Francqui (Société Générale) werd er een *Comité National de Secours et d'Alimentation/Nationaal Hulp-en Voedingscomité* opgericht, dat al snel de eenvoudigere naam *Le Comité/Het Komiteit* kreeg. Dit werk vooral op binnenlands vlak, maar al gauw werd duidelijk dat er hulp van buitenaf moest komen. Deze hulp werd gevonden bij twee Amerikaanse ingenieurs: Heineman en Herbert Hoover. Zij richtten de *Commission for Relief in Belgium* op, dat via uitgebreide propaganda en perssteun in de Verenigde Staten het Amerikaanse publiek warm maakte om gedurende vier jaar lang financiële en materiële steun te verlenen aan de in nood zijnde Belgische bevolking.[71]

---

[67] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, pp. 130-131.
[68] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, pp. 131-132 en Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918…*, p. 58
[69] Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918…*, p. 58.
[70] Dit stuk is grotendeels (tenzij anders aangegeven) gebaseerd op de lectuur van: Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, passim.
[71] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, pp. 107-110.

Niet alleen voedsel was een dagelijks probleem, maar ook het dagelijkse leven van de Belg zelf had een andere wending genomen. Een identiteitskaart met foto werd ingevoerd; deze werd regelmatig gecontroleerd. De gemiddelde landsinwoner kwam vier jaar lang niet verder meer dan zijn eigen gemeentegrens, tenzij hij aan de nodige *Passierscheine* kon komen, die niet altijd verschaft werden. Uitzonderingen werden hier natuurlijk op gemaakt. Speciale passen waren nodig om van het Etappengebied naar het gouvernement-generaal en omgekeerd te gaan. Mensen die bijvoorbeeld beroepshalve (handelaars bv.) in een andere gemeente of provincie moesten zijn, verkregen zo'n pas wel. Sommige plaatsen waren volledig verboden voor alle burgers, bijvoorbeeld bepaalde treinstation die alleen toegankelijk waren voor militairen. Overal werd er gecontroleerd. Het omzeilen van dit alles was mogelijk (te voet, weg van de wegen), maar hier stonden zware geldstraffen en gevangenisstraffen op.[72]

Alle mannen tussen de zeventien en de vijfenvijftig jaar moesten zich vanaf januari 1917 maandelijks gaan melden in het *Meldeämbter*, waar allerlei vergunningen voor belangrijke verplaatsingen moesten worden aangevraagd. Ook de Duitse tijd werd ingevoerd, maar niemand hield daar rekening mee (vandaar dat er in documenten dikwijls werd verwezen naar het kerktorenuur). In het Etappengebied werd in 1917 de avondklok ingesteld.

Smokkel werd een belangrijke bezigheid, want etenswaren mochten de gemeentegrenzen niet meer over. Het aantal werklozen steeg met de week. Naarmate de bezetter meer fabrieken sloot, plunderde of opeiste verloren meer mensen hun werk. Vooral de onwetendheid knaagde. Men wist bijna niets van zoon, broer of vader die aan het front was. Een zeldzame keer werd er een briefje na een lange omzwerving via Frankrijk, Groot-Brittannië en het neutrale Nederland het land binnengesmokkeld. De clandestiene beweging *Het Woord van de Soldaat/Le Mot du Soldat* maakte deze communicatie tot haar doel, maar nieuws van aan het front bleef schaars, net als 'gewoon' nieuws. Kranten werden gecensureerd en staakten het drukken. De Belg zat gevangen tussen zijn grenzen. Ook de grens met het neutrale Nederland werd gesloten. Niet alleen was er een speciale pas nodig om België te kunnen verlaten, er wasook een speciale toelating nodig van de Duitse consul om België terug binnen te komen.

[72] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 21.

In 1914 werden er her en der prikkeldraadversperringen geplaatst om clandestiene grenspassages tegen te gaan. In de lente van 1915 werd er *den draad* gespannen. De werken langsheen de 300 km lange grens met Nederland waren klaar in de eerste weken van 1916. Een elektrisch geladen omheining tussen 1,35 en 1,60 meter hoog, met vijf verschillende draden was er gespannen. Later in de oorlog waren sommige stukken tot 2,5 meter hoog en konden deze tot tien draden bevatten. Er liep een spanning door van aanvankelijk 500 volt en die later opliep tot 2 000 of zelfs 4 000 volt. Naar het einde van de oorlog was dit op sommige plaatsen het dubbele. Niet alle verschillende draden waren geladen. Soms slechts één, op andere plaatsen allemaal en de stroomstoten waren willekeurig. Langs beide zijden van de draad werden er prikkeldraadversperringen aangebracht. Ook waren er wachtposten voorzien, die afhankelijk van het terrein tussen de 50 en 500 meter van elkaar waren verwijderd. Vanaf de lente van 1916 nam het aantal wachtposten af, daar het Duitse leger een tekort aan effectief had. Langsheen de draad waren geregeld patrouilles. Bewoners van huizen langsheen het traject van de omheining werden verplicht elders te gaan wonen. Er werd een verboden zone in de nabije omgeving van de draad ingelast. Deze kon alleen met een speciale toelating betreden worden. Vanaf het einde van 1916 werd deze verboden zone ontoegankelijk voor alle mannen tussen de achttien en de vijfenveertig jaar. Vanaf 1917 werd er een tweede draad gespannen, op vijftig meter van de vorige draad. Deze draad stond niet onder spanning. Alle doorgangsposten in de omheining werden zwaar bewaakt. Wie er kwam met een toelating om het land te verlaten of binnen te komen, werd gefouilleerd en de papieren werden sterk gecontroleerd.[73] Kortom, de Duitsers deden er alles aan om frauduleuze grensovergangen tegen te gaan. Het was geen kinderspel en velen vonden er de dood.

Bij het begin van de bezetting waren alle wapens al ingeleverd. Alle karren, koetsen en auto's waren al opgevorderd. Daar stopte het niet bij. Hoe langer de bezetting aansleepte, hoe meer er werd opgeëist. Postduiven moesten worden geregistreerd in oktober 1914. Niemand mocht zijn duiven nog laten uitvliegen.[74] Nadien moesten ze allemaal worden ingeleverd. Paarden vertrokken massaal naar Duitsland en alle soorten goederen werden opgeëist: rubber, tin, leer, wol

[73] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 22-23.
[74] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 21.

en koper. Fototoestellen mochten niet meer gebruikt worden.[75] De Duitse Mark beheerste meer en meer de Belgische markten. Boetes moesten betaald worden in Duits geld. Iedereen moest verplicht ramen, deuren, spleten en andere kieren verduisteren.

Het ergste waren de opeisingen en deportatie van werklieden. Werklozen en weerbare mannen werden op lijsten gezet, om verplicht naar Duitsland te gaan werken. Velen lieten er door de zware werk-en leefomstandigheden het leven. De gezondheid van degenen die terugkwamen, was abominabel slecht. Velen overleden na hun terugkomst aan de gevolgen van hun deportatie. In 1917 stopten de opeisingen in het generaal-gouvernement en daarmee ook de verplichte deportaties naar Duitsland. Maar in het Etappengebied werden nog steeds mannen gedeporteerd, niet naar Duitsland, maar naar de frontstreek. Dit waren de *Zivilarbeiterbataillone*. Zij werden aan het front ingezet om loopgraven en versterkingen te graven. De omstandigheden waren er nog slechter dan in Duitsland. Ze waren immers blootgesteld aan geallieerd vuur.[76]

De Duitse overheid probeerde ook tweedracht te zaaien in het bezette gebied. Met hun *Flamenpolitik* probeerden zij de Vlamingen tegen de Belgische staat op te zetten. De radicale medestanders van de *Flamenpolitik* stortten zich in het activisme. Deze werkten met de Duitse bezetter mee, uit Vlaamse overwegingen. De vernederlandsing van de Gentse Universiteit in 1916 en de oprichting van de Raad van Vlaanderen zijn hier de twee hoogtepunten van. In januari 1918 werd de zelfstandigheid van Vlaanderen uitgeroepen, met grote conflicten in het bezette gebied tot gevolg.[77] De bevolking van het bezette gebied kreeg het met andere woorden zwaar te verduren.

---

[75] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 21.
[76] Van de 120 655 opgeëiste mannen kwamen er 2614 om het leven. In de weken, maanden en jaren na hun terugkomst overleden er nog velen. Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, pp. 233-234.
[77] Theo Luyckx, *Politieke Geschiedenis van België…*, pp. 276-277.
Over *Flamenpolitik* en *Activisme* is al veel verschenen. Het boek van Lode Wils geeft een inleiding op de materie: Lode Wils, *Flamenpolitik en Activisme, Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog* (Leuven, 1974), 272 p.

4.3. Daad en draad: België verzet!

Het grootste deel van de bevolking was niet opgezet met de Duitse invasie. Ze was de bezetter liever kwijt dan rijk. Ze kon niet meer doen dan binnensmonds vloeken bij alwéér een nieuwe opeising. Toch zijn er een groot aantal die meer deden dan dat. Kardinaal Mercier kwam meer dan eens in openlijke aanvaring met het Duitse militaire bestuur met zijn herderlijke brieven, waaronder *Patriotisme et endurance* van Kerstmis 1914, wat bijna leidde tot zijn arrestatie. In dit herderlijk schrijven beweerde hij dat de gelovigen de bezetter geen gehoorzaamheid schuldig waren, alleen aan het wettig verkozen Belgische gezag waren zij gehoorzaamheid verschuldigd. Clandestien werd zijn schrijven op een grote schaal verspreid.

Verscheidene vooraanstaande Belgen werden wegens opstandigheid naar Duitsland gedeporteerd. De Brusselse burgemeester Adolphe Max werd al eind september 1914 gedeporteerd. Ook de Gentse professoren Henri Pirenne en Paul Fredericq ondergingen hetzelfde lot.[78]

Hoewel er geen uitgesproken verzet was, zeker geen gewapend verzet, zoals dat er was tijdens de Tweede Wereldoorlog, waren er wel tal van clandestiene bewegingen. Deze stonden meestal onder leiding van een in het buitenland georganiseerde inlichtingendienst.

4.3.1. De Geallieerde inlichtingendiensten[79]

De Fransen, de Belgen en de Britten hadden elk werkende inlichtingendiensten. Nu zij samen tegen één en dezelfde vijand streden, kwamen ze op 22 november in Veurne rond de tafel zitten om afspraken te maken rond het inwinnen van militaire inlichtingen uit het bezette gebied. Ze beslisten een gezamenlijk inlichtingenbureau op touw te zetten in Forth. Het werd in drie delen, per nationaliteit, opgedeeld. Ieder land werd verondersteld om eigen netten op te richten, maarmee er moest een hele nauwe samenwerking en coördinatie zijn met de andere landen, waar informatie moest worden uitgewisseld. In werkelijkheid waren de verschillende inlichtingendiensten hier erg terughoudend over.[80] Het neutrale Nederland werd door de inlichtingendiensten als uitvalsbasis gebruikt. Frankrijk en Groot-Brittannië maakten ook gebruik

[78] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, pp. 121-122 en Theo Luyckx, *Politieke Geschiedenis van België…*, p. 275.
[79] Dit is stuk is gebaseerd (tenzij anders aangegeven) op L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 23-53.
[80] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 23-24.

van Zwitserland om inlichtingen te bekomen. De Belgen deden dit niet. Op enkele uitzonderingen na tolereerde Nederland de aanwezigheid van de verschillende directies en bureaus, die daar zogenaamd waren als handelaars of consuls, vrij goed.[81]

De **Franse diensten** in Forth (naast Forth had het Algemeen Hoofdkwartier nog andere diensten in Frankrijk) stonden onder leiding van commandant Wallner. Eind 1914 had hij al twee goed draaiende en dynamische directies in Nederland, één in Vlissingen en één in Maastricht. In september 1915 kwam daar nog Rotterdam bij. Deze twee directies namen ondanks hun kleine bewegingsvrijheid een vliegende start en expandeerden snel. Tussen november 1914 en februari 1915 waren er al meer dan honderd mensen in actieve dienst van de Fransen. Het jaar 1915 was trouwens het hoogtepunt van de Franse diensten in Vlissingen: de eerste diensten 'vallen' al in februari. Ook de directie in Maastricht beleefde een hoogtepunt tot het najaar van 1915, toen enkele diensten werden opgerold door de Duitse contraspionage.[82]

De kersverse **Belgische inlichtingendiensten** (pas opgericht in 1910) werden geleid door kapitein-commandant Mage. Er werden verschillende directies in het leven geroepen. De eerste directie had zijn bureaus in Vlissingen, omwille van de grote rekruteringsmogelijkheden tussen de vele vluchtelingen die het kanaal wilden oversteken, én omdat de haven vlakbij was, wat het transport vergemakkelijkte en versnelde. Vanuit Vlissingen stuurde men mensen met waarnemingsmissies en met sabotagemissies. Zo creëerde deze directie een groot aantal diensten, vooral in Vlaanderen, vanaf 1914 tot eind 1916, wanneer de chef van het bureau werd aangehouden door de Nederlandse politie. Nadien verhuisde de directie naar Rotterdam.
Een tweede directie werd opgericht in juni 1915 en zetelde in Maastricht. Deze directie kon gebruik maken van reeds bestaande diensten en van nieuwe diensten. Zij spitsten zich vooral toe op Wallonië. De inlichtingennetten in Brussel konden gebruik maken van de twee directies. Sommige netten rapporteerden rechtstreeks aan het Algemeen Hoofdkwartier.[83]

[81] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 18-19.
[82] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 24-25.
[83] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 26-27.

De **Britse inlichtingendiensten** waren een kluwen van netten en diensten. De *Foreign Office*, de *Colonial Office*, het Ministerie van Handel en de Admiraliteit hadden elke hun eigen inlichtingenorganen. De inlichtingendiensten van het Algemeen Hoofdkwartier en van het Ministerie van Oorlog (War Office) waren veel belangrijker en nadrukkelijker aanwezig.
Het Britse leger (BEF) had een *Intelligence Corps* dat volledig op de noden van de het leger was voorzien, maar bij het vastlopen van het front zag de BEF zijn inlichtingswegen dichtslibben. Om aan dit tekort tegemoet te komen installeerde het AH zijn eigen inlichtingennetten in het bezette gebied. Twee grote organisaties werden hiervoor in dienst geroepen. De eerste was de organisatie CF, die onder leiding stond van Majoor Cameron in Folkestone. Zijn idee was dat spoorwegen permanent moesten worden geobserveerd. Via bureaus in Nederland en in Parijs werden hiervoor Fransen en Belgen gerekruteerd. De tweede grote organisatie, WL, werd in april 1915 in het leven geroepen en stond onder leiding van Majoor Wallinger. Deze had zijn zetel in Londen. In Nederland had het verschillende bureaus onder de dekmantel van een graanfirma. De grootste ambitie van Wallinger was om het hele Belgische grondgebied te kunnen observeren, een netwerk dat het hele land bedekte.
Het Britse Ministerie van Oorlog had zijn eigen inlichtingendienst: het *Intelligence Department*. Daarvan was de afdeling *Secret Service* wellicht de belangrijkste. Aan het hoofd stond Mansfield Cumming, "C". De Secret Service ontwikkelde een uitgebreid netwerk van spionage -en contraspionagediensten in Nederland. Verantwoordelijk hiervoor was Richard Tinsley, "T". Hij had zijn bureau in Rotterdam. Tinsley's invloed reikte tot in verschillende milieus, niet alleen Britse, maar ook Belgische, Franse en Nederlandse inlichtingendiensten. Ook in Duitsland wist hij te infiltreren. Vanaf maart 1915 ontplooiden zijn netwerken zich in het bezette gebied. In mei 1916 werd zijn aanwezigheid bekend bij het Nederlandse publiek en moest hij het land verlaten.[84]

Onderstaande organigram zal de structuur van de Geallieerde inlichtingendiensten verduidelijken. Het is overgenomen uit 'De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre', de recente publicatie van Emmanuel Debruyne en Laurence van Ypersele.[85]

[84] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 27-29.
[85] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 229.

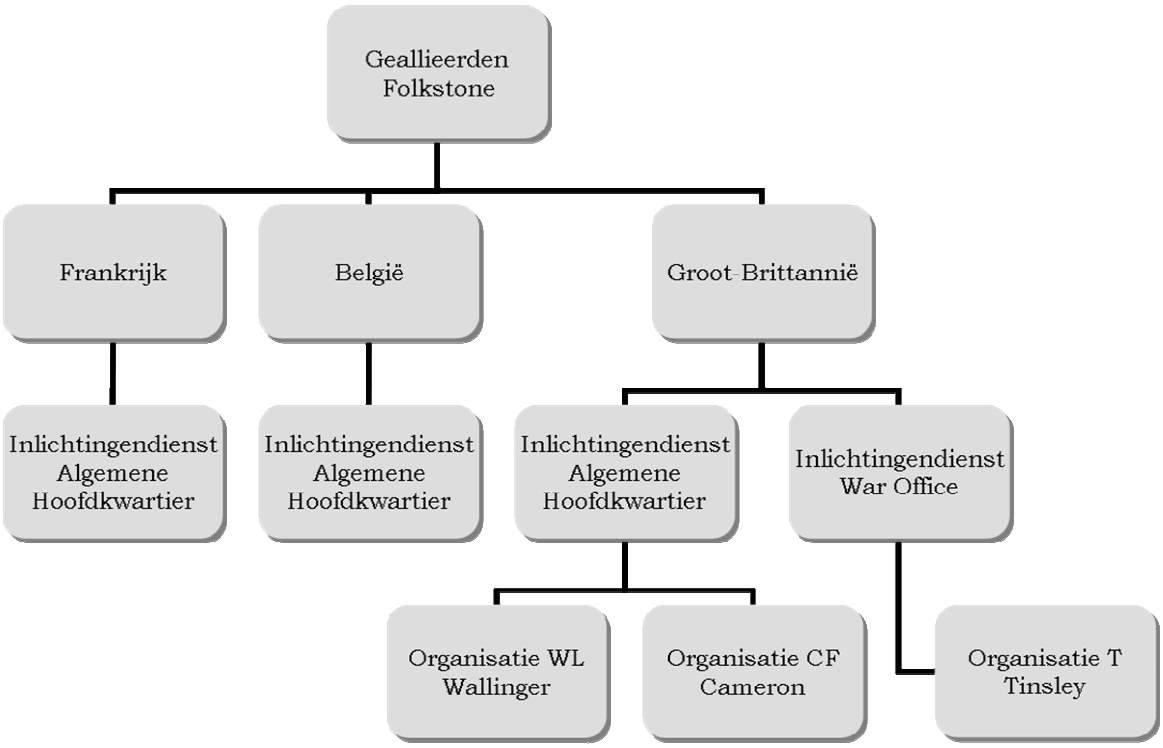

Afbeelding 3: organigram Geallieerde inlichtingendiensten

4.3.2. Spion ter velde

Er waren verschillende methoden om aan inlichtingen te komen: het ondervragen van Duitse deserteurs in Nederland, luchtfotografie, nachtelijke patrouilles in het niemandsland, en waarnemingen in het bezette gebied. Dit laatste was het belangrijkste. Twee soorten waarnemingen ontwikkelden zich gedurende de oorlog: spoorwegobservatie en territoriale observatie.

Spoorwegobservatie was het gewichtigste. Het Duitse leger deed vrijwel al zijn verplaatsingen per trein. Systematische kennis van het Duitse treinverkeer strekte natuurlijk tot aanbeveling om belangrijke veranderingen aan het front te weten te komen, om de sterkte van bepaalde punten in de frontlijn te kunnen inschatten en om de strategische stappen en bedoeling van de vijand te kunnen achterhalen.

Een inlichtingennetwerk in het bezette gebied kon pas naar waarde geschat worden als het spoorwegobservatieposten had. De geallieerde inlichtingendiensten streefden ernaar om het transport van zoveel mogelijk spoorlijnen te kunnen waarnemen. Geen enkele trein mocht gemist worden. Daarom werden de observatieposten zo dicht mogelijk bij het spoor geplaatst. Voor zo'n observatiepost waren er minstens twee personen nodig. Er moest immers dag en nacht worden geobserveerd, daar vele transporten 's nachts

gebeurden. In vele gevallen stonden hele gezinnen die dicht bij het spoor woonden in voor deze taak. Ze konden elkaar gemakkelijk aflossen.[86] Zo was dit het geval bij de broers Poriau uit Zottegem. Zij konden vanuit het toilet van hun huis langsheen een spoorlijn notities nemen van de passerende treinen zonder enig argwaan te wekken. Schrijfgerei lag boven op het deurkozijn.[87]

Alles gebeurde volgens vastgestelde vragen: welk uur, van waar naar waar, welke samenstelling van de trein en welke volgorde van de wagons,… .[88] Een transport van een divisie (troepen, kanonnen, paarden, materieel, generale staf,…) kon bestaan uit veertig tot vijftig treinen. Alles moest zo secuur mogelijk genoteerd worden op zo weinig mogelijk plaats, dus met behulp van afkortingen of vooropgestelde lijsten. Naar het einde van de oorlog toe wisten de geallieerde hoofdkwartieren perfect de sterkte van de tegenstander, dankzij deze observatieposten.[89]

Afbeelding 4: spoorwegspionage en territoriale spionage (detail)

De Duitse troepen bevonden zich niet alleen op de ijzeren weg, ze waren overal aanwezig. 'Zwerflustige' agenten waren verantwoordelijk voor een kleine zone die een groot veld besloeg. Ingekwartierde troepen moesten geobserveerd worden: welke nummers droegen zij op hun uniform, hadden zij speciale uitrustingsstukken bij zich? In welke staat verkeerden hun troepen? Hoe was het gesteld met hun moraal? Hoe oud waren ze? Ook deze vragen moesten met grote precisie beantwoord worden. Niets mocht aan het oog van de 'wandelende waarnemer' ontsnappen. Vliegvelden werden goed in het oog gehouden, en ook de verdediging van de kuststreek probeerde men in kaart te brengen met het oog

[86] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 31-35.
[87] L. De Both, 'Spoorwegspionage tijdens … in Zottegem…' in: *Handelingen …*, pp. 34-35.
[88] "Instructions sécrètes", ARA, FASP, P26, Map 4.
[89] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 34-35.

op een amfibieoperatie. Dit laatste heeft echter door gebrek aan juiste informatie nooit plaatsgevonden, op enkele kleine raids na.[90]

Vooral tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar ook al tijdens de Eerste Wereldoorlog werd er gebruik gemaakt van sabotagemissies, zij het op kleine schaal. Vooral de Fransen probeerden dit te laten samengaan met een groot offensief in de Champagne in 1915. Agenten werden uitgestuurd om spoorlijnen en communicatielijnen te saboteren. Het was geen geslaagd experiment. Velen vielen in Duitse handen. Nadien werd zelden nog een destructiemissie op pad gestuurd.[91] Pierre Claes uit Schaarbeek werd in de loop van 1915 belast met zo'n missie. Hij werd aangehouden, ter dood veroordeeld en terechtgesteld. Volgens de bekendmakingsaffiche had hij zelf bekend dat hij soldaat was, en in burgerkledij naar het bezette gebied was gekomen om te spioneren.[92]

4.3.3. Ter land, ter zee en in de lucht: de transmissie van gegevens

De meeste netwerken vroegen aan hun agenten in het bezette gebied om minstens twee maal per week hun inlichtingen door te sturen. De overdracht van inlichtingen moest snel gebeuren, want anders werden de inlichtingen te oud, en verloren ze hun waarde. Twee grote stappen moesten hiervoor ondernomen worden: interne transmissie en externe transmissie. Alle inlichtingen moesten gecentraliseerd en op enkele velletjes overgeschreven worden. In kleinere diensten deed de chef dit zelf. Hij ging aankloppen bij zijn agenten en verzamelde zo alle afzonderlijke rapporten. In grotere diensten werden koeriers ingelegd om dit te doen. Hij of zij haalde alle documenten op en bracht ze naar een centrale verzamelplaats. Deze koerier verspreidde ook de instructies aan de agenten. Er kon ook gebruik gemaakt worden van het *brievenbussysteem*. Alle agenten moesten hun aantekeningen afgeven op een bepaalde plaats. Dikwijls was dit een drukbezochte winkel of café zodat het vele binnen –en buitengaan niet zou opvallen. Dat de gemeentegrens tijdens de oorlog de horizon was van de gemiddelde Belg, zorgde voor problemen. Om aan dit euvel tegemoet te komen, maakte men gebruik van koeriers die speciale passen hadden om te reizen tussen lokaliteiten. Zo werd Jan Degezelle halfweg

[90] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 35-37.
[91] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 38-39.
[92] "Affiche van de bekendmaking, Pierre Claes", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.2.

september 1915 door de dienst D.P. ingeschakeld om de rapporten van de dienst vanuit het Kortrijkse via Deerlijk naar Gent te brengen. Hij had immers de juiste paspoorten. Vanaf juli 1916 echter kon Degezelle geen paspoort meer krijgen, en moest de dienst op zoek naar een nieuwe koerier. Hierdoor liep de transmissie van de dienst D.P. volledig mank.[93]

Het systeem waarbij er een hele keten van koeriers was om de documenten ter bestemming te krijgen, werd ook regelmatig toegepast. Ook de buurtspoorwegen werden ingeschakeld om documenten van de ene naar de andere plaats te krijgen zonder argwaan te wekken.

Bij de interne transmissie hoorde ook het verspreiden van clandestiene drukwerken, zoals *De Vrije Stem*, of *La Libre Belgique*, die als reactie op de perscensuur het levenslicht zagen. Ook de brieven van aan het front komende moesten op ondergrondse wijze bij de bestemmeling gebracht worden. Hiervoor zorgde *Het Woord van de Soldaat/Le Mot du Soldat*.

Interne transmissies waren al vrij moeilijk, maar de externe transmissies bleken nog moeilijker. Aanvankelijk was er geen probleem. Samen met de massa's vluchtelingen die de eerste maanden van de oorlog een veilige plaats zochten in Nederland, staken de agenten van de inlichtingendiensten ook de grens over. Eind 1914-begin 1915 werd dit echter veel moeilijker. Een speciaal paspoort was nodig, er kwamen meer controles én de grens werd met *den draad* afgesloten. Wie de juiste paspoorten had om naar Nederland te gaan, zoals onder meer handelaars, mocht geen documenten meenemen. Geen kranten, geen brieven, geen geschreven of gedrukt iets mocht het land buiten of binnen. Toch gebruikten nog massa's koeriers de officiële weg om hun rapporten over de grens te brengen. Ze werden inventief. Rapporten en documenten werden in hoeden gestopt of in het korset. Maar toen de Duitse grenswachters ook nog eens grondig gingen fouilleren, werden er alsmaar extremere verstopplaatsen gezocht: een uitgeholde wandelstok, valiezen met een dubbele wand, schoenen met een extra voering, broodmanden met een dubbele bodem… . Er werd ook gebruik gemaakt van speciale inkt. Andere legale manieren om de grens over te geraken, waren de buurtspoorwegen die over de grens gingen. Het personeel van de firma beschikte over een speciaal paspoort en kon zo rapporten over de grens smokkelen. Dit was het geval van Jean Segers. Hij werkte voor de dienst Bordeaux (War Office) en was in dienst van de buurtspoorwegen als tramwachter tussen Tongeren en Maastricht. Hij kon makkelijk rapporten

[93] "D.P. And Co's Service. Interim Report, copie 6/10/1919", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 3C.

overbrengen. Toch werd hij gearresteerd in augustus 1916, ter dood veroordeeld en gefusilleerd in Hasselt in december 1916.
Natuurlijk waren er ook de clandestiene manieren om de grens te passeren. Met het zetten van de elektrische omheining werd het grensoverschrijdend verkeer moeilijker. Toch was het mogelijk, zeker in de beginfase van de draad (nog niet zo hoog). Enkele planken of een ladder volstonden om er over te geraken. Men sprong erover van op een tak, of een gebouwtje dat er vlakbij stond. Sommigen waagden zich zelfs aan polsstokspringen. Alles gebeurde 's nachts, bij voorkeur ver verwijderd van een grenspost. Naarmate de oorlog vorderde werd het moeilijker om de draad te omzeilen. Houten maaksels (een ton zonder bodem, grote kaders,…) werden tussen de draden geplaatst en men kroop erdoor. Ook vanuit de geallieerde kant kwam er een oplossing: rubberen handschoenen en schoenen om zich te beschermen. Ook werden de Duitse schildwachten omgekocht met geld, eten of drugs.[94]
Aanvankelijk brachten de chefs van de verschillende diensten hun rapporten zelf naar Nederland, maar dit werd voor de meesten onder hen te tijdrovend. Sommige diensten maakten gebruik van smokkelaars, maar ook dat hield bepaalde risico's in, want waar ligt de loyaliteit van een smokkelaar?. Gespecialiseerde netten zagen het levenslicht. Zij deden niets anders dan grenspassages en werkten voor alle netten. Maar ook dit was risicovol. Immers, bij de aanhouding van één passeur konden hele netten worden opgerold, wat meerdere keren gebeurde. Passeurs en smokkelaars zorgden ook voor de transmissie van mensen. Mannen die zich bij het IJzerleger wilden voegen, ontsnapte militairen, arbeiders en natuurlijk de agenten van de inlichtingendiensten.
Ook via het water werd er druk "gecorrespondeerd". Eigenaars van boten die om handelsredenen via de Schelde of via bepaalde kanalen in en uit het bezette gebied konden varen, vervoerden meer dan eens belangrijke rapporten, of brachten zelfs explosieven binnen het bezette gebied. Zo deed ook de Nederlandse kapitein Arie Hougée. Hij vervoerde met zijn binnenschip de "Cor" rapporten voor de diensten Pégoud, D.P. en Stevens.[95]

Ten slotte werd er veel gebruik gemaakt van duiven, via de lucht dus. In de eerste maanden van de oorlog werden er duiven via de grens met Nederland het

[94] Deze drugs waren morfine en zelfs cocaïne.
[95] Zie Deel 2: *8. De diensten D.P., Pégoud en Stevens*

bezette gebied binnengebracht. Dit was succesvol. In 1915 werd de grens afgesloten zodat er andere manieren moesten gezocht worden. De militaire luchtvaart was hier de oplossing. Agenten werden met duiven gedropt in het bezette gebied. De infiltratie van deze agenten in het bezette gebied kende vele mislukkingen. Vliegtuigen werden neergehaald of crashten en de inzittenden werden gevangengenomen. Zo is het voorbeeld bekend van Camile Ottevaere uit Ooigem. Hij verzorgde de piloot en de inzittende van een gecrasht toestel, nam de duiven onder zijn hoede, hing er inlichtingen aan en liet ze los. Eén van de duiven werd neergehaald. Ottevaere werd aangehouden, ter dood veroordeeld en eind oktober 1916 terechtgesteld.[96] Later werden alleen de duiven gedropt, aanvankelijk overdag, later 's nachts, vanwege de Duitse luchtafweer. Daar werden ze opgehaald door leden van de inlichtingendiensten. Vanaf 1917 werd er op grote schaal gebruik gemaakt van ballonnen met onderaan het kooitje met de duiven in. Zat de wind goed, dan liet men de ballon richting bezet gebied drijven. Deze duiven hadden tweetalige instructies voor de vinder ervan. Die werd in een oproep van patriottisme immers verzocht om de gevraagde gegevens te verschaffen door middel van de bijhorende duiven.

[96] Zie Deel 2: *4. De Dienst reisduiven*

VOOR HET DUITSE VUURPELOTON:

DEEL 1

DE GEFUSILLEERDEN EN HUN HERINNERING:

EEN PROSOPOGRAFISCH ONDERZOEK

1. Identificatie van de groep gefusilleerden

1.1. Welke executies?

In 2004 verscheen er op het witte doek de Franse film *Un long Dimanche de Fiançailles*. De film begint met het lot van vijf ter dood veroordeelde Franse soldaten ergens in een loopgraaf. De vijf zijn ter dood veroordeeld door de krijgsraad wegens zelfverminking. Zich proberen te onttrekken aan actieve dienst leverde immers de doodstraf op. Hetzelfde gold voor insubordinatie of desertie. De vijf soldaten uit de film werden niet door een vuurpeloton terechtgesteld, maar werden ongewapend het niemandsland ingestuurd.[97] In werkelijkheid werden tijdens de Eerste Wereldoorlog ongeveer 150 geallieerde soldaten terechtgesteld in de Westhoek. Van deze 150 executies waren er 10 Belgen (op een totaal van dertien terechtgestelden in België), veertig Fransen (op een totaal van 500 aan het hele front) en 100 Britten (op een totaal van 350 aan het hele front). De redenen waren uiteenlopend. Het kon gaan om vergissingen, om desertie, om insubordinatie, om moord of doodslag of zuiver voor het voorbeeld: *pour l'exemple.*[98] Er werden ook Duitse soldaten terechtgesteld, zij het in veel mindere mate. Het Duitse leger paste het systeem van executies vooral toe op de vijandelijke bevolking. Ten eerste deden ze dit tijdens de inval in 1914 en ten tweede tijdens de bezetting. In de inleiding heb ik al aangehaald om welk soort executies het hier dan gaat. Mensen die gefusilleerd werden wegens vaderlandse motieven –spionage, passage en destructie- zijn de meest voorkomende vorm van executie tijdens de bezetting van het Duitse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog. Er zijn ook andere motieven waarvoor mensen in het bezette gebied werden terechtgesteld: moord/doodslag, verboden wapendracht, etc. Hier gaat het dan bijvoorbeeld om moord op Duitse militairen. Zo werd Georges Van Rentergem uit Gentbrugge terechtgesteld wegens moord op een Duitse militair. Samen met een vriend, Jozef Vande Steene, waren ze op smokkeltocht wanneer ze op een Duitse patrouille botsten. Volgens de bekendmakingsaffiche van de Duitse bezetter, werd gefreiter Walter Günther "*in den rug overgevallen en vermoord*". Jozef Vande Steene liep nog steeds op vrije

[97] Jean-Pierre Jeunet, Guillaume Laurant, Phil Casoar, *Un Long dimanche de Fiançailles* (Tielt, 2005), 95 p.
[98] Deze gegevens zijn gebaseerd op een voordracht gehouden door Piet Chielens (Coördinator In Flanders Fields Museum), op 22 maart 2005 in Roeselare: *Lafaards en Deserteurs, executies in de Groote Oorlog.* Op het internet zijn er veel sites te vinden over de executies van soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog.(vb. http://www.shotatdawn.org) Ook de literatuur over het onderwerp is al vrij uitgebreid.

voeten toen Van Rentergem werd gefusilleerd.[99] Er zijn verschillende voorbeelden bekend van Belgische burgers die wegens moord of doodslag werden terechtgesteld door de bezetter. Een interessante bron hiervoor zijn bekendmakingsaffiches. Er is geen enkele bekendmakingsaffiche van een terechtstelling bekend, die gaat over een moord op een Belg. Deze gemeenrechterlijke zaken werden waarschijnlijk nog door het Belgische gerecht behandeld en volgens de Belgische wet veroordeeld. De doodstraf mocht dan nog in de grondwet staan, ze werd niet meer toegepast door het Belgische gerecht.
Het voorbeeld van Amadeus Van Hoorde uit Wetteren is ook interessant. Hij werd "*wegens overtreding der Verordening over de wapens van 5.12.1914*" ter dood veroordeeld voor de krijgsraad van 23 juni 1917 in Gent. Op 26 juni 1917 werd hij in Gent voor een vuurpeloton terechtgesteld.[100] Een schrijnender voorbeeld is het geval van Jozef Claus, Camiel De Keyzer en Ernest Van der Steenen. Zij pleegden een inbraak bij een landbouwer uit Wetteren. Bij deze inbraak droegen zij vuurwapens. Ze werden gearresteerd, veroordeeld en terechtgesteld op 8 augustus 1918. Simpele boeven werden omwille van wapendracht gefusilleerd.
Hoeveel terdoodveroordelingen er zijn uitgesproken door het Duitse gerecht i.v.m. gemeenrechterlijke misdaden, en hoeveel mensen er daadwerkelijk zijn terechtgesteld, is niet bekend. Ik heb de bekendmakingsaffiches teruggevonden voor negentien mensen. Vermoedelijk zijn dit er veel meer, want in het rijksarchief van Gent zijn er geen affiches van dergelijke zaken uit Wallonië of Limburg.
Waarom is de moord op een Duits soldaat geen vaderlandslievende daad onder het motto van 'wat Duitsch is valsch is'? De grens is vaag, maar meestal toch duidelijk genoeg in tegenstelling tot de Tweede Wereldoorlog. De verzetsdaden spitsten zich daar meer toe op sabotage en gewelddadige acties, zodat het doden van een Duits soldaat een frequent iets was. Gewapend verzet bracht meer geweld met zich mee. Tijdens de Eerste Wereldoorlog is er geen sprake van een georganiseerd gewapend verzet. De acties werden beperkt tot het verzamelen en overbrengen van inlichtingen, enkele uitzonderingen niet nagelaten. Een patrouillerend soldaat vermoorden tijdens een strooptocht werd zeker niet als een vaderlandse dienst beschouwd. Ook Heinrich Wandt schrijft dit in zijn tweedelige mémoires: "*Er zijn wel eenige moorden op Duitsche soldaten gepleegd,*

[99] "Bekendmaking executie, 26/05/1917", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.3.
[100] "Bekendmaking executie, 26/06/1917", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 370P, nr. 969.

maar deze hadden als daders niet de Belgische patriotten, maar in de meeste gevallen smokkelaars, die door de veldgrijzen betrapt werden en zich uit vrees voor straf en hebzucht lieten verleiden tot doodslag.".[101] Op één van deze zaken gaat Wandt dieper in. Het gaat niet om een moord door smokkelaars, maar volgens Wandt, een moord "*uit vrouwelijk ijverzucht*". De bekendmakingsaffiche geeft als reden: "*uit persoonlijke hatelijkheid*". Twee mannen en een vrouw hadden een Duits soldaat de schedel ingeslagen. Zij werden gearresteerd en veroordeeld. Terug in haar cel hing de vrouw zich op, de twee mannen werden later terechtgesteld.[102]

In deze verhandeling gaat het enkel en alleen over de executies met vaderlandse motieven. Dat wil dus zeggen: mensen die werden veroordeeld wegens *krijgsverraad*[103].

Niet alleen de inlichtingendiensten waren een vorm van verzet, maar ook de rekruteringsdiensten, passagediensten en de clandestiene pers vallen onder de noemer verzet. Van de clandestiene pers werd er echter niemand gefusilleerd. Straffen uitgesproken tegen leden van de geheime pers waren lichter dan die tegen spionnen of passeurs. Slechts één jongeman viel onder Duitse kogels na zijn aanhouding. Rekruteurs, passeurs en inlichtingenagenten werden wel terechtgesteld. Ik zal hier altijd spreken van inlichtingenagenten omdat de grenzen tussen spion, rekruteur en passeur soms heel vaag zijn. Vaak deed een bepaalde agent al de voornoemde zaken.

1.2. Enkele cijfergegevens en opmerkingen

In totaal werden tijdens de Eerste Wereldoorlog 277 mensen wegens hoogverraad in België en Frankrijk door de Duitse bezetter terechtgesteld. Deze 277 mensen zijn in de database terug te vinden. Er zijn ook drie anderen in de database opgenomen. Zij behoorden ook tot een inlichtingennetwerk maar werden bij hun aanhouding of later neergeschoten. Deze mensen worden op dezelfde manier behandeld in het FASP als de gefusilleerden. Ik zal hier dan ook spreken van de 280 gefusilleerden.

Volgens nationaliteit waren er 196 Belgen, 77 Fransen, vier Britten en drie Nederlanders.

---

[101] Heinrich Wandt, *Etappenleven te Gent, ..Tweede deel*, p. 56.
[102] Heinrich Wandt, *Etappenleven te Gent, ..Tweede deel*, pp. 56-59 en "bekendmaking executie, 21/06/1917", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.3.
[103] Over de term *krijgsverraad*: zie later

Volgens taal waren er 189 Franstaligen, 87 Nederlandstaligen en vier Engelstaligen. Voor de Belgische gefusilleerden betekent dat 113 Franstaligen en 84 Nederlandstaligen.

Van deze 280 terechtgestelden waren er slechts tien vrouwen. Van deze tien gefusilleerde vrouwen hadden er zes de Belgische nationaliteit, drie de Franse en één de Britse nationaliteit.

1.3. Beroepen

De analyse van de beroepen van de gefusilleerden is hier opgesplitst in twee verschillende delen. Ten eerste zullen de verschillen beroepen worden ingedeeld in socio-professionele categorieën op basis van de studie van Jeroen Adam, die zich baseerde op de beroepenclassificatie van Jos De Belder.[104] Ten tweede zal ik nog een andere socio-professionele categorisering gebruiken op basis van het werk van Debruyne, om zo de vergelijking te kunnen maken met de algemene groep van inlichtingenagenten.

1.3.1. Socio-professionele indeling van de beroepen van de gefusilleerden

Jos De Belder onderscheidt negen categorieën[105]:

1. ongeschoolde arbeiders,
2. geschoolde arbeiders,
3. ambtenaren lagere rang en bedienden, uitvoerend niveau,
4. ambtenaren hogere rang en bedienden, bestuursniveau,
5. kleine zelfstandigen, ambachtslui en landbouwers,
6. grote zelfstandigen en ondernemers,
7. vrije beroepen,
8. eigenaars,
9. varia.

Om iedere gefusilleerde te kunnen onderbrengen in een bepaalde categorie heb ik zelf nog drie categorieën bijgemaakt:

10. studenten,
11. werkloos/zonder beroep,
12. onbekend.

---

[104] Jeroen Adam, *Een electorale en socio-professionele analyse van het Vlaams-Nationalisme in West-Vlaanderen, 1938-1976-2000.* (Gent, 2001-2002, onuitgegeven licentiaatsverhandeling), pp. 59-69. Adam haalde zijn gegevens uit het doctoraat van prof. dr. B. De Wever: Bruno De Wever, *Vlag, groet en leider. Geschiedenis van het Vlaams Nationaal Verbond* (Gent, 1992, onuitgegeven doctoraatsverhandeling), pp. 616-619.
[105] Jeroen Adam, *Een electorale en socio-professionele analyse …*, p. 63.

De categorie *studenten* was nodig omdat De Belder hier blijkbaar geen rekening mee gehouden heeft, toch niet zover ik heb kunnen nagaan op basis van de studie van Adam. Een student valt niet gemakkelijk onder een van de vorige beroepscategorieën te plaatsen, vandaar keuze om deze als aparte categorie in te lassen. Ook een categorie *werkloos/zonder beroep* was nodig, omdat er toch een aantal gefusilleerden zijn die geen beroep uitoefenden. De categorie *onbekend* is voor de gefusilleerden waarvan ik geen beroep heb teruggevonden. Zij kunnen nochtans niet zomaar uit dit onderzoek geweerd worden.
Deze socio-professionele categorisering van De Belder biedt het voordeel dat ze gemakkelijk in gebruik is: er is een lijst met een hele reeks beroepen die al netjes in de verschillende categorieën gerangschikt staan. Niet alle beroepen komen aan bod, maar het vereenvoudigt zeker het opstellen van de indeling van de beroepen. Een nadeel is echter dat er slechts plaats is voor één beroep per persoon. Zo waren er verschillende gefusilleerden die meer dan één beroep uitoefenden, en zo in twee verschillende categorieën passen. Deze mensen zijn natuurlijk opgenomen in de statistiek, maar dan in de categorie van hun hoofdberoep.

Bij toepassing van deze indeling op de 280 gefusilleerden in mijn database kwam ik tot volgende grafische voorstelling:

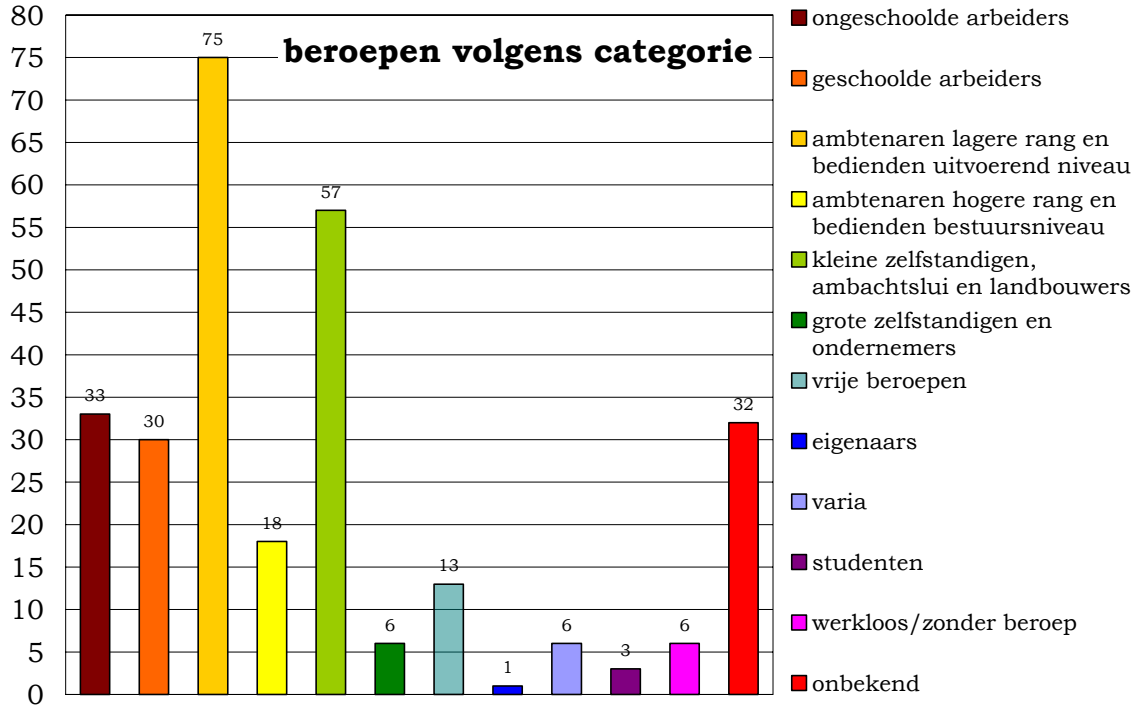

Afbeelding 5: staafgrafiek, beroepen volgens categorie

Van 32 gefusilleerden is het beroep onbekend. Dit is het geval bij 22 Fransen en tien Belgen.[106]

Opvallend is de vrij grote groep van *ambtenaren lagere rang en bedienden uitvoerend niveau*: 75 gefusilleerden of 27% kunnen in deze categorie geplaatst worden. Ruim één op vier gefusilleerden was dus ambtenaar lagere rang en bediende uitvoerend niveau. In deze groep zitten onder andere 22 mensen die bediende waren bij de spoorwegen of bij de tram (conducteurs, onderstationchefs, chefgardes,...), enkele politieagenten, handelsreizigers en douaniers. Een tweede grote groep is die van de *kleine zelfstandigen, ambachtslui en landbouwers*. Hier kunnen 57 gefusilleerden onder gerangschikt worden: goed voor 20% of één vijfde van de gefusilleerden. Hier zijn het vooral landbouwers (11) en handelaars die goed vertegenwoordigd waren. Ook verschillende ambachtslui zoals een loodgieter, een schrijnwerker en een schoenmaker etc. zijn hier vertegenwoordigd. Enkele van de landbouwers oefenden naast hun landbouwersbestaan ook nog enkele bestuurlijke functies uit op gemeentelijk vlak: zo was de Fransman Léon Oudart ook nog burgemeester en was Jules Aubry ook nog gemeenteraadslid. Ze kwamen allebei uit hetzelfde dorp.

Bijna de helft van het totale aantal gefusilleerden (47,2%) waarvan een beroep bekend was, kan in deze twee socio-professionele categorieën geplaatst worden.

In de twee categorieën *ongeschoolde arbeiders* en *geschoolde arbeiders* kan een bijna gelijk aantal gefusilleerden gerangschikt worden: respectievelijk 33 en 30. Samen zijn deze goed voor bijna 23%, ruim één vijfde van de gefusilleerden.

Verder komen de andere categorieën amper boven de vijf procent uit. Alleen de groep *ambtenaren hogere rang en bedienden, bestuursniveau* haalt nog 6,4% met achttien gefusilleerden. Dit zijn dan de priesters, boekhouders en leraars.

De categorie *vrije beroepen* haalt net de vijf procent niet (4,6%) met dertien gefusilleerden. Dit zijn dan de ingenieur, architect, advocaat, dokter, tandarts en notaris.

[106] De documentatie over de Franse gefusilleerden is sowieso al beperkt. Meestal beperken de gegevens zich tot de naam, woonplaats, datum en plaats van executie.

Onder de categorie *varia* staan vooral de gepensioneerden gerangschikt: slechts zes gefusilleerden. In werkelijkheid kan dit meer geweest zijn: de biografie of fiche van de gefusilleerde in het FASP verwees meestal naar het laatst uitgeoefende beroep. Er zal niet overal 'op rust' of 'gepensioneerd' bijgeschreven zijn.

Volgens deze analyse was de gefusilleerde een arbeider, een lagere ambtenaar of bediende, of was hij een zelfstandige of handelaar. Deze groepen zijn samen goed voor 70% van het totale aantal gefusilleerden. Slechts enkelen oefenden een vrij beroep uit, of waren ambtenaren met een hogere rang. Nog minder gefusilleerden waren grotere zelfstandigen of ondernemers. In termen van *klassen*, zijn vooral de lagere klassen vertegenwoordigd bij de gefusilleerden.

Jeroen Adam gebruikt in zijn studie ook nog een andere indeling. Het is een vereenvoudiging van de categorieën van De Belder.
Adam onderscheidt volgende vijf onderverdelingen[107]:

1. *loonarbeid*: ongeschoolde arbeiders; geschoolde arbeiders; ambtenaren lagere rang en bedienden, ambtenaren hogere rang en bedienden
2. *zelfstandige arbeid*: kleine zelfstandigen, ambachtslui en landbouwers; grote zelfstandigen en ondernemers, vrije beroepen
3. *niet-arbeidsinkomen*: eigenaars
4. *zonder beroep*
5. *varia*

Zelf heb ik er nog de categorie *onbekend* aan toegevoegd. De studenten die in de vorige analyse een aparte categorie kregen worden nu onder de categorie *zonder beroep* geplaatst. Het resultaat van deze onderverdeling is slechts een ruwe schets, maar het geeft toch een interessant beeld vanwaar de gefusilleerde zijn inkomen vandaan haalde.

[107] Jeroen Adam, *Een electorale en socio-professionele analyse …*, pp. 59-69.

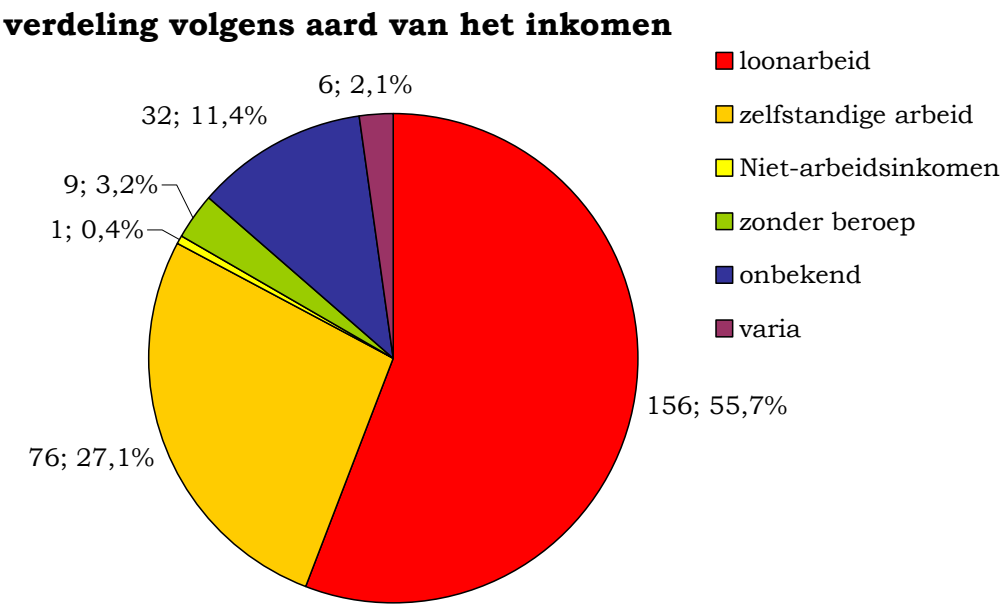

Afbeelding 6: schijfdiagram, verdeling volgens aard van het inkomen

De meerderheid van de gefusilleerden, bijna 56%, bevindt zich in de categorie *loonarbeid*. Zij waren voor hun inkomen afhankelijk van een werkgever. Ruim één op vier van de gefusilleerden kwam op zelfstandige basis aan een inkomen. Slechts één gefusilleerde haalde een inkomen uit het beheer van eigendommen.
Het hogere aantal gefusilleerden in de categorie *loonarbeid* kan mogelijk verklaard worden doordat deze afhankelijk waren van een werkgever. Tijdens de oorlog sloten veel fabrieken de deuren, en de werknemers stonden op straat. Hetzelfde geldt voor bepaalde ambtenaren, zoals de werknemers van de spoorwegen, de douaniers etc. Ook zij stonden al dan niet gewild op straat tijdens de Duitse bezetting. Nu deze mensen zonder werk zaten, hadden zij voldoende tijd om zich aan spionage te wijden. Het kleinere aantal gefusilleerden dat afhankelijk was van zelfstandige arbeid kan dan verklaard worden doordat zij hun werk verder konden blijven uitoefenen, omdat zij hun eigen baas waren.

1.3.2. Vergelijking met Debruyne

In zijn bijlage in *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre* toont Emmanuel Debruyne een statistiek met de verdeling van de beroepen van de agenten van drie grote Britse netwerken (la *Dame Blanche*, *Oram* en *Hunter*) en van de Belgische en Franse inlichtingendiensten. Hij sorteert de beroepen in tien

categorieën.[108] Ik vond het interessant om dezelfde categorieën over te nemen en dan een vergelijking te maken.
Debruyne onderscheidt volgende tien beroepscategorieën[109]:

1. zonder beroep
2. handelaars, kleine zelfstandigen
3. handwerkers/arbeiders
4. bedienden
5. spoormannen
6. kader, vrije beroepen en grote zelfstandigen
7. studenten
8. clerus
9. ordehandhavers
10. leerkrachten/onderwijzers/docenten

Deze beroepsindeling is echter een beetje vreemd omdat bijvoorbeeld de spoorwegen een aparte categorie vormen. Het is geen socio-professionele groep, maar een categorie waarbij de werknemers zowel bij bedienen, arbeiders als bij kader kunnen geplaatst worden. Hetzelfde geldt voor de onderverdeling ordehandhavers. Toch zal ik deze onderverdeling gebruiken om mijn resultaten te vergelijken met de resultaten die Debruyne aanreikt in zijn studie.
Bij de berekening zijn 248 mensen opgenomen. Van twee mensen kon ik de betekenis van het beroep niet achterhalen en van dertig anderen heb ik helemaal geen beroep teruggevonden. In tegenstelling tot de vorige beroepsanalyses zal ik hier geen beroepscategorie *onbekend* toevoegen. Dit om de eventuele gelijkenissen met de studie van Debruyne niet in gevaar te brengen.

Het resultaat toont opvallend veel gelijkenissen met de grafiek van Debruyne. Onderstaande grafiek toont beide resultaten uitgedrukt in percentages:

[108] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 231.
[109] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 231.

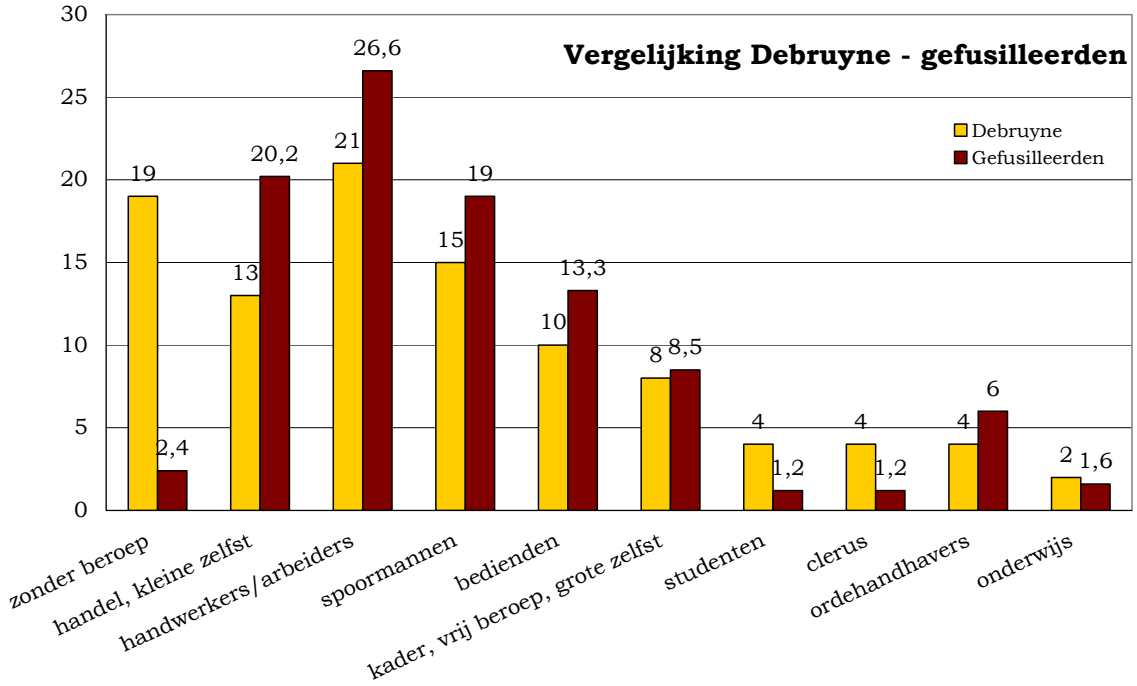

Afbeelding 7: staafgrafiek, vergelijking Debruyne - gefusilleerden

Opvallend is dat er bij de meeste categorieën of beroepen dezelfde tendens vast te stellen is. Ook de spoormannen (trein en tram) scoren goed, ondanks het feit dat het een aparte categorie in deze onderverdeling is. Volgens de studie van Debruyne was vijftien procent van de inlichtingenagenten werkzaam bij het spoor. Reden hiervoor is dat de spionage zich hoofdzakelijk toespitste op het Duitse treinverkeer van en naar het front. Arbeiders en bedienden van het spoor konden gemakkelijk hun spionagewerk verrichten tijdens hun werk.

Het opvallendste verschil is te zien in de categorie *zonder beroep*. Debruyne heeft een cijfer van negentien procent, of één vijfde van de agenten, dat werkloos was. Slechts 2,4% van de gefusilleerden zou werkloos geweest zijn. Bij de meeste andere beroepen valt het op dat de gefusilleerden lichtjes hoger scoren. Deze verschillen kunnen eenvoudig verklaard worden. Ten eerste zijn Debruynes cijfers gebaseerd op de economische situatie van het land tijdens de oorlog. Vele arbeiders en bedienden waren werkloos doordat fabrieken en overheidsinstellingen uit eigen beweging of door de oorlog de deuren moesten sluiten. Vele mensen waren dus werkloos als ze agent werden van een inlichtingendienst.
De invulling van de beroepen van de gefusilleerden in de database gebeurde aan de hand van de fiches en van de biografieën die in het FASP konden worden teruggevonden. Daar werd meestal verwezen naar het laatst uitgeoefende beroep

van de gefusilleerde. Dit verschilt natuurlijk van de gegevens die Debruyne hanteerde, omdat die gebaseerd zijn op het beroep tijdens de oorlog. Eén vijfde van de inlichtingenagenten zat tijdens de oorlog zonder werk. Deze vallen dan onder de categorie *zonder beroep*.
Een tweede verklaring is dat de netwerken gemiddeld voor 25% uit vrouwelijke leden bestonden, die meestal geen beroep uitoefenden en dus ook onder de categorie *zonder beroep* vallen.[110] De vrouwelijke gefusilleerden maken slechts vier procent uit van het totale aantal gefusilleerden.

Indien de categorieën (met uitzondering van de categorieën *zonder beroep*, *clerus*, *student* en *onderwijs*) van de gefusilleerden zouden verminderd worden met één vijfde, omdat één vijfde van de inlichtingenagenten tijdens de oorlog werkloos was, en de categorie *zonder beroep* worden vermeerderd met één vijfde van de andere categorieën, dan worden de verschillen tussen de resultaten van Debruyne en de resultaten van de gefusilleerden kleiner.

Bijvoorbeeld: categorie *handelaars, kleine zelfstandigen*: absolute aantal = 50. Dit wordt verminderd met één vijfde: 40. Dit vijfde deel (tien), wordt bij de categorie *zonder beroep* opgeteld.

Het resultaat kan op dezelfde manier als de eerste vergelijking grafisch worden voorgesteld:

[110] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 72-74.

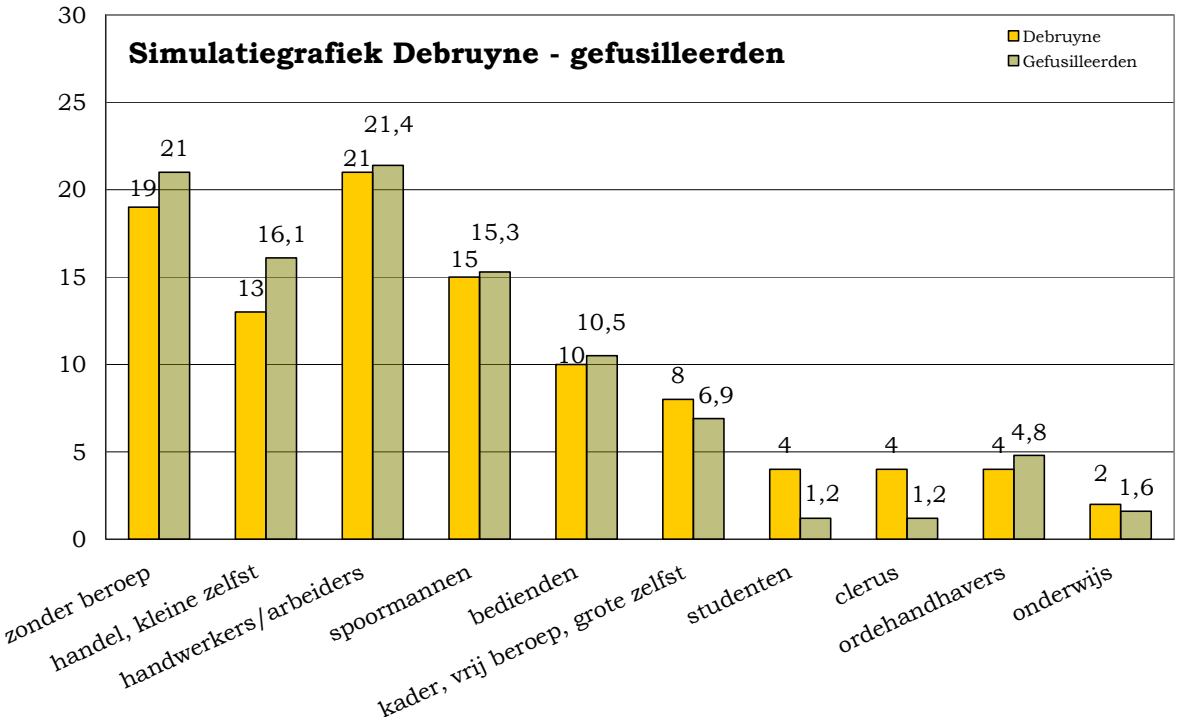

Afbeelding 8: simulatiegrafiek, Debruyne - gefusilleerden

De resultaten lopen opvallend genoeg bijna volledig gelijk. De categorie zonder *beroep*, nu vermeerderd met één vijfde, is gestegen van 2,4% naar 21%, en komt lichtjes boven die van Debruyne uit. De categorieën *handwerkers/arbeiders*; *spoormannen*; *bedienden*; *kader, vrij beroep, grote zelfstandigen* en ten slotte *ordehandhavers* verschillen nu slechts met een maximum van 1% van de resultaten van Debruyne. Alleen de categorie *handel, kleine zelfstandigen* heeft nog een verschil van 3%. Ook de categorie *studenten* en de categorie *clerus* verschilt nog van die van Debruyne. Dit is eenvoudig te verklaren. Het Britse netwerk *La Dame Blanche* telde volgens Debruyne 9% geestelijken onder z'n rangen. Een priester of pastoor voldeed aan de criteria van een goede spion: opoffering, discretie en hij kent zijn parochianen vrij goed. Een priester was dan een ideale rekruteringsagent of een chef van een bepaalde zone.[111] Dit was bijvoorbeeld het geval bij onderpastoor Octaaf Declercq. Hij was agent van een Belgische inlichtingendienst en werd in Gent gefusilleerd op 11 augustus 1916. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er betrekkelijk veel geestelijken in het verzet. Eén op tien priesters zou zijn toegetreden tot een verzetsorganisatie.[112]

[111] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 73.
[112] Fabrice Maerten, 'De katholieke kerk, aanwezigheidspolitiek', in: Mark Van den Wijngaert, Bruno De Wever, e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Antwerpen, 2004), p. 150

De gelijkenissen tussen de resultaten van Debruyne en die van de gefusilleerden zijn treffend. De kleine verschillen kunnen toeval zijn. Het gaat tenslotte maar om amper 250 mensen.

Hieruit kan besloten worden dat de Duitse bezetter geen onderscheid maakte tussen bepaalde beroepscategorieën van de inlichtingenagenten. Ze hielden geen rekening met het beroep dat de gefusilleerde uitoefende of uitgeoefend had. De gefusilleerden lijken een doorsnede te zijn van de algemene groep van inlichtingenagenten, toch zeker wat betreft de beroepscategorieën.

1.4. Leeftijd

De inlichtingenagenten van de Eerste Wereldoorlog zijn verspreid over bijna alle leeftijdscategorieën. Volgens Debruyne zijn 80% van de agenten tussen de 20 en 49 jaar oud. Bijna 30% van de agenten zijn dertigers.[113] Ik heb opnieuw zijn gegevens gebruikt om met de leeftijd van de gefusilleerden te kunnen vergelijken.

De leeftijd van de gefusilleerden is berekend door het jaar van overlijden te verminderen met het geboortejaar. Hier is geen rekening gehouden met de maand van geboorte en overlijden, omdat dan alle gefusilleerden één voor één moeten bekeken worden. Wat doe je trouwens met iemand die twee weken na de executie zou jarig geweest zou zijn? Het is hier ook niet de bedoeling om een exact beeld te schetsen van de leeftijd van de gefusilleerden, maar een schets van de leeftijdscategorieën. Er zijn ook maar 229 gefusilleerden van de 280 opgenomen in de grafiek. Van 51 terechtgestelden heb ik geen geboortedatum gevonden, en kon de leeftijd niet berekend worden.

Deze leeftijdscategorieën met de cijfers van Debruyne en met de gegevens van de gefusilleerden, kunnen als volgt grafisch worden voorgesteld, de cijfers zijn in percentage:

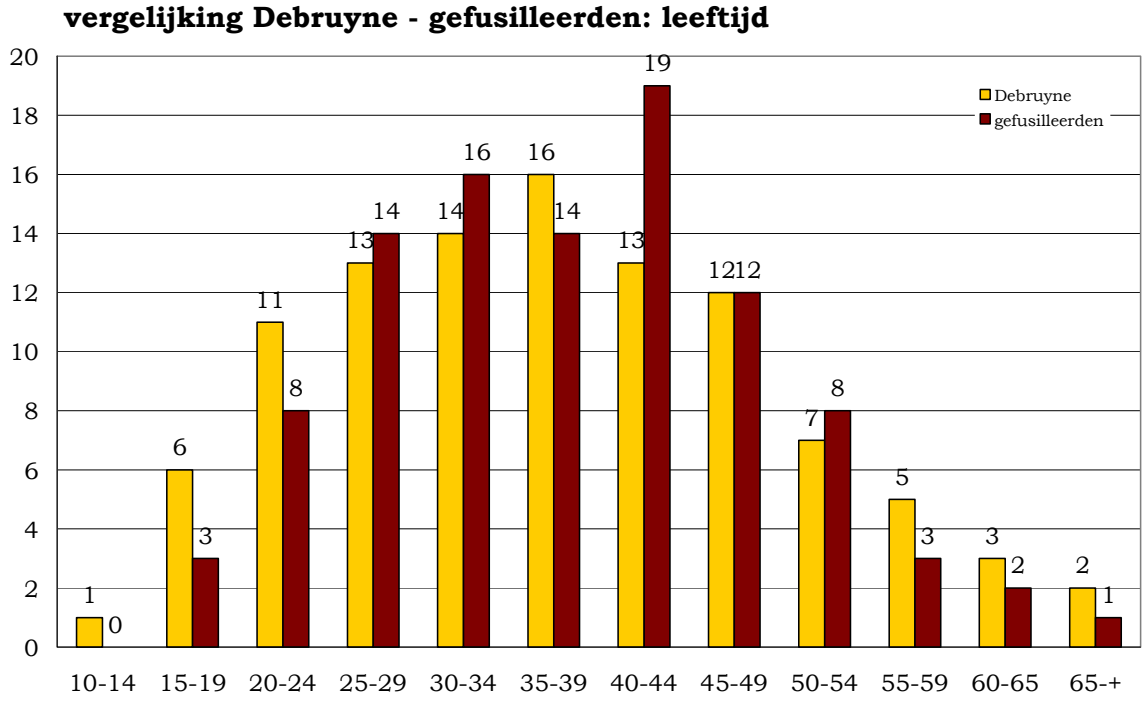

Afbeelding 9: staafgrafiek, vergelijking Debruyne - gefusilleerden: leeftijd

[113] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 71-72 en p. 231.

Debruynes cijfers laten een mooie klim zien, met als hoogtepunt de leeftijdscategorie *35-39* met 16%, waarna er een geleidelijke daling is tot de categorie *65-+*, met 2%. Bij de gefusilleerden is er een soortgelijke trend vast te stellen. Er zijn twee kleine pieken waarneembaar: één in de categorie *30-34* met 16% of 36 gefusilleerden en één in de categorie *40-44*, met 19% of 42 gefusilleerden. Dit is een klein verschil met de cijfers van Debruyne. De categorie *35-39* heeft bij hem een piek met 16%, terwijl er in die leeftijdscategorie slechts 14% geteld kan worden bij de gefusilleerden, goed voor 32 personen. Ook de piek met 19% bij de gefusilleerden is verschilt met de cijfers van Debruyne. Hij heeft voor die categorie slechts 13%. Verklaringen hiervoor zijn vrij moeilijk te vinden. Ten eerste kan het kleine aantal gefusilleerden hier iets mee te maken hebben. Het verschil tussen de groep gefusilleerden tussen de 40 en de 44 jaar, en tussen de groep 35 en 39 jaar bedraagt misschien wel 5%, maar in absolute cijfers is dit slechts een verschil van tien terechtgestelden. De 51 terechtgestelden van wie ik geen geboortedata heb teruggevonden, kunnen hier een rol in spelen. Als deze gegevens konden worden toegevoegd aan de grafiek, dan zouden de resultaten beter worden genuanceerd en zou er misschien een minder groot verschil zijn met de gegevens van Debruyne. Ten tweede kon het zijn dat in deze groep van 42 gefusilleerden tussen 40 en 44 jaar meer diensthoofden of rekruteringsagenten zaten dan in de andere leeftijdscategorieën. Een vlugge blik op de database spreekt dit al snel tegen. Het zijn vooral, maar niet alleen, de dertigers die deze functie op zich namen.

1.5. Familiale situatie

1.5.1. Burgerlijke stand

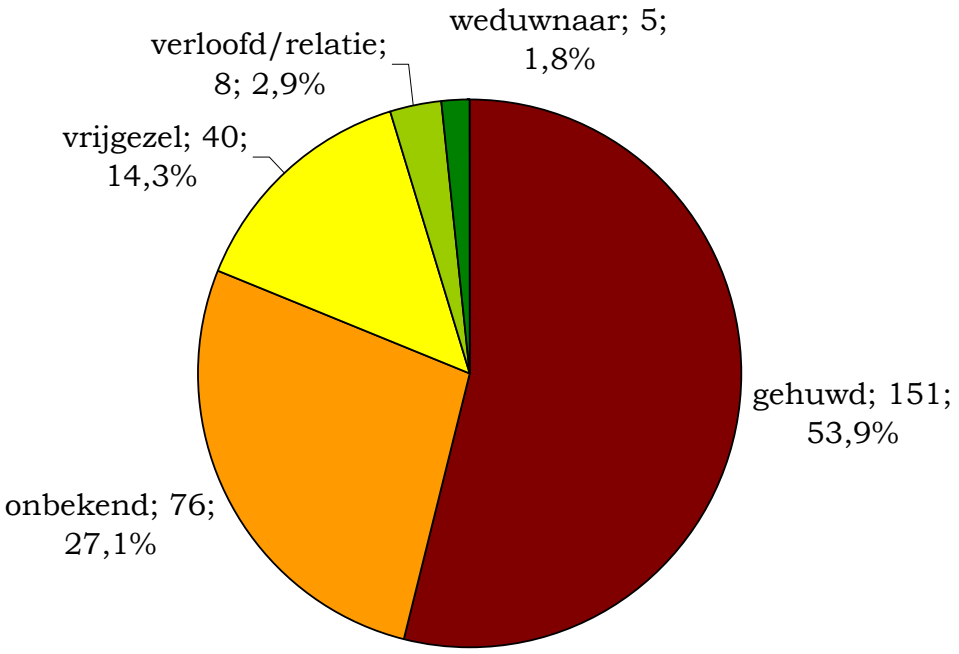

Afbeelding 10: schijfdiagram, burgerlijke stand

Van de 280 gefusilleerden waren er minstens 151 getrouwd. Dit is bijna 54%, meer dan de helft dus, van het totale aantal gefusilleerden. Veertig gefusilleerden waren niet getrouwd, verloofd of hadden geen vaste relatie, goed voor 14,3%. Slechts 2,9% was verloofd of had een relatie. Dit waren acht mensen. Vijf weduwnaars zijn goed voor 1,8% van het totale aantal gefusilleerden. Ten slotte is er nog een grote groep waarvan de burgerlijke stand niet gekend is. Dit is het geval bij een kleine 27% of 76 gefusilleerden. De kans is groot dat er bij deze laatste groep nog veel vrijgezellen zitten. Het ontbreken van gegevens over de burgerlijke stand bij 76 gefusilleerden, kan in sommige gevallen, niet bij allemaal, als bewijs gelden dat deze niet getrouwd waren.

1.5.2. Aantal kinderen

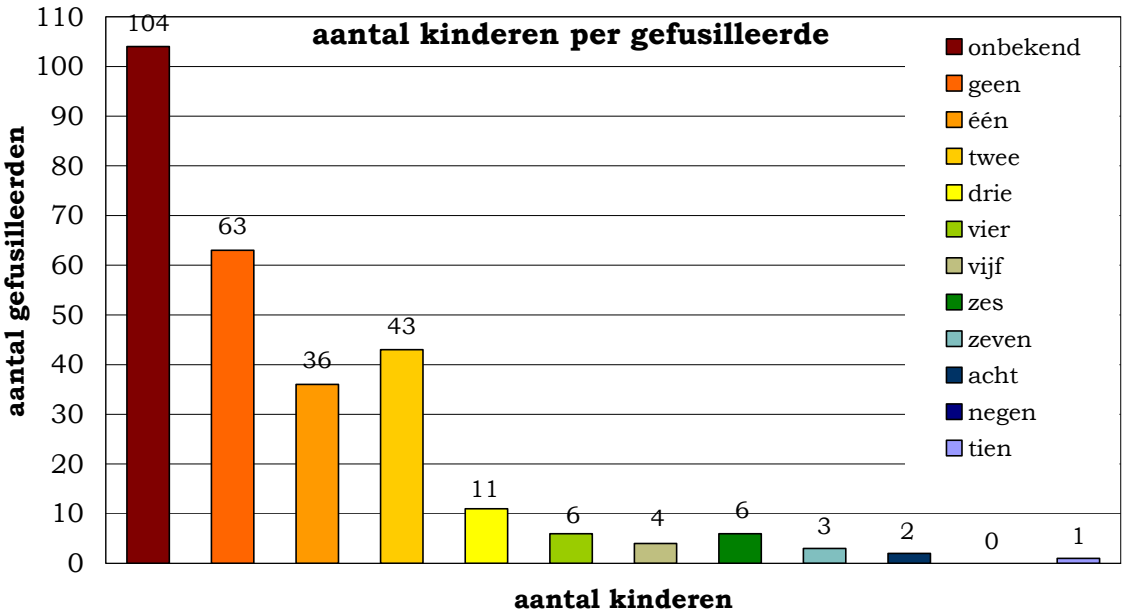

Afbeelding 11: staafgrafiek, aantal kinderen per gefusilleerde

Bij 104 gefusilleerden zijn er geen kinderen bekend.[114] Dit is 37,4%. Bij deze 104 horen natuurlijk ook 76 gefusilleerden van wie geen burgerlijke status bekend was. Bij deze groep van 104 gefusilleerden waarvan het niet bekend is of zij al dan niet kinderen hadden zijn er dus 28 gefusilleerden (het verschil 104 en 76) die wel gehuwd waren, maar van wie niet bekend is of ze kinderen hadden. Ook hier weer geldt dat het ontbreken van de informatie kan wijzen op het feit dat ze geen kinderen hadden. Dit is echter hypothetisch. Ongeveer 22,5% of 63 gefusilleerden had helemaal geen kinderen, terwijl 36 terechtgestelden één kind hadden, dit is ongeveer 13%. Een iets hoger aantal gefusilleerden had twee kinderen: 15,4% of 43 gefusilleerden. Slechts elf gefusilleerden had drie kinderen, en slechts zes had er vier. Ook het aantal gefusilleerden dat meer dan vier kinderen had, is betrekkelijk laag. Zo hebben slechts zestien gefusilleerden vijf of meer kinderen.

Het is duidelijk dat de gefusilleerde van de Eerste Wereldoorlog geen of weinig kinderen had. Zo heeft ongeveer de helft van het aantal gefusilleerden (142 personen, 51%) géén, één of twee kinderen. Slechts 12% van de gefusilleerden heeft drie of meer kinderen. Van 104 personen is het aantal kinderen niet bekend.

[114] Van de 280 gefusilleerden zijn er slechts 279 in de grafiek opgenomen. Het is bekend dat deze ene ontbrekende wel een kind of kinderen had, maar niet hoeveel. Om praktische redenen is deze niet in de grafiek opgenomen.

Hoewel de verzetsstrijders van de Tweede Wereldoorlog een pak jonger waren dan de gemiddelde inlichtingenagent, is er eenzelfde tendens van het relatieve kleine aantal kinderen ook te zien bij de leden van de inlichtingendiensten van de Tweede Wereldoorlog. De gemiddelde inlichtingsagent in Diksmuide was ouder dan 36 en had één kind.[115] Ook bij de gemiddelde Eekloose inlichtingenagent was dit het geval. Hij was ouder dan 30 jaar, gehuwd en had tussen twee en vier kinderen.[116]

Voor de Eerste Wereldoorlog zijn er geen gegevens voorhanden om deze resultaten te vergelijken met de totale groep van inlichtingenagenten. De gefusilleerden hebben opvallend weinig kinderen. Dit leidt tot twee mogelijke stellingen. Ten eerste kan er gesteld worden dat de risico's van het spionnenvak bekend waren en dat vaders of moeders van grote gezinnen sneller geneigd waren om van spionage af te zien. Dit kan gedeeltelijk worden bevestigd door rekruteringsmethoden die Debruyne aanhaalt. In Nederland en in Folkestone werden spionnen gerekruteerd. Personen die op clandestiene wijze de grens wisten over te komen om zich bij de Geallieerden te voegen als soldaat, arbeider of verpleegster, werden gerekruteerd vanuit het idee dat zij genoeg lef hadden en vaderlandslievend waren om de job als spion aan te kunnen.[117] Een trouwe vader van tien kinderen zal minder snel geneigd zijn om zijn gezin in de steek te laten om aan het front zijn leven te gaan wagen, als hij in het bezette gebied al moeite genoeg heeft om zijn familie te onderhouden. Diegenen die werden gerekruteerd in neutrale of geallieerde gebieden waren dan de personen die alles veil hadden voor het vaderland, of diegenen die het minst hadden te verliezen: mensen met géén of weinig kinderen. Bij deze stelling moet er wel rekening worden gehouden met de leeftijd van de inlichtingenagenten. Volgens cijfers van de Debruyne ligt de leeftijd voor 80% tussen de 20 en de 49 jaar, waarvan de dertigers de grootste groep uitmaken.[118] Het relatieve grote aantal veertigers onder de inlichtingenagenten (tussen de 20 en de 25%), laat toch toe te beweren

[115] Nathalie Depoorter, *Diksmuide tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een prosopografische analyse van het verzet* (Gent, 1996-1997, onuitgegeven licentiaatsverhandeling), p. 227.
[116] Isabel Rys, *Eeklo tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een prosopografische analyse van het verzet* (Gent, 2001-2002, onuitgegeven licentiaatsverhandeling), p. 209.
[117] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 69. Ook in het bezette gebied werden natuurlijk spionnen gerekruteerd. Het is echter heel moeilijk om na te gaan voor de gefusilleerden hoe zij in de spionage zijn verzeild geraakt.
[118] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 71-72 en p. 231.

dat de meeste agenten in de mogelijkheid waren, voortgaande op hun leeftijd, om meer dan één of twee kinderen te hebben.[119]

Ten tweede kan de Duitse bezetter een bewuste 'grote gezinnenpolitiek' gevoerd hebben in hun executiebeleid. Een ouder die ter dood veroordeeld werd en die veel kinderen had, kon dan sneller op een positief gratieverzoek rekenen. Iemand met weinig kinderen kon dit niet en werd gefusilleerd. Of de advocaten tijdens het proces gebruik maakten van het eventueel hoge aantal kinderen van de gefusilleerde is niet bekend. Het vermoeden is echter sterk dat de Duitse bezetter geen rekening hield met het aantal kinderen. De aangehaalde cijfers van enkele lokale studies van het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog laten toch veronderstellen dat het verzet ook in de Eerste Wereldoorlog vooral een zaak was van personen met een laag aantal kinderen. Of zij zo bewust werden gerekruteerd, is niet bekend.

[119] Om dit heel gedetailleerd na te gaan, zou er eigenlijk een beroep moeten gedaan worden op statistische gegevens van huwelijks –en geboortecijfers in deze periode voor België.

1.6. Woonplaats

Eén van de interessantere vragen bij dit onderzoek is de vraag waar de gefusilleerden vandaan komen. Hun spreiding over het bezette gebied kan interessante inzichten opleveren over de Duitse repressiepolitiek. Het –letterlijk- in kaart brengen van deze gefusilleerden was dus een *must*. Hiervoor kon ik een beroep doen op Torsten Wiedemann van de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent die zich onder andere bezig houdt met HISGIS, een project dat historische landkaarten digitaal beschikbaar stelt voor onderzoek.[120] Hij heeft enkele historische kaarten aangemaakt met de spreiding van de woonplaatsen van de gefusilleerden. Het nadeel van deze kaarten is dat ze op basis van de gemeentegrenzen zijn samengesteld. Een gemeente met een grote oppervlakte zal op de kaart dan ook een zichtbaardere plaats innemen dan een gemeente met een kleine oppervlakte. Zo is bijvoorbeeld Aalter heel goed zichtbaar op kaart terwijl Zottegem bijna zo goed als onzichtbaar is, ook al heeft deze gemeente twee gefusilleerden en Aalter slechts één.

Het Belgische spoorwegennet uit het eerste kwart van 20ste eeuw is ook in kaart gebracht. Deze werden overgetekend op de kaarten van HISGIS. Basis hiervoor is een Britse schets van de Belgische spoorwegen, die ik heb gevonden in het FASP. De datum van deze kaart is echter onbekend. Waarschijnlijk dateert ze van de periode 1910-1920.[121]

Ook de algemene territoriale indeling van België tijdens de oorlog is op de kaart aangeduid. Het kleine stuk vrij België, het Operatiegebied, het Marinegebied, en het *Etappengebiet*. Deze gebiedsindeling is echter bij benadering. De juiste ligging van de oostelijke grens van het *Etappengebiet* heb ik niet kunnen achterhalen. De meeste literatuur spreekt van heel Oost-Vlaanderen en het westelijk deel van Henegouwen. Er wordt echter bijna nergens met kaartmateriaal gewerkt, zodat de grens op de hier voorgestelde kaart slechts een schatting is. Rekening houdend met het feit dat een etappengebied een aanvoerzone is van een bepaald leger, is de kans vrij reëel dat deze ongeveer evenwijdig loopt met het front. Toch denk ik dat de grenzen een interessant beeld geven van de indeling van het Belgische grondgebied, en dus bruikbaar zijn bij het interpreteren van de kaarten.

---

[120] HISGIS is een project van de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent: Geographical historical statistics in Belgium 1800-1963/2000. Op het internet te bereiken via: http://www.flwi.ugent.be/hisgis [19/05/2005].

[121] "Railway Map, 1920", ARA, FASP, P228.

De hier voorgestelde kaarten beslaan alleen maar het Belgische grondgebied. HISGIS beschikt niet over kaarten die het Franse grondgebied weergeven. Ook de spoorwegen zijn beperkt tot België, of tot net buiten de grenzen. Dit wil concreet zeggen dat niet alle gefusilleerden hier kunnen worden weergegeven.

Van 23 gefusilleerden heb ik de woonplaats niet kunnen achterhalen. Deze staan dus logischerwijs niet op de kaart. 62 Franse gefusilleerden ontbreken eveneens, omdat deze in Frankrijk woonden. Sommige Fransen die in België woonden, staan wel op de kaart aangeduid. Van de vier gefusilleerde Britten staan er drie op de kaart, want de Britse kapitein Charles Fryatt woonde in Dovercourt. Van de drie Nederlanders was er slechts één adres gekend; dit is ook op de kaart terug te vinden. In totaal zijn er 195 van de 280 gefusilleerden in kaart gebracht.

1.6.1. Spreiding

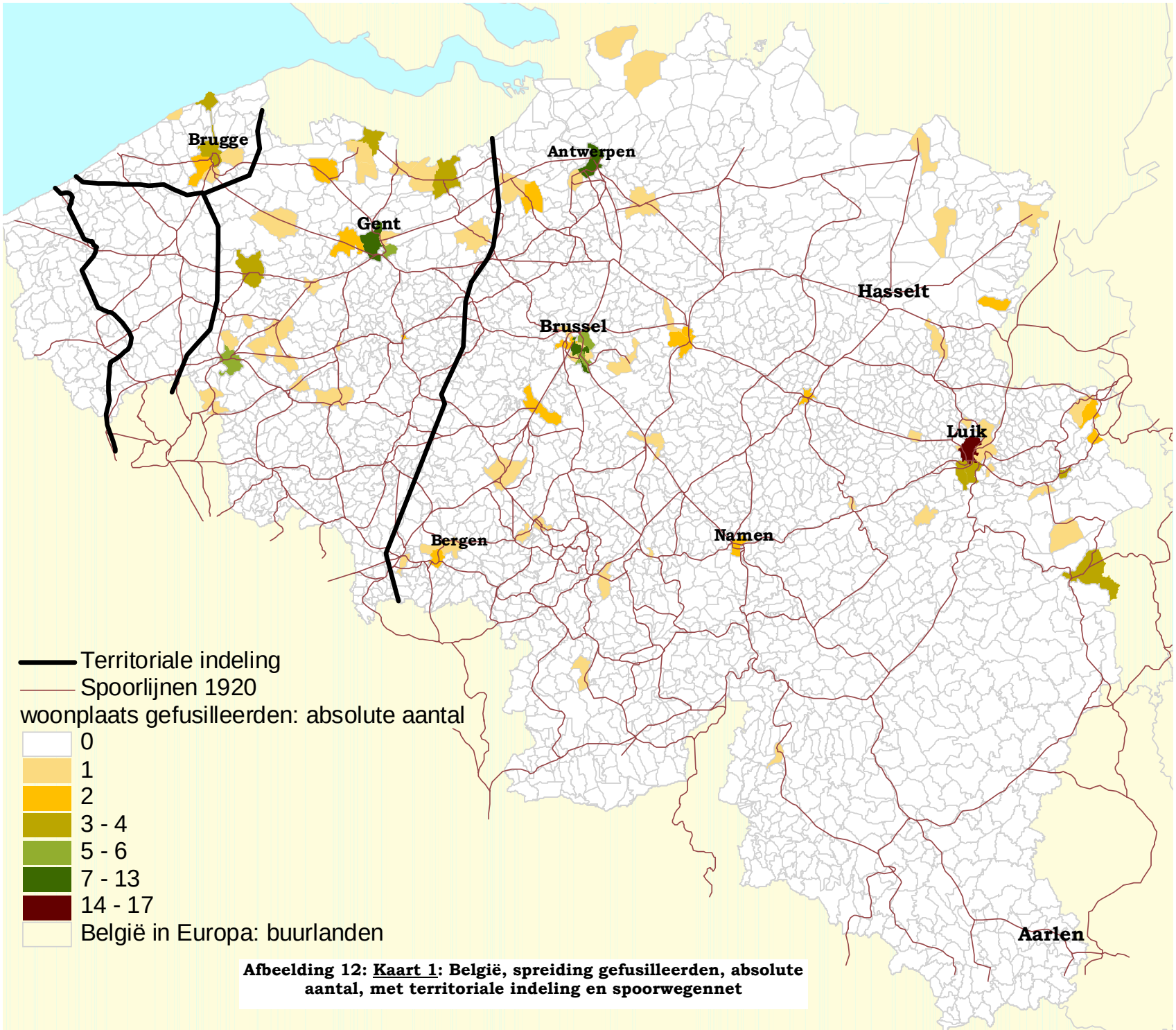

Afbeelding 12: <u>Kaart 1</u>: België, spreiding gefusilleerden, absolute aantal, met territoriale indeling en spoorwegennet

Bij een vlugge blik op kaart 1 valt het onmiddellijk op dat er een aantal vrij grote 'lege' zones zijn.

Ten eerste zijn er helemaal geen gefusilleerden afkomstig uit het Operatiegebied. Ten tweede was er geen enkele gefusilleerde afkomstig van de provincie Luxemburg. Ook Debruyne kwam tot de conclusie dat deze provincie ondervertegenwoordigd is bij de inlichtingenagenten. Dit komt doordat deze provincie sowieso al een klein bevolkingsaantal heeft, een geringere industriële ontwikkeling en bijna geen strategische verbindingswegen of spoorlijnen.[122] Toch is het een beetje vreemd dat er daar zo weinig spionage zou geweest zijn omdat het uiterste zuiden van de provincie op slechts enkele tientallen kilometers van het front van Verdun lag. Zo schrijft Sophie de Schaepdrijver dat er in september 1917 in Virton 300 Duitse officieren, meer dan 900 soldaten en 450 Duitse ambtenaren verbleven.[123]

Volgens de studie van Debruyne kenden de provincies Luik, Brabant en Antwerpen een groot aantal inlichtingenagenten. De aanwezigheid van grote steden, belangrijke verkeersknooppunten en politieke en economische centra speelde hierbij een belangrijke rol[124] De verspreiding van de gefusilleerden weerspiegelt dit gedeeltelijk. Luik kent het hoogste aantal gefusilleerden. Eén op vier is afkomstig van de provincie Luik, goed voor een totaal van 50 terechtgestelden. Ook Brabant scoort vrij hoog, met 40 gefusilleerden of 21%. Voor de provincie Antwerpen daarentegen zijn er 16 gefusilleerden, wat slechts 8% uitmaakt van het totale aantal. Nog volgens Debruyne zou de rekrutering van agenten in Oost-Vlaanderen veel minder vlot verlopen zijn, omwille van de territoriale indeling. Oost-Vlaanderen ligt voor het grootste deel in het *Etappengebiet*. Nochtans komt het tweede grootste aantal gefusilleerden van deze provincie: 22% of 42 gefusilleerden. Hetzelfde geldt voor West-Vlaanderen. Debruyne bespreekt deze provincie niet, maar men kan er vanuit gaan dat omwille van de territoriale versnippering van deze provincie, (een deel ligt in het *Etappengebiet*, een ander deel in het Marinegebied, nog een ander in het Frontgebied en een laatste deel is onbezet gebied), er hier ook minder agenten zouden werkzaam zijn geweest. Toch kende West-Vlaanderen nog een percentage van 13%, goed voor een totaal van 26 terechtgestelden.

---

[122] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 71.
[123] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, p. 241.
[124] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 71.

1.6.2. Spoorweg

Eveneens opvallend is dat een grotere concentratie van gefusilleerden kan gekoppeld worden aan de nabijheid van een spoorweg. Ik zal dit toelichten aan de hand van de Brabantse casus. Op deze kaart (2) is de provinciegrens aangeduid. Verder is de legende dezelfde als op kaart 1.

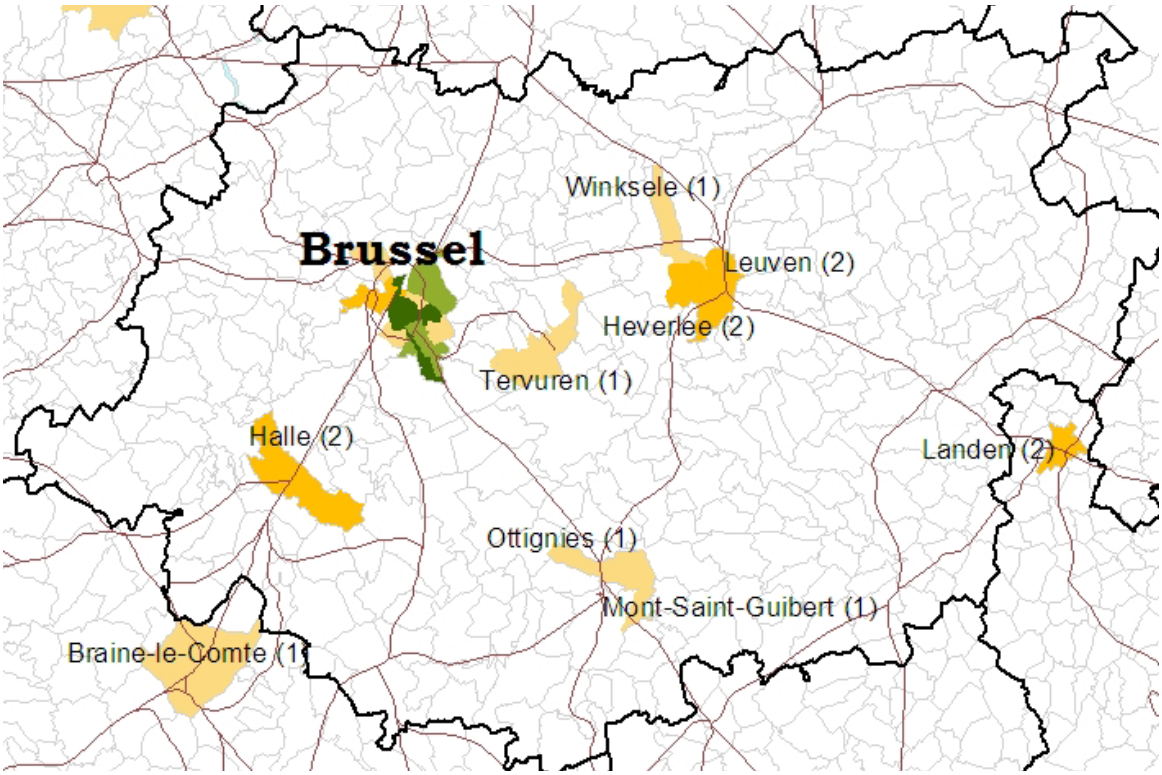

Afbeelding 13: Kaart 2: provincie Brussel, spreiding gefusilleerden in absolute cijfers, met spoorwegennet

Brussel wordt hier even buiten beschouwing gelaten. Het is opvallend dat er doorheen alle gemeenten waar er een gefusilleerde woonde een spoorlijn loopt. Emile Mertens woonde in Heverlee en was treinchef bij de staatsspoorwegen. Hij was waarnemer voor de Britse dienst *Wanty-Uytterbroeck* van de spoorlijn Tienen-Leuven-Charleroi. Ook de chef van de dienst kwam uit Heverlee: Isidore Uytterbrock. Hij was een ingenieur en had de observatiepost opgericht. In Leuven, waar er enkele lijnen samenkomen, zijn er twee gefusilleerden: François Delfosse en François Vergeylen. Zij werkten alle twee bij de spoorwegen. Jean Jacmin uit Halle was een ingenieur bij de spoorwegen. Hij was waarnemer van treinen voor de Britse dienst *Carlot Louis*. Ook Félix Balthazar, een elektricien bij het Ministerie van Post en Telegrafie, oefende eenzelfde functie binnen het netwerk uit.

In Ottignies richtte Adelin Colon een grote dienst op met meer dan zeventien observatieposten. Hij was een onderstationchef. Eén van zijn waarnemers, Désiré Dufrasne, een postbediende uit het buurdorpje Mont-Saint-Guibert, deed de spoorwegobservaties op de lijn die door Ottignies loopt.
Dit korte voorbeeld in de provincie Brabant toont duidelijk aan dat de woonplaats van de gefusilleerden kan gekoppeld worden aan de nabijheid van een spoorlijn. Het gaat hier tenslotte dan ook hoofdzakelijk om spoorwegspionage.
Niet alle gefusilleerden die bij een spoorweg woonden, deden alleen maar aan spoorwegspionage. De twee mannen uit Leuven in het voorbeeld van daarnet werkten wel bij de spoorwegen, maar hun taak bestond er ook in andere agenten te rekruteren, territoriale spionage te doen en enkele koeriersopdrachten te vervullen.

In vele gevallen woonde de gefusilleerde of de spoorwegspion niet ver van de spoorlijn zelf. Ik heb al in de inleiding het Zottegemse geval aangehaald waarbij de broers Poriau van op hun toilet het treinverkeer zonder gevaar konden in het oog houden.[125] Ook op andere plaatsen was dit het geval, zoals in Kortrijk. Daar woonden enkele gefusilleerden op enkele straten van het station.
Van sommige gefusilleerden beschik ik over een juist adres. Niet minder dan zeven van hen woonde in een *Stationsstraat* of een *Rue de chemin de fer*. Bij de anderen zou kunnen worden nagegaan waar hun straat gelegen was ten opzichte van een spoorlijn of van het station. Dit zou nog extra gefusilleerden in die buurt opleveren.

[125] L. De Both, 'Spoorwegspionage tijdens … in Zottegem…' in: *Handelingen …*, p. 33.

1.6.3. Grenzen

Volgens cijfers van Debruyne zou de provincie Limburg goed vertegenwoordigd zijn onder de inlichtingenagenten, omdat het een vrij lange grens met Nederland heeft. Dit is bijzonder interessant voor koeriers. Toch kende Limburg slechts zes gefusilleerden, wat amper 3% uitmaakt van het totale aantal. In de provincies die aan Nederland grenzen, zijn volgens Debruyne belangrijke plaatsen waar de koeriers vandaan kwamen. Dit wordt bevestigd door de gegevens op de kaart. Vooral in Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg is dit duidelijk. Een vrij groot aantal gefusilleerden was afkomstig van de grensstreek.
Ik zal hier de casus Oost-Vlaanderen en Antwerpen nader toelichten.[126]

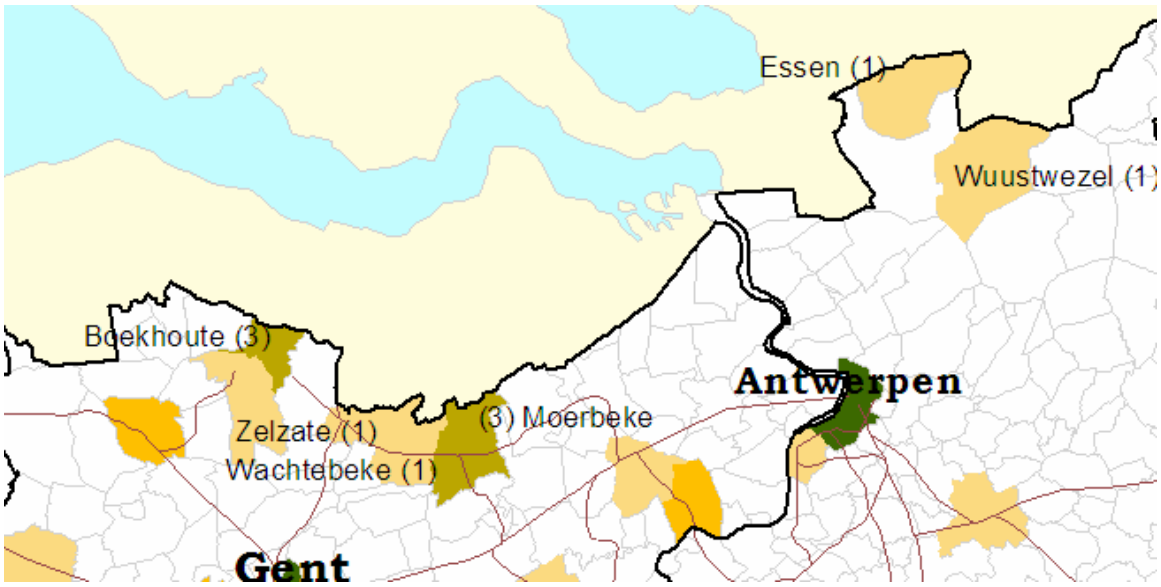

Afbeelding 14: Kaart 3: grensgebied Oost-Vlaanderen en Antwerpen, spreiding gefusilleerden, in absolute cijfers, met spoorwegennet

In totaal zijn er acht Oost-Vlamingen uit de grensgemeenten terechtgesteld. Dit waren meestal koeriers, niet alleen naar Nederland, maar ook binnenlandse koeriers. De documenten of rapporten moesten immers eerst aan de grens geraken eer ze konden worden overgebracht.
Leonie Rammeloo woonde in Boekhoute letterlijk tegen de Nederlandse grens. Zij kon de rapporten, verzwaard met een steen, de grens over werpen. Ook Emilie Schatteman uit Boekhoute zorgde ervoor dat er documenten de grens konden passeren. Isidoor Van Vlaanderen bracht documenten van Bassevelde naar Boekhoute. In Zelzate was de douanier Waegenaer actief als oprichter van een

[126] Ook hier geldt hetzelfde als voor de Brabantse kaart. De provinciegrenzen zijn aangeduid en de legende zit bij kaart 1.

dienst. Of hij ook koerieropdrachten vervulde, is niet zeker. De kans is wel groot. De Wachtebekenaar Gustaaf Marquenie was wel een passeur. Hij schoot zelfs, met pijl en boog, de documenten de grens over. Ten slotte zijn er nog de drie Moerbekenaren. De broers Verschraegen waren ook actief in het koerierwerk, zowel binnenlands als naar Nederland. Honoré David uit Moerbeke was geen passeur of koerier, maar probeerde een inlichtingendienst te installeren.

In Antwerpen zijn er slechts twee personen van aan de grens afkomstig. Henri Duerloo is echter letterlijk en figuurlijk een grensgeval. Hij werd niet voor een vuurpeloton terechtgesteld, maar werd na zijn ondervragingen in de rug neergeschoten. Hij is in de database en dus ook op de kaart opgenomen omdat hij door de Archiefcommissie als een gefusilleerde werd behandeld. Hij was een koerier die pendelde tussen het bezette gebied en Nederland. Ten slotte is Ferdinand Boel uit Wuustwezel ook terechtgesteld omdat hij naast het oprichten van een dienst ook koerieropdrachten had vervuld naar Nederland.

1.6.4. Relatieve bevolkingsaantal

Er moet natuurlijk wel rekening worden gehouden met het feit dat grote steden en gemeenten zoals Gent, Brussel, Antwerpen en Luik een groter bevolkingsaantal kennen dan een kleine gemeente. In een gemeente met een klein inwonersaantal zal het aantal gefusilleerden in verhouding tot het aantal inwoners groter zijn dan in een stad met een hoog aantal inwoners. Op kaart 4 is de spreiding van de gefusilleerden over België te zien op basis van het inwonersaantal van de stad of gemeente waar zij woonden. De waarden in de legende zijn uitgedrukt in procent. Dit getal werd bekomen door het aantal gefusilleerden van een plaats te delen door het inwonersaantal.[127] Dat resultaat werd dan vermenigvuldigd met 100 om het in percentage te kunnen uitdrukken. Hoe donkerder de kleur van de plaats hoe groter het aantal gefusilleerden in verhouding tot het inwonersaantal. De toevalsfactor speelt hier natuurlijk wel een rol. Een dorpje met slechts 700 inwoners zal een hoger relatief aantal gefusilleerden hebben dan een stad met 150 000 inwoners, die waarschijnlijk een veel hoger absoluut aantal gefusilleerden zal tellen. Netwerken verspreiden zich eenmaal gemakkelijker in een grote agglomeratie dan in een klein dorp.

[127] Het inwonersaantal is gebaseerd op de gegevens van HISGIS. Voor dit geval betreft het aantal inwoners van 1910.

Kaart 4: België, met aanduiding van de territoriale indeling, met de woonplaats van de gefusilleerden (in relatieve cijfers) met het spoorwegennet

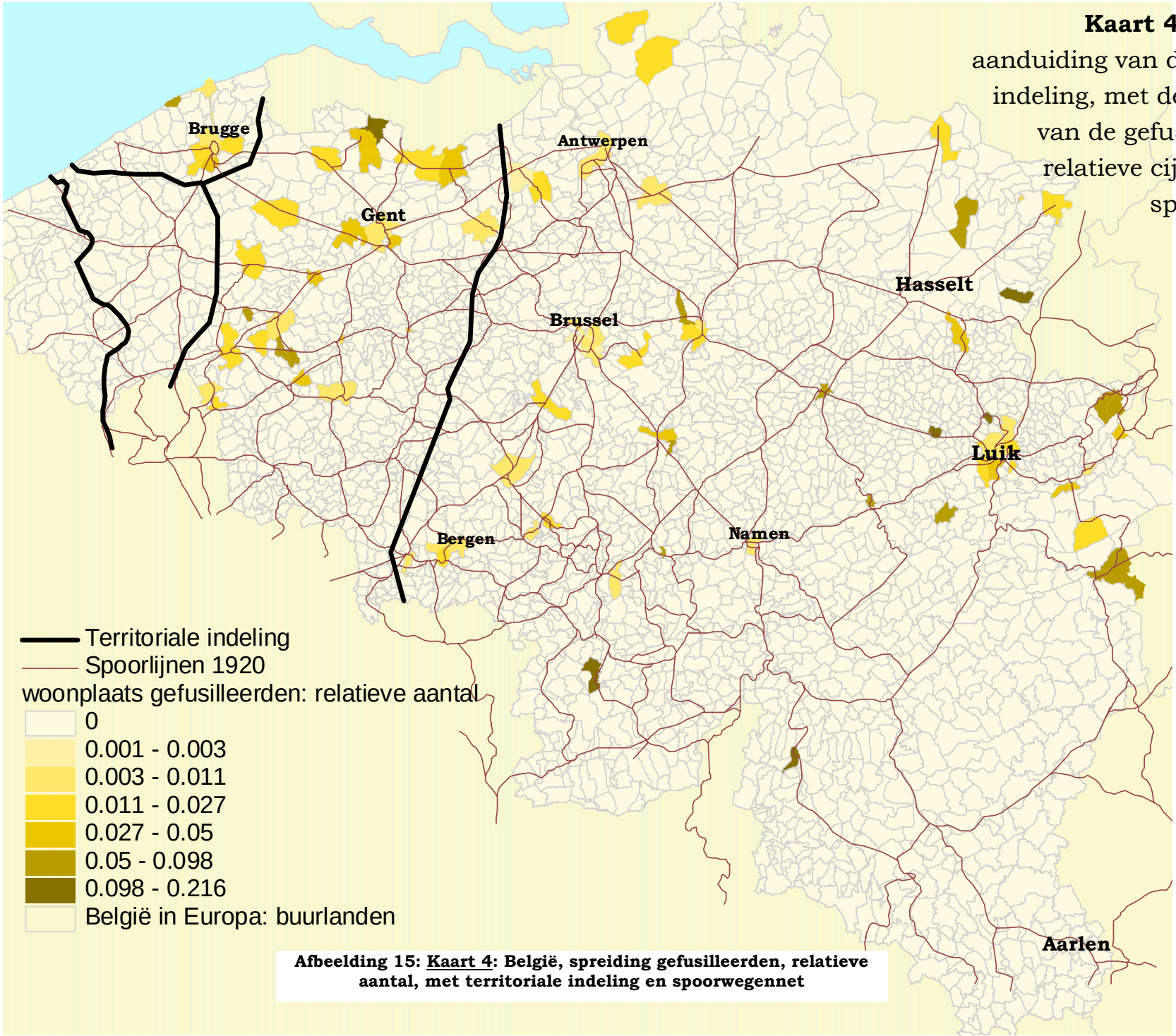

Afbeelding 15: Kaart 4: België, spreiding gefusilleerden, relatieve aantal, met territoriale indeling en spoorwegennet

1.6.5. Het *Etappengebiet*: een zwaardere tol?

Het *Etappengebiet* lag dichter bij het front en het was onder het beheer van het Duitse Vierde Leger. Er werd strenger gecontroleerd en ook de repressie tegen spionage zou er harder geweest zijn.

Onderstaande kaart geeft de verspreiding van de gefusilleerden aan volgens woonplaats en inwonersaantal. De legende is dezelfde als die van kaart 4.

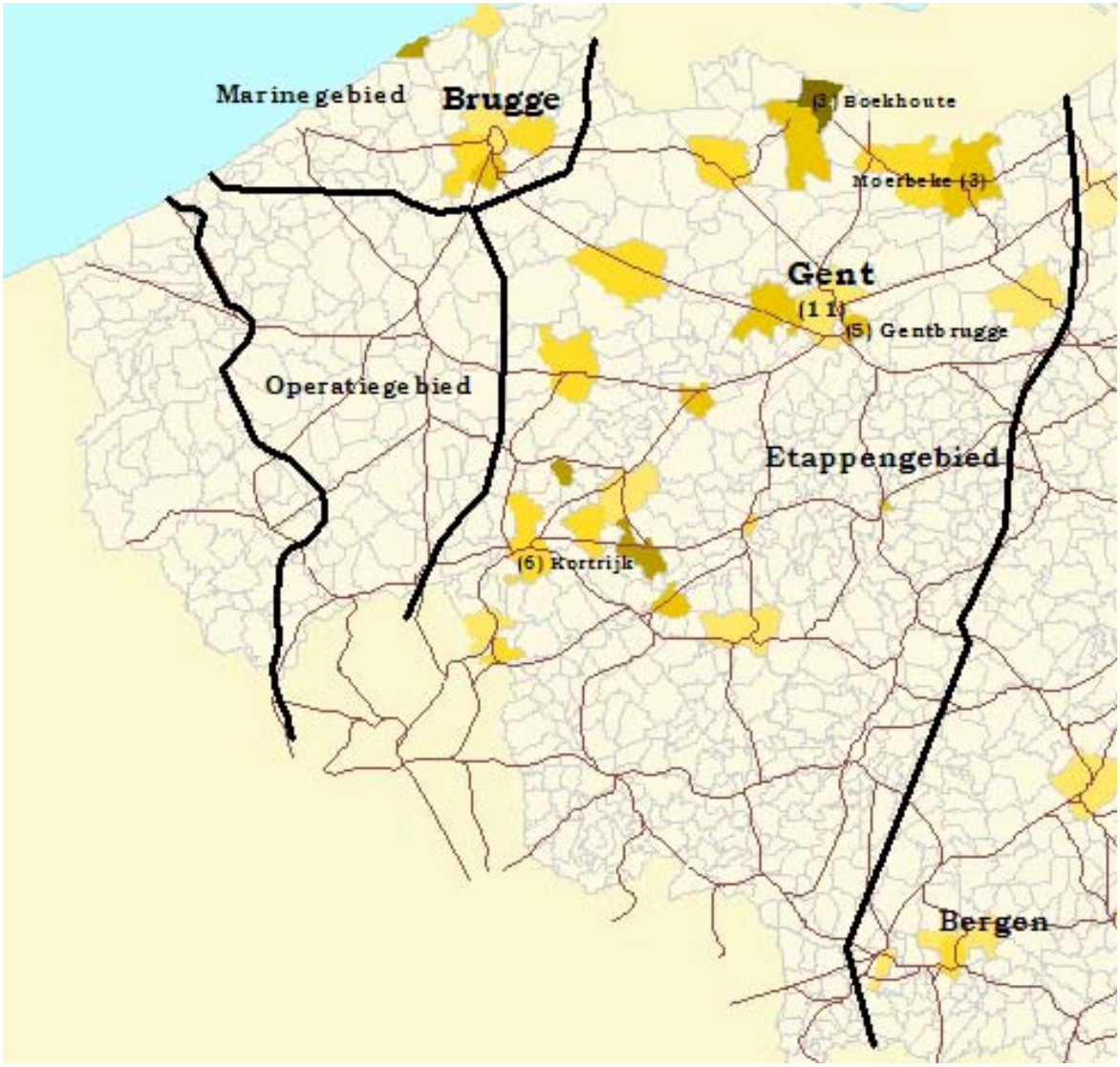

Afbeelding 16: Kaart 5: *Etappengebiet*, *Marinegebiet* en *Operatiegebiet*: spreiding gefusilleerden, relatieve aantal, met spoorwegennet

In Gent zelf werden er 52 inlichtingenagenten terechtgesteld. Hier zal ik later dieper op ingaan. De meeste van die 52 woonden in de provincie Oost- of West-Vlaanderen.

De regio Kortrijk toont opvallende resultaten. Er bevindt zich daar een vrij hoog aantal gefusilleerden. Ook rond Gent en aan de grens is er een grotere concentratie. Ruw geschetst zou men kunnen stellen dat de gefusilleerden uit de Kortrijkse regio voornamelijk waarnemers waren die in verbinding stonden met enkele koeriers uit de regio die de documenten naar Gent brachten. Ook in Gent deed men actief aan (spoorweg)spionage, vooral in Gentbrugge. Vanuit Gent kwamen koeriers van het grensgebied de documenten ophalen om ze naar de grensgemeenten te brengen. Vanuit de grensgemeenten brachten andere koeriers de documenten naar Nederland. Dit is héél ruw geschetst, want er zijn ook veel uitzonderingen. Niet elke dienst richtte zich op de frontstreek of op Gent. Toch mag er gesteld worden dat de verbinding Kortrijk-Gent-grens een opvallend aantal gefusilleerden toont. Dit heeft te maken met het oprollen van bepaalde netwerken die wel over de gehele lengte werkten, dus waarnemen in Kortrijk, verzenden naar Gent en vandaar naar grens. De bezetter kan er bewust voor gekozen hebben om in een aantal spionagezaken een voorbeeld te stellen voor de bevolking en dus verschillende mensen die van verschillende gebieden van het *Etappengebiet* kwamen te laten fusilleren, rekening houdend met het feit dat de beschuldigingen inderdaad de doodstraf vereisten.

Het grotere aantal executies kan ook te wijten zijn aan een hogere spionageactiviteit, maar ik heb al aangehaald dat Debruyne wees op een lager aantal agenten in Oost-Vlaanderen dan bijvoorbeeld in Brussel.

Een vrij waarschijnlijke hypothese is dat een zwaardere repressie de oorzaak is van het hogere aantal executies. Als er een kleinere spionageconcentratie was in West- en Oost-Vlaanderen en het aantal executies in het bezette gebied ligt het hoogst in Gent, dan kan er wel gesteld worden dat het Duitse leger in zijn bevoorradings –en rustzone bijzonder gevoelig was voor spionage en dat ten alle koste de kop wou indrukken. Een hardere repressie met zwaardere veroordelingen en meer verworpen gratieverzoeken, en dus meer executies in het *Etappengebiet* was hiervan het gevolg. Hetzelfde kan trouwens gelden voor het Marinegebied. Ook daar werd er zwaar getild aan spionage.

Alphonse Bernard, een letterzetter uit Wattrelos, besefte maar al te goed dat zijn zaak zwaarder kon doorwegen in het *Etappengebiet* dan in het *Okkupationsgebiet*. In zijn brief van 25 januari 1918 aan zijn familie, hij zat toen in een Gentse cel, schreef hij: "*Si nous y* [Brussel] *avions été jugés, nous aurions*

sûrement été grâciés, car on y est moins sévère que dans l'Etape."[128] Twee maanden later werd hij in Gent terechtgesteld.

Er mag dus gewag gemaakt worden van een strenger regime in het *Etappengebiet* dan in de rest van België. De Duitse bezetter reageerde misschien allergischer op spionage omdat de zaken zich dichter bij het front afspeelden, en veroordeelde deze zaken dan ook veel strenger. Een dieper onderzoek naar het aantal terdoodveroordelingen in het bezette België en Noord-Frankrijk zou deze hypotheses kunnen bevestigen of nuanceren.

[128] 'Alphonse Bernard' in: *Bulletin*, II, nr. 19, Novembre 1920, pp. 2-3.

1.7. Taalverhoudingen

1.7.1. Algemeen

Op basis van de taal gebruikt in de documenten van het FASP, zoals de afscheidsbrieven, naoorlogse rapport van de familie en doodsprentjes van de gefusilleerden, ben ik tot een ruwe schatting kunnen komen van de taalverhoudingen onder de gefusilleerden. Van niet iedereen heb ik een rapport of brief teruggevonden en moest ik afgaan op het beroep dat zij uitoefenden en waar ze woonden. Het is echter een ruwe schatting. Nederlandstaligen konden immers ook hun naoorlogs rapport in het Frans opsturen. Toch is het resultaat de moeite waard om bekeken te worden. Het kan als volgt grafisch worden weergegeven.

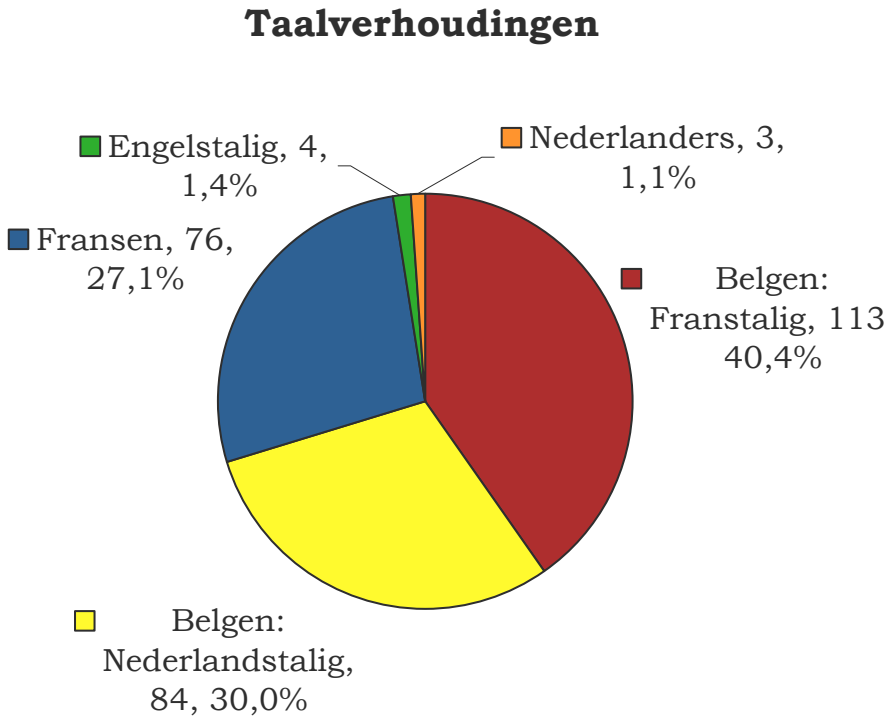

Afbeelding 17: schijfdiagram, taalverhoudingen

De grootste groep vormen de Franstalige Belgen met 40,4% of 113 gefusilleerden. Daarna volgen met 84 gefusilleerden of 30% de Nederlandstalige Belgen. De Fransen nemen 27% voor hun rekening met 76 gefusilleerden. Ten slotte is er nog een klein aantal Engelstaligen en Nederlanders die respectievelijk 1,4 en 1,1% van het totaal innemen.

De Belgen nemen dus ruim 70% van het totale aantal gefusilleerden in. Deze groep wordt hier even onder de loep genomen.

1.7.2. Nederlandstalig versus Franstalig

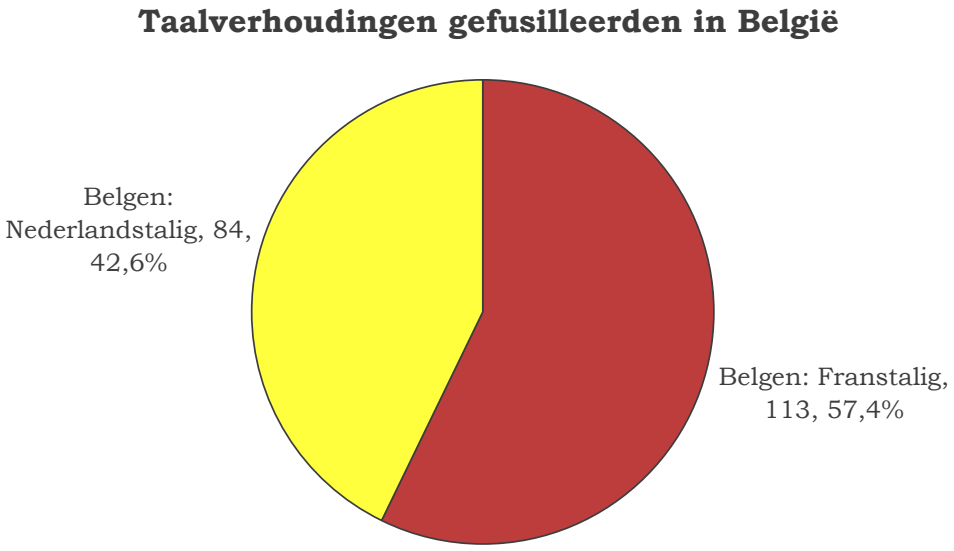

Afbeelding 18: schijfdiagram, taalverhoudingen, Nederlandstalig vs. Franstalig

Als de vreemde nationaliteiten hier buiten beschouwing worden gelaten, dan valt het op dat er een licht overwicht is van de Franstalige gefusilleerden: 57,4% Franstaligen tegenover 42,6% Nederlandstaligen. Er moet hier wel rekening worden gehouden met het feit dat de cijfers slechts een schatting zijn en dat deze in werkelijkheid kunnen verschillen.

Als deze cijfers worden vergeleken met kaart 1, dan valt het op dat het grootste deel van de gefusilleerden uit Vlaanderen komt. Dit komt er ongeveer op neer dat er in Vlaanderen bijna twee keer zoveel gefusilleerden woonden dan in Wallonië, indien de Brusselse agglomeratie volledig bij Vlaanderen wordt geteld. Nochtans zijn er meer Franstaligen dan Nederlandstaligen. Naast de Nederlandstalige gefusilleerden uit Vlaanderen zijn er dus ook heel wat Franstalige Vlamingen die gefusilleerd werden. Een systematische studie van de taalverhoudingen in België met betrekking tot de inlichtingenagenten van de Eerste Wereldoorlog bestaat vooralsnog niet en ook Debruyne gaat er niet veel dieper op in[129], maar toch wil ik hier enkele mogelijke hypothesen en ideeën aanreiken die dit fenomeen zouden kunnen verklaren.

[129] Er wordt wel gerefereerd aan een gelijk aantal Nederlandstalige als Franstalige inlichtingenagenten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Precieze cijfers zijn niet bekend. L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 70-71.

Van het verzet in de Tweede Wereldoorlog is bekend dat er een groter aandeel Franstaligen (79,3%) was dan Nederlandstaligen. Dit zou verschillende redenen hebben. Ten eerste was het antifascisme minder prominent aanwezig in Vlaanderen dan in Wallonië. Ten tweede is er een verschil in patriottisme. Fabrice Maerten schrijft hierover dat de herinnering aan 1914-1918 hier een belangrijke rol speelde. Het anti-Duitse gevoel dat de bezetting van de Eerste Wereldoorlog in het Brusselse en in Wallonië had aangewakkerd, werd tijdens het interbellum uitgebuit om een krachtiger patriottisme tot stand te brengen. Een derde reden is dat de Vlaamse aanspraken altijd al als een bedreiging voor de eenheid van het land worden aangezien door de Franstaligen. Dit was een extra stimulans om tot actief verzet over te gaan. Hierbij komt dat de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog vrij toegeeflijk was tegenover de Nederlandstaligen en niet tegenover de Franstaligen, wat tot wrevel leidde bij deze laatste groep omdat het de Belgische eenheid in gevaar bracht.
De leden van de inlichtingendiensten van de Tweede Wereldoorlog waren dus in grote mate Franstalig en waren afkomstig uit de middenklasse. De patriottische burgerij zou oververtegenwoordigd zijn. Verzetsorganisaties deden vooral een beroep op mensen uit overheidsinstellingen, in het bijzonder die uit het communicatiewezen, zoals post, spoor en telegrafie en telefonie.[130]

Dit komt grotendeels overeen met het verzet in de Eerste Wereldoorlog. Van antifascisme was er evenwel geen sprake, en de herinnering aan 1914-1918 kan dan misschien de herinnering aan de eerste oorlogsmaanden zijn, hoewel dit voor de Nederlandstaligen hetzelfde moet geweest zijn. De Duitsers brandden niet alleen Waalse dorpjes af, zoals Tamines en Visé, maar ook Leuven, Aarschot en Dendermonde deelden zwaar in de brokken. Dat de Franstaligen de Vlaamse aanspraken als een bedreiging zagen, gaat ook volledig op voor de Eerste Wereldoorlog. Dit gaat samen met enkele Duitse toegevingen aan de Nederlandstaligen.
Vooral de sector spoorwegen was een Franstalige aangelegenheid. Dat wordt ook weerspiegeld bij de gefusilleerden. Bijna de helft van de spoormannen waren Franstalige bedienden, terwijl één derde spoormannen Nederlandstalige arbeiders waren.

[130] Fabrice Maerten, 'Het Verzet, antifascisme en patriottisme', in: Mark Van den Wijngaert, Bruno De Wever, e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Antwerpen, 2004), pp. 213-216 en pp. 241-242.

Franstaligen voelen zich beter thuis in een Franstalig vaderland. Met de gelijkheidwet van 1898 waarbij het Nederlands werd erkend als officiële staatstaal, voelde de Franstalige minderheid in Vlaanderen zich al bedreigd. Ze wilden hun bevoorrechte positie zeker niet afstaan. Wanneer de Eerste Wereldoorlog uitbrak en de Duitse bezetter overging tot het inwilligen van de pro-Nederlandstalige eisen van de activisten, werd de Franstalige Vlaming sterk bedreigd in zijn bevoorrechte positie. Als hij hier niets tegen deed, was hij zijn werk en dus ook zijn bevoorrechte positie kwijt. Daarom wilde ook hij zijn steentje bijdragen om dit te voorkomen en trad hij toe tot de clandestiene inlichtingendiensten om de strijd tegen de bezetter aan te vangen.

Het Belgische patriottisme was dus vooral een Franstalige aangelegenheid. Voor hen stond er meer op het spel dan voor de Nederlandstaligen. Zij zouden sneller kiezen voor actief verzet dan de Nederlandstaligen. Dit uitte zich dan ook in meer gefusilleerde Franstaligen dan Nederlandstaligen, omdat zij actiever waren in het verzet.

1.8. Vrouwen

1.8.1. Slechts tien

Volgens cijfers van Denise Deweerdt in *De Vrouwen van de Eerste Wereldoorlog* werden er in totaal elf vrouwen terechtgesteld. Zij beweert dat Anne Benazet, Edith Cavell, Louise Derache, Mathilde Desmet, Emilie D'Hondt, Elise Grandprez, Flore Lacroix, Gabrielle Petit, Marie Preenen, Léonie Rammeloo en Emilie Schatteman werden terechtgesteld.[131] Slechts acht mensen uit haar lijstje werden effectief gefusilleerd. Anne Benazet zag haar straf worden omgezet. Mathilde Desmet is dezelfde persoon als Marie Preenen (naam van haar man), en heet in werkelijkheid Marie De Smet, en Emilie D'Hondt is mij totaal onbekende.

Hoewel Emmanuel Debruyne schrijft dat 25% van de inlichtingenagenten een vrouw was,[132] werden er in werkelijkheid slechts tien terechtgesteld. Dit maakt amper 3,6 procent uit van het totale aantal gefusilleerden.

Het aandeel van de vrouw in het verzet in de Eerste Wereldoorlog is veel groter dan in de Tweede Wereldoorlog. Laplasse, Depoorter en Rys wijzen in hun studies over het verzet van de Tweede Wereldoorlog op de geringere deelname van de vrouw aan het openbare, sociale en politieke leven voor de oorlog, wat dan hun geringere deelnamen aan het verzet verklaart. Dit zou ook kunnen gelden voor de vrouw in de Eerste Wereldoorlog. Dat er dan toch 25% vrouwen in het verzet actief waren is dus vrij verrassend. Het grote aandeel van de vrouw in het verzet kan volgens Debruyne als volgt verklaard worden de mannen in het bezette gebied hadden steeds de kans om via clandestiene weg het Belgisch leger te vervoegen, en op die manier te strijden. Vrouwen konden dit niet en bleven achter in het bezette gebied, niettegenstaande hun verlangen om te strijden. Daarom sloten ze zich aan bij het verzet.[133]

Veel vrouwen engageerden zich ook niet uit puur patriottisme, maar werden er dikwijls in meegesleept door hun vader, man, broer, of zoon. Ik heb er al hoger op gewezen dat ongeveer 54% van de gefusilleerden getrouwd was. Als deze cijfers gelden voor alle inlichtingenagenten, dan is het geen grote verrassing meer dat er ook heel wat vrouwen actief waren in het verzet van de Eerste Wereldoorlog, als ze hun man bijstonden. Hun rol was dan eerder beperkt tot het assisteren van diegene die hen er had in meegesleept. Hetzelfde geldt voor de

---

[131] Denise Deweerdt, *De vrouwen van de Eerste Wereldoorlog* (Gent, 1999), p. 148.
[132] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 74.
[133] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 75.

Tweede Wereldoorlog. In zijn studie over het verzet in Veurne tijdens de Tweede Wereldoorlog wijst Jan Laplasse op de familiale banden die aanleiding gaven tot participatie in het verzet. [134] Toch kregen niet alle vrouwen tijdens de Eerste Wereldoorlog kleinere karweitjes toebedeeld. In het *La Dame Blanche* netwerk namen vrouwen belangrijke posities in.[135]

Als een vrouw dan gearresteerd en veroordeeld werd, kwam ze er met betrekkelijk lichtere straffen van af, omdat ze alleen maar geholpen zou hebben, en niet echt een belangrijke rol zou gespeeld hebben. Indien ze dan toch de doodstraf kreen, werd de straf dikwijls omgezet in een andere en lichtere straf. In de volgende tien gevallen werd de doodstraf toch uitgevoerd (in volgorde van overlijdensdatum):

1. **Louise Derache**: een Belgische afkomstig van Luik; getrouwd; 27 jaar oud op het moment van executie; koerier in het Britse netwerk van Lenders; eind april 1915 gearresteerd, ter dood veroordeeld op 5 juni 1915 en op 7 juni 1915 in Luik gefusilleerd.
2. **Edith Cavell**: een Britse verpleegster afkomstig van het Engelse Norfolk, woonde in het Brusselse, niet getrouwd; net geen 50 jaar oud; verzorgde gewonde soldaten en was schakel in ontsnappingsnetwerk; begin augustus 1915 gearresteerd; ter dood veroordeeld op 11 oktober 1915 en daags nadien terechtgesteld in Brussel.
3. **Gabriëlle Petit**: een Belgische uit Doornik; niet getrouwd, zou verloofd zijn geweest; verbleef tijdens de oorlog in Brussel; 23 jaar oud; organiseerde netwerk na gerekruteerd te zijn in Folkestone, passage van rekruten en verspreiding van *La Libre Belgique*, territoriale spionage; gearresteerd eind januari 1916 of begin februari 1916[136]; ter dood veroordeeld op 2 maart 1916 en terechtgesteld op 1 april 1916 in Brussel.
4. **Elise Grandprez**: een Belgische uit Stavelot; niet getrouwd; zonder beroep; 48 jaar oud; lid van de Britse dienst Lambrecht (War Office);kopieerde rapporten, koerier; eind januari 1917 thuis gearresteerd; op 29 maart ter dood veroordeeld en terechtgesteld op 8 mei 1917 in Luik.

---

[134] Jan Laplasse, *Veurne, een kleine provinciestad tijdens Wereldoorlog II. Een bijdrage tot de analyse van het verzet in de Westhoek* (Gent, 1995-1996, onuitgegeven licentiaatsverhandeling), p. 217.
[135] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 75-76.
[136] Debruyne neemt deze laatste datum, terwijl het *Bulletin* het steeds heeft over 20 januari.

5. **Emilie Schatteman**: een Belgische uit Boekhoute; niet getrouwd; 27 jaar oud; 'werkster'; lid van de Britse dienst D.P.; transmissie van rapporten over grens; aangehouden thuis begin april 1917; ter dood veroordeeld op 3 juli 1917, gefusilleerd op 12 september 1917 in Gent.
6. **Léonie Rammeloo**: een Belgische uit Boekhoute; niet getrouwd; 27 jaar oud; 'werkster'; lid van de Britse dienst D.P.; transmissie van rapporten over grens; aangehouden thuis begin april 1917; ter dood veroordeeld op 3 juli 1917, gefusilleerd op 12 september 1917 in Gent.
7. **Marie De Smet**: een Belgische uit Gent; getrouwd; 44 jaar oud; cafébazin; lid van de Britse dienst Pégoud; tussenpersoon tussen koeriers en *bateliers*[137]; aangehouden half maart 1917; ter dood veroordeeld op 3 juli 1917, gefusilleerd op 15 september 1917 in Gent.
8. **Flore Lacroix**: een Franse uit Wattrelos; getrouwd; één kind; 31 jaar oud; zonder beroep; verstuurde één keer inlichtingen per postduif; gearresteerd half april 1917; veroordeeld op 29 augustus in Doornik en er op 31 oktober 1917 terechtgesteld.
9. **Georgina Danel**: een Franse uit Nomain; getrouwd; 3 kinderen; 34 jaar oud; zonder beroep; verstuurde één keer inlichtingen per postduif; gearresteerd half april 1917; veroordeeld op 29 augustus in Doornik en er op 31 oktober 1917 terechtgesteld.
10. **Angèle Lecat**: een Franse uit Rumégies; burgerlijke staat niet bekend; 30 jaar oud; verstuurde inlichtingen per postduif en verzorgde Brits soldaat; aangehouden begin oktober 1917; ter dood veroordeeld op 2 februari 1918 en terechtgesteld op 25 maart 1918 in Saint-Amand (Frankrijk).

Hun gemiddelde leeftijd is 34. Vier onder hen waren getrouwd, vijf andere waren dit niet, en de burgerlijk staat van één is niet bekend. Slechts twee vrouwen hadden kinderen, van drie anderen is het niet bekend en vijf vrouwen hadden helemaal geen kinderen. Deze tien vrouwen hadden allemaal te maken gehad met ofwel passage van documenten, ofwel passage van soldaten/rekruten. Vooral dit laatste was in de ogen van de Duitse bezetter een ernstige misdaad, die zwaar bestraft werd. Zeven van de executies vonden plaats in Gent, Brussel of Luik, niet toevallig de drie steden met het hoogste aantal gefusilleerden.

[137] *Batelier*: binnenschipper, zorgde voor transport van mensen en van documenten per schip naar Nederland via de bevaarbare wateren.

Opvallend is dat de drie vrouwen die in Gent werden gefusilleerd, in dezelfde week werden terechtgesteld (september 1917), maar hier is er dan ook een uitzonderlijke hoge piek van het aantal executies.
Het is echter moeilijk om de precieze reden te achterhalen waarom de ene vrouw wel werd gefusilleerd en de andere niet.
Ook al mogen veel vrouwen een minder belangrijke positie in een netwerk hebben ingenomen, het blijft toch noemenswaardig dat er slechts tien vrouwen werden terechtgesteld. De Duitse rechters en krijgsauditeurs zullen hier zeker een belangrijke rol in hebben gespeeld. Ze zullen mildere straffen hebben geëist en hebben uitgesproken tegen vrouwen. De familiale situatie kan hier mee te maken hebben. Slechts twee van de tien terechtgestelde vrouwen had kinderen, en vijf of zes vrouwen waren niet getrouwd. De bezetter koos dus duidelijk voor de ongehuwde vrouw, of de vrouw zonder kinderen.

1.8.2. Het perfecte slachtoffer: Edith Cavell

Eén van de meest besproken figuren uit de Eerste Wereldoorlog is de Britse verpleegster Edith Cavell. Ze wordt bijna in elk overzichtswerk van de Eerste Wereldoorlog aangehaald. Het aantal 'hits' op een zoekmachine op het internet is niet te tellen.
Haar executie vond plaats in Brussel op 12 oktober 1915. Cavell moest een voorbeeld zijn voor al wie in het bezette gebied woonde en wel eens aan spionage of rekrutering of om het even welke clandestiene activiteit zou denken. De Duitse secretaris van Buitenlandse Zaken Arthur Zimmermann schreef het in een brief aan de Duitse pers: "*the death penalty was executed as so to frighten off all those who, counting on preferential treatment of their sex, take part in undertakings punishable by death*".[138] Het had echter een tegengesteld effect: wereldwijde kritiek was het gevolg. De hele wereld protesteerde tegen weer een nieuwe Duitse gruweldaad en een nieuwe golf van propaganda ontstond.[139] Vanaf dan werd er bitter heen en weer gediscussieerd tussen de Britten en de Duitsers om toch maar gelijk te halen in de internationale pers. Een *war of words* zoals Tammy Proctor het in *Female Intelligence* noemt was hiervan het

[138] Arthur Zimmerman geciteerd in: First World Ward.com – Primary Documents – Arthur Zimmermann on the Execution of Edith Cavell:
http://www.firstworldwar.com/source/cavell_zimmermann.htm De bron van deze website is: *Source Records of the Great War, Vol. III, ed. Charles F. Horne, National Alumni 1923.*
[139] Tammy Proctor, *Female Intelligence, Women and Espionage in the First World War*, (New York and London, 2003), p. 103.

gevolg.[140] De Duitse verdediging was sterk. Ze beschuldigde de Britten van hypocrisie, "*noting that the British had been guilty of war worse treatment of women in the concentration camps of the Anglo-Boer War*". De Duitsers gingen nog iets verder in het ondermijnen van de Britse hypocriete stellingen: "*Solemn horror was expressed that in the twentieth century a court martial should condemn a woman for a military crime and that that death sentence should be executed. The hypocrisy of this last is patent. Has not England for months imprisoned and starved women who merely sought the franchise?*".[141] Eind oktober werd er al geafficheerd dat de voorstelling in de Britse pers overdreven was: "*Er is geen woord waar van dit verzinsel.*", stond er op de affiche volgens de dagboekaantekeningen van Virginie Loveling. Ze noteerde dit in haar dagboek op 27 oktober 1915. "*Deze schrijver doet de redenen uiteen, waarom een vrouw even als een man moet terechtgesteld worden, indien de zekerheid van een krijgvoerend land het vereischt.*", vervolgde Loveling.[142] Ook in het persbericht van Arthur Zimmermann staat het vol met verklaringen en met redenen waarom Cavell moest gefusilleerd worden: "*It was a pity that Miss Cavell had to be executed, but it was necessary. She was judged justly. We hope it will not be necessary to have any more executions.* (…) *It is undoubtedly a terrible thing that the woman has been executed; but consider what would happen to a State, particularly in war, if it left crimes aimed at the safety of its armies to go unpunished because committed by women. No criminal code in the world – least of all the laws of war – makes such a distinction* (…)."[143] Toch zou de Duitse bezetter voorzichtiger te werk gaan wat de executies van vrouwen betrof. In de maanden na de executie van Cavell werden volgens Proctor verschillende vrouwen begenadigd.[144] Ook het aantal executies na de dood van Cavell wijst hierop: slechts acht.

Op de hoeken van de straten in het bezette gebied werden op 2 december 1915 affiches opgehangen die de zaak Cavell moesten nuanceren en in zijn context plaatsen. De affiche met "*Mededeelingen van het Duitsche Generaal-Gouvernement*", maakte in drie talen bekend dat de Engelse regering "*voor de*

---

[140] Tammy Proctor, *Female Intelligence…*, pp. 104-105.
[141] Tammy Proctor, *Female Intelligence…*, p. 105 en pp. 173-174. Dit laatste citaat werd uit een Duitse krant overgenomen en gepubliceerd in een Engelstalige krant onder de titel: "*Belgian Court Martial Gives Death Sentence to Belgian Woman Accused of Spying, an Exposure of Ally Hypocrisy*".
[142] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, pp. 340.
[143] Arthur Zimmerman geciteerd in: First World Ward.com – Primary Documents – Arthur Zimmermann on the Execution of Edith Cavell: http://www.firstworldwar.com/source/cavell_zimmermann.htm
[144] Tammy Proctor, *Female Intelligence…*, p. 105.

zoveelste maal van een Duitsch schrikbewind in België" sprak, "*dat zelfs tot op vrouwen de doodstraf laat voltrekken.*". Volgens de affiche maakten de Franse en zeker ook de Belgische regering zich schuldig aan het doodschieten van vrouwen. Zo haalde de affiche het voorbeeld aan van een vrouw die door een krijgsraad werd veroordeeld en dezelfde avond nog gefusilleerd in Leuven op 18 augustus 1914 wegens spionage. De affiche geeft ook de inhoud van een brief weer die de stad Antwerpen beval om de executie door affiches bekend te maken aan de bevolking.[145] Deze mededeling van de Duitse bezetter was helemaal geen leugen. De Belgisch regering had immers door middel van plakbrieven laten bekend maken "*dat alwie, Belg of vreemd, als spioen plichtig gevonden, onmiddellijk aan de Krijgsraad zal overgeleverd worden, Deze mag zonder formaliteiten noch uitstel zijn vonnis uitspreken. Hij mag ter dood veroordelen. Het vonnis wordt gegeven zonder beroep. De ter dood veroordeelde zal voor den kop geschoten worden binnen de 24 uren.*".[146] Deze affiche werd op 8 augustus 1914 opgehangen. Het was een duidelijke boodschap die haar effect niet zal gemist hebben. Toch werden er enkelen gefusilleerd wegens spionage, waaronder het geval waar de Duitsers handig op inspeelden[147], want het kon immers niet ontkend worden. Ook de Belgen en de Fransen (Mata Hari bijvoorbeeld) stelden vrouwen terecht. Wat maakt de zaak Cavell dan zo bijzonder?

Er zijn wel enkele mogelijke verklaringen. De zaak Cavell schoof de oorlog weer onder de neus van de Britse publieke opinie door hen een direct slachtoffer te geven.[148] Bij het begin van de oorlog werd er in de geallieerde propaganda al gebruik gemaakt van de excessen en gruweldaden van het Duitse leger tegen de onschuldige Belgische bevolking. De zaak Edith Cavell trok deze lijn verder. Misschien kan men zelfs spreken van een zekere continuïteit inzake dit soort van gruwelpropaganda. Door de gruwel in de figuur van Edith Cavell een echt gezicht te geven, kwam de oorlog weer dicht bij huis. Deze keer waren het geen tekeningen en verhalen van afgehakte kinderhandjes of zwaar gebrutaliseerde vrouwen, maar simpelweg de geplande executie van een vrouw, bovendien een Britse. Dat kon aangezien worden als een teken van onmiddellijk agressie tegenover de Britten. Dit leidde tot een stijging van het aantal oorlogsvrijwilligers in het Britse leger. Deze vrouw was niet getrouwd en haar status als verpleegster maakte Cavell tot een interessant propagandaobject. In *Female*

[145] "Affiche over Edith Cavell, 02/12/1915", ARA, FASP, P242.
[146] "Affiche: 'Bericht', 08/08/1914", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.2.
[147] "Doodvonnis, 17-18/08/1914", privé-verzameling André Declercq.
[148] John Horne and Alan Kramer, *German Atrocities 1914...*, p. 311 en ook: Tammy Proctor, *Female Intelligence...*, p. 105.

Intelligence is Proctor hier duidelijk over. "*Key to her image was her purity (as an unmarried women) and paradoxically, her maternal instincts (as a nurse).*" De Britse verpleegster Florence Nightingale had het al meer dan vijftig jaar eerder gezegd: "*every woman is a nurse*", en dit kon ieders moeder of zus zijn. "*In effect, British propagandists argued that the Germans had killed both a mother of the nation and an unsullied virgin; they had murdered the 'lady with the lamp.'*". Proctor besluit: "*Edith Cavell was in many ways the perfect victim.*".[149]

Wat voor de Duitsers aanvankelijk een normale gerechtvaardigde executie moest zijn om de Belgische bevolking af te schrikken van spionage, draaide voor hen ongewild uit op een regelrechte propagandaramp. Cavell werd een symbool van de Duitse agressie. Het was een ongehuwde vrouw én ze was verpleegster. Talrijke publicaties werden al aan haar besteed, talrijke monumenten werden ter ere van haar opgericht, en ze wordt nog steeds in elk overzichtswerk van de Eerste Wereldoorlog aangehaald. Ze is dan ook een van de enige gefusilleerden die vandaag nog een beetje gekend is.[150] Ook haar zogezegde laatste woorden zijn beroemd geworden: "*But this I would say, standing as I do in view of God and eternity, I realize that patriotism is not enough. I must have no hatred or bitterness towards any one.*"[151]

1.8.3. Gabriëlle Petit: een grootse dame?

De derde vrouw die door de Duitse bezetter werd gefusilleerd was Gabriëlle Petit. In tegenstelling tot de zaak Cavell kreeg Petit helemaal geen aandacht tijdens de oorlog. Het was pas na de oorlog dat ze in de schijnwerpers werd gezet en een nationaal symbool werd. Gabriëlle Petit, van bescheiden afkomst, was een winkelmeisje uit Doornik. Tijdens de oorlog vertrok ze naar Engeland. In Folkestone werd zij aangesproken door de Belg Joseph Ide, die in dienst was voor Wallinger. Na een korte opleiding vertrok zij terug naar het bezette gebied waar zij jonge mannen rekruteerde voor het leger en deze naar Nederland bracht. Ze deed ook aan territoriale spionage en ze was actief in de verspreiding

---

[149] Tammy Proctor, *Female Intelligence…*, pp. 105-106.
[150] Ik zou hier veel dieper op de zaak Cavell kunnen ingaan, maar dat zou mij binnen het kader van deze verhandeling veel te ver leiden. Over Edith Cavell zou op zich al een scriptie kunnen geschreven worden. Hetzelfde geldt voor Gabrielle Petit.
[151] Rev. Striling Gahan geciteerd in: First World Ward.com – Primary Documents – Rev. Stirling Graham on the Execution of Edith Cavell:
http://www.firstworldwar.com/source/cavell_gahan.htm De bron van deze website is: *Source Records of the Great War, Vol. III, ed. Charles F. Horne, National Alumni 1923.*

van het clandestiene drukwerk *La Libre Belgique*. De Duitse contraspionage was haar echter op het spoor en eind januari of begin februari 1916 werd ze gearresteerd en opgesloten in de gevangenis van Sint-Gilles.[152] Op 2 maart werd ze wegens krijgsverraad ter dood veroordeeld, nadat ze "*naar eigen bekentenis, tegen goede bezoldiging een dienst van verspieding op den spoorweg ingericht en gedurende verscheidene maanden de inlichtingen, door haar bespieders aangebracht, aan den vijandelijken inlichtingendienst overgemaakt*".[153] De reden voor haar terdoodveroordeling zou vrij simpel geweest zijn. Het enige document bewaard in de map van Gabriëlle Petit in het FASP bevat een extract van de mémoires van Léopold Wartel. Hij had een Duitser gevraagd wat de eigenlijke reden was voor de executie van Petit. Het zou een wraakactie geweest voor tegen de executie van Duitse vrouwelijke spionnen in Frankrijk. Op dat moment waren er verschillende ter dood veroordeelde vrouwen in het bezette gebied. "*Il* [le Gouverneur Générale] *s'enquit de la qualité et de la moralité de chacun d'elles, gracia plusieurs dames de la noblesse et de la bourgeoisie tandis que son choix s'arrêta sur Gabrielle Petit parce qu'elle était soumise aux contrôle de la police des moeurs et qu'elle s'adonnait à la cocaïne.*"[154] Was Petit inderdaad een drugsverslaafde? Indien haar reputatie inderdaad van twijfelachtig allooi was, dan is dat natuurlijk compleet genegeerd in alle hagiografische publicaties. Ook Sophie de Schaepdrijver schrijft dat de oorlog haar een gelegenheid gaf om een nieuwe start te nemen, na "*jaren van wegzinken in de louche cafés van de hoofdstad.*".[155] Haar patriottische en opstandige houding tijdens de oorlog en op het proces was na de oorlog genoeg om haar tot held te verheffen. Of zij inderdaad gefusilleerd werd als wraak kan echter niet worden bevestigd of ontkend. De zaken die haar ten laste werden gelegd, die ze overigens zelf had bekend, gaven genoeg redenen om haar ter dood te veroordelen.

Gabriëlle Petit werd het Belgische nationale symbool voor de Duitse bezetting. Over haar werden talrijke hagiografische teksten geschreven, er werden films over haar leven gemaakt, ze werd in schoolboekjes aangehaald als toonbeeld van patriottisme en heldendom.

---

[152] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 245 en . Tammy Proctor, *Female Intelligence…*, p. 116. De datum van arrestatie is ofwel 20 januari 1916 ofwel 2 februari 1916.
[153]'Bekendmaking executie en veroordeling, 04/04/1916", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.1.
[154] "Extract des mémoires de Léopold Wartel, 17/02/1921", ARA, FASP, P173, Map 1, clas 4. Deze Portefeuille is zo goed als leeg. Waar alle andere documenten naar toe zijn is een raadsel, evenals waarom er slechts enkele documenten overgebleven zijn.
[155] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, pp. 124-125.

LE PATRIOTE ILLUSTRÉ
REVUE HEBDOMADAIRE
A Gabrielle Petit, et à ses Sœurs en Héroïsme, la Belgique reconnaissante

Afbeelding 19: Voorblad *Le Patriot Illustré*, 29 juli 1923

Ze kreeg een standbeeld op het Sint-Jansplein in Brussel dat op 21 juli 1923 werd ingehuldigd. Haar cel in de gevangenis van Sint-Gillis werd een tijdlang een bedevaartsoord dat onder toezicht stond van de *Fédération Nationale des Prisonniers Politiques de la Guerre*.

Deze postume verering beperkte zich niet tot het interbellum alleen. Ook na de Tweede Wereldoorlog en zelfs vandaag wordt er nog regelmatig verwezen naar Gabriëlle Petit. Eén van de Belgische kazernes in Duitsland wordt zelfs *Kamp Gabriëlle Petit* genoemd.[156]

In het Koninklijke Legermuseum in Brussel staat er nu nog een klein vitrinekastje met allerlei memorabilia van Petit zoals medailles en onderscheidingen, foto's, kledij, naaigerief etc. Het internet biedt veel sites die iets zeggen over Petit.

Vandaag staat ze zelfs tussen de genomineerden van 'De Grootste Belg', een initiatief naar aanleiding van het 175-jarige bestaan van België.[157]

Wat maakte Petit nu zo bijzonder dat ze vaak vergeleken werd met Jeanne D'Arc?

Haar ongetrouwde status, haar jonge leeftijd, haar verzet tegen de Duitse bezetter en haar zogenaamde laatste woorden die ook op de sokkel van haar standbeeld staan: "*Et je leur montrai comment une femme Belge sait mourir*". Ze werd het symbool van het verzet van het aangevallen België, dat tijdens de oorlog vaak als vrouw werd gesymboliseerd, zoals de *rape of Belgium*. Petit was het aangevallen België. Net zoals bij Cavell kreeg de Duitse agressie een gezicht door één slachtoffer eruit te pikken. In het Belgische geval was dit Gabriëlle Petit, maar dan pas na de oorlog.

---

156 "Kamp Gabriëlle Petit, Belgische garnizoenen in Duitsland vanaf 1945", internet: Museum der BSD – Soest – Standorte ab 1945: http://www.museum-bsd.de/museum-bsd/grafiken/standorte/kaserne.asp?foto=003 [14/02/2005].

157 In de begeleidende tekst bij haar nominatie stond aanvankelijk dat ze ter dood werd veroordeeld wegens "*krijgsverraad bestaande uit verspreiding*", terwijl dat dit eigenlijk *verspieding* moet zijn. Ondertussen is deze fout al aangepast (09/05/2005). Gabriëlle Petit, De Grootste Belg: internet: http://www.degrootstebelg.be [02/05/2005].

Beide vrouwen, Cavell en Petit werden dikwijls samen voorgesteld tijdens het interbellum. Zo staan ze bijvoorbeeld samen op een postkaart van de Brusselse *Tir National* waar zij gefusilleerd werden. Ook op een kleine kartonnen medaillon, met de Belgisch driekleur als lint, staan beide vrouwen afgebeeld met als titel "*Gloire aux deux martyrs*".

Afbeelding 20: postkaart *Tir National*, Brussel

Afbeelding 21: kartonnen medaillon, *Le Foyer de la Femme*

1.9. Netwerk

In de inleiding heb ik al aangehaald dat er verschillende spionagenetwerken waren die actief waren in het bezette gebied: een Belgisch, een Frans en een Brits. Deze waren alle drie afhankelijk van het Algemene Hoofdkwartier. Er was nog een tweede Britse dienst, afhankelijk van de War Office.

Het is interessant om te analyseren bij welk netwerk de gefusilleerden behoorden. Onderstaande schijfdiagram toont de spreiding van de gefusilleerden over de hele oorlog.

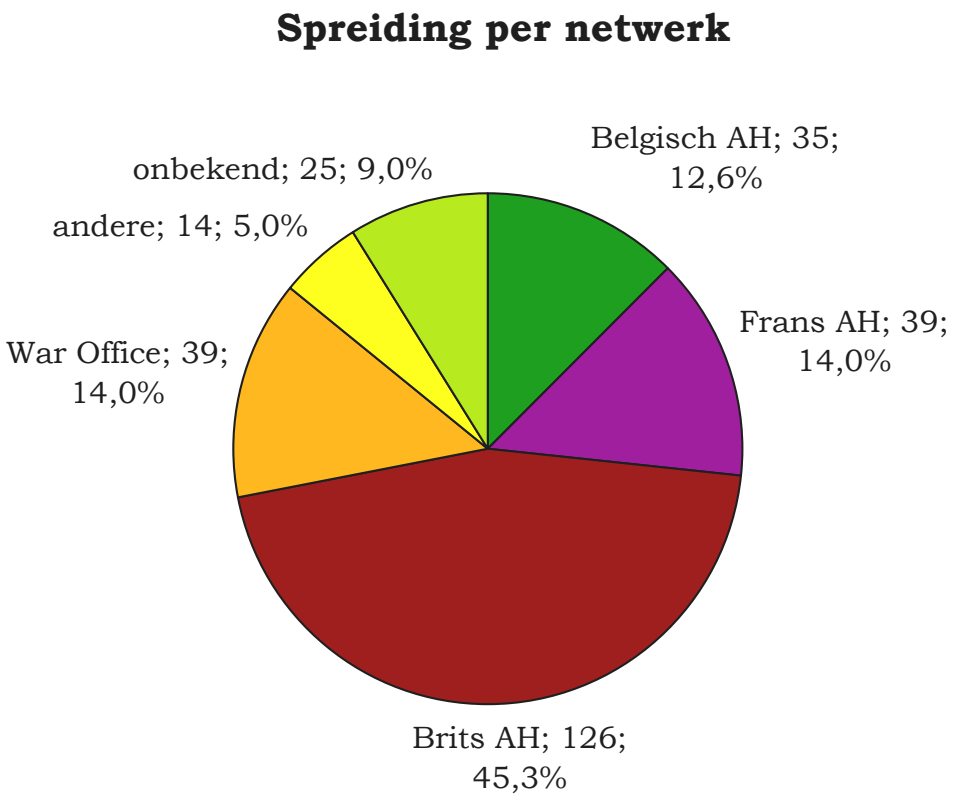

Afbeelding 22: schijfdiagram, spreiding per netwerk

De grote meerderheid van de gefusilleerden was in Britse dienst. De twee Britse diensten samen nemen bijna 60% van het aantal gefusilleerden voor hun rekening. Daarna volgen het Franse Algemene Hoofdkwartier en het Belgische met 14% en 12,6%. Van één op tien gefusilleerden is er niet geweten voor welk netwerk ze werkten. Ten slotte is er nog een klein groepje van 14 gefusilleerden die gecatalogeerd worden onder *andere*. Dit zijn de alleenstaande gevallen, of

gefusilleerden die wel in dienstverband werkten, maar waarvan niet bekend is voor welk netwerk.

Ook interessant is eens te kijken naar de verdeling van de netwerken gesplitst in twee fasen: de eerste helft van de bezetting, september 1914 tot oktober 1916, en de tweede helft van de bezetting, november 1916 tot november 1918.
Volgende staafgrafiek toont de verdeling:

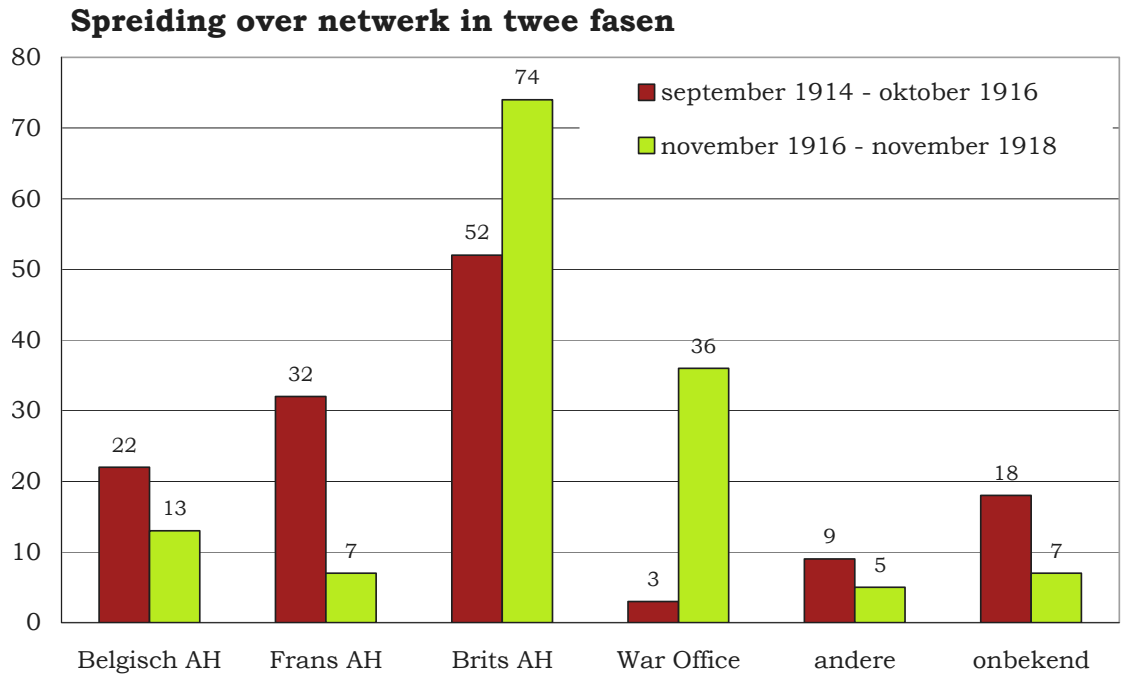

Afbeelding 23: staafgrafiek, spreiding over netwerk in twee fasen

Opvallend is dat de Belgische en Franse diensten in de tweede helft van de oorlog veel minder gefusilleerden kenden dan in het eerste deel van de oorlog. Bij de Britse War Office is dit net ondersom. Deze kenden véél meer gefusilleerden dan in het eerste deel van de oorlog (3 gefusilleerden tegenover 36). Ook de diensten van het Britse Algemene Hoofdkwartier kenden meer executies in de tweede helft van de oorlog dan in de eerste helft. Toch is het aandeel van het Britse Algemene Hoofdkwartier bijzonder hoog in beide periodes.
Een verklaring voor deze fenomenen is te vinden in de studie van Debruyne. De Belgische diensten werden tussen mei en juli 1916 voor een groot deel opgerold door de Duitse bezetter. Nadien slaagde het Algemene Hoofdkwartier er niet meer in om met dezelfde dynamiek als tevoren tewerk te gaan. Niettegenstaande

een grondige reorganisatie was het onmogelijk om het tekort aan 'manschappen' weer op peil te brengen. Een gebrek aan financiële middelen was één van de redenen.[158]

Bij de Franse diensten ging het niet veel beter. Vanaf 1917 gingen de Franse bureaus in Nederland zich meer toespitsen op het ondervragen van vluchtelingen. De inlichtingendiensten gingen zich bijna volledig terugtrekken uit Nederland ten voordele van het neutrale Zwitserland. Slechts één dienst zou nog werkzaam zijn geweest voor het Franse Algemene Hoofdkwartier bij de Wapenstilstand in november 1918.[159]

Nog volgens Debruyne kende Tinsley van het Britse War Office een aantal grote tegenslagen in het voorjaar van 1916. Een groot aantal van haar diensten werd opgerold. In de cijfers van de gefusilleerden is dit echter niet te merken. Vanaf november 1916 krijgt het War Office een groter dynamisme, wat zal resulteren in een overwicht aan netwerken en aan inlichtingenagenten ten voordele van het War Office naar het einde van de oorlog toe.[160] Dit is wel te merken in de cijfers van de gefusilleerden: er is een enorme stijging in het aantal gefusilleerden in de tweede helft van de bezetting tegenover de eerste helft.

De twee inlichtingendiensten van het Britse Algemene Hoofdkwartier rekruteerden gedurende de hele oorlog bijna 2 000 agenten. Hoewel de sterkte van deze inlichtingendiensten naarmate de oorlog vorderde geleidelijk aan afnam (in januari 1918 worden de twee diensten, WL en CF samengevoegd)[161] is er toch nog een vrij groot aantal gefusilleerden in de tweede helft van de oorlog.

---

158 L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 82-83.
159 L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 83.
160 L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 85-86.
161 L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 83-86.

2. Van arrestatie tot executie

2.1. Arrestatie

Afbeelding 24: detail uit diploma *Politieke Gevangene*

Volgens cijfers van Debruyne was één agent op vier (ongeveer 27%) het slachtoffer van een arrestatie door de Duitse politie. De cijfers kunnen verschillen van netwerk tot netwerk. Zo werd bij het Britse netwerk Oram ongeveer 26% van de agenten gearresteerd, terwijl dit bij *La Dame Blanche* slechts 4% was.[162]

In totaal waren ongeveer 7 000 agenten actief geweest tijdens de bezetting in België en Frankrijk.[163] Hiervan werd er 27% gearresteerd. Dat maakt ongeveer 1 900 agenten, waarvan er 280 terechtgesteld werden. Dit komt neer op een percentage van bijna 15%, wat toch bijzonder hoog is.

Er zijn verschillende redenen waardoor het komt dat een agent bij de politie bekend raakte. Ten eerste spreken de bronnen in het FASP meestal van *dénonciation*, wat letterlijk vertaald *aanklacht* of *aanbrenging* betekent. Hierbij is wel enige voorzichtigheid geboden, want de term dekt verschillende betekenissen. Agenten konden worden gearresteerd na verklikking. Dit was bijvoorbeeld het geval bij Marie De Smet, Arie Hougée en Alphonse Loontjens. Zij werden bij de Duitse Kommandantuur aangeklaagd door Coralie B., het voormalige dienstmeisje van De Smet en de maîtresse van Hougée.

Een andere vorm van *dénonciation* is dat een agent van een bepaalde dienst tijdens zijn ondervragingen bekentenissen aflegde en zo zijn medewerkers "verraadde". Dit was een veelvoorkomende vorm van *dénonciation*. Meestal gebeurde dit onder zware dreiging van onder andere fysiek geweld. Soms gebeurde het ook dat een agent onmiddellijk op alle vragen van de Duitse ondervragers antwoordde in de hoop een mildere straf te krijgen of gewoon uit naïviteit.

---

[162] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 81.
[163] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 67.

Ten tweede liet de Duitse politie veel van haar eigen agenten infiltreren in het spionagemilieu, meestal als koerier. Eenmaal geïnfiltreerd bracht de koerier in dienst van de Duitsers alle rapporten eerst even binnen bij de geheime politie die alles fotografeerde of kopieerde voordat de 'koerier' alles ter bestemming bracht. Door deze contraspionage konden hele netwerken worden ontmanteld én was er uitgebreid bewijsmateriaal op het proces.

Ten slotte waren veel agenten slachtoffer van hun eigen onvoorzichtigheid. Ze praatten te veel, namen te veel mensen in vertrouwen of waren te zelfzeker. De Duitse politie had bovendien overal haar informanten, zelfs in het neutrale Nederland.

De arrestaties konden overal en altijd plaatsvinden. Toch blijkt een groot deel van de gefusilleerden, van wie de plaats van arrestatie bekend is, thuis aangehouden te zijn. Meestal gebeurde dit in het holst van de nacht door de Duitse geheime politie. Het aantal Duitsers dat de arrestatie bijwoonde, varieerde. Dit kon gaan van twee Duitsers tot zelfs zeventien, hoewel dit laatste licht kan overdreven zijn. Tussen de twee en tien Duitsers om een arrestatie te verrichten kwam het meeste voor. In enkele zeldzame gevallen werd de arrestatie verricht door een Belg in Duitse dienst, met de hulp van Duitse agenten.

2.2. Ondervragingen

Een van spionage verdachte gearresteerde werd ondervraagd door de Duitse politie. Debruyne schrijft dat het moeilijk is om de gebruikte methodes van de Duitse ondervragers precies te achterhalen. Het varieerde van bluf tot intimidatie en van slagen tot "*torture*".[164] Veel had natuurlijk te maken met het temperament van de ondervrager. Ook de verslagen over de gefusilleerden in het FASP vermelden dit.
De Duitsers legden het dikwijls heel slim aan boord. Op verschillende manieren probeerden ze informatie van de gevangene los te krijgen. De Duitse ondervragers konden zich bijvoorbeeld welwillend opstellen ten opzichte van de

[164] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 79-80.

gevangene. Onderstaand voorbeeld komt uit de gevangenismémoires van Alfred D'Hondt, bediende bij een bodebedrijf uit Gent:

- "*Rechter: Gij zijt plichtige aan eener zware zaak.*
- *Antwoord: Ik weet van niets…Ik kwam van Canegem.*
- *Rechter: Er is een middel die U zal van den dood redden! dit is als ge de waarheid zegt.*
- *Antwoord: Wat moet ik zeggen, ik weet van niets.*
- *Rechter: Let wel op, want als gij mij kwaad maakt (met zijne stok in de hand). Ik kan uw straf veel, veel verzachten. Als ge openhartig wilt spreken dan zult ge na den oorlog terug naar Belgenland mogen keeren.*"[165]

Een andere manier was twee verdachten tegen elkaar opzetten door hen simpelweg te zeggen dat de andere al alles bekend had, terwijl dit waarschijnlijk helemaal nog niet zo was. Zo speelden ze bijvoorbeeld Karel Waegenaere en Arthur Van Borm tegen elkaar uit die in hun brieven aan hun vrouw elkaar helemaal niet spaarden. Zo schreef Waegenaere bijvoorbeeld over de ondervraging: "*ik wilde het blijven afloochenen maar hij zegde mij gij moet niets meer loochenen uw schoonbroeder heeft het ons al gezegd en als gij hier seffens niet spreekt dan zullen wij seffens telefoneeren en wij zullen uwe vrouw ook doen pakken en haar hier ook doen opsluiten.*"[166] Dit laatste bleek de doorslag te geven voor Waegenaere, want hij bekende alles.[167]

De Duitsers plaatsten dikwijls ook hun medewerkers bij een verdachte in de cel. De Franse term *mouton* is een frequent gebruikt begrip in de spionagedossiers. Deze *mouton* deed zich voor als gevangene en probeerde op goede voet te komen met de andere om zo allerlei vertrouwelijke informatie te kunnen inwinnen. Het gebeurde meer dan eens dat deze informant zelf een ter dood veroordeelde was die zijn dood op deze manier heeft kunnen afkopen. Zo is het voorbeeld bekend van de Belg Victor Marie. Hij stond aan het hoofd van een goed functionerend netwerk. Net voor zijn arrestatie was hij nog onderscheiden door de Britse generaal Haig. Na zijn aanhouding droeg hij bij tot de val van zijn eigen

[165] "Onderzoek door de duitschers van de zaak Alfred DHONDT, copie van de nota's door A. DHONDT aan zijne vrouw gezonden", ARA, FASP, P34, Map 1, Dossiers des fusillés. In Deel 2 van deze verhandeling ga ik dieper in op deze zaak.
[166] [166] "Brief van K. Waegenaere aan Marguerite Stoppaert, s.d.", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.
[167] In Deel 2 van deze verhandeling ga ik dieper in op deze zaak.

netwerk.[168] Van dat netwerk werden er op woensdag 27 december 1916 negen leden terechtgesteld in het Noord-Franse Saint-Quentin. In december 1917 schreef de in Gent ter dood veroordeelde Fransman Pagnien aan zijn vrouw dat hij te maken had gehad met enkele *moutons*, waaronder "(…) *un français nommé Marié, des environs de St.-Quentin.*".[169] Het gaat hier inderdaad om Victor Marie die niet alleen de ondergang van zijn eigen netwerk had bezegeld, maar dit ook voor andere netwerken probeerde.
Niet alleen 'overlopers' konden als *mouton* worden ingeschakeld, maar ook familie van een gefusilleerde. Hét voorbeeld bij uitstek dat vrij bekend was onder de politieke gevangenen na de oorlog is het geval Irma Mus. Haar man, François Mus, werd op maandag 4 september 1916 in Brussel terechtgesteld. Nadien trad de vrouw bij de Duitsers in dienst als *mouton*. Welke patriot zou immers in de weduwe van een gefusilleerde een *mouton* zien?

Ook door mishandeling probeerden de Duitse ondervragers de gevangenen fysiek onder druk te zetten. Dit werkte in veel gevallen. Zo schreef de weduwe van Pieter Stevens na de oorlog aan de Archiefcommissie dat ze een papiertje had gekregen van haar man vanuit de gevangenis waarop stond geschreven dat "*par suit des coups continuels que Kijppens* [Lodewijk Keppens, een medebeschuldigde van P. Stevens] *recevait, dans la prison, celui-ci avait fini par avouer qu'il avait été chargé par Pierre Stevens de l'observation de tous les trains.*" Pieter Stevens moest door deze verklaring inbinden. Toch speelde hij het slim, want hij minimaliseerde zijn rol. Hij vertelde de Duitse ondervragers dat ook hij slechts een onderdeeltje was van een groter netwerk, terwijl dit eigenlijk niet zo was. Stevens was immers het hoofd van een klein netwerk. De Duitsers slikten zijn verhaal en zochten een man "*aux cheveux noirs bouclés* (…)*, mais ne le trouvèrent pas, pour le motif simple que cet homme n'existait pas* (…)". Tijdens zijn ondervragingen werd ook Stevens zwaar mishandeld, want hij vroeg zijn vrouw regelmatig om verbanden mee te brengen als ze hem bezocht om zijn benen te verzorgen: "*Ces blessures lui avaient été causées par des coups de baton reçus pendant ses continuels interrogatoires, sur ses bras et ses jambes à*

[168] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 51.
[169] "Report written about December 1917 by Mr. Pagnien in prison after his condamnation [sic] by the Germans, s.d.", ARA, FASP, P26, Map, 5, Clas 3/C.

cause de silence obstiné."[170] Gewelddadige vormen van ondervragingen waren dus zeker niet uit den boze.

In Gent vonden de ondervragingen plaats in de gevangenis zelf. Een gevangene werd uit zijn cel gehaald en naar een apart lokaal gebracht waar hij ondervraagd werd. Na zijn ondervraging werd hij teruggebracht naar zijn cel, tenzij de onderzoekers hem dezelfde dag nog zouden nodig hebben. In dat laatste geval werd de gevangene in een kleinere lege cel niet ver van de plaats van ondervraging opgesloten.

2.3. *Den Pruisischen Bloedraad*: het proces en de rol van de advocaat[171]

Na de ondervragingen kwam de zaak voor het *Gouvernementsgericht*. Over de Gentse processen is er heel weinig bekend. Her en der valt er wel wat informatie te sprokkelen in het FASP, maar een systematische studie naar het Duitse krijgsgerecht ontbreekt vooralsnog. Wel publiceerde de Brusselse advocaat Sadi Kirschen zijn bevindingen over het Duitse gerecht.

De krijgsauditeur speelde in het proces een belangrijke rol. Hij organiseerde het als het ware volledig. Hij leidde de ondervragingen van de beschuldigden. Op het einde van de ondervraging op het proces vatte hij het geheel samen en eiste hij de straffen. Drie rechters beslisten dan of de geëiste straf wel de gepaste straf was.[172] In vele gevallen werden de straffen iets verlicht, maar in enkele gevallen iets verzwaard.

Zware strafzaken -zaken die de doodstraf of minstens vijf jaar gevangenisstraf konden opleveren- moesten gevonnist worden door drie rechters. Deze bepaling was artikel 13 van de *Verordening houdende instelling van Duitsche rechtbanken*

[170] "Vertaling naar het Frans van het verslag van weduwe Stevens, 19/9/1920", ARA, FASP, P183, Map 8.
[171] Veel is er over de advocatuur tijdens de Eerste Wereldoorlog niet te vinden, toch zeker niet wat betreft archiefmateriaal over de processen waar de advocaat in naam van de verdediger optrad. In het Rijksarchief van Gent worden bescheiden bewaard van de Gentse Orde van Advocaten. Ik had gehoopt dat ik daar iets kon vinden over de precieze rol van de twee Gentse advocaten Boddaert en De Saegher, maar de toegang tot het archief werd mij geweigerd door de stafhouder van de orde. Ik heb ook contact gehad met meester Jan Verstraete, maar ook hij kon mij niet veel verder helpen.
[172] Sadi Kirschen, *Devant les Conseils…*, pp. 9-28.

voor strafzaken dat met een affiche werd bekendgemaakt.[173] In artikel 16 wordt er gesteld dat de verdediging "*noodwendig*" is, als de rechtbank met drie rechters zetelt.[174] Een advocaat was dus verplicht bij spionagezaken.

Bij het begin van de oorlog werd door de Brusselse advocaat Victor Bonnevie het "*Comité de défense gratuite des Belges devant les juridictions allemandes*" opgericht. Dit *Comité* stond in voor de verdediging van Belgen aangeklaagd door het Duitse gerecht. Een heleboel advocaten verleenden er hun medewerking aan. Voor de balie van Brussel waren dit onder andere Alexandre Braun, Thomas Braun, Alfred Dorff en Louis Braffort.[175] Deze laatste werd stafhouder van de Balie van Brussel in juli 1939. Hij bleef in functie gedurende de hele Tweede Wereldoorlog totdat hij in de nacht van 23 op 24 augustus 1944 door Rexistische milities werd terechtgesteld in Wambeek, een deelgemeente van Ternat.[176]
Voor de Gentse balie waren de vertegenwoordigers van het *Comité* Henri Boddaert en Rudolphe De Saegher. Ook in andere provincies waren er advocaten die meewerkten aan het *Comité*. Zo nam in Hasselt advocaat Stellingwerf de verdediging op zich en in Antwerpen deden Georges Vaes en Edgar Vandenbossche dit.[177]

Belgische advocaten waren meestal wel toegelaten op het proces, maar ze mochten slechts in zeldzame gevallen pleiten in het voordeel van de beschuldigden. Ze mochten er voor het proces ook geen contact mee hebben. Hun rol was meestal beperkt tot bemiddelaar bij de gratieverzoeken en tot contactpersoon met de familie. Het was ook de advocaat die paspoorten moest regelen voor het bezoek van de familie. In de zeldzame gevallen dat de verdediging toch werd waargenomen door een Belgische advocaat, moest er worden gepleit in het Duits. Frans of Nederlands waren wel toegelaten, maar de kans was groot dat de auditeur en rechters er niets van begrepen. In de meeste gevallen nam een Duitser de rol van advocaat op zich. De kwaliteit van de

---

[173] "*Verordening houdende instelling van Duitsche rechtbanken voor strafzaken* s.d.", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317B, nr. 1151.
[174] "*Verordening houdende instelling van Duitsche rechtbanken voor strafzaken* s.d.", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317B, nr. 1151.
[175] Sadi Kirschen, *Devant les Conseils…*, p. XI-XIII.
[176] 'Huldiging Braffort, 24 augustus 2004', in: *Informatieblad Nederlandse Orde van Advocaten te Brussel Permanente Vorming*, 2004-2005; 1, pp. 745-747. Dit artikel werd mij bezorgd door Stafhouder Edgar Boydens van de Nederlandse Orde van Advocaten van de Balie te Brussel, waarvoor mijn dank.
[177] Sadi Kirschen, *Devant les Conseils…*, p. XI-XIII.

pleidooien was heel uiteenlopend. Zo schreef Jozef Braet in zijn gevangenismémoires over het pleidooi: "[Dat] *van mijn dikken verdediger had vijf minuten geduurd, voor zijn drie klanten samen, wel te verstaan, en zware zweetdruppels parelden op zijn voorhoofd*".[178] Andere advocaten deden wel hun best. Van het proces van de Britse dienst M.82, waar er 67 mensen op de beklaagdenbank zaten, is er een uitgebreid verslag bewaard. De tien Duitse advocaten mochten na het eisen van 26 doodstraffen hun pleidooi houden. Eén van deze pleidooien wordt geciteerd in voornoemde verslag: "*Celui qui parlait en avant derniel* [sic] *lieu exposa la thèse « les allemands n'ont pas le droit de fusiller un Belge faisant de l'espionnage en Belgique pour sa patrie. » il se servait de nombreuses citations des différentes éditions des codes de guerre allemand ; il supposa des cas successifs d'un belge allant espionner en Allemagne ou dans un pays centraux ; ou un allemand ou un français ou un anglais venant en Belgique occupée faire de l'espionnage, alors le code permet l'application de la peine de mort ; mais aucun texte n'a prévu le cas spécial dans lequel nous occupons la Belgique & aucun texte ne nous permet d'appliquer le peine de mort à un belge faisant en Belgique l'espionnage pour son pays. Ce plaidoyer qui dura plus d'une heure et demie fut fort mouvementé, interrompu plusieurs fois par l'auditeur militaire qui voulut imposer silence à l'avocat boche. Le président lui-même protestait vivement et frappa un coup sur la table.*"[179]

'Politieke misdaden' werden volgens de Duitse krijgswet als 'krijgsverraad' veroordeeld. Ook op de bekendmakingsaffiches werd dat zo voorgesteld. Leden van een spionagenetwerk werden allen op dezelfde manier veroordeeld. Het hoofd van het netwerk kreeg immers dezelfde straf als zijn medewerkers. De minimumstraf voor spionage was tien jaar. Met affiches werd er onder de titel "*Warnung an die Bevölkerung*" in drie talen bekendgemaakt wat er onder spionage verstaan werd. "*SPIONAGE of krijgsverraad is: Het opschrijven, bewaren of verzenden van militaire tijdingen, zooals: Aangiften betreffende troepenverplaatsingen, spoorweg-transporten en spoorweg-dienst, versterkingen en vestingswerken, vliegpleinen, ammunitiedepots, automobielen, nummers der epauletten, enz. Medehulp daarbij is: Iedere mondelinge meedeling en elk rechtstreeksch of onrechtstreeksch overmaken van tijdingen, het verleiden tot spionage, het uitvragen van Duitsche soldaten enz.*"[180]

---

[178] Jozef Braet, *Gedenkschriften…*, p. 17.
[179] "Rapport sur le service M.82 organisé par Henri Van Bergen, 23/09/1919", ARA, FASP, P154, Map 2, Dossier administratif.
[180] "Warnung an die Bevölkerung, s.d.", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317E, nr. 1246.

Bij rekruteringsnetwerken werd er wel een onderscheid gemaakt tussen het hoofd van het net en de medewerkers. Daar kreeg het hoofd de doodstraf, ofwel een dwangarbeid gaande van tien jaar tot levenslang. De medewerkers kregen een straf tot maximum tien jaar. Pogingen tot rekruteren werd bestraft met een straf van maximum 2,5 jaar.

Toch waren deze wetten volgens Sadi Kirschen niet echt toepasbaar op de bevolking van bezette gebieden. Hij stelde het als volgt: "*Ces lois draconiennes ont leur raison d'être du moment qu'elles s'appliquent à un Allemand qui trahit son propre pays. Mais le législateur allemand va vraiment trio loin lorsqu'il applique ces lois* (…) *aux populations des pays envahis.*"[181] Ook Gentenaar Marc Bartsoen had het moeilijk met de term "krijgsverraad". Op 20 november 1915, na de bekendmaking van drie terechtstellingen, schreef hij in zijn dagboek: "*On se demande comment ces malheureux Belges, qui ont été fusillés pour avoir tenté de rendre service à leur patrie, penvent* [sic] *avoir été condamnés « pour trahison commise pendant l'état de guerre ». Trahison vers qui ? envers les Allemands ? mais nous ne leur devons rien, à ces envahisseurs de notre pays ! Comment les trahirions-nous ? on ne trahit que le siens… on ne trahit pas ses ennemis !*"[182]
De Duitse bezetter deed haar eigen wetten gelden voor Belgen en waarschijnlijk ook alle andere nationaliteiten op dezelfde manier als ze dat deed voor haar eigen militairen.

Deze processen kregen meestal het verwijt slechts een schijnvertoning te zijn, of een *Pruisischen bloedraad.*[183] Dit komt omdat de schuld van de beklaagden al grotendeels bewezen was tijdens de ondervragingen en het eigenlijke proces daardoor bijna gereduceerd werd tot een formaliteit. Toch speelde het proces nog een belangrijke rol in de veroordeling van de beklaagde, want de straf zelf was nog niet gekend en die werd pas bepaald op dat proces. Als een beklaagde werd beschuldigd van een 'politiek misdrijf', dan wist hij zeker dat hij zou veroordeeld worden, maar wat en hoe zwaar de straf zou zijn, kreeg hij pas te horen op het proces.

---

[181] Sadi Kirschen, *Devant les Conseils…*, p. 44.
[182] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 131.
[183] Deze term werd gebruikt in een lijkrede voor de gebroeders Verschraegen door Jan Van Garsse, geciteerd in: Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en Karel Verschraegen, deel 1' in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VI, nr. 2, juni 1998,pp. 33.

2.4. De gratieverzoeken

Een terdoodveroordeling was definitief. Er kon niet in beroep gegaan worden en de beslissing kon niet in twijfel worden getrokken. De enige manier waarop een veroordeelde de dodendans alsnog kon ontspringen, was door een gratieverzoek in te dienen. Bij de meeste ter dood veroordeelden speelde het idee dat het gratieverzoek naar de keizer in Duitsland werd gezonden en dat die dan beschikte over leven of dood. In werkelijkheid werden er speciale auditeurs aangesteld om zich met deze gratieverzoeken bezig te houden. In het gouvernement-generaal waren dat er twee, die volgens Kirschen zich "*attentivement et consciencieusement*" van hun taak kweten.[184] Op welke manier de gratieverzoeken in het *Etappengebiet* werden behandeld, is niet bekend. Het was in ieder geval een recht van de ter dood veroordeelde om een gratieverzoek in te dienen. "*Een vonnis tot terdoodveroordeling mag niet voltrokken worden, vooraleer vaststaat, dat de bevoegde overheid beslist heeft geen gebruik te maken van het genaderecht.*", wordt er bepaald in artikel 17 de *Verordening houdende instelling van Duitsche rechtbanken voor strafzaken.*[185]

In het FASP heb ik twee gratieverzoeken teruggevonden. Daarin wordt er gevraagd rekening te houden met familiale omstandigheden, zoals bijvoorbeeld de kinderen of een oude moeder. Joseph Baeckelmans schrijft in zijn gratieverzoek: "*Je ne regrette rien de ce que j'ai fait et suis prêt à mourir. J'ose cependant vous demander d'avoir égard aux larmes de ma mère.*"[186] Pierre Poels daarentegen probeerde zijn eigen inbreng in de spionage te verminderen en zijn rol als vader te benadrukken.[187] Beide mannen werden in Brussel gefusilleerd respectievelijk op 23 september 1915 en op 26 oktober 1915.

In gevallen waarbij er enkele ter dood veroordeelden waren die tot hetzelfde netwerk behoorden, moesten eerst alle verzoeken behandeld worden eer het resultaat van het gratieverzoek werd bekendgemaakt. Dit kon één dag duren, maar het kon evengoed drie maanden duren. Het lange wachten woog natuurlijk zwaar op de veroordeelden. Na de veroordeling mocht de familie wel enkele keren op bezoek komen, maar in de Gentse gevangenis mocht zo'n bezoekje

[184] Sadi Kirschen, *Devant les Conseils…*, p. 30.
[185] De affiche in het RAG is echter niet compleet. Halverwege artikel 18 stopt de affiche. "*Verordening houdende instelling van Duitsche rechtbanken voor strafzaken* s.d.", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317B, nr. 1151.
[186] "Recours en grace de Joseph Baeckelmans 17/09/1915", ARA, FASP, P172.
[187] "Copie recours en grace adressé par Poels au gouverneur allemand", ARA, FASP, P188, Map 3.

slechts een kwartier duren én moest dat bovendien gebeuren in het bijzijn van een Duitser die kennis had van het Nederlands of Frans. Brieven mochten de ter dood veroordeelden alleen maar schrijven op dinsdag en vrijdag, maar velen lieten hun briefjes de gevangenis uit smokkelen om de censuur te ontlopen. Eten was karig, maar diegenen die het geluk hadden familie of kennissen in de stad te hebben, kregen extra eten van buiten de gevangenismuren.

Wanneer het resultaat van het gratieverzoek bekend was en als dat negatief bleek te zijn, hoefde de veroordeelde niet lang meer te wachten tot de uitvoering van de strafmaatregel. Dit gebeurde meestal de volgende ochtend.

2.5. De laatste nacht

Na en in sommige gevallen vóór de bekendmaking dat het gratieverzoek verworpen was, mocht de ter dood veroordeelde nog een laatste keer bezoek ontvangen van de familie. 's Avonds kregen de ter dood veroordeelden nog enkele privileges. Ze kregen bezoek van een priester. Meestal was dit een Duitse aalmoezenier. Verder mochten de gevangenen een laatste brief schrijven aan familie of vrienden. Deze brieven zijn allemaal hetzelfde. Er zijn verschillende motieven in terug te vinden. Ten eerste is er het afscheidsmotief. In sommige gevallen neemt de veroordeelde slechts afscheid van vrouw en kind, terwijl in andere gevallen afscheid wordt genomen van een hele paragraaf mensen. In bijna alle gevallen zal hun weerzien plaatsvinden in de hemel. Het tweede motief is het religieuze. Iedereen zal voor God verschijnen en niemand heeft daar schrik voor. Hij of zij heeft enorm veel gebeden en hetzelfde wordt verwacht van diegenen die achterblijven. Van in de hemel zal de gefusilleerde waken over de familie en vrienden. In een enkel geval in de Gentse casus schrijft de ter dood veroordeelde Karel Waegenaer uit Zelzate tot vier maal toe dat hij zich met de Kerk verzoend heeft. Om een onbekende reden was hij het niet eens met de kerkelijke ideeën, maar in het aanschijn van de dood wou hij toch nog zijn plaatsje in het hiernamaals verkrijgen door nog even snel in het reine te komen met zijn religieuze overtuiging. Een derde altijd weerkerend motief is het vaderlandse. Elke ter dood veroordeelde zal sterven voor het vaderland en hij schrijft dit expliciet zo neer. In sommige gevallen vinden ze dit helemaal niet erg; in andere gevallen valt het hen zwaar. Ten slotte zijn er nog enkele zaken die in veel brieven terugkeren zoals de laatste wensen: een goede zorg voor de kinderen, dat de ter dood veroordeelde na de dood of na de oorlog begraven zou

kunnen worden op de plaatselijke begraafplaats, enkele laatste regelingen voor de familie of enkele financiële raadgevingen,… .

Meestal brachten de veroordeelden de laatste nacht met twee of met drie in een cel door, waarbij het licht in de cel mocht blijven branden. Daarbij werd er gebabbeld, gebeden, gezongen, gegeten, geschreven of geslapen. Naarmate de ochtend dichterbij kwam, maakten ze zich op om voor het vuurpeloton te verschijnen. Eerst werd er nog een korte mis gevierd. Daarna vertrokken ze naar de plaats van executie. Meestal gebeurde dit per auto. Jérôme Daubechies werd van de Bergense gevangenis ook per auto overgebracht naar de executieplaats, maar deze viel halverwege het traject in panne. Hij kreeg een half uur uitstel van executie.[188] In Antwerpen aanvaardden de vijf veroordeelden op 14 juli nog een sigaar toen ze in de auto stapten, "*ils riaient et fumaient allègrement.*"[189] In Gent gebeurde het gevangenenvervoer met het "*dievenkarreke*" waar Loveling verschillende keren naar verwijst[190].

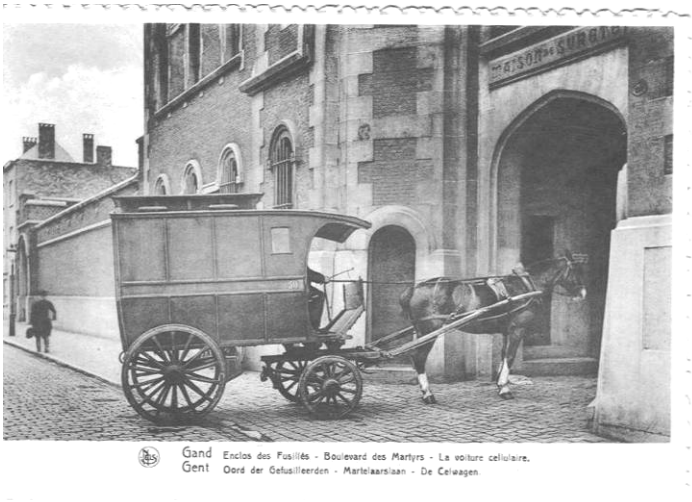

Afbeelding 25: postkaart, Gentse gevangenis met "dievenkarreke"

[188] "Note biographique sur Jérôme Daubechies, 26/11/1923", ARA, FASP, P174, Map 1.
[189] Exrtrac de rapport du gardien De Bie, s.d.", ARA, FASP, P154, Map 2, dossier administratif.
[190] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, passim.

3. Van executie tot *Bekanntmachung*!

3.1. Executie

Artikel 17 van de "*Verordening houdende instelling van Duitsche rechtbanken voor strafzaken*" stelt: "*De doodstraf wordt door den kogel voltrokken. De plaatselijke bevoegde krijgsoverheid zorgt voor de uitvoering.*"[191]

In het executieoord waren slechts met grote uitzondering Belgen toegelaten. Alleen in Brugge was het stadsbestuur verplicht telkens twee verantwoordelijken af te vaardigen.[192] In de andere steden waren diegenen die de executies bijwoonden allen Duitsers: een aalmoezenier die de veroordeelden bijstond, de krijgsauditeur die het vonnis voorlas, enkele officieren die de executie in goede banen moesten leiden, een dokter die de dood diende vast te stellen na de executie en een groot aantal soldaten. Deze laatsten hielden de erewacht, of vormden het executiepeloton (meestal tien soldaten per ter dood veroordeelde). Het waren ook soldaten die het executieoord bewaakten zodat niemand in de buurt van de executieplaats kon komen. Ook de begeleidende bewakers die de veroordeelden vanuit de gevangenis ter plaatse brachten, de verantwoordelijke voor de blinddoek en het vastbinden en de grafdelvers die na de executie de lijken in de kisten moesten leggen en/of begraven waren soldaten.

De executie zelf was een bijna gestandaardiseerde gebeurtenis. Een Duits document, bewaard in het FASP, geeft zorgvuldig alle stappen weer van een terechtstelling. Vreemd genoeg is dit document gedateerd op 1 augustus 1918, terwijl er na de twee executies van 18 juli 1918 géén terechtstellingen meer hebben plaatsgevonden op basis van krijgsverraad. De regels zouden gelden voor executies in de Chartreuse van Luik. In andere steden werd waarschijnlijk hetzelfde schema gehanteerd. Een Nederlandse vertaling van de Franse vertaling van het document:[193]

---

[191] "*Verordening houdende instelling van Duitsche rechtbanken voor strafzaken* s.d.", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317B, nr. 1151.

[192] *Les exécutions capitales à Bruges pendant l'occupation allemande par un témoin / De terechtstellingen te Brugge onder de Duitsche bezetting door een ooggetuige* (Bruges-Brugge, s.d.) 11 p. + 11 p.

[193] Eigen vertaling.
"Instruktion über den Vollzug der Todestraf in auf Chartreuses, Lüttich, 1.August 1918", ARA, FASP, P141, Luik.

1. De executie wordt gedirigeerd door een stafofficier. Hij kiest zorgvuldig de soldaten en legt hen uit waarom spionnen moeten terechtgesteld worden.
2. De helft van de gekozen mannen zal onder leiding van een officier in twee rijen deel uitmaken van de "*Erhenbezeugung*" met het geweer naast de voet, terwijl het vonnis wordt voorgelezen door de militaire auditeur. Deze erewacht staat ongeveer op 30 meter van de executiepalen. (helm met camouflageovertrek en geweer zonder bajonet)
3. Voor elke veroordeelde zal een groep van tien mannen plaatsnemen. Deze groepen staan echter eerst aan de zijkanten van de executieplaats. Het geweer, zonder bajonet, is geladen met slechts één kogel en de veiligheidspal staat aan.
4. De bevelhebber van het fort laat de wegen afzetten om eventuele nieuwsgierigen buiten te houden.
5. Als het tijd is, geeft de stafofficier het bevel om de veroordeelden te halen en ze op de executieplaats te brengen. Zij komen aan onder begeleiding van hun bewaker en worden geëscorteerd door soldaten met bajonet op het geweer. Deze soldaten maken deel uit van het garnizoen dat de Chartreuse bezet. Ze brengen de veroordeelden naar de executiepalen waar andere soldaten de veroordeelden later zullen aanvastbinden.

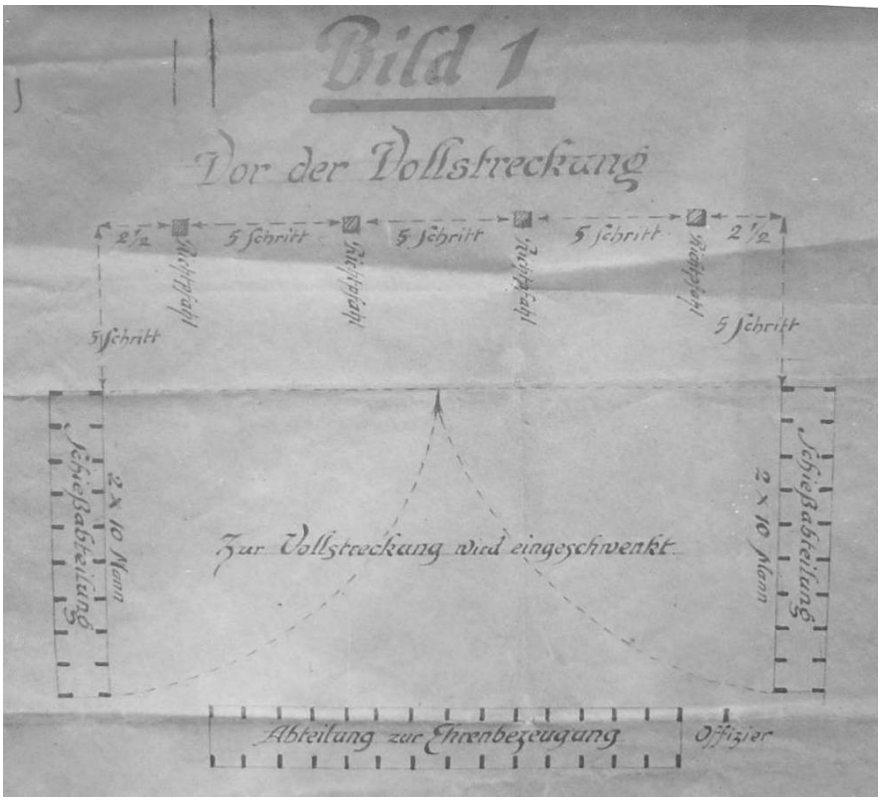

Afbeelding 26: detail uit Duits terechtstellingsschema

6. Bij het passeren van de veroordeelden laat de officier van het erepeloton de wapens presenteren. De militaire auditeur leest het vonnis voor. Nadien wordt het erepeloton terug in rust gebracht.
7. De stafofficier geeft de aalmoezenier even tijd om een laatste gebedje met de veroordeelden te bidden. Nadien worden zij onmiddellijk geblinddoekt en vastgebonden aan de paal door speciaal aangeduide soldaten. Daarna geeft de stafofficier het bevel aan de verantwoordelijk officier om de straf uit te voeren: "*Urteil vollziehen*".

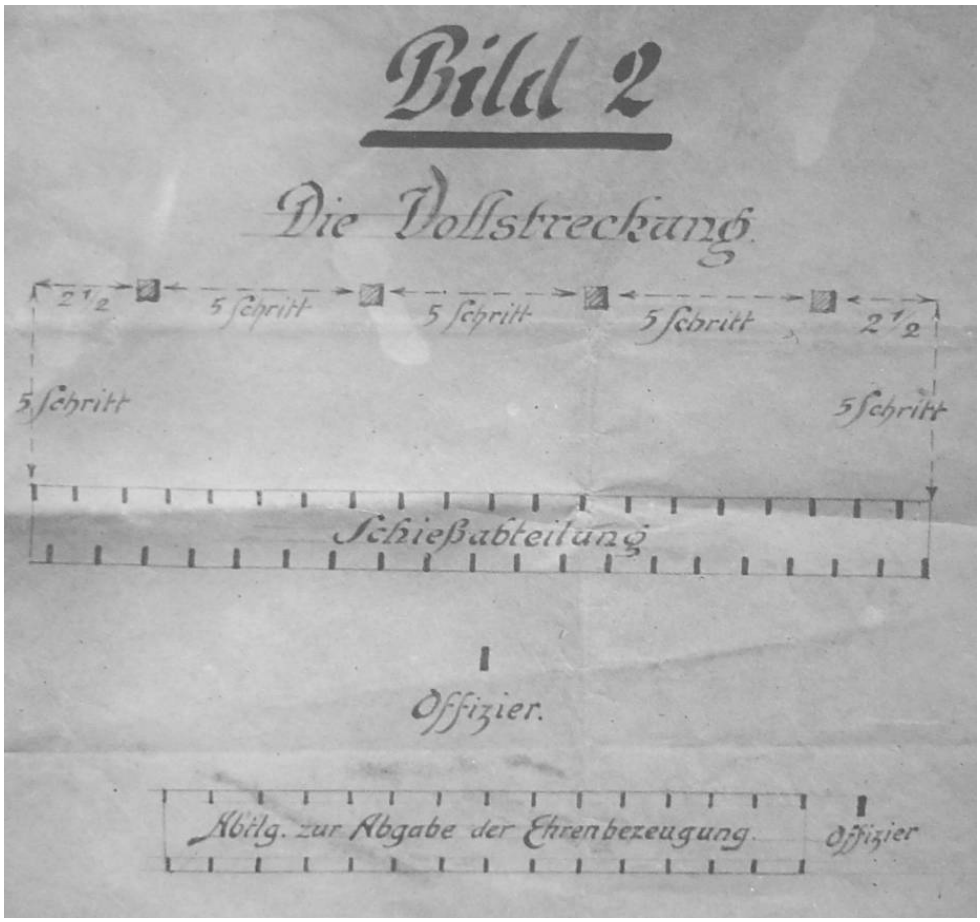

Afbeelding 27: detail uit Duits terechtstellingsschema

8. Deze officier geeft het bevel tot de kleine groepjes: "*Zum Schuss mit Gruppen rechts und links schwenk Marsch.*". De officier geeft het bevel met een scherpe, maar niet te hoge stem: "*Legt an… Feuer*". Onmiddellijk daarna volgt het bevel: "*Setzst ab, Gewehr ab.*". Het executiepeloton en de erewacht maken onmiddellijk rechtsomkeer. De aanwezige dokter stelt de

dood vast. De officieren wonen de begrafenis bij. Het executiepeloton verlaat het executieterrein en vertrekt naar de kazerne.

9. De stafofficier meldt schriftelijk onmiddellijk de strafuitvoering aan de Kommandantuur en aan de militaire overheid.

De terechtstelling was dus vrij precies georchestreerd. Dit document geeft waarschijnlijk weer hoe de ideale executie in zijn werk ging. Andere documenten in het FASP en ook Heinrich Wandt vertellen gedeeltelijk een ander verhaal. Zo schrijft Wandt: "*De gendarmen, die hun gewoonlijk vergezelden, alsook de veld-geestelijke lieten de ongelukkigen daar opeens alleen staan en sprongen rap op zijde. Want van zoohaast dat de veroordeelden vlak voor den paal stonden en zij zich op bevel omkeerden, brandde reeds het moorddadig salvo los, waarop zij levenloos neerzakten.*"[194]

Het Duitse document van de strafuitvoering geeft verder geen regels in geval de veroordeelden nog niet dood zouden zijn na het eerste salvo. Heinrich Wandt beweert -en dat moet natuurlijk met een korrel zout genomen worden- dat weinigen van de veroordeelden op slag dood waren. "*Meestal lagen de lijken zich klagend in het zand heen en weer te wentelen: in dat geval rende een der vrijwillige schutters naar het kronkelende lichaam, zette het geweer aan het voorhoofd en schoot. Dan spatten de hersenen in de ronde en was het voor den dokter niet meer moeilijk vast te stellen dat de dood ingetreden was.*"[195] Dit luguber en ongedisciplineerd gedrag is echter twijfelachtig. Toch is een gelijkaardig verhaal te vinden bij Virginie Loveling als zij de executie van de Lenoir beschrijft: "*Lenoir viel op zijde en lag in het zand. Een duitsche dokter naderde, boog over hem, richtte zich weder op en knikte. Toen trad een soldaat vooraan en loste nog een schot op zijn linker slape af. Een roode straal sprong in de hoogte en viel neder op het gelaat, waarvan hij afgudste.*"[196] Dit keer was het

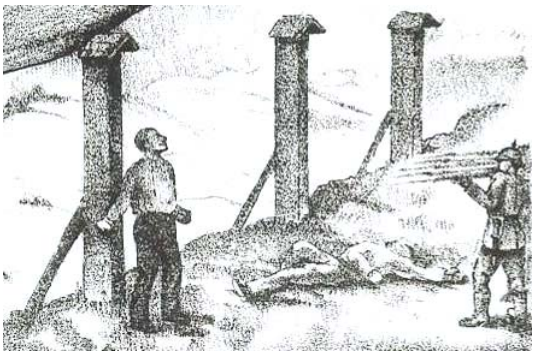

Afbeelding 28: de terechtstelling:detail uit tekening *Pro Patria*

[194] Heinrich Wandt, *Etappenleven te Gent, ..Tweede deel*, p. 111.
[195] Heinrich Wandt, *Etappenleven te Gent, ..Tweede deel*, p. 111.
[196] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, pp. 205-206.

op bevel van de dokter en niet op eigen initiatief, zoals Wandt beweert.

Er zit dus een zekere grond van waarheid in de verhalen. Over de executie op 16 maart 1918 van Auguste Naelaerts, Felix Moons en vier andere ter dood veroordeelden in Antwerpen is er een kort verslag bewaard. "*après la première décharge Naelaerts vivait encore. On fit une seconde décharge, il n'était pas encore mort; on lui tira alors une balle de revolver dans la tête.* (…) *L'abbé Moons fut plus heureux: la tête éclata à la première décharge.*"[197]

In het geval dat de veroordeelden niet onmiddellijk dood waren, werd er nog een salvo gegeven -afhankelijk van het aantal patronen dat de soldaten van het vuurpeloton ter beschikking hadden- ofwel vuurde een op voorhand aangeduide soldaat van dichtbij met zijn wapen of gaf de bevelvoerende officier het genadeschot met zijn dienstpistool.

Sommige executies verliepen helemaal niet zoals gepland. Zo liep de executie van vijf ter dood veroordeelden, waaronder twee vrouwen, in Gent op 12 september 1917 volledig in het honderd. Ook hier weet Loveling iets over te schrijven: "*de meisjes schreeuwden en liepen weg op het plein der Schijfschieting; weder ter aangestelde plaats gesleurd, viel de eene, alzoo werd er op haar geschoten. Ze was niet dood, rees overeind met hartverscheurende kreten en een toeschietend officier maakte ze met een schot in de borst af.*"[198]

De veroordeelden werden een blinddoek aangeboden. Ze konden kiezen of ze hem wilden of niet. Velen onder hen weigerden de blinddoek. Volgens Laurence van Ypersele in *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre* werd dit in de naoorlogse cultuur vooral als "*l'ultime symbole de l'héroïsme civil*" beschouwd. De dood wordt hierdoor niet alleen aanvaard, maar ook in de ogen gekeken.[199]

[197] "Note de monsieur l'avocat Bernays d'Anvers au sujet de l'exécution de Nalaerts, L'abbé Moons etc..", ARA, FASP, P154, Map 2, clas. 11c.
[198] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, pp. 612-613.
[199] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 118.

Nadat het overlijden van de veroordeelde werd vastgesteld, werd het lijk begraven. Op de meeste executieplaatsen werden de gefusilleerden ter plaatse begraven. In Gent was dit niet het geval. Daar werden de gefusilleerden met een lijkwagen naar de Westerbegraafplaats gebracht en daar begraven. De doodskisten stonden al klaar op het moment van de executie.

3.2. Vive la Belgique! Vive la France! Vive...

Aan vele gefusilleerden worden laatste woorden toegeschreven. Zij zouden met de rug tegen de executiepaal nog een laatste vaderlandse kreet hebben geslaakt alvorens dood neer te zakken. Zo zou Elise Grandprez tijdens haar gevangenschap, onder het voorwendsel enkele boekenleggers te maken, enkele stukken stof hebben laten komen uit de stad Luik waarmee ze drie Belgische vlaggetjes had gemaakt: één voor haar en twee voor haar medeveroordeelden. Vlak voor de executie haalde ze het hare boven en riep *Vive la Belgique!*.[200] Soortgelijke uitspraken worden aan veel gefusilleerden toegeschreven. Of dit inderdaad zo was, is heel moeilijk te achterhalen.

In veel gevallen zal de straf wellicht in alle stilte ondergaan zijn, zonder enige patriottische uitroep. Het toeschrijven van een vaderlandse uitspraak geeft natuurlijk wat meer prestige aan een gefusilleerde. In Brugge riep de 64-jarige landbouwer Emiel Vanveirdeghem uit Aalter net voor het dodelijke salvo "*Salut, zulle*". Het klinkt zo onwaarschijnlijk en verrassend dat het wellicht wel waar is. Vanveirdeghem had tijdens zijn gevangenschap onophoudend vaderlandse liederen gezongen en vlak voor zijn executie zei hij tegen de Moeder-overste in de gevangenis dat hij gelukkig was om voor zijn vaderland te sterven "*en dat men niet mocht laten het te zeggen aan zijne oude moeder*".[201]

[200] "Note biographique sur Elise Grandprez, 03/03/1923", ARA, FASP, P24B.
[201] *Les exécutions capitales à Bruges pendant l'occupation allemande par un témoin / De terechtstellingen te Brugge onder de Duitsche bezetting door een ooggetuige* (Bruges-Brugge, s.d.) p. 6.

3.3. Waar vonden de executies plaats?

3.3.1. Spreiding

Al van bij het begin van het onderzoek werd duidelijk dat de executies niet zomaar op een willekeurige locatie plaatsvonden, maar op duidelijk gekozen plaatsen. In België was dit meestal de provinciehoofdstad. In alfabetische volgorde: Antwerpen, Bergen, Brugge, Brussel, Charleroi, Doornik, Gent, Hasselt, Luik en Namen. Ook in het grensstadje Antoing werden twee mannen terechtgesteld.

In Frankrijk vonden de executies plaats binnen de lokaliteit van de misdrijven zelf. Zo kennen verschillende kleine dorpjes soms één executie: Aubigny-les-Pothes, Avesnes, Carignan, Charleville, Conde, Fourmies, 'Franse Ardennen', Hirson, Laon, Lille, Lourches, Maubeuge, Rethel, Saint-André, Saint-Amand, Saint-Quentin, Valeneciennes en Wambrechies.

De onderstaande grafiek toont het aantal terechtstellingen per plaats:[202]

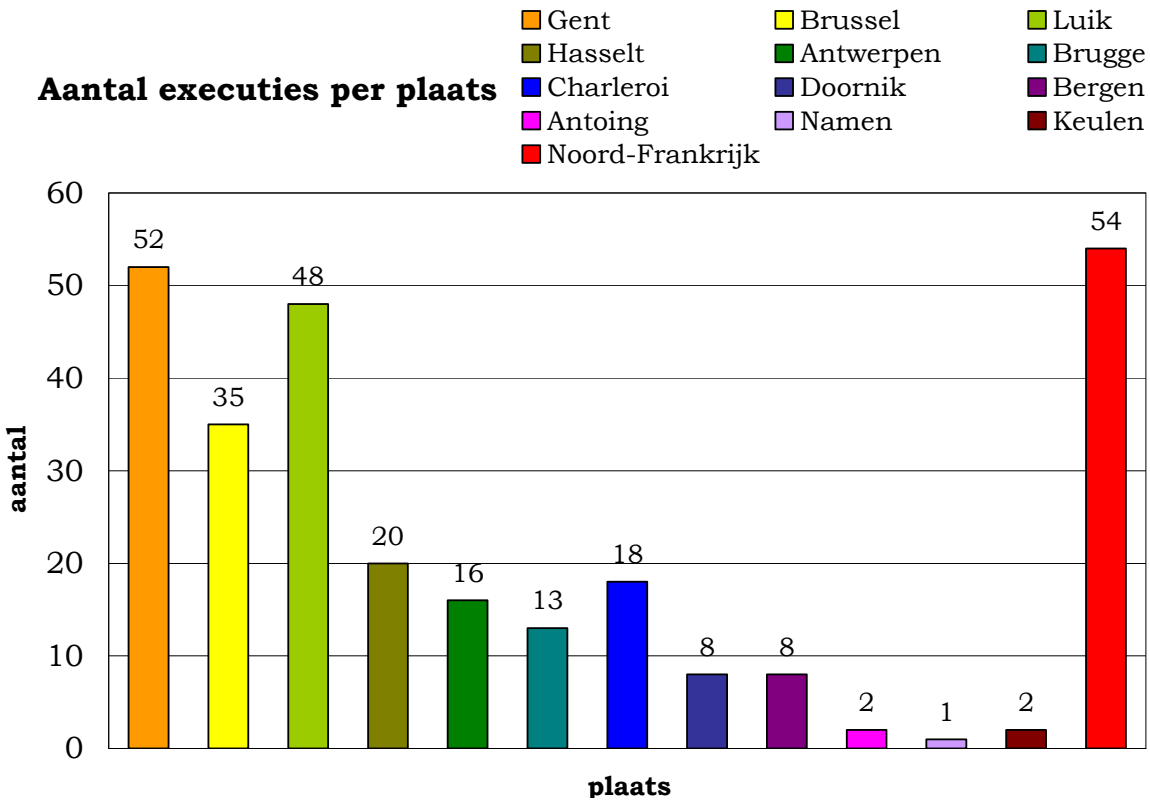

Afbeelding 29: staafgrafiek, aantal executies per plaats

[202] In deze grafiek zijn er 277 gefusilleerden opgenomen. Drie personen werden per definitie niet voor een vuurpeloton terechtgesteld, maar stierven wel onder Duitse kogels. Deze zijn niet in deze grafiek opgenomen.

Ongeveer de helft van het totale aantal executies (48,7%, of 135 executies) vond plaats in Gent, Brussel of Luik. Eén op vijf terechtstellingen (19,5%) vond plaats in Noord-Frankrijk. De Vlaamse steden Brugge, Antwerpen en Hasselt kenden vrij weinig terechtstellingen: vijftig, wat 17,7% van het geheel uitmaakt. Voor Antwerpen kan dit verklaard worden door de nabijheid van Gent en Brussel. Voor Hasselt kan dit verklaard worden door de nabijheid van Luik. Voor Brugge komt dit door de opdeling van West-Vlaanderen in verschillende gebieden: een vrije zone, een operatiegebied, een marinegebied en een stukje *Etappengebiet*. Brugge was de hoofdstad van het marinegebied. Daar vielen slechts dertien slachtoffers te betreuren, of 4,7% van het totale aantal. In de Waalse steden Charleroi, Doornik, Bergen, Namen en Antoing vielen slechts 37 slachtoffers te betreuren: 13,4%. In Vlaamse steden Brugge, Gent, Antwerpen en Hasselt werden er 101 mensen gefusilleerd (36,5%) en in de Waalse steden Charleroi, Doornik, Bergen, Namen, Luik en Antoing 85 of 30,4%. In Brussel werden er 35 terechtgesteld, goed voor 12,6%.

Bijna 80% van de gefusilleerden werd in België terechtgesteld, bijna 20% in Noord-Frankrijk en slechts 0,7% in Duitsland.

Het is opvallend dat Gent, Brussel en Luik samen bijna de helft van het aantal executies voor zich nemen, terwijl de andere helft van het aantal executies verspreid is over meer dan twintig verschillende plaatsen. Dat Gent, Brussel en Luik meer executies kenden dan bijvoorbeeld Hasselt of Namen is te verklaren door hun geografisch ligging en administratieve functie. Gent was de hoofdstad van het *Etappengebiet*, en nam alle spionagezaken voor zijn rekening die zich in het *Etappengebiet* voordeden. Brussel was de hoofdstad van het gouvernement-generaal en het centrum van het land. Toch vonden in de rest van het gouvernement-generaal ook tal van executies plaats. De provinciale landsgrenzen werden toch op de één of andere manier behouden. Kleinere steden zoals Namen en Antoing kenden maar respectievelijk één en twee executies. Hier is het toevallig dat die mensen daar zijn gefusilleerd. Meestal gaat het dan om individuele gevallen, zoals bijvoorbeeld Henri Siquet. Hij werd als enige gefusilleerd in Namen. Zijn medeplichtigen waren niet veroordeeld of niet bekend. Vermoedelijk was dit een kleinere spionagezaak en liet men deze in handen van het Duitse bestuur van de kleinere steden. Grotere spionagezaken,

zoals die bekend zijn in Luik en in Gent werden dan in grotere steden of centra voor het gerecht gebracht.

3.3.2. De executieoorden

De terechtstellingen waren niet openbaar. Ze gebeurden achter gesloten deuren, meestal op militair domein. Zo waren kazernes en schietterreinen meestal de stille getuigen van een executie.

De term provinciehoofdstad kan soms wel misleidend zijn. In de bronnen spreekt men van de *fusillés d'Anvers* terwijl de executies plaatsvonden in één van de forten die Antwerpen omringen: **Fort V** in Edegem. Voor het Brusselse executieoord geldt hetzelfde: dit was de **Nationale Schietbaan** in Schaarbeek. Ook in Bergen vonden de executies niet plaats in de stad zelf, maar op de schietbaan van het militaire domein van **Casteau**, in een uithoek van het kamp, op het grondgebied van het dorpje Masnuy-Saint-Jean.[203]
In Hasselt vonden de executies plaats in de infanteriekazerne. Ook in Doornik was dit het geval: de kazerne van de Jagers te Voet. De executie van Henri Siquet vond plaats in het fort van **Suarlée** bij Namen. Waar precies de executies in **Charleroi** plaatsvonden, is niet bekend.
In Luik werden de veroordeelden in de **Chartreuse** terechtgesteld: een fort/citadel. Dit was een vrij grote plaats, waar er nu nog steeds enkele monumenten refereren aan de gefusilleerden van de Eerste Wereldoorlog. Ook het kleine celgebouw, waar de veroordeelden hun laatste nacht doorbrachten staat er nog steeds.

3.3.2.1. Brugge

In Brugge werden de veroordeelden nabij de **Lancierskazerne** gefusilleerd, met uitzondering van Auguste Sucaud. Hij werd bij het *Koophandelsdok* terechtgesteld. Vandaag is de site een herdenkingsoord geworden. Het *Beluik van de Gefusilleerden* of *Hof van Aurora* was aanvankelijk een privé-initiatief, dat snel uitgroeide tot een echt comité, dat onder leiding stond van de gouverneur van West-Vlaanderen. De gronden werden door de Belgische regering afgestaan

[203] L. De Both, 'Spoorwegspionage tijdens … in Zottegem…' in: *Handelingen …*, p. 52.

aan de stad Brugge. Brugge kende subsidies toe, de gemeenten waar de gefusilleerden woonden, kenden een bedrag toe, er werden omhalingen gedaan, privé-organisaties sponsorden en de Great Eastern Railway Company, waarvoor de Britse kapitein Fryatt werkte, deed ook zijn duit in het zakje.
Het oord werd op 7 mei 1922 al plechtig ingewijd. Dertien gedenkzuiltjes werden in de tuin opgericht, voor elke gefusilleerde één. In werkelijkheid werden er op deze plaats maar twaalf mensen terechtgesteld. Sucaud die in december 1914 werd terechtgesteld kreeg er ook een zuiltje. Verder zijn er bij de ingang van het oord twee gedenkplaten ingemetseld, één in het Frans en één in het Nederlands. De Nederlandstalige tekst gaat als volgt: "*Ter Eere der Roemrijke Slachtoffers door de Duitschers te Brugge tijdens den Wereldoorlog in 1914-1915 en 1916 Doodgeschoten. Opschikking der Plaats hunner Terechtstelling met het Dubbel doel: te voorkomen dat de muur die de sporen der kogels van het uitvoeringspeloton draagt op welkdanige wijze Verminkt worde opdat hij als even duurzaam aandenken Bewaard blijve: Aan het nageslacht met de namen der Martelaars te herinneren hoe men alles zelfs het leven voor het Vaderland ten Beste geeft*". Ten slotte is er nog een herdenkingsplaat voor de inbeslagname van het schip van de Britse kapitein Charles Fryatt. Ze is gemaakt van een pantserplaat van zijn schip en werd geschonken door het Britse Departement van Oorlog.[204]

3.3.2.2. Gent

In Gent werden de veroordeelden in de **gemeentelijke schietbaan** of de *Tir Communal* terechtgesteld. Virginie Loveling verwijst in haar dagboek steeds naar deze plaats als de Schijfschieting.[205] Vandaag spreekt men van het *Oord der Gefusilleerden*, of het executieoord. Het ligt langs de Offerlaan, een zijstraat van de Martelarenlaan.
De *Bond der Politieke gevangenen en Agenten der geheime Diensten 1914/18 van Oost-Vlaanderen* heeft over dit oord een kleine folder uitgegeven. Deze is slechts enkele bladzijden lang, is niet gedateerd, maar bevat toch nuttige informatie.
Op deze gemeentelijke of stedelijke schietbaan hielden de burgerwacht en het leger schietoefeningen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog hield de bezetter er haar schietoefeningen, maar stelde ze ook enkele mensen terecht. Na de Eerste

[204] Jacobs (Mariette), *Zij, die vielen als helden…2: Inventaris van de oorlogsgedenktekens van de twee wereldoorlogen in West-Vlaanderen* (Brugge, 1996), pp. 60-63.
[205] De term schijfschieting zal ik in het tweede deel veel gebruiken als ik verwijs naar de executieplaats.

Wereldoorlog werd het als "*Hof van Aandenken*" aangelegd door de eerder genoemde *Bond*.[206] Enkele herinneringsplaten werden aan het gebouw aangebracht. Deze werden op 11 november 1921 ingehuldigd. Hierbij werden enkele inhuldigingsredes uitgesproken. Eén door de voorzitter van de *Bond*, Joseph de Hemptinne, één door de gouverneur van Oost-Vlaanderen en één door een Franse generaal, een afgevaardigde van het Franse leger.[207]

Voorzitter de Hemptinne maakte in zijn discours een interessante opmerking. Hij vond dat het terrein van het executieoord "*pour tous les vrais patriotes une terre sacrée*" was, net zoals "*Verdun, Ypres, La Basseé et tant d'autres lieux désormais célèbres*".[208] Een interessante vergelijking, want op het eerste gezicht gaat deze totaal niet op. In Verdun en Ieper sneuvelden immers duizenden soldaten, terwijl er in Gent 'slechts' 52 slachtoffers te betreuren vielen. Maar het gaat niet om het aantal slachtoffers of om de gruwel, maar om de symboolwaarde. Zoals Verdun en Ieper en ook de Somme symbool staan voor de gruwel en de dood aan het front, zo staat de Gentse schijfschieting, het *Oord der Gefusilleerden*, symbool voor een zware bezetting en de repressie van de Duitse bezetter tegen de strijders van het binnenfront.

Na het discours van de voorzitter werden de namen van de slachtoffers voorgelezen. Bij elke naam antwoordde een groep van oud gevangenen: "*Mort pour la Patrie. Gevallen voor het Vaderland.*". De naamafroeping van de twee Fransen werd beantwoord met "*Mort Pour la France*". Nadien werden de herinneringsplaten onthuld. Het geheel werd nog gevolgd door een kransneerlegging.[209] Wanneer de andere twee genodigden hun inhuldigingsredes uitspraken, is niet duidelijk. Deze werden net zoals het verslag van de plechtigheid en de inhuldigingsrede van de Hemptinne, gepubliceerd in het *Bulletin*.[210]

Op de onderstaande foto is het gebouw van de schietbaan te zien. De foto dateert van de inhuldiging in november 1921. Het gebouw is met zwarte rouwsluiers omhangen. De Belgisch vlag hangt halfstok en tegen de voorgevel, ter hoogte van de eerste verdieping zijn de wapenschilden met de vlag van de

---

[206] Bond der Politieke gevangenen en Agenten der geheime Diensten 1914/18 van Oost-Vlaanderen, *Oord der Gefusiljeerden 1914-1918* (s.l., s.n.), s.p.
[207] 'Un mémorial', in: *Bulletin*, III, nr. 32, Décembre 1921, p. 7.
[208] 'Inauguration du mémorial, Discours de M. de Hemptinne', in: *Bulletin*, IV, nr. 33, Janvier 1922, p. 7.
[209] 'Un mémorial', in: *Bulletin*, III, nr. 32, Décembre 1921, p. 7.
[210] Het discours van de Franse generaal werd gepubliceerd in het februarinummer van het *Bulletin*: 'Inauguration du mémorial, Discours du Général Serot Almeiras Latour', in: *Bulletin*, IV, nr. 34, Février 1922, p. 7. Het discours van de gourverneur werd gepubliceerd in het januarinummer.

geallieerde legers aangebracht. Links en rechts naast het portaal hangen de herinneringsplaten voor de gefusilleerden: links het Nederlandstalige en rechts het Franstalige. Langs beide zijden hangt er nog eenzelfde soort plaat met de 52 namen van de gefusilleerden op.

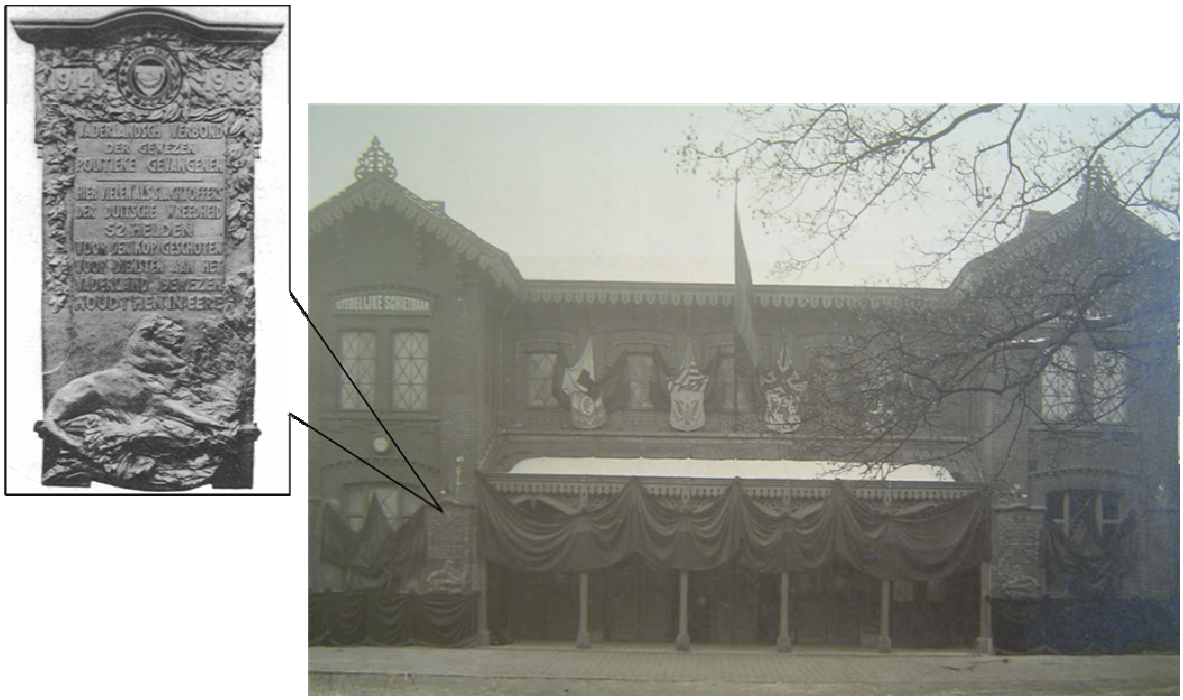

Afbeelding 30: Het gebouw van het Gentse executieoord, november 1921, met detail van monument

In z'n januarinummer van 1922 deed het *Bulletin* een oproep aan z'n leden om hun "*générosité*" te helpen bij de aanschaf van een bronzen plaat, "*qui glorifiera nos héros*", in twee talen. Deze plaat zou dan bij de ingang van het oord gehangen worden.[211]

Op een postkaart uit de jaren '30 is duidelijk te zien dat de herinneringsplaten al van plaats zijn veranderd. De vier platen zijn langsheen de deuren van het kleine gebouw gehangen. Vandaag staat dit gebouw er nog steeds, maar de platen zijn verdwenen.

[211] 'Appel aux membres', in : *Bulletin*, IV, nr. 33, Janvier 1922, p. 7.

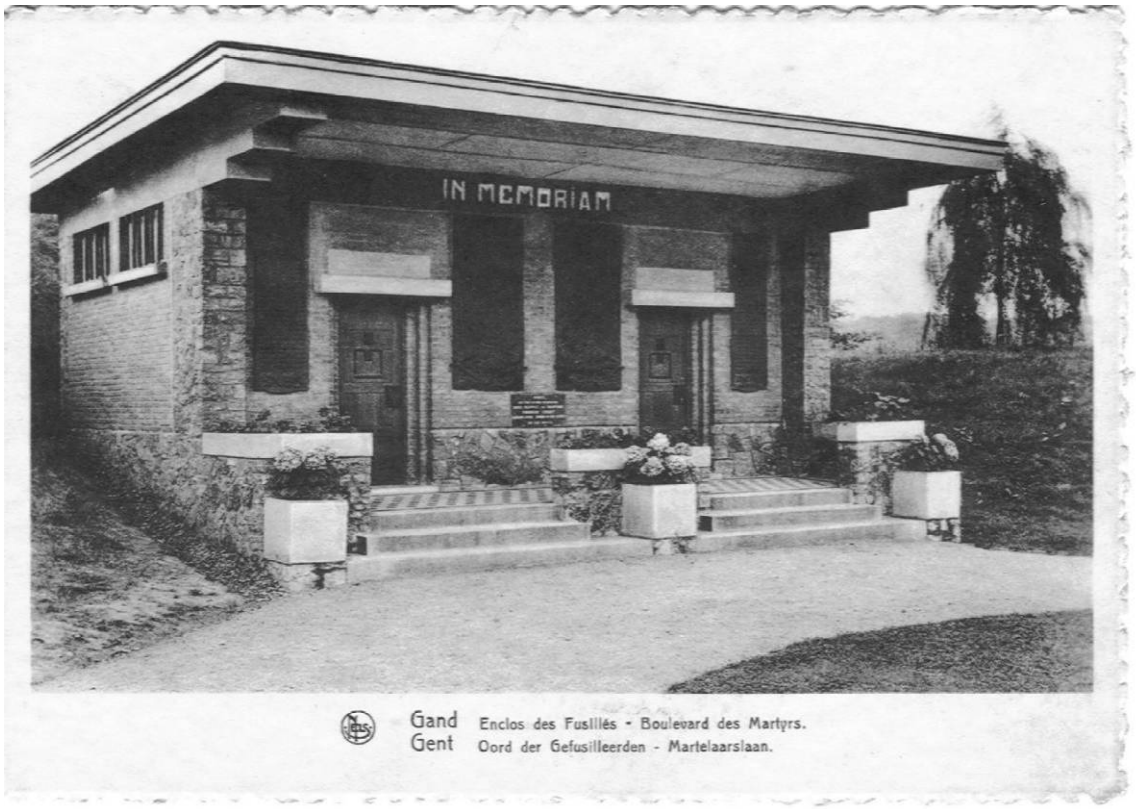

Afbeelding 31: postkaart, gebouw op het *Oord der Gefusilleerden*, jaren '30

Volgens de website van de Afdelingen *Monumenten en Landschappen* van de Vlaamse Overheid werd het oord in april 1939 als beschermd landschap geklasseerd.[212] Ook het Ruimtelijk Structuurplan van Gent geeft deze datum.[213] Volgens de folder van de *Bond* was dit al in 1930. De officiële inhuldiging vond plaats op 18 september 1932, in aanwezigheid van koning Albert I.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het oord volledig vernield door de Duitse SS. Het gebouw werd platgebrand, de executiepalen werden kapot gemaakt, de herinneringsplaten werden weggenomen en vernield. De celwagen die in het gebouw stond, werd helemaal verwoest.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het *Oord* volledig heropgebouwd. In bijzijn van de toenmalige prins Albert werd het op 6 september 1953 opnieuw ingehuldigd. In de documentatie van het Oord zijn daar verschillende krantenknipsels van bewaard. Een klein museum was aan het Oord verbonden. Hier werden allerlei

[212] http://www.monument.vlaanderen.be → Afdeling Monumenten & Landschappen: beschermd erfgoed: Het Oord der Gefusilleerden. [09/12/2004].
[213] Stad Gent, Ruimtelijk Structuurplan Gent (Gent, 2002), p. 30.

bekendmakingsaffiches, foto's, documenten en memorabilia van de gefusilleerden bewaard.[214]

Vandaag bestaat het *Oord der Gefusilleerden* nog steeds, maar het is enkel toegankelijk na afspraak. De ingangspoort is van steen met een metalen poort. Boven de ingang staat er geschreven: *Dulce et decorum est pro patria mori*.[215] Langs weerszijden van de poort hangt een bronzen plaat, één in het Frans, de andere in het Nederlands met het opschrift: "*Terechtstellingsplaats der voor den kop geschotenen 1914-1918*". Het terrein en de gebouwen liggen er een beetje onverzorgd bij. Het is er vrij drassig. Dit komt door de omliggende grote gebouwen, die verhinderen dat het overtollige water kan weglopen.
Op het terrein staan 52 hagendoornboompjes. Voor iedere boom staat een zwart metalen bordje dat de naam van een gefusilleerde draagt. Vele van de bordjes staan scheef, andere bevatten verkeerde namen. Verder zijn er op het domein nog vijf executiepalen. Deze staan achter een lage stenen muur. Op verschillende plaatsen op het terrein zijn informatiebordjes aangebracht: één op de plaats waar de lijkwagens stonden, één op de plaats waar de doodskisten werden gezet, één op de plaats vanwaar het vuurpeloton zijn werk deed en één op de plaats waar de Duitse erewacht werd opgesteld. Deze zijn dringend, net zoals de bordjes bij de boompjes, aan vernieuwing toe. Het bordje dat de plaats van het vuurpeloton moest aanduiden, is onherstelbaar beschadigd.

Er staan twee gebouwen op het terrein: een kapel en een museum. In de kapel zijn enkele zwartmarmeren herdenkingsstenen aangebracht waarop de namen van de gefusilleerden staan. Ook deze van de Tweede Wereldoorlog staan er bij.
In dit museum hangen wat foto's, enkele bekendmakingsaffiches en wat memorabilia van de gefusilleerden.

[214] Bond der Politieke gevangenen en Agenten der geheime Diensten 1914/18 van Oost-Vlaanderen, *Oord der Gefusiljeerden 1914-1918* (s.l., s.n.), s.p.
[215] *Dulce et decorum est pro patria mori*: Het is mooi om voor het vaderland te sterven.

3.3.2.3. De evolutie van het Gentse executieoord in foto's

Zoals hierboven beschreven en aangehaald kende het *Oord der Gefusilleerden* een boeiende geschiedenis met talrijke evoluties en gebeurtenissen.

Op de vier onderstaande foto's en postkaarten zijn de verschillen duidelijk te merken.

De eerste afbeelding, een postkaart die vrijwel onmiddellijk na de oorlog uitgegeven werd, toont de originele toestand en inrichting van de executieplaats zoals ze was tijdens de oorlog. Enkele simpele houten palen met als achtergrond de verhogingen en verstevigingen (de *butte*) om de kogels op te vangen. Rechts staat de stoel waarop Marie De Smet zou zijn gefusilleerd. Op de achterkant van deze postkaart staan er 57 namen van gefusilleerden, met telkens hun woonplaats erbij. Gent kende echter slechts 52 'vaderlandse' executies. De vijf overige zijn gemeenrechterlijke executies. In enkele gevallen is de naam totaal verkeerd geschreven. Zo staat Albert Vermoere verkeerd geschreven als Vernaere. De namenlijst is onbetrouwbaar en ook de woonplaats ontbreekt in enkele gevallen. Deze kaart dateert dus van onmiddellijk na de oorlog, toen er over de juiste gegevens van de gefusilleerden nog eenduidigheid was.

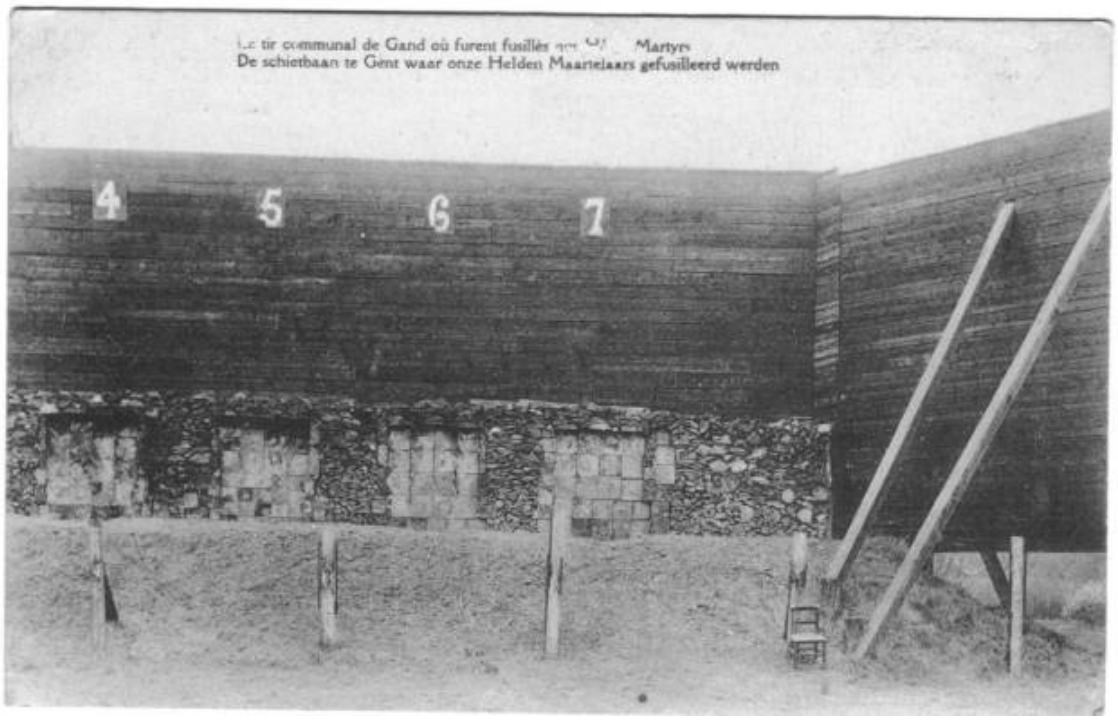

Afbeelding 32: postkaart, executiepalen in Gent, precieze datum niet bekend

Op de tweede afbeelding zijn er al duidelijk veranderingen merkbaar. De *butte* is al gedeeltelijk afgebroken. De executiepalen zijn vervangen door gelijkvormigere palen met een soort van kap op. Vóór deze palen is een bloemenhofje met een houten omheining aangelegd. Een informatiebord werd aangebracht op de plaats waar het terechtstellingspeloton stond. Deze foto dateert van de inhuldiging van de twee herinneringsplaten: november 1921.

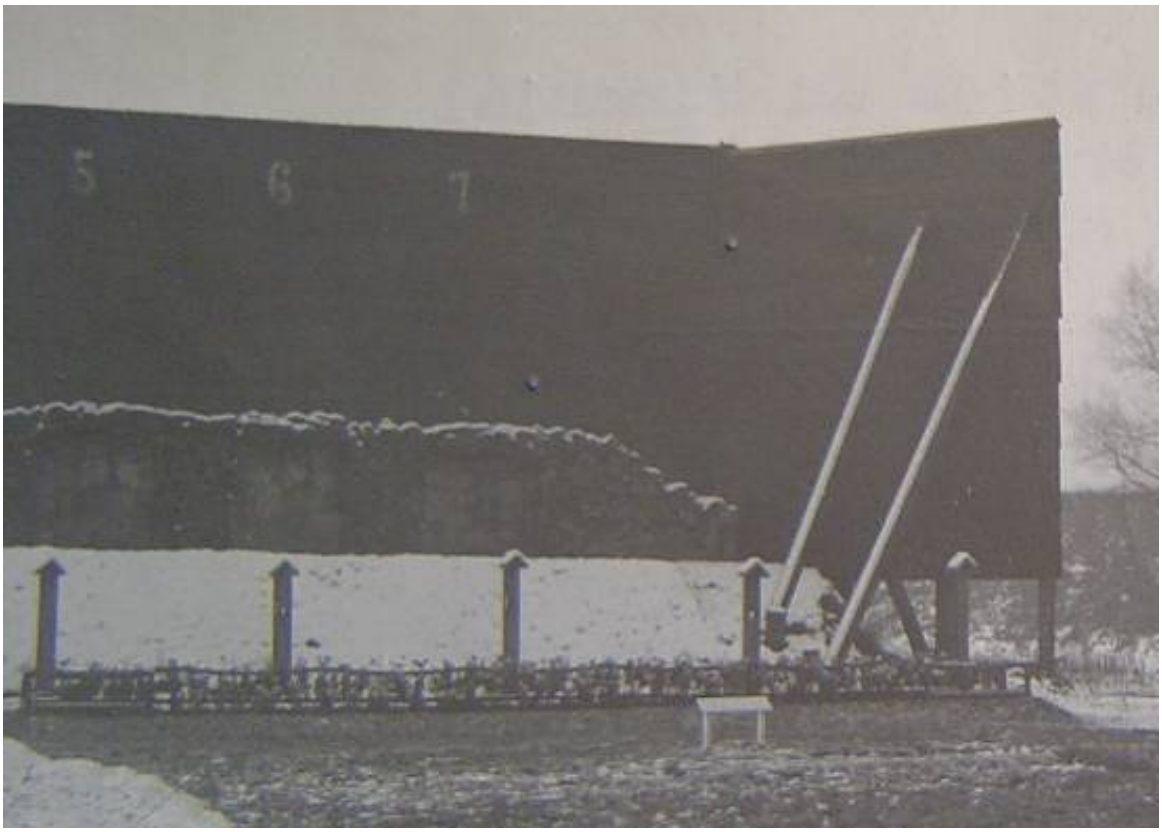

Afbeelding 33: executiepalen in Gent, november 1921

Op de derde foto zijn de veranderingen heel goed zichtbaar. Deze afbeelding is opnieuw een postkaart en dateert van de jaren '30. De precieze datum is niet bekend. De resterende *butte* is nu volledige afgebroken, op de aarden verhoging na. Het bloemenperkje ligt er nog steeds, maar in plaats van een simpele houten afscheiding, is er nu een gemetst muurtje. Centraal op het muurtje is een grote palmtak geplaatst. Op twee plaatsen is het muurtje onderbroken door een metalen afscheiding. Het vroegere informatiebord werd vervangen door een

groter dat op een stenen pilaar rust. Het vernieuwde geheel werkd netjes afgewerkt met een duidelijk afgelijnde graskant.

Afbeelding 34: postkaart, executiepalen in Gent, jaren '30

De vierde en laatste foto werd genomen tijdens mijn bezoek aan het executieoord op 12 oktober 2004, ongeveer zeventig jaar na de vorige foto. De executiepaaltjes werden vernieuwd na de vernieling van het oord in 1943. Er staat nog steeds een stenen muurtje, maar het is niet meer hetzelfde als op de vorige foto. Het werd waarschijnlijk opnieuw gemetst bij de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. De metalen afscheiding voor de twee openingen en de palmtak werden niet meer opnieuw aangebracht. Vandaag zijn er ook geen bloemen meer tussen het muurtje en de executiepalen. De bomen die op de achtergrond van de derde foto nog vrij nieuw zijn, zijn nu volgroeid en maken een overweldigende en donkere indruk. Het informatiebordje is op de foto niet goed zichtbaar omdat het kleiner is dan het oorspronkelijke, en omdat het gedeeltelijk verstopt is achter de zandophoping die een resultaat is van de werkzaamheden om de bodem te draineren.

Afbeelding 35: foto, executiepalen in Gent, 12 oktober 2004

Het Gentse executieoord kende een boeiende geschiedenis. Het werd opgebouwd, vernield, heropgebouwd, en ligt er vandaag gedeeltelijk verwaarloosd bij. Dit is te wijten aan het gebrek aan financiële middelen voor her onderhoud. De vaderlandslievende vereniging, die het beheer in handen heeft, is nochtans van goede wil. Het *Oord der Gefusilleerden* is een interessant stukje erfgoed met een boeiende geschiedenis dat terug in zijn oude 'glorie' zou hersteld moeten worden. De executieoorden van de Tweede Wereldoorlog, Rieme en Oostakker zijn bekender dan dat van de Eerste Wereldoorlog. Ze zijn ook veel beter onderhouden en gedocumenteerd. Een kleine uitgave, op initiatief van de stad Gent, geeft kort de geschiedenis van de executieoorden weer.[216] Maar dat van de Eerste Wereldoorlog blijft in de schaduw staan.

[216] Marc Ongena, *De executieoorden van Rieme en Oostakker* (Gent, 2000), 58 p.

3.4. Wanneer vonden de executies plaats?

3.4.1. België en Noord-Frankrijk

In de loop van de bezetting vonden er 277 executies plaats voor een vuurpeloton plaats. Van deze 277 zijn er 275 in de tabel en grafiek hier wat verder opgenomen. Van twee executies kon ik geen datum terugvinden.
In de eerste helft van de oorlog -periode september 1914 tot oktober 1916- werden er 136 mensen terechtgesteld. In de tweede helft van de oorlog -november 1916 tot november 1916- werden er 139 terechtgesteld.

3.4.1.1. De eerste executies

De eerste executie wegens hoogverraad vond plaats op 17 september 1914 in Valenciennes in het noorden van Frankrijk. In België vond de eerste plaats in Brugge op 4 december 1914. De Fransman August Sucaud werd daar op het plein van het *Koophandelsdok* om 16u55 terechtgesteld wegens "*het overbrengen in het buitenland van inlichtingen over duitsch oorlogsmaterieel*". De documentatie in het FASP over hem is eerder beperkt. Alleen enkele officiële documenten van de stad Brugge zijn er in bewaard.[217] Het is niet bekend voor welke inlichtingendienst dat Sucaud werkte -als hij al voor een dienst zou gewerkt hebben. Het tweetalige boekje *De Terechtstellingen te Brugge onder de duitsche bezetting door een ooggetuige* schrijft dat hij Franse en Britse dagbladen verspreidde in het bezette gebied.[218]
De eerste Belg die wegens krijgsverraad werd gefusilleerd, was Ferdinand Lenoir. Hij werd in de namiddag van 14 april 1915 in de Gentse schijfschieting terechtgesteld. De eerste executies zijn allemaal alleenstaande gevallen. Lenoir bijvoorbeeld werkte wel voor een ruim vertakt netwerk, maar daarvan werden slechts twee mannen aangehouden. Begin juni 1915 werd voor de eerste keer een hele groep van mensen gefusilleerd. Dit gebeurde in Luik. Zes leden van de dienst Lenders, afhankelijk van het Britse A.H., werden er terechtgesteld.

3.4.1.2. Verdere verloop

[217] "Stad Brugge, Uittreksel uit het bijzonder register betreffende de gefusiljeerden of voor den vijand gesneuvelde burgers gedurende den oorlog 1914-1918.", ARA, FASP, P141,
[218] *Les exécutions capitales à Bruges pendant l'occupation allemande par un témoin / De terechtstellingen te Brugge onder de Duitsche bezetting door een ooggetuige* (Bruges-Brugge, s.d.) p. 3.

Het verdere verloop van het totale aantal executies kenmerkt zich door op –en neergaande fasen. Er is telkens een piek waar te nemen en onmiddellijk daarna een dal.
De eerste piek is juni 1915 met acht executies. Het eerste dal volgt in juli 1915. Dan vinden er helemaal geen executies plaats. In september en oktober 1915 is er een tweede piek met twintig executies. Het dal volgt in februari 1916 met slechts één terechtstelling. De derde piek vindt plaats in maart 1916 met elf executies. In juli 1916 laat opnieuw een dal zich zien met drie executies. In augustus 1916 werden er negentien mensen terechtgesteld en in oktober slechts twee. De vijfde piek telt 21 terechtstellingen in december 1916, terwijl januari 1917 er dan helemaal géén noteert. In mei 1917 vonden er negen strafuitvoeringen plaats. Het dal volgt in augustus 1917met twee executies. De zevende piek is tevens de grootste. In september 1917 werden maar liefst 34 mensen gefusilleerd; de maand erop daarentegen niemand. De laatste piek laat zich meten in maart 1918. Daarna neemt het aantal geleidelijk af.

Schematisch weergegeven:

	PIEK (MAAND/JAAR: AANTAL)	**DAL** (MAAND/JAAR: AANTAL)
1.	06/1915: 8	07/1915: 0
2.	09/1915: 15	
	en	02/1916: 1
	10/1915: 20	
3.	03/1916: 11	07/1916: 3
4.	08/1916: 19	10/1916: 2
5.	12/1916: 21	01/1917: 0
6.	05/1917: 9	08/1917: 2
7.	09/1917: 34	11/1917: 0
8.	03/1918: 15	06/1918: 1

Grafisch voorgesteld:

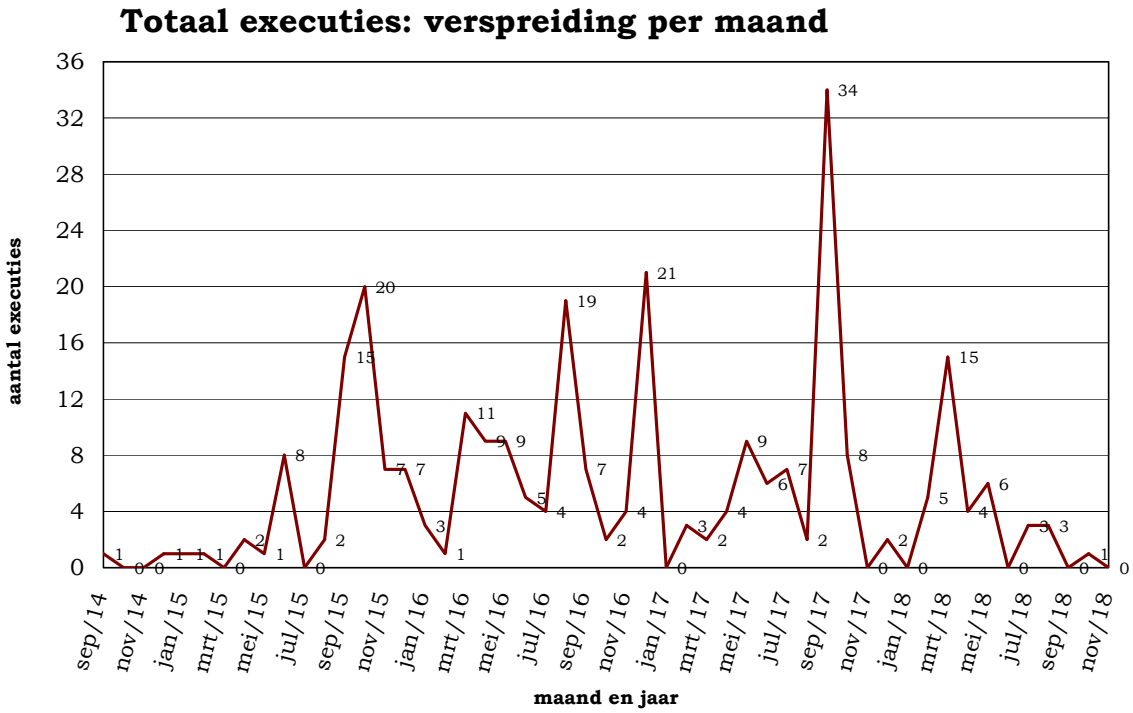

Afbeelding 36: grafiek, totaal executies, verspreiding per maand

Deze pieken zijn vrij eenvoudig te verklaren:

De eerste piek: 8 executies in juni 1915

Zeven leden van de dienst Lenders werden op 7 juni 1915 terechtgesteld. Twee dagen eerder waren ze ter dood veroordeeld door een Duits veldgerecht wegens spionage. Dit is meteen ook de eerste grote spionagezaak van de oorlog.

In de Franse Ardennen -de juiste locatie is niet bekend- vond op 24 juni 1915 één executie plaats.

De tweede piek: 15 executies in september 1915 en 20 executies in oktober 1915

Tijdens deze tweede piek werd het derde hoogste aantal mensen terechtgesteld van de oorlog. In september werden er vijftien mensen gefusilleerd op vijf verschillende plaatsen: twee in Aubigny-les-Pothes, één in Laon, vier in Rijsel, twee in Brussel en zes in Brugge. Over de personen die in Aubigny-les-Pothes en in Laon werden terechtgesteld zijn helemaal geen gegevens bekend. Over de vier mensen die in Rijsel gefusilleerd werden op 22 september is er amper iets te vinden in het FASP. In haar

boek *The Long Silence* bespreekt Helen McPhail wel deze vier mensen in een apart hoofdstuk over spionage.[219] Het is echter niet bekend voor welk netwerk ze werkten. Eén Belg was hier actief: Léon Verhulst, afkomstig van Nieuwerkerke. Vermoedelijk woonde hij zoals zijn drie lotgenoten in Rijsel. De twee mannen die in Brussel werden terechtgesteld op 23 september waren de Antwerpenaren Joseph Baeckelmans en Alexandre Frank, twee Antwerpenaren. In Brugge werden op 16 september zes mensen ter dood veroordeeld en daags nadien terechtgesteld. Zij maakten allen deel uit van het Britse netwerk Désirée.

In oktober 1915 -nog steeds tijdens de tweede piek- werd in Hasselt Pierre Claes gefusilleerd. Hij was belast met een destructiemissie, maar werd al gevat toen hij via Nederland België probeerde binnen te komen. In Brussel vonden vier executies plaats, waaronder die van Edith Cavell en Philippe Baucq. In Keulen en in Charleville in Frankrijk vond telkens één executie plaats. Het totale aantal terechtstellingen van de maand oktober loopt echter hoog op door die in Luik. Daar werden op 18 oktober vijf leden van twee verschillende Franse netwerken doodgeschoten. Op 28 oktober werden er dan nog eens zeven van het Franse netwerk Legrand gefusilleerd. Zij waren daags voordien ter dood veroordeeld.

De derde piek: maart 1916: 11 executies

Dit is een minder hoge piek. Ze wordt vooral gevormd door de executies na het "*monsterproces*"[220] van Bergen op 29 februari 1916 waarop 39 mensen berecht werden. Zeven ervan werden op 2 maart terechtgesteld. In Frankrijk ten slotte werden er in maart 1916 nog vier mensen terechtgesteld.

De vierde piek: augustus 1916: 19 executies

Twee leden van de Britse dienst Fara werden in Brugge in het begin van de maand terechtgesteld. In Gent vonden zes leden van de Belgische dienst Ambulants/Gendarmes de dood. Drie inlichtingenagenten werden in Hasselt gefusilleerd en drie leden van een Frans netwerk kregen de

[219] Helen McPhail, *The Long Silence, Civilian Life under the German Occupation of Northern France, 1914-1918* (London/New York, 2001), pp. 116-136.
[220] Deze term *monsterproces* wordt gebruikt in: L. De Both, 'Spoorwegspionage tijdens … in Zottegem…' in: *Handelingen …*, pp.9-77.

kogel in Luik. Ten slotte werden er in het Noord-Franse Laon 5 mensen terechtgesteld op 3 augustus wegens het herbergen van Franse soldaten. Hier zal ik dieper ingaan als ik spreek over de Duitse executiepolitiek.

De vijfde piek: december 1916: 21 executies

In het begin van de maand december werden in Brussel twee leden van de Britse dienst Wanty-Uytterbrouck terechtgesteld. Op 16 december werden in Hasselt tien leden van de Britse dienst Bordeaux (War Office) gefusilleerd. Ten slotte werden in het Noord-Franse St.-Quentin negen leden van de dienst Marie terechtgesteld. Het hoofd van deze dienst kon zijn dood afkopen door voor de Duitse politie te werken.

De zesde piek: mei 1917: 9 executies

Dit is een iets lagere piek. Ze wordt vooral gevormd door de zes executies in Charleroi op 11 mei. Het waren vooral leden van de dienst M.25 (War Office). Eerder die maand werden in Luik drie leden van de dienst Lambrecht terechtgesteld.

De zevende piek: september 1917: 34 executies.

In september '17 werd het hoogste aantal mensen gefusilleerd van de hele oorlog. Drie executies vonden plaats in Doornik, verdeeld over twee dagen. Twee vonden plaats in Antwerpen, drie andere in Charleroi. In Luik werden er zeven mensen gefusilleerd en in Gent maar liefst negentien. Deze laatsten werden tussen 10 september en 15 september terechtgesteld.

Veertien van deze in Gent gefusilleerden werden op éénzelfde proces ter dood veroordeeld. Zij maakten deel uit van drie verschillende netwerken die samen werden opgerold. In Deel 2 van mijn verhandeling beschrijf ik uitgebreid deze casus.[221] De vijf anderen maakten deel uit van een ander netwerk dat toevallig rond dezelfde periode werd opgerold.[222]

De achtste piek: maart 1918:15 executies

[221] Zie Deel 2: *8. De diensten D.P., Pégoud en Stevens*
[222] Zie Deel 2 : *2.3. Dienst Poes*

Eén van deze executies werd voltrokken in Saint-Amands (Noord-Frankrijk). Twee andere werden voltrokken in het Belgische grensstadje Antoing. In Gent en in Antwerpen werden nog telkens zes mensen terechtgesteld.

3.4.1.3. Laatste executies

Na de laatste piek in maart 1918 neemt het aantal executies geleidelijk af. Er zijn er nog zes in mei 1918, nog drie in augustus 1918 en ten slotte nog één in oktober 1918. Edmond Van de Woestyne was de laatste die in het bezette gebied werd terechtgesteld, één maand voor het einde van de oorlog.[223]

Het hoge aantal executies is dus gemakkelijk te verklaren doordat er verschillende grote groepen tegelijkertijd werden gefusilleerd. Deze groepen maakten deel uit van hetzelfde netwerk en werden op hetzelfde proces ter dood veroordeeld. Deze mensen werden dan op dezelfde dag terechtgesteld. Deze pieken worden dan op verschillende plaatsen aangevuld met enkele individuele executies.

3.4.2. September 1914-oktober 1916 versus november 1916-november 1918

Het totale aantal executies in de eerste helft van de bezetting is vrijwel gelijk aan dat van de tweede helft: 136 versus 139 terechtstellingen. Ik zal hier enkel de plaatsen bespreken met dertien of meer executies.

Zoals al aangehaald kenden Luik, Brussel en Gent het grootste aantal executies. In de loop van vier jaar oorlog werden er 135 mensen gefusilleerd, goed voor bijna de helft van het totale aantal executies: 48,7%. Toch kennen deze steden geen gelijk verloop van het aantal executies. In de eerste helft van de bezetting werden er in Gent slechts 12 mensen gefusilleerd, terwijl dit er in Luik 27 waren en in Brussel 33. In de tweede helft van de bezetting is het omgekeerd. Toen

[223] Voor Edmond Van de Woestyne: zie Deel 2: *2.4. Dienst Roze*

werden in Gent veertig mensen terechtgesteld, in Luik slechts acht en in Brussel vijftien.
Ook Hasselt en Antwerpen kenmerken zich door hetzelfde patroon als Gent. In het eerste deel van de bezetting vonden er vrij weinig executies plaats terwijl in het tweede deel het aantal in Hasselt verdriedubbeld. Antwerpen telt dan zeven keer meer gefusilleerden dan voorheen. In Brugge is dit het omgekeerde. In de eerste helft van de bezetting werden er dertien mensen terechtgesteld en in de tweede helft niemand meer. In Charleroi blijft het aantal ongeveer gelijk en ook in Noord-Frankrijk is dit het geval.

Onderstaande staafdiagram toont duidelijk deze verhoudingen:

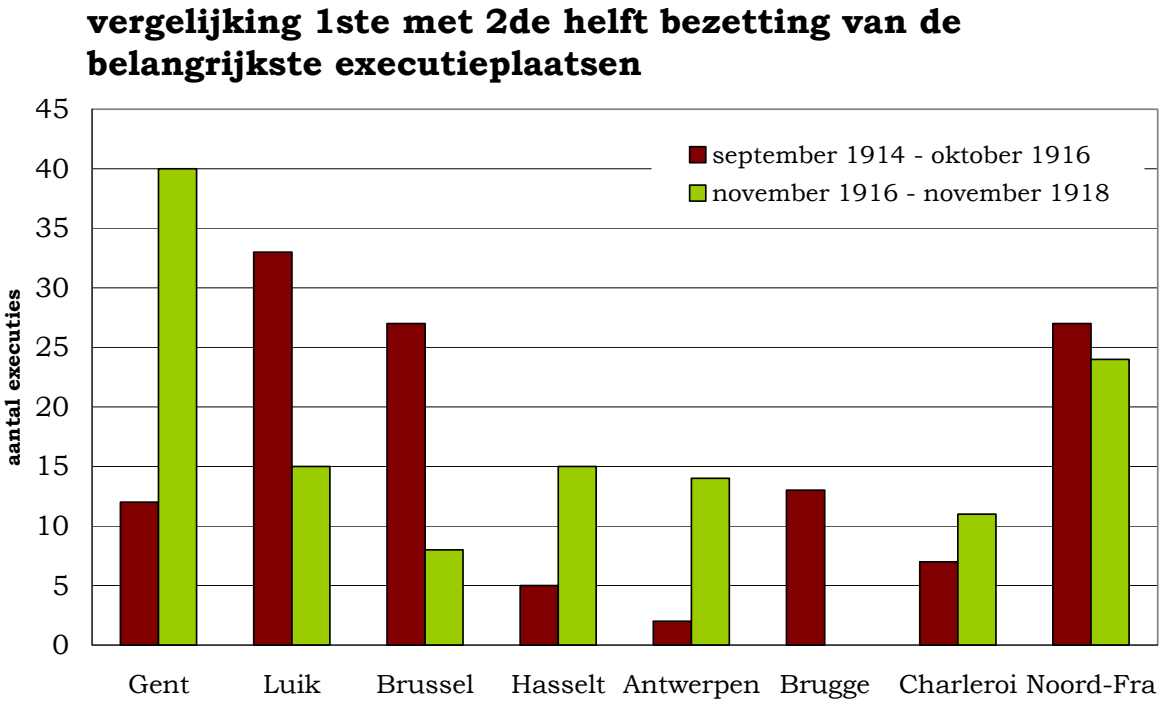

Afbeelding 37: staafgrafiek, vergelijking 1ste met 2de helft bezetting van de belangrijkste executieplaatsen

Verklaringen hiervoor zijn niet altijd even gemakkelijk te vinden. Waaraan is bijvoorbeeld de plotse stijging van Gent te wijten? Of de daling in Brussel en Luik? Het is niet helemaal duidelijk.
Het is wel zo dat het totale aantal executies in het *Okkupationsgebiet* in de eerste helft van de oorlog niet zoveel verschilt met dat van in de tweede helft: 82 executies tussen september 1914 en oktober 1916 tegenover 72 executies tussen november 1916 en de wapenstilstand. De terugval van Luik en Brussel

wordt dan gedeeltelijk opgevangen door de stijging in Hasselt, Antwerpen en Charleroi. Ook de terechtstellingen van Antoing, Namen en Doornik in de tweede helft van de bezetting vangen de daling in Brussel en Luik op.

Een eerste mogelijke verklaring kan zijn dat het gouvernement-generaal besliste om de gerechtelijke vervolging van spionagezaken meer op provinciaal niveau te houden in plaats van deze steeds in Brussel of Luik te brengen. Dit is echter slechts een hypothese.

Een tweede verklaring is eventueel dat spionage in de tweede helft van de oorlog kouder werd ontvangen door de bevolking op plaatsen waar er al veel executies hadden plaatsgevonden. Er kwam misschien al enige sleet op de patriottische gevoelens van de spion. De oorlog bleef immers na twee jaar nog steeds aanslepen en er liet zich in de verste verte nog geen verbetering zien. Deze daling in bepaalde gebieden wordt dan opgevangen door gebieden waar spionage nog niet goed was doorgedrongen en waar men na twee jaar toch eens wat schot in de oorlogszaak wou brengen.

Voor het Etappen –en Marinegebied is het echter vrij moeilijk om een degelijke verklaring te vinden voor de stijging en daling. Een vrij voor de hand liggende verklaring is dat er in de tweede helft van de bezetting gewoonweg meer spionage was in het *Etappengebiet* dan voorheen. Er hadden slechts twaalf executies plaatsgevonden in de eerste helft van de bezetting.
Een andere mogelijke verklaring voor de stijging van het aantal executies in het *Etappengebiet* is dat er werd beslist om véél strenger op te treden tegen spionage. Verscherpte politiecontroles, intensievere zoekacties van de geheime politie en een meer ervaren contraspionage -de oorlog was ondertussen al twee jaar ver- kunnen mogelijke oorzaken geweest zijn. Wat in ieder geval zeker is, is dat er in augustus 1916 een machtswisseling plaatsvond in de hoogste regionen van het Duitse leger. Veldmaarschalk Von Hindenburg werd tot stafchef benoemd. Samen met zijn rechterhand Ludendorff trof hij enkele maatregelen, zoals de onbeperkte duikbotenoorlog, om de overwinning in de oorlog naar Duitsland toe te trekken. Zo werd alles ten dienste gesteld van de Duitse oorlogseconomie. Voor het bezette gebied betekende dat vanaf eind 1916 een

veel strenger en harder regime.[224] Dit verklaart echter niet de stijging van het aantal executies in het *Etappengebiet*, maar het is niet ondenkbeeldig dat -de Duitse overheid zich wel bewust zijnde van het schadelijke effect van spionnen en destructeurs- er van hogerhand het bevel kwam om zwaarder op te treden tegen spionage en alles wat er aan verbonden was in het *Etappengebiet*. De spionage moest de kop ingedrukt worden en tot diep in de wortels worden uitgeroeid én er moesten voorbeelden worden gesteld opdat er niemand anders de plaats van een uitgeschakelde spion zou innemen. Indien dit inderdaad het geval was, had dit een véél strenger regime tot gevolg en dus ook een stijging van het aantal terdoodveroordelingen en andere zware straffen. Gratie werd dan nog slechts in enkele gevallen verleend. Ten slotte kan ook het toeval een grote rol gespeeld hebben in de stijging van het aantal executies in Gent.

Waarom dit dan niet geldt voor het Marinegebied, wordt hiermee natuurlijk niet verklaard. In het zware, tweede deel van de bezetting vonden daar geen executies meer plaats. Konden de inlichtingendiensten er minder gemakkelijk penetreren en netwerken oprichten, omdat dezelfde regels er van kracht waren als in het operatiegebied? Of waren de spionnen er zo onzichtbaar en onvindbaar voor de Duitse politie? Het effect van de dertien terechtstellingen kan de bevolking anderzijds zo'n schrik aangejaagd hebben, zodat zij van geen spionage meer wou weten. Het Marinegebied was nochtans een interessant gebied voor spionnen. Misschien werden er na de dertien terechtstellingen van de eerste helft van de bezetting alleen maar andere straffen meer uitgesproken of werden doodstraffen slechts uitgesproken ter afschrikking en werden ze later omgezet in een lichtere straf? Verder onderzoek naar de juiste bezettingsstructuur en naar de inlichtingendiensten actief in dat gebied dringt zich hier op.

[224] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, pp. 215-216.

3.5. De *Bekanntmachung*

Een executie of een andere veroordeling door het Duitse krijgsgerecht werd steevast bekendgemaakt door aanplakbrieven. De bezetter hing deze affiches op de hoeken van de straten, meestal enkele uren na de executie. Zo'n affiche was meestal opgesteld in drie talen, soms in twee talen. Meestal bevatte ze de volgende informatie:

1. de naam van de rechtbank en de datum en plaats van het vonnis,
2. de namen van de veroordeelden, hun woonplaats, en soms ook hun beroep,
3. het vonnis,
4. de uitvoering van het vonnis,
5. de reden van het vonnis,
6. de datum van uitvoering,
7. de bevelhebber of bevoegde overheid.

Bekanntmachung

Durch Urteil des Feldgerichts des Marinekorps vom 10. April 1916 sind

1.) der Obergendarm Jules Delaplace aus St. Kruis,

2.) der Arbeiter Karl Titeca aus St. Michiels,

3.) der Arbeiter Jules De Sloovere aus Brügge wegen Kriegsverrats, begangen durch Spionage, ZUM TODE verurteilt und am 8. Mai 1916 in Brügge erschossen worden.

Durch dasselbe Gericht sind weiter verurteilt:

1.) der Arbeiter Camille De Vooght

2.) der Arbeiter Franz Despriet, beide aus Brügge, wegen versuchter Ueberschreitung der holländischen Grenze zu je zwei Jahren Gefängnis,

3.) der Kaufmann Edmond Depreeuw aus Hoogstaede wegen fortgesetzten Umherwanderns ohne Reiseschein im Operationsgebiet und wegen Briefschmuggels zu vier Jahren Gefängnis.

gez. v. Schröder
Admiral
und Kommandierender Admiral des Marinekorps.

Brügge, den 11. Mai 1916.

Bekendmaking

1) Door vonnis van het Krijgsgerecht van het Marinekorps, van 10 April 1916 zijn:

1) de oppergendarm Jules Delaplace van S. Kruis,

2) de werkman Karel Titeca van S. Michiels,

3) de werkman Jules De Sloovere van Brugge, wegens krijgsverraad, gepleegd door spionnering, TER DOOD veroordeeld en op 8 Mei 1916 te Brugge doodgeschoten geworden.

2) Door het zelfde gerecht zijn verder veroordeeld:

1) de werkman Camille De Vooght

2) de werkman Frans Despriet beiden van Brugge, wegens poging tot het overschrijden der hollandsche grens, elk tot twee jaar gevangenis.

3) de koopman Edmond Depreeuw, van Hoogstaede, wegens voortdurend rondreizen zonder passport in het operatiegebied en wegens briefsmokkeling, tot vier jaar gevangenis.

(get.) v. Schröder
Admiraal
en bevelvoerende Admiraal van het Marinekorps.

Brugge, den 11 Mei 1916.

Afbeelding 38: *Bekanntmachung*: terechtstelling op 8 mei 1916 in Brugge, bekendgemaakt op 11 mei

De bekendmaking van een executie diende vooral als afschrikmiddel voor de bevolking. Het ontging niemand dat er mensen werden gefusilleerd. De executie van Ferdinand Lenoir is "*naturellement l'objet de toutes les conversations*", pende Marc Bartsoen op 14 april 1915 neer in zijn dagboek.[225] Een felrode affiche met als titel *Zur Warnung* of *Bekanntmachung* en daaronder de namen van de veroordeelden moest de bevolking doen afzien van spionage of ander verzet tegen de bezetter. De felrode kleur van de affiches werd volgens Sadi Kirschen in de loop van de oorlog gewijzigd in een kleurloos drukwerk. De reden hiervoor zou geweest zijn dat de bekendmaking van de executies of terdoodveroordelingen toch geen enkel effect zou gehad hebben op de bevolking: "*il était tout au moins inutile de se mettre en frais pour eux de gaspiller le papier, devenue rare…*".[226]

[225] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 89.
[226] Sadi Kirschen, *Devant les Conseils…*, p. 31.

Reeds in het begin van de oorlog werd de Duitse bezetter met spionage geconfronteerd. Onmiddellijk werd er streng tegen op getreden, onder andere door het stellen van voorbeelden. Zo werden bijvoorbeeld de gratieverzoeken van Alexandre Franck en Joseph Baeckelmans in september 1915 verworpen vanuit dit idee. Het werd zelfs letterlijk zo geformuleerd: "*l'exécution devait se faire, il fallait une exemple*".[227]

Lang niet alle executies waren bedoeld als voorbeeld, want de meeste veroordeelden waren wel schuldig aan de zaken die hen ten laste werden gelegd. Hun executies werden echter steevast opgevoerd als voorbeeld. Zeker in de tweede helft van bezetting was dit het geval in het *Etappengebiet*. Hoe kan anders het enorme aantal executies verklaard worden? Tussen 10 en 15 september werden in Gent negentien mensen gefusilleerd wegens hoogverraad. Onder hen waren er veertien die op hetzelfde proces waren ter dood veroordeeld. Van de 33 beschuldigden in totaal kregen er twintig de doodstraf en bij vijftien van hen werd ze effectief uitgevoerd. Eén ervan werd voltrokken in Keulen. In vergelijking met veel andere processen is dit een enorm aantal. Een deel van deze mensen werd terechtgesteld als voorbeeld. Er valt niet te twijfelen aan het feit dat deze mensen allemaal schuldig werden bevonden aan de zaken die hen ten laste werden gelegd, maar het grote aantal terdoodveroordelingen en het grote aantal executies wijst op een bewuste onderliggende executiepolitiek. Om het spionageprobleem in te dijken moesten er voorbeelden worden gesteld. De bevolking moest op zodanige manier worden bewerkt dat zij spionage automatisch zou associëren met de doodstraf en executies. Deze *fusilles pour l'exemple* bleken overigens wel degelijk hun beoogde effect te bereiken. Bartsoen schrijft er regelmatig over in zijn dagboek. In augustus 1916 schrijf hij: "*Mais le Boche, qui mesure les*

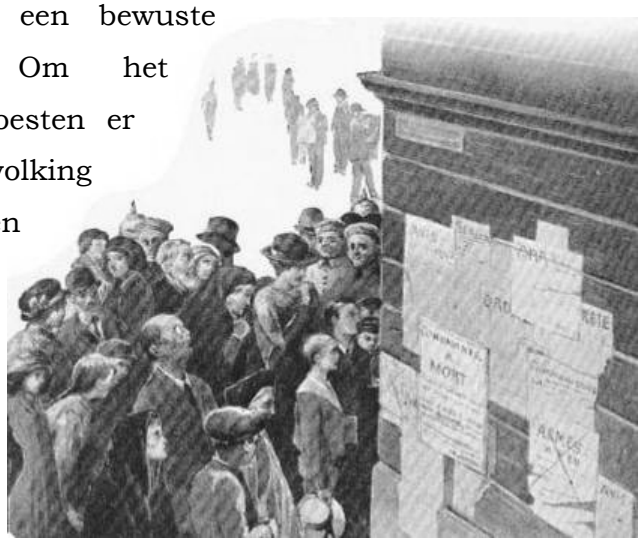

Afbeelding 39: mensen troepen samen om de laatste bekendmakingen te lezen. (detail)

[227] "Note biographique sur Alexandre Franck, 19/12/1923", ARA, FASP, P174, Map 2.

autres peuples à son aune, veut répandre la terreur autour de lui par des exécutions terrifiantes, espérant dompter ainsi la résistance des Belges."[228] Maar ondanks de gruwel van de executie – en dat schrijft hij ook zo: "*C'est horrible!*"[229] – trad er toch gewenning op bij Bartsoen: "*On a beau être habitué actuellement à lire de ces sortes d'affiches* (…)."[230], zeker na het grote aantal executies van september 1917. Ook bij Loveling was er sprake van gewenning. Voor haar werden de terechtstellingen bijna een alledaagsheid. Zo schreef ze op 28 oktober 1915: "*En nu, nu dat er zoovele onschuldigen aan den kogel en den krijg ten offer vallen is de geest er niet diep meer door getroffen. Het doodvonnis van 't noodlot schijnt zoo gewoon, zoo natuurlijk, niet alleen voor bekenden of onbekenden, maar als een mogelijk vooruitzicht voor naastbestaanden, voor mij zelve, met schrik wel, doch tevens met berusting afgewacht... Misschien omdat in de diepste diepten van het hart toch de hoop ligt, dat het niet voor ons geschieden zal. Wie kan er met zekerheid aan de vernieling van zijn eigen ik gelooven!...*".[231] De bekendmaking van de executies vervulde Loveling met afschuw, maar tegelijk wekte ze ook haar nieuwsgierigheid: "*Hoe gaat dat doodschieten toe?*", vraagt ze zich af op zaterdag 20 mei 1916.[232] Het beoogde effect van de bekendmaking miste zijn doel bij Loveling zeker niet. Al bij het zien van exercerende soldaten bij de Schijfschieting krijgt ze het benauwd: "*En nu zie ik dat altijd weder, verbeeld mij wat het wezen moet voor een peloton soldaten te staan om te worden neergeveld!*".[233] Een enkele keer laat ze zelfs haar slaap voor deze donkere gedachte. "*Thans is die angst voor doodstraf of vrijheidsverlies iets anders: het is een bestendige toestand van vrees heel eigenaardig in zijn uitwerking; nu eens prangend als een onmiddellijk dreigement, dan wijd schier onnaspeurlijk zich terugtrekkend, heel verduisterd in de verte. Opschrikken uit den slaap: "Indien ik nu eens veroordeeld ware tot den kogel! Indien ik nu met het krieken van den dag moest oprijzen om uit het gevang gehaald, tusschen soldatengeleide naar het veld of den muur der strafuitvoering te gaan!" En griezelend ineenkrimpen bij de onderstelling.*"[234]

[228] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 180.
[229] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 276.
[230] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 280.
[231] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, pp. 340-341.
[232] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, p. 435.
[233] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, p. 304.
[234] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, p. 435.

Toch veroorzaakten de executies niet alleen een afschrikwekkend effect bij de bevolking. Het maakte de Belg kwaad. Midden september pent Bartsoen in zijn dagboek neer dat de bekendmakingen een fel anti-Duits gevoel teweegbrengen: "(…) *cette lecture n'en continue pas moins à inspirer une haine de plus en plus forte contre nos oppresseurs*".[235] Ook Sophie de Schaepdrijver komt tot deze conclusie: "*dwang verwekte meer verzet, verzet meer dwang*"[236]. Zo gaf de executie van Dieudonné Lambrecht op 18 april 1916 in Luik aanleiding tot de oprichting van la Dame Blanche door Walthère Dewé.[237] In welke mate deze Duitse executies ook anderen hebben aangespoord tot meer verzet is niet bekend.

De bekendmaking van een executie had dus een dubbel effect. Enerzijds slaagden de Duitsers erin om de bevolking af te schrikken, maar anderzijds wekten de executies ook wrevel en agitatie op.

[235] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 280.
[236] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog…*, p. 126.
[237] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 119-120 en Henri Bernard, *Un géant de la résistance: Walthère Dewé* (Bruxelles, 1971) pp. 18-22.

4. Van gefusilleerde spion tot held en martelaar: de naoorlogse cultus

De spion van de Eerste Wereldoorlog in de Belgische herinnering tijdens het interbellum wordt vrij uitgebreid behandeld door Laurence van Ypersele in *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre*.[238] Ze onderscheidt drie belangrijke periodes in het interbellum, waarvan de eerste periode voor dit onderzoek zeker de belangrijkste is: 1918-1924. Dit is de tijd van de rouw en de wraak, gedomineerd door de dodencultus. Tijdens deze periode krijgen de gefusilleerden vrij snel de volle aandacht: nationale begrafenissen, de oprichting van monumenten en de hagiografische publicaties zijn hier natuurlijk het summum van.[239]

Ik kon hier echter niet vertrekken vanuit het onderzoek van van Ypersele omdat ik pas vanaf januari 2005 kon beschikken over *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre, l'espionnage en Belgique durant la guerre 1914-1918, histoire et mémoire*. Haar inzichten zijn in de mate van het mogelijke toch nog in deze scriptie verwerkt. Ik zal me hier dan ook vooral toespitsen op de casus Gent waarvan de gefusilleerden in het tweede deel gedetailleerd worden besproken. Over Gent wordt in de beperkte literatuur zelden gesproken, zelfs niet in het recente werk van Debruyne en van Ypersele. Dit komt omdat de in Gent gefusilleerden voor de overgrote meerderheid Nederlandstaligen waren die in de naoorlogse cultus bijna geen aandacht kregen. Er waren maximum negen[240] Franstaligen die in Gent werden terechtgesteld. Twee hiervan kregen een uitgebreide heldenviering die verder reikte dan het lokale vlak: Ferdinand Lenoir uit Jette en Joseph Braet uit Oudenaarde.

Uit de studie van van Ypersele blijkt dat de opkomst van de burgerlijke helden van 1914-1918 enorm snel ging. De meeste gefusilleerden waren nog vrij onbekend op de dag van de wapenstilstand, maar in enkele maanden tijd

---

238 Zij kreeg hiervoor de medewerking van Stéphanie Claisse. Het deel over de monumenten werd door deze laatste geschreven.
239 L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, pp. 103-105.
240 Met de term maximum wordt hier bedoeld dat het er mogelijk minder zijn. Slechts vijf waren zeker Franstalige Belgen, twee waren Fransen en van twee anderen kon ik niet uitmaken of ze Nederlandstalig of Franstalig waren.

werden dit de nationale helden.[241] Deze verering uitte zich in de nationale begrafenissen, monumenten, herdenkingen en in talrijke bijna hagiografische publicaties. In tegenstelling tot de nog levende agenten van de oorlog kregen de gefusilleerden alle aandacht, niet om wat ze gedaan hadden, maar wel omdat ze ervoor gestorven waren. Hun acties waren niet belangrijk, maar wel de dood. Het werden nationale helden op lokaal vlak, zeker wat betreft de Nederlandstaligen.[242] De naoorlogse herinnering is vooral een Franstalige aangelegenheid, hoewel de Franstalige gefusilleerden slechts een kleine meerderheid hebben. Er zijn immers weinig hagiografische publicaties in het Nederlands en ook Martha Cnockaerts *I Was a Spy!* werd pas in 2000 naar het Nederland vertaald.[243]

4.1. De begrafenis: "Was dat nu een Begrafenis of een Triomftocht?"[244]

Vrijwel onmiddellijk na de oorlog kwam de heldencultus op gang. Al in februari 1919 werden de eersten opgegraven en naar hun woonplaats overgebracht. Dit was de plaats waar ze woonden, of de plaats waarvan ze afkomstig waren. Pastoor Felix Moons bijvoorbeeld werd niet in Winksele begraven waar hij woonde en werkte, maar wel in Diest waar hij geboren was.[245] In Gent was de eerste die werd opgegraven Jérôme Dobbelaere. Hij werd al op 10 februari naar Bassevelde bij Assenede overgebracht. De laatste die in Gent werd ontgraven is Alfred Algoet. Hij werd pas op 2 november 1919 naar Tiegem overgebracht. In minder dan een jaar na de wapenstilstand waren de meeste gefusilleerden -enkele blijven er begraven- al ontgraven en naar de thuisgemeente overgebracht. Dit is enorm snel.

Deze snelle ontgravingen zouden volgens van Ypersele te wijten zijn aan het feit dat men sneller toegang kon krijgen tot het graf van een gefusilleerde dan tot het graf van een soldaat. Lokale, nationale en kerkelijke autoriteiten en het publiek -de massa- namen actief deel aan dit soort huldebetuigingen. De pers speelde

---

[241] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 177.
[242] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, passim.
[243] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 179.
[244] 'Hulde aan de Eecloosche helden!', in: *De Eecloonaar*, nr. 3402, zondag 23 maart 1919, p. 1. in: ARA, FASP, P27, Map 1.
[245] Pastoor Felix Moons: geboren in Diest op 10 april 1869, werkzaam als pastoor in Winksele bij Herent, onderchef van de dienst M.82 (War Office). In augustus 1917 thuis aangehouden, ter dood veroordeeld op 21 februari 1918 te Antwerpen en in Edegem gefusilleerd op 16 maart 1918.

hierin een belangrijke rol.[246] Ze riep de lokale bevolking op tot deelname aan de begrafenisplechtigheden. Meestal ging deze oproep gepaard met een korte biografische noot of publiceerde men de afscheidsbrief van de gefusilleerde. Nadien werd er in vrij lyrische bewoordingen uitgebreid verslag gedaan in de pers.

In Gent werden de ontgravingen gedaan door stadswerkers. Dit gebeurde meestal op vraag van de thuisgemeente van de gefusilleerden. Er was wel toestemming nodig van de ouders of weduwe van de gefusilleerde vóór iemand kon worden ontgraven. In het geval van Kortrijk en Waregem, de twee steden waarvan ik over vrij gedetailleerde gegevens beschik, vormde dit nergens een probleem. De meeste families drongen zelfs aan op een ontgraving en een nieuwe begrafenis. Aan de nabestaanden werd gevraagd om twee of meer personen af te vaardigen voor de identificatie van de gefusilleerde. Dit waren meestal de zoon, vader of (schoon)broer. Na de ontgraving werden de lijken in nieuwe kisten gelegd die werden betaald door de gemeentes. De lijkkisten die de Duitsers hadden voorzien waren gewone houten kisten zonder meer. Nu werd een zinken kist voorzien met rondom een eikenhouten kist. In enkele gevallen werden er op de begraafplaats zelf nog plechtigheden gehouden. De meesten echter vertrokken quasi onmiddellijk na de ontgraving 'huiswaarts', waar ze met de nodige eer werden ontvangen. Het transport kon gebeuren met speciale wagens zoals in Waregem het geval was, of met een speciale trein zoals het geval was in Kortrijk.
Kortrijk (en ook Moeskroen) had al enkele dagen op voorhand de overbrenging van de lijken bekendgemaakt, waarmee het iedereen aanspoorde, zelfs bijna verplichtte, om deel te nemen aan de plechtigheden.
De gemeenten hadden ook al op voorhand vergaderingen gehouden met de maatschappijen en verenigingen uit de buurt om hun volgorde en aanwezigheid in de lijkstoet te bepalen. Vele hoogwaardigheidsbeklederswerden uitgenodigd, die al dan niet zelf kwamen of zich lieten vertegenwoordigen. Ook de gemeente- en stadsbesturen van de omliggende dorpen en steden werden uitgenodigd. Voor de plechtigheden werd alles tot in de puntjes geregeld, zelfs het aantal lantaarns

[246] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 133.

per straat die moesten worden verlicht de avond van de overbrenging naar de stad stond vast.[247]

De plechtigheden zelf gingen gepaard, als de eigentijdse kranten mogen geloofd worden, met een massale opkomst van inwoners, familie, vrienden, kennissen en nieuwsgierigen. Voor de plechtigheden in Kortrijk werden extra passagierstreinen ingelegd tussen Gent en Kortrijk omdat de feestelijkheden "*une affluence exceptionnelle de voyageurs*" konden meebrengen.[248] De zes lijken lagen er opgebaard in het stadhuis waar "*duizenden deelnemers, die gelijk aaneenhoudende watergolven door de kapel malkaar ongeduldig vooruitdrongen.*".[249] Ook in Eeklo was dit het geval: "*Wat een onmetelijke menschenzee!*" schreef de reporter enkele dagen later.[250]

Tijdens een korte burgerlijke plechtigheid op een marktplein in de stad of in het stadhuis zelf werden er al enkele lijkredes uitgesproken. Deze bejubelden de christelijke heldendood van de gefusilleerde die tot zijn laatste moment een toegewijde vader, zoon of echtgenoot was, die een praktiserend gelovige was en vooral een goede strijdende patriot die zijn leven veil had voor zijn vaderland. Decoraties werden tijdens deze plechtigheid postuum uitgereikt en op de met nationale vlaggen bedekte lijkkist gespeld. Nadien werden de stoffelijke resten naar een kerk overgebracht waar de religieuze plechtigheid plaatsvond. Vervolgens zette de hele stoet, met de fanfare voorop en de lijkkist begeleid door enkele secties soldaten, zich weer in beweging en trok naar de lokale begraafplaats waar de aanwezigen een laatste hulde brachten aan de gefusilleerde. Deze stoet die gepaard ging met muziek, werd door vele mensen gadegeslagen langs de kanten van de straten. "*Was dat nu een Begrafenis of een Triomftocht?*" schreef opnieuw de Eekloose reporter.[251] Op de begraafplaats werden ook enkele lijkredes uitgesproken. In sommige gevallen kon wegens tijdsgebrek niet elke geplande spreker zijn lijkrede houden. Deze werd dan wel enkele dagen nadien in de lokale pers opgenomen. Hierna werd de kist ter aarde besteld en waren de plechtigheden afgelopen. De nabestaanden bedankten

[247] "brief van *société Gaz et electricité de Courtrai* aan stadsbestuur Kortrijk, 14/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[248] "Brief Administratie Staatsspoorwegen aan Stad Kortrijk, 9/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[249] Kortrijk huldigt zijne Helden', in: *De Leiewacht*, I, nr. 36, 30/08/1919, p. 1. [in: RAK, MS, I/35, nr. 5439.]
[250] Hulde aan de Eecloosche helden!', in: *De Eecloonaar*, nr. 3402, zondag 23 maart 1919, p. 1.
[251]'Hulde aan de Eecloosche helden!', in: *De Eecloonaar*, nr. 3402, zondag 23 maart 1919, p. 1.

nadien meestal in een brief het stads- of gemeentebestuur voor de plechtigheden. Zo schreef de familie van de gefusilleerde Emile Vangheluwe uit Kortrijk: "*Diepgetroffen door de zoo algemeene deelneming der medeburgers onzer stad, bij de plechtige ter aardebestelling, van onzen zoo duurbaren vader en zijne vijf lotgezellen van Kortrijk, kunnen wij niet nalaten Ued, geluk te wenschen om uw initiatief ingezien de bedrevenheid, welke Ued aan de dag legdet, en de prachtige uitslag, welke Ued. bekomen hebt.*"[252]
Toch was niet alles rozengeur en maneschijn. Enkele dagen na de plechtige begrafenis van René Sabbe en Oscar Verschuere in Waregem moesten de bloemenkransen van het graf worden genomen omdat alle bloemen en versiersels er afgeknipt werden.[253]

4.2. Monumenten[254]

Na de plechtige begrafenissen die quasi onmiddellijk na het einde van de oorlog plaatsvonden, werden er talrijke monumenten opgericht, niet alleen voor de gefusilleerden van de oorlog, maar ook voor de gesneuvelde soldaten, overleden weggevoerden en andere burgerslachtoffers.

De gefusilleerden van de Eerste Wereldoorlog werden in verschillende soorten monumenten vereerd. Ten eerste zijn er de collectieve monumenten, waar vooral de naambekendheid van de gefusilleerde een rol speelt. Ten tweede zijn er de grafmonumenten op gemeentelijke vlak. Ten derde wordt de gefusilleerde herinnerd in de eigenlijke individuele monumenten zoals standbeelden en herinneringsstenen. Ten vierde wordt er aan de gefusilleerde gerefereerd via het lokale oorlogsmonument waar ook de andere slachtoffers van de oorlog op vermeld staan. Ten slotte zijn er nog de straatnamen, een iets bescheidener monument.

De gefusilleerden worden op twee 'vlakken' herinnerd. Er is dus sprake van een dubbele cultus. Ten eerste is er het collectieve vlak, dat overeenkomt met de collectieve monumenten. Ten tweede is er sprake van herinnering op het lokale

[252] "dankbrief familie Vangheluwe aan stad Kortrijk, 29/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[253] 'De rouwplechtigheden van Zondag laatst', in: *De Vrede, Nieuws-en Notariëel Aankondigingsblad voor Waereghem en Omstreken*, XI, nr. 16, 22 juni 1919, pp. 1-2.
In Deel 2 kan u alle details nalezen over de begrafenisplechtigheden van de in Gent gefusilleerden.
[254] Voor de situatie vandaag: Zie Deel 2: *Besluit*

vlak. Dit komt overeen met de grafmonumenten, de individuele en de oorlogsmonumenten en de toekenning van de straatnamen.[255]

4.2.1. Het collectieve vlak: de collectieve monumenten

De herinnering op de collectieve monumenten voor de gefusilleerden speelt zich vooral af op het 'provinciale' vlak. Dit zijn dan de executieoorden. In deze oorden, of in de nabijheid ervan, werden monumenten opgericht ter nagedachtenis van de gefusilleerden. In de onmiddellijke naoorlogse periode –de periode van de rouw- werden deze oorden als heilige plaatsen beschouwd waar de dodencultus centraal stond. De monumenten die tijdens deze periode zijn opgericht hebben een duidelijke funeraire functie. Nadien werd de nadruk gelegd op het bewaren van de herinnering en het in stand houden van het executieoord. De monumenten die dan werden opgericht (tussen 1925 en 1932) waren meer gericht op het niet vergeten van de herinnering.[256]

Deze plaatsen werden dan ook op deze manier bewaard en verzorgd. Volgens Stéphanie Claisse in *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre* is deze collectieve herinnering in de periode van de rouw drieledig, gelijk aan een "*chemin de croix*" van de gefusilleerde spionnen. Ten eerste was er de gevangenis waar er in sommige gevallen een herinneringssteen werd geplaatst.[257] De cel van Gabriëlle Petit in de gevangenis van Saint-Gilles werd een tijdlang voor bezoekers geopend en diende als bedevaartsoord. Ook in Gent werd er aan het barre gevangenisleven gerefereerd. Een reeks postkaarten werd uitgegeven met binnenzichten van de Gentse Nieuwe Wandeling.[258] Ten tweede is er het executieoord zelf, waar de ter dood veroordeelden hun laatste minuten beleefden. Hier werden herinneringsplaten of monumenten aangebracht.[259] In Gent ging men nog een stapje verder. Daar kon men –en kan men nog steeds- duidelijk de lijdensweg volgen van de martelaar nadat hij de celwagen was gestapt. Op de bedevaart naar het executieoord van 22 april 1923 waren deze

[255] In enkele gevallen werden ook 'collectieve' straatnamen toegewezen. Om praktische redenen behandel ik de straatnamen als één geheel.
[256] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 136.
[257] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 136.
[258] Deze postkaarten zijn tweetalig en zijn naast de steeds weerkerende "Gevangenis van Gent" ook getiteld: "*Binnenzicht eener cel*"; "*Deur eener cel*"; "*Zitplaatsen der kapel*"; "*vleugel der gevangenis*" en "*wandelplaats*".
[259] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 136.

stappen heel duidelijk aanwezig.[260] "*Tout au commencement de ce calvaire, c'est l'«arrêt de la voiture cellulaire», amenant les condamnés à mort, plus loin l'«emplacement des cents hommes de la garde d'honneur» ; enfin, plantés dans la terre, à quelque mètres d'un parapet, les quatre poteaux d'exécution, troués et affreusement déchiquetés par les balles allemandes; non loin de là, on remarque l'«emplacement du peloton d'exécution» et un peu à droite, à quelques pas du condamné l' «emplacement du cercueil».*"[261]

In de jaren dertig werden er herinneringsmonumenten geplaatst, of –in het geval van Gent- werd het executieoord officieel ingehuldigd. Meestal was dit in aanwezigheid van leden van het koningshuis. De inhuldiging van de oorden en monumenten was een vorm van erkenning, niet alleen voor de gefusilleerden, maar ook voor de vroegere inlichtingenagenten die in dezelfde periode ook een decoratie mochten ontvangen vanwege de staat.[262]

Op de monumenten in de executieoorden werd meestal gerefereerd aan de groep van gefusilleerden. Ze worden alleen met naam en overlijdensdatum vermeld. Op het collectieve vlak was er dus vooral sprake van naambekendheid.[263]

Naast provinciale collectieve monumenten zijn er nog tal van andere op lokaal vlak. Belangrijk bij deze lokale monumenten is dat de gefusilleerde er met naam en toenaam bekend was. Men kende immers de persoon in kwestie, men wist goed wie hij was, hoe hij eruit zag en wat hij gedaan had.[264] Het ging hier tenslotte –bij wijze van spreken- toch om de bakker van op de hoek.

4.2.2. Het lokale vlak

4.2.2.1. De grafmonumenten

De eerste herinneringsmonumenten zijn de grafmonumenten.[265] Het voorbeeld bij uitstek van de casus Gent is het grafmonument in Jette van de Franstalige Ferdinand Lenoir, de eerste die in Gent wegens 'krijgsverraad' werd terechtgesteld. Het is niet zomaar een grafzerk, maar een echt monument met

[260] Stéphanie Claisse geeft in voetnoot hetzelfde voorbeeld van Gent, in: L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 286, voetnoot 386. Ik heb me voor dit voorbeeld gebaseerd op: 'Pèlerinage au tir communal', in : *Bulletin*, V, nr. 49, Juin 1923, pp.6-7.
[261] 'Pèlerinage au tir communal', in : *Bulletin*, V, nr. 49, Juin 1923, pp.6-7.
[262] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 144.
[263] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 177.
[264] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 144.
[265] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 140.

bovenop een standbeeld van een klagende, rouwende vrouw.[266] Ook bijna alle andere in Gent gefusilleerden kregen 'thuis' een grafmonument. Soms is dit een simpele grafzerk, maar in enkele gevallen is het meer. Alfons Van Caeneghem en Alfons Van der Coilden werden in Ruien herbegraven onder een gemeenschappelijke grafsteen. Ook Camiel Hoste uit Oosteeklo en Jérôme Dobbelaere uit Bassevelde liggen onder een simpele steen. Het graf van Edgard Van de Woestyne is een eenvoudig stenen kruis. Iets beter gesteld is het met Oscar Verschuere en René Sabbe uit Waregem. Zij kregen een kleine stèle op de lokale begraafplaats. Ook Alfons Verschueren uit Deerlijk kreeg een groter grafmonument.

Voor de casus Gent was het opvallend dat vele van deze grafmonumenten vlakbij de ingang van de begraafplaats liggen (vb. Tielt, Eeklo, Boekhoute, Waregem, Ooigem). Enkele grafmonumenten zijn te vinden op het erepark van de wereldoorlogen (vb. Gentbrugge, Zele) of op een andere centrale plaats op de begraafplaats (Drongen, Jette, Deerlijk). Anderen liggen op een nog andere plaats die moeilijker te vinden was. Meestal is dit tussen de andere graven in en dus niet op een bijzondere of opvallende plaats (Ruien, Merelbeke, Bassevelde). Dit is een interessant gegeven. Als de grafmonumenten vlakbij de ingang staan, dan passeert elke bezoeker eerst dit monument. Indien het grafmonument op een willekeurige plaats staat, dan passeert er niemand en krijgt het zeker geen aandacht. De plaats van het grafmonument is dus zeker niet onbelangrijk. Door een belangrijke plaats toe te kennen aan een gefusilleerde op de begraafplaats toont de gemeente in kwestie haar wil om de gefusilleerde in te passen in de naoorlogse herdenkingscultus. Het gaat hier tenslotte om de periode van de rouw en de gefusilleerde maakt hier zeker deel van uit.

Ik heb al aangehaald dat niet alle gefusilleerden in Gent werden ontgraven. Sommige woonden immers in Gent en bleven er daarom begraven. Anderen, zoals Léon De Looze die gefusilleerd werd in Antwerpen maar van Gent afkomstig was, werden naar Gent overgebracht. Anderen werden nooit ontgraven. Vandaag zijn alle graven van de gefusilleerden op de Westerbegraafplaats verdwenen. Er werd wel een monument opgericht dat bestaat uit zestien zwarte panelen waar alle burgerlijke oorlogsslachtoffers op vermeld staan. Naast veertien gefusilleerden zijn er ook enkele terechtgestelden

[266] Zie Deel 2, hoofdstuk 1 voor meer informatie over Ferdinand Lenoir.

van het gemeenrecht, slachtoffers die in de gevangenis overleden tijdens de bezetting en waarschijnlijk nog andere oorlogsslachtoffers. Alleen de familienaam en voornaam staan er alfabetisch op vermeld. Geen overlijdensdatum, overlijdensplaats of wat dan ook. Het voordeel hiervan is dat er geen fouten kunnen gemaakt worden tegen de juiste data of overlijdensomstandigheden, zoals wel het geval is in Kortrijk. Het nadeel is dat er bijna geen informatie uit het monument te halen valt. Op het secretariaat van de begraafplaats dacht men dat het ging om gesneuvelde militairen. Het monument werd opgericht in de loop van de jaren tachtig omdat de graven er totaal verwaarloosd bij lagen.

Afbeelding 40: monument oorlogsslachtoffers 1914-1918, Westerbegraafplaats, Gent, 15 november 2004

Ook in Kortrijk is er sprake van hetzelfde fenomeen. Ook daar waren de graven van de slachtoffers van de Eerste en van de Tweede Wereldoorlog zodanig verwaarloosd dat een initiatief werd genomen om een nieuw collectief monument op te richten. Dit gebeurde vrij recent. Hier wordt er wel gespecificeerd wie de slachtoffers waren én er staat een overlijdensdatum bij. Naast bijvoorbeeld de groepen *Militairen 1914-1918* en *Burgers 1940-1945*, is er ook een aparte categorie voor *Verzetsstrijders 1914-1918*. Ondanks het uitgebreide onderzoek dat Kortrijk voor dit monument gedaan heeft, staan er toch drie mensen tussen de namen van de verzetsstrijders die er niet thuishoren. Deze drie mensen werden door de Duitse bezetter terechtgesteld wegens een brutale moord op een

Duits soldaat in 1914. Dat zij worden vermeld als verzetsstrijder is natuurlijk wel verkeerd.[267]

4.2.2.2. De individuele monumenten

Naast deze plaatselijke oorlogsmonumenten die meestal op een openbare plaats staan, zijn er nog de individuele monumenten. Persoonlijke standbeelden zoals dat van Gabriëlle Petit, Edith Cavell of Phillippe Baucq zijn er voor de casus Gent helemaal niet te vinden. Claisse schrijft dat er alleen maar individuele monumenten te vinden zijn in Brussel of Wallonië. "*Aucun espion Flamande ne semble avoir fait l'objet d'un monument particulier.*"[268] Opvallend, want de Oost-Vlaamse gefusilleerden werden wel vereerd met een persoonlijke herinneringsplaat. Hier gaat het dan niet alleen om de Oost-Vlamingen gefusilleerd in Gent, maar ook Oost-Vlamingen die op een andere plaats werden terechtgesteld, zoals notaris Léonce Roels[269] uit Zottegem die in Bergen werd terechtgesteld.

Afbeelding 41: herinneringssteen, J. Dobbelaere, Bassevelde, 16 april 2005

Vreemd genoeg schrijft Claisse helemaal niets over deze herinneringsplaten in *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre*. Ze gaat nochtans dieper in op dit soort herinneringsplaten uit andere plaatsen. Over dit initiatief –het plaatsen van deze herinneringsstenen- werd nochtans uitgebreid verslag gedaan in het *Bulletin*. De lokale Oost-Vlaamse afdeling van het *Fédération*[270] nam hiertoe het initiatief eind 1920 nadat hun vraag voor de oprichting van een moment door het

[267] Voor de uitgebreide geschiedenis van dit interessante oorlogsmonument: zie Deel 2 → *10.3. Oorlogsmonument*
[268] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 145.
[269] Léonce Roels: Franstalige Belg, geboren te Oudenaarde op 01/07/1869, getrouwd, geen kinderen, woonde in Zottegem, notaris, organiseerde de dienst Carlot Louis (Britse A.H.) in Zottegem, gearresteerd 27/10/1915, ter dood veroordeeld op 01/03/1916 in Bergen, daags nadien in Casteau (Bergen) terechtgesteld, ontgraven op 27/02/1919 en naar Zottegem overgebracht. Over hem en het hele Zottegemse spionagenetwerk verscheen een uitermate interessant artikel: L. De Both, 'Spoorwegspionage tijdens … in Zottegem…' in: *Handelingen …*, pp. 9-77.
[270] Fédération: Fédération Nationale des Prisonniers Politique de la Guerre. Eén van de twee naoorlogse grote verenigingen die ijverden voor de belangen van de ex-inlichtingenagenten.

stadsbestuur van Gent was geweigerd. De vereniging heeft dan beslist "*de prendre à sa charge la pose de pierres sur la dernière demeure habitée par les fusillés de sa province*".[271] In maart 1921 waren er al vijftien geplaatst en vier anderen waren klaar om geplaatst te worden.[272] In september van datzelfde jaar waren er 41[273] woningen in Oost-Vlaanderen versierd met een herinneringssteen. Daarna werd er in het *Bulletin* niet meer gesproken van de herinneringsstenen. Op deze stenen werd overal dezelfde tekst gebeiteld: "*aan* [voornaam, familienaam] *door de Duitschers voor den kop geschoten den* [datum] *Het Vaderlandsch Verbond der Gewezen Politieke Gevangenen.*". Waarom de persoon in kwestie 'voor den kop geschoten' werd, komt niet naar voren.
In het West-Vlaamse Tielt is dit wel het geval bij de herinneringsplaat van Alphonse Vermeersch in de Kortrijkstraat. Daar staat er: "*voor diensten bewezen aan het vaderland*". Het blijft een vage verwijzing. Deze stenen werden immers aangebracht in de periode van de rouw (1918-1924), waarin de dood een belangrijk motief was. Claisse maakt melding van twee herinneringsstenen voor Alfons Van der Coilden die pas in 1927 werden geplaatst in Herseaux. Op deze platen, die vandaag verdwenen zouden zijn, werd er wel gerefereerd aan het waarom van zijn dood. Claisse schrijft: "*[Elles] ont la particularité d'utiliser le mot « espionnage » pour qualifier les activités de ce héros.*".[274] De figuur van de spion was geëvolueerd in vergelijking met de onmiddellijke naoorlogse context. Toen was de dood genoeg om als held te worden beschouwd, terwijl de eigenlijke verzetsacties van de persoon in kwestie onbelangrijk waren. Vanaf 1925 veranderde dit. "*Les héros n'ont plus besoin de mourir, mais seulement d'en accepter le risque. Désormais, et ce jusqu'à la Seconde Guerre mondiale, c'est l'engagement patriotique, la participation à la défense de la Patrie, c'est-à-dire à la victoire des Alliés qui importe.*"[275] De nadruk kwam dus niet meer te liggen op de dood, maar op de acties.

Bij het onderzoek naar de gefusilleerden in Gent heb ik ernaar gestreefd om voor zoveel mogelijk gefusilleerden deze stenen terug te vinden. Ik heb ze niet allemaal teruggevonden, door een gebrek aan precieze adresgegevens of omdat

---

271 'Une belle initiative', in: *Bulletin Officiel de la Fédération des Prisonniers Politiques de la Guerre*, III, nr. 21, Janvier 1921, p. 12.
272 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 23, Mars 1921, p. 3.
273 Er werden 41 woningen versierd in Oost-Vlaanderen, terwijl er 42 Oost-Vlaamse gefusilleerden waren. De gebroeders Verschraegen uit Moerbeke-Waas worden op dezelfde steen vermeld. Zie Deel 2: *12.4. Moerbeke en de geboeders Verschraegen.*
274 L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 142.
275 L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 178.

de stenen simpelweg verwijderd zijn. In enkele gevallen is de steen bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog verwijderd om de invallende Duitsers niet voor het hoofd te stoten. Na de oorlog werd de steen niet meer terug geplaatst. In het geval van Dobbelaere uit Bassevelde, werd de steen verwijderd, maar na de oorlog teruggeplaatst waar hij vandaag nog steeds hangt.[276] In Zottegem werd de herinneringsplaat van Désiré Van Den Bossche in het begin van de jaren zeventig verwijderd tijdens een gevelrenovatie. Daarna werd de steen nooit teruggehangen. Luc de Both, de schrijver van het artikel uit 1985 over de Zottegemse gefusilleerden schrijft dit in een voetnoot. Hij merkt daarbij op: "*In het kader van de 70-jarige herdenking zou het meer dan passend zijn een nieuwe ereplaat aan te brengen.*". Of deze plaat er ooit nog gekomen is, is mij niet bekend. De twee Zottegemnaren Van Den Bossche en Roels werden in Bergen gefusilleerd. De herinneringsplaat die in het begin van de jaren twintig werd aangebracht aan de voorgevel van de woning (die in 1985 bewoond werd door een tandarts) van notaris Roels, hing er nog steeds in 1985.[277] Hoe de situatie vandaag is, is mij bekend.

In het Leuvense werden er ook enkele gedenkstenen op de gevels aangebracht. Deze werden op zondag 1 oktober 1922 onthuld op de laatste woonplaats van vijf gefusilleerden. Dit gebeurde in een heuse stoet. Deze vertrok om 10u op de Martelarenplaats, en zo werd elke steen één voor één onthuld. Die van priester Moons werd in ontvangst genomen door het gemeentebestuur van Winksele-Delle. De stenen hadden een soortgelijk opschrift als dat van de stenen in Oost-Vlaanderen: "*Amicale des Prisoniers* [sic] *politiques Louvain – 1914-1918 – A la mémoire de … Fusillé par les Allemands le … "*. Vandaag zijn deze herdenkingsstenen volledig uit het straatbeeld verdwenen. Geen enkele steen is volgens het onderzoek van het Leuvense stadsarchief nog terug te vinden. Het is mogelijk dat een nieuwe eigenaar de steen verwijderd heeft, net zoals dat het geval was in Zottegem.[278] Een andere mogelijke verklaring is dat de stenen werden verwijderd door de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog.

4.2.2.3. De oorlogsmonumenten

[276] Zie Deel 2: hoofdstuk 8: → *8.10.3. Bassevelde eerde en eert Dobbelaere en De Pauw.*
[277] L. De Both, 'Spoorwegspionage tijdens … in Zottegem…' in: *Handelingen …*, pp. 9-77.
[278] Marika Ceunen en Piet Veldeman (red.), *Aan onze helden en martelaren… Beelden van de brand van Leuven (augustus 1914)* (Leuven, 2004), pp. 291-292.

Na de grafmonumenten en de individuele monumenten die al redelijk snel ten tonele verschenen, werden de gemeentelijke oorlogsmonumenten opgericht. Op deze monumenten staan naast de gesneuvelde soldaten, de weggevoerden en de andere burgerlijke slachtoffers ook de gefusilleerden vermeld. In enkele gevallen –voor de casus Gent althans- staat de naam van de gefusilleerde tussen de gesneuvelde militairen en in enkele andere gevallen tussen de burgerlijke slachtoffers. Meestal is de naam van de gefusilleerde onder een aparte noemer terug te vinden: '*gefusilleerd*(*en*)' (vb. Merelbeke, Tielt en Moerbeke-Waas), '*gefusiljeerden'* (vb. Zele), '*gefusilieerde*' (vb. Tiegem), '*terechtgestelde burgers'* (Boekhoute) of het iets lugubere '*voor den kop geschoten*' (vb. Drongen, Ruien, Beveren bij Oudenaarde).

Afbeelding 42: gemeentelijk oorlogsmonument, Sint-Kruis-Brugge, 16 april 2005

In slechts enkele gevallen wordt er nog op een andere manier naar de terechtgestelden op het gemeentelijke oorlogsmonument verwezen. In Ruien is er op elke kant van het monument de buste te zien van een oorlogsslachtoffer. Naast de soldaat en de weggevoerde wordt ook de gefusilleerde afgebeeld. Deze heeft een open hemd aan en is geblinddoekt. Ook in Sint-Kruis bij Brugge wordt er op een dergelijke manier verwezen naar een gefusilleerde. In dit geval gaat het om Jules Delaplace, gefusilleerd in Brugge op 8 mei 1916.[279] Hij wordt op het oorlogsmonument afgebeeld naast een stervende soldaat. Zijn handen zijn aan de executiepaal gebonden en hij is niet geblinddoekt. Zes geweren met bajonet[280] zijn op hem gericht.

[279] Jules Delaplace: Franstalige Belg, geboren te Rijsel op 05/08/1867, woonde in Sint-Kruis bij Brugge, getrouwd, rijkswachter op rust, werkte voor de Belgische dienst Ambulants-Gendarmes, aangehouden eind maart 1916, ter dood veroordeeld op 10 april 1916, gefusilleerd in Brugge op 08/05/1916.
[280] Executies gebeurden zonder bajonet op het geweer.

Ook in het Noord-Franse Rijsel worden de gefusilleerden op een bijzondere manier herinnerd. In 1929 werd er een monument ingehuldigd: *Lille à ses fusillés*. De vier gefusilleerde leden van het netwerk van Jacquet[281] kregen er elk een standbeeld. Ze staan fier rechtop (zelfs een beetje nonchalant). Naast hen ligt nog een vijfde figuur, Léon Trulin.[282] Hij wordt dood voorgesteld, terwijl de anderen levend worden gerepresenteerd. Het monument werd in 1940 bij de Duitse *Blitzkrieg* beschadigd. Na de oorlog werd het volledig in zijn glorie hersteld.[283]

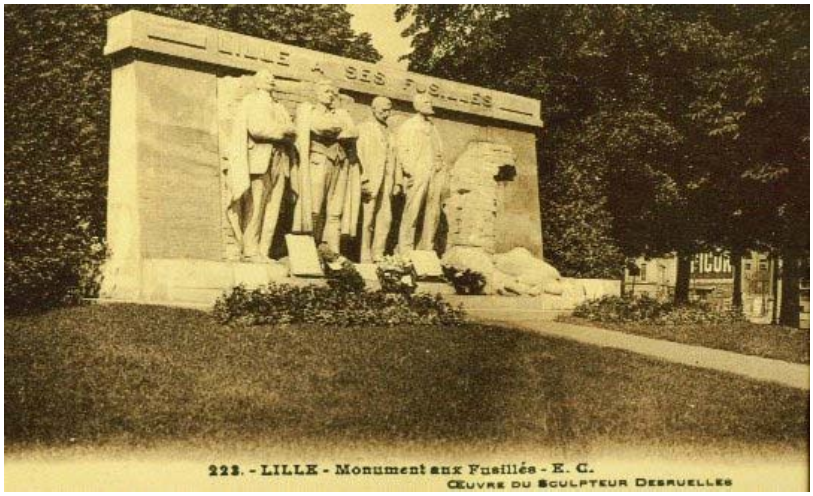

Afbeelding 43: postkaart, *Lille à ses Fusillés*

In Leuven werd er ook een collectieve gedenksteen ter ere van de gefusilleerden gemaakt. Deze was bedoeld om tegen het nieuwe gerechtsgebouw gehangen te worden. Toen het gebouw klaar was in 1930, was de steen al verdwenen of beschadigd, want hij werd nooit geplaatst.[284]

4.2.2.4. Straatnamen

[281] Welk netwerk dit precies was is mij niet bekend. Deze leden waren: Eugène Jacquet; Georges Maertens; Ernest Deconick en Sylvère Verhulst. Zij werden allen ter dood veroordeeld op 17/09/1915 en terechtgesteld op 22 september 1915 in de Citadel van Rijsel.
[282] Léon Trulin: Belg; Franstalig; geboren op 02/06/1897 te Ath; woonde in Lille; student; slaagde erin ondanks zijn slechte gezondheid voor Britse AH een dienst op te richten. Aangehouden op 03/10/1915 in Putten; op 12 oktober overgebracht van de gevangenis van Antwerpen naar de citadel van Rijsel. Ter dood veroordeeld op 07/11/1915 en daags nadien gefusilleerd in Rijsel. Over hem verscheen een aparte publicatie: Paulo de Moffarts, *un enfant Belge fusillé à Lille Léon Trulin, Volontaire au Corps d'observation anglais. Fusillé le 8 Novembre 1915.* (Paris/Bruxelles/Strasbourg, s.d.) Collection des Annales Patriotique n. 5., 55 p.
[283] Helen Mcphail, *The Long Silence, Civilian Life under the German Occupation of Northern France, 1914-1918* (London and New York, 2001), p. 123.
[284] Marika Ceunen en Piet Veldeman (red.), *Aan onze helden en martelaren… …*, p. 293.

De gefusilleerden van de Eerste Wereldoorlog werden niet alleen bij naam vereeuwigd in steen, maar enkelen onder hen kregen een straatnaam. In enkele gevallen wordt er in een straatnaam gerefereerd aan de groep van gefusilleerden. De gefusilleerden zijn verspreid over het hele Belgische grondgebied, het is dus niet mogelijk binnen het kader van dit onderzoek om bijvoorbeeld tot in Stavelot te gaan kijken wat er precies aan extra gegevens op het straatnaambordje vermeld staat. Ik heb me hier beperkt tot de straten van de gefusilleerden in Gent.[285] Op het internet zijn de meeste straten vrij gemakkelijk bij naam terug te vinden.

De straatnaamcultus ging onmiddellijk na de wapenstilstand van start. Zo werd in de Oudenaardse gemeenteraad al op 3 december 1918 beslist om de Nieuwstraat om te dopen tot de *Jozef Braetstraat* "*tot aandenken der diensten aan het Vaderland bewezen door den goeden patriot Joseph Braet*". Dat hij een vooraanstaand man in de stad was, zal er wel voor iets tussen gezeten hebben. Hij was immers advocaat. Op 7 januari 1919 werd deze beslissing bekendgemaakt aan de bevolking van Oudenaarde.[286] In het geval van de Oscar Verschuerestraat in Waregem werd de straat al in 1919 toegekend, maar pas in 1947 bekrachtigd.[287]

Van de 52 terechtgestelden in Gent kregen slechts tien personen een straat naar hun naam genoemd: goed voor zeven straten, een laan en twee pleinen. De twee broers Van de Woestyne uit Eeklo worden samen op één plein "herinnerd". Het straatnaambordje bevat helemaal geen extra gegevens. Alleen de naambordjes van de *Alfons Bynlaan* in Drongen tonen wie de man in kwestie was: '*gefusilleerde, 1866-1917*'. Het is trouwens niet echt een laan, maar eerder een kleine straat. Bij de *Ferdinand Lenoirstraat* in Jette staat er slechts bij één bordje wat meer uitleg: '*Fusillé par l'ennemi en 1915 – Gefusilleerd door de vijand in 1915*'. Al de andere straatnaambordjes van deze vrij lange straat geven geen extra informatie. In Waregem staat bij het bordje van de *O. Verschuerestraat* wel '*Spion W.O.I.*', maar geen verwijzingen naar zijn dood. Deze straat werd pas in 1947 officieel aan hem toegewezen. De dood speelde geen belangrijke rol meer, maar wel zijn daden. Dat er een verwijzing naar de Eerste Wereldoorlog bij

[285] Op het einde van het onderzoek [17/05/2005] heb ik nog enkele straten gevonden via een andere website. Hier ben ik niet meer ter plaatse kunnen gaan kijken. (http://www.de-rouck.be)
[286] "Bekendmaking straatnaamwijziging, 07/01/1919", privé-verzameling André Declercq.
[287] Zie voor meer informatie over de straatnaam van O. Verschuere: Deel 2 → *8.10.6. Verschuere en Sabbe in Waregem geëerd.*

moest staan is voor de hand liggend, want er werden in Waregem ook enkele straten genoemd naar verzetslieden van de Tweede Wereldoorlog.
Op de bordjes van de andere drie straten wordt slechts de naam van de gefusilleerde vermeld.

In Gent kreeg geen enkele terechtgestelde een straatnaam toegekend, want in 1897 had de Gentse gemeenteraad beslist dat personen naar wie straten genoemd zouden worden, al 25 jaar overleden moesten zijn.[288] Tegen de tijd dat dit voor de Gentse gefusilleerden het geval was, dan was de Tweede Wereldoorlog ook al achter de rug en waren er weer nieuwe helden op het voorplan. Straten noemen naar gefusilleerden uit de Eerste Wereldoorlog zou in die context ongepast geweest zijn.
Er werd wel een andere initiatief genomen. Al vóór 2 december 1918 had de Gentse burgemeester een straatnaamverandering voorgesteld. In de Gentse gemeenteraad van 2 december werd dit voorstel nogmaals bevestigd: "*J'applaudis – et nous applaudissons tous- à la proposition qui vient de faire M. le Bourgmestre, en ce qui concerne le boulevard des Hospices, qui s'appellerait dorénavant boulevard des Martyrs.* (…) *(Algemeene toejuichingen van den Raad en publiek)*".[289] Het voorstel passeerde het College van Burgemeester en Schepenen en op de gemeenteraad van 16 december 1918 werd het bevestigd: de *Martelaarsboulevard* of de *Boulevard des Martyrs*.[290] Vandaag is dit de *Martelarenlaan* in Gent. Een zijstraat daarvan is de *Offerlaan* die naar het *Oord der Gefusilleerden* leidt.

Afbeelding 44: wegwijzer naar Executieoord in de Offerlaan, Gent, 12 oktober 2004

Ook In Luik werden dergelijke initiatieven genomen. Niet minder dan zeven gefusilleerden werden er met een straat vereerd en deze waren niet allemaal per se van Luik afkomstig. Daarbij

[288] Jan Art, 'Het historisch monument: een bepaalde manier van omgaan met het verleden', in: Frank Seberechts (red.), *Duurzamer dan graniet, Over monumenten en Vlaamse beweging* (Tielt, 2003), p. 17.
[289] 'Gemeenteraad Zitting van 2 december 1918' in: Stad Gent, *Gemeenteblad – 1918 – tweede halfjaar* (Gent, 1918) pp. 198-199.
[290] 'Gemeenteraad Zitting van 16 december 1918' in: Stad Gent, *Gemeenteblad – 1918 – tweede halfjaar* (Gent, 1918) pp. 330-331 en p. 411.

komen nog drie straten met een verwijzing naar de plaats van executie of naar de groep van gefusilleerden: *Thiers de la Chareuse*, *rue des Fusillés* en de *rue de la Chartreuse*. Al deze straten liggen vlakbij het Luikse executieoord.
Eenzelfde groepering is ook terug te vinden in Sint-Jans-Molenbeek. Daar loopt de *rue François Mus* evenwijdig met de *rue Gabrielle Petit*.

In totaal heb ik via het internet tachtig gefusilleerden teruggevonden die één of meer straten naar hun naam hebben gekregen. Er zijn 95 straten genoemd naar een gefusilleerde. Als de 'buitenlanders'[291] hier buiten beschouwing worden gelaten, dan is het opvallend dat bijna drie vierde (73%) van de straatnamen aan Franstaligen zijn toegekend. De ondervertegenwoordiging van Nederlandstaligen in de straatnamen is dus opmerkelijk. Zij vertegenwoordigen slechts negentien straten. De Franstalige gefusilleerden hebben wel een licht overwicht in het totaal aantal gefusilleerden, maar dat alleen kan de discrepantie niet verklaren. Een groot aantal straatnamen werd in de Brusselse agglomeratie toegekend. Ook Gabriëlle Petit kent een hoog aantal straten. Er werden maar liefst tien straten naar haar genoemd. Ook Luik kent veel straten die naar gefusilleerden genoemd zijn. Een klein dorp met tien straten en drie gefusilleerden zal minder snel geneigd zijn om een straatnaam toe te kennen aan de gefusilleerden. Een grafmonumentje op de lokale begraafplaats, een vermelding op het oorlogsmonument en eventueel nog een herinneringssteen zal voor de meeste gemeenten waarschijnlijk wel voldoende geweest zijn. De straatnamen voor Nederlandstaligen zijn dan ook meestal te vinden in verstedelijkte gemeenschappen zoals Waregem, Zelzate, Eeklo, Sint-Niklaas en Diest. Een klein dorp zoals Boekhoute dat slechts 2 500 inwoners telde, verspreid over een vrij grote oppervlakte zal minder geneigd zijn haar drie gefusilleerden elk een straatnaam te schenken. Een uitzondering hierop is het kustdorpje Wenduine dat slechts 1 000 inwoners telde. Daar kreeg Leopold Brion een straatnaam. Gent kende aan niemand een straatnaam toe, in tegenstelling tot Luik, waar verschillende straten werden toegewezen aan een gefusilleerde. Ook hier wordt het verschil tussen Nederlandstalige en Franstalige gefusilleerden in de straatnamen gemaakt.

[291] De Britten, Cavell, Fryatt en Simon. De Fransen Marlot, Samain, etc.

In onderstaande tabel staan de gefusilleerden aan wie een straatnaam werd toegekend. In vet aangeduid zijn de straten toegewezen aan een in Gent gefusilleerde.[292]

NAAM, VOORNAAM GEFUSILLEERDE	***STRAATNAAM*, PLAATS**
Baeckelmans, Joseph	*Baeckelmansstraat*, Antwerpen
Balthazart, Célest	*Rue Céleste Balthasart*, Chaudfontaine
Balthazar, Félix	*Balthazarstraat*, Halle
Baucq, Philippe	*Rue P. Baucq*, Etterbeek
Bodson, Mathieu	*Place Mathieu Bodson*, Luik
	Rue Mathieu Bodson, Luik
Boel, Arthur	*Arthur Boelstraat*, Gooreind-Wuustwezel
Braet, Joseph	***Jozef Braetstraat*, Oudenaarde**
Brion, Léopold	*Leopold Brionstraat*, Wenduine
Byn, Alfonse	***Alfons Bynlaan*, Drongen**
Cavell, Edith	*Edith Cavellstraat*, Ukkel
	Edith Cavelllaan, Sint-Job-in't-Goor
	Edith Cavellstraat, Oostende
	Edith Cavellstraat, Gentbrugge
	Rue Miss Cavell, Ransart
Colon, Adelin	*Rue Adelin Colon*, Wavre
De Backer, Achilles	***Rue Achilles De Backer*, Moeskroen**
Deconinck, Ernest	*Rue Ernest Deconynck*, Lille (Fra)
Defêchereux, Henri	*Rue Defêchereux*, Angleur
Delaplace, Jules	*Julius Delaplacestraat*, Brugge
Delsaut, Joseph	*Rue Joseph Delsaut*, Cuesmes
Derache, Louise	*Rue Louise Derache*, Luik
Descamps, Jules	*Rue des Frères Descamps*, Ath
Descamps, Lucien	
Desmottes, Léon	*Rue Léon Desmottes*, Frasnes-les-Buissenal
D'Heldt, Louis	*D'Heldtlaan*, Edegem
Dillie, Albert	*Rue Albert Dillie*, Koekelberg
Dubois, Arthur	

[292] In Deel 2 van deze verhandeling worden de straatnamen toegewezen aan gefusilleerden in Gent uitgebreider behandeld.

Ernst, Willy	*Place Arthur Dubois*, Vloesberg
Ferrant, Joseph	*Rue Willy Ernst*, Charleroi
Franck, Alexandre	*Rue Joseph Ferrant*, Ronse
François Paul-Léon	*Alexander Franckstraat*, Boechout
Fryatt, Charles	*Rue François Paul*, Luik
Ghislain, Alfred	*Kapitein Fryattstraat*, Zeebrugge
Goedhuys, Theophile	*Rue Alfred Ghislain*, Boussu
Grandprez, Constant	***Theo Goedhuysplein*, Nieuwpoort**
Grandprez, Elise	*Avenue Constand Grandprez*, Stavelot
	Place Elise Grandprez, Stavelot
Grégroire, André	*Rue Elise Grandprez*, Luik
Hesse, Amadée	*Avenue André Grégroire*, Stavelot
Jacmin, Jean	*Avenue Amédeé Hesse*, Spa
Jacobs, Gilles-François	*Jean Jacminstraat*, Halle
Jacquet, Eugène	*Rue François Jacobs*, Pepinster
Jacquet, Léon	*Rue Eugène Jacquet*, Lille (Fra)
Javaux, Auguste	*Square Léon Jacquet*, Elsene
Jespers, Joseph	*Rue Auguste Javaux*, Luik
Kugé, Georges	*Jozef Jespersstraat*, Edegem
Lambrecht, Dieudonné	*Rue Georges Kugé*, Lessen
Lava, Gustaaf	*Avenue Dieudonné-Lambrecht*, Luik
Lefèvre, Louis-Alfred-Omer	*Gustaaf Lavastraat*, Mortsel
	Rue Omer Lefèvre, Charleroi
Lejeune, Jean	*Rue Omer Lefèvre*, La Louvière
Lelarge, Oscar	*Rue Jean Lejeune*, Luik
Lenders, Justin	*Rue Oscar Lelarge*, Wanze
Lenoir, Ferdinand	*Rue Justin Lenders*, Luik
Loncke, Joseph	***Rue Ferdinand Lenoir*, Jette**
Marlot, Léon	*Jozef Lonckestraat*, Sint-Niklaas
Massart, Jean	*Rue Léon Marlot*, Roubaix (Fra)
Merjay, François	*Rue Jean Massart*, Etterbeek
	Rue Franz Merjay, Elsene
Moons, Felix	*Rue Franz Merjay*, Ukkel
	Felix Moonsstraat, Diest
Mus, François	*Pastoor Moonslaan*, Edegem
Paquay, François	*Rue François Mus*, St.-Jans-Molenbeek

	Rue Paquay, Seraing
Parent, Léon	*Rue François* Paquay, Angleur
Parenté, Charles	*Rue Léon Parent*, Vonêche
Petit, Gabriëlle	*Rue Charles Parenté*, Anderlecht
	Chemin Gabriëlle Petit, Brugelette
	Place Gabriëlle Petit, Doornik
	Place Gabriëlle Petit, Chapelle-a-Wattines
	Rue Gabriëlle Petit, Roux
	Rue Gabriëlle Petit, Rouveroy
	Rue Gabriëlle Petit, Dottignies
	Rue Gabriëlle Petitstraat, St.-J.-Molenbeek
	Rue Gabriëlle Petit, Hyon
	Square Gabriëlle Petit, Nivelles
Pollet, Arthur	*Gabriëlle Petitlaan*, Sint-Job-in't-Goor
Roels, Léonce	*Rue Arthur Pollet*, Manage
Roland, Arthur	*Leonce Roelsstraat*, Zottegem
Samain, Gaston	*Rue Arthur Roland*, Schaarbeek
Simon, Charles	*Rue Gaston Samain*, Maubeuge
Simonet, Charles	*Rue Charles Simon*, Bouge
Smeesters, Augustin	*Place Charles Simonet*, Bergen
Smeesters, Augustin, zoon	*Smeestersstraat*, Landen
Smekens, Aimé	
Tasset, Jacques	*Rue Aimé Smekens*, Schaarbeek
Titeca, Charles	*Jaak Tassetstraat*, Neerpelt
Trulin, Léon	*Titecastraat*, Sint-Michiels (Brugge)
Van Bergen, Henri	*Rue Léon Trulin*, Ath
Van de Woestyne, Edgard	*Rue Van Bergen*, Koekelberg
Van de Woestyne, Edmond	***Gebroeders Van de Woestyneplein*, Eeklo**
Van den Bossche, Désiré	*Desiré Van den Bosschestraat*, Zottegem
Van der Coilden, Aphonse	***Rue Vandercoilden*, Herseaux**
Verschuere Oscar	***Oscar Verschuerestraat*, Waregem**
Waegenaer, Karel	***Karel Waegenaerstraat*, Zelzate**
Wattiez, Arthur	*Wattiezplaats*, Edegem
Xhonneux, Nicolas	*Rue Xhonneux*, Welkenraedt

4.4. Onderscheidingen

Al tijdens de oorlog werden sommige inlichtingenagenten voor hun oorlogsdaden onderscheiden en gedecoreerd met bestaande onderscheidingen. Na de oorlog werden vele agenten onderscheiden door de regeringen waarvoor zij werkten. De Belgische gefusilleerden kregen ook postume eerbewijzen. Ik heb al vermeld dat er tijdens de begrafenisplechtigheden decoraties op de doodskisten werden gespeld. De meeste gefusilleerden kregen van de Belgische regering het *kruis van ridder in de Leopoldsorde* en het *burgerkruis 1ste klasse 1914-1918*. De familie van de gefusilleerde kreeg een uittreksel van de bekendmaking van de toekenning van de onderscheiding. Uit het uittreksel voor Jérôme Dobbelaere: "*Willende door een blijk aan Onze goedgunstigheid de schitterende diensten erkennen tijdens de bezetting aan 't Land bewezen alsmede de toewijding en moed waarvan den Heer J. Dobbelaere, slager, te Bassevelde, voor het Vaderland gestorven is in den loop van den oorlog blijk gaf.* (…) *Het Kruis van Ridder in de Leopoldsorde met gulden streep wordt verleend aan den Heer J. Dobbelaere.*".[293]
Niet alleen van de Belgische regering kregen de gefusilleerden postume onderscheidingen, maar ook van de Britse en de Franse. Zij die voor de Fransen hadden gewerkt en ervoor waren gefusilleerd werden postuum met het *Croix de Guerre Français avec Palme* vereerd en werden opgedragen voor het *Légion d'Honneur*. Enkelen werden nog vermeld in de dagorder van het Franse leger.

De gefusilleerden die voor een Brits netwerk werkten, kregen hoge onderscheidingen. Deze onderscheidingen werden na de oorlog uitgereikt tijdens enkele officiële plechtigheden. Voor de provincies Antwerpen, Brabant en Henegouwen vond deze plechtigheid plaats in Brussel op vrijdag 30 januari 1920. Ze werden uitgereikt door Majoor-generaal Sir Thomas W. Thwaites in opdracht

Afbeelding 45: decoratie, *Member in the Military Division of Order of the British Empire*, voorkant en achterkant

[293] "Uittreksel Ridder in de Leopoldsorde, J. Dobbelaere, 19/07/1919", Privé-archief J. Dobbelaere.

van de Britse koning. Een klein boekje met de namen van de rechthebbenden en hun onderscheiding werd hierbij uitgegeven.[294] Voor de provincie Antwerpen werden Joseph Baeckemans en Alexandre Francq postuum officier ten militaire titel gemaakt in *Order of the British Empire*. Hetzelfde gold voor Joseph Leroy, Felix Moons en August Naelaerts. Zij werden *lid* van de voornoemde orde. Henri Duerloo, August Hofman, Joseph Jespers en Adolphe Van Hecke kregen de *medaille* van de voornoemde orde. Jérôme Dobbelaere werd *"Honorary Member of the Military Division of Our said Most Excellent Order of the British Empire*".[295] Van deze *Order of the British Empire* werden slechts 2 000 decoraties uitgereikt tussen december 1918 en 1922. Daarna werd deze orde vervangen door de *Empire Gallantry Medal* en de *British Empire Medal*.[296] Ook de *British War medal* werd aan gefusilleerden toegekend.
Roger Quaghebeur publiceert in *Ik was een spionne. Het mysterieuze spionageverhaal van Martha Cnockaert uit Westrozebeke* een lijst van West-Vlamingen vermeld in *Dispatch* van veldmaarschalk Douglas Haig op 8 november 1918. De lijst werd gepubliceerd in het *4th Supplement to the London Gazette* van 29 augustus 1919. In deze lijst staan ook een hele reeks West-Vlaamse gefusilleerden die voor de Britten werkten.[297]

De gefusilleerden kregen dus postuum tal van decoraties en postume vermeldingen in dagorders van de geallieerde legers.

---

[294] Met dank aan Walter Duys uit Antwerpen die mij een kopie van dit boekje heeft opgestuurd in januari 2004. Het komt uit de nalatenschap van zijn grootoom die met de O.B.E. onderscheiden werd.
[295] "Diploma Member of the O.M.B.", Privé-archief J. Dobbelaere.
[296] "The Medals awarded to Mr. Joannes Degezelle", internet: Hendriks Medal Corner, Hall of Honours: http://users.skynet.be/hendrik/ Met dank aan Hendrik Meersschaert en Antoine Degezelle.
[297] Roger Quaghebeur, *Ik was een spionne. Het mysterieuze spionageverhaal van Martha Cnockaert uit Westrozebeke* (Koksijde, 2000) , p. 257.

5. Algemeen besluit Deel 1-2-3

De probleemstelling die ik in het begin van het onderzoek opstelde, was tweeledig. In dit besluit probeer ik een antwoord te formuleren op de vragen die ik daar naar voor schoof.

5.1. De identificatie van de gefusilleerde en de executie

In de eerste onderzoeksvraag heb ik nagegaan wie de gefusilleerden waren. Waar kwamen ze vandaan, wat was hun achtergrond? Werkten ze voor wijdverspreide netwerken of werkten ze alleen? Wie was de gefusilleerde van 1914-1918?

De gefusilleerde agent van de geallieerde inlichtingendienst was hoofdzakelijk mannelijk. Er zijn slechts tien vrouwelijke gefusilleerden, ondanks het grote aantal vrouwelijke agenten dat tijdens de oorlog als agente werkte. Vrouwen kregen lichtere straffen toegekend. Dit was omdat ze van het vrouwelijke geslacht waren, omdat ze meestal in de spionage verzeild raakten door familiale banden en omdat hun rol hierdoor beperkter was in het netwerk. Er mag ook gesteld worden dat vrouwen gemakkelijker genade kregen dan hun mannelijke collega's.

Bijna 60% van de gefusilleerden was getrouwd, verloofd of had een vaste relatie. Iets meer dan 15% was vrijgezel of weduwnaar. Van meer dan één vierde van de gefusilleerden is geen burgerlijke stand bekend. Het aantal kinderen per gefusilleerde is beperkt. De helft van de gefusilleerden had geen, één of twee kinderen. Van een grote groep (37%) is het aantal kinderen niet bekend. Slechts een kleine groep gefusilleerden had meer dan twee kinderen. Er zijn geen gegevens voorhanden om deze cijfers te vergelijken met de totale groep van inlichtingenagenten van de Eerste Wereldoorlog. Spionage was gevaarlijk en vele agenten werden gerekruteerd nadat ze clandestien de gevaarlijke trip naar Nederland hadden ondernomen. Was dit vooral het geval bij moedige mannen met de nodige vaderlandsliefde die een klein of geen gezin hadden zodat ze minder riskeerden dan mannen met een groot gezin? Of voerde de bezetter een 'grote gezinnenpolitiek'? Konden mannen met een groot gezin sneller gratie krijgen dan mannen met een klein gezin? Verder onderzoek naar de

terdoodveroordeling zou dit kunnen uitwijzen. Voorlopig blijven deze hypotheses open staan.
De leeftijd van de gefusilleerden loopt vrij gelijk met de leeftijd van de groep van inlichtingenagenten. De gefusilleerde was tussen de 25 en 50 jaar oud op het moment van executie.

Wat de beroepen betreft, is het opvallend dat meer dan één vierde (27%) van de gefusilleerden in de categorie *ambtenaren lagere rang en bedienden uitvoerend niveau* kan geplaatst worden. Ook de categorie *kleine zelfstandigen, ambachtslui en landbouwers* scoort vrij hoog met 20%. De twee categorieën *ongeschoolde arbeid* en *geschoolde arbeid* scoren ook hoog. Samen zijn ze goed voor 23% van het totale aantal gefusilleerden. Andere categorieën zijn ondervertegenwoordigd.

In vergelijking met de totale groep inlichtingenagenten is de beroepskeuze van de gefusilleerden vrij gelijk. Met een simulatiegrafiek (via een herberekening van het aantal werklozen) kon worden aangetoond dat de gefusilleerden wat hun beroep betreft een doorsnede vormen van de grote groep inlichtingenagenten.

De gefusilleerden zijn verspreid over het hele Belgische grondgebied. Toch zijn er enkele plaatsen waar er een hogere concentratie is. Ten eerste is er in de grote stedelijke agglomeraties zoals Luik en Brussel een groter aantal gefusilleerden. Het oprichten van een netwerk is er gemakkelijker omdat er veel mensen wonen en omdat de bezetter er ook prominenter aanwezig is. Ten tweede is er een hoger aantal gefusilleerden afkomstig van de grensstreek. Dit is niet te verwonderen omdat de rapporten en berichten van de spionagenetwerken naar de Geallieerde inlichtingendiensten moesten gebracht worden via de grens met het neutrale Nederland. Ten derde is er een concentratie in steden en dorpen met een spoorweg of spoorwegknooppunt. Spionage was vooral gericht op het Duitse troepenverkeer naar het front dat hoofdzakelijk via het spoor gebeurde. Ten slotte is er nog een hogere concentratie van gefusilleerden in het *Etappengebiet*. Hier werd er zwaarder veroordeeld omdat het Duitse leger er gevoeliger was voor spionage. In de streek van Kortrijk zijn er veel gefusilleerden. Hierbij horen koeriers die pendelden tussen Kortrijk en Gent, territoriale spionnen die de Duitse troepen op rust in het *Etappengebiet* waarnamen en natuurlijk ook spoorwegspionnen. In het noorden van de provincie Oost-Vlaanderen is er

eveneens een hogere concentratie van gefusilleerden omwille van de grens met Nederland.

Slechts enkele gefusilleerden werkten alleen, maar wel altijd in dienst van een geallieerde overheid. De meeste gefusilleerden maakten echter deel uit van een netwerk dat was opgesplitst in verschillende diensten, verspreid over het hele bezette gebied en verspreid over vier jaar bezetting. Bijna 60% van de gefusilleerden werkte voor een Britse dienst, afhankelijk van de *War Office* of van het Algemene Hoofdkwartier. Ongeveer één vierde werkte voor de Fransen of de Belgen.

DE GEFUSILLEERDE

De gefusilleerde spion van 1914-1918 was tussen de 25 en de 50 jaar oud, was getrouwd en had een klein gezin. Hij was een ambtenaar of bediende van lagere rang, een arbeider of een kleine zelfstandige. Hij woonde langsheen de landsgrens, langsheen een spoorweg of in een stedelijke gemeenschap. Zijn spionageactiviteiten voerde hij uit in opdracht van een geallieerde overheid, meestal voor een Britse dienst.

Nog steeds in het kader van de eerste onderzoeksvraag ging ik op zoek naar de executie op zich. Wat gebeurde er tussen de arrestatie en de executie? Hoe ging de executie in zijn werk? Wanneer en waar gebeurde dit?

Na de arrestatie werd de beschuldigde spion aan zware ondervragingen onderworpen. Dit ging gepaard met geweld en met dreigingen. Op het proces was een Belgische advocaat toegelaten, maar deze mocht slechts in enkele gevallen pleiten. Er was wel een Duitse advocaat toegelaten, de kwaliteit van de pleidooien was heel uiteenlopend. De beklaagden werden volgens de Duitse krijgswet veroordeeld wegens 'krijgsverraad'. Na de terdoodveroordeling konden de veroordeelden een gratieverzoek indienen. Het antwoord kon lang op zich laten wachten. Indien het gratieverzoek verworpen werd, dan werd het vonnis de volgende morgen voltrokken. De laatste nacht genoten de veroordeelden van enkele privileges (bezoek, aalmoezenier, brieven schrijven,…). Na een korte

misviering werden ze per auto of per celwagen naar het executieoord gebracht waar ze werden terechtgesteld.
Het executieoord was meestal een kazerne of een schietterrein van het leger of de burgerwacht. Er waren geen Belgen tijdens het voltrekken van de straf toegelaten.
Een executie was een geformaliseerd proces. Alle stappen waren tot in de puntjes geregeld. De meeste executies werden voltrokken door een vuurpeloton van acht tot tien soldaten per ter dood veroordeelde. Indien de gefusilleerde niet direct dood was, werd er nogmaals gevuurd of de bevelvoerende officier gaf het genadeschot. Nadien werden de gefusilleerden begraven op het executieterrein of op een begraafplaats zoals in Gent.

Het aantal executies is in de eerste helft van de oorlog (136) hetzelfde als in de tweede helft van de oorlog (139). Er zijn wel verschillen van plaats tot plaats. Luik kende in het eerste deel van de bezetting een groter aantal executies dan in het tweede deel van de bezetting. In Gent is dit net het omgekeerde. Gent had het hoogste aantal executies van het bezette gebied: 52. De meeste van de Gentse executies vonden plaats in de tweede helft van de bezetting. Dit kan wijzen op een veranderende bezettingspolitiek. Aan de militaire top van het Duitse leger vond immers een machtsverschuiving plaats en alles werd in dienst van de oorlogsvoering gesteld. Luik kende 48 terechtstellingen. In het bezette gebied van Frankrijk vonden er in totaal 54 executies plaats.

Het aantal executies verschilde van maand tot maand. Na een korte inloopperiode in het begin van de oorlog werd het executieverloop gekenmerkt door op- en neergaande fasen. Deze pieken en dalen zijn gemakkelijk te verklaren omdat hele netwerken tegelijk werden berecht. De executies vonden dan ook op hetzelfde moment plaats. De terechtstelling was dus afhankelijk van het oprollen van een spionagedienst. September 1917 was een zwarte maand wat betreft het aantal executies. Niet minder dan 34 mensen werden terechtgesteld. Het einde van de oorlog werd gekenmerkt door een geleidelijk aan afnemen van het aantal terechtstellingen. De executies kunnen niet gekoppeld worden aan militaire verschuivingen aan het front. Daarvoor zijn er teveel veldslagen of gebeurtenissen die een rol zouden kunnen spelen.

Na de terechtstelling maakte de bezetter de executie bekend aan de bevolking door affiches in de stad op te hangen. Zo hoopten de Duitsers potentiële spionnen te ontmoedigen. Deze bekendmaking had echter een dubbel effect. Naast het afschrikwekkende effect, joeg ze ook de bevolking tegen hen in het harnas. Meer repressie veroorzaakt meer verzet en meer verzet veroorzaakt meer repressie.

DE EXECUTIE

De executies vonden plaats op een militair domein in de provinciehoofdsteden. Het verloop van het aantal executies tijdens de hele oorlog vertoont pieken en dalen die te wijten zijn aan het oprollen van bepaalde diensten. Een groter aantal executies volgt na het oprollen van een dienst.
Het doodsvonnis werd door een vuurpeloton voltrokken. Het was een gestandaardiseerd proces dat met Duitse *Gründlichkeit* geregeld was. De bekendmaking van de executie met plakbrief moest dienen als afschrikmiddel, maar het wekte ook wrevel en agitatie op bij de getergde bevolking.

5.2. Van spion tot held en martelaar

Onmiddellijk na de oorlog (1919) werden de meeste gefusilleerden ontgraven en naar hun woonplaats of geboorteplaats overgebracht. Het werd op voorhand in de krant aangekondigd en de mensen werden door middel van bekendmakingsaffiches aangespoord om deel te nemen aan de plechtigheden. De plechtigheden zelf duurden de hele dag. Ze waren groots opgevat en vonden plaats onder een grote volkstoeloop. Verschillende prominente figuren spraken lijkredes uit waarin de heldendood en de vaderlandsliefde van de gefusilleerde centraal stonden.
Na de begrafenisplechtigheden werden er tal van monumenten opgericht waar er aan de gefusilleerden werd gerefereerd. Ten eerste werden er op 'provinciaal' vlak collectieve monumenten opgericht. Deze werden meestal in de nabijheid van het executieoord geplaatst. Hier kende de gefusilleerde vooral naambekendheid. Op lokaal vlak was de gefusilleerde bekender. Men kende hem en zijn familie en men wist hoe hij eruit zag. De herinnering aan de gefusilleerde

op lokaal vlak is verspreid over een viertal 'monumenten'. Ten eerste zijn er de persoonlijke grafmonumenten. Deze verschillen van plaats tot plaats. Ook de plaats van het monument op de begraafplaats varieert. Ten tweede zijn er de individuele monumenten. In Oost-Vlaanderen waren dit vooral herinneringsstenen aan de voorgevel van het huis waar de gefusilleerde woonde. Ten derde zijn er nog de gemeentelijke oorlogsmonumenten. De gefusilleerde werd op dit monument vermeld, meestal onder een aparte noemer zoals bijvoorbeeld 'gefusilleerde'. In slechts enkele gevallen krijgt de gefusilleerde een bijzondere vermelding op het oorlogsmonument. Ten slotte zijn er straten die de naam van de gefusilleerde kregen.
De gefusilleerden werden ten slotte nog postuum vereerd met verschillende hoge decoraties.

NAOORLOGSE CULTUS

Er is een uitgebreide naoorlogse cultus rond de gefusilleerden. Een plechtige begrafenis werd georganiseerd. Er werd een grafmonument opgericht. Sommige gefusilleerden werden vereerd met een persoonlijk monument, dikwijls onder de vorm van een herinneringssteen. Ze worden vermeld als oorlogsslachtoffer op het lokale oorlogsmonument en sommigen kregen een straat naar hen genoemd. Na de oorlog werden alle gefusilleerden ook postuum onderscheiden door de verschillende Geallieerde regeringen.

5.3. De situatie vandaag

Boeiend was ook om de huidige herinnering aan de gefusilleerden na te gaan.
In het straatbeeld komt men vandaag nog steeds verwijzingen naar de gefusilleerden tegen: grafmonumenten, straatnaambordjes, herinneringsstenen aan huizen. Ik heb maar weinig herinneringsstenen kunnen terugvinden. Dit wijst erop dat anno 2005 de gefusilleerden al lang uit het collectieve geheugen verdwenen zijn. Men vond het niet de moeite om na een gevelrenovatie de steen terug te hangen, of vóór de afbraak van een huis de steen te verwijderen en ergens anders te plaatsen. In slechts enkele gevallen is dit wel gebeurd (Bassevelde en Wachtebeke). De grafmonumenten zijn in veel gevallen totaal verwaarloosd. Men weet niet meer wie er begraven ligt en men

schenkt er dus geen aandacht meer aan. Nochtans werd in 1919 in de lijkredes steevast verwezen naar de voorbeeldfunctie van de gefusilleerde voor de toekomstige generaties. In 1919 nam men zich voor om de herinnering aan de gefusilleerde nooit ten onder te laten gaan. In 2005 is de herinnering al lang uit het geheugen verdwenen. Men moet al zoeken naar de monumenten. Ook de straatnaambordjes bevatten bijna geen extra informatie. In Eeklo kenden men twee gefusilleerden, Edmond en Edgard Van de Woestyne. Op het lokale oorlogsmonument staan ze tussen de andere oorlogsslachtoffers vermeld zonder aparte titel. Er was geen herinneringssteen meer te bespeuren en ook het straatnaambordje bevat géén extra gegevens. Er wordt wel nog aan de naam gerefereerd, maar niet meer aan de gefusilleerde.

Tijdens een lezing voor leden van de *Western Front Association, Belgium* in oktober 2004 heb ik een steekproef gedaan over het onderwerp van deze verhandeling. Ik liet hen vijf namen zien en vroeg daar telkens bij wie er een idee had wie deze mensen waren. Slechts één van de vijftig aanwezigen kon één van de gefusilleerden plaatsen. Het was nota bene nog wel een Nederlander. Hij vroeg twijfelend of het (Elise Grandprez) geen spionne was. Het resultaat verwonderde me toch een klein beetje: een groep van *die hard* Eerste Wereldoorlogkenners die geen enkele van deze mensen kon plaatsen. Vervolgens vroeg ik hen wie de vrouw op de tekening was die de achtergrond uitmaakte van de powerpointvoorstelling. Iedereen herkende onmiddellijk Edith Cavell. Op enkele uitzonderingen na kent niemand vandaag nog één van de gefusilleerden. Het is dan ook niet te verwonderen dat de grafmonumenten er in sommige gevallen bijzonder slecht bijliggen en dat vele individuele monumenten verdwenen zijn.

VANDAAG

Vandaag wordt er nog aan de naam van de gefusilleerde gerefereerd, maar niet meer aan de gefusilleerde zelf. Op lokaal vlak weten slechts weinigen wie precies de gefusilleerde op het oorlogsmonument is of wat hij gedaan heeft. Veel grafmonumenten zijn in verval en de individuele monumenten zijn in de loop der tijden verdwenen of beschadigd. Zelfs veel Eerste Wereldoorloghistorici kennen de gefusilleerden niet. Het thema bezetting heeft dan ook lange tijd in de schaduw gestaan van de militaire geschiedenis.

5.4. Was er een bewuste executiepolitiek?

De Duitse executiepolitiek bleef gedurende de hele oorlog dezelfde: het uitschakelen van schadelijke elementen door ze terecht te stellen en hun executie vervolgens bekend te maken bij de bevolking om zo andere clandestiene activiteiten af te remmen. Tijdens het tweede deel van de oorlog werd er in Gent véél strenger veroordeeld met september 1917 als absoluut dieptepunt met negentien terechtstellingen, waaronder drie van vrouwen. Vooral het grote aantal executies in het *Etappengebiet* -waar er tenslotte toch een kleiner aantal inlichtingenagenten was- wijst op een bewuste executiepolitiek van de Duitse bezetter. Om spionage in te dijken werd er in de tweede helft van de bezetting vooral in het *Etappengebiet* veel strenger veroordeeld dan voorheen. Niet alleen de echt schadelijke elementen werden uitgeschakeld, maar ook een aanzienlijk aantal agenten dat tijdens de eerste helft van de bezetting gratie zou verkregen hebben. De Duitse overheid besliste dus om een zwaardere repressie door te voeren in de hoop een oplossing te bieden voor het spionageprobleem.

Het grootste deel van de gefusilleerden had géén of slechts één of twee kinderen. In september 1917 werd in Gent Isidoor Van Vlaanderen terechtgesteld, een 44-jarige jachtwachter uit de grensgemeente Boekhoute en vader van acht kinderen. Op het totale aantal gefusilleerden zijn er slechts twee mannen met zoveel of meer kinderen. De 65-jarige rentenier Jozef Merjay uit Luik had ook acht kinderen. Gezien zijn leeftijd waren zijn kinderen waarschijnlijk al het huis uit. Vijf andere leden van zijn gezin waren overigens actief in hetzelfde inlichtingennetwerk.[298] Meray was het hoofd van zijn dienst, hij rekruteerde mensen, deed zowel binnenlandse als buitenlandse koerieropdrachten en verspreidde valse paspoorten. Hij werd in mei 1917 in Charleroi terechtgesteld. Isidoor Van Vlaanderen daarentegen was slechts koerier tussen Bassevelde en Boekhoute. Hoewel de leeftijd en het aantal kinderen van een ter dood veroordeelde niet op een bekendmakingsaffiche vermeld staan, kan de terechtstelling van Van Vlaanderen wel meer *pour l'exemple* beschouwd worden dan die van Merjay.[299] De executie van Van Vlaanderen gebeurde samen met die

[298] L. van Ypersele et E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre…*, p. 115.
[299] De man met het hoogste aantal kinderen, tien, was de 51-jarige Auguste Javaux uit Luik. Hij werd in december 1916 in Hasselt terechtgesteld.

van onder andere Leonie Rammeloo en Emilie Schatteman, eveneens afkomstig van Boekhoute. Met deze executies wou de bezetter een duidelijke boodschap naar de grensgemeentes sturen. Ik heb eerder al gewezen op het belang van de grensgemeenten in de transmissie van inlichtingen richting Nederland. De gemeente Boekhoute kent trouwens het tweede hoogste percentage gefusilleerden in verhouding tot het totale aantal inwoners in België: 0,12%. Alleen het Luikse dorpje Flexe-le-Haut-Clocher kent nog een hoger percentage: 0,13%.[300] Of dit 'als voorbeeld stellen' eigenlijk wel werkte, is niet geheel duidelijk. Volgens Kirschen miste het zijn effect: "*la sévérité des condamnations ne contribua qu'à exaspère l'esprit de sacrifice et le patriotisme des Belges*".[301] Ook de wijziging van de kleur van de affiches kan hier op wijzen. Bij Loveling miste de bekendmaking van een executie zijn effect niet. Zij was immers doodsbenauwd van de executies. Toch blijft ze haar dagboek vrij secuur bijhouden tot het einde van de oorlog.

Het Gentse executiegebeuren was voornamelijk een zaak van voorbeelden stellen, omdat het *Etappengebiet* een bijzonder belangrijke en gevoelige zone was voor het Duitse leger. Ook in de rest van het land moesten er voorbeelden gesteld worden: "*On a plusieurs fois condamné des gens à mort dans un but d'exemple et d'intimidation, précisément parce que l'idée répandue dans le public que toute peine d'emprisonnement cesserait avec la guerre.*", schrijft Kirschen hierover.

Niet alleen in Gent werden er voorbeelden gesteld. Ook in Noord-Frankrijk was dit het geval. Eén zaak springt in het oog: *Flaignes-les-Oliviers*. De burgemeester Léon Oudart werd er in 1916 opgepakt en in Laon berecht. Op 3 augustus 1916 werd hij terechtgesteld "*pour n'avoir pas révélé le fait ci-dessus à l'autorité allemande*". Hij werd ervan beschuldigd op de hoogte geweest te zijn van het feit dat er verschillende inwoners van de gemeente en uit de streek –waaronder een gemeenteraadslid van Flaignes-les-Oliviers– achtergebleven Franse soldaten in burgerkledij verstopten voor de Duitsers. Vier anderen werden samen met de burgemeester terechtgesteld. Nog anderen werden gedeporteerd. Hierbij kwamen

[300] In Flexe-le-Haut-Clocher kan de toevalsfactor echter een grote rol spelen. Er was maar één gefusilleerde van daar afkomstig. Ik wil alleen maar aantonen dat Boekhoute een vrij zware tol betaalde in verhouding tot andere plaatsen. Het was een grensgemeente waar *passage* een 'dagelijkse' bezigheid was. Er moesten dus voorbeelden gesteld worden.
[301] Sadi Kirschen, *Devant les Conseils…*, p. 31.

nog eens vijf mensen om het leven.[302] Met zo'n repressieve acties wou de bezetter een duidelijke boodschap overbrengen.

EXECUTIEPOLITIEK

Er werd dus wel degelijk een bewuste executiepolitiek gevoerd door de Duitse bezetter. In eerste instantie moesten de schadelijke elementen uitgeschakeld worden. Indien dit de spionage niet verminderde, moesten er ten alle koste voorbeelden gesteld worden. Een lange reeks executies zoals in de tweede helft van de bezetting in het *Etappengebiet* moest de bevolking waarschuwen voor het gevaar om als spion gearresteerd te worden. De dood of deportatie waren er onlosmakelijke mee verbonden.

5.4. Nederlandstalig versus Franstalig?

In *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre* wordt op verschillende plaatsen beweerd dat het aantal Nederlandstalige en Franstalige inlichtingenagenten grotendeels gelijk was. Onder de gefusilleerden kenden de Franstaligen een licht overwicht (57%) tegenover de Nederlandstalige (43%) gefusilleerden.
Het is wel opvallend dat er veel Franstaligen uit Vlaanderen of Brussel afkomstig waren. De grote aanwezigheid van Franstaligen in de spoorwegsector kan hier een mogelijke verklaring zijn. Ook voor de Tweede Wereldoorlog geldt dat Franstaligen prominenter in het verzet aanwezig waren dan Nederlandstaligen.

De naoorlogse herinneringscultus op nationaal vlak laat dit relatieve evenwicht tussen Franstaligen en Nederlandstaligen nochtans niet zien. Er zijn bijna geen hagiografieën in het Nederlands verschenen. De nationale symbolen zijn allemaal Franstalig. Zij werden vereerd in standbeelden, hagiografieën, krantenartikels, etc. Ook andere Franstaligen kregen een standbeeld of een bijzondere vermelding op het gemeentelijke oorlogsmonument. Geen enkele Nederlandstalige kreeg een standbeeld. In Oost-Vlaanderen kregen zowel de Franstalige als de Nederlandstalige gefusilleerden een herinneringsplaat. Ook straatnamen werden vooral aan Franstalige gefusilleerden toegekend.

[302] "Flaignes-les-Oliviers", ARA, FASP, P75, Map 1.

Deze discrepantie in de herinneringen van de Nederlands- en Franstalige gefusilleerden kan de deelname van Franstaligen in het verzet van de Tweede Wereldoorlog hebben aangemoedigd, omdat de herinnering aan 1914-1918 bij hen sterker doorleefde, dan bij de Nederlandstaligen.

NEDERLANDSTALIG VERSUS FRANSTALIG

Ondanks de relatieve gelijkheid tussen het aantal Nederlandstalige en Franstalige inlichtingenagenten en het slechts kleine verschil in de verhouding van het aantal gefusilleerden tussen de Nederlandstalige en Franstalige terechtgestelden is er een grote discrepantie tussen deze twee groepen na de oorlog. De Franstaligen krijgen alle aandacht op het nationale vlak, terwijl de Nederlandstalige gefusilleerde alleen op lokaal vlak werd herinnerd.

UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
VAKGROEP NIEUWSTE GESCHIEDENIS
ACADEMIEJAAR 2004-2005

VOOR HET DUITSE VUURPELOTON.

EXECUTIES IN BEZET BELGIË TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG: TUSSEN REALITEIT EN MYTHE.

DEEL 2

DEEL 3

Verhandeling voorgelegd tot het behalen van de graad van Licentiaat in de Geschiedenis door

JAN VAN DER FRAENEN

Promotor:

Prof. dr. B. DE WEVER

Inhoud: Deel 2 en Deel 3.

Afkortingen 1
Lijst herkomst illustraties Deel 2 en Deel 3 2

Voor het Duitse vuurpeloton: Deel 2: Onderzoek naar de heldenmartelaren uit de 'Groote Oorlog' in Gent terechtgesteld 6

Inleiding 7

1. De dienst VDB: één executie in april 1915 en één in Keulen in oktober 1915 9

1.1. Oorlog 9
1.2. Naoorlogs 16
1.2.1. Naar Jette 17
1.2.2. In Jette 17

2. De dienst Xavier: vier executies in april 1916, vijf in september 1917 en één in oktober 1918 21

2.1. Dienst Franz Bull 21
2.1.1. Oorlog 21
2.1.2. Naoorlogs 29
2.2. Dienst Delmont 32
2.3. Dienst Poes 33
2.3.1. oorlog 33
2.3.2. Naoorlogs 38
2.3.3. Karel Waegenaer: twee keer vereerd 40
2.3.4. Camiel Hoste: drie keer begraven 41
2.3.5. Macharius Byn 42
2.4. Dienst Roze 44
2.5. Edgard en Edmond Van de Woestyne 46

3. De dienst Ambulants en Gendarmes: zes executies in augustus 1916 50

3.1. Eerste fase: eind 1914 tot juli 1915 50
3.2. Tweede fase: juli 1915 en maart/april 1916 51
3.3. De aanhoudingen 53
3.4. Ondervragingen 54
3.5. proces 54
3.6. Wachten op gratie 54
3.7. De executie 54
3.8. Na de oorlog 54
3.8.1. Onderpastoor Declercq in Merelbeke 54
3.8.2. Jozef Braet in Oudenaarde 54
3.8.3. Alfred Algoet in Tiegem: gebroken 54
3.8.4. Windels in Ingooigem: *Zij zullen verrijzen.* 54
3.8.5. Gustaaf Mus 54
3.8.6. Aloïs Van Gheluwe in Kortrijk 54

4. De dienst reisduiven: Camiel Ottevaere: één executie in oktober 1916 54

4.1. Eerder toevallig 54
4.2. Na de oorlog 54

5. Dienst Renier: één executie in februari 1917. 54

5.1. Een Nederlander in Franse dienst 54
5.2. Na de oorlog 54

6. Dienst Moïse: twee executies in april 1917 en één dode in maart 1918. 54

6.1. De eerste fase van de dienst Aubergiste: augustus 1915 – december 1916. 54
6.2. De tweede fase van de dienst Aubergiste: januari 1918 – maart 1918 ... 54
6.3. Na de oorlog 54

7. Dienst Sarola: twee executies in augustus 1917. 54

7.1. Oorlog 54

7.2. Naoorlogs 54

8. De diensten D.P., Pégoud en Stevens: veertien executies in september 1917 (Gent) en één executie in december 1917 (Keulen) 54

8.1. De structuur en werking van de dienst D.P. 54
8.2. De structuur en werking van de dienst Pégoud 54
8.3. De structuur en werking van de dienst Stevens 54
8.4. De aanhoudingen en ondervragingen bij de dienst D.P., Pégoud en Stevens 54
8.5. Het proces van de diensten D.P., Pégoud en Stevens 54
8.6. De executies: 12 september 1917 54
8.7. De executies: 14 september 1917 54
8.8. De executies: 15 september 1917 54
8.9. Keulen 54
8.10. Na de oorlog 54
8.10.1. Sœurs dans la Mort: Schatteman, Rammeloo en Isidoor Van Vlaanderen 54
8.10.2. Wie? Marie De Smet? Nooit van gehoord! 54
8.10.3. Bassevelde eerde en eert Dobbelaere en De Pauw 54
8.10.4. Kortrijk 54
8.10.5. Verschueren 54
8.10.6. Verschuere en Sabbe in Waregem geëerd 54
8.10.7. Van Quickelborne 54
8.10.8. Westerbegraafplaats 54

9. Dienst Pagnien-Goedhuys: zes executies in maart 1918 54

9.1. De eerste fase: de dienst Pagnien (Stéphane): november 1915 – februari/maart 1916 54
9.2. De tweede fase: de dienst Goedhuys: november 1916 – maart 1917 54
9.3. De aanhoudingen en ondervragingen 54
9.4. Het proces 54
9.5. Wachten op gratie 54
9.6. 19 maart 1918 54
9.7. Het huwelijk 54
9.8. 23 maart 1918 en later 54

9.9. Na de oorlog 54
9.9.1. Ruien 54
9.9.2. Moeskroen 54
9.9.3. Kortrijk 54

10. De Kortrijkse gefusilleerden 54
10.1. Zes Kortrijkse gefusilleerden 54
10.2. Overbrenging 54
10.3. Oorlogsmonument 54
10.4. Vandaag 54

11. Dienst Van Borm: drie executies in april 1918 54
11.1. Sas van Gent 54
11.2. In bezet België 54
11.3. Transmissie van de rapporten 54
11.4. Naar een ontknoping van de zaak? 54
11.5. Na de oorlog: in het ongewisse… 54
11.6. Na de oorlog: toch enige erkenning 54

12. Dienst 'Moreau des Flandres' (Oram): één executie in oktober 1917 en drie executies in mei 1918 54
12.1. Gustaaf Marquenie 54
12.2. Gecompliceerde Britse hiërarchie. 54
12.3. Aangehouden, veroordeeld en gefusilleerd 54
12.4. Moerbeke en de gebroeders Verschraegen 54
12.5. Hanselaere in Zele 54

13. Dienst David Honoré: twee executies in augustus 1918 ... 54
13.1. Oorlog 54
13.2. Na de oorlog 54

Voor het Duitse vuurpeloton: Deel 3: E-xecuties: De terechtstellingen op cd-rom 54

Handleiding databankprogramma *E-xecutie14-18* 54

Afkortingen

ARA	Algemeen Rijksarchief, Brussel
AH	Algemeen Hoofdkwartier
BMIC	British Military Intelligence Commission
Bulletin	Bulletin officiel de la Féderation Nationale des Prisonniers Politique de la Guerre
Clas.	Classement
FASP	Fonds Archives Services Patriotiques
Fédération	Fédération Nationale des Prisonniers Politique de la Guerre
MS	Modern Stadsarchief
P	Portefeuille
RAG	Rijksarchief Gent
RAK	Rijksarchief Kortrijk

Lijst herkomst illustraties Deel 2 en Deel 3

Afbeelding 1: herinneringssteen Jozef Braet, Oudenaarde, foto: eigen verzameling documenten, 10/04/2005.

Afbeelding 2: de plechtigheden op de Westerbegraafplaats in Gent, 13/04/1919, foto: verzameling Oord der Gefusilleerden.

Afbeelding 3: grafmonument van Lenoir, Jette, foto: eigen verzameling documenten, 15/04/2005.

Afbeelding 4: detail van het grafmonument van Lenoir, Jette, foto: eigen verzameling documenten, 15/04/2005.

Afbeelding 5: straatnaambordje Ferdinand Lenoirstraat, Jette, foto: eigen verzameling documenten, 15/04/2005.

Afbeelding 6: beknopt organisatieschema, dienst VDB, eigen verzameling documenten.

Afbeelding 7: plechtigheden Westerbegraafplaats Gent, 27/04/1919, foto: verzameling Oord der Gefusilleerden.

Afbeelding 8: herinneringssteen Vermeersch in Kortrijkstraat, Tielt, foto: eigen verzameling documenten, 02/04/2005.

Afbeelding 9: grafmonument Tieltse gefusilleerden, begraafplaats Tielt, foto: eigen verzameling documenten, 02/04/2005.

Afbeelding 10: beknopt organisatieschema, dienst Franz Bull., eigen verzameling documenten.

Afbeelding 11: grafmonument Byn en Braeckman, Drongen, foto: eigen verzameling documenten, 02/04/2005.

Afbeelding 12: plechtigheden voor Waegenaer, Zelzate, internet: met toelating, http://blog.zog.org/2004/01/afscheid.html .

Afbeelding 13: beknopt organisatieschema, dienst Poes, eigen verzameling documenten.

Afbeelding 14: beknopt organisatieschema, dienst Roze, eigen verzameling documenten.

Afbeelding 15: grafmonument Edgard Van de Woestyne, Eeklo, foto: eigen verzameling documenten, 07/04/2005.

Afbeelding 16: verkeersbord Van de Woestyne, Eeklo, foto: eigen verzameling documenten, 07/04/2005.

Afbeelding 17: de lijkkist van Declercq verlaat het gemeentehuis van Sint-Amandsberg, 10/08/1919, foto: verzameling Oord der Gefusilleerden.

Afbeelding 18: de lijkstoet in de Kasteellaan op weg naar Merelbeke, 10/08/1919, foto: verzameling Oord der Gefusilleerden.

Afbeelding 19: grafmonument van O. Declercq, Merelbeke, foto: eigen verzameling documenten, 16/04/2005.

Afbeelding 20: herinneringssteen aan de woning van J. Dobbelaere, Bassevelde, foto: eigen verzameling documenten, 16/04/2005.

Afbeelding 21: herinneringssteen aan de woning van J. Braet, Oudenaarde, foto: eigen verzameling documenten, 10/04/2005.

Afbeelding 22: grafmonument van Algoet, Tiegem, foto: eigen verzameling documenten, 17/04/2005.

Afbeelding 23: detail van grafmonument Algoet, Tiegem, foto: eigen verzameling documenten, 17/04/2005.

Afbeelding 24: grafmonument Windels, Ingooigem, foto: eigen verzameling documenten, 17/04/2005.

Afbeelding 25: beknopt organisatieschema, dienst Ambulants-Gendarmes, fase 1, eigen verzameling documenten.

Afbeelding 26: beknopt organisatieschema, dienst Ambulants-Gendarmes, fase 2, eigen verzameling documenten.

Afbeelding 27: grafperk Ottevaere, Ooigem, foto: eigen verzameling documenten, 05/04/2005.

Afbeelding 28: grafperk oorlogsslachtoffers 1914-1918, Gentbrugge, foto: eigen verzameling documenten, 15/11/2004.

Afbeelding 29: beknopt organisatieschema, dienst Moïse-Aubergiste, fase 1, eigen verzameling documenten.

Afbeelding 30: beknopt organisatieschema, dienst Moïse-Aubergiste, fase 2, eigen verzameling documenten.

Afbeelding 31: beknopt organisatieschema, dienst Sarola, eigen verzameling documenten.

Afbeelding 32: doodsprentje van de drie Boekhoutse gefusilleerden, ARA, FASP, P34, map 3, clas. 8.

Afbeelding 33: grafperk van de drie Boekhoutse gefusilleerden, Boekhoute, foto: eigen verzameling documenten, 08/03/2005.

Afbeelding 34: grafmonument Jerome Dobbelaere, Bassevelde, foto: eigen verzameling documenten, 16/04/2005.

Afbeelding 35: grafmonument Verschueren, Deerlijk, foto: eigen verzameling documenten, 18/03/2005.

Afbeelding 36: straatnaambordje Oscar Verschuerestraat, Waregem, foto: eigen verzameling documenten, 18/03/2005.
Afbeelding 37: grafmonument Verschuere en Sabbe, Waregem, foto: eigen verzameling documenten, 18/03/2005.
Afbeelding 38: beknopt organisatieschema, dienst D.P., eigen verzameling documenten.
Afbeelding 39: beknopt organisatieschema, dienst Pégoud., eigen verzameling documenten.
Afbeelding 40: beknopt organisatieschema, dienst Stevens., eigen verzameling documenten.
Afbeelding 41: detail oorlogsmonument, Ruien, foto: eigen verzameling documenten, 10/04/2005.
Afbeelding 42: beknopt organisatieschema, dienst Pagnien-Goedhuys, fae 1, eigen verzameling documenten.
Afbeelding 43: beknopt organisatieschema, dienst Pagnien-Goedhuys, fae 2, eigen verzameling documenten.
Afbeelding 44: doodsprentje van de zes Kortrijkse gefusilleerden, RAK, MS, I/35, nr. 5439.
Afbeelding 45: de lijkstoet aan de Westerbegraafplaats in Gent, 23/08/1919, foto: verzameling Oord der Gefusilleerden.
Afbeelding 46: de lijkstoet in Kortrijk, 24/08/1919, foto: verzameling Oord der Gefusilleerden.
Afbeelding 47: oorlogsmonument, Sint-Jansbegraafplaats, Kortrijk, met detail, foto: eigen verzameling documenten, 18/03/2005.
Afbeelding 48: bekendmakingsaffiche executie Waegenaere, Thuyn en Van Borm, 06/04/1918, RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317G, nr. 1287
Afbeelding 49: grafmonument Arthur Van Borm, Gentbrugge, foto: eigen verzameling documenten, 15/11/2004.
Afbeelding 50: beknopt organisatieschema, dienst Van Borm, eigen verzameling documenten.
Afbeelding 51: grafmonument Marquenie, Wachtebeke, foto: eigen verzameling documenten, 08/03/2005.
Afbeelding 52: herinneringssteen Marquenie op oorlogsmonument Wachtebeke, foto: eigen verzameling documenten, 08/03/2005.
Afbeelding 53: grafmonument gebroeders Verschraegen, Moerbeke-Waas, foto: eigen verzameling documenten, 08/03/2005.

Afbeelding 54: laatste woning gebroeders Verschragen, met detail herinneringssteen, Moerbeke-Waas, foto: eigen verzameling documenten, 08/03/2005.

Afbeelding 55: grafmonument Hanselaer, Zele, foto: eigen verzameling documenten, 18/04/2005.

Afbeelding 56: grafmonument David, Moerbeke-Waas, foto: eigen verzameling documenten, 08/03/2005.

Afbeelding 57: beknopt organisatieschema, dienst David, eigen verzameling documenten.

VOOR HET DUITSE VUURPELOTON:

DEEL 2

"*HET IS TOCH VOOR HET VADERLAND DAT IK STERF*"

ONDERZOEK NAAR DE HELDENMARTELAREN UIT DE 'GROOTE OORLOG' IN GENT TERECHTGESTELD

Inleiding

In de Gentse Schijfschieting werden, zoals aangehaald in het eerste deel, 52 mensen terechtgesteld voor een Duits vuurpeloton. In dit deel zal ik dezelfde chronologie aanhouden als in het eerste, maar waar ik in het eerste deel de algemene lijnen heb proberen bloot te leggen aan de hand van verschillende voorbeelden en casussen, zal ik in het tweede deel enkele casussen van begin tot 'einde' dieper onderzoeken. Ik zal deze 52 casussen, 52 executies, grondig proberen uit te spitten. Deze 52 mensen maakten allemaal deel uit van verschillende netwerken. Voordat de juiste omstandigheden van zo'n executie kunnen worden onderzocht, moet er eerst worden nagegaan hoe het netwerk was georganiseerd en wat de functie van de terechtgestelde hierin was. Elke reconstructie neemt dus aanvang met de organisatie van het netwerk. Vervolgens bespreek ik de aanhouding, de ondervraging, het proces, het gratieverzoek, de laatste brief, de dood en de onmiddellijke naoorlogse herinnering. Belangrijk in dit deel is de huidige situatie. Wat is er over deze gefusilleerden terug te vinden bij het begin van de 21ste eeuw? Welke monumenten sieren het straatbeeld, en hoe zien ze er nu uit? Wordt er nog op de één of andere manier aan de gefusilleerden gerefereerd?

Afbeelding 1: herinneringssteen Jozef Braet, Oudenaarde

Niet al deze aspecten zullen bij elke persoon besproken worden. Van sommigen heb ik geen gegevens over het ene, maar wel over het andere en omgekeerd.

Er zullen echter meer dan 52 mensen behandeld worden. Het spreekt voor zich dat andere belangrijke leden van een spionagedienst niet altijd kunnen worden weggelaten. Bij deze 52 executies komen nog enkele andere mensen die ook het leven lieten tijdens de oorlog. In sommige gevallen kregen zij na de oorlog quasi dezelfde status als een gefusilleerde. Het is voor de hand liggend dat deze mensen ook in reconstructies zijn opgenomen.

Sommige reconstructies bevatten vrij veel namen, plaatsen en data. Om verwarring tegen te gaan en om het lezen van de teksten iets te vergemakkelijken heb ik na elke reconstructie van een spionagedienst een organigram met de belangrijkste personen en hun functie opgenomen. Ook het opzoeken van een persoonsfiche uit de databank kan een hulp zijn.

Deze reconstructies hebben het meeste van mijn schrijftijd ingenomen. Het was niet altijd eenvoudig om de verschillende rapporten, verslagen en documenten in een mooie vorm te gieten. Soms spraken bronnen elkaar tegen, of waren ze héél vaag, of verloren ze zich in details. Het kaf van het koren scheiden was dus niet eenvoudig.

Zo'n reconstructie van een spionagedienst is nooit af. Er kunnen altijd nog nieuwe dingen aan toegevoegd worden. Sommige diensten bestonden immers uit meer dan honderd personen. Binnen het tijdsbestek van een licentiaatsverhandeling is het hier echter onmogelijk om al die personen dieper te onderzoeken. Boeiend zou het wel zijn. De voorgestelde reconstructie is dan ook niet dé geschiedenis van de in Gent gefusilleerden, maar een geschiedenis.

1. De dienst VDB: één executie in april 1915 en één in Keulen in oktober 1915

1.1. Oorlog

De dienst VDB werd opgericht bij het begin van de vijandelijkheden. De Belgische regering vestigde zich na de val van Brussel in de vestingstad Antwerpen. De regering had echter nood aan een betrouwbare communicatielijn tussen hen en de verschillende overheidsdiensten in het bezette Brussel. Verschillende koeriers werden ingeschakeld. Al gauw werd het idee geopperd om niet alleen de communicatie te verzorgen, maar ook inlichtingen over de Duitse aanwezigheid te verschaffen. **Ferdinand Lenoir**, een divisiechef op het Ministerie van Spoorwegen, organiseerde hier op aanmoediging van de Brusselse burgemeester **Max** een inlichtingendienst. Hiermee zou de basis gelegd zijn voor de dienst VDB, die samen met een andere dienst (onder leiding van **Adolphe Buyl** en **Eugène Jacobs**) de omgeving van Ukkel zou dekken.

De verzamelde inlichtingen werden aan burgemeester Max toevertrouwd, die ze op zijn beurt toevertrouwde aan enkele koeriers. Na de arrestatie van Max op 26 september 1914 werden de rapporten door Lenoir bezorgd aan Buyl of Jacobs. Vanaf dit moment kreeg de dienst zijn naam: VDB, naar de schuilnaam van **Arthur Dubois**[1] (Van den Bosch), één van de belangrijkste agenten van Lenoir.

Na de val van Antwerpen op 9 oktober was de hele dienst gedesoriënteerd. Ook de Archiefcommissie had er geen duidelijk zicht op. Veel van hun vragen bleven onbeantwoord.[2]

Aanvankelijk verzorgde **Lorphèvre** de koerierdienst naar Nederland, maar hij moest vluchten. Hij vestigde zich in Vlissingen en vandaar organiseerde hij de koerierdienst van de dienst VDB Hij rekruteerde hiervoor een aantal koeriers waaronder **Joseph Joppard**. Lorphèvre zorgde ook voor het verdere transport van de rapporten die aan hem werden afgeleverd. De dienst was afhankelijk van het Belgische Algemene Hoofdkwartier, maar die kreeg weinig rapporten te zien. Lorphèvre zou immers ook rapporten aan de Britten en de Fransen hebben doorgespeeld. Ook Dubois zou in Brussel al rapporten aan andere diensten hebben bezorgd. Hierdoor kwamen niet alle inlichtingen op hun uiteindelijke

[1] Arthur Dubois werd in juni 1916 aangehouden. Hij werd ter dood veroordeeld op 13 oktober 1916 en gefusilleerd op 20 november 1916 in Hasselt.
[2] "Service V.D.B", ARA, FASP, P47, Map 2.

bestemming, en waren ze dus maar van weinig nut. De Archiefcommissie vond dit spijtig, want de dienst VDB was nochtans goed georganiseerd. Ze bestond uit vier of vijf spoorwegobservatieposten in het Brusselse, die onder leiding stonden van Arthur Dubois. Verder had deze dienst naast enkele territoriale observatieposten nog twee spoorwegobservatieposten in Charleroi.[3]

De koerier Joppard, die van goede wil was, bleek de zwakke schakel in de keten te zijn. Volgens het rapport van de Archiefcommissie had hij zich ingelaten met een "*femme légère au service des allemands*".[4] Ook in het *Bulletin* staat deze versie. Daar gaat het over een jonge gehuwde vrouw van goede afkomst. Ze bewandelde het verkeerde pad, en werd bevriend met een Duitse politieagent. Deze Duitser schakelde zijn 'vriendin' in om een net van clandestiene grenspassages bloot te leggen die hij op het spoor was. Joppard kwam haar toevallig tegen in Vlissingen, zij verleidde hem en de bal ging aan het rollen. Het 'verliefde' koppel besloot terug naar Vlaanderen te gaan. "*L'on passa par Terneuzen, l'on arriva à Gand.* [De vrouw] *disparut quelques minutes; et quelques instants après la police sécrète allemande venait cueillir J*[oppard] *et le mettre en arrestation.*"[5]

Een gelijkaardige versie, zij het iets genuanceerder, werd neergepend door de Archiefcommissie tijdens hun interview met **Courboin**, de chef van de dienst Cameroun in Nederland. Joppard zou als koerier ook regelmatig mensen over de grens gesmokkeld hebben. Begin 1915 kwam Joppard aan in Vlissingen met drie Belgische oorlogsvrijwilligers en met een vrouw, een zekere G. Van den Br., die beweerde dat ze naar Groot-Brittannië wou vluchten. Joppard had ook enkele rapporten bij zich die hij persoonlijk naar Folkstone wou brengen. De vrouw was echter al verdacht bij het bureau in Vlissingen. Lorphèvre die het hele zaakje niet vertrouwde stuurde Joppard met een opdracht terug naar België, waarop de vrouw ook plotseling haar plannen wijzigde. Ze herinnerde zich haar huwelijksbeloften en kon haar man zogezegd niet alleen laten in het bezette gebied. Ze vertrok samen met Joppard terug richting België waar ze clandestien de grens overstaken. Echter, de vrouw "*le fait arrêter par le premier*

[3] idem
[4] idem
[5] Vreemd genoeg wordt de naam Joppard in het *Bulletin* steeds afgekort door "*J…*". Waarom is mij niet duidelijk. Waar de meeste gefusilleerden geëerd werden en hun namen bij wijze van spreke alom tegenwoordig waren werd Joppard hier in de anonimiteit gelaten.
'Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin Officiel de la Fédération des Prisonniers Politiques de la Guerre*, (Hier verder afgekort als *Bulletin*) II, nr. 12, Avril 1920, pp. 8-10.

poste allemande à la vue de plus de dix témoins belges".[6] Dit was februari 1915, de precieze dag en plaats zijn onbekend.
Er zijn dus twee verschillende versies voor dezelfde gebeurtenissen. Welke versie er de meest correcte is, is moeilijk te achterhalen. Werd Joppard aan de grens aangehouden of pas in Gent? Ontmoette hij de vrouw al in België of pas in Vlissingen? Het is niet geweten. Belangrijk is dat Joppard door toedoen van een Belgische vrouw die voor de Duitse politie werkte werd aangehouden. Dit werd na de oorlog bevestigd. De vrouw werd immers in januari 1922 veroordeeld door een Assisenhof tot levenslange opsluiting. Een krantenartikeltje is bewaard in het FASP.[7] Op het moment van de feiten was de vrouw 29 jaar oud en getrouwd met iemand van de burgerwacht (in 1922 waren ze gescheiden). Bij het uitbreken van de oorlog was ze naar Gent gevlucht. Ook Gent werd bezet en ze leerde er een Duitse officier kennen, die aan de Kommandantur verbonden was. Ze leefden samen als waren ze getrouwd. Toen deze laatste naar het front vertrok kreeg ze een ordonnans ter beschikking. Ze werd ingeschakeld door de Duitse politie om de clandestiene passages bloot te leggen. Hiervoor beschikte ze over verschillende paspoorten waarmee ze vrij kon reizen in en uit het bezette gebied. In deze functie deed ze dus Joppard aanhouden.

Ferdinand Lenoir werd thuis, samen met zijn vrouw, in de nacht van 3 op 4 maart 1915 gearresteerd. Veel schreef Lenoirs weduwe er niet over in haar verslag aan de Archiefcommissie. Joppard zou volgens haar de naam Lenoir ergens hebben vernoemd.[8] Aan wie is onduidelijk. Was het aan G. Van den Br.? Of aan de Duitse ondervragers of eerder ergens toevallig in Nederland waar Joppard zich veilig achtte voor de Duitse repressie?
Na twee weken te zijn opgesloten geweest in de gevangenis van Sint-Gilles werden Lenoir en zijn vrouw naar de Nieuwe Wandeling in Gent overgebracht. Lenoir verbleef er in cel 52. Tijdens zijn ondervragingen werd hij overgebracht naar cel 41.[9] Over deze ondervragingen bleef de weduwe erg vaag. Zelf wist ze er niet veel van, schreef ze. Uit hetzelfde rapport kunnen we toch enkele ondervragingstechnieken afleiden. Zo zou Lenoir het eens vier dagen zonder eten hebben moeten stellen, om zijn mentale weerstand te breken. Ook werd hij (en

[6] "Interview avec Mr. Courboin sur le courrier Joppart, 01/05/1920", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 9
[7] 'Nouvelles judicaires' in: *Le Soir*, 27/01/1922 in, ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 13.
[8] "Rapport de Madame Vve Lenoir F., 14/01/1920", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 11B.
[9] "Extrait du rapport dressé par Van den Driessche, 26/12/1919", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 9.

zijn vrouw ook) geconfronteerd met Joppard.[10] In het *Bulletin* staat over de confrontatie tussen Joppard en Lenoirs vrouw, dat beiden ontkenden elkaar ooit gezien te hebben. In een moment van onoplettendheid van de Duitse ondervragers vertrouwde Joppard Lenoirs vrouw toe dat het G. Van den Br. was die hen verraden had.[11]
Ferdinand Lenoir zelf zweeg in alle talen. Geen woord kwam over zijn lippen.
Vreemd genoeg werden er in deze zaak geen andere personen aangehouden. Was de Duitse politie nog onervaren in het onderzoeken van zo'n spionagezaak, en had men nog geen weet van uitgebreide spionagenetwerken? Of zwegen de drie arrestanten in alle talen, en kon de Duitse politie niet verder onderzoeken?

Het proces vond plaats in Gent op 13 april 1915. De Gentse advocaat Boddaert was de verdediger van de beschuldigden. Of hij ook effectief heeft mogen pleiten staat niet vast. In het *Bulletin* beweert men van wel ("*avec talent et courage*").[12] Hetzelfde schreef Marc Bartsoen in zijn dagboek: "[Boddaert] *a déployé* (…) *tout le talent et tout le dévouement possible, mais en vain…*".[13] Ook de weduwe van Lenoir schreef iets in die richting.[14] Ferdinand Lenoir werd wegens 'krijgsverraad' terdoodveroordeeld. Hij zou volgens Bartsoen inlichtingen over troepenverplaatsingen en treinverkeer aan de Belgische regering hebben doorgespeeld.[15] Lenoirs vrouw en de koerier Joppard werden vrijgesproken. Maar zoals al aangehaald in het eerste deel betekende vrijgesproken worden niet meteen dat een beschuldigde vrijuit kon gaan. In dit geval werden Joppard en de vrouw van Lenoir naar Duitsland gedeporteerd, als "*indésirable*". Lenoirs vrouw kon er echter door toedoen van Boddaert aan deze straf ontsnappen. Ze mocht naar huis, wegens hartproblemen.[16] In het *Bulletin* wordt er beweerd dat Boddaert deze toelating niet kreeg, maar het toch als een "*pieux mensonge*" verklaarde aan Lenoir om hem gerust te stellen, een leugentje om bestwil.[17] Verder staat er geschreven dat de weduwe pas na vijf weken vrij kwam terwijl er in het verslag van een gevangenisbewaker staat dat het al enkele dagen na de

[10] "Rapport de Madame Vve Lenoir F., 14/01/1920", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 11B.
[11] Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin*, II, nr. 12, Avril 1920, pp. 8-10.
[12] idem
[13] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation allemande, Notes d'un Gantois dur la Guerre de 1914-1918* (Gent, 1929), p. 90
[14] "Rapport de Madame Vve Lenoir F., 14/01/1920", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 11B.
[15] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 89.
[16] "Rapport de Madame Vve Lenoir F., 14/01/1920", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 11B.
[17] Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin*, II, nr. 12, Avril 1920, pp. 8-10.

executie was.[18] Lenoirs weduwe gaf niet meer informatie hierover in haar verslag.[19]

Joppard werd wel naar Duitsland overgebracht.
Op 13 april, de dag van het proces, werd de veroordeling al bekendgemaakt in de Gentse straten. Marc Bartsoen kwam de veroordeling "*avec une vive émotion*" te weten.[20]

Na het proces werden de veroordeelden terug in de Gentse gevangenis opgesloten. Lenoir werd deze keer in cel 10 opgesloten, dit was in de gang waar ook de Duitse cipiers sliepen. De avond van het proces bevond Lenoir zich in zijn cel. Bij hem waren advocaat Boddaert, een Duitse aalmoezenier en de Belgische eerwaarde Corné. Volgens het verslag van de secretaris van de administratie van de gevangenis, die zijn verslag had laten goedkeuren door eerwaarde Corné, vroeg Lenoir de Duitse aalmoezenier of hij wou bellen naar de Gentse commandant "*pour un recours en grâce*". Na enkele ogenblikken keerde de aalmoezenier al grijnzend terug, met de boodschap dat de doodstraf zou voltrokken worden. Eerwaarde Corné was het niet helemaal zeker, maar verdacht de Duitse aalmoezenier ervan helemaal niet gebeld te hebben. "*c'était une brute, et son plus grande plaisir était de pouvoir assister à une exécution d'un patriote belge*", verklaarde de secretaris aan de Archiefcommissie.[21] Ook in het *Bulletin* werd deze versie overgenomen.[22]
De volgende dag, in de voormiddag, kreeg Lenoir nog de toestemming om bezoek van zijn vrouw te ontvangen. Omdat zijn tot drie maal toe het bewustzijn verloor in het bijzijn van haar man, waren de cipiers verplicht om het koppel uit elkaar te halen. 's Namiddags werd er een nieuwe poging ondernomen. Lenoir werd uit zijn cel gehaald en naar de vrouwenafdeling van de gevangenis gebracht, waar zijn vrouw verbleef. Daar werd hij ontvangen door de Zusters bij wie hij in het bijzijn van zijn vrouw een kop koffie kon drinken. Dezelfde dag vroeg Lenoir aan Van Driessche, die een hoge functie uitoefende binnen de gevangenis en die ook een verslag naar de Archiefcommissie verzond, of hij zijn vrouw niet wilde

[18] "Extrait du rapport dressé par Van Driessche, 26/12/1919", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 9.
[19] "Rapport de Madame Vve Lenoir F., 14/01/1920", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 11B
[20] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 89.
[21] "Déposition de Alph. Morel de Westgaver, 14/02/1920", ARA, FASP, P47, Map 2, clas, 9.
[22] Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin*, II, nr. 12, Avril 1920, pp. 8-10.

vrijlaten. Van Driessche moest dit natuurlijk weigeren. "*Sa dernière heure sonna malheureusement bientôt* (…)."[23]
Lenoir werd tussen twee Duitse politieagenten naar de poort van de gevangenis gebracht, waar de celwagen al klaar stond. Op straat had zich een grote schare mensen gevormd voor de gevangenis. Een Duitse politieagent snauwde de menigte toe dat ze zouden terechtstellen, waarop het bijeengekomen volk uiteenstoof. Van Driessche en enkele bewakers hadden post gevat bij de ingang van de gevangenis. Hoewel het al enige tijd geleden was, herinnerde Van Driessche zich de beelden nog heel goed: "*Avant de passer dans l'auto, il se retourna vers nous, surveillants belges, et enleva son chapeau en signe de dernière reconnaissance.*".[24]

Over de laatste momenten voor de executie en over de executie zelf bestaan er verschillende versies. Bartsoen schreef dat de executie van Lenoir "*l'objet de toutes les conversations*" was. Zijn versie is gelijkaardig aan die van het *Bulletin*. De versie van Virginie Loveling daarentegen toont enkele merkwaardige verschillen. Bartsoens versie zou uit de mond van advocaat Boddaert zelf komen. Hij schreef ("*détail horrible*") dat Lenoir bij het binnenkomen van de Schijfschieting de lijkwagen al zag staan en dat zijn doodskist "*était placé à coté du poteau d'exécution!...*".[25] Het *Bulletin* geeft een gelijkaardig verslag.[26]
Loveling vertelt een ander verhaal, samengesteld uit verschillende bronnen: "*de eenen zeggen*", "*anderen vertellen*", "*een ooggetuige*", "*het gerucht loopt*"… . Haar informatie lijkt minder betrouwbaar te zijn dan die van Marc Barstoen. Zo schreef ze bijvoorbeeld dat de terechtstelling plaatsvond op 15 april, terwijl het eigenlijk 14 april was. Zo schreef ze dat hij veroordeeld was omdat hij Duitse treinboekjes aan de geallieerden had bezorgd.[27] Ze schreef ook dat de lijkwagen met de kist pas arriveerde nadat Lenoir in de Schijfschieting was aangekomen. Ook de kist zou pas na de executie te voorschijn gehaald zijn, en dus niet naast de executiepaal gezet zijn.[28]

---

[23] "Extrait du rapport dressé par Van Driessche, 26/12/1919", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 9.
[24] idem
[25] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 90.
[26] Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin*, II, nr. 12, Avril 1920, pp. 8-10.
[27] Een verteller had waarschijnlijk ergens opgevangen dat Lenoir uurregelingen van treinen doorspeelde aan de geallieerden. Hij of zij maakte hier *Duitse treinboekjes* van, terwijl het eigenlijk ging, zoals in de inleiding van deel 1 al aangehaald, om spoorwegobservatie dat vrij onregelmatig was en zeker niet in een treinboekje werd samengesteld.
[28] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood, Virginie Lovelings dagboek 1914-1918* (Gent, 1999), pp. 205-206.

Over de executie zelf heeft haar verhaal meer overeenkomsten met het verhaal in het *Bulletin*. Zo schreef ze, dat de Duitse officier alvorens Lenoir te blinddoeken hem vroeg om zijn medeplichtigen bekend te maken. "*Neen, leve de België, leven de verbondenen, leve de Koning!*", was het antwoord van Lenoir. "*Vuur werd gegeven. Een veelvoudige knal weerdreunde oorverdoovend in onmiddelijke nabijheid. Lenoir viel op zijde en lag in het zand. Een duitsche dokter naderde, boog over hem, richtte zich weder op en knikte. Toen trad een soldaat vooraan en loste nog een schot op zijn linker slape af. Een roode straal sprong in de hoogte en viel neder op het gelaat, waarvan hij afgudste. De soldaat, die het genadeschot gegeven had, trok den blinddoek heel af en wreef hem over het bebloed gelaat, net als een varkensslachter met een stroowisch een bebloeden kapblok afwrijft.*"[29]
In het *Bulletin* gaan ze ook dieper in op de executie zelf. Lenoir zou zich niet hebben laten blinddoeken, zoals Loveling wel beweerde, maar in deze versie wordt er ook "*au moment suprême*" aan Lenoir gevraagd om zijn medeplichtigen bekend te maken. "*Fusillez-moi! Vive la Belgique! Vive les Alliés! Vive le Roi!*", was het antwoord van Lenoir, waarna de officier het bevel tot vuren gaf.[30]
Of de Duitse officier inderdaad het bevel gekregen had om Lenoir nog een laatste kans te geven is niet zeker. Geen enkel andere verhaal over een executie die plaatsvond in Gent maakt gewag van zo'n 'last call'. Lenoirs weduwe schreef in haar verslag dat "*les bandits*" voor de executie hem het nog een laatste keer vroegen.[31] Vóór de executie kan evengoed nog in de gevangenis geweest zijn. Het is dus niet zeker.
Ook over de laatste woorden bestaat er enige twijfel. Zijn weduwe beweerde in haar verslag dat het was: "*Vive le Roi vive la Belgique*". Het *Bulletin* voegde er "*Fusillez-moi*" en "*Vive les Alliés*" aan toe. Hetzelfde deed Loveling, weliswaar in het Nederlands, maar dan zonder de "*Fusillez-moi*". Dit laatste lijkt mij eerder onwaarschijnlijk te zijn en is waarschijnlijk een toevoegsel van de schrijver (die ondertekende met *Judex*) van het stukje in het *Bulletin* om de moed en heldendaden van Lenoir in de naoorlogse heldenverf te zetten.

Joppard die na het proces in Gent naar Duitsland werd overgebracht als "*indésirable*" werd opnieuw berecht. Dit gebeurde op vraag van de Gentse Etappen-Kommandantuur. Hoe dit mogelijk was is niet bekend. Ook de Archiefcommissie had hier geen antwoord op. Had er iemand beroep

[29] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, pp. 205-206.
[30] Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin*, II, nr. 12, Avril 1920, pp. 8-10.
[31] "Rapport de Madame Vve Lenoir F., 14/01/1920", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 11B

aangetekend tegen het eerste vonnis? Had er iemand geoordeeld dat het proces niet volgens de regels was verlopen, en moest Joppard daarom opnieuw voor het gerecht verschijnen? Joppard werd "*wegens verspieding*" terdoodveroordeeld door een in Keulen gevestigd krijgsgerecht. Daags na de verwerping van het gratieverzoek vond zijn executie plaats.[32] Dit gebeurde in een Keulense gevangenis op 22 oktober 1915. Het vonnis werd zes dagen later in Gent bekendgemaakt door een witte aanplakbrief.[33] De avond voor zijn dood schreef hij nog een brief aan zijn moeder. Deze brief zit niet in het FASP, maar werd wel gepubliceerd in het *Bulletin*. Het is een heel korte brief, waarin hij eigenlijk zijn moeder een hart onder de riem steekt. Hij ziet de dood met goede moed tegemoet, zo schrijft hij althans aan zijn moeder. Of dit werkelijk zo was, weet niemand. Sterven moest er volgens Joppard toch ooit van komen: "*Les uns meurent au travail, les autres au plaisir, d'autres aux champ d'honneur: mois je meurs par la fatalité.*"[34]

1.2. Naoorlogs

Al tijdens de oorlog verscheen er een clandestien drukwerkje over Ferdinand Lenoir onder de titel "*Belges! Souvenez-vous!...*". Het is slechts één pagina groot. De lijdensweg van Lenoir wordt erin beschreven en de Duitse gruwel benadrukt. Het stukje is anoniem, maar is gericht aan alle Belgen, maar vooral aan de "*fonctionnaires, employés et ouvriers des chemins de fer, postes, télégraphes et téléphones*". Zij werden opgeroepen om Lenoir te herinneren. Omdat de anonieme schrijver zich richt naar mensen uit het trein-, post- en communicatiewezen, is het vrij waarschijnlijk dat het om iemand gaat uit de omgeving van Lenoir zelf. Lenoir werkte bij de spoorwegen. Het is dus best mogelijk dat het om een collega, een ondergeschikte, of zijn chef gaat, die dan eventueel iets te maken had met de clandestiene pers. De tekst eindigt als volgt: "*Son nom mérite de figurer à côté de ceux des soldats tombés sur le champs d'honneur pour la défense du territoire. Lorsque la Belgique sera libérée, nous comptons bien qu'un monument viendra rappeler la mémoire du fonctionnaire intègre et zélé, de l'ardent patriote, du héros que fut FERDINAND LENOIR*".[35]

---

[32] In zijn afscheidsbrief schreef hij dat zijn gratieverzoek verworpen was. Meestal volgde de executie de volgende dag, waarschijnlijk was dit hier ook het geval.
[33] "Bekendmaking executie, 28/10/1915", ARA, FASP, P47, Map 2, clas. 14.
[34] Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin*, II, nr. 12, Avril 1920, pp. 8-10.
[35] « Souvenez-vous Lenoir, clandestien drukwerk, 1915", ARA, FASP, P45, Map 2, Fusillés.

1.2.1. Naar Jette

Lenoir werd op 13 april 1919 ontgraven op de Westerbegraafplaats in Gent. Die dag werd hij met gepaste eer naar zijn woonplaats Jette bij Brussel overgebracht waar hij herbegraven werd. Over deze plechtigheid is er spijtig genoeg geen verslag te vinden in het FASP. Ook het *Bulletin* blijft hier in gebreke. In de documentatie van het *Oord der Gefusilleerden* heb ik een foto teruggevonden van deze plechtigheid. De lijkkist van Lenoir, geflankeerd door vier mannen in uniform, vermoedelijk personeel van de spoorwegen, wordt omgeven door rouwkransen. Rechts op de foto staan er een aantal vaandels. Adolf Buyl, zijn medewerker bij de dienst VDB staat, volgens de tekst op de achterkant van de foto, tussen de aanwezigen rechts op de afbeelding. Deze scène speelde zich af op de Westerbegraafplaats, in afwachting van het verdere vervoer naar Jette.

Afbeelding 2: de plechtigheden op de Westerbegraafplaats in Gent, 13/04/1919.

1.2.2. In Jette

Het bovenvermelde clandestiene drukwerkje rekende erop dat er na de oorlog een monument ter ere van Lenoir zou worden opgericht. Deze wens werd ingewilligd. In 1920 werd zijn grafmonument op de begraafplaats van Jette geplaatst.

Vandaag staat het monument er nog steeds. Opvallend is dat het niet bij de andere oorlogsslachtoffers te vinden is. Het neemt een aparte plaats in: het gedenkteken staat op een kruispuntje van twee wandelpaadjes op een centrale plaats op het oudere gedeelte van de begraafplaats. Het is heel goed onderhouden en is omgeven door veel groen.

Het monument bestaat uit een grote witte gedenksteen met bovenop een levensgrote figuur die een treurende vrouw voorstelt, die haar linkerarm op haar borst houdt en de rechterarm uitsteekt. In haar hand heeft ze een krans vast.

Op de witte steen staat in reliëf de beeltenis van Lenoir. Daaronder staan de inscripties.

Op de zijkant van het monument staat er te lezen: "*Plutôt la mort que la dénonciation*". Dit is een verwijzing naar het heldhaftige gedrag van Lenoir tijdens zijn ondervragingen en proces. De klimop die op de zijkant van het monument zich een weg naar boven zoekt, bedekt echter een gedeelte van de tekst. De letters aan deze kant van het monument zijn helemaal niet goed leesbaar, omdat, in tegenstelling tot de rest van het monument, de letters nooit zijn bijgeverfd.

Aan de achterkant staat er: "*Erigé par souscription publique 1920*". Het gedenkteken is dus tot stand gekomen dankzij de financiële steun van de lokale bevolking, waarschijnlijk door middel van een geldinzameling.

Afbeelding 4: detail van het grafmonument van Lenoir, Jette.

Afbeelding 3: grafmonument van Lenoir, Jette.

Als je vandaag de naam Ferdinand Lenoir intypt op een zoekmachine op het internet krijg je bij de eerste twintig 'hits' alleen maar verwijzingen naar een straat in Jette: de Ferdinand Lenoirstraat.[36] Lenoir werd dus ook vereerd met een straatnaam. Deze bevindt zich in het centrum, maar is een vrij onopvallende straat. Het is een zijstraat van een bredere laan die Jette kruist. De straatnaambordjes zijn vrij recent, en geven geen extra gegevens over Lenoir. In het begin van de straat echter is er onder één van de straatnaambordjes een

[36] Of de *rue Ferdinand Lenoir*.

extra bordje bevestigd met extra informatie over Lenoir: "*Fusillé par l'ennemi en 1915 – Gefusilleerd door de vijand in 1915*". Het is niet veel, maar hierdoor kan een geïnteresseerde voorbijganger Lenoir toch al een beetje plaatsen in zijn historische context. (Hij was geen politicus of staatsman van de 19de eeuw, maar hij werd gefusilleerd door de vijand in 1915.) Voor de executie is er echter geen precieze datum of plaats of reden bekend. Ook het woordje *vijand* is nogal vaag. De kans bestaat dat het bordje, dat toch van vrij recente tijd is, om politieke redenen geen vijand nader wil aanduiden. Het gebruik van *de Duitsers*, *les boches*, *les barbares*,… kan hier bewust vermeden zijn. De vijand van 1915 is vandaag niet meer de vijand. De toelichting die een vroeger of het originele bordje gaf, kan misschien helemaal anders geweest zijn.

Afbeelding 5: straatnaambordje Ferdinand Lenoirstraat, Jette.

Het lokale oorlogsmonument dat vooraan op de begraafplaats prijkt, bevat helemaal geen namen. De slachtoffers van de twee wereldoorlogen hebben elk rond het oorlogsmonument een aparte herinneringssteen gekregen, met wat meer uitleg en een foto. Lenoir staat hier logischerwijs niet bij, omdat hij een apart grafmonument kreeg.

De herinnering aan Lenoir is dus nog goed zichtbaar aanwezig in Jette. Er is een straat naar hem genoemd, en zijn grafmonument staat op een opvallende, goed zichtbare plaats op de begraafplaats. Verder werd Lenoir nog in enkele naoorlogse publicaties[37] aangehaald, nadat hij al eerder in de clandestiene pers werd bejubeld en herdacht.

Beknopt organisatieschema van de dienst VDB (Lenoir):

[37] O.a. in J. Nysten, *Comment ils meurent* (Liége, s.d.), p. 209. Ook in het *Bulletin* werden er twee artikels over hem gepubliceerd ('Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin*, II, nr. 12, Avril 1920, pp. 8-10. en 'Ferdinand Lenoir', in: *Bulletin*, II, nr. 13, Mai 1920, pp. 1-2. Dezelfde artikels zijn ook terug te vinden in: Hubert Depester, *Nos Héros & nos Martyrs de la Grande Guerre* (Tamines, 1926), pp. 94-96.

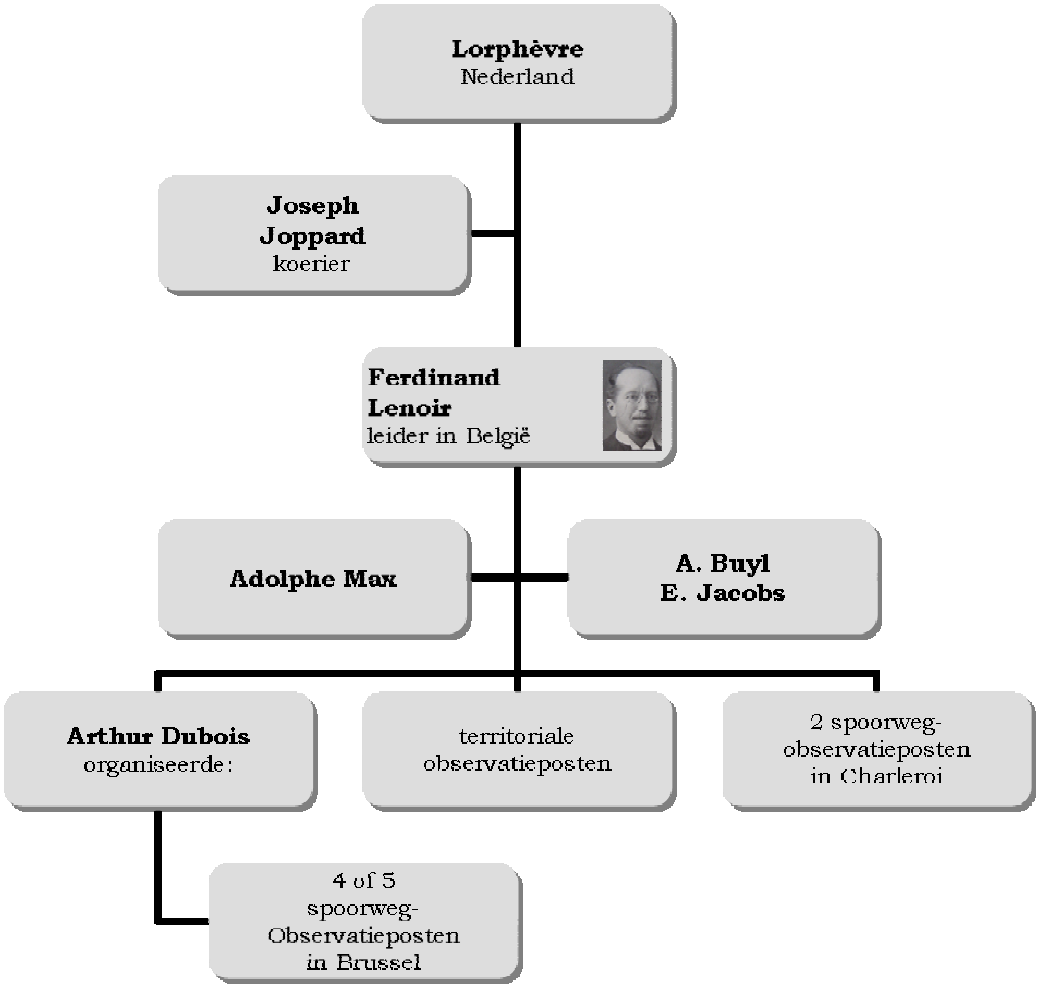

Afbeelding 6: beknopt organisatieschema, dienst VDB.

2. De dienst Xavier: vier executies in april 1916, vijf in september 1917 en één in oktober 1918

Bij het uitbreken van de oorlog vluchtte **Jozef De Zutter** naar het neutrale Nederland. Daar kwam hij in contact met de organisatie van Wallinger, die de inlichtingendiensten van het Britse Algemeen Hoofdkwartier verzorgde. Hij werd gevraagd om vanuit Nederland een netwerk in het bezette België te installeren. Onder het pseudoniem 'Xavier' begon hij samen met **Adhémar Van de Woestyne** ('Raoul') de werkzaamheden. Enkele opeenvolgende diensten zagen het leven. In totaal zouden er ongeveer tachtig mensen voor *Xavier* gewerkt hebben. Tien werden geëxecuteerd, twee overleden in de gevangenis en één werd gedood aan de draad.[38]

2.1. Dienst Franz Bull

2.1.1. Oorlog

De twee broers van Adhémar Van de Woestyne, **Edgard**, een spoorwegbeambte, en **Edmond** waren in het bezette België gebleven. In juni 1915 werd Edgard gerekruteerd om een spionagedienst op te richten. Hij installeerde verschillende observatieposten. In Tielt werd er een spoorwegobservatiepost opgericht, die het treinverkeer op de lijn Tielt-Ingelmunster in het oog hield. **Alphonse Matthys** en **Achille De Craemer** waren hiervoor verantwoordelijk. Zes anderen waren verantwoordelijk voor territoriale observatie in de streek van Tielt en Lichtervelde. De twee belangrijkste pionnen waren **Aloïs Van Keirsbilck** (die tevens de leider was van de hele Tieltse organisatie) en **Alfons Vermeersch**.[39] Vermeerschs weduwe deed uitgebreid verslag aan de Archiefcommissie over het wedervaren van haar man: "*inkomen en vertreken der vliegmachienen* (…) *het uitvaren der ottomobiels* (…) *de bureau van de stad Tielt* (…) *het in en uitkomen der troepen, toen hij niet veel werk meer had in de stad ging hij naar de omliggende dorpen om te zien wat er daar beruste.*" 's Avonds maakte hij zijn rapporten op en zijn vrouw bracht ze naar Van Keirsbilck.[40] Alle rapporten uit het Tieltse werden bij hem verzameld. Van Keirsbilck vertrouwde ze toe aan

[38] "Les Services Xavier", ARA, FASP, P27, Map 1.
[39] idem
[40] "Verslag weduwe Vermeersch aan Archiefcommissie, s.d.", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas. 8/9.

collega-conducteurs of machinisten van de Buurtspoorwegen op de lijn Tielt-Watervliet (op een steenworp van de Nederlandse grens).[41] Een krantenartikel, verschenen in *De Witte Kaproen* van 20 april 1919 schreef een bomaanslag door "*de Engelschen vliegers*" op de Duitse keizer toe aan Van Keirsbilck. Hij zou alle gegevens aan de geallieerden hebben doorgespeeld. Bij deze bomaanslag, kwamen twintig Duitse officieren om het leven. De keizer kwam er met de schrik vanaf.[42] Dit verhaal wordt gedeeltelijk bevestigd in de licentiaatsverhandeling van Sophie Descamps. Op 1 november 1914 dropten Britse vliegtuigen enkele bommen op Tielt. De Duitse keizer en zijn gevolgen zouden ingelicht zijn over de komst van de vliegtuigen, en op tijd zijn weggevlucht in de richting van Deinze.[43] De aanval zou hebben plaats gevonden rond 14u. Ook in het voornoemde krantenartikel staat dit. Dit krantenartikel wijst echter Van Keirsbilck aan als "informant", maar vermoedelijk was het iemand anders. Van Keirsbilck was nog niet in dienst van een inlichtingendienst, maar kon natuurlijk wel op eigen initiatief gewerkt hebben. Sofie Descamps schrijft deze actie echter toe ("*hoogstwaarschijnlijk*") aan landbouwer René David. Volgens Descamps' onderzoek lieten er geen twintig officieren er het leven bij, zoals het artikel beweerde, maar slechts één soldaat.[44]

In Gent zette Edgard Van de Woestyne drie mensen aan het werk op de spoorlijn Gent Sint-Pieters – Merelbeke en op de lijnen Gent-Brugge en Gent-Tielt. Zelf deed Edgard in Gent enkele algemene waarnemingen. In Deinze kon hij op twee mensen rekenen, die algemene waarnemingen en spoorwegobservatie verrichtten. In zijn geboortedorp Eeklo ten slotte deed zijn tante **Bertha Smitz** samen met enkele anderen territoriale observatie. Edgard Van de Woestyne deed dit niet allemaal alleen. Hij kreeg veel hulp van zijn vriend **Charles Verstraete**. De rapporten van Gent, Deinze en Eeklo werden door Edgard opgehaald. In Eeklo werden ze dan bij Van de Woestyne afgehaald door een koerier die ze naar Nederland bracht. Later bracht de koerier ze naar de grens, waar ze dan door een andere koerier over de elektrische draad werden gesmokkeld.[45]

---

[41] "Les Services Xavier", ARA, FASP, P27, Map 1.
[42] 'Onze helden-martelaars, Aloïs Van Keirsbilck van Thielt.' in: *De Witte Kaproen, Pennetrekken*, V, nr. 16, 20 april 1919, p.2.
[43] Sofie Descamps, *Tielt: bezette stad tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling aan de RUG) (Gent, 1998-1999), pp. 52-53.
[44] Sofie Descamps, *Tielt: bezette* …, pp. 52-53.
[45] "Les Services Xavier", ARA, FASP, P27, Map 1.

Rond kerstmis 1915 ging het met één van deze verzendingen mis. Bertha Smitz vertelde in haar rapport aan de Archiefcommissie de *oorzaak*. Een koerier die de tram had genomen tussen Eeklo en Watervliet, (hoewel het hem afgeraden was door Edgard Van de Woestyne) kreeg te maken met een controle. Hij probeerde alles nog weg te moffelen, maar alle documenten werden gevonden door de Duitse controleurs.[46] "*nu daar alles onder valschen naam onderteekent was wisten zij nog geen rechten dader*", schreef Vermeersch' weduwe aan de Archiefcommissie. Zij bevestigde het verhaal in haar rapport aan de Archiefcommissie.[47] De rapporten, onder valse naam, hebben op de één of andere manier tot een arrestatie geleid. Hoe het komt is niet duidelijk. De weduwe van Van Keirsbilck schreef in haar rapport dat er misschien "*quelque chose de trop*" gezegd is geweest tegen een Duitser aan de grens.[48] In ieder geval moet er ergens iemand onvoorzichtig geweest zijn. De eerste week van januari werden bijna alle leden van de dienst aangehouden. De eerste was Alphonse Matthys. Over hem is de documentatie eerder beperkt omdat zijn weduwe nooit een verslag heeft ingezonden bij de Archiefcommissie. Hij werd in de nacht van 1 op 2 januari uit zijn bed gehaald door de Duitse politie. Samen met zijn vrouw werd hij "*in otto*" naar de gevangenis van Gent gebracht.[49] Spijtig dat niemand wist dat Matthys en zijn vrouw waren aangehouden, schreef Vermeersch' weduwe, "*anders waren zij al partie*." Hetzelfde gebeurde dus één dag later met Alfons Vermeersch. Ook hij "*wierd hier van zijn bede gehalt van 8 personen, en gendarmen*" De "*gendarmen*", waarschijnlijk de Duitse *polizei*, voerden Alfons Vermeersch weg. De andere acht personen, waarschijnlijk de Duitse geheime politie in burger, bleven in de Kortrijkstraat in Tielt en doorzochten het hele huis. Ze vonden niets, waarop ook zij weggingen.[50] Twee dagen later werd Aloïs Van Keirsbilck aangehouden door drie leden van de Duitse geheime politie in burger. Enkele minuten nadat Van Keirsbilck terug thuis was van het werk, vielen zij bij hem binnen. Dit was op 4 januari.[51] De Tieltse post was opgerold. In de nacht van 4 op 5 januari werd ook de chef van de dienst in België, Edgard Van de Woestyne aangehouden. Iedereen werd in de gevangenis van Gent

[46] "Verslag Bertha Smitz over Edgard Van de Woestyne aan Archiefcommissie, 25/08/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas 11.
[47] "Verslag weduwe Vermeersch aan Archiefcommissie, s.d.", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas. 8/9.
[48] "Verslag weduwe Van Keirsbilck, 25/05/1923", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossiers des Fusillés.
[49] "Verslag weduwe Vermeersch aan Archiefcommissie, s.d.", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas. 8/9.
[50] idem
[51] "Verslag weduwe Van Keirsbilck, 25/05/1923", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossiers des Fusillés.

opgesloten, en allen mochten bezoek ontvangen. Vermeersch' vrouw mocht hem na acht dagen al bezoeken. Tijdens haar bezoek werd ze even ondervraagd, maar na korte tijd mocht ze vertrekken, "*met de woorden dat mijn man Duischland veraden had.*" Angstig thuisgekomen, werd het huis nogmaals doorzocht, maar er werd weer niets gevonden. Met grote regelmaat bleef de Duitse geheime politie huiszoekingen verrichten, een vorm van psychologische terreur. "*zoo is de tijt imer voort gegaan*" schreef de weduwe van Vermeersch aan de Archiefcommissie.[52]

Over de ondervragingen is eigenlijk niets geweten, behalve dat Van de Woestyne er zwaar mishandeld werd.[53] Interessant is om zien dat twee bronnen (onafhankelijk van elkaar) bijna identiek hetzelfde schrijven…over een andere persoon. Zo werd er in het voornoemde krantenartikel beweerd dat Van Keirsbilck tijdens de ondervragingen en tijdens het proces geen woord zei. "*Beloften en folteringen werden gebruikt om zijn medehelpers te ontdekken. Doch Van Keirsbilck nam alle schuld op zich en loochende, als men hem confronteerde met zijn kamaraden, dezen te kennen of er mede in betrekking te zijn geweest. Meer dan 30 personen* (…)*, danken hem het leven of de vrijheid.*"[54] Bertha Smitz schreef in haar verslag over Edgard Van de Woestyne: "*Zijne brieven welke hij schreef uit zijne cel getuigen van een ziel met overgroot geloof een heldhaftige wilskracht en van een onverschokken moed ook al zijne gevangene medegezellen getuigen van zijn heldhaftig gedrag en velen van hen beweren hunne vrijheid en hun leven aan hem te danken hebben.*"[55] Beide mannen werden dus voorgesteld of herinnerd als grootse redders. In het geval van Aloïs Van Keirsbilck, is er sprake van een zeker overdrijving, omdat er voor de posten in Tielt slechts negen mensen werkten, waaronder Matthys, Vermeersch en hijzelf. In het krantenartikel wordt er ook een naam (apotheker Wostyn) genoemd, die nergens in het FASP te vinden is. Hij wordt wel aangehaald in de licentitaatsverhandeling van Sofie Descamps over Tielt in de Eerste Wereldoorlog. Wostyn werd vrijgesproken.[56] Had dit te maken met de bewering dat Van Keirsbilck alles op zich nam? Of kwam het doordat Wostyn helemaal

[52] "Verslag weduwe Vermeersch aan Archiefcommissie, s.d.", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas. 8/9.
[53] "Rapport dressé par M. Van Driessche, 26/12/1919", ARA, FASP, P144, Farde II.
[54] 'Onze helden-martelaars, Aloïs Van Keirsbilck van Thielt.' in: *De Witte Kaproen, Pennetrekken*, V, nr. 16, 20 april 1919, p.2.
[55] "Verslag Bertha Smitz over Edgard Van de Woestyne aan Archiefcommissie, 25/08/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas 11.
[56] Sofie Descamps, *Tielt: bezette …*, p. 71.

niets met deze spionagedienst te doen had (misschien wel met een andere)? Door het ontbreken van de naam Wostyn in het FASP denk ik eerder aan deze laatste mogelijkheid. Vanwaar de auteur (spijtig genoeg anoniem) van het artikel zijn mosterd heeft gehaald, is niet geweten. Het besproken rapport van Berhta Smitz daarentegen is iets bescheidener, maar toch.
Het ontbreken van eersterangsinformatie over het proces, dat plaats vond op 28 en 29 februari 1916, maakt het geheel nog moeilijker. De Gentse advocaat Boddaert verdedigde Van Keirsbilck.[57] Of Boddaert ook de anderen verdedigde is niet geweten. Bertha Smitz had het in haar rapport over de verdediger van Edgard: advocaat Maenhout, "*welke niet is mogen op het tribunal verschijnen*".[58] Verschillende straffen werden uitgesproken. Zes mannen werden veroordeeld tot dwangarbeid variërend van tien tot vijftien jaar. Vier anderen werden ter dood veroordeeld: Edgard Van de Woestyne, Aloïs Van Keirsbilck, Alphonse Vermeersch en Alphonse Matthys.[59]

Onmiddellijk na de veroordeling, diende de vrouw van Vermeersch een genadeverzoek in.[60] Of ook de anderen zo'n verzoek indienden is niet geweten. Geen enkel verslag of rapport maakt er gewag van. Na de veroordelingen werd er ook bezoek toegestaan. De avond voor de executies mocht Vermeersch' vrouw op bezoek komen. Zij wist echter niets af van de nakende dood van haar man. Hij zei haar immers naar Duitsland gestuurd te worden.[61] Het genadeverzoek was geweigerd. 's Avonds schreef hij zijn laatste brieven, gericht aan zijn vrouw en kinderen. Hierin nam hij uitgebreid afscheid, gaf hij enkele raadgevingen, hoopte hij dat zijn "*vuriegste wens*" mag uitkomen, dat zijn kinderen in "eer en deugt" opgroeien. Ondanks de vrij eenvoudige schrijftaal in zijn brief staan er hier en daar toch enkele zinsneden in, waarover hij lang moet nagedacht hebben. Zo schreef hij: "*ik, ik sterve geerne voor 't welzijn van ons geliefde stukje land, die ik met hert en ziel beminde, en uit mijn graf zal imer den dauw stijgen, dat het mij niet spijt mijn bloed vergotten te hebben voor recht en vrijheid.*". Hoewel de verwerping van het gratieverzoek hem zwaar bedroefde, leek hij te

[57] "Verslag weduwe A. Van Keirsbilck, 25/05/1923", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossiers des Fusillés.
[58] "Verslag Bertha Smitz over Edgard Van de Woestyne aan Archiefcommissie, 25/08/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas 11.
[59] "Afschrift van bekendmakingsaffiche, Franstalig", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas. 8/9.
[60] "Verslag weduwe Vermeersch aan Archiefcommissie, s.d.", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas. 8/9.
[61] idem

berusten in de dood: "*Nu is den angstigen nacht verdweenen zonder rusten en nu verlang ik te sterven en bij den Heer te rusten.*"[62]

Ook de anderen ontvingen geregeld bezoek. Edgard Van de Woestynes vrouw en kinderen kwamen regelmatig langs, tweemaal per week. Op 6 april mochten ze een keertje extra op bezoek komen, waarom werd hen niet verteld. Ook Edgard Van de Woestyne wist van niets. Toen zijn familie weg was, kreeg hij te horen dat hij de volgende dag zou terechtgesteld worden. 's Avonds schreef hij nog een brief naar zijn vrouw en kinderen. Bertha Smitz schreef over die afscheidsbrief: "*Zijne laatste afscheidsgroet* (…) *getuigen genoeg van zielsgrootheid van zielesmart en van lijden van eenen held en martelaar en wat moet het laatste uur, het laatste ogenblik wezen van eenen voor het Vaderland geofferden echtegenoot en vader, de laatste stonden, hunne dood te gemoet ziende biddende en vergiffenis van zijne beulen, den kreet uitgalmende voor God, Vorst en Vaderland.*"[63] De afscheidsbrief is spijtig genoeg niet bewaard in het FASP, maar de Franse vertaling ervan is wel gepubliceerd in het naoorlogse *bulletin* van de *Fédération des Prisonniers Politiques de la Guerre*. Zijn brief is gericht aan de familie. Het lange wachten op de uitslag van het gratieverzoek vond hij kwellender dan de dood in de ogen te moeten kijken. Ook het katholieke motief is hier prominent aanwezig. Voor zijn kinderen had hij een speciale wens: "*ne leur parlez pas actuellement de leur infortuné père; laissez à l'avenir la tâche de leur narrer mon triste lot*". In zijn laatste wil bevestigde hij nogmaals dat zijn kinderen pas later mogen ingelicht worden "*waarvoor hun ongelukkige Vader veroordeeld is, dat ze met geen schaamte, maar met eer, mijnen naam mogen dragen*".[64] Verder volgden nog wat raadgevingen en kleine verzoekjes, maar ook zijn laatste wil of testament. De Nederlandstalige versie is overgenomen in *De Eecloonaar* van zondag 16 maart 1919.[65] In dit testament verdeelde hij zijn hebben en houden, maar hij had één speciale wens die ook al in zijn brief naar boven komt. Hij wou na de oorlog op een "*place modeste et tranquille au sein de la terre bénite d'un cimetière flamand*" begraven worden. Hij was blijkbaar bevreesd dat hij ter plaatse zou begraven worden na zijn executie, en daar zou blijven liggen. De begraafplaats is immers ook gewijde Vlaamse grond. In zijn

[62] idem
[63] "Verslag Bertha Smitz over Edgard Van de Woestyne aan Archiefcommissie, 25/08/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas 11.
[64] 'Voor't Vaderland geofferd. Edgard Van de Woestyne', in: *De Eecloonaar*, nr. 3402, zondag 23/03/1919, p. 1.
[65] 'Voor't Vaderland …', in: *De Eecloonaar…*, p. 1.

testament verduidelijkte hij de zaken enigszins. Zijn familie moest proberen de toestemming te krijgen van de Duitse overheid om over het lijk te beschikken, om het naar Eeklo te brengen waar het dan kon worden begraven "*op ons gezegend kerkhof van Eecloo*". Indien dit niet zou lukken, moest zijn voorlopige graf gemarkeerd worden met een klein kruis, om na de oorlog in alle anonimiteit te worden herbegraven in Eeklo. Ook een misviering moest worden opgedragen aan hem, "*zoo gauw mogelijk*".[66] Zijn lijk zou pas na de oorlog worden overgebracht naar zijn geboortedorp Eeklo.

Ook Van Keirsbilck kon in de gevangenis bezoek ontvangen. Zijn schoonzus kwam regelmatig langs. Een andere schoonzus die Gent woonde, mocht hem te eten brengen. Ook hij schreef enkele brieven aan zijn familie. Een eerste heel kort briefje met een woord van dank en een afscheidswoord was bestemd voor zijn schoonbroer –en zussen. In de andere, langere brief, die bedoeld was voor zijn vrouw en kinderen, vraagt hij zijn vrouw om vergiffenis. Verder werd er in de brief vooral naar God en bidden verwezen: een héél katholiek geïnspireerde brief waarin Van Keirsbilck hoopt later weer met zijn vrouw verenigd te worden. Hun derde kind, *Simonneke* werd geboren op 5 april, twee dagen voor de dood van Van Keirsbilck. Hier werd dieper op ingegaan in het voornoemde krantenartikel, maar ook zijn weduwe bevestigde dit in haar rapport aan de Archiefcommissie.[67]

's Morgens, even voor zeven uur op 7 april 1916 werden de vier mannen naar het lokaal van de Gentse Schijfschieting in de Godshuizenlaan gebracht. Edgard Van de Woestyne rookte voor het vertrek nog zijn sigaar.[68] Even na hun aankomst in de schijfschieting stonden ze voor het vuurpeloton. Alöis Van Keirsbilck liet zich niet blinddoeken. "*Geen Duitscher legt een hand op mij. 'k Heb moed genoeg om te sterven voor mijn land.*", schreef men over hem in het krantenartikel.[69] Ook zijn weduwe bevestigde dat hij niet geblinddoekt werd. Vanwaar de krant en de weduwe hun informatie hebben gehaald is niet geweten. Baseerde de weduwe die haar rapport pas in maart 1923 instuurde zich op het krantenartikel dat al verschenen was in mei 1919? Of heeft de anonieme schrijver zich gebaseerd op gegevens van de weduwe? Misschien

[66] 'Le Martyr des deux frères', in: *Bulletin*, III, nr. 25, Mai 1921, pp. 1-3.
[67] "Verslag weduwe Van Keirsbilck, 25/05/1923", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossiers des Fusillés.
[68] "Rapport dressé par M. Van Driessche, 26/12/1919", ARA, FASP, P144, Farde II.
[69] 'Onze helden-martelaars, Aloïs Van Keirsbilck van Thielt.' in: *De Witte Kaproen, Pennetrekken*, V, nr. 16, 20 april 1919, p.2.

kwamen deze inlichtingen van de Duitse priester die de laatste nacht van de veroordeelden met hen heeft doorgebracht. Toevallig was ook zijn naam Van Keirsbilck. Vierentwintig soldaten deden die dag dienst in het vuurpeloton.
Virginie Loveling schreef op zondag 9 april in haar dagboek: "*Gisterenmorgen op klokslag 5 scheurde een hevige losbranding de lucht en nu wordt het nieuws gefluisterd, dat op dat oogenblik vier mensen in de Schijfschieting gefusilieerd zijn, waaronder een Eecloonaar.*"[70] De dag en het uur zijn verkeerd, maar het is niet ondenkbeeldig dat Loveling inderdaad het uitvoeren van de straf gehoord heeft. Op zaterdag 15 april las Loveling de namen van de terechtgestelden af "*op de hoeken van de straten*".[71] Nog enkele dagen later kreeg ze een ooggetuigenverslag te horen. Van de vier mannen die op een rij stonden liet er zich één niet blinddoeken. Dit zal Aloïs Van Keirsbilck geweest zijn. "*Hij had zijn frak en vest geopend en blikte starrelings naar het zich gereed stellend peloton. Eene groote, een enkele slag, die daverend weergalmen wekte en…allen lagen ze op den grond. Warm werden ze in de gereed staande kisten gelegd en naar het kerkhof gevoerd…*"[72]

Tegen de middag van 7 april 1916 was weduwe Vermeersch al op de hoogte van de dood van haar man. Duitse politieagenten waren haar komen verwittigen.[73] Iets meer gedramatiseerd is het verhaal van de pas bevallen weduwe van Van Keirsbilck. Het werd beschreven in voornoemd krantenartikel. De kledij van Van Keirsbilck werd in het huis binnengesmeten, zonder een woord te zeggen. "*Dat was de manier, waarop de Duitsche barbaren, de jonge vrouw en moeder,* (…) *van den dood van haar man wilden inlichten.*" De aanwezige baker verstopte de kleren voor de weduwe, maar die kwam al gauw alles te weten: "*En de jonge moeder was uit haar lijdensbed opgestaan en zat aan het venster. De jonge Aprilzon speelde door de ruiten. En de klokken van Thielt bimbamden een zwaren rouwzang. In dichte scharen trokken de Thieltenaren naar de kerk, waar een dienst voor de drie Thieltsche helden-martelaars zou plaats grijpen. En plots wordt een floers van haar geest gescheurd; en zij neemt de hand der baker vast, en gilt: « Voor wie luiden de doodsklokken? Voor wie gaat heel de stêe naar de kerk? Waarom bekijken al die menschen mij zoo? Is Aloïs misschien doodgeschoten? Zeg het mij, of ik loop de straat op. » En dan vernam de jonge*

[70] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, p. 421
[71] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, p. 422
[72] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, pp. 426-427
[73] "Verslag weduwe Vermeersch aan Archiefcommissie, s.d.", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, Clas. 8/9.

vrouw het, dat haar man als held gevallen was."[74] In hoeverre het artikel juist is, is niet bekend. Er zijn geen gegevens voorhanden om het verhaal te bevestigen, of te ontkrachten. Dat er een mis werd opgedragen aan de drie terechtgestelde Tieltenaren dezelfde dag van de executie, valt te betwijfelen. Het zou te snel na hun dood geweest zijn, dat de hele Tieltse bevolking al op de hoogte was van de dood en dan nog eens in "*dichte scharen*" richting kerk trok om een viering bij te wonen. Deze zou snel onderbroken zijn door de Duitse bezetter, die dit soort van vaderlandse activiteiten niet duldde.

2.1.2. Naoorlogs

Afbeelding 7: plechtigheden Westerbegraafplaats Gent, 27 april 1919.

Na de oorlog, wanneer de Duitse bezetter het land in een spoedtempo had verlaten, waren vaderlandse activiteiten natuurlijk een officieel gegeven. De plechtige overbrenging van de drie Tieltse gefusilleerden moest een grootse bedoening worden. Enkele kranten riepen de Tieltenaren op tot deelname in de plechtigheden. *De Nieuwe Tijd* gaf haar lezers een bijlage, met daarop de namen en de foto's van de drie gefusilleerden, met als achtergrond de Belgische vlag met daarop het Tieltse wapenschild. De datum van hun overlijden, en de datum van de "*overbrenging van de lijken, begrafenis en huldebetooging*" stonden er ook op. Het was getiteld: "*Hulde aan onze Helden!…*". De auteur van het al enkele malen geciteerde artikel over Aloïs Van Keirsbilck in 'De Witte Kaproen' van 20 april 1919 was ervan overtuigd dat Tielt "*aan zijn drie helden-martelaars een koninklijke begrafenis zal bezorgen.*" Volgens de anonieme schrijver werd er vanuit het gemeentebestuur "*weinige bezorgdheid* (…) *gedurende den oorlog voor de arme weduwen van die helden* (…) *getoond.*" Door de gefusilleerden een koninklijke begrafenis te schenken kon "*Thielt* [het] *een beetje goed maken*".[75] Een week later, op zondag 27 april 1919 was het dan zover. De lijken werden vanuit Gent naar Tielt overgebracht. Hoe de juiste volgorde was van de 'feestelijkheden' is niet duidelijk. Een artikel dat verscheen in *De Witte Kaproen*

[74] 'Onze helden-martelaars…' in: *De Witte* …, p. 2.
[75] 'Onze helden-martelaars…' in: *De Witte* …, p. 2.

van 4 mei, onder de titel 'Weldoende Tranen' is zeer beknopt. Vermoedelijk werden eerst op het kerkhof van Gent enkele lijkredes uitgesproken, waarna de drie lijkwagens naar Tielt vertrokken. De lijkredes werden uitgesproken door hoogleraar Vercoullie, en door advocaat Boddaert die "*meesterlijk den heldenmoed der door hem gefusilleerden schilderde*". Bij het voorbijtrekken van de lange stoet "*parelden weldoende tranen in duizenden oogen*". Zoals voorspeld en gehoopt werd het een "*vaderlandsche betooging, het gansche volk één hart, één ziel!*".[76] De kosten van deze heldenstoet, geraamd op 1250 frank, werden gedragen door de stad Tielt. Deze uitgaven werden echter verwerkt bij het berekenen van de oorlogsschade.[77]

Afbeelding 8: herinneringssteen Vermeersch in Kortrijkstraat, Tielt

Vandaag zijn er nog sporen van deze drie mensen terug te vinden. Ze staan alle drie alfabetisch vermeld onder de noemer 'gefusilleerden' op het lokale monument voor de Eerste Wereldoorlog. Het werd ontworpen door Karel Lateur[78] en op 6 oktober 1921 ingehuldigd. Aanvankelijk stond het monument bij de Sint-Pieterskerk in Tielt. In 1931 werd het monument verplaatst naar de Kortrijkstraat (winkelstraat), op tweehonderd meter van de voormalige woning van Alfons Vermeersch.[79] Aan de voorgevel van dat huis hangt nog steeds een herinneringsplaat.

Of de twee anderen ook een gedenksteen hebben gekregen is niet duidelijk. Het precieze adres van Aloïs Van Keirsbilck heb ik niet meer kunnen achterhalen. Voor Alphonse Matthys heb ik geen steen terug gevonden in de Sint-Michielsstraat in Tielt. De drie mannen werden na de oorlog herbegraven in Tielt. Vandaag is hun grafmonument goed onderhouden. Het ligt vlak bij de ingang, in de hoofdgang bij het binnenkomen rechts. Het is een groot stenen kruis dat schuin uit de grond omhoogsteekt. Op elke arm van het kruis is een zwart marmeren bordje gehangen met de naam, geboortedatum, overlijdensdatum en reden van overlijden. Opvallend is dat de schrijfwijzen van de namen, en de geboortedata verschillen van die in het FASP. Deze bordjes zijn

[76] 'Weldoende Tranen', in: *De Witte Kaproen*, V, 4 mei 1919, p. 2.
[77] Sofie Descamps, *Tielt: bezette …*, p. 72.
[78] Karel Lateur was de broer van Frank Lateur, beter bekend onder de naam Stijn Streuvels.
[79] Paul Vandepitte, e.a., *Van Thielt tot Tielt* (Tielt, 1975), s.p.

waarschijnlijk niet de originelen. Vermoedelijk waren de originele niet meer in goede staat en heeft men ze in de loop van de jaren 1970-80 vervangen door nieuwe. Naast elk bordje hangt de foto. Centraal op het kruis hangt de beeltenis van Jezus. Op het monument (op de onderste arm) hangt een bordje en beeltenis van Georges, de zoon van Alfons Vermeersch. Hij overleed in december 1916, enkele maanden na het overlijden van zijn vader. Hij was slechts dertien jaar oud. Hoe het komt dat hij in het gemeenschappelijke graf ligt is niet bekend, net als zijn doodsoorzaak.

Afbeelding 9: grafmonument Tieltse gefusilleerden, begraafplaats Tielt.

Over de naoorlogse herinnering aan Edgard Van de Woestyne zal ik het later hebben, wanneer ik spreek over de gebroeders Van de Woestyne.

Beknopt organisatieschema van de dienst Franz Bull (Xavier):

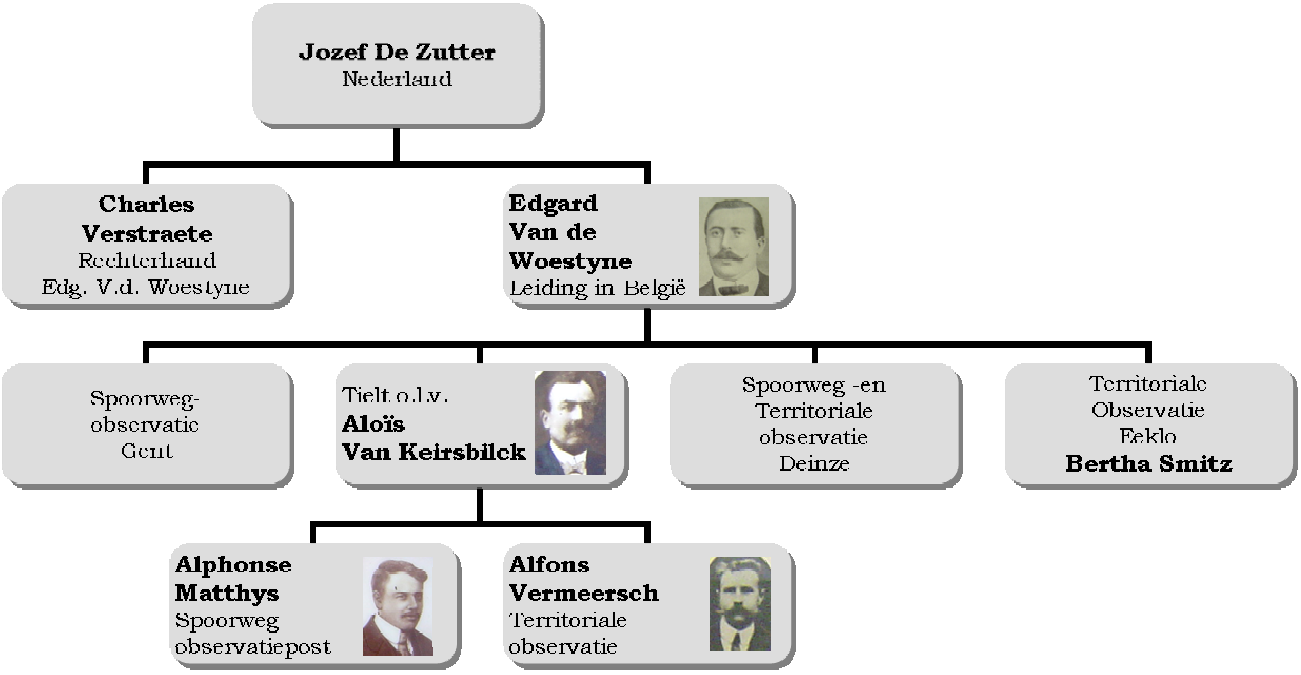

Afbeelding 10: beknopt organisatieschema, dienst Franz Bull.

2.2. Dienst Delmont

Niet iedereen werd aangehouden bij oprollen van de dienst van Edgard Van de Woestyne door de Duitsers. Enkelen bleven buiten verdenking en richtten een nieuwe dienst op in maart 1916 die net zoals de vorige onder leiding stond van Jozef De Zutter in Nederland. Dit was de dienst Delmont. Bertha Smitz had de leiding ervan in België. In dienst als territoriaal waarnemer in de omgeving van Roeselare was Martha Knockaert. Zij is wellicht een van de bekendere spionnen uit de oorlog. Ze publiceerde haar memoires in 1933, *I was a Spy*. Het werd pas in 2000 vertaald naar het Nederlands.[80]

Ook aan deze dienst kwam een treurig einde toen enkele leden ervan werden gearresteerd in november 1916. Een vrouw werd ter dood veroordeeld, maar die straf werd omgezet in vijftien jaar dwangarbeid. Bertha Smitz werd tot tien jaar dwangarbeid veroordeeld, alsook een medewerker die overleed in de gevangenis in april 1918.[81]

---

[80] R. Quaghebeur, *Ik was een spionne. Ht mysterieuze spionageverhaal van Martha Cnockaert uit Westrozebeke* (Koksijde, 2000), 263 p.
[81] "Les Services Xavier", ARA, FASP, P27, Map 1.

2.3. Dienst Poes

2.3.1. oorlog

In oktober 1916 kwam **Karel Waegenaer** in contact met **Irma Vervaecke**. Deze vroeg hem in opdracht van Jozef De Zutter in Nederland om een inlichtingendienst te helpen oprichten. Na drie weken moest Irma Vervaecke al de grens over vluchten, maar haar zus **Alice** bleef werkzaam. Waegenaer organiseerde dan de hele dienst. Hijzelf deed de treinobservaties in Zelzate, op de lijn Eeklo-Dendermonde.[82] Zijn weduwe schreef aan de Archiefcommissie niets van spoorwegobservatie. Wel schreef ze over de transmissie van de documenten. Volgens haar gingen zij en haar man regelmatig naar Boekhoute, om op er op de wijk Meuleken[83] "*geheimen*" op te halen, en ze "*binnen ons huis in kloefen wegstoppen en ze dan bestellen ik of mijn man of zelfs onze kleine Simone aan de familie Vervaecke*".[84] De centrale verzamelplaats van alle rapporten was dus ten huize Waegenaer. Van hier gingen de rapporten naar de grens, waar ze door andere koeriers ter bestemming werden gebracht.[85]

In Drongen organiseerde Waegenaer een spoorwegobservatiepost die de lijn Gent-Brugge in het oog moest houden. **Macharius Byn**, **Gustaaf Braeckman** en **Alfons Byn** werden als waarnemers aangesteld. Deze twee laatste waren samen met nog een vrouw ook verantwoordelijk voor de territoriale spionage in Drongen.[86] Braeckman was nog kanonnier geweest in de vestingen van Antwerpen. Bij het uitbreken van de oorlog werd hij niet meer gemobiliseerd, dus "*zocht hij naar andere middelen om zijn land ten dienste te staan*", schreef zijn weduwe in januari 1920 aan de Archiefcommissie. Braeckman was een wegenwerker. Zo kon hij langs de baan tussen Gent en Deinze "*tal van handeling des vijands bespieden* (…) *met een ongeëvenaarde schranderheid*".[87] Alfons Byn, die een zoon als vrijwilliger aan het front had, "*was eene nederige schakel in de lange onzichtbare keten, die de heldhaftige bespieders van op front of de achterwaartsche stellingen dwars door Holland en over de Noordzee heen met onze verdedigers verbond*".[88]

---

[82] idem
[83] Meuleken is een wijk van Boekhoute, niet ver van het dorpscentrum, aan de begraafplaats. De gefusilleerde *Isidoor Van Vlaanderen* van de dienst D.P. (zie later) woonde ook in de wijk Meuleken.
[84] "verklaring weduwe Waegenaer aan Archiefcommissie, 30/10/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8.
[85] "Les Services Xavier", ARA, FASP, P27, Map 1.
[86] idem
[87] "verslag weduwe Braeckman aan Archiefcommissie, 21/01/1920", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8
[88] "Lijkrede Alfons Byn, 4/05/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossier des fusillés.

Hoewel de bronnen van de Archiefcommissie dit niet bevestigen deed ook Macharius Byn zijn duit in het zakje voor de territoriale spionage. Zijn weduwe schreef dit in haar beknopte verslag aan de Archiefcommissie. Macharius Byn werkte bij de reinigingdienst van de stad Gent. Hij had speciale paspoorten om kazernes en gebouwen van de Duitse bezetter te betreden om ze te kuisen en onderwijl "*nam* [hij] *noottiens van de tablos die daar huthangen*". Ook zijn zoon had aan het front gediend, en maakte na de oorlog deel uit van de bezetting in Duitsland.[89]

In Eeklo waren **Camiel Hoste**[90] en **Camiel Buysse** de twee territoriale waarnemers. Camiel Hoste, *Hostjen* voor de vrienden, was een vrolijk iemand die altijd te vinden was voor een grap. Zijn moeder, die weduwe was, wist bijna niets af van zijn werkzaamheden als spion. Over hem is er dan ook geen uitgebreid verslag te vinden in het FASP. In de lijkrede die werd uitgesproken door de burgemeester bij zijn herbegrafenis in februari 1919, staat er wel wat extra informatie. *Hostjen* zou zich hebben verborgen "*in bosch en veld*" om te kunnen ontsnappen aan de opeisingen. Bij het leger kon hij zich niet voegen (waarom werd in de lijkrede niet verteld), maar "*zonder vaar of vrees, sluit hij zich aan bij den Geheimen Vaderlandschen Dienst*".[91]

Ten slotte werden er ook in Gent en in Deinze territoriale waarnemingsposten in het leven geroepen.[92]

Halverwege maart werd Karel Waegenaer aangehouden door de Duitse bezetter. Hoe het komt dat hij werd aangehouden is nooit geweten. Niemand anders van de dienst werd op dat moment aangehouden. Een tweetal weken lag de werking stil totdat **Martha De Lombaert** begin april de leiding overnam. Maar ook hier duurde het niet lang of ook zij werd opgepakt. Tijdens haar arrestatie vond de

---

[89] "Verslag weduwe M. Byn aan Archiefcommissie, 21/03/1923", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossier des fusillés.

[90] De precieze schrijfwijze van de naam 'Camiel' is niet zeker. Alle officiële documenten schrijven het met een 'C', terwijl hijzelf het met een 'K' schreef. Hetzelfde geldt voor zijn geboortedatum –en plaats. Volgens de registers van de burgerlijke stand van Oosteeklo werd hij geboren in Sas-van-Gent, op 20/01/1892, maar volgens twee verschillende bidprentjes werd hij geboren in Oosteeklo op 30/07/1892. Deze geboortegegevens zijn ook terug te vinden in het verslag van zijn ouders aan de Archiefcommissie, dat werd goedgekeurd en ondertekend door de burgemeester. Volgens Remi Van de Veire, de schrijver van een kort artikel over Camiel Hoste in het tijdschrift van de heemkundige kring hebben zijn ouders zich na hun huwelijk gevestigd in Sas-Van-Gent, waar Camiel dan zou geboren zijn. In mei 1895 zou het gezin zich in Oosteeklo hebben gevestigd. Welke gegevens de juiste zijn is moeilijk om zeggen. In de database heb ik gekozen voor de gegevens van de registers van de burgerlijke stand van Oosteeklo, die de meest betrouwbare bron lijken te zijn. Remi Van de Veire, 'Camiel Hoste uit Oosteeklo gefusilleerd te Gent', in: *De Twee Ambachten. Heemkundig Tijdschrift gemeente Assenede*, IV, nr. 1, april 1996, pp. 14-16.

[91] "Lijkrede Camiel Hoste, 18/02/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8.

[92] "Les Services Xavier", ARA, FASP, P27, Map 1.

Duitse politie een heleboel kwitanties met de handtekening van de leden van de dienst. Hier opvolgend werd iedereen aangehouden. De Archiefcommissie schreef in haar verslag dat de ene beweerde dat Waegenaer zou gepraat hebben tijdens zijn verhoor, terwijl de andere beweerde dat De Lombaert zou gepraat hebben. Zeker was, volgens de Archiefcommissie, dat er veel onvoorzichtigheid is geweest bij enkele leden. Nochtans zijn er enkele rapporten en verslagen die wijzen op verraad. Van wie is niet duidelijk. Op 25 mei 1917 werd Alfons Byn aangehouden. Twee dagen later, 27 mei 1917, was het de beurt aan Macharius Byn en Gustaaf Braeckman. Deze laatste werd bij zijn thuiskomst aangehouden en "[d]*oor 4 Duitsche burgers*[93]*; waaronder den gekenden Meyer was; werd hij met eenen auto naar het gevang (De Wandeling) te Gent opgesloten.*"[94] Volgens zijn weduwe stuurde hij dagelijks briefjes naar huis, waarschijnlijk clandestien. In haar rapport deelde ze er één van mee dat geschreven was vóór de veroordeling. Hierin schreef hij dat hij er, hoewel hij in goede gezondheid verkeerde, slecht voorstond. De Duitse onderzoekers zouden de twee laatste rapporten in hun bezit gehad hebben en "*Macharius en Alphons Byn hebben alles verklaart zoowel van Hun zelf, als van mij.*"[95] Hij leek er dus geen goede hoop op te hebben. Camiel Hoste werd aangehouden in de nacht van 29 op 30 mei 1917 in Oosteeklo bij hem thuis. [96] Ook hij werd opgesloten in de Gentse gevangenis.

Volgens de officiële bekendmakingsaffiche vond het proces plaats op woensdag 25 juli 1917.[97] De archiefcommissie had het over het proces van 27 augustus 1917, maar verwees ook naar een datum in juli. Vermoedelijk vond het proces plaats in juli, en werden de straffen bekrachtigd in augustus. Er werden verschillende straffen uitgesproken. De doodstraf tegen Karel Waegenaer, Macharius Byn, Camiel Hoste, Alfons Byn en Gustaaf Braeckman, wegens krijgsverraad. Andere leden van de dienst kregen veel mildere straffen variërend tussen de één en de tien jaar dwangarbeid.[98] Volgens het ene rapport was

[93] De weduwe van Braeckman bedoelde hier waarschijnlijk leden van de geheime militaire politie die in burger optrad.
[94] "verslag weduwe Braeckman aan Archiefcommissie, 21/01/1920", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8
[95] idem
[96] "Inlichtingen nopens K. Hoste, 26/01/1920", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8.
[97] "Bekendmaking executie, 10/09/1917", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8.
[98] "Les Services Xavier", ARA, FASP, P27, Map 1.

advocaat Boddaert "*de raadgever en den beschermer*" van de veroordeelden,[99] maar volgens een ander rapport "*mogten daar geen advekaten zin*".[100] Het gekende verhaal. De advocaat mocht toekijken tijdens het proces, maar was in werkelijkheid slechts nodig om de gratieverzoeken in te dienen, en hier en daar wat assistentie te geven.

De weduwe van Braeckman gaf in haar rapport aan de Archiefcommissie ook een briefje mee dat haar man schreef na de veroordeling. Nog steeds was hij in goede gezondheid, maar hij had er geen goede hoop meer op: "*er staat ons voorzeker slechter te wachten; daar is niets aan te doen*". Nog steeds wees hij met een beschuldigende vinger naar Alfons en Macharius Byn. In tegenstelling tot Braeckman was Hoste wel hoopvol. Beide mannen zaten trouwens samen in een cel. Ook Hoste stuurde een heleboel briefjes vanuit de cel, deze zijn echter niet gedateerd. Vermoedelijk zijn ze geschreven na de veroordeling. "*Ik denk niet dat zij ons allen doodschieten maar schieten ze mij dood daar zal ik nog belange niet voor weenen, zoo is mijn hert ik ben alle dagen gereed om te sterven*". Hij dacht dat hij naar Duitsland zou gedeporteerd worden. Zelfs zijn "*koeverken*" zat al boordevol kleren en dingen, gereed om te vertrekken. Bezoek krijgen kon hij echter niet, want telkens schreef hij dat hij het spijtig vond dat er niemand een paspoort kon krijgen.[101]

Op 9 september kregen de vijf ter dood veroordeelde mannen te horen dat ze de volgende morgen zouden terechtgesteld worden. Allemaal schreven ze 's avonds hun laatste brief. Waegenaer die het blijkbaar om een onbekende reden niet echt eens was met de kerkelijke ideeën schreef tot vier maal toe dat hij zich met de Kerk had verzoend. Blijkbaar zag hij het in het aanschijn van de dood niet helemaal zitten 'anders' te sterven. Verder bevatte de brief een ellenlange lijst met een opsomming van verschillende zakhorloges, wie de eigenaar er van was, en wat zijn vrouw er mee moest doen. Ook financieel gaf hij haar wat raadgevingen. Blijkbaar was vrede sluiten met God niet het enige dat nog moest afgehandeld worden. Hij raadde haar ook aan om bij zijn moeder te gaan wonen, zodat het haar en hun kinderen aan niets zou ontbreken. Hij ging sterven voor

[99] "verklaring weduwe Waegenaer aan Archiefcommissie, 30/10/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8.
[100] Verslag weduwe M. Byn aan Archiefcommissie, 21/03/1923", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossier des fusillés.
[101] "Copie de dix billets adresses par la fusillé Camille Hoste à Camille Buysse", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8.

het vaderland: "*Sterven, Beminde Echtgenoote, voor het Vaderland is een zoete en heilige troost.*".[102]

Waegenaer schreef niet alleen een brief naar zijn echtgenote, maar ook naar de rest van zijn familie. Deze brief die waarschijnlijk bewaard werd door zijn broer (hij was ook de geadresseerde) zit logischerwijs niet in het FASP, doordat de Archiefcommissie alleen de weduwe had aangeschreven. Deze afscheidsbrief is bewaard door de familie, en pronkt vandaag als familiestuk op het internet. De inhoud van de brief is vrijwel dezelfde als die van de eerste. Ook hier schreef hij twee keer dat hij in vrede met God ging sterven. Hij stelde zijn broer aan als voogd voor zijn kinderen en hij vroeg hem ook goed voor zijn echtgenote en kinderen te zorgen zolang de oorlog nog zou duren, "*na deze zullen zij wel herdacht worden*". Waegenaer bleek ondanks de omstandigheden, met een aangekondigde dood in het vooruitzicht, vrij nuchter te blijven: "*niet zoveel verdriet, aan alles komt een einde ik sterf welgemoed voor God en Vaderland*". Ook zijn laatste wens schreef onder de vorm van een ps.: na de oorlog begraven te worden in Zelzate.[103]

Alfons Byns afscheidsbrief getuigt ook van een katholieke houding. Opvallend in zijn brief is echter volgende zin: "*Vergeef mij allen het misdrijf dat mij hier heeft gebracht waarvoor ik sterven moet is enkel voor een stuk brood geweest voor ons allen.*" Het lijkt alsof hij gearresteerd en veroordeeld werd voor het stelen van eten om zijn familie te onderhouden. Alle andere bronnen wijzen nochtans op een veroordeling wegens spionage. Misschien was hij zich van geen groot kwaad bewust en drong het niet tot hem door dat de straf op spionage wel eens de doodstraf kon zijn, en dat hij deze ooit moest ondergaan. Spionage was misschien wel een betaalde job, waarmee er brood op tafel kon komen, maar het kon ook een duurbetaalde job worden. Het bleef tenslotte clandestien. Een andere mogelijke verklaring is dat hij de Duitse censuur op het laatste nippertje nog wou wijsmaken dat hij onschuldig was. Welke ter dood veroordeelde zou nu in zijn laatste brief nog zo'n onwaarheid schrijven, als de dood al beklonken was? Het kon ook best zijn dat zijn familie niet op de hoogte was van zijn spionageactiviteiten en dat hij dit om de een of ander reden angstvallig geheim probeerde te houden voor zijn familie. In dit geval zal hij zeker niet in zijn opzet geslaagd zijn, want bij de bekendmaking van een executie staat ook altijd een

---

[102] "afscheidsbrief K. Waegenaer in verklaring weduwe K. Waegenaer aan Archiefcommissie, 30/10/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8.
[103] "Afscheidsbrief Waegenaer aan broer, 9/09/1917", op: http://blog.zog.org/2004/01/afscheid.html [09/04/2005].

reden, en het stelen van brood, valt niet meteen onder de noemer 'krijgsverraad'. Waarom hij het schreef is dus helemaal niet duidelijk. Wat verder in zijn brief schreef hij dat hij zijn straf veel te zwaar vond, voor wat hij maar gedaan had. Dit past natuurlijk ook bij het idee om de Duitse censuur te misleiden. Of, hij kon inderdaad vinden dat de doodstraf véél te zwaar was, voor die misschien enkele rapportjes met wat schamele informatie die hij aan de geallieerden had laten bezorgen. Wie zal het zeggen?
Gustaaf Braeckmans laatste brief is een doorsnee afscheidsbrief. Hij nam afscheid van familie en kinderen en hij vroeg vergiffenis. Ook het sterven voor het vaderland komt in zijn brief naar voren. "*Hun vader gaat hen verlaten, gaat binnen de vier uren den dood ontvangen, welken ik gezocht heb uit waren Vaderlandsplicht.*"[104]
Ook Camiel Hoste vroeg in zijn laatste brief vergiffenis. Het katholieke motief is hier nauw verbonden met het vaderlandse motief. De laatste zin van zijn brief vat het geheel samen. "(…) *daarmee neem ik afscheid van U lieve moeder en lieve vrienden en kennissen en sterf ik in de naam van God en voor het Vaderland.*"[105]
De laatste brief van Macharius Byn is in het FASP nergens te bespeuren.

De volgende morgen, op 10 september 1917 werden bij het krieken van de dag de vijf mannen terechtgesteld. Alleen over de precieze omstandigheden van de dood van Braeckman zijn wat gegevens voorhanden. Zijn weduwe deed immers uitgebreid patriottisch verslag aan de Archiefcommissie. Zij schreef, waarschijnlijk niet zonder trots: "*Hij weigerde den blinddoek; onvervaard ging hij den dood tegemoet; trotsch omdat hij zijn Vaderlandsch plicht had volbracht. Hij stierf als een held onder de moordende kogels van den laffen vijand terwijl hij uitriep Voor God Koning en Vaderland.*"[106] Hun dood werd dezelfde dag bekend gemaakt door middel van de bekende plakbrieven. "*C'est horrible!*", schreef Marc Bartsoen die dag in zijn dagboek.[107]

2.3.2. Naoorlogs

[104] "verslag weduwe Braeckman aan Archiefcommissie, 21/01/1920", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8
[105] "Afscheidsbrief Hoste", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossier des fusillés.
[106] "verslag weduwe Braeckman aan Archiefcommissie, 21/01/1920", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8
[107] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 276

Gustaaf Braeckman en Alfons Byn, beiden afkomstig van Drongen werden na de oorlog met alle eer herbegraven op de lokale begraafplaats op zondag 4 mei 1919. Het FASP bewaart alleen een lijkrede van Alfons Byn. Ze werd uitgesproken door F. Deprest, onderwijzer in Drongen. Eerst werd er een overzicht gegeven uit het leven van Byn, met zijn actieve verenigingsleven voorop, waar Byn in de lokale zangvereniging en in de toneelvereniging een vooraanstaand figuur was. Daarna bejubelde de onderwijzer de heldendaden van de agenten van de spionnen en uitte hij zijn bewondering voor hen, "*want die ondernemingen waren niet zonder gevaar*". Verder is in de lijkrede het katholieke motief duidelijk aanwezig, maar niet prominent. Het vaderlandse motief daarentegen is wel prominent aanwezig. Het geheel is er van doordrenkt. Door de vele herhalingen en niet veelzeggende zinnen in deze lijkrede komt het geheel een beetje ongeïnspireerd over.[108]

Afbeelding 11: grafmonument Byn en Braeckman, Drongen.

Vandaag zijn er drie dingen in Drongen die aan de twee gefusilleerden herinneren. Beide mannen staan op het bombastische lokale oorlogsmonument onder de wat lugubere titel 'Voor den kop geschoten'. Hetzelfde staat op het monument op de begraafplaats. Het staat afgezonderd van de andere graven. Wanneer het precies is gezet is mij onbekend, maar de eigentijdse bezoeker komt bij het betreden van het kerkhof recht op het monument uit. Vandaag belemmert een ander monument op de strooiweide het zicht bij het binnenkomen. Het monument voor Byn en Braeckman bevat naast hun ingebeitelde namen ook twee zwartmarmeren platen met enkele andere namen, één van een soldaat uit de Eerste Wereldoorlog en twee soldaten en verzetslieden uit de Tweede Wereldoorlog.

Alfons Byn werd ook vereerd met een laan. Deze 'laan' (het is meer een straat dan een boulevard) bevindt zich in het centrum van Drongen. Het

[108] "Lijkrede Alfons Byn, 4/05/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Dossier des fusillés.

straatnaambordje bevat een subtielere verwijzing dan op de twee besproken monumenten: “Gefusilleerde, 1866-1917”. Nergens in de straat was er een huis te vinden met een herinneringsteen boven de deur. Nochtans is deze er ooit geweest, want er werd vermelding van gemaakt in het ledenblad van de naoorlogse *Fédération des Prisonniers Politiques de la Guerre.*[109] Vermoedelijk heeft de plaat niet lang standgehouden, of is ze verwijderd tijdens de Tweede Wereldoorlog en nooit meer teruggehangen.

2.3.3. Karel Waegenaer: twee keer vereerd

Zoals Karel Waegenaer gewenst had in zijn afscheidsbrief aan zijn broer, werd hij in Zelzate met alle eer herbegraven op de lokale begraafplaats. Een klein monument met de namen van de burgerslachtoffers, waarop zijn naam ook staat herinnert de aandachtige bezoeker daar nog steeds aan. Ook een straat werd naar hem genoemd: de *Karel Waegenaerstraat.* Deze ligt recht tegenover de begraafplaats. Het straatnaambordje bevat geen extra informatie. Weinigen zullen weten dat Karel Waegenaer een terechtgestelde is uit de Eerste Wereldoorlog.

Afbeelding 12: plechtigheden voor Waegenaer, Zelzate.

Wat er echter opvallend is aan de cultus rond Karel Waegenaer, is dat hij niet vermeld staat op het oorlogsmonument op de markt van Zelzate. Wél staat hij op het monument van Boekhoute. Waegenaer was daar douanier. Hoe het komt dat deze twee gemeenten beide Waegenaer ‘opeisten’ is niet helemaal duidelijk. Waegenaer was geboren in Zelzate en ook zijn weduwe woonde daar na de oorlog.

Tijdens de uitoefening van zijn ambt als douanier woonde Waegenaer in Boekhoute en tijdens de oorlog woonde hij daar nog steeds. Zijn weduwe schreef immers in haar brief dat ze dikwijls naar de wijk Meuleken gingen om daar

[109] ‘Les noms sur les maisons’, in: *Bulletin*, III, nr. 29, Septembre 1921, p. 3.

rapporten af te halen, ze thuis verstopten in klompen en ze dan naar de Boekhoutse boerderijen brachten aan de grens. Boekhoute ligt niet zo ver van Zelzate, maar te voet is het toch een heel eind. Ook staat er een foto van een huis in een artikel over Gabriëlle Petit, (verschenen in het tijdschrift van de heemkundige kring van Assenede, *De Twee Ambachten*). In het onderschrift van deze foto staat dat het huis werd bewoond door Karel Waegenaer.[110] Na de oorlog zullen de twee gemeenten (Boekhoute en Zelzate) onderling overeengekomen zijn hoe de herinnering aan Waegenaer te delen. Het is ook best mogelijk dat Boekhoute als eerste van de twee een monument oprichtte en dat ze zich voor de namen baseerden op de bevolkingsregisters van vlak voor of tijdens de oorlog. Al diegenen ingeschreven in de gemeente Boekhoute op een bepaalde datum, en overleden aan de gevolgen van de oorlog kwamen op het monument.

De familie van Karel Waegenaer woont nog steeds in Zelzate. Zij hebben er niet veel informatie meer over. Enkele foto's en brieven, maar *that's it*. De medailles en naoorlogse documenten zijn in handen van iemand anders, en zijn terug te vinden op het internet.[111]

2.3.4. Camiel Hoste: drie keer begraven

Camiel Hoste werd zoals de meeste andere gefusilleerden na de oorlog naar zijn woonplaats overgebracht. Ook hier gebeurde dit met alle militaire eer en werd er een lijkrede uitgesproken. De levenswandel van vóór en tijdens de oorlog van Hoste werd hierin besproken en bejubeld. "*O! duurbare vriend, Kamiel, wat zijn wij fier over U! Hoe bewonderen we toch Uwen buitengewonen heldenmoed en Uwe heldhaftige kloekmoedigheid die aanhield tot op de boord van het graf!*" Ook hier eindigde de lijkrede met een verwijzing naar de toekomstige generaties én naar het oprichten van een monument: "*Weldra zal een prachtig gedenkteeken Uwe grafstede, en die Uwer roemvolle gesneuvelde makkers versieren; dat gedenkteeken zal Uwer weerdig wezen, en, ten eeuwigen dage, zal het ons en onze nakomelingen herinneren aan Uwe heldhaftigheid en aan Uwe edele Vaderlandsliefde!*".[112] Of de toekomstige generaties (begin 21ste eeuw dus) nog weten wie Camiel Hoste was, valt te betwijfelen. Een kort artikel in het *De Twee*

---

[110] Jan Rossie, 'Gabriëlle Petit, heldin uit W.O.I, nog steeds vereerd in Boekhoute', in: *De Twee Ambachten. Heemkundig Tijdschrift gemeente Assenede*, V, nr. 2, oktober 1997, p. 31.
[111] "Belgian Intelligence Agents 1914-1918", in: http://users.skynet.be/Belgian.militaria/intell1418.htm [02/05/2005]
[112] "Lijkrede Camiel Hoste, 18/02/1919", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde V, clas. 8.

Ambachten is aan Camiel Hoste gewijd. Hierin staan er wel enkele interessante dingen. Het is gebaseerd op de afscheidsbrief van Hoste aan zijn moeder. De auteur gaat ook in op het grafmonument van Hoste. Zoals bekend werd Hoste onmiddellijk na zijn dood begraven in de Gentse Westerbegraafplaats. Hij werd hier ontgraven en opnieuw begraven in het kerkhof rond de kerk van Oosteeklo. Later, de precieze datum is niet bekend (ook bij de gemeente weten ze niets) is hij daar ontgraven en overgebracht naar de nieuwe begraafplaats van Oosteeklo. Daar ligt hij nu nog steeds begraven. Volgens het artikel ligt hij bijna recht tegenover zijn ouderlijk huis.[113] De kans bestaat dat de ouders of andere familie van Hoste (hij was niet getrouwd) hem dichter bij huis wilden hebben, en hem daarom in de loop van de jaren '30, of zelfs later hebben doen verplaatsen. De voorgevel van zijn huis werd kort na de oorlog versierd met een herinneringssteen aangebracht door het *Vaderlandsch Verbond Gewezen Politieke Gevangenen*.[114] Vandaag siert deze steen niet langer de voorgevel van het huis, maar hij werd aan de voet van het graf geplaatst.[115] Waarschijnlijk is het huis afgebroken, gerenoveerd of heeft men gewoon besloten om de steen te verwijderen en hem aan de voet van het graf te plaatsen. Op deze manier blijft de steen natuurlijk wel bewaard. Het "*prachtig gedenkteeken*" waarover werd gesproken in de lijkrede is een simpele grafzerk geworden. Wél staat Camiel Hoste op het gemeentelijke oorlogsmonument onder de titel 'burger door den kop geschoten'.[116]

2.3.5. Macharius Byn

Macharius Byn, ligt nog steeds begraven op de Gentse Westerbegraafplaats. Zijn naam staat ook op het monument vermeld. Hij woonde tijdens de Eerste Wereldoorlog in Gent, en 'moest' dus niet naar zijn thuisgemeente overgebracht worden. Zijn weduwe verhuisde na de wapenstilstand naar Sint-Amandsberg. Of de voorgevel van zijn laatste woonst werd versierd met een herinneringssteen kort na de oorlog is niet bekend. Het *Bulletin* maakt er nergens verslag van. De straat waar Byn precies woonde is niet bekend, doordat de naam van de straat blijkbaar veranderd is. Ik ben dus ook niet ter plaatse kunnen gaan kijken of er inderdaad een steen hangt.

---

113 Remi Van de Veire, 'Camiel Hoste…', in: *De Twee Ambachten…*, p. 14.
114 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 29, Septembre 1921, p. 3.
115 Remi Van de Veire, 'Camiel Hoste…', in: *De Twee Ambachten…*, pp. 14-15.
116 Remi Van de Veire, 'Camiel Hoste…', in: *De Twee Ambachten…*, p. 14.

Beknopt organisatieschema van de dienst Poes (Xavier):

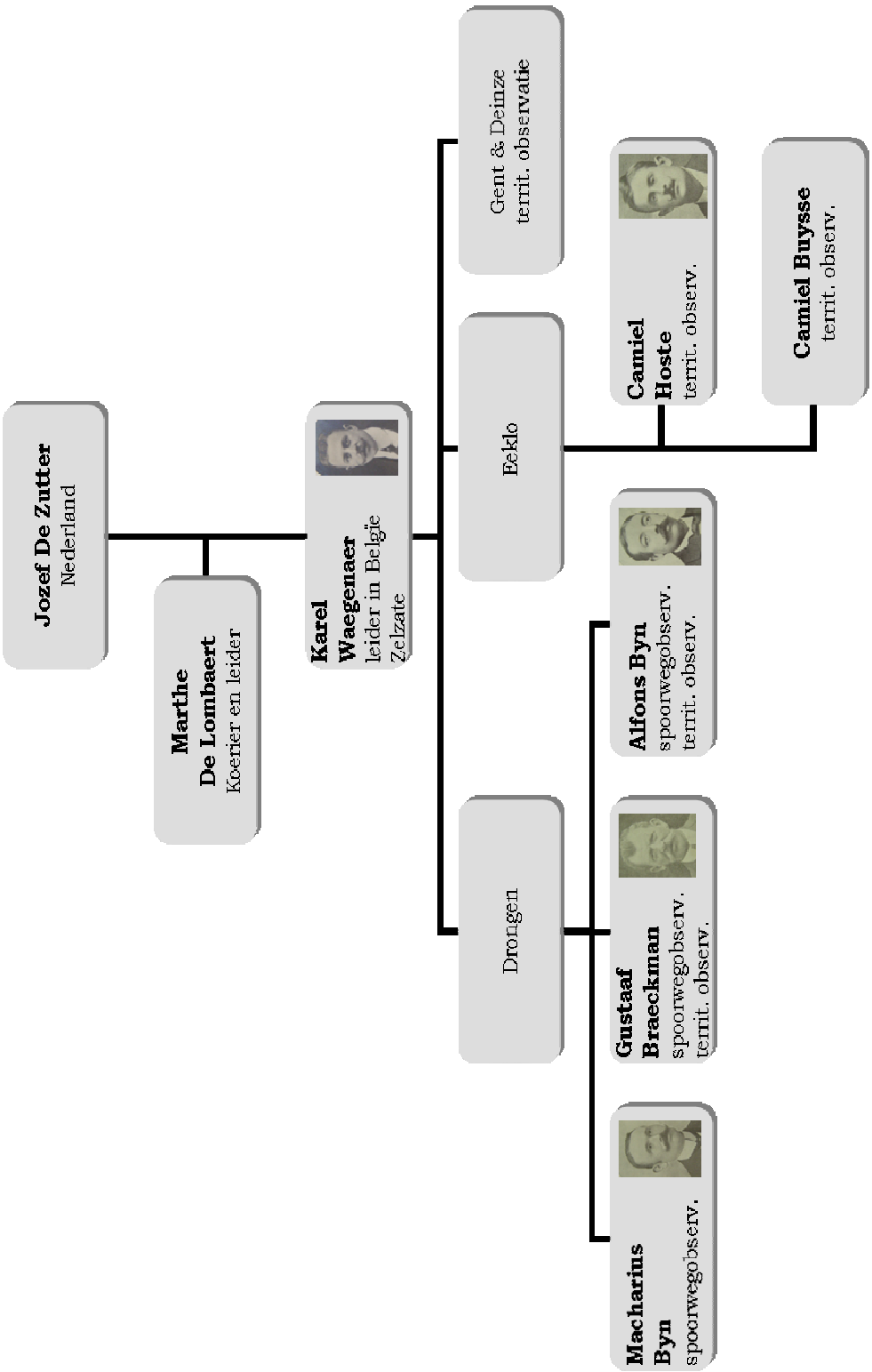

Afbeelding13: beknopt organisatieschema, dienst Poes.

2.4. Dienst Roze

Edmond Van de Woestyne (de broer van de gefusilleerde Edgard van de dienst Franz Bull) richtte na het oprollen van de dienst Delmont een nieuwe op. Hij was waarschijnlijk al eerder werkzaam geweest voor de dienst Franz Bull (waar zijn broer het hoofd van was), en zeker voor de dienst Delmont (waar zijn tante het hoofd van was). In maart of april 1917 startte hij opnieuw de werkzaamheden. Hij werd hierbij geholpen, net zoals zijn broer, door Charles Verstraeten.

Het centrum van de dienst was Eeklo, waar er een spoorwegobservatiepost werd opgericht met zes agenten en een territoriale post met twee agenten.

In Gent werd er ook een territoriale en een spoorwegobservatiepost in het leven geroepen, met telkens één agent.

Ten slotte was er een agent werkzaam in Maldegem die zich bezig hield met territoriale spionage.

De rapporten werden verzameld door Edmond Van de Woestyne. Hijzelf ging ze ophalen in Gent, en iemand anders bracht ze van Maldegem naar Eeklo. Vandaar uit gingen ze met een externe koerier naar de grens. Nadat deze koerier werd aangehouden, schakelde de dienst Roze over naar de passagedienst van de dienst Laporte.

De aanhoudingen zouden volgens de Archiefcommissie begonnen zijn bij enkele leden van de dienst Laporte (waaronder De Poorter en Gijsbrecht). Volgens enkele rapporten, beweert de Archiefcommissie, zou de ontdekking van de dienst plaatsgevonden hebben in Nederland, en zouden de arrestanten tijdens hun ondervragingen alles verteld hebben wat ze wisten. Ook Edmond Van de Woestyne zou gepraat hebben tijdens zijn verhoor. Hij werd op vrijdag 10 mei 1918 aangehouden. Zekerheid omtrent deze stellingen en beweringen was en is er helemaal niet. De omstandigheden van de val van de dienst "*restent entourés de mystère*".[117]

Veel is er over Edmond Van de Woestyne niet bekend. Zijn moeder heeft nooit het gevraagde verslag aan de Archiefcommissie gestuurd. Ook zijn tante Bertha Smitz, die wel een uitgebreid verslag schreef over Edgard Van de Woestyne, kon het informatiegat niet opvullen, omdat zij tijdens de dienst Roze in de gevangenis verbleef na haar veroordeling voor het Duitse krijgsgerecht.

[117] "Les Services Xavier", ARA, FASP, P27, Map 1.

Op 4 juli schreef Van de Woestyne vanuit de gevangenis een brief aan zijn kameraad Charles. In deze brief staan, buiten de traditionele zaken zoals "*En hoe gaat het met* (…)", enkele dingen die een beeld kunnen schetsen van levensomstandigheden in de gevangenis. De gevangenen mochten bijvoorbeeld maar twee maal per week een brief schrijven (op dinsdag en vrijdag). Veel te eten kregen ze niet, want de eerste twee en de vierde en vijfde week van zijn internering had hij honger geleden. Maar nu was hij in volle gezondheid, en had hij niets tekort: "*ik krijg regelmatig alles van huis en sedert 8 dagen dagelijks goed eten uit de stad.*". Verder wachtte Van de Woestyne het proces af met een gerust gemoed.

Dat proces vond plaats op 29 juli 1918 in Gent. Hij werd samen met twee anderen ter dood veroordeeld. Hun straffen werden omgezet in levenslange dwangarbeid. Andere personen kregen straffen variërende tussen de tien en vijftien jaar dwangarbeid. Meer gegevens zijn er over het proces niet voorhanden.

Op 7 oktober schreef Van de Woestyne zijn laatste brief. Het werd een korte brief, waarin hij afscheid nam, en nog enkele zaken regelde. Het katholieke motief is hier zwakjes aanwezig, alsook het vaderlandse motief: "*Uw moedvollen vriend die voor 't Vaderland gestorven is*".[118]

De volgende morgen, 8 oktober 1918 werd het vonnis "*door den kogel voltrokken*".[119] De bekendmaking van de executie was Marc Bartsoen niet ontgaan. Naast alle verheugende berichten -de oorlog liep immers op zijn laatste benen- las hij de bekendmaking van de executie. "*Et cette horreur doit encore avoir lieu, alors qu'on se sent à la veille de la paix!*"[120]

[118] "Afscheidsbrief Edmond Van de Woestyne, 9/10/1918", ARA, FASP, P27, Map 1, Farde II, clas. 11.
[119] "Bekendmaking executie, 08/10/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 371D, nr. 1211.
[120] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 344.

Beknopt organisatieschema van de dienst Roze (Xavier):

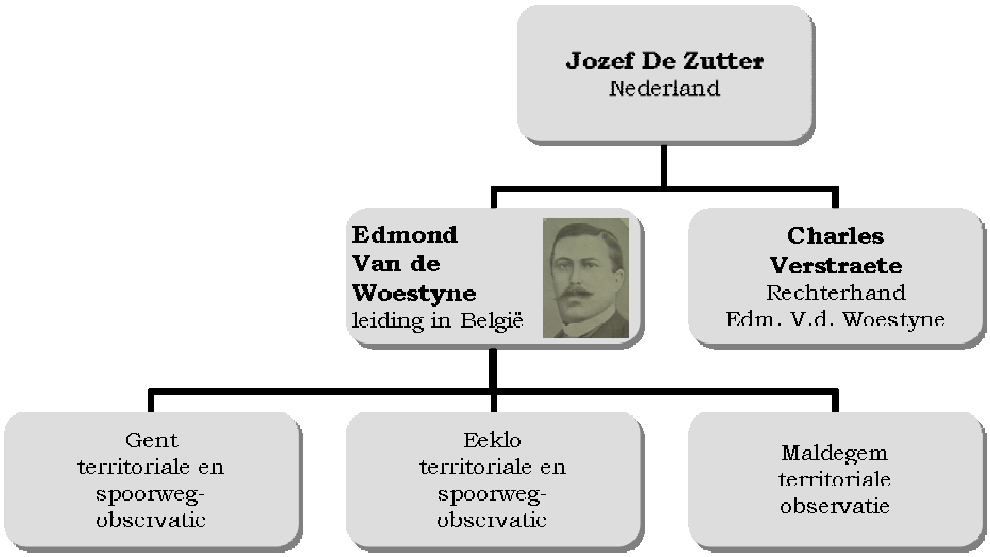

Afbeelding14: beknopt organisatieschema, dienst Roze.

2.5. Edgard en Edmond Van de Woestyne

"*Toont door uwe talrijke aanwezigheid dat Gij vaderlandsliefde en burgerdeugd naar waarde weet te schatten*". Met deze woorden werden de inwoners van Eeklo en omstreken uitgenodigd deel te nemen aan de herdenkingsplechtigheden van de twee gefusilleerden Edgard en Edmond Van de Woestyne. Een krantenartikel met een afscheidsbrief deed deze oproep op de dag van de feestelijkheden, zondag 16 maart.[121] Onder titel "*Hulde aan de Eecloosche helden*" werd er in hetzelfde weekblad een week later uitgebreid verslag gedaan van die feestelijkheden. Ondanks de regen, was er immens veel volk komen opdagen ("*Wat een onmetelijke menschenzee!*"). De lijkwagens uit Gent hielden halt aan het station. Daar werden ze ontvangen door het *comiteit van Huldebetoon aan de gebroeders Van de Woestyne*. Na de ontvangst gingen de lijkwagens in stoet richting de kerk. Aan het hoofd van de stoet liepen de muziekmaatschappijen die een "*doodenmarsch* [speelden]*, zoo schoon en treffend, dat zij diep in de harten greep en de gevoelens van weemoed vertolkte welke de duizenden menschen bezielden*". Na de muziekmaatschappijen kwamen de oud-leden van de inlichtingendiensten met aan met het hoofd twee Britse officieren en Jozef De Zutter ('Xavier', in Nederland tijdens de oorlog). Ook de weduwe van Alfons

[121] 'Voor't Vaderland geofferd', in: *De Eecloonaar*, nr. 3401, zondag 16 maart 1919, p. 1.

Vermeersch van Tielt was bij deze groep. Dan volgden de lijkwagens, voorafgegaan door officieren van 24ste linieregiment van het Belgisch leger en door het gemeentebestuur, en het voornoemde *comiteit*. Ook werden er een heleboel rouwkransen meegedragen. In de kerk werd er een misdienst opgedragen. Na deze viering trok de stoet terug op gang richting kerkhof. Daar werden er vijf verschillende lijkredes gehouden. Allen bejubelden ze de goede daden van de broers Van de Woestyne ten tijde van vrede en oorlog. "*Wie van ons was niet fier de stadgenoot te zijn van zulke helden, van zulke overtuigde christenen?*". De laatste lijkrede kon wegens tijdsgebrek, het was immers al laat geworden, niet meer worden uitgesproken. Ze werd wel gedeeltelijk in het weekblad gepubliceerd. De reporter van dienst vatte het geheel van lijkredes samen. "*Na bovenstaande prachtige lijkreden valt er niet veel meer te zeggen. In welgekozen woorden en onovertrefbare zinswendingen hebben de geachte Redenaars lucht gegeven aan hun gevoelens van eerbied en bewondering voor de glorierijke helden, wie gedachtenis zal blijven voortleven in ons midden.*"[122]

De overbrenging van de lijken gebeurde al vrij kort na de oorlog. Toch bleek het gemeentebestuur van Eeklo in gebreke te blijven betreffende de herinnering aan de twee broers. Onder titel "*Requête Patriotique*" werd er in het *bulletin* stevig uitgehaald naar de gemeente. "*Quand le Conseil communal de la ville d'Eeclo songera-t-il a faire ériger un monument commémoratif en l'honneur des frères Van de Woestyne (…)? Il serait plus que temps que le Conseil communal mit résolument la main a l'ouvre.*" Een jaar na hun officiële begrafenis was er blijkbaar nog geen werk gemaakt van het grafmonument voor beide broers. Ook werd de 'schitterende afwezigheid' van de gemeente op een patriottisch feest aangeklaagd, dat ten voordele van de in nood verkerende ex-politieke gevangenen van Oost-Vlaanderen werd gehouden in Eeklo zelf. Het artikeltje ging vervolgens dieper in op de zaak Van de Woestyne, door te schrijven dat de gemeente veel oorlogsprofiteurs kende die meer de 'Duitse barbarij' apprecieerden dan het werk van de politieke gevangenen. Toch mocht deze slaafse gehoorzaamheid aan de bezetter door veel van de inwoners en mensen uit de streek tijdens de oorlog geen reden zijn "*pour que la mémoire de deux héros Van de Woestyne soit abandonnée dans le grand livre de l'oubli*". Sterke taal van de schrijver van het artikel die enkel ondertekende met 'D…'.[123]

---

[122] 'Hulde aan de Eecloosche helden!', in: *De Eecloonaar*, nr. 3402, zondag 23 maart 1919, p. 1.
[123] 'Requete Patriotique à l'administration communale d'Eecloo', in: *Bulletin*, II, nr. 13, Mai 1920, pp. 10-11.

Wanneer de gemeente eindelijk werk maakte van het grafmonument is niet geweten. Anno 2005 heb ik alleen maar het graf van Edgard Van de Woestyne terug gevonden. Het graf van zijn broer Edmond was nergens meer te bespeuren. Is het al verwijderd? Staat het ergens anders op de begraafplaats? Men zou verwachten dat de twee broers, misschien niet in hetzelfde graf, maar toch in de buurt van elkaar zouden liggen. Hoewel er op het oudste gedeelte van de begraafplaats weinig nieuwe graven liggen (enkele uitzonderingen niet te na gesproken, waaronder één juist achter het graf van Edgard), bestaat de kans dat het graf van Edmond al verwijderd en vervangen is door een nieuwe 'bewoner'.

Afbeelding15: grafmonument Edgard Van de Woestyne, Eeklo.

Het blijft onduidelijk. Edgards graf staat aan de hoofdingang van het oudste gedeelte van de begraafplaats, net buiten het centrum. Het is een vrij eenvoudig graf, zonder opvallende afmetingen, waarvan er meerdere op de begraafplaats staan. Zoals de hele begraafplaats is ook het graf van Edgard goed onderhouden. Het bestaat uit een stenen kruis met de gekruisigde Jezus. Op een witte plaat staat zijn naam, geboorte– en overlijdensdatum, en de naam van zijn echtgenote. Onderaan de zerk staat er een moeilijk leesbare uitgebeitelde tekst:

'Opgeofferd voor het vaderland
en door de Duitschers ter dood gebracht
te Gent op 7 april 1916'

Een voorbijganger zal uit het graf nergens kunnen opmaken (tenzij hij de moeite neemt om even stil te staan, door de benen te buigen en de bijna onleesbare tekst probeert te ontcijferen) dat hier gaat om een graf van een gefusilleerde.

Als men door het centrum van Eeklo rijdt, kan men een aantal parkeerroutes volgen. Eén daarvan leidt naar het 'Gebr. V.D. Woestynepl.'. Op het groene straatnaambordje staat niets meer dan *Gebr. V.D Woestyneplein*. Géén

voornamen, geen data, geen 'gefusileerden', of om het even wat. Het plein is niet ver gelegen van de woningen van de twee broers.

Afbeelding 1: verkeersbord Van de Woestyne, Eeklo.

De herinneringsstenen die kort na de oorlog werden aangebracht aan de voorgevel van hun huis waren nergens meer te vinden. Beide broers staan ook vermeld op het lokale oorlogsmonument. Het bestaat uit enkele bronzen platen die na de Tweede Wereldoorlog aan het belfort van Eeklo zijn aangebracht. Het plakkaat 1914-1918 wordt geflankeerd door die van 1940-1945. Alle plakkaten hebben identiek dezelfde vorm en afmetingen. Voor de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog werd er geen onderscheid gemaakt tussen gesneuvelden, burgerslachtoffers, gefusilleerden, of opgeëisten, wat wel gedaan werd bij de plakkaten voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Geen enkele *lieux de mémoire* in het Eekloose straatbeeld doet herinneren aan wie de gebroeders Van de Woestyne waren.

3. De dienst Ambulants en Gendarmes: zes executies in augustus 1916

Met meer dan honderd agenten, in drie opeenvolgende fasen en verspreid over twee jaar is deze dienst vrij moeilijk te reconstrueren. Zes leden werden terechtgesteld in Gent, drie in Brugge en zes in Brussel. Enkel de Gentse casus zal hier besproken worden. Waar nodig zal er worden gerefereerd aan de andere gefusilleerden.

De dienst werd in het leven geroepen door **Herman**. Deze verbleef in Nederland en organiseerde alles vandaaruit. Enkele onderofficieren van de Rijkswacht organiseerden de dienst in België. Dit waren onder andere **Jules Demarcq** en **Alfred Algoet**. Algoet had al deelgenomen aan enkele verkenningsmissies bij de gevechten rond Antwerpen bij het begin van de oorlog.[124]

3.1. Eerste fase: eind 1914 tot juli 1915[125]

In de eerste fase van deze dienst waren er twee grote secties werkzaam. Een eerste sectie was Brabant–Henegouwen waarvoor ongeveer tien agenten werkten. Op deze sectie ga ik niet dieper in, omdat deze niet relevant is voor de gefusilleerden. De tweede sectie is hier wel belangrijk. Deze besloeg de provincies West- en Oost-Vlaanderen en was opgedeeld in twee delen.

Het eerste deel van deze sectie had zijn 'zetel' in Gent en werd geleid door Jules Demarcq. Het had drie spoorwegobservatieposten: één in Drongen, één in Melle en één Sint-Denijs-Westrem. Voor deze laatste post was graaf **Joseph de Hemptinne** verantwoordelijk. Verder had de Gentse 'zetel' nog enkele algemeen waarnemende agenten, waaronder **Gustaaf Mus**, een onderofficier van de rijkswacht. Mus was bij de gevechten bij Gontrode in oktober 1914 gewond geraakt.[126]

De tweede groep was georganiseerd in de regio Kortrijk en Oudenaarde met de 'zetel' in Oudenaarde. De chef was Alfred Algoet. Twee posten zagen hier het levenslicht, één in Oudenaarde en één in Kortrijk. De post in Oudenaarde had

---

124 "Algoet August Alfred", ARA, FASP, P45. Fusillés.

125 Dit stuk is gebaseerd op "Service des Ambulants, état d'organisation", ARA, FASP, P45. en "Service des Ambulants, Fiche Organique", ARA, FASP, P45., tenzij anders aangegeven.

126 "Renseignements relatifs aux membres du Corps de Gendarmerie fusillés par les Allemands durant l'occupation", ARA, FASP, P178, Map 8, clas. 9.

een territoriaal waarnemer: **Jozef Braet**, een advocaat uit Beveren bij Oudenaarde. Deze was al van 15 december 1914 in contact gekomen met Alfred Algoet.[127] Verder had deze post in Oudenaarde twee receptieposten (waar rapporten en documenten werden ontvangen), waarvan één bij de familie Braet thuis. Verder was er nog één spoorwegobservatiepost. De post in Kortrijk was iets uitgebreider. De chef van de spoorwegobservatieposten was hier **Auguste Wante**. Drie verschillende posten, die elk een andere lijn observeerden, werden in gebruik genomen. Meestal was dit hier een familiale bezigheid. De familie **Rosseel** had z'n post in Heule en hield er de lijn Kortrijk-Ieper en Kortrijk-Brugge in het oog. De familie **Van Steenberghe** deed hetzelfde in Marke, maar dan voor de lijn Kortrijk-Moeskroen. De lijnen van Kortrijk naar Gent en naar Brussel werden dan weer in de gaten gehouden door de familie **Bouderez**. Ten slotte waren er aan deze groep nog enkele binnenlandse koeriers verbonden, waaronder de chef van de dienst zelf, Alfred Algoet,k en ook **Aloïs Windels**, een werkman uit Ingooigem, die door Algoet was gerekruteerd.[128]

De verzending van de rapporten naar Nederland werd verzorgd door aparte koeriers. Eerst werden de documenten door de binnenlandse koeriers naar de 'brievenbussen' in Gent gebracht. Daar werd alles opgehaald door koeriers gezonden vanuit Nederland.

Deze eerste dienst viel al in juli 1915 en verschillende mensen werden aangehouden. Niemand werd terechtgesteld.[129] De overgebleven agenten richtten de dienst opnieuw op. Dit werd dan de tweede fase.

3.2. Tweede fase: juli 1915 en maart/april 1916[130]

Bijna onmiddellijk na de val van de eerste dienst, trad de tweede al in werking. De algemene centralisatiepost voor binnenlandse en buitenlandse briefwisseling was bij onderpastoor **Octaaf Declercq**. De onderpastoor was al van bij het begin van de oorlog actief bezig met allerlei vaderlandslievende werkjes. Hij probeerde rekruten te vinden voor het Belgische leger en hij hield zich bezig met briefwisseling tussen soldaten en hun familie. Begin 1915 werd hij door Gustaaf

[127] "Braet Joseph", ARA, FASP, P45, Fusillés.
[128] "Windels Aloïs", ARA, FASP, P45, Fusillés.
[129] Verschillende mensen werden wel ter dood veroordeeld, waaronder Jozef de Hemptinne, een gendarme en een makelaar. Zij verkregen allemaal gratie. Over de gratie van de Hemptinne heb ik al gesproken in het eerste deel.
[130] Dit stuk is gebaseerd op "Service des Ambulants, état d'organisation", ARA, FASP, P45. en "Service des Ambulants, Fiche Organique", ARA, FASP, P45, tenzij anders aangegeven.

Mus gerekruteerd om te helpen in de dienst.[131] Het is echter pas vanaf de tweede fase dat Declercq een belangrijke rol speelde in het netwerk, en dit voor de hele dienst, hoewel ze in deze fase ook weer uit twee secties bestond. Zoals in de eerste fase zal ik niet dieper ingaan op de sectie Brabant-Henegouwen.[132] De 'Vlaamse' sectie bestond uit drie groepen. De eerste groep stond onder leiding van Gustaaf Mus. Verschillende agenten werden ingezet voor territoriale spionage, o.a. van het vliegveld bij Sint-Denijs-Westrem. Een post in Astene, bij Deinze, zorgde voor inlichtingen over het spoorverkeer tussen Gent-Kortrijk en Gent-Tielt. Enkele mensen werden ingeschakeld om bepaalde personen een overnachtingsplaats te vergunnen, zoals bijvoorbeeld **Jean Van Severen**. Een bepaalde afdeling van deze groep zorgde voor het maken van valse identiteitskaarten en paspoorten. Ook hier was onderpastoor Octaaf Declercq bedrijvig.

De tweede groep van de Vlaamse sectie werkte in en rond Kortrijk, onder leiding van Alfred Algoet. Onderchef was hier **Aloïs Van Gheluwe**, een rijkswachter op rust. Transmissie van rapporten tussen Oudenaarde en Gent werd verzorgd door **Romaine 'T Kindt**, de vrouw van August Wante, en door Jozef Braet. Ook Windels deed koerieropdrachten.

De derde groep werkte in het Marinegebied, met 'zetel' in Brugge. De chef was hier **Pierre Mus**. De territoriale waarnemers waren **Jules Delaplace**, **Jules Desloovere** en **Alphonse Mus**. De spoorlijn Gent-Brugge werd aandachtig geobserveerd door **Charles** en **Albertine Titeca**.[133] Drie leden van deze derde groep werden in Brugge terechtgesteld. Ik zal hier echter niet dieper op ingaan, omdat de Gentse casus hier centraal staat.[134]

De derder fase duurde van april 1916 tot oktober 1916. In oktober 1916 werd de hele dienst opgerold. Een relatief groot aantal leden werd terechtgesteld in

---

131 "Declercq Octave", ARA, FASP, P45, Fusillés.

132 In deze sectie vond er één executie plaats: op 4 september 1916 werd in Brussel François Mus terechtgesteld, samen met Jean-Baptiste Corbisier en Louis Neyts, twee leden van de Belgische dienst Colon-Jacquet.

133 "Service des Ambulants, état d'organisation", ARA, FASP, P45. en "Service des Ambulants, Fiche Organique", ARA, FASP, P45.

134 Deze drie mannen waren veroordeeld door het krijgsgerecht van het Marinekorps op 10 april 1916 wegens "*krijgsverraad gepleegd door spioeneering*". ["Affiche van de bekendmaking, executies in Brugge", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.2.]. De rode affiche was opgesteld in twee talen en maakte ook hun namen bekend. Jules Delaplace, Charles Titeca en Jules Desloovere werden op maandag 8 mei 1916 terechtgesteld in Brugge. Meer gegevens over deze mannen kan u vinden op bijgevoegde CD-rom.

Brussel.[135] Voor mijn verhandeling is echter de tweede fase vooralvan belang, omdat het hier gaat over de gefusilleerden in Gent.

3.3. De aanhoudingen

De Archiefcommissie was vrij kort over de aanhoudingen binnen deze dienst. Ze besteedde er in haar verslag heel weinig woorden aan. Waar ze bij sommige andere diensten tot twee bladzijden besteedde aan de oorzaak van aanhoudingen en ze dus in geuren en kleuren probeerde te achterhalen, werd er hier maar één zinnetje aan gewijd. Er werd met een beschuldigende vinger gewezen naar een koerier die al van eind 1915 de rapporten liet fotograferen door de Duitse bezetter, vóór ze ter bestemming te brengen in Nederland. Deze koerier, een Nederlandse binnenschipper, was gezonden door Herman vanuit Vlissingen.[136] Waarom de Duitse politie dan nog zolang wachtte om de aanhoudingen te verrichten, is niet duidelijk. Waarschijnlijk wou ze zelf eerst heel het net proberen op te sporen, zodat niemand door de dichte mazen van hun net zou kunnen glippen.

De eerste die werd aangehouden was Alfred Algoet. Hij had echter geen vaste verblijfplaats, en dus was het moeilijk voor de Duitse onderzoekers om hem op te sporen. Het was Algoet al ter ore gekomen dat hij gezocht werd. Hij besloot te vluchten naar Nederland. In afwachting van zijn vlucht zocht hij op 19 maart 1916 onderdak in Brussel bij de familie **Depoortere**. Algoet had de chef in Nederland met een speciale kaart verwittigd, en zijn onderduikadres doorgegeven. Hij raadde de familie aan om enkel en alleen die mensen te vertrouwen die soortgelijke kaart konden bovenhalen. Op 28 maart verscheen er een man aan de deur met zo'n kaart. Algoet had er een kort gesprek mee en vertrok dezelfde avond nog naar de woning van die man. De volgende morgen verscheen er een andere man aan de deur die kwam informeren naar Algoet. Twee uur later werd de familie die op Algoets onderduikadres woonde, aangehouden door drie leden van de Duitse geheime politie. Gedurende tien dagen werden ze vastgehouden op de Brusselse Kommandantur in de Berlaimontstraat. Wat er van Algoet was geworden, wisten zij niet. Op 8 april

[135] Op 25 juni 1917 werden Georges Kugé, Jules Descamps, Lucien Descamps, Léon Boiteux en François Vergauwen terechtgesteld op de Nationale Schietbaan van Brussel.
[136] "Service Ambulants, Quintessence Historique", ARA, FASP, P45.

werden ze uit hun cel gehaald om naar de Gentse gevangenis te worden overgebracht. Tot hun grote verbazing gebeurde dit samen met Alfred Algoet.[137] Deze was in een valstrik gelopen en al op 28 maart aangehouden. De man die was komen aankloppen, was een dubbelagent. Samen met nog een andere dubbelagent werd hij met de bewuste kaart gezonden vanuit Vlissingen, "*men heeft gauw kennis gemaakt en, bij een goeden halfliter gezeten, praat men vertrouwelijk van bespiedingszaken*".[138] Deze twee mannen prezen het werk van Algoet. "*En Algoet, gevleid, zonder het minste wantrouwen, legt hun gansch het stelsel uit, looft het gedrag van al zijn medewerkers, de stoutheid der eenen, de voorzichtigheid der anderen, de toewijding van allen.....*".[139] Vervolgens lokte men hem in een valstrik waar er acht mannen stonden te wachten. "*Ze stonden seffens met hun rigolo (revolver) onder mijne neus*", schreef Algoet aan zijn familie na het proces.[140]

Daarna werd hij in de gevangenis van Sint-Gillis opgesloten, om in de avond van 7 april naar de Brusselse Kommandantur gebracht te worden. De volgende morgen werd hij samen met de familie Depoortere naar Gent gebracht. Hoe de verplaatsing juist gebeurde, is niet bekend, maar in een moment van onoplettendheid van de Duitse bewakers konden de gevangenen met elkaar praten. Algoet nam het initiatief en zei dat hij alles op zich zou nemen en zou proberen de familie Depoortere vrij te pleiten van alle schuld.[141]

Over de arrestatie van Octaaf Declercq werd er uitgebreid verslag gedaan in drie verschillende publicaties. Hieronder citeer ik uit twee ervan:

Versie *Comment ils meurent* & *La Libre Belgique*:	Versie *Bulletin*:
"*Le mercredi 29 mars 1915, à la vesprée, l'abbé Declercq rentrait*	"*Le mercredi 29 mars 1916, rentrant dans le courant de l'après-midi, la porte de la cuisine*

[137] "rapport van de familie Depoortere aan de Brusselse rijkswacht, die een kopie doorstuurde naar de Archiefcommissie, 18/06/1920", ARA, FASP, P45, Fusillés.
[138] J. Braet, *Gedenkschriften van Mr. Jozef Braet door Duitschers gefusilleerd te Gent den 11 augustus 1916* (Gent, s.d.), p. 15.
[139] J. Braet, *Gedenkschriften* ..., p. 15.
[140] "26 briefjes van Algoet, uit de gevangenis gesmokkeld", ARA, FASP, P178, Map 8, clas. 8.
[141] "rapport van de familie Depoortere aan de Brusselse rijkswacht, die een kopie doorstuurde naar de Archiefcommissie, 18/06/1920", ARA, FASP, P45, Fusillés.

chez lui quand, soudain, la porte de cuisine s'ouvrit. Tandis que deux hommes l'appréhendaient et l'entraînaient vivement dans le salon il entrevit une dame pensionnaire du couvent tout proche, une de ses cousines, la sœur et sa vieille maman, âgée de quatre-vingt six ans, tenues sous la menace d'un revolver."	*s'ouvre brusquement et deux hommes le saisissent et le poussent dans le salon: il aperçut une pensionnaire d'un couvent voisin, une de ses nièces, sa sœur et sa mère octogénaire, qui étaient gardées le revolver braqué sur elles.*"

De eerste versie komt uit het boek van J. Nysten, en werd geschreven door Paul Buysse.[142] De juiste datum van de publicatie is niet gekend. Waarschijnlijk is dit 1919 of 1920.[143] De tweede versie werd gepubliceerd in het *Bulletin* en dateert van oktober 1919, en is spijtig genoeg anoniem.[144] Het is duidelijk dat de hierboven getoonde citaten wel erg goed op elkaar lijken. Het is dus waarschijnlijk dat de ene auteur afschreef van de andere, maar telkens synoniemen gebruikte. De derde versie heb ik hier niet geciteerd, omdat deze slechts op enkele kleine punten verschilt van de versie van Nysten. Deze derde versie komt uit de krant *La Libre Belgique* en is ook geschreven door Paul Buysse.[145] Het spijtige is dat er geen datum bij staat. De kopie draagt een certificatiestempel van 20 maart 1920. Wanneer dit artikel echter verschenen is, is niet duidelijk. Vrij zeker is dat het niet op clandestiene manier tijdens de oorlog verschenen is, want het is ondertekend. Waarschijnlijk verscheen dit artikel rond dezelfde periode als de versie in het *Bulletin* en die van Nysten. Wie de originele versie schreef en wie van wie afschreef is niet helemaal duidelijk.[146]

[142] J. Nysten, *Comment ils …*, p. 172.
[143] De versie die ik hier gebruikte, komt uit de Gentse Universiteitsbibliotheek, en draagt een stempel met datum 28 juni of juli 1920. Het boek is dus geschreven in 1919 of 1920, quasi onmiddellijk na de oorlog.
[144] 'Nos Martyrs, Octave Declercq; Felix Moons', in: *Bulletin*, I, nr. 6, octobre 1919, pp. 1-3.
[145] "L'Abbé Octave De Clercq. Extrait de *La Libre Belgique*, s.d.", ARA, FASP, P45.clas 13.
[146] Heel uitzonderlijk was het niet dat iemand de teksten van een ander overnam en ze herwerkte. Ik heb er al eerder op gewezen dat het bij deze hagiografische literatuur bijna mogelijk is om een stemma codicum op te stellen.

Toen Declercq op 28 of 29 maart 1916[147] thuiskwam, werd hij opgewacht door enkele Duitse agenten. Deze agenten fouilleerden hem, doorzochten zijn huis en onderwierpen hem aan een strenge ondervraging. Tot overmaat van ramp kwam Gustaaf Mus even langslopen. De Duitse politie sloot hem op in een kamer apart. Mus ontsnapte via het venster. Rond 21u werd Declercq meegenomen naar de gevangenis.[148]

Dezelfde dag nog (indien Octaaf Declercq op 29 maart werd aangehouden) werd Gustaaf Mus aangehouden. Zijn ontsnappingspoging bij Declercq had succes, maar zijn arrestatie bleek onvermijdelijk te zijn. Mus ging nog naar een afspraak die hij had met een koerier. Daar werd hij gearresteerd door acht Duitse politieagenten.[149]

Over de precieze omstandigheden van de arrestatie van Aloïs Van Gheluwe zijn geen gegevens bekend. Ook hij werd aangehouden op 29 maart 1916, maar ook hier ontbreken meer gegevens. Hetzelfde geldt voor Aloïs Windels. De documenten uit het FASP, zoals zijn fiche en het officiële verslag, schrijven dat hij 'ergens' in maart werd aangehouden. In het boekje *Kortrijk onder het Duitsche bedwang* staat er dat hij werd aangehouden op 5 april.[150]

Over de arrestatie van Jozef Braet is er heel wat meer geweten. Braet schreef immers, met enige zin voor dramatiek, zijn 'mémoires' tijdens zijn internering. Op 6 april kwam hij even na de middag thuis van de rechtbank. Daar werd hij opgewacht door twee leden van de Duitse geheime politie. Zijn huis werd onmiddellijk doorzocht, zij het vrij oppervlakkig. Hierna vertelden ze hem dat hij zou worden meegenomen naar Kortrijk. Voor ze vertrokken mocht Braet nog zijn middagmaal eten. Rond 15u werd hij naar het station gebracht dat slechts op 100 meter van zijn deur verwijderd is. "*'k Ben op weg naar Kortrijk. Gezeten in den hoek van een kompartiment 2e klas, met tegenover mij de policiemannen die mijn minste bewegingen gadesloegen, was ik verre van mij op mijn gemak te voelen. Wat kon toch mijn aanhouding veroorzaakt hebben? Wie kon mij hebben aangeklaagd?* (…) *Ik kon mij geen begoochelingen meer maken; ik was geknipt,*

147 De twee besproken stukken geven 29 maart aan als datum van arrestatie. In andere documenten zoals de persoonlijke fiche in het FASP van Declercq staat er 28 maart 1916.
148 J. Nysten, *Comment ils …*, p. 172.
149 J. Nysten, *Comment ils …*, p. 207.
150 *Courtrai sous la domination allemande 1914-1918/Kortrijk onder het Duitsche bedwang 1914-1918* (s.l., s.n.), p. 19.

noch min noch meer. Had ik niet zoo pas de aanhouding vernomen van den onderpastoor De Clercq, van Algoet en meer anderen, uit Kortrijk? In welke hinderlaag waren wij toch gevallen?..."[151] Blijkbaar wist Braet al van de aanhouding van Declercq en Algoet. Waarom hij dan niet zijn biezen pakte en vluchtte, is niet duidelijk. Vermoedelijk zat zijn familiale situatie er voor iets tussen: hij was getrouwd en had twee kinderen.

Onderweg bereidde hij zijn verdediging voor: "*alle deelgenootschap aan de inrichting van spioneering* (...) *loochenen*".[152] In Kortrijk werd hij na lang wachten opgesloten in de gevangenis, in cel 27. Behalve een zakdoek en een paternoster werd alles hem ontnomen. De volgende morgen werd hij naar de gevangenis van Gent overgebracht.[153]

3.4. Ondervragingen

Veel is over de ondervragingen niet bekend. Ook hier zijn de gedenkschriften van Braet een interessante bron van informatie. Op 7 april was hij in de Gentse gevangenis aangekomen. Hij werd opgesloten in cel 78. Braet beschrijft vrij gedetailleerd het gevangenisleven, van de structuur van de cel tot de wandelplaats. Beroofd van nieuws van thuis, spookten allerlei gedachten door zijn hoofd. Ook het idee terechtgesteld te worden, kwam bij hem op: "*En ik zag mij zelf met verbonden oogen, vóór het strafpeloton staan. Ik hoorde een kort bevel, den reutel mijner makkers. Dan zag ik mijn familie in rouw gedompeld, ik zwolg de nijpende wanhoop mijner vrouw, de tranen van mijn kinderen....*". Via een jongeman die in een cel naast Braet zat en die enkele dagen later zou vrijkomen, kon Braet aan zijn familie laten weten dat hij in Gent opgesloten zat. Het resultaat was beter dan verwacht. Op 15 april kreeg hij "*pakjes met linnengoed, chocolaad, sigaren en andere aangenaamheden*".[154] Die dag startten ook de ondervragingen van Braet. 's Avonds werd hij in een kantoortje geroepen waar een jonge Duitser hem het vuur aan de schenen legde. Deze officier pakte het vrij slim aan. Direct werd er geïnformeerd naar zijn relatie met Declercq: "*Mijnheer, zegde hij, de onderpastoor De Clercq heeft u door den kijkrooster gezien — en met zijn vinger wees hij naar de deur — en hij heeft u zeer wel erkend. — Mijnheer De Clercq vergist zich klaarblijkend, ik ben nooit bij hem geweest. — Ge zijt een leugenaar, mijnheer.*"

[151] J. Braet, *Gedenkschriften* ..., pp. 3-6.
[152] J. Braet, *Gedenkschriften* ..., pp. 6-7.
[153] J. Braet, *Gedenkschriften* ..., pp. 8-9.
[154] J. Braet, *Gedenkschriften* ..., pp. 9-13.

Braet, die als advocaat ongetwijfeld toch wat vertrouwd was met ondervragingstechnieken, liet zich echter niet van zijn stuk brengen en bleef alles ontkennen: "*Men wilde mij ongetwijfeld een strik spannen om mij te doen spreken* (…)."[155]

De volgende morgen ging de ondervraging verder. Tot zijn grote schrik zaten Romanie 'T Kindt en August Wante er ook. Deze bekende elke betrokkenheid van Braet in de spionagezaak. Nadien las de Duitse officier de verklaringen van Wante en die van Declercq voor aan Braet. "*Waartoe nog langer te loochenen? Ik bekende.*"[156] De officier vertelde verder: "*denk niet dat uw makkers u verklikt hebben*". Hij vertelde het hele verhaal, hoe ze op het spoor van de dienst waren gekomen, hoe ze Algoet hadden kunnen aanhouden, en hoe deze laatste onbewust iedereen had verklikt.[157]

De volgende dagen bleef Braet in zijn cel. Op 15 mei werd hij aan een nieuwe ondervraging onderworpen. Zijn familie zou zijn aangehouden en ook in de Gentse gevangenis zijn geïnterneerd. De Duitse ondervragers hadden een postkaart in handen waarop geschreven stond: "*J. Braet, overleden*". Ze wilden ten alle kost weten wat dat betekende. Braet kon niet anders doen dan ontkennen, want hij wist van niets. Na drie dagen bleek dat het ging om de doodsaankondiging van zijn oom Jules Braet, terwijl de Duitsers dachten dat het ging om een geheim bericht dat Jozef Braet zou zijn aangehouden. Vanaf 11 mei kreeg Braet regelmatig bericht van het thuisfront. Op 21 juni[158], zijn 34ste verjaardag, kreeg hij het nieuws te horen dat hij eindelijk eens bezoek zou mogen ontvangen van thuis. Diezelfde dag gooide een onbekende een briefje in zijn cel. Zijn broer was in de gevangenis geweest en liet hem wat informatie bezorgen. Zijn familie had al stappen ondernomen om genade te krijgen, hoewel hij nog niet veroordeeld was: "*dat ge veel moed en vertrouwen moet hebben, u aan een zware straf verwachten, maar verlies den moed niet: er zal u genade verleend worden*".[159]

Ook Algoet schreef tijdens zijn lange internering. Hij hield geen dagboek bij, maar hij schreef geregeld clandestiene briefjes naar zijn familie. In totaal zijn er

---

[155] J. Braet, *Gedenkschriften …*, p. 14.
[156] J. Braet, *Gedenkschriften van Mr. Jozef Braet door Duitschers gefusilleerd te Gent den 11 augustus 1916* (Gent, s.d.), p. 15.
[157] J. Braet, *Gedenkschriften …*, pp. 15-16.
[158] De gedenkschriften van Braet houden zijn verjaardag op 21 juli, terwijl alle documenten in het FASP het houden op 21 juni. Het is wel degelijk 21 juni en niet juli. De schrijver kon ofwel een schrijffout begaan hebben, of misschien gedacht hebben dat 21 juli beter paste bij een Belgische held, omdat dit ook de Belgische nationale feestdag is.
[159] J. Braet, *Gedenkschriften …*, p. 22-26.

26 teruggevonden. Deze zijn echter niet gedateerd. Op basis van de inhoud kunnen sommige van deze briefjes vóór het proces gesitueerd worden, de meeste dateren van na het proces. Algoet had een zeker gevoel voor humor. Vooral nam hij zijn eigen situatie niet al te ernstig, toch niet naar de buitenwereld toe. Hij besefte wel degelijk dat hij in grote moeilijkheden zat en dat de kans klein was, dat hij het er levend vanaf zou brengen, maar van tijd tot tijd gaf hij er een komische draai aan. Zijn haat jegens de Duitse bezetter werd steeds groter. Al in zijn tweede briefje schreef hij: "*Hadde mijne oogen kogels geweest k'hadde ze allen dood geschoten, de verkens zullen maar beteren als zij van ons Heer zullen verdoemd zijn*".[160] Over de oorlogsverslaggeving die zijn familie hem bezorgde, was hij vrij cynisch. Zo schreef hij over de gebeurtenissen in Rusland en bij Verdun: "*t'zal in t'jaar twintig wel gedaan zijn*". Zijn toekomst zag hij niet al te rooskleurig in: "*als ik ter dood krijg, k'zal mij toch verdedigen zulle, ze zullen mij toch zoo niet doodschieten dat weet ik goed*".[161]

3.5. proces

Algoet had in één van zijn briefjes al eens vooruitgeblikt op het proces. "*De dag der veroordeling zal schrikkelijk zijn want hier zit eene collectie van rond de 30 ge kunt denken, er zit hier vanalles, mannen, vrouwen kinders, pastoors* (…)."[162] Volgens Braet ging het slechts om achttien personen. In zijn mémoires beschreef hij het proces. Het vond plaats in de ziekenafdeling van de Gentse gevangenis. Braet was 's morgens verwittigd dat het proces dezelfde ochtend nog zou beginnen. Hoewel het hem beloofd was, had hij nog geen Duitse advocaat gezien. Een Belgische advocaat krijgen was onmogelijk omdat deze ver van de spionagezaken gehouden werden. Heel wat Duitsers waren eveneens aanwezig: vijf rechters (officieren), twaalf officieren van de ruiterij, de krijgsauditeur, een griffier, een priester en een tolk. Er waren ook drie officieren die voor de verdediging van de beschuldigden moesten instaan.[163]

Iedereen werd één voor één ondervraagd. Volgens een clandestien briefje dat Declercq uit de gevangenis wist te smokkelen, eindigde hij zijn ondervraging met de volgende woorden: "*Als priester bemin ik mijn Vaderland, alhoewel ik vóór alles een vredesgezant ben. Als burger bemin ik het nog meer, en ik ben er fier op;*

[160] "26 briefjes van Algoet, uit de gevangenis gesmokkeld", ARA, FASP, P178, Map 8, clas. 8.
[161] idem
[162] idem
[163] J. Braet, *Gedenkschriften …*, pp. 27-34.

het eenige wat ik betreur is van het niet nog krachtdadiger te hebben kunnen dienen." Dit citaat werd natuurlijk in alle naoorlogse publicaties overgenomen. Deze versie komt van een speciale uitgave van een herdenkingsfoto van Octaaf Declercq. Tijdens de oorlog zelf circuleerde er ook al een versie. Virginie Loveling noteerde ze in haar dagboek op 30 augustus 1916. Ze is nagenoeg hetzelfde, maar iets korter. Loveling haalde haar informatie "*Uit zeer zekere bron*", die ze niet nader specificeert. Het is best mogelijk dat het om een clandestien druksel gaat.[164]

De drie Franstalige bronnen die eerder al aan bod kwamen bij de aanhouding van Declercq, geven hier verschillende citaten. Twee ervan zijn hetzelfde, namelijk die in het boek *Comment ils meurent*[165] en die uit *La Libre Belgique*[166], want ze werden door dezelfde auteur geschreven. De derde versie echter, die uit het *Bulletin*[167], verschilt hier ook weer:

Versie *Comment ils meurent* & *La Libre Belgique*:	Versie *Bulletin*:
"*Comme prêtre, Messieurs, j'aimé profondément ma Patrie, bien que je suis avant tout un ministère de paix. Comme concitoyen, j'aime davantage encore. Et j'en suis fier. Je ne regrette qu'une chose, c'est de n'avoir pu la servir plus efficacement.*"	"*Comme prêtre, Messieurs, j'ain ardemment ma Patrie, quoique sois avant tout un apôtre de la pai Comme citoyen, j'aime davanta et j'en suis fier; mon seul regret e de n'a pas l'avoir pu servir pl énergiquement.*"

's Middags werd de zitting even geschorst. Rond 16u waren de ondervragingen afgelopen "*en* [m]*et genoegen mochten we vaststellen dat niemand zijn makkers luid had bezwaard*". De krijgsauditeur begon met zijn verhaal. Hij vond het "*pijnlijk* (…) *strenge straffen te vragen tegen menschen. die eigenlijk maar hun plicht hadden gedaan*", maar spionage was nu eenmaal zo wijdverspreid in België dat er streng tegen moest worden opgetreden. Daarom sprak hij de

164 L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, p. 481.
165 J. Nysten, *Comment ils …*, p. 173.
166 "L'Abbé Octave De Clercq. Extrait de *La Libre Belgique*, s.d.", ARA, FASP, P45.clas 13.
167 Nos Martyrs, Octave Declercq; Felix Moons', in: *Bulletin*, I, nr. 6, octobre 1919, pp. 1-3.

doodstraf uit tegen zeven beklaagden: onderpastoor Octaaf Declercq, Romanie 'T Kindt (de vrouw van Wante), arbeider Windels, advocaat Gustaaf Braet en tegen de drie wachtmeesters van de rijkswacht Gustaaf Mus, Alfred Algoet en Aloïs Van Gheluwe. Na deze uitspraak mochten de Duitse advocaten hun 'pleidooi' houden. Pleidooi is een groot woord, want "[d]*ie van mijn dikken verdediger had vijf minuten geduurd, voor zijn drie klanten samen, wel te verstaan, en zware zweetdruppels parelden op zijn voorhoofd*".
Er werden ook andere straffen uitgesproken. Zo werd bijvoorbeeld de zoon van Aloïs Van Gheluwe tot drie jaar dwangarbeid veroordeeld.[168]
Volgens een brief van de nicht van Alfred Algoet, kreeg iedere veroordeelde nog de kans iets te zeggen, na het voorlezen van het vonnis. "*Vous êtes tous des lâches*", zei Algoet en wees met een dreigende vinger naar de hele Duitse entourage. "*Sur cela le juge plein de fureur et frappant sur la table lui demanda des explications.*" Algoet antwoordde: "*J'ai acheté trois officiers et trentes soldats allemands mais cela vous ne le ferai pas d'un vrai Belge*". Hij klopte met zijn vuist op zijn borst en vervolgde: *Un Belge meurt pour sa Patrie et ne trahit jamais*".[169] Op veel sympathie van de rechters en van de krijgsauditeur zal Algoet niet meer hebben kunnen rekenen.

Braet die van mening was dat hij de volgende dag al zou terechtgesteld worden, zette zich na de veroordeling onmiddellijk aan het schrijven. Hij wilde onmiddellijk een brief schrijven naar zijn familie. De emoties werden hem echter te veel en hij moest noodgedwongen zijn schrijven uitstellen. De volgende dag viel het definitieve vonnis. Braet werd bij de krijgsauditeur geroepen. "*Mij gelukwenschend over mijn vaderlandsliefde, zegde de krijgsauditor te betreuren dat mij zulke zware straf moest toegepast worden. Maar 't was een kwestie van beginsel; 't was de wet.*" Alle doodstraffen werden behouden, behalve die uitgesproken tegen 'T Kindt. Haar straf werd omgezet in levenslange dwangarbeid. Advocaat Boddaert mocht echter een genadeverzoek indienen.[170]

3.6. Wachten op gratie

Over het wachten op gratie is er niet veel te vinden in de mémoires van Braet. Na het proces mocht zijn familie enkele keren op bezoek komen: "*Wat al*

[168] "Bekendmaking executie", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.1.
[169] "Flavie Glorieux aan Casilda Algoet, s.d.", ARA, FASP, P45, clas. 8.
[170] J. Braet, *Gedenkschriften …*, pp. 27-34.

vreugdetranen! Wat al toeneigingen, wat al liefde, wat al kussen! Welke vertroostingen!"[171] Braet had er nog steeds goede hoop op. Hij verwachtte zelfs dat hij gratie zou kunnen krijgen. "*En ik wacht met een levendig geloof naar den gelukkigen dag, waarop ik, aan familie en kinderen teruggeschonken, mijn familieleven zal kunnen herbeginnen, aan hetwelk ik mij met lichaam en ziel zal toewijden*", schreef hij in zijn mémoires. Nadien volgde zijn afscheidsbrief.[172]

Ook Algoet berichtte over zijn terdoodveroordeling. "*Ik ben helaas ter dood veroordeeld, dat de wil Gods geschiede* (…). *K'heb de dood voor espionnage en 2 maanden voor valsch passeport.*" Toch bleef hij goedlachs in zijn briefjes. Over het bezoek van zijn nicht schreef hij het volgende: "*we zullen ne keer lachen: die nu de toekomende keer eerst weend zal voor zijn straf 10 minuten op zijn bloote knieen op de steenen zitten, verstaan hé*". In hetzelfde briefje wakkerde hij zijn haat jegens de Duitsers nog aan. Hij zou dit volhouden, zelfs na zijn dood: "*maar als ik bij Sinte Pieter mag staan t'zal toch geen eenen Duitsch binnen komen of ik sla hem van boven naar beneden*". Ook ontving hij graag bezoek. Hij drong hier op aan bij zijn familie, maar onmiddellijk maakte hij er een bedenking bij: "*ik zou U toch ook nog gaarne eens zien, ze zullen U allen hier niet houden zulle, k'zou zelf komen, maar k'heb maar weinig tijd, t'zal voor later zijn*". Aan moed en hoop ontbrak het Algoet dus zeker niet. Na 108 dagen gevangenis en twee weken na zijn terdoodveroordeling kreeg hij van thuis nog steeds veel te eten. Het ontbrak hem aan niets. "*k'heb het toch zoo goed, maar k'bewoon maar een appartement in geheel mij kasteel en al mijne gasten blijven mij getrouw en zorgen goed voor mij, k'zal niet gestolen worden*". Of hij door de Duitse ondervragers ook zo werd toegetakeld als bij sommige andere diensten wel het geval was, is vrij onwaarschijnlijk. Algoet had immers al onbewust alles bekend aan de koerier vóór hij gearresteerd werd. Meer informatie uit Algoet 'slaan', zal dus niet nodig geweest zijn. Ook Braet maakte hier in zijn gedenkschriften nergens melding van. De steeds optimistische toon in Agoets schrijven zal niet altijd gelogen zijn.

Ook Algoets familie ondernam via advocaat Boddaert de nodige stappen om gratie te bekomen. Deze werd geweigerd. In zijn voorlaatste briefje schreef hij: "*we zijn foutu, t'is niets meer aan te doen geen hoop meer ons leven kort gelijk eene cigaar*". Zijn allerlaatste clandestiene briefje was een afscheidsbriefje. Veel

[171] J. Braet, *Gedenkschriften* …, p. 34.
[172] J. Braet, *Gedenkschriften* …, p. 35.

staat hier niet in. Zoals hij al in enkele andere briefjes had aangehaald, zou hij sterven voor het vaderland, en zoals hij in bijna alle briefjes had geschreven, zou dat gebeuren voor God.[173] In zijn echte afscheidsbrief, die enkel in de Franse vertaling was te vinden in het FASP, is dezelfde vaderlandslievende en katholieke toon aanwezig. Algoet wou zijn plaatsje in de naoorlogse heldenverering alvast verzekeren: "*Adieu, chers père, frère; soeurs; parents et Tieghemois, adieu, à tous pour la dernière fois, priez pour les ames des habitants de notre village, morts pour la patrie et pour la conservation de leurs compagnons d'armes qui se battent encore – C'est pour votre liberté et de celles de nos enfants (…) Priez pour moi et souvenez-vous de ma fidélité à Dieu au Roi et à la Patrie.*"[174]

De gratieverzoeken werden bij iedereen geweigerd. Onderpastoor Declercq mocht nog bezoek ontvangen van zijn familie. Zijn oude moeder dacht dat hij naar Duitsland zou gedeporteerd worden. Deze versie is terug te vinden in verschillende bronnen, ook bij Virginie Loveling. Hij koos zelf nog de teksten voor zijn doodsprentje.[175]

Gustaaf Mus schreef ook een laatste brief. Deze werd nog tijdens de oorlog bekendgemaakt, want Loveling citeert hem 'volledig' in haar dagboek. De versie die bewaard is in het FASP is iets langer, en is een vertaling.[176] Loveling citeerde de Nederlandstalige versie, maar er ontbreken enkele zinnetjes. Deze ontbrekende zinnen bevatten geen essentiële zaken, maar zijn toch niet helemaal onbelangrijk. Zo is de zin weggelaten waarin hij zijn moeder aanspoort om na de oorlog bij de *gendarmerie* zijn achterstallige soldij te innen. Geen essentiële informatie, maar bij een volledige lectuur van dergelijk brief, is het wel interessant te weten dat de veroordeelde aan de financiële toekomst van het thuisfront dacht, en dat het thuisfront zou moeten krijgen waar het recht op had. Hij kondigde de nakende dood in zijn brief aan: "*Het uur, door den goeden God bepaald, om mij tot hem te roepen, geslagen zijnde, stuur ik u mijn laatsten vaarwel. morgen vroeg, 11den Augustus, word ik door de wapens gedood. Doch moed, beminde moeder, het is niet als booswicht, dat ik de doodstraf onderga, doch wel voor uw aller bevrijding.*" Voor God en Vaderland ging Mus dus sterven. Hij vulde zijn brief 's nachts nog verder aan. Hij zat die laatste nacht samen in

[173] "26 briefjes van Algoet, uit de gevangenis gesmokkeld", ARA, FASP, P178, Map 8, clas. 8.
[174] "Laatste brief A. Algoet, 10/08/1916", ARA, FASP, P178, Map 8, clas. 8.
[175] J. Nysten, *Comment ils* …, p. 174.
[176] "Afscheidsbrief Gustave Mus", ARA, FASP, P45, clas. 8.

de cel met Algoet en Van Gheluwe, alle drie rijkswachters. "*Wij hebben de nacht doorgebracht al zingende en al biddende. De mis gaat beginnen en dan op weg naar de Schietbaan, vol kracht en moed.*"[177]

Jozef Braet mocht bezoek ontvangen op 10 augustus. Toen zijn familie weg was, werd hem meegedeeld dat hij de volgende morgen zou terechtgesteld worden. Die avond nam hij voor de laatste keer de pen ter hand en schreef hij een lange brief, die hij gedurende de nacht alsmaar verder aanvulde. Ook hij ging sterven voor God en Vaderland: "*Ik sterf als goed christen en als moedig man. Ik heb gansch mijn plicht gedaan.*". Verder volgden enkele raadgevingen voor zijn twee dochters en een uitgebreid afscheid. Vanaf 22u vulde hij zijn brief verder aan: "*10 ure 's avonds: 'k Heb het bezoek van den Belgischen aalmoezenier gehad. Het ware te barbaarsch geweest hem ons te ontzeggen. 11 ure 's avonds: We zijn alle zes zeermoedig. Ik ga voort bidden. Middernacht: Ik denk zoozeer aan u, geliefde Julia; omhels wel innig mijn dochterkens en spreek hun dikwijls van mij.*". Rond één uur schreef hij dat hij zijn kaki kostuum had aangetrokken en dat hij zijn valies klaar gemaakt had. "*Ik ook ben gereed voor de groote reis.*". Om 4u 's morgens maakte hij zijn laatste aantekening: "*Mijn makkers zingen het Credo du Paysan*[178]*. Ik denk altijd aan u en omhels u een laatste maal.*".[179] Daar eindigde de tragische brief van Braet.

3.7. De executie

Rond 4u30[180] begon hun laatste misviering. Buysse beweerde in het boek van Nysten dat onderpastoor Declercq de mis zelf voorlas. Nysten maakte hier zelf een voetnoot bij en weerlegde deze bewering. Het was de Duitse priester Sturm die het geheel leidde. Ook de Communie werd gegeven door Sturm.

---

[177] "Afscheidsbrief Gustaaf Mus, 10/08/1916", geciteerd in: L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, p. 482.
[178] Het vierde couplet van het *Credo du Paysan* gaat als volgt: "*Si les horreurs d'une terrible guerre / Venaient encore fondre sur le pays / Sans hésiter la bas vers la frontière / Je partirais de suite avec mes fils / S'il le fallait je donnerais ma vie pour protéger pour venger le drapeau / Et fièrement tombant pour la patrie / Je redirais aux portes du tombeau.*" Refrein: "*Je crois en toi, maître de la nature / toi dont le nom divin remplit l'imensité* [sic] */ Dieu tout puissant qui fit la créature / Je crois je crois en toi comme à la liberté / Je crois je crois en toi comme à la liberté.*"
[179] J. Braet, *Gedenkschriften ...*, pp. 35-38.
[180] Paul Buysse beweerde in het boek van Nysten (J. Nysten, *Comment ils ...*, p. 174.) dat het al om 3u was. Loveling nam deze versie over (L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, p. 473 en p. 481). De nachtelijke aanvullingen die Braet en Mus bij hun brieven schreven beweren echter het tegendeel.

Na deze viering werden de terdoodveroordeelden naar de Schijfschieting gebracht. Loveling noteerde die vrijdag, 11 augustus 1916, in haar dagboek: "*Heden om zes uur, in vervroegden herfstnevel weerdreunt een groote, doffe slag over de stad en doet een beetje mijn ramen sidderen. Wij zijn er aan gewend bij 't openen der oogen morgengroeten te krijgen van het kanon, doch meest uit de verte. Men luistert er niet meer naar. Maar deze eene slag weergalmde luider en werd door geen andere gevolgd... Wat beduidt het? Buren wenken elkaar op hun drempels en vertellen fluisterend met ontdane aangezichten, dat zoo even in de Schijfschieting zes veroordeelden doodgeschoten zijn.*" Volgens Loveling weigerde Gustaaf Mus de blinddoek "*en stiet met den elleboog een soldaat, die hem ombinden wilde, ruw op zijde.*"[181] Twee weken later wist Loveling meer te vertellen over de executie. De zes mannen werden op een rij gezet. Declercq kruiste "*de armen over de borst. Zijn paternoster had hij om den hals gehangen. Vijf kogels troffen hem, twee waren door zijn handen gegaan. Op den slag was hij niet dood. Een revolverschot maakte hem af.*"[182] De versie van Buysse in het boek van Nysten is iets minder gedetailleerd: "*Il enroula son chapelet autour du cou, joignit les mains… le crépitement d'une salve… Le martyr s'affaissa sur les genoux…*"[183] Het wreed ogende genadeschot werd hier weggelaten. Nysten schrijft enkele laatste woorden toe aan Gustaaf Mus: "*Adieu! Adieu, 't is voor Vaderland!*"[184]

Over Algoet werd helemaal niet gesproken. Die had zich nochtans voorgenomen om zich niet zo gemakkelijk te laten doodschieten. Waren de emoties hem te veel, of is zijn actie de anonieme 'toeschouwer' ontgaan?

De lijken werden in houten kisten gelegd en naar verschillende begraafplaatsen gebracht. Normaal werden alle terechtgestelden op de Westerbegraafplaats begraven, maar voor Declercq werd er blijkbaar een uitzondering gemaakt, want hij werd begraven in Sint-Amandsberg.[185] Op deze begraafplaats maakte de Duitse priester Sturm nog tijd voor enkele kerkgebeden. Nadien keerde hij zich naar de soldaten en sprak: "*Kameraden, 't is een held, die hier ligt.*".[186] Ook de Franstalige versie in Nysten had lof voor Sturm: "*Camarades, dit l'aumônier prussien aux militaires, vénérez à jamais cette fosse. C'est un héros qu'elle a*

---

[181] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, pp. 472-473.
[182] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, p. 481.
[183] J. Nysten, *Comment ils …*, p. 174.
[184] J. Nysten, *Comment ils …*, p. 207.
[185] Virginie Loveling schreef dat Declercq in Sint-Amandsberg begraven werd. Een krantenartikel van 13 augustus 1919 schreef dat Declercq werd ontgraven in Sint-Amandsberg. (zie later) Waarschijnlijk is dit de grote begraafplaats Campo Santo.
[186] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, p. 481.

reçu."[187] Dezelfde dag werd de executie bekendgemaakt door witte aanplakbrieven.[188]

Het nieuws van de executie moet zich als een lopend vuurtje doorheen de Gentse stad hebben verspreid. Virginie Loveling wist in geuren en kleuren details te geven van de executie. Het ging hier dan ook over een onderpastoor, een advocaat, drie *gendarmes* en een arbeider. Vooral de executie van een onderpastoor en van een advocaat deed blijkbaar veel stof opwaaien. Zo noteerde Marc Bartsoen in zijn dagboek op 16 augustus 1916: "*mais n'est-il pas révoltant de voir fusillés froidement des citoyens, qui sont l'élite de la population puisqu'ils bravent tout pour servir leur pays* (…)*?*". Barstoen haalde hier ook even kritisch uit naar de *lompheid* van het Duitse beleid: "*Ils fusillent des prêtres comme des laïcs*[189]". Het grootste deel van de Belgische bevolking is katholiek, en de Kerk oefent een grote invloed uit op de bevolking "*et malgré cela, ils ont fusillés un grand nombres de membres de ce clergé*". Volgens Bartsoen keert de clerus zich dus met veel plezier tegen de Duitse bezetter. Ook het feit dat mensen van alle standen worden terechtgesteld, kon volgens Bartsoen alleen maar de anti-Duitse gevoelens in alle lagen van de Belgische bevolking vergroten. "*Et après cela ils s'imaginent sottement qu'ils vont se rendre une grande partie de cette nation favorable en réalisant certains voeux linguistiques* (…)!"[190]

Enkele dagen na de executie pende Loveling het volgende neer in haar geheime dagboek: "*Alle morgenden ligt het graf van den onderpastoor De Clercq vol bloemen, niets dan witte, het emblema der onschuld, tot groote ergernis der Duitschers, die er den grafmaker verantwoordelijk voor willen stellen. Deze verzekert, dat hij niet weet, waar ze vandaan komen.*".[191] Er was dus al tijdens de oorlog sprake van een dodenverering. Dat het hier ging om een onderpastoor zal er zeker iets mee te maken gehad hebben.

3.8. Na de oorlog

[187] J. Nysten, *Comment ils …*, p. 175.
[188] "Bekendmaking executie", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.1.
[189] laïc: een leek
[190] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 180.
[191] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, p. 477

Na de oorlog werden de zes gefusilleerden ontgraven en met alle eer naar hun woonplaats overgebracht waar ze opnieuw werden begraven.

3.8.1. Onderpastoor Declercq in Merelbeke

Afbeelding 2: de lijkkist van Declercq verlaat het gemeentehuis van Sint-Amandsberg, 10/08/1919.

Afbeelding 3: de lijkstoet in de Kasteellaan op weg naar Merelbeke, 10/08/1919.

Onderpastoor Octaaf Declercq werd na de oorlog ontgraven uit zijn voorlopige begraafplaats in Sint-Amandsberg en naar Merelbeke overgebracht. Hierover is er wel wat documentatie te vinden in het FASP.

De plechtigheden vonden plaats op zondag 10 augustus 1919. Die dag werd zijn lijk ontgraven en naar het gemeentehuis van Sint-Amandsberg gebracht, waar het in een kapel werd geplaatst. De lijkkist werd bedekt met een Belgische vlag. Op deze lijkkist werd door een afgevaardigde van het koningshuis een Leopoldsorde gespeld.

De hele dag brachten mensen hun laatste groet aan Octaaf Declercq. Overal hingen de vlaggen halfstok, en rond de lantaarnpalen hingen zwarte sluiers. Hier werden enkele lijkredes uitgesproken. Deze zijn echter niet bewaard in het FASP. Na deze lijkredes werd de kist naar de parochiekerk gebracht waar er een korte misviering werd gehouden. Vervolgens zetten zes onderofficieren van de rijkswacht de kist op de affuit van een kanon. Vandaaruit vertrok de lijkstoet door de straten van Sint-Amandsberg richting Merelbeke. Volgens het verslag in het *Buletin* waren meer dan honderd verschillende verenigingen vertegenwoordigd in de stoet.

Vooraan liepen de *boy-scouts*, gevolgd door enkele soldaten van het 1ste Linieregiment en door de harmonie *Volk*. Rouwkransen werden in de optocht meegedragen. Langsheen het parcours keken veel toeschouwers de stoet na.

Rond vijf uur in de namiddag arriveerde de stoet aan de grens met Merelbeke. Daar werd hij opgewacht door de burgerlijke en kerkelijke overheden en door de afgevaardigden van de verenigingen van Merelbeke. In het dorp werden nog enkele lijkredes uitgesproken.[192] Eén ervan is bewaard in FASP. Ze werd uitgesproken door Prudent de Neve, een vriend van de onderpastoor. Het leven van de onderpastoor werd hierin opgehemeld, niet alleen zijn gewone leven als pastoor, maar ook zijn leven als agent van een inlichtingendienst. "*Nochtans dat gij wel wist wat er U te wachten stond, van die barbaren die geen medelijden hadden met priesters noch met vrouwen, noch met kinderen, maar niets kon U weerhouden*". Bijna werd zelfs de vergelijking met het martelaarschap van Jezus gemaakt: "*Ja! eene zaak lag u nauw aan 't harte… (…) U te slachtofferen voor uw God,…door U te slachtofferen voor zijne schepselen! Dit doel hebt gij bereikt. Gij hebt het bezegeld met uw bloed, op den glorierijke dag van uw martelaarsschap den 11 augustus 1916.*" De Neve eindigde met een uitgebreid afscheid, waar nogmaals de heldendaden van Declercq werden aangestipt.[193]

Volgens een artikel verschenen in *La Libre Belgique* gingen de plechtigheden de volgende dag verder. Het *Bulletin* hield het echter op één dag. Ook de volgorde van de feestelijkheden verschilt in beide artikels.[194]

's Maandags werd er nog een misviering gehouden in de plaatselijke kerk, waar nog enkele lijkredes werden uitgesproken. Kanunnik Beeckman sprak er één van uit. Deze is bewaard in het FASP. "*Rouwbeklag 'n past op heldengraven niet!*". Daarmee is de toon van de rest van redevoering gezet. Ze is maar liefst vijftien geschreven bladzijden lang, en gaat vooral over het *heilige sterven* van Declercq. Op het einde van zijn lijkrede citeerde de kanunnik de Duitse priester Sturm die hij een betrouwbare getuigenis vindt, omdat hij een vreemdeling was: "*Mannen, hebt eerbied voor dit graf! want die daar ligt: hij was een held!*". De lijkrede eindigde met een afscheid: "*Wij, uw vrienden en uw broeders in de Priesterschap, wij leggen op uw graf de krone van ons eerbiedige bewondering. Uw Vaderland legt op uw graf de krone der onsterfelijkheid bij 't nageslacht, en God de krone der onsterfelijkheid in d'eeuwigheid.*".[195]

Nadien werd de lijkkist naar het kerkhof gebracht en begraven.

---

[192] 'Funérailles de l'abbé Declercq', in: *Bulletin*, I, nr. 6, Octobre 1919, p. 6. en 'Les funérailles de M. l'abbé O. Declercq. martyr de son patriotisme.', in: *La Libre Belgique*, 13/08/1919, uittreksel in ARA, FASP, P45, Declercq Octave.

[193] "Lijkrede Prudent De Neve, 10/08/1919", ARA, FASP, P45, Declercq Octave.

[194] 'Funérailles de l'abbé Declercq', in: *Buletin*, I, nr. 6, Octobre 1919, p. 6. en 'Les funérailles de M. l'abbé O. Declercq. martyr de son patriotisme.', in: *La Libre Belgique*, 13/08/1919, uittreksel in ARA, FASP, P45, Declercq Octave.

[195] "Lijkrede Beekman, 11/08/1919", ARA, FASP, P45, Declercq Octave.

De levensweg van de onderpastoor werd ook enkele keren beschreven in verschillende naoorlogse publicaties. Hier ben ik al eerder op ingegaan wanneer ik sprak over zijn aanhouding.

Vandaag ligt Declercq nog steeds begraven bij de kerk van Merelbeke. Zijn graf is een beetje in verval. Tussen de barsten in de stenen groeit onkruid. De omheining van het graf is op verschillende plaatsen gebroken. De tekst op de grafsteen is wel nog goed leesbaar. Opvallend is dat er staat dat hij is gestorven voor het vaderland, maar er wordt niet gespecificeerd. Er wordt niet verwezen naar de terechtstelling, of naar een Duitse *agressor*, zoals dat in de lijkredes wel het geval was. Er staat geschreven: "*Hier rust in den Heer E.H. Oct. De Clercq Onderpastoor van S-Pieters Buiten gestorven te Gent den 11 Oogst 1916 Hij leefde voor God en stierf voor 't Vaderland.*"

Afbeelding 4: grafmonument van O. Declercq, Merelbeke.

Onder de steen met de grafinscripties liggen nog drie kleinere stenen. Eén van zijn broer en één van de vereniging Pro Patria. De meest linkse steen is onleesbaar geworden.

Ook de foto van Declercq is in goede staat. Zijn grafmonument is niet op een centrale of opvallende plaats gelegen. Het ligt helemaal rechts tegen de kerkhofmuur, tamelijk ver van de ingang.

Ten slotte wordt de onderpastoor nog vermeld op het lokale oorlogsmonument dat voor de kerk staat in Merelbeke. Links van het standbeeld van de soldaat en de leeuw die een adelaar onder hun voet en poot houden, staan de namen van de gesneuvelden. Rechts van het standbeeld staan de namen van de burgerlijke slachtoffers, waaronder die van de politiek gevangene baron Verhaegen, die nochtans één van de lijkredes voor Declercq uitsprak. Onder zijn naam staat Octaaf Declercq onder de titel *gefusilleerde*. Op het oorlogsmonument van 9de

wijk in het Gentse Citadelpark staat Declercq ook vermeld onder de noemer 'gefusilleerde – fusillé'.

De herinnering aan Octaaf Declercq werd verder nog bevorderd door een herinnerinsgsteen die aan zijn woning werd gehangen.[196] Of deze steen er vandaag nog hangt, heb ik niet kunnen nagaan omdat zijn precieze adres onbekend is.

Octaaf Declercq kreeg dus een vrij uitgebreide naoorlogse heldenverering: enkele publicaties, een grote plechtige begrafenis, een vermelding op het oorlogsmonument, een speciale uitgave van zijn foto met zijn bekend geworden uitspraak voor het krijgsgerecht, een vrij groot grafmonument en een herinneringssteen. Toch is ook hij in de vergetelheid geraakt. Zijn grafmonument is in verval en de publicaties zijn inmiddels ook al meer dan tachtig jaar oud.

3.8.2. Jozef Braet in Oudenaarde

De herinnering aan Jozef Braet vandaag blijkt vrij interessant.
Na de oorlog werden Braets mémoires uitgegeven. Deze werden zelfs vertaald naar het Nederlands.[197] De Franstalige versie werd in verschillende naoorlogse publicaties overgenomen, waaronder in het al geciteerde boek van Nysten.[198]
Jozef Braet werd na de oorlog ontgraven, en naar een begraafplaats bij Oudenaarde overgebracht. Het FASP heeft hier geen enkel verslag van bewaard. Zelfs het rapport van Braets weduwe vermeldt geen extra gegevens.
Op de vervallen begraafplaats van Beveren blijkt Braet niet begraven te zijn. Enkele graven verkeren in zo'n slechte toestand dat ik niet meer kon nagaan wie er begraven ligt. De kans bestaat dat hij op de begraafplaats van Oudenaarde ligt.
Het oorlogsmonument van Beveren bij Oudenaarde vermeldt Braets naam onder de noemer *voor den kop geschoten*.
Zijn woning was gemakkelijk te traceren. Ze bevindt zich op ongeveer 100 meter van het oude stationsgebouw van Oudenaarde. De straat waar hij woonde, loopt

---

[196] 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 23, Mars 1921, p. 3.
J. Braet, *Gedenkschriften …*, p. 38.
[198] J. Nysten, *Comment ils …*, pp. 175-206., een ander werk dat de gedenkschriften van Braet overnam is: Laurent Lombard, *Mémoires des trois fusillés* (Stavelot, 1940), 160 p.

parallel met de spoorlijn. Op 3 december 1918, nog geen maand na de wapenstilstand, besliste de gemeenteraad van Oudenaarde om de Nieuwstraat om te dopen tot de *Jozef Braetstraat* "*tot aandenken der diensten aan het Vaderland bewezen door den goeden patriot Joseph Braet*". Op 7 januari werd de beslissing bekend gemaakt aan de bevolking van Oudenaarde.[199] Op de straatnaambordjes staan geen extra gegevens over wie Jozef Braet was.

Het statige herenhuis waarin Braet woonde, geeft de voorbijganger wel wat extra gegevens. Er is immers een herinneringsplaat aan de gevel van het huis bevestigd. Deze plaat hangt net boven ooghoogte en lijkt sterk op de platen die de andere gefusilleerden ook kregen na de oorlog. Toch zijn er enkele verschillen merkbaar. Een vergelijking met de herinneringsplaat van Jerôme Dobbelaere uit Bassevelde, een type voorbeeldplaat, maakt dit duidelijk. Deze steen heb ik immers ook bij Gustaaf Marquenie, Camiel Hoste, Alfons Van Caeneghem en bij de gebroeders Verschraegen teruggevonden.[200]

Afbeelding20: herinneringssteen aan de woning van J. Braet, Oudenaarde.

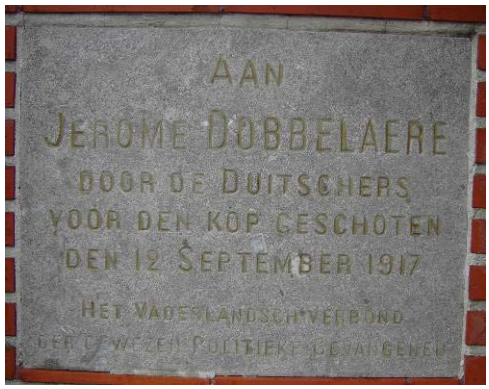

Afbeelding 5: herinneringssteen aan de woning van J. Dobbelaere, Bassevelde.

Waar zitten de verschillen? Ten eerste staat het woordje "AAN" bij Braet vóór de naam, terwijl het bij Dobbelaere boven de naam staat. Ten tweede zijn de letters bij Braet veel groter dan bij Dobbelaere, en ten slotte staat er bij Braet geen initiatiefnemer, terwijl dit wel zo is bij Dobbelaere: *Het Vaderlandsch Verbond der gewezen Politieke Gevangenen*. Nochtans maakt het *Bulletin* melding van een dergelijke plaat. Zijn naam staat tussen al de anderen die al een plaat zouden gekregen hebben. Op het moment dat zijn herinneringssteen werd onthuld, bestonden er al veertig van deze stenen in Oost-Vlaanderen.[201] Gaat het dan toch om dezelfde steen? Het is niet zeker. Het is best mogelijk dat de

[199] "Bekendmaking straatnaamwijziging, 07/01/1919", privé-verzameling André Declercq.
[200] Voor meer gegevens over al deze personen: zie verder in deze tekst.
[201] 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 29, Septembre 1921, p. 3.

steen in de loop der jaren werd vervangen door een andere steen. Of dat de weduwe van Braet het om de één of andere reden niet eens was met de beslissingen of beheer van het *Vaderlandsch Verbond* en dat ze besloot om de steen te vervangen door één waarop de initiatiefnemer niet meer vermeld werd. Het is gissen naar de juiste verklaring.

In Oudenaarde leeft de herinnering aan Jozef Braet nog steeds, zij het op een heel kleine schaal. De twee monumenten, de straatnaam en de herinneringssteen, zijn dan ook maar beperkt tot een straat.

3.8.3. Alfred Algoet in Tiegem: gebroken

Wachtmeester Alfred Algoet werd op 2 november 1919 herbegraven in Tiegem waar hij geboren was en waar hij woonde. Ter gelegenheid van deze plechtigheid sprak Kapitein-commandant Vanderoost van de rijkswacht een lijkrede uit. Hij bejubelde de heldendaden van Algoet. Algoet zou één van de achttien gefusilleerde *gendarmes* zijn. Wie deze anderen allemaal zijn, is een raadsel.

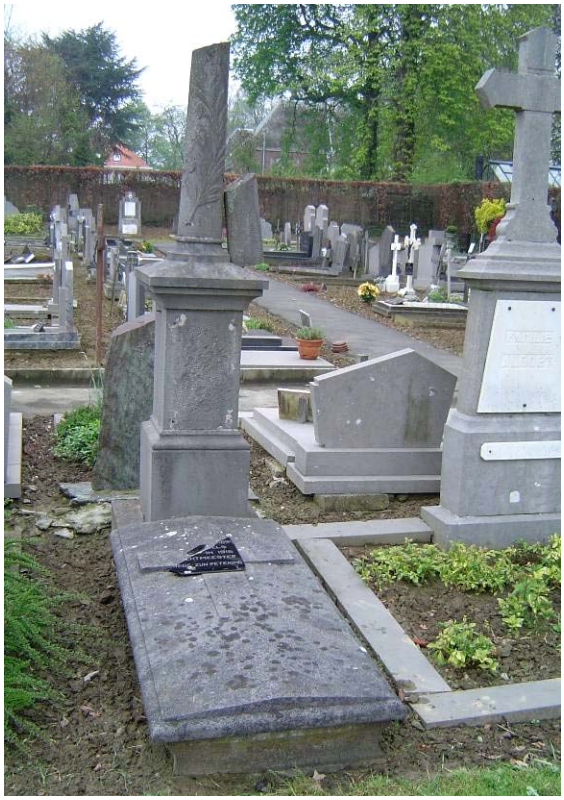

Afbeelding 22: grafmonument van Algoet, Tiegem.

Enkele andere rijkswachters zijn inderdaad terechtgesteld door de bezetter, maar zeker geen achttien. Ging het hier om rijkswachters die bij de inval werden gefusilleerd? Of heeft de commandant zich vergist? Hij eindigde de korte lijkrede met volgende woorden: "*Je te citerai toujours en exemple à tous tes collègues. Ton nom figure déjà à notre tableau d'honneur et bientôt j'espère que nous le verrons scintiller en lettres d'or sur le monument que la gendarmerie belge édifiera pour rappeler aux passant ta parole sublime lorsque l'ennemi te promettait la liberté en échange d'une trahison 'Un soldat allemand trahit peut-être son pays: un*

gendarme belge…jamais."[202] Deze laatste woorden refereren aan wat Algoet aan zijn rechters zei, na zijn terdoodveroordeling. Of dat monument er ooit gekomen is, heb ik niet kunnen achterhalen. Ik vermoed van wel, want er was hiervoor een speciale commissie ingericht, "*Commission du Monument aux Morts de la Gendarmerie*", onder leiding van majoor Jacques.[203] Waar dit monument zou staan, of gestaan zou hebben, is mij onbekend.

Vandaag is de herinnering aan Algoet een beetje in verval. Zijn graf ligt centraal op de begraafplaats, naast een grafmonument voor de familie Algoet. Het ligt er vrij goed onderhouden bij, maar vermoedelijk zal er niemand zijn, een enkeling niet te na gesproken, die het graf van Alfred Algoet zal kunnen aanwijzen. Zijn graf was slechts te herkennen aan enkele tekstfragmenten die op de gebroken zwartmarmeren plaat staan. Een bezoeker moet al het geboortejaar, het overlijdensjaar en zijn beroep kennen om het graf terug te vinden. Een naam was er niet op te vinden. De zwartmarmeren plaat hing ooit tegen de stèle van het monument. Ze is er ooit afgevallen of vernield, en is spijtig genoeg nooit hersteld. Slechts een deel van de scherven ligt nu nog op de arduinen grafsteen.

Afbeelding 23: detail van grafmonument Algoet, Tiegem

Verder wordt er nog aan Algoet gerefereerd via het oorlogsmonument dat vrij recent werd vernieuwd. De hardstenen sokkel werd blijkbaar gezandstraald en alle namen werden er opnieuw uitgebeiteld. Op de foto in de inventaris van oorlogsmonumenten van Jacobs, staan de familienamen eerst en dan pas de voornamen. Vandaag is dit omgekeerd. Op de voorkant staan de namen van de oorlogsslachtoffers. Tiegem kende evenveel gesneuvelde soldaten als burgerslachtoffers (opgeëisten). Algoet staat onderaan dit monument, onder de noemer *gefusilieerde*. Op de zijkant staan de namen van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. De witte ruiter die bovenop het standbeeld stond, werd ook vervangen.[204] De huidige ruiter doet een beetje anachronistisch aan omdat het ontwerp ervan nogal modern is. Het monument is omgeven door een klein,

[202] "Discours prononcé par le commandante Vanderrooste [sic], 02/11/1919", ARA, FASP, P45, clas. 13
[203] "Brief Major Jacques aan L. Tandell, sécretaris C.D.A., 20/03/1921", ARA, FASP, P45, clas. 9.
[204] Mariette Jacobs, *Zij, die vielen als helden… Inventaris van de oorlogsgedenktekens van de twee wereldoorlogen in West-Vlaanderen, Deel 2* (Brugge, 1996), pp. 387-388.

maar mooi verzorgd parkje. Het gedenkteken staat niet bij de kerk of bij de begraafplaats, maar buiten het centrum van het dorp.
In de kerk van Tiegem hangt een bronzen reliëfplaat die de slachtoffers van Tiegem van de Eerste Wereldoorlog herdenkt. Niet alle namen die op het gemeentelijk monument staan, zijn hierop terug te vinden. De naam Alfred Algoet staat er wel op, met wat extra gegevens: "*Gendarm 1ste wachtmeester gefusilleerd te Gent 11-8-1916*".[205]
Algoet is dus nog aanwezig in Tiegem, maar de herinnering aan hem wordt niet in stand gehouden. Een initiatief om de zwartmarmeren plaat te vernieuwen zou hier al verandering in kunnen brengen.

3.8.4. Windels in Ingooigem: *Zij zullen verrijzen.*

Afbeelding 24: grafmonument Windels, Ingooigem.

Aloïs Windels werd naar Ingooigem overgebracht, de buurgemeente van Tiegem. Her kerkhof was aanvankelijk gelegen rond de kerk, maar in de loop van de jaren zestig werd de begraafplaats overgebracht naar een plaats even buiten het centrum. Ook het graf van Windels werd verplaatst. Zijn graf was gemakkelijk terug te vinden, omdat de letters nog goed leesbaar waren. Zijn grafsteen heeft de volgende inscriptie: "*Aloïs Windels geb. Ingooigem 1889 ridder in Leopoldsorde met gouden palm in 14-18 te Gent gefusilleerd den 11-8-1916*". Bovenaan het grafmonument staat: "*Zij zullen herrijzen*". Er staan twee juffrouwen op het monument vermeld, waarschijnlijk waren dit zijn twee zussen, beide geboren in 1894 en overleden in 1983 en in 1992.

Windels staat ook vermeld op het gemeentelijke oorlogsmonument dat naast de ingang van het kerkhof staat. Het werd gemaakt door Karel Lateur.[206] Op de

[205] Mariette Jacobs, *Zij, die vielen…Deel 2*, p. 388.
[206] Karel Lateur was de broer van Frank Lateur, beter bekend onder het pseudoniem Stijn Streuvels. Zij woonden in Ingooigem. De begraafplaats en het monument zijn gelegen in de Stijn Streuvelsstraat.

linkerkant van het monument staan de namen van de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog. De naam van Aloïs Windels staat onderaan de namenlijst, en staat niet apart vermeld. Hij sluit het lijstje met gesneuvelden.[207] Hetzelfde geldt voor de gedenkplaat die in de kerk van Ingooigem hangt. Dezelfde namen van op het gemeentelijke monument keren hier terug, en ook hier wordt er geen onderscheid gemaakt voor de gefusilleerde Windels.[208]

Windels is dus nog merkbaar aanwezig in Ingooigem, maar op de monumenten wordt niet gerefereerd aan zijn executie, tenzij op zijn grafinscriptie.

3.8.5. Gustaaf Mus

Over Gustaaf Mus heb ik niet zoveel kunnen terugvinden. Reden hiervoor is dat ik zijn precieze adres niet ken. Hij was geboren in Dudzele, maar woonde in Brussel. Geen enkele bron kon Brussel specificeren, wat het natuurlijk moeilijk maakt om graf en monument te zoeken. Hij wordt niet vermeld op het monument in de Westerbegraafplaats, wat wil zeggen dat hij na de oorlog ontgraven werd en naar zijn woonplaats werd overgebracht.

Hij werd wel aangehaald in een Brusselse krant, *La Presse de Bruxelles* op 15 juni 1919. Hierin wordt hij samen met zijn twee broers en enkele andere gefusilleerden kort aangehaald onder de titel "*Honneur à nos Héros: 'La Presse' perpétue le souvenir des victimes de l'occupation allemande*". Deze krant is bewaard in het FASP.[209]

3.8.6. Aloïs Van Gheluwe in Kortrijk

Van Gheluwe werd met grote feestelijkheden herbegraven in Kortrijk op 23 augustus 1919. Dit gebeurde samen met nog vijf andere Kortrijkse gefusilleerden. Ik zal hier later dieper op ingaan, als alle gefusilleerde Kortrijkzanen zijn besproken.

---

[207] Mariette Jacobs, *Zij, die vielen…Deel 2*, p. 151.
[208] Mariette Jacobs, *Zij, die vielen…Deel 2*, p. 150.
[209] 'Honneur à nos héros', in: *La Presse de Bruxelles*, II, nr. 165, 15/06/1919, p. 1. in: ARA, FASP, P45.

Beknopt organisatieschema van de dienst Ambulants-Gendarmes: Fase 1

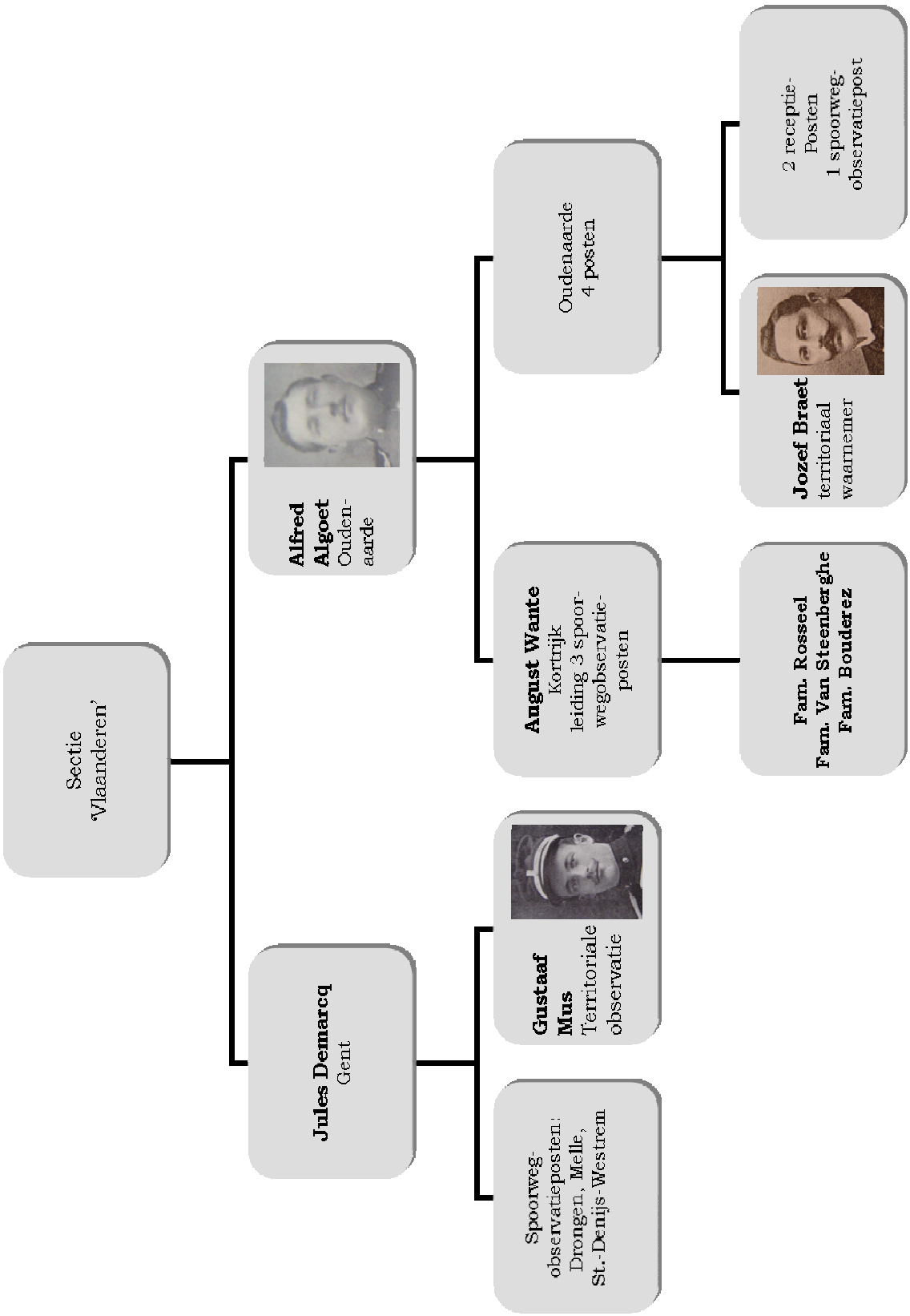

Afbeelding 25: beknopt organisatieschema, dienst Ambulants-Gendarmes, fase 1.

Beknopt organisatieschema van de dienst Ambulants-Gendarmes: Fase 2

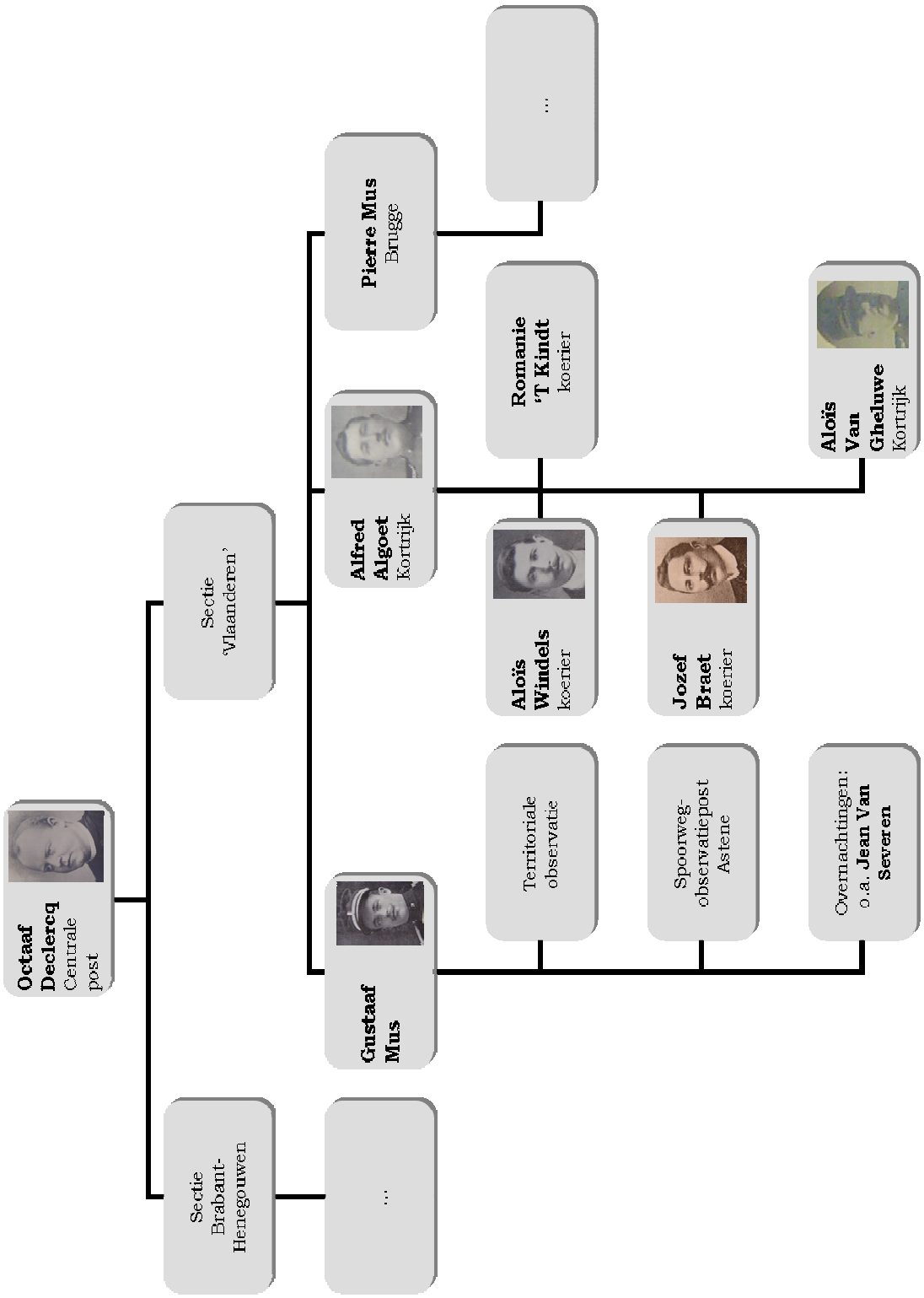

Afbeelding 26: beknopt organisatieschema, dienst Ambulants-Gendarmes, fase 2.

4. De dienst reisduiven: Camiel Ottevaere: één executie in oktober 1916

4.1. Eerder toevallig

Over **Camiel Ottevaere** zijn er maar weinig gegevens bekend of terug te vinden in het FASP. Het bevat alleen een fiche, een extract uit een brief en zijn biografie. Toch lijkt het geval Ottevaere een interessante casus te zijn. Hij werd niet gerekruteerd voor een spionagedienst, hij was geen spionagehoofd. Hij verzeilde er eerder toevallig in met nefaste gevolgen.

Op 15 september 1916 crashte er een Brits vliegtuig in Ooigem.[210] Camiel Ottevaere zou volgens het verslag van zijn schoonbroer als eerste bij het toestel geweest zijn. Hij verzorgde de Britse piloot die zwaargewond was, en de Belgische copiloot uit Kortrijk die zijn been gebroken had. "*Deze hadden twee manden duiven bij, waarvan nog eenige overlevende, die mijn broeder haastig van kant maakte, en later, heeft laten vliegen, met melding der beweging en gang der Duitsche troepen in onze streek, bij middel van een brief aan hunne pootjes.*"[211] Alle postduiven waren bij het begin van de bezetting ingeleverd, omdat de Duitse overheid geloofde dat duiven voor militaire doeleinden konden gebruikt worden, wat natuurlijk wel het geval was.[212] Op het houden van postduiven stonden dan ook strenge straffen.
De Belgische copiloot vertrouwde nog enkele belangrijke papieren toe aan Ottevaere, en aan enkele andere mensen, waaronder **Florent Debersacques**. Eén van twee duiven die Ottevaere had laten vliegen kwam goed aan in de Britse sector in Poperinge. De andere duif echter, werd neergehaald in de Duitse sector van Oostende. Twee dagen, 17 september 1916, later werd Ottevaere aangehouden. "*Hij was moedig en onversaagd, en door zijne zwijgen heeft hij den Dokter Holleben, die ook voor den vliegmachien gevangen gezeten heeft, met nog*

[210] De officiële documenten geven 15 september 1915 aan als datum, maar het verslag van de schoonbroer van Camiel Ottevaere geeft 13 september aan. Ik kies hier voor 15/09/1915 omdat de Archiefcommissie waarschijnlijk een betere toegang had tot de bronnen van het Britse leger. Nog waarschijnlijker is de juiste datum niet te situeren in 1915, maar in 1916, omdat Ottevaere in 1916 aangehouden, veroordeeld en terechtgesteld werd.
[211] "Extrait d'une letter de Mr. De Brabandere, beau-frère de Camille Ottevaere à Mr. Loontjens, 14/01/1922", ARA, FASP, P63, Affaire Ottevaere
[212] Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog* (Antwerpen/Amsterdam, 1997), p. 118.

17 ander van Oyghem, van verbanning en misschien van doodstraf gered."[213] Wat er met de twee piloten van het vliegtuig gebeurd is, is niet bekend. Misschien zijn ze via een of andere ontsnappingsroute kunnen vluchten. Waarschijnlijker is dat ze krijgsgevangen zijn genomen door de Duitse bezetter. Beide piloten waren immers gewond, en aangezien Ooigem een klein dorp was, zal het vrij moeilijk geweest zijn om twee gewonde piloten te verstoppen. Hen verborgen houden werd des te moeilijker, nadat er zeventien inwoners werden aangehouden.

Ottevaere verscheen al enkele dagen later, op 21 september 1916, voor het Duitse "*veldgerecht der Mobile Etappenkommandantur 237/VIII*". Hij werd "*wegens verspieding ter dood veroordeeld.*" [214] Door wie hij werd verdedigd is niet bekend. Als hij een Belgische advocaat kreeg toegewezen, zal dit vermoedelijk Henri Boddaert geweest zijn. De familie van Ottevaere kreeg geen toelating om Camiel te bezoeken.[215] Op 31 oktober 1916 werd hij terechtgesteld in de Gentse Schijfschieting. De executie werd met aanplakbiljetten bekendgemaakt.

4.2. Na de oorlog

Na de oorlog werd Camiel Ottevaere ontgraven in de Gentse begraafplaats en werd hij tijdens "*zijne plechtige ter aard bestelling te Oyghem, door een afgevaardigde des Konings, vereerd met het Kruis der Leopolds Orde* (…)"[216] Hij werd begraven op de lokale begraafplaats van Ooigem, net buiten het centrum van het dorp. Vandaag ligt zijn graf er vrij goed bij. Het ligt afgezonderd van de andere graven en is omringd door

Afbeelding 27: grafperk Ottevaere, Ooigem.

[213] "Extrait d'une letter de Mr. De Brabandere, beau-frère de Camille Ottevaere à Mr. Loontjens, 14/01/1922", ARA, FASP, P63, Affaire Ottevaere
[214] "Affiche van de bekendmaking, Camille Ottevaere", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.1.
[215] "Extrait d'une letter de Mr. De Brabandere, beau-frère de Camille Ottevaere à Mr. Loontjens, 14/01/1922", ARA, FASP, P63, Affaire Ottevaere
[216] idem

enkele hagen en bomen. Een soort van klein ereperk, voorbehouden voor Ottevaere. Het is het eerste graf dat de kerkhofbezoeker tegenkomt bij het betreden van de begraafplaats.
Het kleine witte stenen witte kruis, waar de verf steeds meer van afbladdert heeft een wit emaillen plakkaatje met zwarte letters. Het bevat alleen zijn naam, en de tekst 'Gefuziljeerd te Gent op 31/10/1916'. Het geheel wordt opgefleurd door geurig paars kruid dat voor het kruis is aangeplant.

Ook in het dorpscentrum is Ottevaere aanwezig. Zijn naam staat op het gemeentelijk oorlogsmonument. Het staat op het pleintje recht tegenover de kerk, in een muur van het gemeentehuis ingemetseld. Zijn naam, in goudbruinen letters, prijkt als laatste aan de rechterkant van het monument in het midden, onder de noemer 'terechtgestelde'. Ook in de kerk is er een monument aangebracht ter ere van de militaire en burgerlijke slachtoffers. Het is een rechthoekige witmarmeren plaat met een bronzen omlijsting: tussen de namen van de gesneuvelden, en 'slachtoffers der bommen en granaten' staat ook 'Camille Ottevaere, gefusilleerd te Gent 31 oct. 1916.'.[217]

[217] Mariette Jacobs, *Zij, die vielen…Deel 2*, pp. 284-285.

5. Dienst Renier: één executie in februari 1917.

5.1. Een Nederlander in Franse dienst

Jan Beek, geboren in 1891 in Rotterdam, is een *cas isolé*, een individuele zaak. Hij zou geen medeplichtigen hebben gehad. Einde 1914 trok hij vanuit Antwerpen, waar hij al twintig jaar woonde, de Nederlandse grens over. Hij wou er zich ten dienste stellen van de Franse autoriteiten.[218] Hij trok naar Den Haag waar hij in contact kwam met een zekere **Renier**, voorzitter van het syndicaat van Spoorwegbeambten in Luik. Renier wierf hem aan voor zijn spionagenetwerk. Op 25 november 1916 vertrok Beek naar de Belgische grens ter hoogte van *De Klinge*. Hij had al zijn instructies van buiten geleerd, zodat hij geen bezwarende documenten op zak zou hebben, mocht hij gevat worden. Met behulp van Jan Slembrouck vond hij enkele *passeurs* die hem over de grens zouden helpen. Een Nederlandse soldaat zou hen tot vlakbij de elektrische draad hebben gebracht.[219] Tijdens of vlak na het passeren van deze grensversperring, "*werd hy met peper in zyn oogen gesmeten waarop hy de vlucht nam, doch werd dra gevangengenomen op Belgisch grondgebied.*"[220] In een andere verklaring schreef Desiré Beek (zijn broer) dat hij dacht dat er verraad in het spel was, dat zijn broer in een hinderlaag gelokt was.[221] Hiernaar is er blijkbaar nooit onderzoek gevoerd na de oorlog. Er is geen enkel document over terug te vinden. Na zijn arrestatie werd Jan Beek naar de gevangenis van Gent overgebracht. Het was de eerste keer sinds eind 1914 dat zijn vader hem terugzag na zijn vertrek naar Nederland. Nochtans was Jan Beek al vele keren eerder teruggekeerd naar het bezette gebied. "*Un moment seul avec lui il m'a declaré qu'il était venu plusieurs fois en Belgique mais n'a pas voulu venir chez moi pour me pas m'exposer.*", verklaarde de vader van Jan Beek na de oorlog in een rapport aan de Archiefcommissie.[222] Ook zijn broer schreef iets dergelijks in een brief: "*Voor November 1916 heeft hij verscheidene malen in België geweest in uitoefening van zyne dienst.*"en "*Hij is November 1916 over de grens gekomen te*

[218] "Desposition de monsieur Beeck, Bruxelles, le 13 Mai 1920", ARA, FASP, P56, Map 3.
[219] "Renseignements donnés par monsieur Désiré Louis Beek, s.d.", ARA, FASP, P56, Map 3, Class. 11/b.
[220] "Copie d'une lettre de Monsieur Désiré BEEK, frère de feu Jean BEEK, fusillé à Gand, 6 Juin 1920", ARA, FASP, P56, Map 3, Class 17.
[221] "Renseignements donnés par monsieur Désiré Louis Beek, s.d.", ARA, FASP, P56, Map 3, Class. 11/b.
[222] "Desposition de monsieur Beeck, Bruxelles, le 13 Mai 1920", ARA, FASP, P56, Map 3.

CLINGE ten einde zyne diensten te hernemen, na in Holland te hebben gediend voor inlandsche bespieding."[223]

Na de arrestatie van Jan Beek kreeg zijn vader regelmatig bezoek van Duitse kant. Een eerste maal "*d'un espion allemand qui se faisait passer pour un ami de mon fils au service comme lui d'espionnage français (…)*".

Vader Beek kreeg het vonnis te horen via de advocaten van Beek: Bonnevie en Boddaert. Ook hier zijn er bijna geen gegevens over het proces zelf voorhanden. Het vond plaats op 25 november 1916. Deze twee advocaten zouden ook bemiddeld hebben om vader Beek de toelating te bezorgen om zijn zoon in de gevangenis van Gent te mogen bezoeken. Een tolk verklaarde aan hem dat zijn zoon zou gefusilleerd worden, omdat hij had geprobeerd te ontsnappen tijdens zijn overbrenging naar de gevangenis na het proces.[224] De broer van Beek verklaarde aan de Archiefcommissie dat Jan Beek probeerde te ontvluchten nog voor het proces begonnen was.[225] Een poging tot ontsnapping werd in ieder geval ondernomen. Na zijn twee begeleiders te hebben weggeduwd, zette Jan Beek het op een lopen. Eén van deze wachters schoot naar hem en raakte hem in de enkel. Beek werd onmiddellijk terug gevangengenomen.

Na de terdoodveroordeling (wegens *verspieding*) van Jan Beek vond er een tweede bezoek plaats bij vader Beek. Een man deed hem volgend voorstel: "*Un jour un Monsieur est venu me trouver, m'offrant de sauver mon fils si je consentais à faire le contre espionnage comme suit.*" Spionage in ruil voor het leven van zijn zoon. Zijn zoon zou binnen de 24 uur worden vrijgelaten indien hij de nodige inlichtingen zou kunnen verschaffen over zijn medeplichtigen. Ook zou vader Beek naar het bureau van de spionagedienst in Nederland moeten gaan, vertellen dat zijn zoon niet meer kon werken voor de dienst, en dat hij het van hem overnam. Beek weigerde dit voorstel resoluut. "*J'ai répondis que je n'avait pas le droit de salir l'oeuvre de mon fils; il a 27 ans, il sait ce qu'il fait, d'ailleurs comme hollandais depuis 20 ans en Belgique, je ne puis remercier ainsi ceux chez qui j'ai fait ma situation; je veux rester neutre.*"

Een maand later kreeg de vader van Jan Beek opnieuw een bezoek. Deze keer was het voorstel iets anders. In ruil voor 50 000 Mark zouden ze zijn zoon de kans geven te ontsnappen wanneer men hem naar het ziekenhuis zou overbrengen om zijn been te verzorgen. "*J'ai discuté avec un alllemand de la*

[223] "Copie d'une lettre de Monsieur Désiré BEEK, frère de feu Jean BEEK, fusillé à Gand, 6 Juin 1920", ARA, FASP, P56, Map 3, Class 17.
[224] "Desposition de monsieur Beeck, Bruxelles, le 13 Mai 1920", ARA, FASP, P56, Map 3.
[225] "Renseignements donnés par monsieur Désiré Louis Beek, s.d.", ARA, FASP, P56, Map 3, Class. 11/b.

prison & je proposai 10 000 Mark pour libérer mon fils." Hij vervolgde zijn relaas: "*Mon fils s'échappa de la voiture avec de son gardien*". [226] In deze laatste zin blijkt er een cruciaal woord te ontbreken. Welke rol deze "*gardien*" speelde is niet duidelijk. Heeft hij Beek geholpen om te ontsnappen? Indien dit het geval was, met welke reden? Was hij diegene waarmee vader Beek onderhandelde over de vrijlating van zijn zoon? Was geld het motief? Indien zijn oversten dit te weten zouden komen, zou zijn straf niet mild zijn geweest. Of heeft de "*gardien*" er helemaal niets mee te maken, en heeft Beek kunnen ontsnappen na een gevecht met hem, of met behulp van een list? Het is tasten in het duister, want de verklaring van vader Beek is er niet duidelijk genoeg over. Hij is ook de enige die er dieper op ingaat. Het zou ook vreemd zijn dat de Duitse politie zou onderhandelen over de vrijlating van een gevangene die ter dood veroordeeld was, en dat deze vrijlating zou plaatsvinden onder de dekmantel van een ontsnapping.

Jan Beek was nu voor de tweede maal ontsnapt. Maar ook deze keer was zijn vrijheid van korte duur. Hij klom over een muur en verstopte zich in een klein huisje, daarna in een W.C. De broer van Jan Beek deed het verhaal in een brief aan Alfons Loontjens van het Vaderlands Verbond der Gewezen Politieke Gevangenen van Oost-Vlaanderen, die op zijn beurt deze brief doorspeelde aan de Archiefcommissie. "*By zyn tweede ontvluchting werd hy aangetroffen in een W.C. het lichaam in de uitwerpsels, het hoofd buiten. Een vrouw die toevallig een emmer vuil water wilde weggieten, liet een schreeuw en het lot van mijne broeder was gezegeld.*"[227] Jan Beek werd dus opnieuw gearresteerd en naar de gevangenis gebracht.

Op 14 februari 1917, na twee ontsnappingspogingen, werd Jan Beek op de schijfschieting te Gent gefusilleerd. Een maand later werd een pakketje met allerlei kleine zaken die toebehoorden aan Jan Beek overgemaakt aan zijn vader. Zijn horloge en zijn trouwring ontbraken. De Duitse priester verklaarde nadien aan Jan Beeks vader dat hij moedig gestorven was, hoewel hij niet op slag dood was: "*Il n'a pas été tué du 1e coup & l'officier l'a achevé d'un coup de révolver dans l'oreille.*"[228]

---

[226] "Desposition de monsieur Beeck, Bruxelles, le 13 Mai 1920", ARA, FASP, P56, Map 3.
[227] "Copie d'une lettre de Monsieur Désiré BEEK, frère de feu Jean BEEK, fusillé à Gand, 6 Juin 1920", ARA, FASP, P56, Map 3, Class 17.
[228] "Desposition de monsieur Beeck, Bruxelles, le 13 Mai 1920", ARA, FASP, P56, Map 3.

5.2. Na de oorlog

De Franse staat vereerde Jan Beek na de oorlog postuum met hoge onderscheidingen. Hij werd vermeld aan de dagorder van het Franse Leger door Maarschalk Pétain, hij was Ridder van het Erelegioen en hij werd vereerd met het Franse Oorlogskruis met Palmen. Hoewel de Franse staat het werk van Jan Beek hoog bleek in te schatten en hem vereerde met prestigieuze onderscheidingen, weigerde de Franse staat om de overbrenging van het lijk van Beek te financieren onder het voorwendsel "*que cela était une affaire purement administrative et qui concerne la Belgique.*" Ook de Belgische staat kon geen gevolg geven aan het verzoek van de vader van Beek, want Jan Beek was niet gestorven voor België, maar voor Frankrijk. "*Voilà un décoré 'Chevalier de la Légion d'Honneur' dont le corps est couvert par un monceau de terre et une croix de bois, que les allemands ont cru devoir lui donner, tandis que la France s'en lave ses mains.*"[229] Een Nederlander in Franse dienst die al 20 jaar in België woonde en er ook was gefusilleerd, zorgde dus voor enige problemen. De Archiefcommissie heeft op het schrijven van de vader van Beek contact opgenomen met enkele andere diensten die zijn zaak zouden willen behartigen. Ruim een jaar later werd Jan Beek plechtig begraven op het Schoonselhof in Antwerpen. Wie de hele zaak uiteindelijk heeft bekostigt, is niet duidelijk. Een kleine tweetalige uitnodiging is bewaard in het Rijksarchief. De uitvaart werd georganiseerd door de "*Provinciale Afdeeling van Antwerpen der Nationale Federatie der Politieke Gevangenen van den Oorlog*". De uitvaart vond plaats op dinsdag 27 juli 1920 om 11u in Antwerpen.[230]

[229] "Brief van vader Beek aan Archiefcommissie, 9/5/1920", ARA, FASP, P56, Map 3, Annexe
[230] "Uitnodiging voor plechtige uitvaart van Jan Beek" ARA, FASP, P56, Map 3, Annexe

6. Dienst Moïse: twee executies in april 1917 en één dode in maart 1918.

De dienst Moïse is één van de vele diensten die de spionagenetwerken rijk waren. Hij was goed georganiseerd, maar kleine foutjes lieten de Duitse bezetter toe ook gedeelten van dit netwerk op te rollen. Gedeeltelijk, want diegenen die niet waren gearresteerd zetten even later de dienst weer op poten. Drie mannen verloren hierbij het leven, twee van hen voor een vuurpeloton, een andere werd gedood in een schermutseling tijdens zijn arrestatie.

In 1915 werd **Elie Hinderyckx** (alias Moïse) gerekruteerd door **Courboin** om in het bezette België een inlichtingennetwerk op te zetten ten dienste van de Britse Inlichtingendiensten. Hij slaagde erin om verschillende diensten in het leven te roepen. Een eerste, Aubergiste genaamd, bevond zich in de regio Gent en kende twee fasen. Een tweede "*service*" werd in Zelzate georganiseerd. Deze was werkzaam tussen oktober 1916 en november 1918. Een derde dienst werkte van juni tot november 1918 en bevond zich in Wachtebeke. De vierde dienst was opgericht in Eeklo en werkte tussen september en november 1918. Een laatste dienst was de opvolger van de eerste dienst die in Gent werkzaam was. Deze was vooral tijdens de laatste oorlogsmaanden actief.[231] Vooral de eerste dienst is in het kader van de gefusilleerden de belangrijkste. De andere diensten hadden er nauwelijks iets mee te maken.

6.1. De eerste fase van de dienst Aubergiste: augustus 1915 – december 1916.

Jan Logiest werd door **Léon Vanden Baere** gerekruteerd. Samen richtten ze op vraag van Elie Hinderyckx een inlichtingendienst op in de regio Gent. Daar de resultaten van deze dienst vrij goed waren, werd er opdracht gegeven om enkele observatieposten op te richten die het spoorverkeer nauwlettend zouden observeren. Twee posten werden daarom in het leven geroepen.[232]

De eerste post bevond zich in of rond het station van Gent-Sint-Pieters. Hiervoor rekruteerde Jan Logiest zijn vroegere werknemer **Theodoor Demuer**. Hij was een schrijnwerker. Bij het uitbreken van de oorlog was hij werkloos, maar

[231] "Les Services Moïse, historique", ARA, FASP, P26, Map 4.
[232] "History of Service MOISE (GAND Aubergiste)", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.

eenmaal werkzaam voor de inlichtingendiensten "*liet hij zich als trein-repareerder*[233] *in de statie Gent St. Pieters door de Duitschers aan werven. De plaats en den aard van het werk was zeer geschikt om het doel te bereiken*".[234] Demuer werd bij zijn observaties geholpen door **Emile Degroote**.

De tweede post was gelegen in het station van Merelbeke. Volgens de weduwe van Jan Logiest werd deze post opgericht in juni 1916[235], de andere documenten noemen de eerste en de tweede post steeds in één adem.[236] De post werd bemand door **August Thuyn** en **Oscar De Wilde**.

Later werd er nog een observatiepost ingericht aan de Antwerpse Poort, die de spoorlijn Gent - Sint-Niklaas in het oog hield. Deze post werkte op vrij onregelmatige basis. **Jean De Belva** was verantwoordelijk voor deze post. Hoe hij bij deze dienst betrokken werd, is niet duidelijk. De andere twee posten werden constant bezet: "[ils] *fonctionnèrent très régulièrement et leur observation était compléte (jour et nuit).*"[237]

De rapporten van de verschillende observatieposten werden verzameld bij Jean Logiest in Gent en bij **Alphonse Maenhout** in Ledeberg. Maenhout deed zelf ook enkele waarnemingen. Logiest ging de rapporten ophalen bij Demuer en in Merelbeke. Zijn vrouw, **Colette Moneur** schreef de rapporten over op zijdepapier.[238] Jean De Belva, die ook de observatiepost aan de Antwerpse Poort verzorgden zorgde voor de verdere overbrenging van de rapporten. Hij was eigenlijk meer een verbindingspersoon tussen de verzamelplaatsen van de rapporten en de '*bateliers*', de binnenschippers, dan een eigenlijke koerier. Logiests weduwe deed na de oorlog haar verslag aan de *British Military Intelligence Commission* (BMIC).[239] Ze verklaarde: "*Mr. Belva fetched the plis at Logist place and took them up to the harbour where he met with the skipper in a café where there was a girl called Irma (…). This girl knew all the skippers who were about to leave to Holland and when Moïse at Sas De Gand did not know of a boat Irma found the right man. At least 20 bateliers have taken the plis up to Holland (…).*" Minstens twee rapporten per week bereikten zo hun bestemmeling in Nederland.

---

233 Vele treinen waren toen nog in hout, een ideale job voor een schrijnwerker.
234 "Brief weduwe Demuer, 24/11/1919" ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
235 "Rapport weduwe Logiest, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
236 "Les Services Moïse, historique", ARA, FASP, P26, Map 4. en "History of Service MOISE (GAND Aubergiste)", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
237 "Les Services Moïse, historique", ARA, FASP, P26, Map 4.
238 "Rapport weduwe Logiest, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
239 idem

Deze dienst die twee rapporten per week gedurende meer dan een jaar afleverde, was van een hoog niveau. Maar ook hier kwam een einde aan. De Archiefcommissie wijst Jean De Belva aan als schakel die het netwerk deed vallen. Hij werd gearresteerd in november 1916. Zijn kinderen gaven in hun naoorlogs rapport 24 november aan als datum van arrestatie. Zij werden immers op dezelfde dag aangehouden. [240] Alle andere data wijzen naar 22 november. De arrestatie van Jean De Belva was te wijten aan briefsmokkel.[241] Zijn kinderen echter menen dat hij verraden was. "*Wij waren verraden van een man welke achter in onze straat woonde. Zijn naam kan ik u wel zeggen Mijnheeren, Het was een zekere Emiel deletter. Deserteur van het Belgische leger.*"[242] Ook in zijn laatste brieven schreef Jean De Belva iets dergelijks. De brief werd uit het Nederlands naar het Frans vertaald. De precieze datum waarop deze brief geschreven is, staat nergens. Waarschijnlijk ligt die tussen 23 maart 1917 (datum vorige brief) en 10 april 1917 (datum executie). Hij schreef: "*Leonie, si vous désirez les papiers m'ayant appartenue, c'est dans cellule n° 7 que vous les trouverez, à gauche quand on entre, au dessus de 1er tuyau du calorifère*[243]*, c'est la que se trouvent les documents du lâche. C'est à cause de lui qu'on a trouvé les lettres en qu'on a emprisonné tout d'hommes. Qui aurait pensé qu'un si bon camarade irait nous dénoncer ? Si j'ai le bonheur d'être acquitté, mais je ne l'aurait pas, ce sera un oiseau pour le chat.*"[244] In een laatste stukje brief dat onderaan de vertaling werd bijgeschreven, schreef Jean De Belva: "*Il y a beaucoup de soldats belges prisonniers ici. Si ce lâche n'avait rien dit, ou ne pas donné la lettre, j'aurais peut-être été condamné à 2 ou* [sic] *ans et maintenant c'est la mort, ainsi que ses hommes et lui même.*" Vermoedelijk ging het hier om dezelfde man waarnaar ook de kinderen verwezen. Hij is het waarschijnlijk die de Duitsers op het spoor heeft gebracht van de brievensmokkel, waarvoor Jean De Belva werd gearresteerd. Over welke documenten het gaat is ook niet duidelijk. Hierover is er helemaal niets terug te vinden in de rapporten van de archiefcommissie of van de *BMIC*. Of dit spoor dan ook ooit onderzocht werd, is niet duidelijk. Wie deze man was, staat nergens geschreven. Aangezien De Belva schreef dat deze man ook ter dood veroordeeld werd, kan het zijn dat dit een zekere **De Brouwer** was. Deze werd volgens het rapport van Léon Vanden Baere ook ter dood veroordeeld. De Brouwer staat in geen enkel ander document van

[240] "Rapport kinderen De Belva, 01/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[241] "History of Service MOISE (GAND Aubergiste)", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
[242] "Rapport kinderen De Belva, 01/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[243] "*au dessus de 1er tuyau du calorifère*": onder de eerste verwarmingsbuis.
[244] "brieven De Belva aan familie, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Dossiers des Fusillés.

de Archiefcommissie vermeld, noch in een rapport of getuigenverslag. Hij staat ook niet bij de leden van de dienst aangeduid. De kinderen van Jean De Belva duidden in hun rapport een zekere **Emiel Deletter** als verrader. De naam Deletter kon best een schuilnaam geweest zijn voor De Brouwer.[245]

Iedereen die werkzaam was voor de dienst Aubergiste werd na de arrestatie van Jean De Belva aangehouden. De echtgenote van Logiest werd aangehouden op 2 december, samen met Vanden Baere. Deze laatste echter beweerde in zijn naoorlogs rapport dat hij op 1 december werd aangehouden. Hij werd verschillende keren gearresteerd, telkens zonder veel erg. Na zijn eerste arrestatie echter, zou hij gestopt zijn met de dienst. De weduwe van Logiest verklaarde in haar rapport: "*Mr. V.D. Barre left the service end 15 on being suspected of espionnage was released for a few days got cold feet, when released he adviced Mr. Logiest to cease work.*"[246] De derde maal werd hij thuis aangehouden op 1 december 1916, om 7u 's morgens, "*à la suite d'une dénonciation des nommés De Moor et de Belva*"[247]. Theodoor Demuer werd gearresteerd op zijn werkplaats in het Gentse Sint-Pietersstation op 3 december 1916, rond 10u 's morgens.[248] Demuer kón Vanden Baere niet verraden hebben, want hijzelf was nog niet gearresteerd. Ook de weduwe van Logiest verklaarde in haar rapport dat Demuer pas op 3 december werd aangehouden, samen met Degroote en nog enkele anderen.[249] Iedereen die werkzaam was voor de dienst werd gearresteerd, behalve Jean Logiest en Oscar De Wilde. Jean Logiest kon op het nippertje aan zijn arrestatie ontsnappen door uit het raam te springen en weg te vluchten. Dit was op 2 december. Hij vond een schuilplaats bij verschillende mensen, waaronder Oscar De Wilde. [250] Samen met Oscar De Wilde verbleef hij even bij de ouders van deze laatste. Ze probeerden enkele keren de grens over te steken, maar het lukte niet. Een familielid bracht dan op 10 december 1916 een smokkelaar aan om hen de grens te helpen oversteken. Deze bleek echter een verrader te zijn. Oscar De Wilde deed het relaas in zijn rapport aan de archiefcommissie: "*Bij het onderhandelen vroeg hij 300 fr om ons over te doen, maar dat was veel te weinig. Wij zeiden dat hij van ieder nog 300 fr*

---

[245] Namen werden tijdens de oorlog dikwijls vervormd. Vandenbossche had dan als schuilnaam Dubois bijvoorbeeld. In dit geval kan de naam Deletter een verwijzing zijn naar brievensmokkel (verwijzing naar het Franse woord *lettre*.)
[246] "Rapport weduwe Logiest, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
[247] "Rapport van Vanden Baere aan Archiefcommissie, 28/08/1919", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[248] "Brief weduwe Demuer aan Archiefcommissie, 24/11/1919" ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[249] "Rapport weduwe Logiest, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
[250] idem

nog bij zou krijgen indien het lukte. En door het klapen kregen wij ontrouwen, wij moesten samenkomen aan het Gemeentehuis te St Amandsberg om 4 uren s' avonds dat was den 11e Desember, Doch wij gingen niet. Mijnen Vader en mijnen broeder Louis gingen gaan zien en zij zagen hem staan. Zij gingen voor bij en zagen wat burgers samen klappen (Duitsche) en wat verder achter het kerkhof een groepje soldaten. Zij kwamen onmiddelijk zeggen dat er verraad was en wij gingen seffens weg." Logiest en Oscar De Wilde werden uiteindelijk door de ouders van De Wilde verder geholpen. Een sleepboot bracht hen naar Terneuzen in Nederland. "*Dan zijn we naar de Bureelen van den Dienst gegaan waar we goed ontvangen werden.*"[251]

Bij diegenen die aangehouden werden is de zaak echter nog complexer. Dat de Archiefcommissie alle schuld bij Jean De Belva legde in verband met alle aanhoudingen is te begrijpen daar hij blijkbaar de eerste was die werd gearresteerd. Uit het mondeling verslag van de weduwe van Jan Logiest echter blijkt het tegendeel. Het verslag is ongestructureerd neergeschreven in het Engels, en draagt de signatuur van de *BMIC*. Vermoedelijk is het een snelle vertaling uit het Frans, of het rechtstreekse neerpennen van een gesprek dat in het Frans werd gevoerd, want enkele woorden zijn verkeerd geschreven op een manier die enorm sterk doet denken aan de Franse schrijfwijze. Het document is ook geschreven en niet getypt zoals de meeste andere documenten. Het is ook niet gedateerd. Het draagt slechts de stempel van de Archiefcommissie. Vermoedelijk werd dit document niet gebruikt door de Archiefcommissie om het officiële dossier samen te stellen. Bepaalde gegevens uit dit verslag die in geen enkel ander document staan, zijn niet gebruikt in het officiële dossier. Uit bijna alle andere verslagen of rapporten zijn er dan wel gegevens gebruikt voor het officiële dossier, ondanks het feit dat ze ook alleen maar in één rapport of verslag voorkomen. Waarom dit zo gebeurd is, is onbekend. Misschien is het volledig onbetrouwbaar gebleken, en waren het hersenspinsels van een weduwe die het verlies van haar man niet kon verkroppen. Misschien werden er mensen in beschuldigd die in de naoorlogse context als helden werden aangezien, en die men niet op de vingers wou tikken. Misschien heeft de Archiefcommissie het rapport simpelweg uit het oog verloren, of kwam het rapport slechts na het afsluiten van het dossier binnen (augustus 1923) en voelde men er niet veel voor om de hele geschiedenis te herschrijven of terug op te rakelen? Over het waarom

[251] "Rapport Oscar Dewilde aan Archiefcommissie, 11/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.

tast ik in het donker. Het verslag van Logiests weduwe geeft nochtans enkele bijzonder interessante details over de val van deze dienst.

Op het moment dat het proces plaatsvond in februari 1917, wisten de Duitsers alles van deze dienst af. Iemand moet het hen verteld hebben, of ze hebben het in elkaar gepuzzeld. De Duitse ondervragers vertelden Logiestens weduwe (Collete Moneur) tijdens haar verhoor dat Jean De Belva hun had verraden. Ze vertelden haar ook van rapporten die op de schoorsteenmantel lagen. Alleen Jean De Belva én de vrouw van Elie Hinderyckx (**Palmyre Van de Putte**) wisten dat de rapporten daar lagen. Ofwel werden Logiest en de gehele dienst dan verklikt door Jean De Belva, zoals de Archiefcommissie aannam, ofwel door Palmyre Van de Putte. Deze laatste was aanvankelijk niet op de hoogte van de spionageactiviteiten van haar man, die zich in Nederland bevond. Ze kwam het pas te weten toen deze laatste haar verzocht om enkele stukken van de zeep die hij uit Nederland naar haar opzond aan Logiest te geven. Toen zou ze haar eerste vermoeden gekregen hebben. Dit vermoeden werd later door Logiest en zijn vrouw zelf bevestigd. Dit was midden 1916 toen de dienst op volle toeren draaide. Palmyre Van de Putte had maandenlang vruchteloos geprobeerd om een paspoort te krijgen om naar Nederland te gaan. Het werd haar echter steeds geweigerd door de Duitsers. De Duitsers waren ondertussen te weten gekomen dat zij in contact stond met haar man in Nederland, én dat haar man Moïse (Elie Hinderyckx) was. Haar huis in Ledeberg werd tot tweemaal toe doorzocht, maar er werd niets gevonden.

De Duitse onderzoekers vertelden Colette Moneur tijdens haar internering dat Palmyre Van de Putte ook aangehouden was en in de gevangenis zat. Dit zou echter niet waar geweest zijn, want plotseling had Van de Putte een pas voor Nederland gekregen en was zij daar zonder enig probleem geraakt. Colette Moneur verdacht Palmyre Van de Putte ervan "*to haven given the show away*". De Duitsers hadden het immers slim gespeeld. Ze hadden foto's getoond aan Van de Putte van Elie Hinderyckx in Nederland in de armen van een vrouw. Ze hadden waarschijnlijk ook ingespeeld op het feit dat zij al lang vruchteloos probeerde om een pas te bekomen. Zij heeft daarop alles verteld aan de Duitse ondervragers over de activiteiten van haar man, en alle andere informatie die zij had. Vervolgens kreeg zij in ruil haar vrijheid én een pas voor Nederland. Dat zij halsoverkop naar Nederland vertrok om haar man te zien die ze al langer dan een jaar niet meer gezien had, speelde in haar voordeel. Maar dat zij bekendstond bij de Duitsers als de vrouw van de leider van het netwerk Elie

Hinderyckx alias Moïse, wekte natuurlijk wantrouwen op bij de andere leden van de dienst.[252]

De uitleg van de vrouw van Hinderyckx en de toegevingen van Jean De Belva en van Theodoor Demuer na hun arrestatie maakten het voor de Duitsers mogelijk om het hele verhaal netjes te reconstrueren en het netwerk op te rollen. Logiests weduwe had naar eigen zeggen steeds alles ontkend.[253] Hetzelfde gold voor Vanden Baere. Hij was alles blijven ontkennen, in tegenstelling tot zijn kompanen die al hadden bekend: "*De Moor et de Belva se sont laissé intimider et dénoncèrent tous les faits à leur connaissance.*"[254]

Waarom werd Hinderyckxs vrouw dan vrijgelaten en De Belva en Demuer bijvoorbeeld niet? Waarschijnlijk omdat ze een vrouw was, omdat ze volgens de Duitsers toch niet echt bij de spionagedienst betrokken was, én waarschijnlijk omdat ze hen bijzonder nuttige informatie had gegeven.

Zoals bij de andere zaken die voor het Duitse gerecht kwamen, is er ook hier niets over het proces geweten. Het proces vond plaats in de Gentse gevangenis op 1 februari 1917. Vier mannen werden tot de kogel veroordeeld. Het waren Jean De Belva, Theodoor Demuer, Léon Vanden Baere en een zekere De Brouwer. Logiests weduwe schreef dat er een schipper vijftien jaar dwangarbeid kreeg.[255] Als De Brouwer niet Emiel Deletter was, dan is het best mogelijk dat hij deze schipper was. Dit heb ik echter niet kunnen achterhalen. Léon Vanden Baere kreeg een Duitse officier, **Hauptmann Siebers**, als advocaat toegewezen.[256] Theodore Demuer kreeg een Belgische advocaat, **Rudolf De Saegher**.[257] Het is mogelijk dat De Saegher niet mocht pleiten en dat Hauptmann Siebers voor iedereen het woord voerde. Vanden Baere die halsstarrig zijn onschuld volhield, werd daarna voor een ander Krijgstribunaal, dat ook zetelde in de Gentse gevangenis, veroordeeld tot vijftien jaar dwangarbeid, dewelke zijn terdoodveroordeling ongedaan maakte. Vervolgens werd hij naar een gevangenis in Aken overgebracht, vanwaar hij overgeplaatst werd naar Hamm en Siegburg. Bij de wapenstilstand op 11 november 1918 werd hij vrijgelaten. Na de oorlog, wanneer hij zijn rapport schreef aan de

---

[252] "Rapport weduwe Logiest, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
[253] idem
[254] "Rapport van Vanden Baere aan Archiefcommissie, 28/08/1919", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[255] "Rapport weduwe Logiest aan Archiefcommissie, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
[256] "Rapport van Vanden Baere aan Archiefcommissie, 28/08/1919", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[257] "Brief weduwe Demuer aan Archiefcommissie, 24/11/1919" ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.

Archiefcommissie op 28 augustus 1919, deed hij dienst als luitenant in het Belgische leger in een bezettingszone in Duitsland.[258]

De familie van Demuer werd op de hoogte gesteld van het doodsvonnis toen ze in de Kommandantur de toelating vroegen om Theodoor te bezoeken. Ze mochten hem slechts enkele keren bezoeken, en ieder bezoek mocht niet langer dan een kwartier duren.[259]

Theodoor Demuer en Jean De Belva werden samen op dinsdag 10 april 1917 terechtgesteld in de Gentse Schijfschieting. De kinderen van Jean De Belva gingen na de executie naar de gevangenis om te informeren naar hun vader: "(…) *hem heb ik niet mogen uitgeleiden doen tot zijne strafplaats maar ik heb er naar gevraagde aan de wachters van het prison en zij hebben mij geantwoord dat hij een van de moedigste geweest is die op den 10 April 1917 gevonnisd zijn.*"[260] De executie werd bekendgemaakt in Gent door de gebruikelijke plakbrieven.[261]

6.2. De tweede fase van de dienst Aubergiste: januari 1918 – maart 1918

Jan Logiest en Oscar De Wilde waren in december 1916 naar Nederland gevlucht. Dit betekende echter niet het einde van hun spionageactiviteiten. Na een maand in Nederland te hebben verbleven, vertrokken ze richting Groot-Brittannië. In Folkstone werden ze ontvangen door Majoor Cameron, de grote chef van de Britse inlichtingendiensten. Er werd hun werk beloofd, maar naar België terugkeren mochten ze niet: "*Wij vroegen gedurig opniew of wij ons vaderland nog konden dienen, wij vroegen voor te vliegen of terug te keeren naar Belgen om wederom dienst te doen en zeiden dat wij genoeg gedaan hadden.*" Het werk dat ze kregen in Frankrijk beviel hun echter niet en weer vroegen ze om naar België te mogen terugkeren. Deze keer werd het wel toegestaan. In Folkstone kregen ze valse papieren, en vandaar uit ging het met een speciale boot naar Nederland. Daar kregen ze een dolk, een revolver en enkele kousen in rubber. Pas bij de derde poging slaagden ze erin om tijdens een donkere nacht ter hoogte van IJzendijke de grens met België te passeren. Dit was de nacht van

[258] "Rapport van Vanden Baere aan Archiefcommissie, 28/08/1919", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[259] "Brief weduwe Demuer aan Archiefcommissie, 24/11/1919" ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[260] "Rapport kinderen De Belva aan Archiefcommissie, 01/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[261] "Brief weduwe Demuer aan Archiefcommissie, 24/11/1919" ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.

21 op 22 januari 1918.[262] Onmiddellijk startten beide mannen het werk weer. Jan Logiest rekruteerde **Emile Henry** als verantwoordelijke voor de inlichtingen in de regio Gent. Henry, Oscar De Wilde en soms Emile Degroote (hij werd gerecupereerd uit de eerste fase van deze dienst) brachten hun rapporten twee tot drie maal per week naar Jan Logiest, waar ze dan werden uitgeschreven. De koeriers kwamen de rapporten ophalen bij Logiest.[263]

"(…) *stillekens aan kwam den dienst in werking, dat wij van zinnen waren van te vertrekken rond den 6° Maart 1918. De 4 Maart 1918 viel het ongeluk met mijne vriend Jan voor.*" schreef Oscar De Wilde aan de Archiefcommissie. "*Mijne vrouw die juist met rapporten naar daar ging zag dat zijn huis omsingeld was met detictiven en dat ze schoten* (…)".[264] De weduwe van Logiest gaat hier dieper op in. "*The Boches knew the three knocks at the door. When Boches came into the house Mr. Jean defended himself, shot a few Boches but was killed himself*"[265] Jan Logiest werd dus gedood tijdens de schermutseling. Twee koeriers die in het huis waren toen de Duitse politie binnenviel, konden gemakkelijk ontsnappen. Logiests vrouw werd aangehouden, ze hoorde slechts enkele weken later van de dood van haar man. Op 1 juni werd ze gedeporteerd naar het kamp van Holzminden waar ze verbleef tot 25 november 1918. Oscar De Wilde moest onderduiken en probeerde vanuit zijn verschillende schuilplaatsen de dienst verder draaiende te houden. Dit bleek echter helemaal niet gemakkelijk te zijn, want in de thuisbasis Nederland dachten ze immers dat hij dood was. Toen hij eindelijk terug contact kon leggen met een schipper in september van het laatste oorlogsjaar, ging de bal terug aan het rollen. Nieuwe instructies kwamen vanuit Nederland en het geheel werd terug opgestart. "*Mijnen dienst werkte bewonderingswaardig tot den dag van den Wapenstilstand. Dat was den dag mijner vrijheid. Ik richte mij seffens naar de Sûreté Militaire die mijne passen zegelde, mij geluk wenschte en zei dat ik mijne taak had volbracht als eenen echten held.*"[266]

6.3. Na de oorlog

[262] "Rapport Oscar Dewilde aan Archiefcommissie, 11/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[263] "Rapport weduwe Logiest, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
[264] "Rapport Oscar Dewilde aan Archiefcommissie, 11/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[265] "Rapport weduwe Logiest, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3.
[266] "Rapport Oscar Dewilde aan Archiefcommissie, 11/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.

Veel is er over deze drie slachtoffers niet bekend. Er was geen sprake van een overbrenging van de lijken gepaard gaande met een grote patriottische manifestatie zoals dit het geval was bij de Kortrijkse gefusilleerden. Immers, Jean De Belva en Theodoor Demuer waren afkomstig van Gent zelf. Zij werden na hun executie, zoals alle anderen, begraven in de stedelijke begraafplaats aan de Palinghuizen. Hun lijk diende niet te worden overgebracht naar hun woonplaats, want ze waren daar reeds begraven. Misschien vond er wel ergens een kleine plechtigheid plaats, maar het zal niet groot geweest zijn. Naast een vermelding in enkele namenlijsten, zoals al eerder besproken, is er rond de dood of de herdenking van deze twee mannen niet veel gebeurd: helemaal niets op nationaal vlak en bitter weinig tot niets op lokaal vlak. In het Fonds Archives Services Patriotique vond ik van beide mannen een doodsprentje.

Jan Logiest, afkomstig uit Ledeberg, woonde in Gentbrugge, in de Kerkstraat. Waar hij werd begraven na zijn dood is niet bekend. Hij werd neergeschoten in zijn huis in Gentbrugge, dus de kans is vrij groot dat hij op de gemeentelijke begraafplaats werd begraven. Daar is er echter geen spoor meer van hem te bekennen. Er is een klein perkje waar enkele oorlogsslachtoffers begraven liggen, zowel burgerlijke als militaire. Hier ontbreken vele naambordjes, of alleen de foto op het kruisje heeft de tand des tijds doorstaan. In nog een ander geval vinden we een nieuw naambordje met een foto erbij (Arthur Van Borm, zie later). Vermoedelijk ligt ook Jean Logiest in dit perkje begraven, maar er is niets meer dat aan hem herinnert. Dat zijn naam niet vermeld staat op het gemeenschappelijke monument op de Westerbegraafplaats, doet het vermoeden alleen maar toenemen dat hij op het gemeentelijke kerkhof van Gentbrugge is begraven.

Afbeelding 28: grafperk oorlogsslachtoffers 1914-1918, Gentbrugge.

Jan Logiest werd aanbevolen voor een prestigieuze Britse onderscheiding. Zijn "*recommendation*": "*He organised in August 1915 an excellent Service in the GHENT area. This Service functioned regularly until December 1916 when it crashed owing to the arrest of an internal courier. Jean LOGIEST succede in escaping to Holland with companion DE WILDE. In January 1918,*

notwithstanding the fact that he then was well known to the German police LOGIEST voluntereed to return to GHENT to re-establish his old service. He carried out his mission successfully. Unfortunately the Germans became aware of his presence in GHENT and sent a force of police to arrest him, in the melee which followed LOGIEST was shot but not before he had killed two German policemen. The courage and devotion, which he displayed throughout, inspired his whole service and undoubtedly induced DE WILDE to accompany him in the first instance and in the second to re-establish the service later in 1918."[267] Een aanbeveling vol lof en heroïsme, maar hoe hoog hij ook heeft mogen staan in het aanzien van sommigen, hij verdween in alle anonimiteit. Geen persoonlijk grafmonument, geen straatnaam, geen hagiografische publicatie over zijn leven. Zijn naam staat niet in alle boeken of lijsten vermeld. Zo is hij bijvoorbeeld niet terug te vinden in het boek *Nos Héros & Nos Martyrs de la Grande Guerre.*[268] Logiest is dan ook niet voor een vuurpeloton gefusilleerd geweest.

[267] "Recommendations for decorations, BMIC", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.
[268] Hubert Depester, *Nos Héros & nos Martyrs …*, pp. 91-94.

Beknopt organisatieschema van de dienst Moïse-Aubergiste: Fase 1

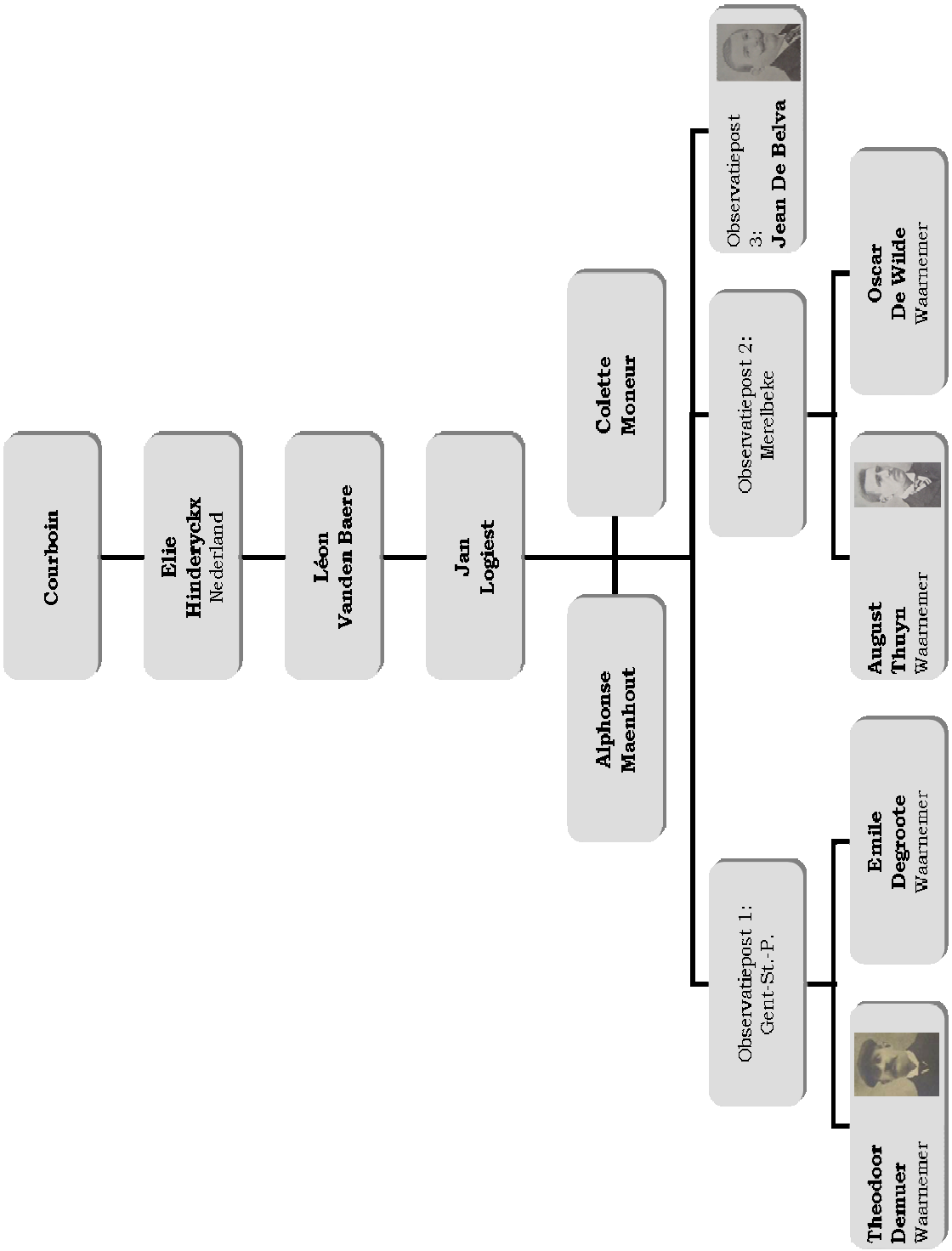

Afbeelding 29: beknopt organisatieschema, dienst Moïse-Aubergiste, fase 1.

Beknopt organisatieschema van de dienst Moïse-Aubergiste: Fase 2

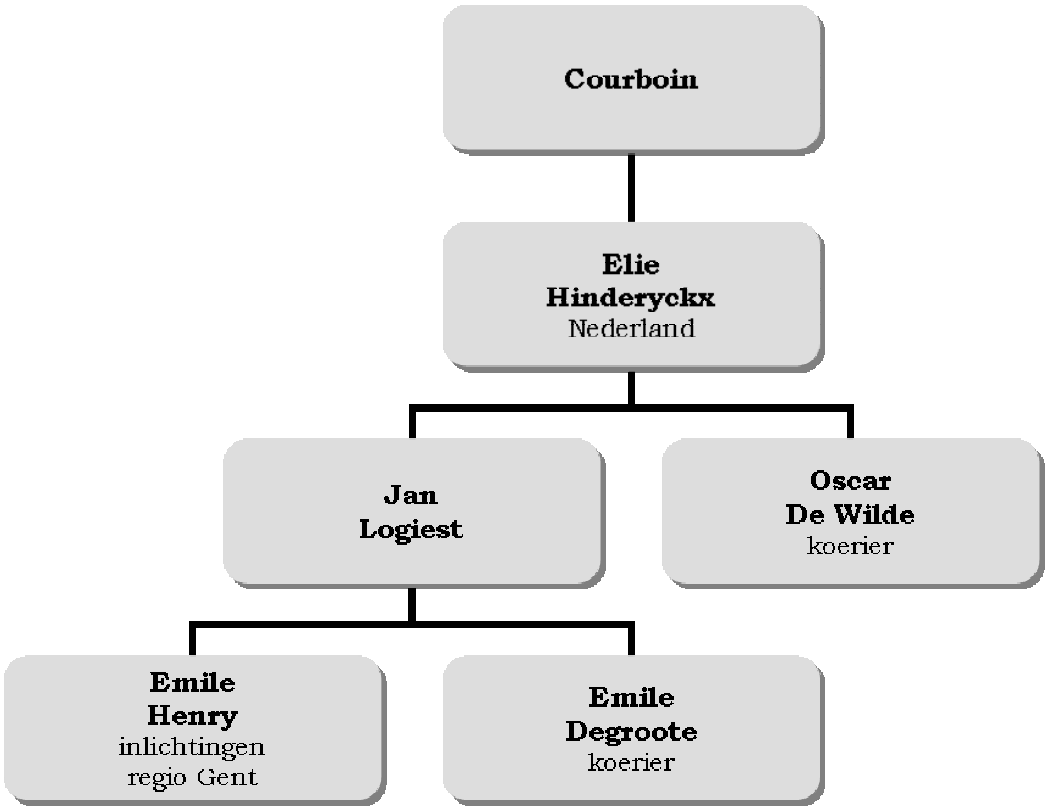

Afbeelding 30: beknopt organisatieschema, dienst Moïse-Aubergiste, fase 2.

7. Dienst Sarola: twee executies in augustus 1917.

7.1. Oorlog

Deze dienst is niet goed gedocumenteerd, zeker wat betreft de twee gefusilleerden van deze dienst. In 1915 werd **Léon Speltinckx** door de Britse Inlichtingendienst (Cameron) aangesteld om een spionagedienst te organiseren vanuit het neutrale Nederland. Vanaf september 1915 startte hij het werk. Onder zijn leiding kwamen er twee aparte onafhankelijke diensten tot stand. Het vreemde is echter dat Speltinckx in zijn naoorlogs verslag nergens gewag maakte van twee diensten. Hij beschreef slechts één dienst (en enkele kleine totaal onafhankelijke cellen).[269] De andere dienst waar hij blijkbaar het bestaan niet van afwist, of vergeten was, of waarvan hij niets wou weten, werd wel aan hem toegeschreven door de Archiefcommissie. Deze had in een rapport teruggevonden dat deze dienst wel degelijk voor Speltinckx werkte. Het is best mogelijk dat Speltinckx zijn medewerkers niet kende, en simpelweg niet wist van wie of vanwaar precies de rapporten kwamen.

De eerste dienst was te vinden in Kortrijk en stond onder leiding van **Virginie van Rysselberge**. Op deze dienst zal ik niet dieper ingaan, daar deze geen enkel verband houdt met de tweede dienst, waar twee gefusilleerden werkzaam waren.

De tweede dienst was eveneens van Kortrijk en stond onder leiding van **Georges Mahieu**. Hij was een Kortrijkzaan van afkomst, maar woonde tijdens de oorlogsjaren in het Oost-Vlaamse Wachtebeke. Hij dreef er handel in koloniale waren. In het begin (eind 1915) van zijn werkzaamheden kwam hij wekelijks met paard en kar naar Kortrijk, om er rapporten op te halen. Vanaf dat moment zijn **Achille Coigné** en **Maurice Hofman** begonnen met het verzamelen van allerlei inlichtingen, zoals troepenbewegingen, het aantal en het kaliber van de artillerie, aantal mitrailleurs, enz. Coigné werd hierbij geholpen door zijn broer, zus en moeder. Ook een zekere Verschoore hielp bij het observeren en opschrijven van allerlei gegevens. [270]

De rapporten werden verzameld bij Coigné thuis. Daar pikte Mahieu ze op. Hij bracht ze naar de grens waar **Zulma Dewever** ze naar Nederland bracht. Vanaf juni en juli 1916 werd er echter veel strenger gecontroleerd in het Etappegebied.

---

[269] "Rapport de monsieur Léon Speltinckx, 28/01/1920", ARA, FASP, P163, Map 4, Clas 3/C.
[270] "Rapport de monsieur Achille Leon Coigné rédigé par Monsieur Cyrille Coigné, 7/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 1, Clas 11.

Mahieu kon niet meer in Kortrijk geraken. Een andere manier moest worden gezocht om de rapporten te kunnen overbrengen. Het rapport over Achille Coigné, geschreven door Cyrille Coingé is hier vrij gedetailleerd over. "*Achille Coigné avait acheté quelques vieux sacs dans lequels ils cousait les rapport ainsi que ceux de Maurice Hofman il les remit au messager VandeKerckhove qui ignorait ce que contenaient lus sacs, et les transportait à Gand au Café Rotterdam marché aux Grains chez une marchande de beurre ou George Mahieu les enlevait et transportait les renseignement en Hollande.*"[271] Dit gebeurde slechts éénmaal. Mahieu vertrok daarna naar Nederland, en vandaar uit stuurde hij een koerier om de rapporten op te halen. Deze koerier was een zeker **Pluims** uit Ledeberg, over wie er niets terug te vinden is. Of deze dienst een goed resultaat opleverde is ook niet geweten. "*Aucun moyen d'en juger*", schreef de Archiefcommissie hierover.[272]

De Archiefcommissie tastte bijna volledig in het donker over de val van deze dienst. Niemand leek het te weten. In het rapport over Achille Coingé, wees Cyrille Coigné met een beschuldigende vinger naar Mahieu en Pluims. Deze twee mannen zouden de enigen geweest zijn die de namen van hun medewerkers kenden. De Duitsers zouden de laatste rapporten in handen hebben gehad, maar deze bevatten volgens Cyrille Coigné geen namen en geen adressen. Toch legden de Duitsers een griezelige precisie aan de dag tijdens de arrestatie. Iedereen werd op hetzelfde moment gearresteerd, en er werden nergens vergissingen begaan.[273] Egied Van Hoonacker schrijft in *Kortrijk 14-18* dat ze werden aangehouden door "*hun loslippigheid in de herbergen*". In maart 1917 zouden enkele documenten in handen zijn gevallen van de "*Geheime Feldpolizei*", waarop iedereen dan werd gearresteerd.[274] Niet iedereen bleek echter op hetzelfde moment aangehouden te zijn. Coigné werd thuis gearresteerd op 29 april 1917, terwijl Hofman gearresteerd werd op 30 april 1917. Vanwaar haalt Cyrille Coigné het dan dat ze allen op dezelfde dag aangehouden werden. Er zijn hier verschillende verklaringen mogelijk. Ten eerste kan het gewoon om een vergissing gaan. Hij kan de datum hebben omgewisseld. Achille Coigné werd dan niet aangehouden op 29 april zoals Cyrille Coigné beweerde, maar op 30 april. Ten tweede kan het zijn, zoals Egied Van

---

271 "Rapport de monsieur Achille Leon Coigné …", ARA, FASP, P26, Map 1, Clas 11.
272 "Fiche Organique", ARA, FASP, P26, Map 1.
273 idem
274 Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918, Een stad tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Kortrijk, 1994), p 219.

Hoonacker schrijft, dat de aanhoudingen 's nachts gebeurden.[275] Vele aanhoudingen gebeurden immers in de late avond, 's nachts of in de vroege morgen. Dit was dan in de nacht van 29 op 30 april 1917. Voor de ene getuige was dat dan 29 april, voor de andere 30 april, terwijl ze eigenlijk hetzelfde moment bedoelen. De derde mogelijkheid houdt in dat Cyrille Coigné de bedoeling had om Mahieu formeel te beschuldigen van verraad. Hij wees eerder al met een beschuldigende vinger in de richting van Mahieu. Dit zou een soort van wraakactie zijn omdat Achille Coigné door de schuld van Mahieu dienst had genomen als spion, en dit met zijn leven had moeten betalen. De Archiefcommissie schreef trouwens in haar verslag dat Mahieu beschuldigd werd van overlopen naar de Duitse spionagediensten vanaf 1917. Elke informatie over deze man ontbreekt. Er zijn geen rapporten van Mahieu zelf in het Archieffonds te vinden.[276]

In het Fonds Vaderlandse Diensten zijn geen brieven van de gefusilleerden van deze dienst bewaard. Over het proces zijn heel weinig gegevens bekend. Het vond plaats in Gent op 23 juni 1917, twee maanden na de aanhoudingen. Achille Coigné en Maurice Hofman werden ter dood veroordeeld. Enkele maanden later, op 13 augustus 1917 werden ze in de vroege morgen terechtgesteld in de Schijfschieting in Gent. Dezelfde dag werd de executie bekendgemaakt in Gent:[277]

7.2. Naoorlogs

Na hun dood werden de twee gefusilleerde spionnen begraven in de Westerbegraafplaats in Gent. Na de oorlog werden beide mannen ontgraven en samen met de andere Kortrijkse gefusilleerden naar Kortrijk overgebracht. Dit gebeurde op 23 en 24 augustus 1919. Later in dit deel zal ik dieper ingaan op de details van de overbrenging.

[275] Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918...*, p. 219.
[276] "Quintessence historique, les services Sarola", ARA, FASP, P26, Map 1.
[277] "Affiche officielle publiée pendant la guerre à Gand", ARA, FASP, P26, Map 1, Clas 11.

Beknopt organisatieschema van de dienst Sarola

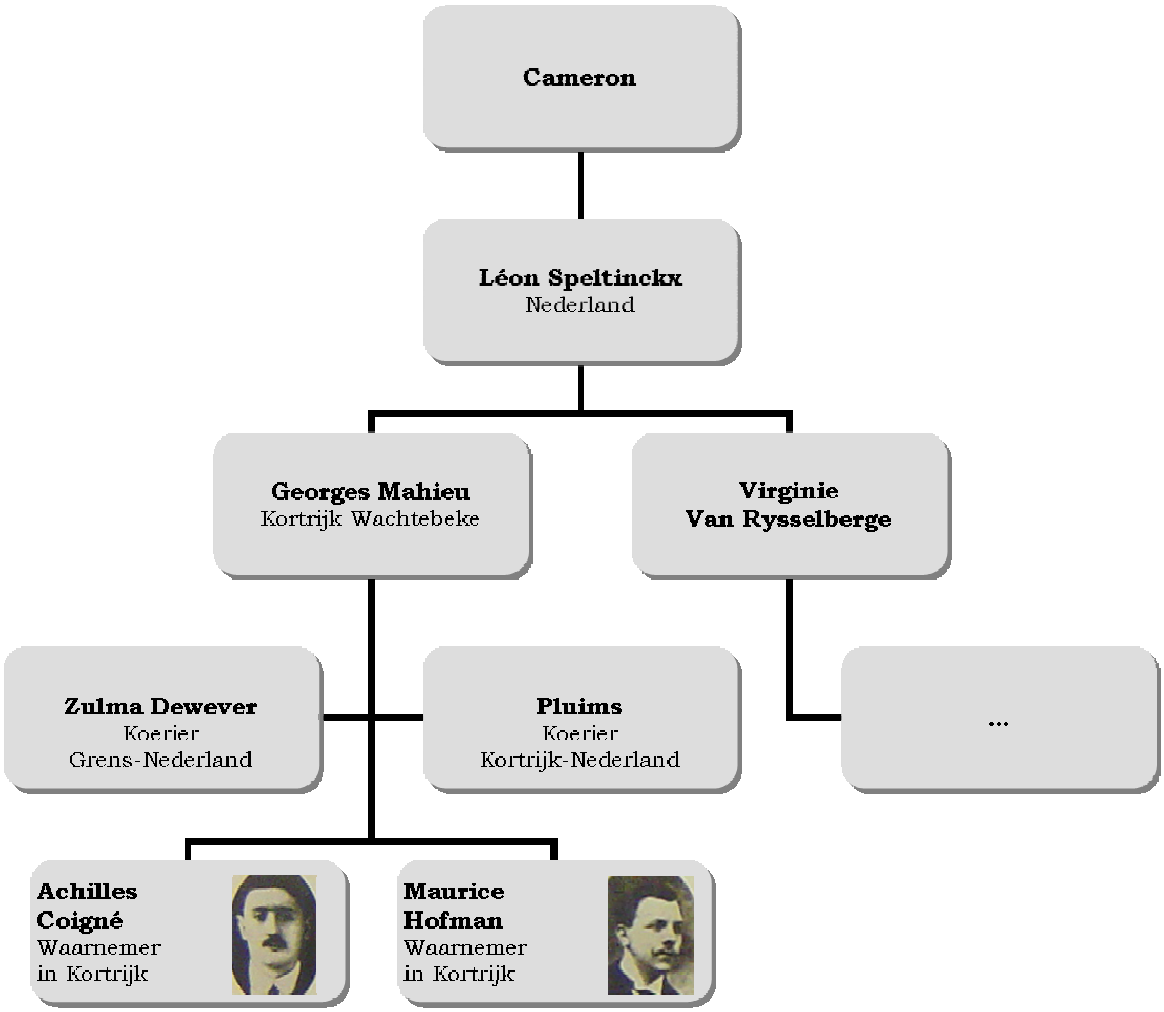

Afbeelding 31: beknopt organisatieschema, dienst Sarola.

8. De diensten D.P., Pégoud en Stevens: veertien executies in september 1917 (Gent) en één executie in december 1917 (Keulen)

De dienst D.P., de dienst Pégoud en de dienst Stevens werden allen op hetzelfde moment voor de Duitse krijgsraad berecht. Deze drie diensten zullen hier samen besproken worden. Ze zijn niet zo uitgebreid gedocumenteerd zoals sommige andere diensten.

8.1. De structuur en werking van de dienst D.P.

In juni 1915 klopte er een koerier bij **Kamiel De Pauw** uit Bassevelde aan. De koerier **Theophile Everaert** werd gezonden door **Jules Baudringhien** vanuit Nederland. Hij had een brief bij zich met de vraag of De Pauw niet geïnteresseerd zou zijn om een dienst ten voordele van de Britse inlichtingendiensten van Majoor Wallinger op poten te zetten. De Pauw, die verloofd was met **Clémentine Baudringhien** uit Deerlijk startte met haar hulp een spionagedienst. Aanvankelijk was het vooral een familiale aangelegenheid. Clémentine werd geholpen door haar moeder en haar zus **Bertha Baudringhien**.[278] De dienst bleek vlot en efficiënt te werken, want "*as a result of encouragement received from the London Office*" werd eind juli 1915 **Maurice De Cabooter** aangeworven als koerier. De Cabooter organiseerde een observatiepost voor het treinverkeer in Kortrijk, waar hij zelf de waarnemingen verrichtte. Vanaf augustus werd hij hierbij bijgestaan door **Cyrille Van de Velde**. Van de Velde deed ook nog territoriale observatie in de streek van Kortrijk en verzorgde de koerierdienst tussen Kortrijk en Deerlijk. De centrale verzamelpost voor de rapporten was in Deerlijk, bij de familie Baudringhien thuis in hun café *A L'Arche de Noé*.[279] De post in Kortrijk werd sterk uitgebreid wanneer **Jules Lepeer** werd gerekruteerd. Hij werd bijgestaan door maar liefst negen mensen. Vijf verschillende posten werden in het leven geroepen, waarvan er twee dag en nacht werden bemand.[280]

---

278 "D.P. And Co's Service. Interim Report, copie 6/10/1919", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 3C.
279 idem
280 "Service D.P., Quintesse historique, 15/3/1922", ARA, FASP, P34, Map 3.

Ook in Gent werd een verzamelpost opgericht door Kamiel De Pauw. Deze post werd geleid door **Bertha De Dapper**. De rapporten die in Deerlijk verzameld werden, werden vervolgens naar Gent gebracht door één van de zussen Baudringhien. In het begin van deze dienst werden de rapporten daar afgehaald door De Pauw zelf, maar vanaf september 1915 gebeurde dit door **Jerôme Dobbelaere** uit Bassevelde.[281]

Niet alle rapporten werden eerst naar Deerlijk gebracht. Sommige werden rechtstreeks vanuit Kortrijk naar Gent gebracht, want vanaf halverwege september 1915 ontstonden er problemen bij de transmissie van rapporten. Om deze problemen van de baan te helpen, rekruteerde Maurice De Cabooter een nieuwe koerier: **Jan Degezelle**. De rapporten werden verzameld in Gent. Daar gingen ze over in de handen van Jerôme Dobbelaere, die op zijn beurt de rapporten naar Bassevelde bracht en ze daar overdroeg aan **Isidoor Van Vlaanderen** uit Boekhoute. Deze laatste bracht op zijn beurt de rapporten naar de grens waar hij ze overhandigde aan de passeurs.

De nicht van de vrouw van Theophile Everaert, **Emilie Schatteman**, was één van deze passeurs. Everaert was samen met zijn vrouw einde 1915 naar Nederland gevlucht. Zij konden in contact komen met **Leonie Rammeloo** die op de Belgisch-Nederlandse grens woonde. Zij contacteerde Emilie Schatteman. Deze twee jonge dames zorgden met hulp van de zus van Leonie in belangrijke mate voor het transport van rapporten naar Nederland.[282]

De zus van Leonie Rammeloo schreef een uitgebreid verslag aan de Archiefcommissie over hun activiteiten tijdens de oorlogsjaren.[283] "*Wij woonden aan den uitersten grens te Bouchoute, onzen hof maakte de grensscheiding en konden gemakkelijk in gesprek zijn met de personen die in Holland waren, als insgelijks voor de overhandiging van den inlichtingendienst.*" In september 1915 begonnen zij hun werkzaamheden. Twee, soms drie keer per week gingen zij ieder om beurt naar het dorp "*om het rolleken (inlichtingen), welke verscheidene malen in het schortje van mijn zoontje, die vier jaar oud was genaaid wierd, om zo het gevaar der pinhelmen te vermijden* (…). *Thuis aangekomen, lag er reeds een stukje stof met koord en steen gereed om het rolleken er in te steken en over de grens te werpen; hetzelfde gebeurde zoo langs de andere zijde.*" Deze "*edele en gevaarlijke daad*" deden zij gedurende vijf maanden.

---

281 idem
282 "Déposition de madame Everaert-Beghyn, 12/11/1920", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 11.
283 "E. Rammeloo aan de Archiefcommissie, 9/11/1920", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 11.

In dezelfde periode, de herfst van 1915, organiseerde Cyrille Van de Velde een observatiepost in Rijsel, waarvoor hij ook enkele mensen rekruteerde. Maurice De Cabooter deed hetzelfde, maar dan in Gentbrugge. Een spoorwegobservatiepost kwam daar tot stand, die onder leiding stond van **Pierre Van Quickelborne**. Ten slotte werd er ook nog in Oudenaarde een observatiepost opgericht.

Tot eind juni 1916 functioneerde deze dienst vrij goed. Vanaf juli tot en met oktober kwam de transmissie van rapporten in de problemen. Degezelle had problemen met zijn paspoort en kon niet vrij meer reizen tussen Kortrijk, Deerlijk en Gent. De hele dienst werd hierdoor opgehouden. Een oplossing werd gevonden door het in dienst nemen van nieuwe mensen die de juiste paspoorten hadden om vrij in het gebied te reizen: **Alphonse Verschueren** uit Deerlijk en **Cyrille Descheemaeker**.[284] Vanaf dan kon de dienst terug op volle toeren beginnen draaien.

De Archiefdienst telde in zijn verslag ongeveer 50 mensen die werkzaam waren voor deze dienst.

In de zomer van 1916 kwam Kamiel De Pauw in contact met **Jules De Waele**. Hij was het hoofd van de observatiepost van de dienst Pégoud in Kortrijk.[285]

8.2. De structuur en werking van de dienst Pégoud

"Pegoud, wie is dat?
Dat ben ik.
Wie heeft er U dien naam gegeven?
Ik zelf"

Bovenstaand citaat komt uit de nota's van **Alfred D'Hondt**. [286] Hij maakte deze tijdens zijn internering in de Gentse gevangenis. Aanvankelijk was Alfred D'Hondt de secretaris van de dienst van **Florimond Grijpdonck**. Deze dienst werd opgericht door **Alexander Franck**. Toen deze laatste in een andere zaak

[284] "D.P. And Co's Service. Interim Report, copie 6/10/1919", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 3C.
[285] "History of the D.P. Service, BMIC, s.d.", ARA, FASP, P34, Map 3
[286] "Onderzoek door de duitschers van de zaak Alfred DHONDT, copie van de nota's door A. DHONDT aan zijne vrouw gezonden", ARA, FASP, P34, Map 1, Dossiers des fusillés.

werd aangehouden en later werd gefusilleerd[287], nam Grijpdonck de algemene directie van hem over. Na de arrestatie van Franck liep de transmissie van rapporten volledig in het honderd. De dienst geraakte afgezonderd van zijn contacten in Nederland. Slechts enkele mondelinge berichten bereikten **E. Van Tichelen** in Nederland. In deze beginfase bestond de dienst uit verschillende mensen waaronder **Oscar Painjon**, **Joseph Goossens**, **Edmond Jonniaux**, **Gérard Monteny** en nog enkele anderen. Op zijn hoogtepunt kon de dienst beschikken over vierentwintig mensen en acht koeriers.[288]

Eind 1915 kwam Alfred D'Hondt in contact met **Joseph Van Damme**, de eigenaar van het café *Oude Congo* in Gent. Het café werd geregeld bezocht door binnenschippers. Hier ontstond een eerste weg om de rapporten naar Nederland te smokkelen. Van Dammes café werd de centrale verzamelplaats voor de rapporten van de dienst Pégoud.[289] Vanuit dit café werden de rapporten verder verstuurd naar hun bestemmeling in Nederland. **Kamiel Peirs**, met als schuilnaam *Emiel*, en **Marie De Smet**, met als schuilnaam *Prudence*,[290] stonden nauw in contact met de binnenschippers die voeren op het kanaal Gent-Terneuzen. Eén van deze binnenschippers die zich geregeld ter beschikking stelde van verschillende inlichtingendiensten was **Arie Hougée**. Hij was Nederlander en kapitein van de boot *Cor*. De weduwe van Peirs gaf meer uitleg in haar naoorlogs verslag: "*Hij moest de raporten gaan halen naar Café Congo bij Alfred D'Hond* (…) *2 maal in de week s'avonds het wierdt in zijn kleren genaait en aalzo kwaamt hij naar den boot.*"[291] Vanuit Gent smokkelden de binnenschippers rapporten en mensen naar het neutrale Nederland. In Nederland werden de documenten overhandigd aan **August Verstraeten**, die werkte in opdracht van Van Tichelen.[292]

Deze binnschippers alleen bleken al vlug onvoldoende om rapporten over te brengen naar Nederland. Zo ontstond de noodzaak om een tweede systeem van

---

[287] Alexander Franck was een Antwerpse handelaar. Bij het uitbreken van de oorlog nam hij vrijwillig dienst. Begin 1915 stelde hij zich ter beschikking van de Britse inlichtingendiensten. Hij werd aangehouden op 21 juli 1915. Op 23 september 1915 werd hij gefusilleerd in Brussel.
[288] "Service Pégoud, 28/4/1922", ", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.
[289] idem
[290] Over de naam van Marie De Smet was bij het begin van het onderzoek wat verwarring. Soms werd ze aangeduid als Prudence De Smet, andere keren als Marie Preenen (de naam van haar man), terwijl haar meisjesnaam eigenlijk Marie De Smet was. Zo is het geval in D. de Weerdt, *De vrouwen van de Eerste Wereldoorlog* (Gent, 1999). In de bijlagen is er een lijst van veroordeelde vrouwen waar er een *Desmet Marie* uit Boekhoute (p. 272) en een *Marie Preenen* uit Gent (p. 287) in te vinden is. Het gaat hier echter met grote zekerheid over één en dezelfde persoon: Marie De Smet, uit Gent. In de teksten en verslagen van de archiefcommissie werd ze echter ook *Mme. Preenen* genoemd. Enige verwarring is natuurlijk niet uit te sluiten.
[291] "Verslag van weduwe Peirs aan Archiefcommissie, 11/1919", ARA, FASP, P34, Map 1, Clas. 8.
[292] "Service Pégoud, 28/4/1922", ", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.

transmissie te openen. Hier werd vanuit Nederland contact gezocht met een man uit Temse: **Franz Van Puyvelde**.[293] Hij maakte gebruik van koeriers met manden die hiervoor speciaal waren aangepast. Later maakte hij ook gebruik van binnenschippers die via de Schelde naar Nederland voeren. Een centrale verzamelpost werd daarom ingesteld in Tamise.[294]

In 1916 werd **Alphonse Loontjens** uit Gentbrugge als territoriaal waarnemer aan het werk gezet in het Gentse. Loontjens was al eerder aan het werk geweest als koerier en onafhankelijk passeur.[295] Ook in Kortrijk werd op vraag van de directie in Nederland een observatiepost opgericht. Grijpdonck stelde hiervoor **Oscar Verschuere** uit Waregem aan. Deze laatste richtte een nieuwe post op en zorgde voor de transmissie van de rapporten. Het beheer van deze nieuwe post liet hij over aan zijn schoonbroer **Jules De Waele**. Verschuere zelf deed het transport van de rapporten tussen Kortrijk en Gent, waar hij zijn rapporten afleverde bij Van Damme. Verschuere had hiervoor de nodige paspoorten als handelaar kunnen bekomen. Dit werd steeds moeilijker en er werd dus een nieuw systeem bedacht. Een hele ketting van koeriers zou worden ingeschakeld om telkens de rapporten een grensgebied verder te brengen. Verschuere en **René Sabbe** uit Waregem deden elk om beurten het stuk Kortrijk-Waeregem. Vanuit Waregem werden de rapporten door twee andere koeriers naar het grensgebied van Gent gebracht, waar ze werden overhandigd aan Grijpdonck, D'Hondt of aan **Marguerite**, de dochter van cafébaas Van Damme.[296]

In december 1916 werd Grijpdonck door de Duitse bezetter als werkloze opgeëist. Met de hulp van Loontjens en Hougée kon hij echter vluchten naar Nederland. De secretaris van de dienst, Alfred D'Hondt nam de leiding van de dienst in België over.[297]

In de zomer van 1916 kwam Jules De Waele in contact met Kamiel De Pauw. Hij was de chef van de dienst D.P.[298]

8.3. De structuur en werking van de dienst Stevens

[293] Franz Van Puyvelde was ook actief voor andere spionagediensten, waaronder de dienst Wittock (G.Q.G. Anglais). Voor de dienst Wittock zie: ARA, FASP, P37, Map 2 en P171, Map 5.
[294] "Service Pégoud, 28/4/1922", ", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.
[295] idem
[296] idem
[297] idem
[298] "History of the D.P. Service, BMIC, s.d.", ARA, FASP, P34, Map 3

De dienst Stevens was een vrij kleine dienst die slechts over tien leden beschikte. Hij was afhankelijk van de Belgische inlichtingendiensten van het Algemene Hoofdkwartier. De beknopte geschiedenis van deze dienst die de Archiefcommissie opstelde, beslaat amper één pagina (in tegenstelling tot die van de dienst Pégoud, die negen pagina's telt). De Archiefcommissie schreef hierover: "*Nos documents sur le service Stevens sont trop peu nombreux et trop peu surs pour faire un historique de ce service.*"[299] Véél wist de Archiefcommissie over deze dienst dus ook niet. *Portfeuille 51* hierover verkeert ook in een bijzonder slechte staat. Het papier is enorm broos geworden en de meeste documenten verpulveren bij het vastnemen ervan.

De dienst zou zijn opgericht in juni 1916. Chef in Nederland was **Devroe**. **Pieter Stevens** uit Gent had de algemene leiding van de dienst in België. Een vijftal observatieposten werden opgericht. In Gent was er een algemene waarnemingspost waar Stevens en zijn vrouw de leiding hadden. Bij deze post werkten nog enkele andere mensen. Waarschijnlijk was er een algemene post in Brugge. Verder waren er nog drie spoorwegobservatieposten: één in Gentbrugge, waar **Louis Keppens** en **René Pede** verantwoordelijk voor waren; één in Merelbeke, waarvan de medewerkers niet bekend waren bij de Archiefcommissie en een laatste post in De Pinte, met **Isidore D'Hondt** als verantwoordelijke.[300]

Deze dienst beschikte niet over eigen koeriers. Hiervoor was hij afhankelijk van andere diensten. Pieter Stevens verzamelde alle rapporten en bezorgde ze aan de koeriers van de dienst Pégoud, Dit waren Kamiel Peirs en Marie De Smet.

8.4. De aanhoudingen en ondervragingen bij de dienst D.P., Pégoud en Stevens

Zoals uit al het bovenstaande blijkt, stonden deze drie diensten met elkaar in contact. Mensen die voor verschillende diensten werkten, of die door hun belangrijke of centrale ligging van hun woonst of zaak een knooppunt gingen vormen voor de inlichtingendiensten, liepen het grootste gevaar om ontdekt te worden. Er hoefde maar één klein iets te gebeuren, en hele netwerken konden worden opgerold.

---

[299] "Service Stevens, Quintessence historique, 30/03/1922", FASP, ARA, P51, Map 8, Fiche organique et Notice Historique du Service.
[300] idem

De oorzaak van het oprollen van deze drie diensten hoeft niet ver gezocht te worden. Drie mensen werden bij de Duitse bezetter aangegeven, omdat ze zich hadden beziggehouden met het clandestien overbrengen van mensen naar Nederland. **Coralie B.**, het voormalige dienstmeisje van Marie De Smet was hiervoor verwantwoordelijk. Zij gaf kapitein Arie Hougée, Alphonse Loontjens en Marie De Smet aan bij de Duitse politie.[301] Waarom zij dit deed, was en is nog steeds niet duidelijk. Wat wel geweten was door de Archiefcommissie is dat zij tijdlang de maîtresse van Hougée was. Misschien is hier de reden van het verraad te zoeken?

Nu deze drie mensen bekend waren bij de Duitse politie ging de bal aan het rollen. In een mum van tijd werden de diensten opgerold. Het hele net viel als een kaartenhuisje in elkaar.

De eerste twee aanhoudingen vonden plaats op 19 maart 1917. Marie De Smet en Arie Hougée werden in de Gentse gevangenis opgesloten en ondervraagd. Het schip van Hougée, de *Cor*, werd uiterst grondig doorzocht. Aan boord werden enkele bezwarende documenten gevonden, waaronder rapporten en brieven van de dienst Stevens (met adres), rapporten van de dienst Pégoud en een kwitantie van 5 000 Mark ondertekend door Peirs.[302]

Pieter Stevens en zijn vrouw kregen hierop bezoek van de Duitse politie. Dit gebeurde in het holst van de nacht in hun woning in Gent op 21 maart 1917: "*La porte était à peine ouverte, que six boches armés pénétraient dans la maison et ordonnaient à Pierre et à sa femme de les accompagner*". Zij werden ook opgesloten in de Gentse gevangenis. Stevens en zijn vrouw ontkenden "*avec la plus grande énergie*" alle beschuldigingen. Dit mocht echter niet baten, want enkele dagen na de aanhouding van Stevens, was ook Louis Keppens (van de observatiepost in Gentbrugge) aangehouden. Over zijn arrestatie zijn er geen gegevens bekend. Ook hij probeerde aanvankelijk alles te ontkennen. De weduwe van Stevens verklaarde na de oorlog aan de Archiefcommissie dat ze een papiertje had gekregen van haar man waarop stond geschreven dat "*par suit des coups continuels que Kijppens recevait, dans la prison, celui-ci avait fini par avouer qu'il avait été chargé par Pierre Stevens de l'observation de tous les trains.*" Stevens moest hierdoor inbinden en bekennen. Hij minimaliseerde zijn rol echter. Hij vertelde dat ook hij slechts een onderdeeltje was van een groter netwerk, terwijl dit eigenlijk niet zo was. De Duitsers slikten zijn verhaal en

[301] "Service Pégoud, 28/4/1922", ", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.
[302] idem

zochten een man "*aux cheveux noirs bouclés* (…) *, mais ne le trouvèrent pas, pour le motif simple que cet homme n'existait pas* (…)" Tijdens zijn ondervragingen werd Stevens slecht behandeld. Hij verzocht zijn vrouw enkele malen om verbanden mee te brengen om zijn benen te verzorgen: "*Ces blessures lui avaient été causées par des coups de baton reçus pendant ses continuels interrogatoires, sur ses bras et ses jambes à cause de silence obstiné.*"[303]

Kamiel Peirs werd dezelfde nacht, 21 maart 1917, om 23u onder arrest geplaatst, "*door 6 Duitsche geheime polise*" schreef zijn weduwe aan de Archiefcommissie. Zijzelf mocht thuis blijven, maar er bleven wel twee Duitse agenten in het huis. De rapporten die er nog lagen, kon zij nog op tijd verstoppen: "(…) *maar er bleven nog 2 mannen in mijn huis tot s'anderdaags s'avonds om 9 uren en het was toen dat zij achter mijn stove in slaap viel dat ik alles wegesmeten heeft.*" Hoewel het bekend was dat Peirs gepraat had tijdens zijn ondervragingen, had hij volgens zijn weduwe "*vanwege de Duitschers vele mishandelingen ondergaan* (…) *om zijne kameraden niet te moeten verklikken*" [304]

Ook Loontjens en de dochters van Van Damme werden diezelfde dag aangehouden. Marie De Smet zou al bij de eerste ondervraging bekentenissen afgelegd hebben, en adressen en namen hebben doorgespeeld aan de Duitse ondervragers. De Archiefcommissie schreef hierover: "*Il semble bien que Mme Preenen* [Marie De Smet] *et C. Peirs sont entrés, dès le premier jour, dans la voie des aveux où ils s'enfoncent et enfoncent de plus en plus leurs collaborateurs.*" Ook een ander document beweert hetzelfde: "*Selon les déclarations de différents co-accusés l'attitude de Mme Preenen a été peu digne. Si elle avait gardé la silence, plusieurs membres et co-accusés auraient eu à subir des peines moins graves et peut-être auraient été acquittés.*"[305] Ook de echte naam van Pégoud, Alfred D'Hondt, zou zo ter kennis gekomen zijn van de Duitse politie. Een adres hadden ze echter niet. Kamiel Peirs gaf dan maar Oscar Verschuere (leerhandelaar en schoenmaker) als handelsrelatie van D'Hondt op, maar zonder erbij te vermelden dat Verschuere ook bij de dienst betrokken was. Op 24 maart kwam een onbekende man de winkel van Verschuere binnen. Verschuere was op dat moment in gesprek met een koerier. De onbekende vroeg om een paar schoenen zoals hij die voor D'Hondt had gemaakt. Verschuere gaf deze man het adres van D'Hondt mee. Pas toen deze de winkel verliet werd Verschuere

[303] "Vertaling naar het Frans van het verslag van weduwe Stevens, 19/9/1920", ARA, FASP, P183, Map 8.
[304] "Verslag van weduwe Peirs aan Archiefcommissie, 11/1919", ARA, FASP, P34, Map 1, Clas. 8.
[305] "De Smet Marie, dite Prudence, épouse Jacques Preenen", ARA, FASP, P34, Map 1.

achterdochtig: "*Nous sommes trahis, dit il, à son compagnon, cet homme est certainement un espion et il connait toute l'affaire*".[306]

Dezelfde avond werd Oscar Verschuere thuis in Waregem aangehouden door de Duitse politie van Kortrijk, maar al even vlug gauw terug vrijgelaten. De Duitse politie wist aanvankelijk niets van het werk dat Oscar Verschuere had gedaan voor de dienst.

Nu de Duitse politie Alfred D'Hondt wist wonen in de Keizer Karelstraat in Gent, trad ze onmiddellijk in actie. Hij werd gearresteerd "*den 25n Maart 1917 om 1 uur's morgende door negen duitsche geheime politien. Drie van hem hebben mij geleid met de beide handen gebonden en langs ieder kant een man die mij bij den arm nam en dan een achter mij.*" Van de Keizer Karelstraat ging het door het Gentse stadscentrum naar de gevangenis in de Nieuwe Wandeling. "*Dan was het juist 1 ¾ uur. In het bureel geleid daar ontbonden zij mijne handen. Alsdan werd mijnen naam en ouderdom opgeschreven en zegde men waarom ik aangehouden was. Dat wist ik natuurlijk niet! Een man vergezelde mij met een bollantaarn naar cel 196. Dan moest ik nog een bed maken en toch heb ik kunnen slapen tot 6 uren.*"[307]

Alfred D'Hondt schreef het verhaal van zijn aanhouding en internering stiekem op, en liet zijn nota's de gevangenis uit smokkelen. Het is niet alleen een verslag van zijn ervaringen in de gevangenis, maar ook een relaas van zijn ondervragingen. Het is neergeschreven in de vorm van vraag en antwoord. Het licht voor de onderzoeker een tipje van de donkere sluier in het geheel van ondervragingen en technieken van de Duitse ondervragers.[308] De eerste morgen na zijn nachtelijke aanhouding begonnen de ondervragingen al om 8u30. D'Hondt vroeg waarom hij was aangehouden:

- "*Rechter: Gij zijt plichtige aan eener zware zaak.*
- *Antwoord: Ik weet van niets…Ik kwam van Canegem.*
- *Rechter: Er is een middel die U zal van den dood redden! dit is als ge de waarheid zegt.*
- *Antwoord: Wat moet ik zeggen, ik weet van niets.*
- *Rechter: Let wel op, want als gij mij kwaad maakt (met zijne stok in de hand). Ik kan uw straf veel, veel verzachten. Als ge openhartig wilt*

[306] "Service Pégoud, 28/4/1922", ", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.
[307] "Onderzoek door de duitschers van de zaak Alfred DHONDT, copie van de nota's door A. DHONDT aan zijne vrouw gezonden", ARA, FASP, P34, Map 1, Dossiers des fusillés.
[308] idem

spreken dan zult ge na den oorlog terug naar Belgenland mogen keeren."

D'Hondt bleef alles ontkennen. Uit het verslag blijkt dat de Duitse ondervragers al goed op de hoogte waren van het reilen en zeilen van de zaak. Enkele namen passeerden de revue. Ook werd hij geconfronteerd met anderen van de dienst:

- "*Rechter: Kent ge geen M. Alphonse en Emiel?*
- *Antwoord: Ik ken er zooveel.*
- *Rechter: M. Alphonse Loontjens?*
- *Antwoord: Ja, , ik ken al die nijverheidsmannen/*[309]
- *Rechter: Emiel Piers of Tiers, Matrozenstraat n° 2?*
- *Antwoord: Neen. Dan mocht ik gaan en ze stoote mij in eene cel n°9 Teruggeroepen toonde zij mij den persoon.*
- *Rechter: Kent ge dien man? dit tot drie maal.*
- *Antwoord: Neen.*"

De volgende morgen begonnen de ondervragingen opnieuw. D'Hondt bleef ontkennen, maar in de namiddag "*waren ze* [de Duitse ondervragers] *ongeduldig. Enfin, ik kon het niet meer logenstraffen doordat ze teveel bewijzen hadden.*" Vanaf dan begon D'Hondt steeds meer bekentenissen af te leggen, maar met mondjesmaat en tegen zijn zin:

- "*Rechter: Aan wie?*
- *Antwoord: Dat moet gij mij niet vragen, dat hebben ze U al gezegd.*
- *Rechter: Ja, maar 't is om te zien of dat het juist is.*
- *Antwoord: Onnodig mij het te vragen, gij weet het.*
- *Rechter: Was het voor Emiel Verstraeten, houthandelaar te Terneuzen?*
- *Antwoord: Ik kan niet zeggen dat het niet waar is.*"

D'Hondt bleek echter nog veel te ontkennen, maar probeerde tegelijkertijd ook zoveel mogelijk het werk van zijn medewerkers op zich te nemen. Tijdens het verhoor op 27 maart dreigden de Duitsers ermee, zijn familie en een belangrijke kennis aan te houden. D'Hondt kreeg nog even bedenktijd, maar de volgende morgen om half negen werd hij weer voorgebracht voor ondervragingen:

---

[309] Alphonse Loontjens zetelde in de Raad van Beheer van de fabriek De Keukelaere in Gentbrugge. (zie ook: De dienst Van Borm)

- "*<u>Rechter</u>: Uwe schoonbroeders, noch uwe vrouw, noch de Gravin zijn aangehouden. Ik heb U veel tijd gelaten om U te overdenken en nu moet gij spreken.*
  Mijn hart verscheurde.
- *<u>Rechter</u>: Wie is dien man?*
- *<u>Antwoord</u>: Jules De Waele, wonende in Kortrijk, straat ambekend, statuebediende/"*

De volgende dag, 29 maart 1917, werd hij met Jules De Waele geconfronteerd. Deze was dezelfde dag nog (28 maart) aangehouden. De Duitse ondervragers beweerden dat De Waele al alles bekend had. De vraag die de Archiefcommissie zich hierbij stelde was of hij inderdaad bekend had aan de Duitse ondervragers of dat hij zich had laten vangen door een 'mouton'. Dit was niet bekend. Na de oorlog weigerde Jules De Waele om te antwoorden op de vragenlijsten van de Archiefcommissie. Hij stuurde geen enkel document of verslag op. Waarom hij dit niet deed, was en is nog steeds onduidelijk. Hij bleek zich in een stilzwijgen te hullen. Het was al duidelijk dat de dienst Pégoud en de dienst D.P. met elkaar in contact kwamen door Jules De Waele. De rapporten die beide diensten afleverden over Kortrijk waren nagenoeg dezelfde. Hoe dit kwam, was voor de Archiefcommissie ook niet duidelijk. Ook hier verwees ze naar het stilzwijgen van De Waele. Dit kon misschien betekenen dat hij schrik had om te vertellen wat er werkelijk gebeurd was. Als hij inderdaad alles bewust had verteld aan de Duitsers, dan had hij misschien een knagend geweten? Hij was misschien bang voor wraakacties van overlevenden of nabestaanden? Naar het hoe en waarom van zijn stilzwijgen had en heeft iedereen het gissen.[310]

Op 30 maart 1917 werd Oscar Verschuere opnieuw gearresteerd, na bekentenissen van Jules De Waele.

Begin april volgde de rest van de dienst en de mensen van de dienst D.P. Zij waren tot nu toe nog buiten schot gebleven, maar met de aanhouding en bekentenissen van Jules De Waele kwam ook hier verandering in.

Op 30 maart 1917[311] werd Alphonse Verschueren gearresteerd. Volgens het rapport van de BMIC had hij net enkele rapporten klaar die hij later zou wegbrengen naar Gent. Hij werd gewaarschuwd voor zijn nakende aanhouding en verbrandde alle documenten. Vervolgens ging hij Descheemaecker, de andere

[310] "Service Pégoud, 28/4/1922", ", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.
[311] Alle persoonlijke fiches geven de datum 30/03/1917, maar het document van de BMIC geeft 31/03/1917. Dit geldt ook voor de aanhouding van Maurice De Cabooter.

koerier van de dienst D.P., waarschuwen. Daar werd Alphonse Verschueren later die dag aangehouden. Dezelfde dag werd ook Maurice De Cabooter aangehouden. Descheemaecker werd pas aangehouden op 2 april. Eén dag later, 3 april 1917, volgde de arrestatie van Cyriel Van de Velde. Hij werd thuis aangehouden. [312]

Getuigenissen over aanhoudingen bij de dienst D.P. zijn eerder beperkt en beknopt. Waarom dit zo is, is helemaal niet duidelijk. De aanhouding van Jerôme Dobbelaere geschiedde op 4 april 1917. "*Dien dag werd Jerome in Gent in de gevangenis opgesloten en na vele wreed behandelingen onderstaan te hebben werd hij den 5 Juli 1917 ter dood veroordeeld.*"[313]. De moeder van Dobbelaere schreef slechts één zinnetje over de aanhouding én over het proces van haar zoon. Waarschijnlijk wist ze niet veel over de spionageactiviteiten van haar zoon. Toch was dit geen onbekend iets voor haar en haar man (beide slagers van beroep), want ze leenden hun zoon 4 525 Belgische frank "*om handel te drijven, zwijnen te slachten en naar Gent te smokkelen uit oogverblinding voor zijnen dienst.*" Dat geld dat werd afgenomen door de Duitse politie bij de arrestatie van hun zoon, hadden ze na de oorlog graag teruggezien: "*Dat is dus meer dan twee jaren (…) dat wij ons eigen geld (ons eenig spaargeld) moesten missen zonder er iets mede te kunnen verdienen. Onzen lieven zoon weg gerukt zoo jong, voorbeeldig en moedig en zoo geschikt om in de commerce zijn brood voor ons te verdienen, alles afgenomen en hem voor eeuwig verloren!*" Verder in deze brief volgt er nog een opsomming van alle kosten die zij gehad hebben tijdens de internering van hun zoon in de gevangenis.[314]

De tante van Emilie Schatteman, die zich tijdens de oorlog in Nederland bevond en vandaaruit contact hield met haar nicht, deed na de oorlog het relaas van de aanhouding aan de Archiefcommissie. Vanwaar zij haar gegevens haalt, is niet duidelijk. Vermoedelijk is het een tweedehandse getuigenis, of heeft ze de informatie uit een brief van Schatteman gehaald die schreef vanuit de gevangenis. Zekerheid hierover is er echter niet. Vanaf 1915 werden bij Emilie Schatteman huiszoekingen gehouden door de bezetter, op verdenking van clandestiene correspondentie. Dit was echter zonder resultaat. Op 9 april 1917, rond 4u 's morgens werd ze gearresteerd door drie Duitse politieagenten. "*Depuis deux jours des detectives allemands avaient surveillé les allees et venues*

[312] "D.P. And Co's Service. Interim Report, copie 6/10/1919", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 3C.
[313] "verslag van moeder Dobbelaere aan Archiefcommissie, 12/03/1919", ARA, FASP, P34, Map 3.
[314] idem

de Schatteman Emilie."[315] Ook Leonie Rammeloo werd aangehouden. In het uitgebreide verslag dat haar zus schreef, staan er interessante details over haar aanhouding. De aanhouding gebeurde ook 's morgens vroeg. "*Alles ging opperbest, maar den 10 April 1917,*[316] *rond vijf ure 's morgens, wierd er op ons deur gestampt. Wij verschrikten beiden, toen wij dat gerucht hoorden, wij gingen open doen en wat zag men, het waren de geheime pinhelmen dien binnen kwamen. Zij vroegen wie is er van u beiden Leonie Rammeloo, mijne zuster antwoordde , ik, en moest haar seffens gereed maken om mede gedaan te worden, zij vroeg wat zij misdaan had en kreeg voor antwoord, dat het al lang genoeg geduurd had. Terwijl zij haar kamde kreeg zij reeds eenige stampen en zonder eten, drinken, of wel gekleed, wierd zij weg geleid – naar een huis om vervolgens vervoerd te worden.*" 's Morgens hoorde Leonie's zus dat Leonie naar de Gentse gevangenis gebracht was, en dat tijdens haar aanhouding het hele huis rondom was afgezet door de Duitse agenten. In de namiddag kreeg ze weer bezoek van de Duitse agenten, die het hele huis doorzochten. Ook Leonie Rammeloo kreeg het te verduren in de gevangenis. "*Vier weken, na hare aanhouding ontving ik eene brief van haar en schreef mij dat ze veel verdriet had en veel te lijden had van die barbaren. Ik kreeg immer maal bezoek van die geheime pinhelmen om mijn huishouden te onderzoeken en mij te onderhooren.*"[317]
Ook de tante van Schatteman schreef over slechte behandelingen in de gevangenis: "*Les Allemands ont employés tous les moyens pour les faire avouer leur participation au service de renseignements: menaces, coups, mauvais traitements.*"[318] Welke deze behandelingen precies waren, is niet duidelijk.
Over de aanhouding van Isidoor Van Vlaanderen, die zoals Schatteman en Rammeloo ook in Boekhoute woonde, zijn geen gegevens bekend. Vermoedelijk is hij ook tijdens die bewuste nacht van 9 op 10 april aangehouden, en naar de Nieuwe Wandeling gevoerd. Over Pierre van Quickelborne uit Gentbrugge zijn evenmin gegevens bekend over zijn aanhouding.
Er werden natuurlijk nog een heleboel andere mensen aangehouden die bij deze diensten betrokken waren. Maar in het kader van mijn onderzoek naar de

[315] "Deposition de Mme Everaert-Beghyn, tante de E. Schatteman, 12/11/1920", FASP, ARA, P34, Map 3, Clas. 11.
[316] De data verschillen naar gelang het verslag, hoewel beide vrouwen, Emilie Schatteman en Leonie Rammeloo op hetzelfde moment werden aangehouden. Waarschijnlijk was dit in de nacht van 9 op 10 april 1917.
[317] "E. Rammeloo aan de Archiefcommissie, 9/11/1920", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 11.
[318] "Deposition de Mme Everaert-Beghyn, tante de E. Schatteman, 12/11/1920", FASP, ARA, P34, Map 3, Clas. 11.

gefusilleerden speelden die niet zo'n belangrijke rol. In totaal werden er in deze zaak 47 personen aangehouden.[319]

8.5. Het proces van de diensten D.P., Pégoud en Stevens

Het proces van deze drie diensten vond plaats op 3, 4 en 5 juli 1917, ongeveer twee maanden na de laatste aanhouding. Hoewel de Duitse onderzoekers vrij snel de zaak hadden kunnen doorlichten dankzij alle bekentenissen en bewijzen, slaagden ze er volgens de Archiefcommissie niet in om de agenten van de drie verschillende diensten uit elkaar te halen. Over het proces zelf beschikte de Archiefcommissie over bitter weinig gegevens: "*Nous manquons de documents sur le Conseil de Guerre et sur l'attitude des accusés.*" Van de 47 personen die in deze zaak werden aangehouden, werden er twaalf vrijgelaten. Ze waren aangehouden als getuige, of ze werden vrijgelaten bij gebrek aan bewijzen. Twee van de 35 anderen pleegden zelfmoord in de gevangenis. Dit waren Oscar Painjon en René Sabbe. Oscar Painjon of "*de roste*" zoals hij in de nota's van D'Hondt werd genoemd,[320] was al van bij het begin bij de dienst Pégoud, maar werd in de loop van 1916 'buiten dienst' gezet "*pour manque de dévouement et de caractère*". Hij was al een jaar niet meer in dienst wanneer hij op 31 maart 1917 werd aangehouden.[321] Hij werd dood in zijn cel gevonden op 23 april 1917.[322] René Sabbe, koerier bij de dienst D.P., werd door een Duitse bewaker dood in zijn cel aangetroffen. Dit was op 4 april 1917, vier dagen na zijn aanhouding in de Nationale Bank in Kortrijk op 31 maart. Het boekje *Kortrijk onder het Duitsch bedwang* schreef over hem: "*Hij stierf geheimzinnig in 't gevang te Gent na 4 dagen opsluiting den 4 april 1917. Hij had een buitgewoon wilskrachtig en stevig karakter.*"[323] Hij had zich verhangen. Voor de Duitsers hem neerhaalden, maakten ze een foto van hem. Volgens het verslag van de Archiefcommissie dat werd opgesteld in maart 1922, was de foto in handen van het Belgische parket.[324]

---

[319] "Service Pégoud, 28/4/1922", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.
[320] "Onderzoek door de duitschers van de zaak Alfred DHONDT, copie van de nota's door A. DHONDT aan zijne vrouw gezonden", ARA, FASP, P34, Map 1, Dossiers des fusillés.
[321] In de documenten van de Archiefcommissie staat er geschreven dat Painjon werd aangehouden op 31 mei. Dit is echter onmogelijk, want op 23 april pleegde hij zelfmoord. Waarschijnlijk bedoelde de Archiefcommissie hier 31 maart 1917. De meesten werden rond deze periode aangehouden.
[322] "Service Pégoud, 28/4/1922", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.
[323] *Courtrai sous la domination …*, pp. 20-21.
[324] "Service Pégoud, 28/4/1922", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.

De 33 anderen verschenen voor het Duitse veldgerecht in juli 1917. Twintig van hen werden ter dood veroordeeld, en vijftien van deze terdoodveroordeelden werden geëxecuteerd. Bij de vijf die strafvermindering kregen, was ook Jules De Waele. Zijn straf werd verminderd tot vijftien jaar dwangarbeid. Hij werd naar de gevangenis van Rheinbach gedeporteerd.[325]

Belgische advocaten werden op het proces niet toegelaten. In enkele van de naoorlogse verslagen zijn er wel getuigenissen te vinden van familieleden die werden aangesproken door een advocaat. Zo schreef Leonie Rammeloo's zus aan de Archiefcommissie: "*Den 15 Juli 1917, kreeg ik een brief van den advocaat, dat mijne zuster ter dood veroordeeld was en een paspoort kon bekomen om haar een bezoek te brengen in 't gevang.*"[326] Bezoekjes aan de gevangenen duurden slechts vijftien minuten en in het bijzijn van "*eenen Duitsch, die goed de vlaamsche taal kende*". Ze vertelde ook in haar verslag dat haar zus in haar derde brief schreef dat "*ze dacht van naar Duitschland gevoerd te worden*". Hierop werd er nog een bezoek toegestaan. Dit was dan op 30 augustus 1917. "*Ze zegde mij dat ze genade bekomen had*". Op de terugreis van Gent werd Leonie's zus in Zelzate onderzocht, "*bijna gansch naakt, mijne zuster had mij briefjes medegegeven en gedurende het onderzoek had ik ze in mijnen mond gestoken en ingeslikt, uit vrees van de Duitschers, want ik wist niet wat er op geschreven stond.*"[327] Het vreemde is dat Leonie Rammeloo aan haar zus zei, dat ze genade had bekomen, terwijl dit waarschijnlijk helemaal niet zo was. Misschien wou ze haar zus en familie van verdriet sparen door te zeggen, dat ze naar Duitsland gezonden zou worden, en misschien had ze op de briefjes die haar zus noodgedwongen inslikte, de waarheid geschreven. Het viel haar te zwaar om dit te zeggen, en dus schreef ze het maar op. Dit kan een mogelijke verklaring zijn, maar het blijft tasten in het duister.

Jerôme Dobbelaere had het zijn gevangenisbriefjes over twee advocaten die voor de veroordeelden een "*smeekschrift opmaken voor naar de Keizer van Duitschland te zenden*".[328]

Ook de weduwe van Kamiel Peirs had het over een advocaat: "*Advocat Boddar heef hem verdedigd en door zijn toedoen heef ik hem alle weke mogen bezoeken met de kinders en zijn vader heeft hem ook de laatste week ook 1 maal mogen*

---

[325] Na de wapenstilstand keerde hij naar huis terug, waar hij ten gevolge van een opgelopen ziekte overleed op 24/09/1922. 'Necrologie', in: *Bulletin*, IV, nr. 41, Octobre 1922, p. 7.
[326] "E. Rammeloo aan de Archiefcommissie, 9/11/1920", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 11.
[327] idem
[328] "Gevangenisbriefje J. Dobbelaere, 09/07/1917", privé-archief J. Dobbelaere.

bezoeken van Waereghem."[329] Het valt eerder te betwijfelen of Boddaert heeft mogen pleiten. Hij zal waarschijnlijk zoals in de meeste andere zaken, de veroordeelden bijgestaan hebben bij het indienen van het genadeverzoek en gezorgd hebben voor het contact met de familie of vrienden.
De weduwe van Peirs mocht dan beweren dat ze haar man "*alle weke*" mocht gaan bezoeken, dit was niet bij iedereen zo. Oscar Verschueres weduwe schreef aan de Archiefcommissie: "*Mijn man heeft zes maanden gevang gedaan te Gent, ik heb hem zelfs maar een maal mogen bezoeken, drie weken voor zijn dood, en dan nog maar voor een kwart uur, en dan nog in tegenwoordigheid van Duitsche* (…). *Voor zijn dood heeft hij nog gevraagd om zijne vier minderjarige kinderen te zien maar dat is hem geweigerd geweest.*" Het was blijkbaar bij de ene anders dan bij de andere. Waarom dit zo was, is niet bekend.
Ook Emilie Schatteman kreeg bezoek van familie, dit tot twee maal toe. Maar ook hier gebeurde dit onder het oog van een Duitser, deze keer een priester.[330]

Na zijn veroordeling schreef Dobbelaere enkele briefjes in de gevangenis. Deze zijn bewaard gebleven door zijn familie. Het zijn telkens hele kleine vodjes papier die helemaal volgekrabbeld zijn. Het eerste schreef hij vier dagen na zijn veroordeling en is gericht aan zijn familie, en het laatste één dag voor zijn dood aan zijn vriendin Maria Penny. Hij vertelt bijvoorbeeld over zijn veroordeling :"*Isidoor, Leonie Rameloo, Emilie Schatteman en ik zijn alle vier gelijk veroordeeld, al de anderen zijn vreemden*". Ook over het gevangenisleven en dan vooral over het slechte en weinige eten schrijft hij regelmatig een woordje: "*Het brood is hier al veel verminderd en de soep veel verslecht van den tijd dat ik hier zit. Men krijgt 's middags om 10 ure 1 gammel soep zoo 2 tellooren en als men er het water afgiet dan heeft men nog 1 klein telloor of nog niet en welke soep dan nog.*"[331] Ook zijn medegevangenen werden meermaals bij naam genoemd. Zo heeft hij het bijvoorbeeld regelmatig over een "*douanier van Bouchoute Charleken genaamd*"[332]. Dobbelaere hoopte dat zijn straf zou worden omgezet. "*Ik kan mij dat toch niet voorstellen dat die straf zal houden. Wie heb ik toch ooit iets misdaan om zulke straf te krijgen. Dat verdien ik toch niet van zoo behandeld te*

[329] "Verslag van weduwe Peirs aan Archiefcommissie, 11/1919", ARA, FASP, P34, Map 1, Clas. 8.
[330] "Deposition de Mme Everaert-Beghyn, tante de E. Schatteman, 12/11/1920", FASP, ARA, P34, Map 3, Clas. 11.
[331] "Gevangenisbriefje J. Dobbelaere, 17/07/1917", privé-archief J. Dobbelaere.
[332] Deze douanier 'Charleken' was Karel Wagenaer. Hij werd gefusilleerd samen met o.a. Camile Hoste van Oost-Eeklo. "Gevangenisbriefje J. Dobbelaere, 09/07/1917", privé-archief J. Dobbelaere.

worden als een moordenaar en neergeschoten te worden als een hond. T'Is daarom dat het niet zal gebeuren.", schreef hij op 17 juli 1917 aan zijn familie. Hij kon blijkbaar niet vatten dat zijn spionageactiviteiten hem werkelijk het leven zouden kosten. Leek het voor hem maar een spannend spel, en besefte hij de gevaren van het 'spel' niet. Hij hoopt naar Duitsland gezonden te worden, want "*Ik ben toch zoo schrikkelijk jong om te sterven niet waar*".[333] Hij was inderdaad nog maar twintig. Beetje bij beetje drong het toch tot hem door dat het gratieverzoek wel eens geweigerd zou kunnen worden. Op 11 september 1917 schreef hij aan zijn vriendin Maria Penny het volgende: "*Sedert zondag namiddag heb ik Camiel Hoste niet meer gezien en gisteren morgen vroeg hebben wij wederom horen schieten. Het wordt zeer geheim gehouden, maar wij weten zeker dat hij, eenen man van Bouchoute, een van Gent, een van Drongen en een van Baarle alle vijf doodgeschoten zijn. Dat is nu toch verschrikkelijk, niet waar* (…)".[334] Diezelfde avond schreef hij zijn laatste brief.

Vijftien terdoodveroordeelden werden terechtgesteld. Dit gebeurde op verschillende dagen. De eerste vijf op 12 september 1917, de volgende vijf op 14 september, de volgende vier op 15 september en de laatste pas op 19 december, niet in Gent, maar in Keulen.

8.6. De executies: 12 september 1917

"*Wij zijn met vijf: Leonie Rammeloo, Emilie Schatteman, Petrus Stevens, die deze namiddag nog bij mij op bezoek is geweest* (…)*, Isidoor* [Van Vlaanderen] *en ik. Wij zijn de eersten van onze zaak. Of zij allen zullen worden doodgeschoten weten wij niet. Maar ik denk dat er nog veel zullen vallen.*" Dit schreef Jérôme Dobbelaere slechts enkele uren voor zijn dood in zijn afscheidsbrief aan zijn familie. Hoewel hij schreef dat hij de dood niet vreesde, zijn er toch enkele passages waaruit blijkt dat het hem enorm zwaar viel om afscheid te nemen. Ook zijn liefde voor het vaderland kon hem daar niet bij helpen, en dat schreef hij letterlijk: "*Ware ik alleen in de wereld ik zou het eene eer aanzien te mogen sterven voor ons vaderland, maar nu dat ik u allen, die ik zo innig lief heb, zoo in*

[333] "Gevangenisbriefje J. Dobbelaere, 27/08/1917", privé-archief J. Dobbelaere.
[334] Deze mannen waren Camiel Hoste uit Oosteeklo, Karel Waegenaer uit Boekhoute/Zelzate, Macharius Byn uit Gent, Alfons Byn uit Drongen en Gustaaf Braeckman uit Baarle. Zie *2.3. Dienst Poes* voor meer informatie over deze mannen. "Gevangenisbriefje J. Dobbelaere, 11/09/1917", privé-archief J. Dobbelaere.

het ongeluk en in het verdriet moet achterlaten en u niet meer kan helpen, valt het mij toch zoo lastig." Ook in andere passages komt het zware afscheid en het idee van alleen te zijn terug naar boven. Het is niet zozeer het sterven dat hem zorgen baarde, maar het afscheid nemen van zijn leven, van zijn familie en vrienden: "*Mocht ik te Bassevelde aan den vrijboom doodgeschoten worden en dan in Bassevelde tusschen familie en vrienden in het graf neergelegd worden, mij dunkt dat het mij ook lichter zou vallen.*" Hij voelde zich alleen en afgezonderd van zijn familie en vrienden. Het sterven was niet zozeer het probleem, maar vooral de pijn, de smart en de onzekerheid die hij ervoer: "*Moest ik hier daarvoor 160 dagen in onrust en in het verdriet zitten, om nu nog zoo schrikkelijk aan mijn einde te komen.*" Waarschijnlijk had hij onmiddellijk na zijn terdoodveroordeling een gratieverzoek ingediend, en had hij gehoopt én gedacht dat het ingewilligd zou worden. Zoals veelal het geval is in afscheidsbrieven, getuigt ook zijn brief van godsdienstige motieven. Zo schreef hij dat hij gebiecht heeft, dat hij van de pastoor een kruisje heeft gekregen en raadde hij zijn familie aan om troost te zoeken in het gebed. Ook het afscheidsmotief is duidelijk terug te vinden in deze brief. Via zijn laatste schrijven liet hij ook zijn laatste wensen kennen aan zijn familie. Naast de gewone dingen, zoals het laten maken van doodsprentjes en het verdelen van zijn roerende goederen onder de familie, had hij een bijzondere wens: "*Is het mogelijk mij na den oorlog naar Bassevelde te laten overbrengen, het is mijnen vurigsten wensch.*".[335]

Ook bij Emilie Schatteman is er sprake van godsdienstige motieven en van een pijnlijk gevoel om het leven achter zich te moeten laten: "*Ik sterf gerust. Den aalmoezenier is bij ons geweest tot het laatste toe. Hij heeft ons veel getroost. Wat brengt den oorlog toch mede! Het heeft mijn schoon jong leven gekost en zoo jong.*" Net zoals Dobbelaere had ook Schatteman gehoopt op gratie. Dit blijkt uit de brief aan haar familie en de brief aan haar tante: "*Wij hebben hier juist vijf maanden geweest en niet gedacht van te moeten sterven, maar helaas het is te laat, er is niets meer aan te doen. Den Lieven Jezus roept ons, het is onzen tijd.*" Ze leek te berusten in haar dood: "*Eens moeten wij allen sterven.*" en "*Wij sterven gerust.*" Ook nam ze afscheid van haar familie.[336]

In de korte laatste brief van Leonie Rammeloo die zij richtte aan haar beste vriendin, zijn dezelfde motieven terug te vinden. Ze neemt uitgebreid afscheid, ze vraagt of ze een bedevaart wil maken "*naar Lourdes, offert daar eene schoone*

[335] "Afscheidsbrief Jérôme Dobbelaere, 12/09/1917", FASP, ARA, P34, Map 3
[336] "Dernière lettre d'Emilie Schatteman à Madame Everaert, 11/09/1917", ARA, FASP, P34, Map 3.

kaars op voor Onze Lieve Vrouw, voor ons allen die dezen morgen naar den hemel gegaan zijn", en ze gaat de dood "*met kloeken moed*" tegemoet.[337]

Van Isidoor Van Vlaanderen en van Pieter Stevens zijn er geen afscheidsbrieven bewaard door de Archiefcommissie.

Over de executie zelf of de bekendmaking ervan, zijn er verschillende bronnen voorhanden. Jérôme Dobbelaere schreef over de nakende executie in zijn afscheidsbrief. "*wij hebben gevraagd om hand in hand en niet geblinddoekt te worden neergeschoten en nevens elkander begraven te worden, en het is ons toegestaan.*"[338] Marcel Anciaux schreef met veel gevoel voor dramatiek over de executie van Rammeloo en Schatteman in het naoorlogse *bulletin* van de *Fédération des Prisonniers Politiques de la Guerre*. "*C'est un matin froid, où la vie pleure, où la lumière grise sourit si tristement dans les larmes de la nuit… et le deuil automnal s'épand si douloureusement sur les choses; … mais un frisson lumineux nimbe le front des deux vierges que les bourreaux conduisent au martyre.*"[339] Het hand in hand sterven dat Dobbelaere voor ogen had, zal waarschijnlijk in laatste instantie niet zijn doorgegaan, want Virginie Loveling schreef op 17 september 1917 in haar oorlogsdagboek: "*Geruchten, welke griezelen doen, zijn hier in omloop ter gelegenheid der toneelen, welke bij deze terechtstellingen hebben plaats gegrepen. Het volgend verhaal komt van een gebuur, die alles van op zijn dak heeft gezien: de meisjes schreeuwden en liepen weg op het plein der Schijfschieting; weder ter aangestelde plaats gesleurd, viel de eene, alzoo werd er op haar geschoten. Ze was niet dood, rees overeind met hartverscheurende kreten en een toeschietend officier maakte ze met een schot in de borst af. Twee der als beulen dienstdoende soldaten vielen in onmacht. Heeft de verteller overdreven? Ik weet het niet. Hij was nog zozeer onder den indruk, dat zijn mond beefde en hij verzekerde, dat hij deze twee nachten nog geen oog geloken had.*"[340] Deze versie werd overgenomen door Anciaux in het naoorlogse *bulletin*, zij het licht gewijzigd en met enkele toevoegingen en natuurlijk in het Frans. Hij had het niet over wegvluchten en vallen, zoals Lovelings gebuur beweerde, maar over flauwvallen: "*L'exécution fut atroce. Prises d'émotion, leur forces physiques se dissolvent pour annihiler leurs énergies morales, les deux femmes, évanouies, s'écroulent…*". Hij dramatiseerde het geheel door de gedachtegang van de verantwoordelijke officier weer te geven: "*L'officier prussien*

337 "Dernière lettre de Rammeloo Leonie, 11/09/1920[sic]", ARA, FASP, P34, Map 3.
338 "Afscheidsbrief Jérôme Dobbelaere, 12/09/1917", FASP, ARA, P34, Map 3
339 'Sœurs dans la mort, Leonie Rammeloo et Emilie Schatteman' in: *Bulletin*, III, nr. 31, Novembre 1921, pp. 1-4.
340 L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, pp. 612-613.

hésite. Un duel s'engage dans son cœur: laissera-t-il à ces deux femmes, qu'une humaine et féminine défaillance abat, l'honneur de mourir conscientes de leur offrande? Attendra-t-il que leurs lèvres aient murmuré les deux mots : Dieu et Patrie? Où les déchirera-t-il comme le loup lacère sa proie?" Ook het flauwvallen van twee soldaten komt in zijn stuk voor, maar het menselijke van de soldaat werd direct teniet gedaan door het typeren van de soldaat als bruut, als een onmens die kickte op het neerschieten van mensen: "*L'émotion pâlit le front de certains soldats; un des soudards, qui, à chaque exécution, demanda de faire partie du peloton assassin, trépignait: la brute se saoulait avec passion.*" Anciaux gaat vervolgens verder met het beschrijven van het dodelijke schot. "*Et l'officier, l'épée haute, attendait. Soudain, Emilie Schatteman rouvre les yeux; et, dans un suprême effort, décidée à mourir devant les fusils, elle se redresse, péniblement: a cet instant, avant le moindre geste, douze balles la couche dans la sauge. Léonie Rammeloo ne se ranime pas; la mort la caresse déjà; alors, sur ce pâle corps palpitant, chose toute menue, accrochée a la terre, douze fusils se penchent, et le massacrent!...*".[341] Of er een verband is tussen de verteller waar Loveling het over heeft en de onbekende bron van Anciaux is niet duidelijk. Als het twee onafhankelijke bronnen zijn, dan is het zeker dat de bewuste verteller niet overdreven heeft. Als Anciaux zich ook op de verteller van Loveling heeft gebaseerd (het verhaal kan in een krant gepubliceerd zijn), dan kan de verteller overdreven hebben. Maar er is weinig reden om aan te nemen dat het hele verhaal zou verzonnen zijn.

De executie van deze vijf mensen werd bekendgemaakt via de gewoonlijke affichering. Gentenaar Marc Bartsoen maakte er dezelfde dag nog een dagboekaantekening bij: "*Nouvelle affiche allemande annonçant deux jours après la précédente, la condamnation à mort de cinq Belges, dont deux femmes cette fois, ces deux dernières originaires de Bouchaute. Tous les condamnés, y compris les deux femmes, ont été exécuté par les armes, ce même jour 12 septembre 1917.*"[342]

Leonie Rammeloo's zus werd pas enkele dagen later van de executie op de hoogte gebracht. Ze dacht nog steeds dat haar zus Leonie gratie had gekregen en naar Duitsland zou gestuurd worden. "*Den 14 September 1917, kwam er eene vrouw die te Gent woonde, mij bericht brengen, dat mijne zuster reeds dood geschoten was en den 30 September kreeg ik haren laatsten brief, welke zij*

[341] 'Sœurs dans la mort …' in: *Bulletin…*, pp. 1-4.
[342] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p. 277.

geschreven had den dag voor hare dood (…).”[343] De dood van Rammeloo en Schatteman overschaduwde deze van alle anderen die op die dag werden gefusilleerd. In de dagboeken werd er enkel verwezen naar deze twee vrouwen. Hetzelfde gold voor de naoorlogse herinnering.

8.7. De executies: 14 september 1917

Sterven voor het vaderland is een concept dat vaak in afscheidsbrieven terugkomt, ook in de laatste brief van Alfred D'Hondt. Het is bijna een typevoorbeeld van afscheidsbrief. Christelijke motieven, vaderlandslievende motieven, en het afscheidsmotief keren erin terug: “*Gelief mijne laatste vaderlandsche groeten aan mijne familie vrienden en kennissen over te brengen. Ik sterf na al mijne godsdienstige plichten te vervuld als Christen en als Belg met vaste en ware vaderlandsche liefde bezield.*”[344] Deze brief staat vol met patriottische zinsneden. Hoewel hij ook schreef dat hij nergens spijt van heeft, dat niemand door zijn schuld zal sterven, lijkt het bijna overdreven vaderlandse motief een manier te zijn om zich een mooie plaats te verwerven in de naoorlogse galerij van helden. Het lijkt alsof D'Hondt zich wou bevestigen als een echte patriot, en niet als iemand die stomweg (of om financiële redenen) in de spionage was verzeild en het met zijn leven moest bekopen. Hij profileerde zich als een echte vaderlander, als een echte patriot.

Ook het gratieverzoek van Oscar Verschuere was verworpen, “*vonnis vernomen om 7 uur 's avonds*”, schreef hij om 1 uur in zijn laatste brief. Hij was niet zo vol van vaderlandse ideeën. In zijn laatste brieven is het motief nergens te bespeuren. Naast de christelijke motieven staat zijn brief wel vol met goede raadgevingen aan zijn jonge kinderen en aan zijn vrouw. Enkele van deze raadgevingen verdienen speciale aandacht. Aan zijn zoon Wilfried schreef hij: “*gaat alle dagen naar den Heilige Mis, leeft als een ware Christen en doet nooit iets dat u niet mag, of gevolgen kan hebben , denkt altijd aan het lot van uwen ongelukkigen vader*” en “*trekt u nooit van politiek of algemeene zaken aan, waar van uw vader de grootste fout bezat. Stel ook nooit geen trouw in vrienden. Gaat nooit voort: 'Op ne vriend zijn woord, want in den nood, laat hij u in* [de] *dood'*”. Hij raadde zijn kinderen aan om braaf te zijn en niet te worden zoals hun vader.

---

[343] “E. Rammeloo aan de Archiefcommissie, 9/11/1920”, ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 11.
[344] “Dernière letter de Mr. ALfred D'Hondt à sa femme, 13/14/09/1917”, ARA, FASP, P34, Map1, Dossiers des fusillés.

Dit idee vloeide voort uit zijn spijtgevoelens. Hij zou niet sterven als een echte patriot, die al zijn gevoelens opzij zet, en sterft voor het ultieme doel, maar als een gelukkig getrouwde burger met vier kinderen en een bloeiende schoen- en leerhandel, die eigenlijk zijn leven wenste verder te zetten. Hij had echt spijt van zijn beslissing om aan de inlichtingendiensten mee te werken: "*Duizend kussen en vergeet mij in uw gebeden niet en vergeef mij toch alles wat ik u binst ons huwelijk heb misdaan, en nu deze fout* (…)". Verder in zijn brief was er nog een korte nota bestemd voor het gemeentebestuur van Waregem, waar hij zijn laatste wens uitdrukte: "*zoo gij het kunt doen mijne zonen zou ik gaarn tot onderwijzer bereiden en denk u ze zult indachtig zijn*".[345]

Enkele uren eerder werd er in cel 192 ook een afscheidsbrief geschreven. Louis Keppens richtte er voor de laatste maal een woord tot zijn vrouw en familie. Hij is veel nuchterder dan anderen in hun laatste woorden: "*Je suis mort et il n'y a rien à faire. En vous chagrinant vous ne pourrez pas me rappeler à la vie.*". Ook zijn laatste wens is van die aard: "*Je demande aussi de ne faire pas de frais pour ma tombe, une croix et voilà tout.*".[346] Dit is in scherp contrast met het idee dat de vader van Jan Beek had, onmiddellijk na de oorlog. Hij was verbolgen over het feit dat het graf van zijn zoon slechts bestond uit een hoop aarde met een houten kruis erop, dat de Duitsers hem hadden gegeven, en dat de Franse Staat zich afzijdig hield.[347] Keppens wou niet liever dan dat het bij hem zo gebeurde.

De afscheidsbrief van Cyrille Van de Velde wordt geciteerd in het werk van Egied Van Hoonacker. Ook hier komt de verwerping van het genadeverzoek duidelijk aan bod. Er is geen sprake van vaderlandslievende motieven. "*Mijn laatste hoop is vervlogen. Ik kom het verpletterend nieuws te ontvangen. Mijn genadevraag is verworpen. Wanneer gij deze hartverscheurende tijding zult ontvangen, zal alles gedaan zijn.*"[348]

Alfred D'Hondt, Oscar Verschuere, Maurice De Cabooter, Louis Keppens en Cyrille Van de Velde werden bij het krieken van de dag terechtgesteld in de Gentse Schijfschieting op 14 september 1917. De volgende dag volgden er nog vier.

8.8. De executies: 15 september 1917

[345] "Service Pegoud, Rapport Verschueren", ARA, FASP, P34, Map 1, Dossiers des fusillés.
[346] "Dernière letter de Louis Keppens, 13/09/1917", ARA, FASP, P183, Map 8.
[347] "Brief van vader Beek aan Archiefcommissie, 9/5/1920", ARA, FASP, P56, Map 3, Annexe
[348] Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918…*, pp. 218-219.

Kamiel Peirs werd na zijn terdoodveroordeling samen in een cel geplaatst met de Nederlandse kapitein van een binnenschip Arie Hougée. "(…) *altijd met veel courage en hoope dat er genade zou komen*", schreef zijn weduwe na de oorlog aan de Archiefcommissie, "*tot de laatste dagen als hij mij zei binst het bezoek. Het is met mij nu gedaan. Pieter Stevens is van de morgen doodgeschoten en morgen is het mijnen tour* (…)". Het duurde echter nog enkele dagen eer Peirs terechtgesteld zou worden. "*den vrijdagavond om 6 uren kwaam er een prister in zijn cel om hem te zeggen dat hij hem moest bereiden om te sterven hij heeft nog een laatste afscheidsbrief geschreven die ik 8 dagen nadien moest gaan afhalen bij de Duitsche op de Commandantuur.*"[349] De afscheidsbrief van Peirs is slechts een halve bladzijde lang. Hij nam er kort afscheid van vrouw en kinderen. Er komen geen christelijke of patriottische motieven aan te pas. Over de andere drie gefusilleerden van zaterdag 15 september 1917 zijn bijna geen gegevens voorhanden. Het waren Marie De Smet, Alphonse Verschueren, Pierre Van Quickelborne. Op 25 september 1917, twee weken na de laatste executies, schreef Marc Bartsoen er iets over in zijn dagboek: "*Une nouvelle affiche allemande a annoncé au public gantois qu'après les exécutions capitales des 10 et 12 septembre derniers, il y en a eu encore portant sur neuf condamnés à mort, parmi lesquels une femme, tous condamnés pour ce crime mal défini qualifié sur l'affiche de « krijksverraad »* [sic]." Daarna vatte hij het geheel even samen. "*Cela porte à dix-neuf le nombre de Belges des deux sexes fusillés à Gand seul pendant le mois de septembre, sans que personne sache exactement pourquoi ces personnes ont été condamnées et exécutées.*" Hij maakte ook een bedenking bij het beoogde effect van de bekendmaking van executies. "*On a beau être habitué actuellement à lire de ces sortes d'affiches, cette lecture n'en continue pas moins à inspirer une haine de plus en plus forte contre nos oppresseurs et une pitié de plus en plus profonde pour leurs victimes.*"[350] De bekendmaking zal haar doel niet gemist hebben, maar er kan wel gewenning opgetreden hebben, zeker als in een bepaalde maand, tot vier keer toe zo'n affiche werd opgehangen. Een effect dat de Duitse overheid waarschijnlijk niet beoogde was, zoals Bartsoen het schreef, dat de haat jegens de bezetter nog meer werd aangewakkerd. Opvallend detail: hij gebruikte de term 'onze' bezetter in plaats van 'de' bezetter. Dit wijst op een collectief anti-Duits gevoel, waarschijnlijk mee aangewakkerd door de talrijke executies, die voor hem symbool kunnen staan voor de zware bezetting.

---

[349] "Verslag van weduwe Peirs aan Archiefcommissie, 11/1919", ARA, FASP, P34, Map 1, Clas. 8.
[350] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p 280.

8.9. Keulen

De laatste terdoodveroordeelde van het proces van 3, 4 en 5 juli werd niet in Gent terechtgesteld, maar in Keulen. Waarschijnlijk heeft de nationaliteit van de veroordeelde hiermee te maken: Arie Hougée was een Nederlander. Waarom dit zo gebeurde, is niet erg duidelijk. Kon een 'neutraal' iemand niet in een bezet gebied terechtgesteld worden, en moest hij daarom eerst naar Duitsland gebracht worden?

Hougée schreef twee keer een afscheidsbrief. Eén op 15 september 1917 in Gent, en één op 18 december 1917 in Keulen. Bij het schrijven van zijn eerste brief ging hij van de veronderstelling uit dat hij de volgende morgen samen met Peirs, Van Quickelborne, De Smet en Verschueren zou gefusilleerd worden. Hij neemt er afscheid van zijn vrouw en kinderen en geeft hen wat goede raad mee. In deze brief is er niets te lezen van vaderlandse motieven. Dit is gemakkelijk te verklaren, want hij was een neutraal iemand. Hij stierf niet voor zijn vaderland, maar zogenaamd wel voor België, Frankrijk en Groot-Brittannië. Het christelijke motief (protestantse) is wel aanwezig. In zijn tweede afscheidsbrief komt dit nog sterker naar voren. Hij raadde zijn vrouw aan om contact op te nemen met houthandelaar Verstraeten uit Terneuzen (de contactpersoon van de dienst Pégoud in Nederland), om een "*ondersteuning*" te vragen. Deze tweede brief is ook veel korter, maar bouwt gedeeltelijk verder op de eerste. Hij liet ze alle twee aan zijn echtgenote bezorgen.[351]

Hij werd gefusilleerd om 7u30 op 19 december 1917 in Wahn, op 14 km van Keulen, waar een oefenveld van de artillerie was. Daar werd hij ook begraven.[352]

"*Goeden dag, Lieve vrouw en lieve kinderen, mijn rustplaats is Keulen.*"[353]

8.10. Na de oorlog

Deze groep van vijftien mensen biedt een interessante inkijk in de naoorlogse heldencultus. Er is immers een verscheidenheid aan verering.

---

[351] "Dernière lettre de Harry Hougée, sujet hollandais, fusillé à Cologne", ARA, FASP, P34, Map 1.
[352] "Service Pégoud, 28/4/1922", ", ARA, FASP, P34, Map 1, Fiche organique et historique.
[353] "Dernière lettre de Harry Hougée, sujet hollandais, fusillé à Cologne", ARA, FASP, P34, Map 1.

8.10.1. Sœurs dans la Mort[354]: Schatteman, Rammeloo en Isidoor Van Vlaanderen

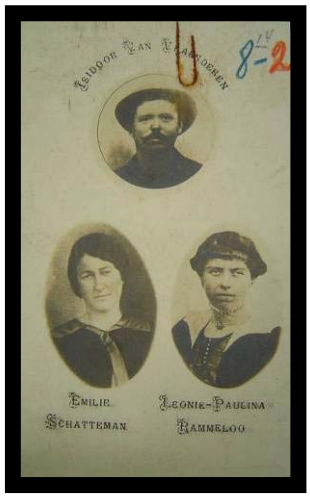

Afbeelding 32: doodsprentje van de drie Boekhoutse gefusilleerden.

De drie gefusilleerden uit Boekhoute (Isidoor Van Vlaanderen, Leonie Rammeloo en Emilie Schatteman) werden na de oorlog met alle eer herbegraven in hun gemeente. De plechtigheid werd georganiseerd door het *Vaderlandsch Verbond Gewezen Politieke Gevangenen van Oost-Vlaanderen*, de provinciale afdeling van de *Nationale Federatie der Politieke Gevangenen*. In hun *Bulletin* werd een maand later het verslag hiervan gepubliceerd. De plechtigheid vond plaats op zondag 19 oktober 1919. De lijkkisten werden vanuit de Westerbegraafplaats overgebracht naar het Zuid-station. De kisten werden op het affuit van een kanon geplaatst "*et recouverts de nos couleurs nationales.*" Zo werden ze naar het station gebracht, onder begeleiding van afgevaardigden van de overheid en van verschillende verenigingen. Rond 10u hield de stoet halt aan het station. Daar werden de drie lijkkisten in een speciale trein geladen, die hen naar Boekhoute bracht, "*les restes de ces trois citoyens, qui offrirent leur vie pour le bien de la Patrie, y arrivèrent à 2h.1/2.*". Een kanonschot gaf de start van de plechtigheden in Boekhoute aan, en onder klaroengeschal werden de drie lijkkisten uit de trein gehaald. Soldaten uit de gemeente droegen de kisten naar de kerk. Ze werden gevolgd door o.a. de gouverneur van Oost-Vlaanderen en tal van andere hoogwaardigheidsbeklederS. Na een korte misdienst werden de drie gefusilleerden begraven op het plaatselijke kerkhof.

Tijdens de begrafenis werden er zes lijkredes uitgesproken door verschillende groepen.[355] Twee van deze lijkredes zijn bewaard in het FASP. Deze redes zijn een interessant gegeven. Veel informatie verschaffen ze niet over het wel en wee van deze drie mensen. Beide redes verwijzen naar 'den Yzer', zijn fel anti-Duits geïnspireerd, linken onlosmakelijk de dood van deze drie mensen met Belgisch-vaderlandse gevoelens, maar zijn ook Vlaams geïnspireerd. Edgard Van Gelderen, voorzitter van de Oudstrijdersbond van Boekhoute, gebruikte de naam van Isidoor Van Vlaanderen als bewijs in zijn lijkrede: "*Volk van*

354 'Sœurs dans la mort …' in: *Bulletin*…, pp. 1-4.
355 'Funérailles solennelles et patriotiques de trois héros de Bouchaute' in: *Bulletin*, I, nr. 7, Novembre 1919, p. 7.

Bouchaute! Niet alleen uwe zonen die opgetrokken zijn toen de Koning ons den Guldensporenslag herinnerde, den 4den augustus 1914, maar ook uwe zonen en dochters die bij den haard zijn gebleven verdienen rond hunne onsterfelijke hoofden de schoonste lauwerkrone. Van Vlaanderen Isidoor! Echte zoon van 't Vlaamsche oude ras! Wie meer dan U verdient de schoonen naam! Uw naam is welluidender dan al mijn woorden! Gij hebt voor uw land die liefde gedragen waarvan uw harte overstroomde gelijk het overstroomde van bloed, wanneer het Duitsche staal het heeft losgereten. Van Vlaanderen Isidoor! – In ons hart en onzen geest vergeten wij U niet! Maar zie U immer wanneer de grijze schelmen voor U op twee rijen de loop van't geweer op staken! In uwe blik vergat ge den haat tegen Duitschland zelve, en uw harte sprak maar liefde voor ons land." Ook al had Van Gelderen het steeds over Vlaanderen, het vaderland dat hij bedoelde was het Belgische. "*Maar wij hadden een groote trooste! Wij gevoelden in ons de drang die alle Belgen bezielde. Het gemeenschap der soldaten en der burgers het lieve vaderland getrouwe- tot der dood- de schandelijke of liever allerheerlijkste dood der gefusilleerden!*"[356] Dokter Maertens, die in naam van de leden van de inlichtingendiensten uit Wachtebeke sprak, ging hier nog dieper op in. Zijn lijkrede is eigenlijk meer een antiactivistisch pleidooi, dan een lijkrede. "*En welk vaderland hebben zij gediend? O! Konden zij nog antwoorden!!* (…)*, maar wendt U tot hunne medewerkers, vraagt het aan de strijders van den IJzer voor wie en voor wat zij jarenlang in slijk en modder, in 't kruitvuur en bloed gekampt hebben? Op weinige uitzonderingen na zullen zij U toeroepen; Voor de verlossing van het eenige ongeschondene Vaderland, voor België. Want hadden deze martelaars gestreden enkel voor Vlaanderen, voor een nieuw Zelfstandig Vlaanderen, dat reeds voortijdig 'ons vaderland' genoemd wordt, dan, o, dan had de vijand in stede van eene veroordeling uit te spreken, voorwaar eene gunst toegekend in stede van den dood, -eene roemrijke dood- het leven gevrijwaard, een schandig leven waar verraad en broederbloed de groote rol spelen. Want die gedurende den oorlog voor een Nieuw Zelfstandig Vlaanderen was, en die sedert den Wapenstilstand voor drogrede en onzin aan het Volk wil wijsmaken dat Vlaanderen Ons Vaderland is, die gaat vast hand in hand met den vijand, die ons zooveel deed lijden* (…)." Toch is hij niet volledig anti-Vlaams, want hij sprak van "*nieuw Zelfstandig Vlaanderen, dat reeds voortijdig 'ons vaderland' genoemd wordt*". Het gebruik van het woord *voortijdig* kan wijzen op de hoop die hij

[356] "Lijkrede uitgesproken bij de begrafenis van de drie Boekhoutse helden, 19/10/1919", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 13.

koesterde dat Vlaanderen later onder betere omstandigheden zelfstandig zou zijn. In zijn antiactivistische pleidooi gebruikte hij de dood van enkele gefusilleerden om het contrast met het 'verfoeilijke' activisme aan te tonen. "*Gij, Vandewoestijne's, Verschraeghen's, Hanselaer, Marquenie, David, Heirman, Waegenaer, Van Vlaanderen, Rameloo en Schatteman streedt voor het onverdeelbare België – Zij die om hunne ongepaste, overdrevene eischen te zien voldoen, de vijandelijke macht inriepen en nog inroepen, verloochenen U en uw werk.*"[357] De gefusilleerden werden hier duidelijk als symbool van de Belgische natie beschouwd, terwijl de activisten symbool staan voor het ondermijnen van de nationale eenheid met hulp van de bezetter. Of dit contrast werkelijk ook opging, is natuurlijk de vraag. Met welke motieven de leden van de Inlichtingendiensten tewerk gingen, is al besproken.[358] Zij handelden niet allemaal uit pure vaderlandslievende gevoelens, maar zij werden er wel het symbool van.

Isidoor Van Vlaanderen, die Louise de Bettignies over de grens zou gebracht hebben, werd in 1921 nog gehuldigd met een zwart marmeren plaat[359] die boven de voordeur van zijn woning in het *Meuleken* in Boekhoute werd gehangen. Initiatiefnemer was het *Vaderlandsch Verbond der Gewezen Politieke Gevangenen van Oost-Vlaanderen*:[360]

Aan
Isidoor Van
Vlaanderen
door de duitschers
voor den kop
geschoten,
den 12 September
1917

Het plakkaat is anno 2005 nergens meer te bespeuren in het *Meuleken*. Vermoedelijk is het huis afgebroken, of is het plakkaat verwijderd tijdens renovatiewerken. Ook de laatste woonst van Rammeloo en Schatteman werd in 1921 gesierd met zo'n steen.[361] Of deze stenen er zich nu nog bevinden, heb ik niet kunnen achterhalen, daar het precieze adres niet bekend is.

---

[357] "Discours prononcé par Mr. Maertens, aux funerailles de Van Vlaanderen, Rameloo et Schatteman à Bouchaute, 19/10/1919", ARA, FASP, P34, Map 3, Clas. 13.
[358] zie deel 1
[359] Het *Bulletin* maakte er een zwarte marmeren plaat van.Waarschijnlijk was het een arduinen steen die in de muur werd gemetseld. Dit is het geval bij vele van de Oost-Vlaamse gefusilleerden.
[360] 'Louise de Bettignies' in: *Bulletin*, VI, nr. 62, Novembre 1924, p. 7.
[361] 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 29, Septembre 1921, p. 3.

In augustus 1925 werd er in Boekhoute een grote Vlaamse kermis georganiseerd ten voordele van het *Vaderlandsch Verbond Gewezen Politieke Gevangenen van Oost-Vlaanderen*. Tijdens de tweede dag van deze kermis werd er nogmaals een vaderlandse hulde gebracht aan de drie Boekhoutse terechtgestelden. Na de zondagse misviering vertrok iedereen in stoet naar het kerkhof. Daar werd er een redevoering gehouden, onder het motto 'zij stierven opdat wij zouden leven', een oproep werd gedaan "*à tous les vrais Flamands et Wallons pour défendre l'honneur de la Belgique*". Als afsluiter speelde de lokale fanfare de Brabançonne.[362]

Van Vlaanderen, Rammeloo en Schatteman werden nog postuum vereerd met een aantal hoge Belgische en Britse onderscheidingen en decoraties.

In 1919 beëindigde Edgard Van Gelderen zijn lijkrede met een knipoog naar de toekomst: "*Men zal u waarschijnlijk een schoone zerke oprichten. Eens zal de alvretende tijd die zerke hebben afgeknaagd, maar het monument der dankbaarheid dat in het harte is gebouwd in van ons en van ons nageslacht, zal de tijd eerbiedigen.*" Zijn woorden waren bijna correct. De zerken die volgens hem de tand des tijd niet zouden doorstaan, hebben dat inderdaad niet gedaan, maar zijn inmiddels vernieuwd. Het monument der dankbaarheid dat in het hart zou zijn ingebouwd, is al lang afgebrokkeld en tot stof vergaan.

Vandaag liggen de drie Boekhoutse gefusilleerden nog steeds op het kerkhof van Boekhoute, netjes naast elkaar, samen met twee weerstanders uit de Tweede Wereldoorlog. Hun gemeenschappelijk graf is centraal bij de ingang van de begraafplaats gelegen. Hun namen staan ook op het lokale oorlogsmonument van Boekhoute onder de titel: 'Opgeëischte, gestorven, terechtgestelde burgers'.

Ook de naam Karel Waegenaer komt voor op dit monumen, hoewel hij in Zelzate begraven werd, en daar een straat kreeg. Bekend is echter dat hij in Boekhoute woonde tijdens de oorlog, hij was er immers tolbeambte. Vandaar dat zijn naam op het oorlogsmonument in Boekhoute staat.[363]

---

[362] 'Communications provinciales, Flandre Oriental, Groupe de Gand, Une 'kermesse Flamande', in: *Bulletin*, VII, nr. 68, Aout/Septembre 1925, pp. 7-8.

[363] Voor Karel Waegenaer uit Zelzate zie *hoofdstuk 2* van dit deel en zie ook in de database.

Afbeelding 33: grafperk van de drie Boekhoutse gefusilleerden, Boekhoute.

De Amerikaanse historica Tammy Proctor gaat even dieper in op Leonie Rammeloo en Emilie Schatteman. Eerst geeft ze een korte geschiedenis weer, daarna raakt ze kort de problematiek van de executie van deze twee vrouwen aan. Om twee redenen vindt zij het eerder "*surprising*" dat zij gefusilleerd werden. Ten eerste is de executie verrassend omwille van hun jonge leeftijd. Rammeloo was 21 jaar, en Schatteman 22, volgens haar bronnen.[364] Ook Virginie Loveling had het over hun jonge leeftijd: "*Eene der gedooden was zeventien, de andere twintig jaar oud.*"[365] In het FASP echter is er geen enkele aanwijzing dat de twee vrouwen een relatief jonge leeftijd zouden hebben gehad. Alle documenten, waaronder ook het doodsprentje, uit het FASP, wijzen op het zelfde geboortejaar voor beide vrouwen: 1890. Ook de datum op de grafzerken geeft 1890 aan. Dit wil zeggen dat ze op het moment van executie 27 jaar waren. Het is best mogelijk dat het gerucht de ronde deed dat twee ongetrouwde vrouwen terechtgesteld waren, en dat men daaruit afleidde dat het om twee jonge vrouwen ging. Dit zou de zogenaamde Duitse gruwel om jonge vrouwen te

[364] Tammy Proctor, *Female Intelligence, Women and Espionage in the First World War*, (New York and London, 2003), p. 112. Haar bronnen voor dit deel zijn onder andere het Archief van het *Imperial War Museum* in Londen (La Dame Blanche papers) en Landau, Henri, *Secrets of the White Lady* (New York, 1935), pp. 256-257.
[365] L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood...*, pp. 612-613.

fusilleren nog extra in de verf zetten. Een andere mogelijkheid is dat de affiche van de bekendmaking van de executie een foutieve leeftijd weergaf.
Ten tweede is de executie verrassend volgens Proctor, omdat andere vrouwelijke koeriers die werden gevat enkel veroordeeld werden tot levenslange opsluiting. Dit kan best het geval zijn, maar van de tien vrouwen die werden gefusilleerd omwille van 'vaderlandslievende redenen', werden er toch zeven gefusilleerd hoofdzakelijk omwille van het overbrengen van inlichtingen, hetzij per postduif, hetzij via de grens, of simpelweg als binnenlandse koerier. De dood van Schatteman en Rammeloo was misschien toch niet zo uitzonderlijk, als er nog eens rekening mee gehouden wordt dat het Etappengebied een zwaarder regime kende dan de rest van bezet België. "*Perhaps Rameloo [sic] and Schatteman were executed because of the success of their activities, because authorities wanted to send a message to the border communities, or maybe because their status as poor peasants meant that they had no powerful people who would intercede on their behalf.*"[366]

8.10.2. Wie? Marie De Smet? Nooit van gehoord!

Over Marie De Smet is er bijzonder weinig geweten. Hoewel zij ook bij het beperkte groepje hoort van terechtgestelde vrouwen was haar deelname aan de naoorlogse cultus eerder beperkt. Ze verscheen meestal in het gezelschap van de andere gefusilleerden. Zij ligt nog steeds begraven in de Westerbegraafplaats in Gent. Haar naam staat daar ook vermeld op het monument, als *De Smet Prudence*. Aan haar laatste woonst in de rue d'Anvers in Gent werd in 1921 ook een herinneringsplaat aangebracht.[367] Of de plaat er nu nog steeds hangt heb ik niet kunnen nagaan.

8.10.3. Bassevelde eerde en eert Dobbelaere en De Pauw

Jerôme Dobbelaeres "*vurigsten wensch*"[368] werd ingewilligd. Hij werd op 10 februari 1919, om 2u in de namiddag herbegraven in Bassevelde. Hiervan is een uitnodigingskaartje bewaard door de familie. "*Familie, vrienden en kennissen worden vriendelijk tot de begraving uitgenoodigd*".[369] De rouwplechtigheid zal

[366] Tammy Proctor, *Female Intelligence…*, p. 112.
[367] 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 29, Septembre 1921, p. 3.
[368] "Afscheidsbrief Jérôme Dobbelaere, 12/09/1917", FASP, ARA, P34, Map 3
[369] "Uitnodiging begrafenis J. Dobbelaere op 10/02/1919", privé-archief J. Dobbelaere.

meer dan alleen de familie, vrienden en kennissen hebben gelokt. Het officiële verslag van de plechtigheid en van de redevoering werd enkele dagen later al in gedrukte vorm verspreid. "*Kerk en kerkhof waren te klein om de overgroote menigte vrienden, kennissen en vaderlanders te bevatten, die een laatste huldeblijk kwamen brengen aan den ongelukkigen, zoo moedig voor het Vaderland gestorven jongeling*". De burgemeester van Bassevelde, Van de Wattyne, hield een lange redevoering, waarin hij –hoe kan het ook anders- de daden van Dobbelaere bejubelde. Het patriottische en godsdienstige bewustzijn was een rode draad doorheen zijn redevoering. Hier en daar citeerde hij uit de laatste brief van Dobbelaere, die hij voor zijn redevoering wat aangepast heeft. Zo citeerde hij: "*Maar ik aanzie het als eene eer te mogen sterven voor ons Vaderland!*"[370], terwijl de eigenlijke versie van de afscheidsbrief als volgt gaat: "*Ware ik alleen in de wereld ik zou het eene eer aanzien te mogen sterven voor ons vaderland, maar nu dat ik u allen, die ik zo innig lief heb, zoo in het ongeluk en in het verdriet moet achterlaten en u niet meer kan helpen, valt het mij toch zoo lastig.*".[371] Het weglaten van een deel van de zin, waardoor de zin deels een andere betekenis krijgt, een meer heldhaftige, paste natuurlijk wel tijdens zo'n vaderlandse plechtigheid en redevoering. Toch gaf dit een verkeerd beeld van Dobbelaere. Dat hij was gestorven door een vuurpeloton in dienst van zijn vaderland, was dat al niet genoeg om een held te zijn? Het extra benadrukken van Dobbelaeres heldendom gaf natuurlijk wat meer patriottisme, wat meer *België* aan de gehele plechtigheid, en aan de figuur van Dobbelaere.

Afbeelding 34: grafmonument Jerome Dobbelaere, Bassevelde.

De burgemeester had het in zijn lijkrede ook enkele keren over Kamiel De Pauw, die eveneens van Bassevelde afkomstig was. Ook hij werd als een held bejubeld en als iemand die zijn leven veil had voor een hoger doel.[372] De burgemeester eindigde zijn redevoering met volgende woorden: "*En nu,*

[370] "Bassevelde 12 Februari 1919", ARA, FASP, P34, Map 3.
[371] "Afscheidsbrief Jérôme Dobbelaere, 12/09/1917", FASP, ARA, P34, Map 3
[372] Kamiel De Pauw was zoals al geschreven naar Nederland gevlucht. Later in de oorlog (27 april 1918 staat er op het momument van Bassevelde te lezen) overleed hij aan TBC. Hij werd begraven in het zuiden van Frankrijk.

Jerôme Dobbelaere, vaarwel! tot weerziens in een beter Vaderland, waar geen oorlogen en geen vijanden meer zullen zijn."[373]

In april 2005 organiseerde het heemkundige genootschap van Assenede, *De Twee Ambachten*, enkele rondleidingen langsheen de monumenten en bezienswaardigheden in het vernieuwde dorpscentrum van Bassevelde. Eén van deze monumenten was de herinneringssteen van Jerome Dobbelaere. Deze is in de muur van een huis in het centrum ingemetseld. Loran Van Wijnsberge, van *De Twee Ambachten* vertelde kort het verhaal van Jerome Dobbelaere. Verschillende aspecten van Dobbelaere kwamen hier aan bod. Ook de geschiedenis van de herinneringssteen. Deze werd geplaatst op initiatief van het *Vaderlandsch Verbond der Gewezen Politieke Gevangenen* in de loop van 1921.[374] Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in mei 1940 werd de steen weggehaald uit de muur en in de tuin achter het huis begraven. Waarschijnlijk gebeurde dit op initiatief van de gemeente, want de adelaar die onder de poot van de leeuw verpletterd wordt op het lokale oorlogsmonument werd ook weggebeiteld, om de invallende Duitsers niet voor het hoofd te stoten.[375] Na de Tweede Wereldoorlog kwamen er nieuwe bewoners in het huis. Deze wisten van geen herinneringsplaat af. De familie van Dobbelaere ondernam enkele stappen om de plaat terug in ere te herstellen en door toedoen van het *Vaderlandsch Verbond der Gewezen Politieke Gevangenen*, dat ondertussen was omgedoopt tot *Nationale Federatie der gewezen politieke gevangenen der beide oorlogen* werd de plaat terug op de voorgevel gehangen. De nieuwe bewoners van het huis hadden er geen enkel probleem mee. De kosten werden betaald door de voornoemde *Federatie*.[376]

Het graf van Dobbelaere werd beschadigd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Welke deze beschadigingen waren, en of ze werden hersteld is niet gekend. In de brief van de voornoemde *Federatie* verwees de voorzitter de familie verder naar het Departement Oorlogsschade van de gemeente Bassevelde zelf.[377]

Vandaag ligt Dobbelaeres graf er een beetje troosteloos bij. Het ligt een beetje weggestopt tussen twee andere graven, de letters zijn niet goed meer leesbaar,

---

[373] "Bassevelde 12 Februari 1919", ARA, FASP, P34, Map 3.
[374] 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 23, Mars 1921, p. 3.
[375] Mondeling mededeling door Loran Van Wijnsberge en Frank Baete van *De Twee Ambachten*.
[376] "Brief van voorzitter Oost-Vlaamse afdeling van de *Federatie* aan familie Dobbelaere, 24/04/1946", privé-archief J. Dobbelaere.
[377] idem

alleen de foto op de grafzerk is nog in goede staat. Het bloemetje op de grafzerk was een initiatief van *De Twee Ambachten*.

Dobbelaeres naam staat samen met die van Kamiel De Pauw op het gemeentelijke monument van Bassevelde tussen de gesneuvelden van 1914-1918. Dobbelaere en De Pauw werden postuum onderscheiden door de Britse regering. Beiden werden geëerd met de *Member of the Military Division of the Order of British Empire*, werden vermeld in de dagorder van het Britse leger en verkregen de Britse oorlogsmedaille.[378] Ook de Belgische regering kende postuum een onderscheiding toe aan Dobbelaere: "*Het kruis van Ridder in de Leopoldsorde, met Gulden streep*".[379]

Dobbelaere kende een uitgebreide verering. Postume onderscheidingen, een plechtige teraardebestelling, een herinneringssteen en een vermelding op het oorlogsmonument droegen hierbij toe. Vandaag zijn hier nog enkele sporen van terug te vinden: het gereinigde oorlogsmonument, de opnieuw aangebrachte herinneringssteen en zijn grafzerk. De heemkundige kring *De Twee Ambachten* doet haar best om deze herinnering levendig te houden door Dobbelaere te betrekken in een monumentenrondleiding.

8.10.4. Kortrijk

De twee mannen uit Kortrijk, Cyrille Van de Velde en Maurice De Cabooter, werden op 23 augustus 1919 samen met de andere vier Kortrijkse gefusilleerden naar Kortrijk overgebracht. Hier zal pas later worden op ingegaan als alle Kortrijkse gefusilleerden zijn besproken.

8.10.5. Verschueren

Ook Alphonse Verschueren werd naar zijn thuisgemeente Deerlijk overgebracht op 7 september 1919. Dit ging dit gepaard met grote plechtigheden en een officiële begrafenis. Hiervan is er geen verslag terug te vinden in het *Bulletin*. In

[378] "Service D.P., Décorations Anglaise, 26/06/1922", ARA, FASP, P34, Map 3. en "document toekenning M.B.E. aan J. Dobbelaere, s.d.", privé-archief J. Dobbelaere.
[379] "uitreksel toekenning Leopoldsorde aan J. Dobbelaere, 18/07/1919", privé-archief J. Dobbelaere.

het Oord der Gefusilleerden zijn er tal van foto's bewaard van de plechtige overbrenging.

Vandaag ligt zijn grafmonument er netjes onderhouden bij. Het ligt in de hoofdgang van de begraafplaats in Deerlijk. Opvallend is dat de schrijfwijze van de naam op het monument verschilt (Verschuere) van die in de archieven (Verschueren). Hij staat ook op het gemeentelijke monument van Deerlijk vermeld tussen de "burgerlijke slachtoffers". Vreemd genoeg staan de 'doodgefolterde civielarbeiders' apart van de burgerlijke slachtoffers, terwijl dit niet het geval is voor de gefusilleerde Verschueren. Het monument staat naast de kerk en bevat ook alle namen van slachtoffers van de gemeente van de Tweede Wereldoorlog. Verschueren werd ook vereerd met enkele Britse onderscheidingen.

Afbeelding 35: grafmonument Verschueren, Deerlijk.

8.10.6. Verschuere en Sabbe in Waregem geëerd

Oscar Verschuere én René Sabbe[380], die zelfmoord pleegde in de gevangenis, werden ook naar hun thuishaven Waregem overgebracht. Vandaag is er in Waregem nog steeds geen eenduidigheid over het hoe en waarom van Verschuere en Sabbe. Zelfs in de recente lokale publicaties wordt er gerefereerd aan het gebrek aan informatie.[381] Over de activiteiten van beide mannen worden inderdaad weinig of geen gegevens bewaard in het stadsarchief van Waregem. Het FASP heeft dit euvel verholpen: de diensten van Verschuere en Sabbe zijn hierboven uitgebreid beschreven op basis hiervan. Wel heeft het Waregemse stadsarchief nog tal van documenten bewaard in verband met de plechtige overbrenging van de twee mannen. Briefwisseling tussen de stad Gent en Waregem met allerlei vragen en afspraken zijn erin terug te vinden. Gebeurde de

[380] Ondanks het feit dat René Sabbe na de oorlog werd vereerd als een gefusilleerde heb ik er voor gekozen hem niet in de databank op te nemen. Hij werd tenslotte niet gefusilleerde, maar had zich verhangen.
[381] Stad Waregem, 'Sabbe en Verschuere, twee helden door Waregem aanbeden' in: *Memorial Rain* (Waregem, 2002), pp. 58-61. en R. Ghistelinck, e.a., *150 Memorabele Waregemnaars* (Waregem, 2001), p. 99.

overdracht van de lijken "*op de kosten der familien of der gemeente door de doodewagens der Stad Gent of door kanonnenstukken gratis geleverd door de Militaire overheid*"? Op welke dag moest de overdracht plaatsvinden, en wie betaalde de lijkkisten? Dit zijn allerlei vragen die op 18 mei 1919 door de stad Gent aan het stadsbestuur van Waregem gesteld werden.[382] Zes dagen later werd er al beslist dat de overdracht zou gebeuren met een "*corbillard*". Maar de Gentse inspecteur van begraafplaatsen vroeg zich nog af welke lijkkisten er moesten gebruikt worden? Een fatsoenlijke eikenhouten kist met een witmetalen versiering, kostte 125 fr. De opgraving van de lijken zou 20 fr. kosten, en voor het transport naar Waregem per lijkwagen moest het stadsbestuur van Waregem 121,5 fr. neerleggen, wat al een totaal maakte van 391,5 fr.[383] Wat het uiteindelijk geworden is, is niet bekend.

De officiële uitnodigingen werden verstuurd op 10 juni 1919.[384] Vier dagen later, op zaterdag 14 juni, werden de stoffelijke resten van René Sabbe en Oscar Verschuere (begraven onder nr. 4240[385]) ontgraven uit de Gentse begraafplaats aan de Palinghuizen. 's Zondags werden de lijkkisten vanuit de begraafplaats met een lijkwagen onder militaire escorte van twaalf man en een sergeant naar de uiterste stadsgrens gebracht, waar de lijken werden overhandigd aan een delegatie uit Waregem.[386] Deze delegatie bestond uit een "*Amerikaansche automobiel*" (vermoedelijk een wagen van het Amerikaanse leger dat in Waregem was gelegerd, in de eerste redevoering bedankt de afgevaardigde van het gemeentebestuur de Amerikanen voor het transport van de lijken). Even voor de middag kwam deze wagen aan in de buurt van het station van Waregem. Daar werden de lijkkisten in een tot rouwkapel omgedoopte poort geplaatst. Daar kon iedereen hen een laatste groet brengen. Er werden rouwkransen (wel 25) rondom de kisten gelegd. Vervolgens werd er op het stationsplein een lijkrede uitgesproken door Sylvain Lebbe, in naam van het gemeentebestuur. Hierin werden natuurlijk de heldendaden van beide mannen verheerlijkt. Dankzij hun is het leger gered, dankzij hun is "*den snooden Duitscher*" niet verder kunnen doorstoten naar Parijs… . De laatste rustplaats van Sabbe en Verschuere moest volgens het gemeentebestuur "*eene nationale bedevaartsplaats worden en aan*

---

382 "brief stad Gent aan gemeentebestuur Waregem, 18/05/1919", SAW, Gemeentearchief Waregem, 547.4: Begrafenis Sabbe en Verschuere.
383 "idem, 24/05/1919", SAW, Gem. arch. Waregem, 547.4: … .
384 "Officiële uitnodiging, 10/06/1919", SAW, Gem. arch. Waregem, 547.4: … .
385 "brief stad Gent aan burgemeester van Waregem, 28/05/1919", SAW, Gem. arch. Waregem, 547.4: … .
386 "brief van commandant aan gemeente Waregem, 29/05/1919", SAW, Gem. arch. Waregem, 547.4: … .

onze nakomelingen leeren wat vaderlandsliefde vermag, dat vaderlandsliefde nederige menschen kan omscheppen tot helden die door de tijden heen den rechten weg aan een Volk wijzen, den weg van Plicht, verkleefdheid en liefde voor Koning en Vaderland." Vele hoogwaardigheidsbeklederswaren aanwezig op de plechtigheden: een afgevaardigde van het koningshuis, een senator, enkele volksvertegenwoordigers, de arrondissementscommissaris van Kortrijk, het voltallige gemeentebestuur van Waregem en afgevaardigden van de omliggende gemeenten.

Rond half vier werden de lijken naar de kerk gebracht. Alle lokale verenigingen namen deel aan de stoet. Het gemeentebestuur had een oproep gedaan aan alle verenigingen via de krant *De Vrede* om naar een vergadering te komen op maandag 9 juni, om de goede gang van zaken voor de stoet te bespreken.[387] Amerikaanse, Franse en Belgische soldaten begeleidden de kisten en een fanfare speelde treurige rouwmarsen. "*Gansch de statiestraat zag zwart van volk. In de proppensvolle kerk werd een plechtige lijkdienst bezongen; alsook een treffend Sermoen gegeven* (…) *dat aan vele aanwezigen de tranen in de oogen bracht.*" Na de religieuze plechtigheden in de kerk verplaatste de stoet zich naar het kerkhof. Op het kerkhof werden bij de graven van de twee mannen nog drie lijkreden uitgesproken. Joseph Verhulst sprak in naam van het gemeentebestuur. Daarin verhaalde hij de carrière van beide mannen en hun dood. Hij citeerde uit de afscheidsbrief van Verschuere, en benadrukte dat de gemeente de laatste wensen van Verschuere zou eerbiedigen. Hij maakte ook bekend dat de gemeenteraad besloten had om een deel van de Statiestraat, waar Verschuere had gewoond, om te dopen tot de *Oscar Verschuerestraat*. Hetzelfde voor René Sabbe: een deeltje van de Venneweg zou zijn naam krijgen. De tweede spreker op het kerkhof was Sylvain Lebbe, die al eerder sprak in naam van het gemeentebestuur. Nu sprak hij in naam van het Plaatselijk –en Voedingskomiteit. De laatste lijkrede werd uitgesproken door Jules Lepeer, een oud-medewerker van de dienst D.P. (Verschuere en Sabbe waren werkzaam voor de dienst Pégoud): "*Uit uw bloed is een nieuwe wereld geboren, die gij in zware tijden hebt helpen bouwen. En in dit grootsch gebouw staan uwe namen gebeiteld en eeuwig zullen de komende geslachten zich in stille bewondering buigen bij 't aanhooren van uwe heldendaden, bij het noemen van uwe namen* (…)."

[387] "Bijvoegsel aan *De Vrede*: Plechtige lijkdienst, s.d.", SAW, Gem. arch. Waregem, 547.4: … .

De hele plechtigheid duurde tot na zes uur 's avonds. [388] Of beide mannen tijdens deze plechtigheden ook postuum werden gedecoreerd is niet geweten. Ze hebben wel een Leopoldsorde ontvangen.

Na de plechtigheden ontving het stadsbestuur een dankwoordje van de weduwe van Oscar Verschuere: "*Het was mij niettegenstaande de droefheid die mijn hert vervulde, een groote troost te bestatigen dat de gemeenteoverheid hunnen onderhoorigen niet vergeten hadden.*"[389] Ook van Constant Sabbe, de vader van René mocht het gemeentebestuur al na een week een danknota ontvangen.[390]

Een uitgebreid verslag van de plechtigheden volgde enkele dagen later al in de lokale krant *De Vrede*. Toch was blijkbaar niet iedereen opgezet met de hulde aan de twee helden, want men heeft "*de rouwkronen moeten wegnemen omdat de bloemen en versiersels er af gesneden werden.*".[391] Een jaloerse ex-medewerker die vond dat hij meer voor het vaderland had gedaan of had geleden dan Sabbe en Verschuere? Of gewoon puur vandalisme?

De gemeente Waregem heeft duidelijk haar best gedaan om haar oorlogsslachtoffers te herdenken. Zowel voor de Eerste als voor de Tweede Wereldoorlog zijn er enkele straatnamen en grafmonumenten te vinden die herinneren aan de 'gesneuvelde' verzetslieden. Oscar Verschuere en René Sabbe kregen beide hun straatnaam in Waregem. Verschuere kreeg zijn straat vlakbij de Markt, op weg naar het station, en Sabbe kreeg een minder drukke straat, net buiten het centrum, tegen de spoorweg.

Afbeelding 36: straatnaambordje Oscar Verschuerestraat, Waregem.

In een van de lijkredes werd er beweerd dat het gemeentebestuur al had beslist om de straten naar de mannen te noemen[392], maar in enkele recentere artikels staat er dat de straatnaam er pas kwam dertig jaar na hun overlijden. Dat wil dus zeggen, pas na de Tweede Wereldoorlog, in 1947.[393] Het ging hier om een regularisatie. De Oscar Verschuerestraat werd nooit officieel toegekend, maar hij werd wel gebruikt in de Bevolkingsboeken

---

388 'De rouwplechtigheden van Zondag laatst', in: *De Vrede, Nieuws-en Notariëel Aankondigingsblad voor Waereghem en Omstreken*, XI, nr. 16, 22 juni 1919, pp. 1-2.
389 "dankbrief weduwe O. Verschuere aan gemeentebestuur, s.d.", SAW, Gem. arch. Waregem, 547.4: ... .
390 "dankbrief vader R. Sabbe aan gemeentebestuur, 21/06/1919.", SAW, Gem. arch. Waregem, 547.4: ... .
391 'De rouwplechtigheden ..., in: *De Vrede,* ..., pp. 1-2.
392 idem
393 Stad Waregem, 'Sabbe en Verschuere...' in: *Memorial* ..., pp. 58-61. en R. Ghistelinck, e.a., *150 Memorabele...*, p. 99.

sinds 1920. "*Ten einde deze toestand te regulariseren wordt hij thans opgenomen in de Beraadslaging van het Schepencollege.*"[394]
In 1990 werd de Ballingstraat in Waregem omgedoopt tot de Oscar Verschuerestraat. Verschueres straat werd hiermee uitgebreid. Reden hiervoor is dat de deelgemeente Desselgem ook een ballingstraat had.[395]
Voor Sabbe waren er drie verschillende straatnaambordjes te vinden. Het oudste is een blauw-wit geëmailleerd metalen plaatje dat hoog tegen de zijgevel van een huis hangt. Het andere is van recentere tijden, maar is nog niet zo volledig als het nieuwste bordje. Daar staat er onder de straatnaam: "Spion W.O.I.". Alle bordjes van Oscar Verschuere hebben dit onderschrift ook.

Beide mannen kregen naast de straatnaam ook nog een grafmonument. Dit bevindt zich aan de ingang van de begraafplaats van Waregem. Het is een arduinen zuil, ongeveer twee meter hoog. Volgende tekst is in het monument gebeiteld:

Afbeelding 37: grafmonument Verschuere en Sabbe, Waregem.

"DE GEMEENTE
WAEREGHEM
AAN
HARE HELDEN
OSCAR VERSCHUERE
EN
RENE SABBE
GEVALLEN IN SPIONNENDIENST
VOOR HET VADERLAND
TE GENT DEN 14 SEPTEMBER
1917
EN DEN 6 APRIL 1917.
GOD HEBBE HUN ZIEL.
1914-1918."

Opvallend is hier ook dat de datum van overlijden van René Sabbe verschilt van de datum die terug te vinden is in het FASP (4 april 1917). Welke datum het precies is, is daarom niet duidelijk.

394 "regularisatie straatnaam O. Verschuere, 6/11/1947", Gemeenteraadsverslag Waregem, 6/11/1947 XXVI. in: e-mail van archivaris Sandrin Coorevits aan Jan Van der Fraenen, 18/04/2005.
395 Informatie bezorgd door archivaris Sandrin Coorevits aan Jan Van der Fraenen via e-mail, 18/04/2005.

René Sabbe en Oscar Verschuere zijn ook terug te vinden op het oorlogsmonument van de gemeente Waregem op de Markt aan de kerk. Het is na de Tweede Wereldoorlog bijgewerkt met de namen en data van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Ook werd het eens verplaatst bij de heraanleg van het dorpscentrum, want de soldaat die bovenop het monument staat keek vroeger weg van de kerk, terwijl hij nu naar de kerk kijkt. Het monument bevat de namen van Sabbe en Verschuere, beiden onder de noemer "*voor s' Landsdienst terechtgesteld*", hoewel Sabbe niet terechtgesteld is. Blijkbaar was hij toch 'slachtoffer' genoeg van de Duitse barbaarsheid om in de onmiddellijke naoorlogse periode het statuut van terechtgestelde te krijgen, althans op lokaal vlak. Oscar Verschuere en René Sabbe werden in alle lijkredes, en in de gehele lokale naoorlogse cultus als symbool voor slachtoffers van de Duitse onderdrukking gezien. Of zij nu gefusilleerd waren, of zelfmoord hadden gepleegd, dat speelde feitelijk geen rol (hoewel de zogenaamde geheimzinnige doodsomstandigheden van René Sabbe ook hun steentje bijdroegen tot deze heldensymboliek). Zij waren twee slachtoffers van de Duitse bezetting. Zij symboliseerden deze vier jaren van zware bezetting in de gemeente. Via deze twee mannen poogde de gemeente een gezicht te geven aan de vier jaren van onderdrukking, verdriet en repressie. Maar het feit dat zij beiden een gezicht en een naam hadden in de gemeente betekende dat ze meer waren dan zomaar een symbool van verzet tegen de onderdrukker. 'Iedereen' kende deze mensen. Iedereen kon er zich mee identificeren. Zij symboliseerden de rouw van de gemeente. Door te rouwen om deze twee slachtoffers probeerde de gemeente haar smartelijk verdriet en pijn te verwerken. De plechtigheden werden dan ook al gehouden amper zeven maanden na het staken van de vijandelijkheden. Oscar Verschuere en René Sabbe werden als simpele lieden vereerd en op handen gedragen. Ze werden alomtegenwoordig in het straatbeeld geplaatst door het geven van straatnamen. Zij werden als voorbeeld gesteld voor toekomstige generaties. Op enkele mensen na, weet er vandaag waarschijnlijk niemand meer wie Sabbe of Verschuere waren.

8.10.7. Van Quickelborne

Pierre Van Quickelborne werd na de oorlog naar de begraafplaats van Gentbrugge overgebracht. Wanneer dit precies was, is onbekend. Zijn naam staat niet meer vermeld op het monument op de Westerbegraafplaats. Zijn graf

in Gentbrugge is nauwelijks te achterhalen. Op het ereperk 1914-1918 staan er ook enkele kruisjes zonder naam, maar met een foto. Door de foto's te vergelijken met de foto's uit het FASP, was het graf van Van Quickelborne snel gevonden. Net zoals het graf van Arthur Van Borm, is het slechts een betonnen kruis. Het kruisje heeft geen naam, geen datum, geen gegevens, alleen maar een foto. Zijn collega's bij de Spoorwegen dienden in oktober 1919 een voorstel in om een herinneringsplaat aan te brengen op de gebouwen van de Spoorwegen. In juni 1920 hadden zij nog steeds geen antwoord gekregen. Hun voorstel werd daarom gesteund door het *Vaderlandsch Verbond Gewezen Politieke Gevangenen van Oost-Vlaanderen*.[396] Of deze herinneringsplaat er uiteindelijk ooit gekomen is, is mij onbekend. Een andere herinneringsplaat is er zeker wel gekomen. In maart 1921 hing er al een gedenksteen boven de deur van zijn laatste woonplaats in Gentbrugge.[397] Ook Van Quickelborne werd vereerd met enkele hoge Britse onderscheidingen. Ook hier heb ik niet kunnen nagaan of deze plaat er nog hangt. Zijn precieze adres is me niet bekend.

8.10.8. Westerbegraafplaats

Enkele gefusilleerden kregen geen nieuwe laatste rustplaats. Louis Keppens, die nochtans tijdens de oorlog in Gentbrugge woonde, werd waarschijnlijk niet overgebracht naar de lokale begraafplaats. Waarschijnlijk, want op het monument op de Westerbegraafplaats staat een 'Lodewijk Keppens'. (vertaling van 'Louis'), en op het kerkhof van Gentbrugge is zijn graf niet te bespeuren. Waarom hij niet werd overgebracht is, niet bekend.

Kamiel Peirs woonde in Gent, Matrozenstraat nr. 8, en bleef daarom begraven in de Westerbegraafplaats. Ook zijn laatste woonst werd gesierd met een herinneringsplaat.[398] Hetzelfde gold voor Alfred D'Hondt. Ze werden eveneens met Britse en Belgische decoraties postuum vereerd.

Pieter Stevens was van Gent, en bleef dus begraven op de Westerbegraafplaats. Een herinneringsplaat werd aangebracht aan zijn laatste woonplaats in Gent.[399] Of deze er nu nog hant heb ik niet meer kunnen nagaan. Stevens weduwe werd na de oorlog op 10 oktober 1920 door de correctionele rechtbank veroordeeld tot drie maanden gevangenis wegens verklikking aan de Duitsers van een van hun

396 'Flandre Oriental', in: *Bulletin*, II, nr. 14, Juin 1920, p. 5.
397 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 23, Mars 1921, p. 3.
398 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 23, Mars 1921, p. 3.
399 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 23, Mars 1921, p. 3.

medewerksters, en tot een geldboete van 1 000,- frank wegens verduistering van fondsen van de Belgische inlichtingendiensten. In hoger beroep werd de straf verzwaard tot zes maanden.[400]

Ook Coralie B. ontliep haar straf niet. Zij werd na de oorlog door een Belgisch krijgstribunaal veroordeeld tot twintig jaar dwangarbeid.[401]

[400] "Note biographique sur Pierre Stevens, 16/06/1923", ARA, FASP, P183, Map 8. en "Fiche V. G. Louise, épouse Stevens, 30/03/1922", ARA, FASP, P51, Map 8.
[401] "Note biographique sur Marie Smet, épouse J. Preenen", ARA, FASP, P170, Map 2.

Beknopt organisatieschema van de dienst D.P.

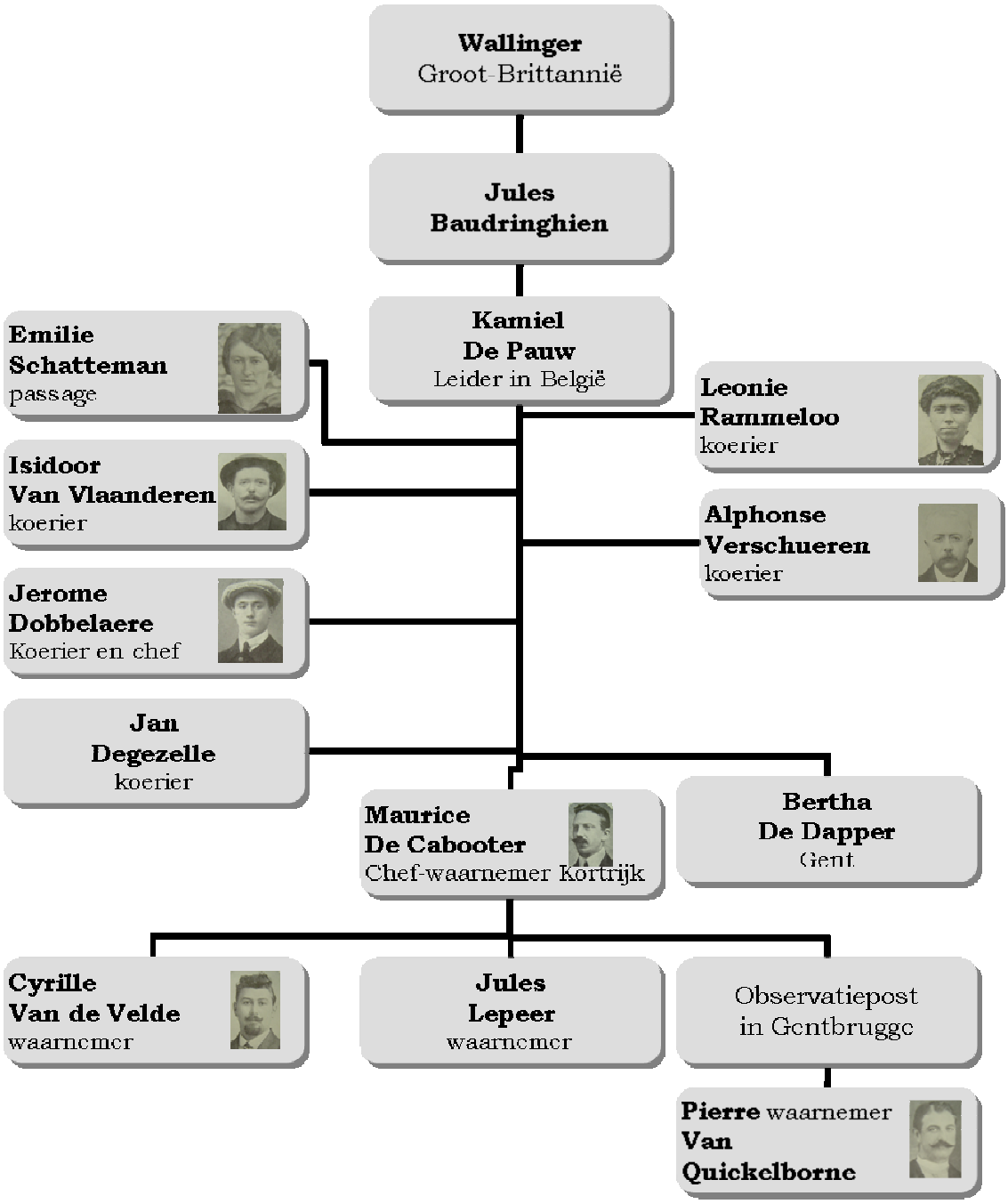

Afbeelding 38: beknopt organisatieschema, dienst D.P.

Beknopt organisatieschema van de dienst Pégoud

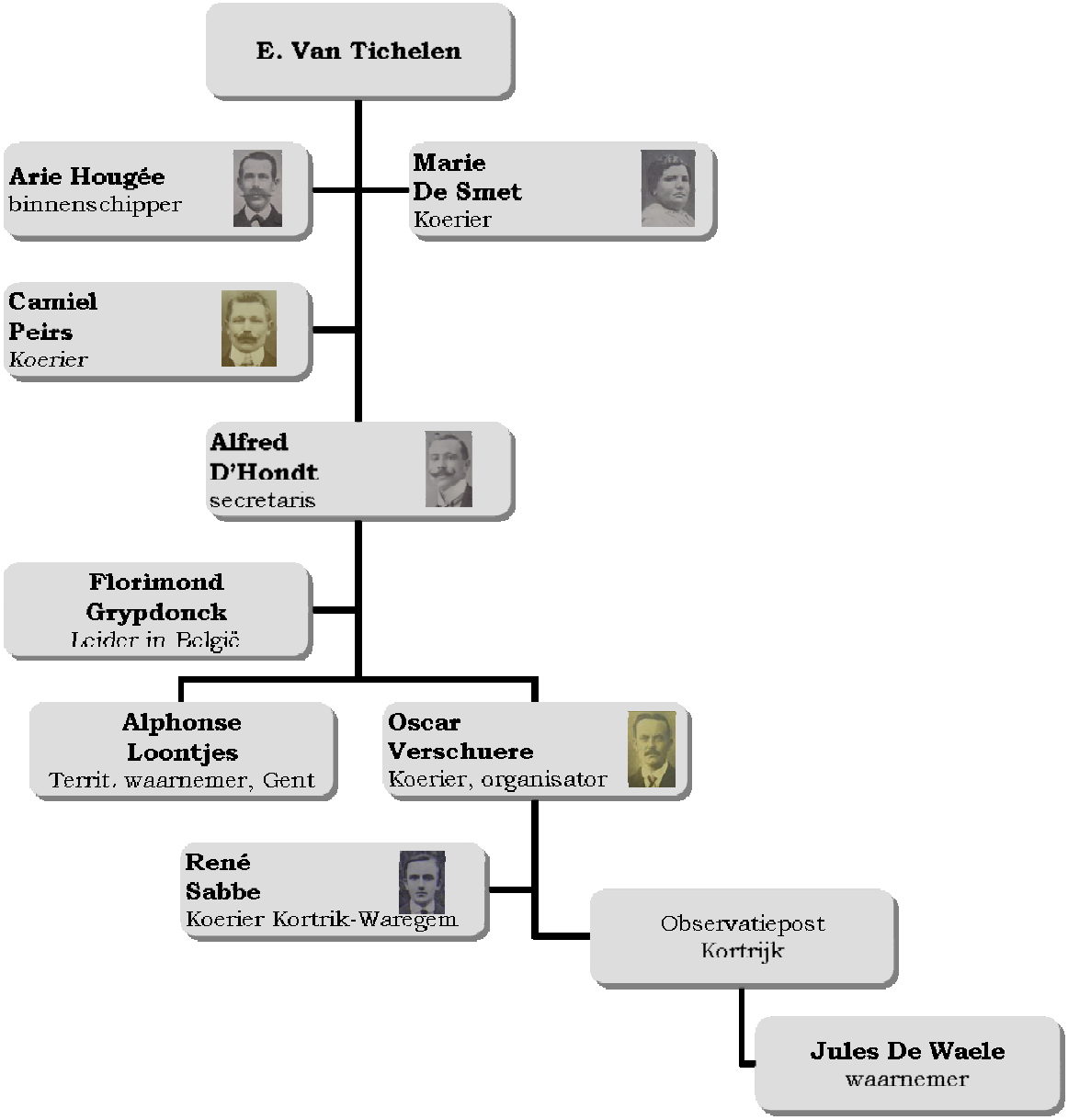

Afbeelding 39: beknopt organisatieschema, dienst Pégoud.

Beknopt organisatieschema van de dienst Stevens

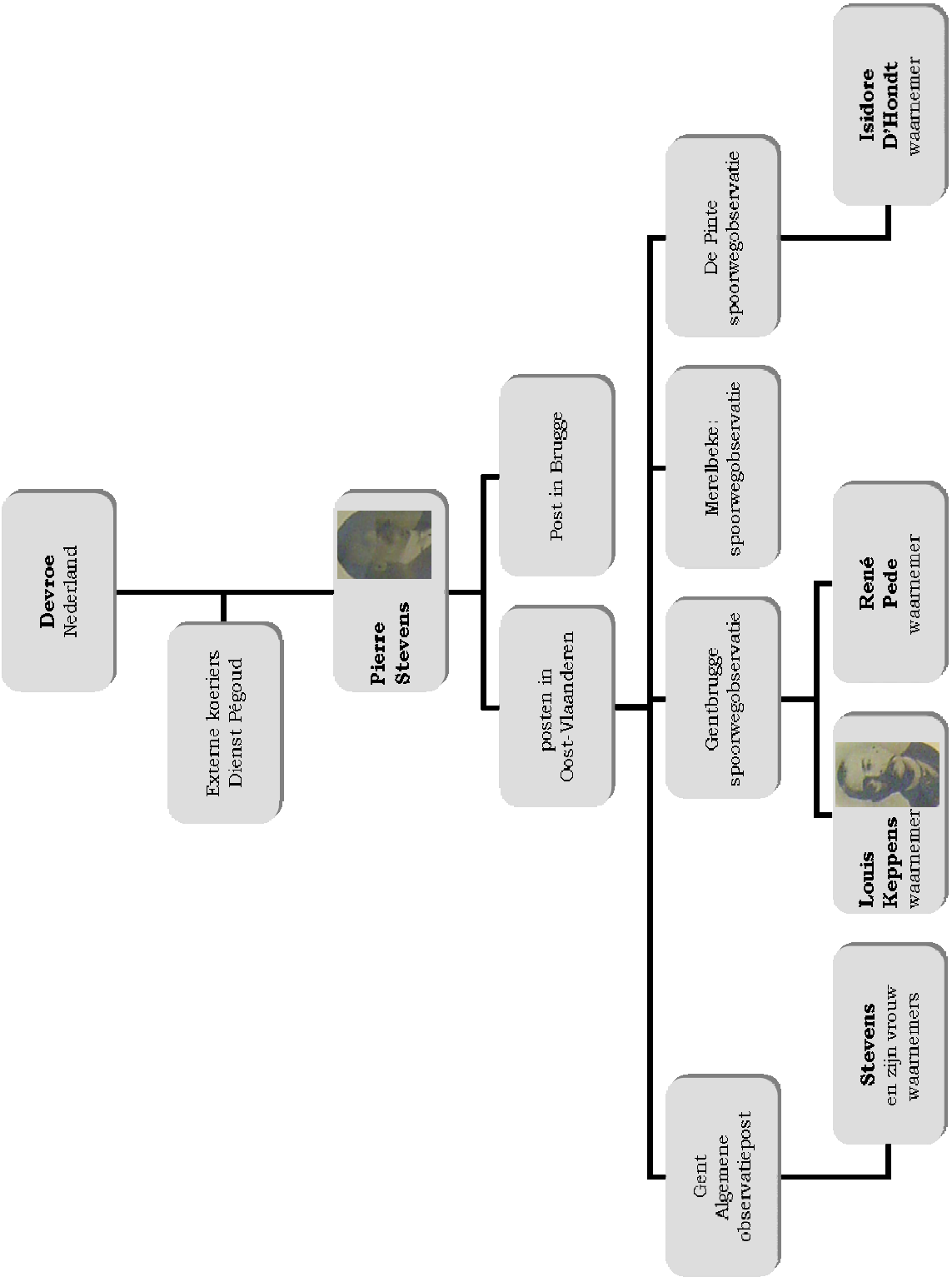

Afbeelding 40: beknopt organisatieschema, dienst Stevens.

9. Dienst Pagnien-Goedhuys: zes executies in maart 1918.

De dienst Pagnien-Goedhuys is niet zo goed gedocumenteerd als sommige andere diensten. Ook de Archiefcommissie was zich hiervan bewust. Kleine vragen blijven vaak onbeantwoord. De dienst Pagnien-Goedhuys is daarom een complexe, maar wel een boeiende zaak.

In maart 1918 werden er in Gent zes mannen terechtgesteld. De eerste drie op 19 maart en de volgende drie op 23 maart. Ze werkten allen voor dezelfde dienst. Het waren **Achille De Backer**, **Alfons Van Caeneghem**, **Theophile Goedhuys**, **Alfred Pagnien**, **Alfons Van der Coilden**, en **Alphonse Bernard**.

De Franse ingenieur en onderofficier in het Franse leger[402] Alfred Pagnien, die aanvankelijk voor de Franse inlichtingendiensten werkte, richtte in november 1915de dienst op ten behoeve van het Britse Algemene hoofdkwartier. Deze dienst kende twee fasen. De eerste fase duurde van november 1915 tot maart 1916. De dienst werd dan geleid door Pagnien met **Marcel** als attaché in Nederland. Tijdens de tweede fase, die duurde van november 1916 tot maart 1917 had Goedhuys de touwtjes in handen met **Van der Notte**[403] als verbindingspersoon in Nederland.

9.1. De eerste fase: de dienst Pagnien (Stéphane): november 1915 – februari/maart 1916

Alfred Pagnien was na de val van het Franse netwerk waarvoor hij werkzaam was naar het neutrale Nederland gevlucht. Daar ontmoette hij De Moor (alias Marcel) die hem inlijfde bij de Britse inlichtingendiensten. Pagnien vertrok naar Gent, waar hij contact zocht met enkele van zijn vroegere medewerkers, waaronder **Charles Verstuyft**. Verstuyft rekruteerde via zijn werk bij de Staatsspoorwegen enkele nieuwe leden. Zijn collega, Theophile Goedhuys, was

402 "Verslag van Lucie Robbe aan Archiefcommissie, 31/12/1920", ARA, FASP, P26, Map 4. Pagnien was een motorijder-koerier bij het Franse leger. Wegens een hartkwaal moest hij tijdens de eerste oorlogsmaanden in 1914 noodgedwongen rusten. Tijdens de eerste weken van de bezetting was hij in Rijsel. Hij vluchtte clandestien de grens met Nederland over.

403 Van der Notte, een Frans soldaat, werd gewond bij het begin van de oorlog. Hij dook onder in Gent onder de naam Liévin Lahaut. Daarna werd hij medewerker van de Franse inlichtingendienst, samen met Pagnien. Na de val van het Franse netwerk vluchtte hij samen met Pagnien naar Nederland.

er één van. Ook hij rekruteerde enkele mensen (onder andere **Evarist De Geyter**) die met de hulp van hun familie enkele observatieposten op poten konden zetten. In Kortrijk werden onder leiding van Goedhuys alle spoorlijnen geobserveerd (Kortrijk – Deinze; Kortrijk – Renaix; Kortrijk – Menen; Kortrijk – Ingelmunster; Kortrijk – Oudenaarde en Kortrijk – Moeskroen).

De dienst beperkte zich niet tot Kortrijk alleen. Ook in Noord-Frankrijk werden enkele observatieposten opgericht. Pagnien rekruteerde hiervoor een letterzetter uit Wattrelos, Alphonse Bernard. Deze verzamelde de rapporten van de Noord-Franse posten bij hem thuis. Daar werden ze door Alfons Van der Coilden, een zuivelhandelaar uit Herseaux, opgehaald. Hij bracht ze naar de hoofdpost in Gent. Deze hoofdpost werd bemand door Pagnien en door Verstuyft. Alfons Van Caeneghem, een bakker uit Ruien, bracht rapporten van Kortrijk naar Gent, met een tussenstop te Oudenaarde, waar hij nog enkele rapporten oppikte.

Naoorlogse getuigenissen spreken van een zeer efficiënte dienst. Vele van de agenten zouden felicitaties hebben ontvangen nog tijdens de oorlog zelf. Er werd zelfs beweerd dat de dienst lofbetuigingen had ontvangen van de Britse maarschalk French. Zekerheid hierover is er niet.

Eind 1915 werd er bij Verstuyft een huiszoeking gehouden. Hij kon net op tijd over de grens vluchten. Vanaf dat moment kwamen problemen de kop op steken. Er kwam geen geld meer vanuit Nederland om iedereen te betalen en het contact met de chefs in Vlissingen was volledig verbroken. Pagnien wou een onderhoud met de chefs en probeerde hen vruchteloos te bereiken. Hij droeg de leiding van de dienst over aan Goedhuys en zocht contact met enkele andere diensten in Brussel in de hoop Nederland te kunnen bereiken. Hij leende een identiteitskaart van iemand, plakte er zijn eigen foto op en vertrok richting grens. Bij een controle in Diest viel hij door de mand en werd hij gearresteerd. Hij kon echter ontsnappen uit de Diestse gevangenis, maar werd begin april weer opgepakt.[404] Vervolgens werd hij veroordeeld tot negen maanden cel wegens foutief gebruik van identiteitspapieren.

9.2. De tweede fase: de dienst Goedhuys: november 1916 – maart 1917

[404] *Courtrai sous la domination …*, p. 4.

De inlichtingendienst, die nu onder leiding stond van Goedhuys, was niet op de hoogte van de arrestatie van zijn voormalige leider. Goedhuys probeerde nog verder te werken, maar er was geen contact meer met Nederland. In afwachting van nieuws of een opdracht bouwde hij zijn netwerk verder uit. Tussen maart en november 1916 rekruteerde hij nog enkele mensen waaronder de chefgarde Achille De Backer uit Moeskroen. In november 1916 werd Goedhuys gecontacteerd door een zekere **Georges**. Deze beweerde gestuurd te zijn door Van der Notte. Pagnien vertrouwde het hele zaakje niet en stuurde Georges wandelen. Georges keerde echter acht dagen later terug met een briefje ondertekend door Van der Notte. Deze laatste vroeg in het briefje aan Goedhuys om de dienst weer op te starten, waar Goedhuys maar al te graag op inging. Hij werd hierbij geholpen door **Waerebeke**. Alle observatieposten werden terug aan het werk gezet, waaronder ook een nieuwe, een post die de spoorlijn Kortrijk - Moeskroen observeerde. Toch liep niet alles naar wens. Van de post in Oudenaarde was geen spoor meer te bekennen (er zou niets interessants meer geweest zijn, volgens één van de waarnemers)[405], de post in Menen liep mank en in de Noord-Franse post liep alles in het honderd totdat Alfons Van der Coilden met behulp van Bernard hem helemaal reorganiseerde. Het overbrengen van de rapporten naar Nederland gebeurde alleen maar via de koerier Georges. Hij kwam zijn 'post' ophalen in Kortrijk en liet er geld achter voor de verschillende leden van de dienst.

De interne koeriers waren veelal nieuw. De schoonzus van Alfons Van der Coilden, **Juliette Byttebier** zorgde voor de regelmatige verzending van de rapporten tussen Wattrelos (Franse grens) en Herseaux (waar Van der Coilden woonde). Van der Coilden bracht alles op zijn beurt naar Goedhuys. Van Caeneghem was nu de koerier tussen Kortrijk en Doornik, waar hij de rapporten diende af te geven aan **Desmons**. Al na de tweede keer was hij zo geschrokken dat hij er niet meer wenste naar toe te gaan. De vrouw van Desmons had in het bijzijn van een Duitse militair de rapporten in ontvangst genomen en ze schijnbaar achteloos op de tafel gelegd, terwijl de Duitse militair de kamer binnen en buiten ging. Van der Coilden moest na deze nare ervaring van Van Caeneghem de koerierdienst van hem overnemen. Ook hier liep het dus wat mank.

[405] "Rapport Goedhuys", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 8.

9.3. De aanhoudingen en ondervragingen

Wat betreft de aanhouding en het oprollen van de dienst wijzen alle vingers beschuldigend in de richting van de koerier Georges. Hij was diegene die alle rapporten eerst liet fotograferen door de Duitsers alvorens ze af te leveren op hun bestemming. Georges "*n'était autre cependant que le fameux Gyling, traitre Belge au service des Allemands*"[406]. Georges was dus een Belgische verrader in dienst van de Duitse politie. Er werd zelfs beweerd dat hij aan het hoofd stond van één van de Brusselse bureaus van de Geheime Politie. Tijdens het proces eind december 1917 werden verschillende foto's getoond van documenten die door hem waren naar Nederland waren gebracht. Hij zou ook de oorzaak zijn geweest van de val van enkele andere diensten die werkzaam waren in bezet België.

De eerste die werd aangehouden was **René Verstichel**. Zijn aanhouding was eerder toevallig daar hij niets meer te maken had met de tweede fase van de dienst. In een brief, onderschept aan de grens door de Duitse politie, was er sprake van een René die werkte bij de spoorwegen in Oudenaarde. De Duitse politie wist hem gauw te traceren. Na zijn aanhouding in januari 1917, verklikte hij Alfons Van Caeneghem. Deze werd thuis op 22 februari 1917om 5u 's morgens gearresteerd. Na een huiszoeking werd hij eerst naar Oudenaarde gebracht en vandaar onmiddellijk naar Brussel.[407] Tijdens zijn ondervragingen gaf ook hij enkele namen aan. Hierop volgend werd zijn schoonbroer Alfons Van der Coilden thuis gearresteerd op zaterdag 17 maart om 19u. Vier Duitsers waren per auto gekomen en doorzochten zijn huis. Na de huiszoeking werd hij naar het stadhuis van Moeskroen (waar waarschijnlijk de Kommandantur gevestigd was) gebracht en op maandag overgeplaatst naar de gevangenis van St.-Gilles.[408] In het boekje *Kortrijk onder het Duitsch bedwang* wordt er beweerd dat Van Caeneghem en Van der Coilden allebei op 17 maart zijn aangehouden. Twee onafhankelijke documenten ontkennen dit echter.[409] Ze zijn op een verschillende dag aangehouden.

Goedhuys werd thuis op 16 maart gearresteerd, even over achten. Daags nadien werd De Backer aangehouden aan het huis van Goedhuys. Hij kwam een rapport brengen. De Backer werd niet verklikt bij naam, maar door zijn foto.

---

406 "Services Pagnien-Goedhuys, Historique", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 8.
407 "Rapport fait par Mme Vve A. Van Caeneghem, 15/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 9.
408 "Note biographique sur Alph. Van der Coilden, 12/06/1923", ARA, FASP, P164, Map 4.
"Rapport vve Van der Coilden, 08/07/1920", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 9.
409 "Rapport vve Van der Coilden, 08/07/1920", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 9.
"Rapport fait par Mme Vve A. Van Caeneghem, 15/06/1920", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 9.

Georges was in het bezit van enkele foto's om er valse papieren mee te laten maken. Hij speelde de foto's door aan de Duitse politie, met als gevolg dat De Backer snel werd herkend aan het huis van Goedhuys.
Bernard beschreef zijn arrestatie en zijn internering in één van zijn brieven aan zijn familie. Deze brief is na de oorlog opgenomen in één van de uitgaven van het Franstalige *Bulletin Officiel de la Fédération des Prisonniers Politiques de la Guerre*.[410] Zijn arrestatie vond plaats op 10 april 1917 op zijn bureau in Roubaix. Eerst werd hij naar Tourcoing gevoerd, waarschijnlijk naar de plaatselijke Kommandantur, waar zijn vrouw, **Zulma Demeyere**, die ook aangehouden was, aanwezig was. Samen werden ze met de trein naar Kortrijk gebracht. In een politiekantoor werd hij gefouilleerd en vervolgens gehandboeid naar de gevangenis van Kortrijk gevoerd. Daar verbleven ze twee dagen. "*J'en ai encore un mauvais souvenir. Pour la première fois de ma vie, j'ai vu un prison et su ce que c'était une cellule*." Na dit tweedaags verblijf werden ze beiden op de trein met bestemming Brussel gezet. Vandaar ging het met een auto naar de gevangenis van St.-Gilles. Bernards arrestatie was te wijten aan een brief die Waerebeke schreef aan zijn advocaat terwijl hij in de gevangenis zat. In deze brief onthulde hij een heleboel namen en feiten. De Duitse censuur las mee, schreef de interessante dingen over en liet de mensen arresteren.

Hoe het komt dat Pagnien plots weer werd aangehouden op acht maart 1917 is niet duidelijk. Hij had op 30 mei 1916 negen maanden celstraf (in Elberfeld, Duitsland) gekregen[411]. Schijnbaar had niemand daarna nog iets van hem gehoord. Volgens het boekje over *Kortrijk onder het Duitsche bedwang* dat ik eerder al citeerde, werd hij vrijgelaten in november 1916.[412] Waarom is hij na zijn vervroegde vrijlating niet onmiddellijk naar Nederland gevlucht? Of waarom heeft hij dan geen contact opgenomen met zijn medewerkers in de dienst? Er is niemand die het weet, en geen enkele bron gaat er dieper op in. In zijn afscheidsbrieven repte hij er met geen woord over en ook zijn weduwe, Lucie Robbe, schreef hierover niets in haar briefwisseling met de Archiefcommissie. Het is een groot zwart gat van enkele maanden. Op acht maart 1917 werd Pagnien voor de derde maal aangehouden. Waar en ook door wie is onbekend. Pagnien gaf slechts enkele details over zijn aanhouding in een ongedateerde

410 'Alphonse Bernard' in: *Bulletin*, II, nr. 19, Novembre 1920, pp. 2-3.
411 "Note biographique sur Alfr. Pagnien, 04/06/1923". ARA, FASP, P164, Map 4.
412 *Courtrai sous la domination …*, p. 4.

brief aan zijn (toen nog) verloofde[413]: "*Lorsque je fus arrêté après le voyage en chemin de fer, une auto m'attendait à la gare et je suis arrivé dans la nuit seulement en prison, où je subis un long interrogatoire.*" Van dan af beschrijft Pagnien zijn leven in de gevangenis, dat een grote hel bleek te zijn. Na zijn lange ondervraging na zijn aanhouding werd hij drie dagen met rust gelaten "*et alors le régime d'espion commença*". Hij zat nooit alleen in een cel. De Duitse ondervragers speelden ook hier hun troef van 'moutons' meerdere keren uit. De eerste twee waarmee Pagnien te maken had, bleken volgens hem al gauw overtuigd van zijn zogenaamde onschuld. De derde echter, bleek een hardere noot om te kraken. Deze 'mouton' deed zich voor als een Russische graaf, die voor de oorlog consul was in Brussel. Hij was aangehouden op verdenking van spionage.[414] Pagnien schreef dat hij hem al gauw door had. Al na twee dagen, was de trukendoos van de 'graaf' uitgeput. Bij de ochtend van de derde dag was er geen sprake meer van het subtiele waar een 'mouton' voor staat, maar eerder een bijna dwangmatige verplichting tot bekentenis: "*Assez le comédie, Stéfane, dit-il, je vous connais, il faut avouer, ou je vous fais metter au cachot pour quinze jours.*". Pagnien vervolgde: "*Je lisais dans ses yeux une haine féorce.*". Pagnien besloot te zwijgen, maar enige twijfel stak toch de kop op. "*(…) mais à quelle épreuve était mise ma patience. Ai-je besoin de ce le dire? J'ai souffert là, mille fois plus qu'on peut souffrir devant un feu de peloton.*" De druk op Pagnien werd steeds groter, de 'graaf' bleef hem maar verwijten en dreigementen naar het hoofd slingeren "*C'est fini, me disait-il, la vie, le soleil, les joies de la famille, vous pouvez faire un croix dessus, votre fiancée et vous serez fusillés, commes des chiens.*". Deze 'mouton' had blijkbaar ook twee gezichten en geen middel was hem te vies om Pagnien te doen spreken. Op het ene moment leek hij gezonden te zijn door de duivel, maar op het andere moment deed hij zich voor alsof hij van goede wil was: "*Allons Stéfane, soyons amis, avouer mon cher, c'est le seul moyen de sauver votre peau, si vous etes franc et sincère, vous aures en moi un protecteur et un ami (…)*". Pagnien had er bijna genoeg van. Hij kreeg steeds meer zin om de 'graaf' ter plekke te wurgen. Zijn oren suisden, en hij voelde zijn hart steeds sneller kloppen. Op een moment werd zijn woede zodanig groot, dat de 'graaf' het aanvoelde en haastig een cipier riep, om Pagnien weg te halen uit de cel. Op het moment dat hij de 'graaf' passeerde om uit de cel te gaan, kreeg hij nog enkele verwijten naar zijn hoofd geslingerd. "*Là, je ne vis plus clair, et je*

[413] "Verslag van Lucie Robbe aan Archiefcommissie, 31/12/1920", ARA, FASP, P26, Map 4.
[414] Het ging hier om een zekere Potocki, een Pool die voor de oorlog voor moord veroordeeld was.

me livrai sur lui (…)". De cipiers moesten de twee vechtende mannen uit elkaar halen. Pagnien werd alleen in een cel gezet, waar hij zijn nog niet afgekoelde woede botvierde op alles wat hij kon vastnemen. De komende twee weken kreeg hij zijn eten in een doek opgediend. Zijn brief ging nog even verder, waarna hij deze eindigde met: "*N'oublie pas nos souffrances, ma chérie… .*"

Opvallend aan deze brief is dat hij tegen zijn verloofde alle beschuldigingen ontkende. Hij gaf simpelweg het relaas van een deel van zijn opsluiting. Nergens in zijn brief schreef hij waaraan hij wel schuldig was. Het leek alsof hij in de gevangenis opgesloten is door een groot misverstand. Had hij schrik dat de brief door de Duitse censuur zou gelezen worden? De brief bevatte nochtans geen bezwarende feiten en was blijkbaar bedoeld om via een clandestiene weg de bestemmelinge te bereiken, zonder de meelezende censuur te passeren. Lucie Robbe verklaarde na de oorlog dat de brief stiekem geschreven was door Pagnien, na haar vrijlating. Hoe en wanneer hij dan bij haar verzeild is geraakt, is niet bekend. Robbe was natuurlijk op de hoogte van al het werk dat Pagnien had gedaan voor de inlichtingendiensten en in de brief moest hij daar dan ook niet dieper op in gaan. Pagnien kon natuurlijk ook voorzien hebben dat de brief eventueel in Duitse handen zou vallen, en bleef hij daarom wat meer op de vlakte. Wel is duidelijk dat hij de brief schreef als een middel om alle verschrikkingen van zich af te schrijven. Hij zei het bijna met zoveel woorden: "*Ah, ma chérie, quel soulagement de te dire tout.*"[415]

Pagnien bleef alles ontkennen, zelfs na zijn terdoodveroordeling in december 1917. In één van zijn laatste brieven aan zijn vrouw, geschreven in de periode na de veroordeling en voor de executie, schreef hij een 'ware toedracht' tot de feiten. Hij beweerde dat het enige waaraan hij schuldig was, het rekruteren was van twee mensen in 1915, op vraag van Verstuyft. "*C'est tout que j'ai signé et reconnu, et il n'y a rien d'autre.*" Even later vervolgde hij zijn relaas over zijn onschuld: "*Je n'avais rien à dire, j'étais compromis, mais non coupable, mais les commissaires de polices mènerent l'instruction avec l'idée préconcue que j'avais pratiqué moi-même l'espionnage & ils mirent tout en oeuvre pour me contraindre à des aveux. Ils n'y ont pas réussi, car je suis innocent du reste.*" Al het andere dat ze beweerden zou volledig uit de lucht gegrepen zijn en gebaseerd op foutieve en kwaadwillige getuigenissen. In deze brief haalde hij nog heel kort aan wie er allemaal dienst deed als 'mouton', "*(…) un français nommé Marié, des environs de St.-Quentin.*" Het gaat hier om Victor Marié, de voormalige chef van het

[415] "Verslag van Lucie Robbe aan Archiefcommissie, 31/12/1920", ARA, FASP, P26, Map 4.

netwerk Marié.[416] De Duitse politie had ook Pagniens verloofde aangehouden, om Pagnien onder druk te zetten. Met een simpele verklaring zou hij ze vrij krijgen. Maar, "*Je ne le pouvais pas…Je sais pas mentir…*".

Nog steeds in dezelfde brief ontkende hij ten stelligste dat hij 'Stéphane' was. De naam Stéphane kwam dikwijls voor in de eerste briefwisseling tussen Goedhuys en Van der Notte. De koerier Georges was verantwoordelijk voor deze briefwisseling, hij bracht alles de grens over, in beide richtingen. Hij liet de Duitse politie eerst alles fotograferen alvorens de brieven over te brengen naar de bestemmeling. Als antwoord op de eerste brief van Van der Notte, antwoordde Goedhuys, dat hij de taak (de dienst opnieuw in werking stellen) zal aanvaarden, maar "*qu'un mot de l'ami Stéphane lui ferait plaisir*". Van der Notte antwoordde hierop "*Stéphane est mon ami*", een beetje later: "*Stéphane ne peut nous écrire, il est immobilisé*". In een andere brief zou Van der Notte dan weer het volgende geschreven hebben: "*Stéphane est à Londres actuellement…*". Dit was volgens Pagnien in een brief van november 1916, op het moment dat hij nog in Duitsland zou gezeten hebben. Hij kon dus onmogelijk Stéphane zijn. In een andere brief aan Goedhuys schreef Van der Notte: "*Stephane n'est plus à Londres, il a été arrêté en voulant passer la frontière & est prisonnier en Allemange.*" Deze bewering staafde dan weer dat Pagnien wel degelijk Stéphane was. Even later schreef Van der Notte: "*Le service de mon brave ami Stéphane a reçu par deux fois les félicitations d'Etat-Major du Grand Quartier Général Britannique etc… ".*[417] Pagniens weduwe bevestigde dit laatste in één van haar brieven aan de Archiefcommissie: ze hadden inderdaad twee maal felicitaties ontvangen van het Britse Algemene hoofdkwartier.[418]

Goedhuys beweerde op het proces dat 'Stéphane' een soort van paswoord was en niet de naam van een persoon.[419] Pagniens weduwe echter, beweerde in de reeds geciteerde brief aan de Archiefcommissie dat de directie van de Britse inlichtingendiensten in Folkstone een onderhoud wensten "*avec le service Pagnien, connu sous le nom de passe 'Stéphane'*"[420]

---

[416] Het netwerk Marie, waarvan Victor Marie de chef en de belangrijkste (s)pion was, stond onder leiding van het Britse Algemene Hoofdkwartier en werd door de Duitsers opgerold in juni en juli 1916, vlak voor en tijdens de Slag aan de Somme. Tien van de aangehoudenen werden in St.-Quentin op 27 december 1916 gefusilleerd. Victor Marie kon aan de doodstraf ontsnappen in ruil voor spionage voor de Duitse bezetter.

[417] "Report written about December 1917 by Mr. Pagnien in prison after his condamnation [sic] by the Germans, s.d.", ARA, FASP, P26, Map, 5, Clas 3/C.

[418] "Verslag van Lucie Robbe aan Archiefcommissie, 31/12/1920", ARA, FASP, P26, Map 4.

[419] "Report written about December 1917 by Mr. Pagnien in prison after his condamnation [sic] by the Germans, s.d.", ARA, FASP, P26, Map, 5, Clas 3/C.

[420] "Verslag van Lucie Robbe aan Archiefcommissie, 31/12/1920", ARA, FASP, P26, Map 4.

Wie of wat was nu 'Stéphane'? De brief die Pagnien schreef aan zijn verloofde, was duidelijk: hij ontkende dat hij Stéphane was en deed alsof hij er nog nooit van gehoord had. Hij schoof alle beschuldigingen door naar Verstuyft, die in het veilige neutrale Nederland zat. De brief is geschreven na het proces, dus Pagnien wist maar al te goed dat hij de hele zaak slechts zou overleven indien zijn gratieverzoek ingewilligd werd. Pagnien schreef het zelf in zijn brief: "*Si la Cour des Grâces doute que je suis Stéfane, je puis être sauvé, si elle a la conviction que je le suis, rien à ésperer.*" Dit was de reden waarom hij de brief schreef aan zijn verloofde. Deze keer wou hij wel degelijk dat de Duitse censuur meelas. Hij wou de Duitsers doen geloven dat hij onschuldig was. In een ontboezemende brief tussen twee verloofden konden toch geen leugens staan? De Duitsers moesten in de val trappen. Indien dit niet zou werken, en hij toch gefusilleerd zou worden, had hij nog een ander plan voorzien in dezelfde brief. Hij schreef aan zijn verloofde dat hij Van der Notte alleen maar zou kunnen vergeven (vergeven omdat hij er Pagnien onbewust van had beschuldigd Stéphane te zijn), indien "*(…) Il fasse tout pour te faire très largement indemniser, et assurer l'éducation et la vie de mon fils.*" De financiële toekomst van Lucie Robbe, die uiteindelijk nog zijn vrouw en weduwe werd, zou hiermee verzekerd zijn. Ten slotte gaf hij nog enkele raadgevingen en bedenkingen.
Stéphane was Alfred Pagnien én vermoedelijk ook Charles Verstuyft. Zij waren de twee chefs tijdens de eerste fase van de dienst. Als Van der Notte schreef dat Stephane in Londen was, dan had hij het over Verstuyft; als hij bijvoorbeeld schreef dat Stéphane in een Duitse gevangenis zat, dan had hij het over Pagnien. Met Stéphane bedoelde men dus de leiding van de eerste fase van het netwerk en tegelijkertijd was het ook een codenaam of een soort van paswoord.

Goedhuys werd na zijn aanhouding op 16 maart onmiddellijk in de gevangenis van Kortrijk opgesloten. Vanaf dan hield hij een soort van dagboek bij.[421] Op datum van 20 maart staat er volgende aantekening te lezen in zijn 'gevangenismémoires': "*Transféré à la prison de St Gilles. Enfermé cellule 538. Co-détenu, Marié Victor, du Nord de la France.*". Een dag later: "*21 id id – Instruction.- Accusé d'espionnage. Mon co-détenu, Marié Victor, du Nord de la France se dit avaiteur français, condamné à mort et attend sa grâce. Me parle de Stéphane Dumont. Suis sur mes gardes. Ai a faire à un mouton.*" Dat hij te maken

[421] "Mémoires de monsieur Goedhuys. En prison et à l'Instruction", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 8.

had met een 'mouton' was duidelijk. Het is dezelfde Victor Marié waarmee Pagnien aanvankelijk de cel deelde. Ook met de 'graaf', de 'mouton' Potocki kreeg Goedhuys te maken. Dit keer deed hij zich voor als een Russisch officier.
In de periode na zijn aanhouding en voor zijn overbrenging naar Gent op 5 oktober 1917 werd hij verschillende keren ondervraagd en geconfronteerd met andere leden van de dienst. Tot begin mei probeerde hij alles te ontkennen, maar vanaf 2 mei begon hij beetje per beetje alles toe te geven; hij werd immers geconfronteerd met De Geyter die alles bekende. Hij diende enkele verklaringen te ondertekenen, zelfs eentje waarin de Duitse ondervragers enkele zinnen in zijn nadeel hadden veranderd. Zijn mémoires maken nergens vermelding van gewelddadige of vernederende ondervragingen, of van mishandelingen, in tegenstelling tot wat er te lezen valt in de beknopte verklaring over Bernard, geschreven door zijn weduwe, midden 1920: "*A subi de mauvais traitements, à tel point que la première entrevue Madame Bernard l'avait trouvé méconnaissable.*"[422] Welke behandelingen de gevangenen kregen te verduren is niet duidelijk. In geen enkel document worden er meer details gegeven over de manier van ondervragen.

9.4. Het proces

Daar alle ondervragingen en onderzoeken door de politie van het Generaalgouvernement in Brussel gebeurden was het te verwachten dat ook het proces in Brussel zou plaatsvinden. Waarom dit niet gebeurde, is te lezen in de al eerder geciteerde brief van Bernard aan zijn familie.[423] Alle feiten hadden zich voorgedaan in het Etappegebied, en daarom eiste het bestuur van het Etappegebied de hele zaak op. Begin oktober werden alle gevangenen naar de gevangenis van Gent overgebracht. Goedhuys op 5 oktober en Bernard, Van der Coilden, Van Caeneghem op 9 oktober. Van de anderen is er geen datum bekend.
Over het proces dat plaatsvond de eerste week van december 1917 zijn er geen precieze gegevens bekend. Eén bepaald verslag en ook het boekje *Kortrijk onder het Duitsche bedwang 1914*-1918 vermelden 5 december als procesdatum.[424] Ook een afschrift van een Duitse affiche geeft 5 december als datum. Andere

[422] "Rapport Alphonse Bernard, 23/07/1920", ARA, FASP, P164, Map 4.
[423] 'Alphonse Bernard' in: *Bulletin*, II, nr. 19, Novembre 1920, pp. 2-3.
[424] *Courtrai sous la domination …*, p. 4.

documenten, waaronder de mémoires van Goedhuys en de officiële 'historique' van de dienst, houden het bij 6 december 1917.[425]

Achille De Backer, Alphonse Bernard, Alfred Pagnien, Alfons Van der Coilden, Alfons Van Caeneghem, Theophile Goedhuys en Evarist De Geyter werden ter dood veroordeeld. Dit is de versie van de officiële geschiedenis van de dienst. Twee andere bronnen schrijven dat ook Waerebeke de doodstraf had gekregen, niet wegens spionage maar wegens verboden wapenbezit. De Geyter en Waerebeke zagen hun straf omgezet worden in dwangarbeid. Waarom De Geyter strafvermindering kreeg, en niet iemand anders (zoals Achille De Backer, die quasi dezelfde functie in het netwerk had) is niet duidelijk. Over de terdoodveroordeling en strafvermindering van Waerebeke zijn er verschillende hypothesen mogelijk. Eerste hypothese: de openbare aanklager had met veel nadruk de doodstraf geëist voor Waerebeke, maar hij werd uiteindelijk niet ter dood veroordeeld. Deze eis tot doodstraf is dan blijven hangen bij sommige getuigen en aanwezigen, zodat ze later verklaarden dat Waerebeke de doodstraf effectief zou gekregen hebben, of ze hebben het vonnis verkeerd begrepen (het was tenslotte in het Duits). Tweede hypothese: Waerebeke kreeg effectief de doodstraf, maar zag zijn straf verminderd tot 12 jaar dwangarbeid[426], omdat de jury het verboden wapenbezit in deze zaak niet belangrijk genoeg vond om hem daarvoor te laten fusilleren, of zijn straf om te zetten in levenslange dwangarbeid. Ook zijn inbreng in het netwerk was van mindere mate; de uitvoering van de doodstraf was daarom helemaal niet nodig. Ze lieten de doodstraf gewoon vallen en hielden slechts de 12 jaar dwangarbeid over. Derde mogelijkheid: Waerebeke kreeg de doodstraf wegens spionage, maar omdat hij zo behulpzaam was geweest om die brief naar zijn advocaat te schrijven met alle namen en feiten in (waarvan de Duitsers handig gebruik maakten om het hele netwerk op te rollen)[427], kreeg hij zijn gehoopte strafvermindering. Een vierde en laatste hypothese ten slotte, is een combinatie van de twee voorgaande. Het feit dat hij verboden wapens bezat, woog zwaar genoeg door om hem terecht te stellen, maar verzachtende omstandigheden (de brief), deden de twijfel in zijn voordeel omslaan. Hij verkreeg gratie.

---

425 "Services Pagnien-Goedhuys, Historique", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 8.

426 12 jaar dwangarbeid is de straf die Waerebeke effectief gekregen heeft. "Services Pagnien-Goedhuys, Historique". ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 8.

427 De brief kán een verholen bekentenis geweest zijn, bedoeld om bij de Duitse ondervragers terecht te komen en helemaal niet bedoeld voor zijn advocaat, ook al was de advocaat de geadresseerde. De brief kan ook niet bestemd geweest zijn voor de Duitse ondervragers, en dan was het schrijven van de brief simpelweg een domme beslissing omdat hij geen weet had van censuur.

De andere beklaagden kregen variërende straffen: vijftien en twaalf jaar dwangarbeid, of één jaar gevangenisstraf. In totaal zouden er nog twaalf veroordelingen zijn geweest.[428]

De Gentse advocaat Boddaert was hun verdediger. Of hij effectief voor iedereen heeft mogen pleiten is niet bekend. Goedhuys' laatste dagboekaantekening op 6 december: "*Condamnation à Mort. Entretien avec avocat Boddaert de Gand.*"[429] Was het hier ook het geval dat Boddaert slechts de zittingen mocht bijwonen, en dan als tussenpersoon diende voor de gratieverzoeken? Na de veroordeling mocht Boddaert wel bij zijn 'cliënten' op bezoek. Bij enkele van deze gelegenheden bracht hij (al dan niet clandestien) sigaretten en tabak mee, zo getuigt de laatste brief van Bernard aan zijn vrouw.[430]

Speelde de overbrenging van de zaak naar het Etappegebied ten nadele van het Generaalgouvernement in het voordeel van de beklaagden? Volgens Bernard niet, integendeel zelfs. In zijn brief (al eerder geciteerd) van 25 januari 1918 aan zijn familie schreef hij: "*Si nous y* [Brussel] *avions été jugés, nous aurions sûrement été grâciés, car on y est moins sévère que dans l'Etape.*"[431] Verhoudingsgewijs ligt het aantal gefusilleerden inderdaad hoger in het Etappegebied dan in het Generaalgouvernement.[432]

9.5. Wachten op gratie

Na het proces konden de terdoodveroordeelden niets anders doen dan wachten en hopen dat hun straf werd verminderd. Tijdens deze periode bleven ze allemaal opgesloten in de Gentse gevangenis. Diegenen die veroordeeld waren tot dwangarbeid of celstraffen waren reeds vertrokken. Zulma Demeyere die tot één jaar celstraf werd veroordeeld, werd naar Duitsland gedeporteerd "*comme 'indésirable'*" op 16 januari 1918. Ze had geen afscheid meer mogen nemen van haar man, Alphonse Bernard, die nog steeds in de dodencel wachtte op zijn gratie.[433]

---

[428] *Courtrai sous la domination …*, p. 10.
[429] "Mémoires de monsieur Goedhuys. En prison et à l'Instruction", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 8.
[430] "Brief van Bernard aan Zulma de Meyere, 22/03/1918", ARA, FASP, P26, Map 5, Fusillés.
[431] 'Alphonse Bernard' in: *Bulletin*, II, nr. 19, Novembre 1920, pp. 2-3.
[432] Zie deel 1 voor de spreiding van de gefusilleerden.
[433] "Rapport Zulma Demeyere, 23/07/1920", ARA, FASP, P164, Map 4.
"Brief van Bernard aan Zulma de Meyere, 22/03/1918", ARA, FASP, P26, Map 5, Fusillés.

Van der Coilden mocht na zijn veroordeling slechts tweemaal bezoek ontvangen. Op vier januari mocht zijn vrouw met hun twee kinderen een halfuurtje op bezoek, een dag later mochten ze dan een uurtje samen doorbrengen.[434]
Bernard kreeg enkele keren bezoek in januari. "*(…) j'ai eu la joie cruelle et inesperée de revoir maman et papa et notre cher petit René (…)*", schreef hij in zijn afscheidsbrief aan zijn vrouw. In dezelfde brief schreef hij ook nog dat zij zijn ouders nogmaals moest bedanken om de lange en moeilijke trip van Tourcoing naar Gent te hebben ondernomen. Nogmaals bedanken, want onmiddellijk na hun bezoek schreef hij hun al een brief. Het is uit dit schrijven dat ik al enkele keren heb geciteerd. "*Chers Père et Mère, C'est du plus profond du coeur que votre fils vous remercie de lui avoir procuré la suprême consolation de vous presser une fois encore, ainsi que son cher enfant, sur son coeur. Je n'osais espérer cette joie, cruelle peut-être, mais réconfortante, étant donné votre grand âge, le peu de ressources et les difficultés de l'heure.*"[435] Hij schreef bijna identiek hetzelfde naar zijn vrouw, als enige tijd eerder naar zijn ouders. Er hoeft hier niet per se gezocht te worden naar een verklaring. Bernard was simpelweg dolgelukkig dat zijn ouders hem zijn komen bezoeken in de gevangenis, tegen alle verwachtingen in.

9.6. 19 maart 1918

Over de executie van Alfons Van Caeneghem, Achille De Backer en Theophile Goedhuys is niet veel geweten. Van Achille De Backer en van Theophile Goedhuys heb ik geen afscheidsbrief teruggevonden. Van Caeneghem daarentegen, schreef daags voor zijn dood een lange brief (ongeveer zes getypte bladzijden) aan zijn vrouw en zoon.[436] Deze brief vulde hij de hele nacht beetje per beetje aan tot vier uur 's morgens. Ik heb er slechts de vertaling naar het Frans van teruggevonden. Het is min of meer een prototype van een afscheidsbrief. De katholieke ondertoon is prominent aanwezig in alles wat hij schrijft. Een vaderlandslievende houding valt er niet echt in te bespeuren, op een kleine uitzondering na, in een zinnetje op de tweede bladzijde: "*Maintenant j'adresse un dernier adieu à tous les amis et connaissances (…), dites leur à tous que je meurs comme un PATRIOT et comme CHRETIEN.*" Verder raadde hij zijn

[434] "Rapport vve Van der Coilden, 08/07/1920", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 9.
[435] 'Alphonse Bernard' in: *Bulletin*, II, nr. 19, Novembre 1920, pp. 2-3.
[436] "Traductions des derniers lettres de Van Caeneghem", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 8.

vrouw aan om na de oorlog een schadevergoeding aan te vragen bij de overheid, bracht hij zijn laatste groeten over aan familie en vrienden, en gaf hij nog wat raadgevingen aan zijn zoon.

Om vijf uur 's morgens was er nog de biecht en de communie, om zes uur een laatste misviering en "*A 7 heures nous partons pour le poteau d'exécution.*"[437] Even na zeven uur 's morgens werden de drie mannen in de schijfschieting gefusilleerd, hun gratieverzoek was niet ingewilligd. De dag zelf nog werd hun dood bekend gemaakt aan de bevolking door middel van affiches.[438]

9.7. Het huwelijk

Daags voor de volgende executies, vond er in de gevangenis van Gent nog een bijzondere bijeenkomst plaats. Alfred Pagnien trad er in het huwelijk met Lucie Robbe. Robbe was eerder, bij gebrek aan bewijzen, al vrijgelaten. De viering vond plaats in de kapel van de Nieuwe Wandeling in Gent. Alphonse Bernard was de getuige van Pagnien, en Meester Boddaert van Lucie Robbe.[439] Boddaert zou al de nodige stappen ondernomen hebben om toestemming te verkrijgen voor dit huwelijk.[440] Waarschijnlijk hadden de drie mannen die op hun gratieverzoek wachtten, te horen gekregen dat hun verzoek geweigerd was. Pagnien en Robbe, die samen al een zoon hadden, wilden dan met dit huwelijk hun situatie regulariseren, waarschijnlijk ook met het oog op de naoorlogse schadevergoedingen. Lucie Robbe kon dan de status van weduwe aannemen, en hun zoon had dan officieel zijn vader in de oorlog verloren.

9.8. 23 maart 1918 en later

Enkele uren na het huwelijk schreef Bernard zijn laatste brief aan zijn vrouw.[441] De katholieke ondertoon is hier veel minder aanwezig dan in de brief van Van Caeneghem. Katholiek zijn deed hij meer voor zijn echtgenote dan voor zichzelf: "*Je crois que ceci te fera plaisir, j'ai assisté régulièrement à la messe et je meurs en chrétien.*" Vele troostende woorden en raadgevingen zijn erin terug te vinden: "*et* [je] *souhaites que tu puisses trouver un jour un noble coeur qui puisse te*

[437] idem
[438] "Bekendmaking executie, 19/03/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317G, nr. 1292.
[439] "Brief van Bernard aan Zulma de Meyere, 22/03/1918", ARA, FASP, P26, Map 5, Fusillés.
[440] "Note biographique sur Alfr. Pagnien", ARA, FASP, P164, Map 4.
[441] "Brief van Bernard aan Zulma de Meyere, 22/03/1918", ARA, FASP, P26, Map 5, Fusillés.

rendre heureuse, ne te fache pas de ce que je te dis, mais tu est jeune et on ne vit pas avec les morts.". Verder is de brief eigenlijk een afscheidsbrief in de letterlijke zin van het woord. Hij nam er uitgebreid afscheid van zijn vrouw, zoon, ouders, familie, vrienden en kennissen. Ook hier is er geen echte patriottische ondertoon in te vinden, buiten in de allerlaatste paragraaf: "*et mon dernier cri sera de: VIVA LA BELGIQUE ET LA FRANCE.*"

De pas getrouwde Pagnien was, zoals reeds bleek, een vrij intelligente man. Hij had niet alleen een diploma van burgerlijk ingenieur op zak, maar hij had ook een vlotte pen en wist goed wat te schrijven. Eerst schreef hij een brief aan de Franse president.[442] Deze brief getuigt van een enorm patriottisme. Hij is dan ook geadresseerd aan een president van een land in een grote oorlog. Hij vroeg aan de staatsleider om na zijn dood voor zijn weduwe en wees te zorgen. Ten slotte nam hij op een gepaste wijze afscheid van zijn 'vaderland': "*Adieu, mon beau et cher pays, tant meurtri, adieu braves camarades qui allez combattre et mourir pour libérer notre sol, vengez les disparus et délivréz nos campagnes et nos enfants d'une intolérable servitude. Merçi Monsieur le Président de la République, pour que vous voudriez bien faire pour les siens et Viva la France…*

(s[igné]*) Alfred Pagnien*". Het was een korte brief, maar de boodschap was duidelijk. Pagnien vreesde dat na de oorlog zijn vrouw in moeilijkheden zou komen om de eindjes aan elkaar te knopen. Zijn vrees was niet ongegrond. In de bewaarde brieven[443] aan de Archiefcommissie heeft Robbe nadrukkelijk gezegd dat ze in financiële nood was. Ze kreeg geen enkele steun van de Franse staat. Ze had bij elke overheidsinstantie aangeklopt, maar niemand kon haar helpen, "(…) *parce que mon mari était réformé m'a t'on dit.*", hij was niet meer in Franse militaire dienst. De smeekbede van Pagnien aan de president was door mevrouw baronesse Delacroix (die ook heeft meegewerkt aan de dienst Pagnien) persoonlijk naar Frankrijk gebracht. Op de brief is er echter nooit een antwoord gekomen.

Naast de brief die Pagnien schreef aan de Franse president, schreef hij ook een brief aan zijn kersverse vrouw. Slechts enkele passages zijn door zijn vrouw aan de Archiefcommissie doorgespeeld.[444] In deze passages gaf hij vooral indrukken van zijn laatste uren. Hij bracht zijn laatste nacht door samen met Bernard. Of Van der Coilden ook in dezelfde cel zat, is niet bekend. Rond 5 u 's morgens dronken ze nog wat wijn. "*Moral excellent*" schreef hij. Een beetje later was het

[442] "Brieven Pagnien", ARA, FASP, P26, Map 5.
[443] "Lucie Robbe aan Archiefcommissie, 28/10/1920", ARA, FASP, P26, Map 5.
[444] "Lucie Robbe aan Archiefcommissie, 14/04/1920", ARA, FASP, P26, Map 5.

dan zover: "*5h45 – Nous partons..adieu et courage …. Courage amis, nous en aurons…..*"

Robbe schreef nog wat extra commentaar bij haar brief. Pagnien zou bij het betreden van de schijfschieting de Marseillaise gezongen hebben. De blinddoek weigerde hij. Hij stierf als een held, al roepende "*vive la France, vive la Belgique*"[445] Op welke manier de mannen juist hun dood vonden, is niet duidelijk. In het boekje *Kortrijk onder het Duitsche bedwang 1914-1918*[446] wordt er geschreven dat de zes terdoodveroordeelden een goede houding hadden. "*Na elkaar voor een laatste maal omhelsd te hebben en den blinddoek die hun de oogen moest bedekken opzij te hebben geworpen, strengelden zij onderling de handen ineen, rond den hals en vielen allen gelijk het gezicht naar den vijand roepende voor een laatste maal: « Leve België ! »*" Egied Van Hoonacker neemt in zijn boek *Kortrijk 14-18* deze versie over. Hij interpreteert het opzij werpen van de blinddoek als volgt: "*Na mekaar voor de laatste keer omhelsd te hebben rukten ze hun blinddoek af.*"[447] Ik denk eerder dat de schrijver van het naoorlogse boekje met het opzij werpen van de blinddoek bedoelde dat iedereen zijn blinddoek weigerde, en niet dat ze hun blinddoek afrukten als soort van laatste wilde protest. Vele van de terechtgestelde personen weigerden een blinddoek, niet alleen in Gent, maar ook in de andere steden in België.

De schrijver van het naoorlogse boekje over Kortrijk heeft duidelijk geen rekening gehouden met het feit dat de zes mannen in twee groepjes van drie zijn gefusilleerd, op een verschillende dag. Het zou dan ook verwonderlijk zijn dat de zes mannen samen, schouder aan schouder met de handen in elkaar gestrengeld zouden zijn neergeschoten. Schouder aan schouder staan én de handen in elkaar strengelen was ook onmogelijk om twee redenen. Ten eerste zijn de paaltjes waartegen men gezet werd om te worden gefusilleerd net iets te ver van elkaar verwijderd. De afstand was te groot om met de schouders tegen elkaar te staan, zelfs om elkaar de hand te geven en vast te houden. Ten tweede werd men meestal tegen de executiepaal gezet, met de handen op de rug gebonden. Dit moedige en collectieve sterven past natuurlijk wel in het naoorlogse kader waar deze mensen geëerd en vereerd werden. Ze dienden als voorbeeld voor de jonge generatie. Ook de brieven van de gefusilleerden haalde de schrijver van het boekje in dit kader aan: "(…) *die zij eene onuitputbare bron van vaderlandschliefde en van moed vormen voor de komende geslachten*".

---

445 idem
446 *Courtrai sous la domination …*, p. 10.
447 Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918…*, p. 222.

De zes mannen werden na hun dood overgebracht naar de Westerbegraafplaats waar ze werden begraven. Van Caeneghem schreef erover in zijn afscheidsbrief: "(…) *il est en regretter que je serai enterrer au cimetière d'Akkergem,* (…) *mais j'espère tout dememe, si possible que vous viendrez voir ma tombe et que vous diréz une prière pour le repos de mon ame. Mon nom se trouvera sur la croix, aussi pour me retrouverez facilement, nous serons couchés probablement tous trois cote à cote.*".[448]

De familie van Van der Coilden bezat geen enkel detail over zijn overlijden. De weduwe schreef in haar rapport aan de Archiefcommissie dat een Duitse priester zou beloofd hebben om een bezoek te brengen aan de weduwen van Van der Coilden, Van Caeneghem en De Backer. Hij is nooit gekomen, en ook zijn naam en zijn adres was niet gekend. De weduwe van Van der Coilden vernam het nieuws van zijn veroordeling via Meester Boddaert. De executie van haar man, vernam ze via de Kommandantur. Welke Kommandantur dit was, in haar woonplaats of in Gent, en hoe ze het haar hebben bekend gemaakt, is niet duidelijk.[449]

De Gentse bevolking vernam de dood van de drie mannen door de gebruikelijke affiches: "*Die gegen VANDERCOILDEN, BERNARD und PAGNIEN erkannte Todesstrafe ist heute durch Erschiessen vollstreckt worden.*"[450]

De bekendmaking van de executies ging ook bij schrijfster Virginie Loveling niet onopgemerkt voorbij.[451] Ze las de bekendmaking ervan in de krant. Op 2 april 1918 noteert ze in haar dagboek: "*Paignoir (…). Weduwnaar met één kind, had hij veertien dagen voor de terechtstelling de zuster zijnder vrouw, in extremis gehuwd. Hij mocht zijn eten laten brengen. Dit deed ze zelve. Op dien morgen kwam ze er ook mede aan. "Uw man heeft geen eten meer noodig," zei haar de schildwacht aan de Schijfschieting. Ze kreeg een brief van de gefusilleerde. Daaruit blijkt, dat hij heel den nacht geschreven had, uur voor uur, al zijn indrukken. De hand is krachtig in 't begin, doch verzwakt en is uiteenloopend op het laatst. De brief is vier bladzijden lang.*" Vervolgens citeert Loveling uit de brief. In dit beknopte verslag van Virginie Loveling is er gedeeltelijk iets anders te lezen dan wat ik eerder beschreven heb. Zo is de naam helemaal anders geschreven, en Pagnien zou een weduwnaar geweest zijn, met al een kind. Het kon best zijn dat Pagnien weduwnaar was, maar het kind was wel degelijk van

---

448 "Traductions des derniers lettres de Van Caeneghem", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 8.
449 "Rapport vve Van der Coilden, 08/07/1920", ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 9.
450 "Affiches officiels publies pendant la guerre", ARA, FASP, P26, Map 5.
451 L. Stynen en S. Van Peteghem, *In oorlogsnood…*, pp. 692-693.

hem en dat van Lucie Robbe. Dat is heel duidelijk gebleken uit al de brieven van Pagnien en uit de briefwisseling van Robbe aan de Archiefcommissie. Dat het huwelijk nog geen 24 uur voor zijn dood werd afgesloten hoeft ook geen betoog meer. Of zij zijn eten gebracht heeft, kan bediscussieerd worden. Het is zo dat Pagnien haar in zijn laatste brief bedankt voor de heerlijke wijn die hij 's nachts opdronk met Bernard, maar of dit over hetzelfde eten gaat waarover Loveling schrijft valt te betwijfelen. Dat de vrouw van Pagnien zich volgens Loveling in de Schijfschieting ging aanbieden, kan niet anders dan een gerucht zijn. Robbe was niet op de hoogte van het feit dat haar man de volgende ochtend zou terechtgesteld worden. Hij had het bewust verzwegen voor haar tijdens hun laatste ontmoeting, zo blijkt uit wat hij schreef in zijn laatste brief aan haar. Hij was bovendien ook niet geïnterneerd in de Schijfschieting, maar in de Nieuwe Wandeling.

Waar Loveling de gegevens eigenlijk vandaan haalt, is niet duidelijk. Vermoedelijk gaat het om geruchten, maar ze blijkt ook letterlijk te citeren uit de brief. Deze kon eventueel gepubliceerd zijn in de krant. Of de Duitse overheid dit wel zou toegelaten hebben, is echter niet geweten. Misschien ging het om een clandestiene krant. Opvallend is dat de citaten vrij correct zijn. Het gaat wel om een vertaling. Pagnien schreef zijn brieven in het Frans, en Loveling citeert in het Nederlands. Het kan best zijn dat zij ze zelf vertaald heeft, of dat ze al vertaald waren toen zij ze onder ogen kreeg. Onderzoek naar de kranten in het Gentse uit die tijd kan hier misschien uitsluitsel brengen.

Deze zes gefusilleerden waren niet de enige van de dienst Pagnien-Goedhuys die tijdens de oorlog het leven lieten. *Clementina De Geyter* werd na 8,5 maanden gevangenschap vrijgelaten bij gebrek aan bewijzen. Bij een ontploffing in Kortrijk op 28 februari 1918 werd ze gedood.[452] Ten slotte is ook *Henri De Bavay*, een hoofdrangeerder bij de Staatsspoorwegen, overleden tijdens de oorlog. Hij bezweek op 7 juli 1918 in het Fort van Barry Maulde, waar hij geïnterneerd was[453], tengevolge "*der onmenschelijke behandelingen waarvan de Duitsche Barbaren alleen het looze geheim bezaten*"[454].

[452] "History of Service Goedhuys, s.d.", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 3/C.
[453] "Note biographique sur Ach. De Backer, 19/06/1923", ARA, FASP, P164, Map 4. *Courtrai sous la domination …*, p. 10.
[454] "Aankondigingaffiche Stad Moeskroen", RAK, MS, I/35, nr. 5439: Stukken ivm de begrafenis van Kortrijkse burgers te Gent door de Duitscheres gefusilleerd, 24/08/1919.

In het oord der Gefusilleerden hangt er in één van de twee gebouwtjes een kader met daarin de foto's van de leden van het netwerk die tijdens de oorlog de dood vonden.

9.9. Na de oorlog

Zoals alle andere gefusilleerden, werden de zes terechtgestelde mannen begraven in de Gentse Westerbegraafplaats. Na de oorlog werden sommigen onder hen naar hun woonplaats of geboorteplaats overgebracht. De enige die achterbleef was Alfred Pagnien. Zijn naam staat nu nog vermeld op het monument op de begraafplaats. Waarom hij er gebleven is, is onduidelijk. Zijn weduwe had financiële problemen en de Franse Staat hield zich afzijdig. Dit zou de Westerbegraafplaats als laatste rustplaats kunnen verklaren. Waarom er dan geen lokaal initiatief kwam van de stad of gemeente waar hij woonde, of eventueel van zijn werkgever (zoals bij Arthur Van Borm) is onbekend.
Alle anderen werden herbegraven.

9.9.1. Ruien

Van Caeneghem die het betreurenswaardig vond dat hij zo ver van huis werd begraven, kreeg een nieuwe laatste rustplaats. Hij werd samen met Alfons Van der Coilden overgebracht naar Ruien op 3 juni 1919. Daar vond er een plechtigheid plaats.[455]

Vandaag zijn er in Ruien nog sporen van deze twee mannen te vinden. Ze delen een graf op de begraafplaats van het dorpje Ruien. De grafzerk staat niet op een opvallende plaats of aan de inkom, maar ligt rechts achteraan van de begraafplaats. Het graf zelf stel niet zoveel voor. De steen met hun namen is vrijwel onleesbaar geworden. Hun twee namen kunnen nog net onderscheiden worden, indien je de namen kent. Het graf was enkel maar herkenbaar door middel van de gekende

Afbeelding 41: detail oorlogsmonument, Ruien.

[455] "Rapport vve Van der Coilden, 08/07/1920". ARA, FASP, P26, Map 5, Clas 9.

herinneringssteen. Deze werd normaal op de gevel van een huis geplaatst. Hier ligt de steen van Alfons Van Caeneghem los op de grafzerk. Onderaan het graf stond nog de leesbare inscriptie 'Dankbare hulde'. Er liggen nog enkele stenen in de vorm van een hart, waarschijnlijk afkomstig van de familie. Ten slotte ligt er een nog een witmarmeren steen met een de volgende tekst: 'HUN LIJKEN LIGGEN ALS ZADEN IN 'T ZAND HOOP OP DEN OOGST O VADERLAND'. Ook op het lokale monument voor de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog zijn de namen van de twee mannen terug te vinden. Erboven titelt het monument 'Voor den kop geschoten'. Opvallend is dat ook de oorlogsinvaliden op het monument vermeld staan. Aan de spits van de herinneringsstèle staan vier afbeeldingen. Eén van een leeuw; één van een soldaat, die gesneuvelden en verminkten symboliseert; één van een burger met pet en armband 'ZAB', die de overleden *Zivilarbeiters* symboliseert en één van een geblinddoekte burger die waarschijnlijk de gefusilleerden symboliseert.
Alfons Van der Coilden, die afkomstig was uit Herseaux, kreeg daar een straat naar zijn genoemd: *rue Vandercoilden*.

9.9.2. Moeskroen

Achilles De Backer werd met alle eer herbegraven in Moeskroen. Een grote aankondigingaffiche is bewaard bij de archieven van de plechtige overbrenging van de Kortrijke gefusilleerden. De Backer werd samen met Henri De Bavay (die op 7 juli 1918 in het Fort van Barry Maulde overleed) op 3 augustus 1919 in de namiddag overgebracht. Vanuit het station van Moeskroen werden de lijken dan naar de lokale begraafplaats overgebracht. De oproep van het gemeentebestuur van Moeskroen aan de bevolking was duidelijk: een "*plechtigheid waarvan gij het als een plicht zult aanzien, deel te nemen.*" Ook het lokale verenigingsleven werd opgeroepen om deel te nemen aan de plechtigheden en zich "*in dichte drommen* (…) *rond onze roemvolle nationale kleuren en bij de vlaggen onze dappere verbondenen*" te scharen.[456] Achilles De Backer kreeg ook een straat naar zijn naam: *rue Achilles De Backer* in Moeskroen.

9.9.3. Kortrijk

[456] "Aankondigingaffiche Stad Moeskroen", RAK, MS, I/35, nr. 5439.

Theophile Goedhuys werd samen met de andere Kortrijkse gefusilleerden op 23 augustus 1919 overgebracht naar Kortrijk. Hier zal in het volgende hoofdstuk worden ingegaan als alle Kortrijkse gefusilleerden zijn besproken. Na de oorlog werd er een doodsprentje van Goedhuys verspreid. "(…) *door de duitsche barbaren gehalsrecht te Gent* (…)", staat er te lezen. Op de foto werd hij samen met zijn dochtertje afgebeeld. Zij overleed op 17 november 1918, op dertienjarige leeftijd, "*na 8 maandenlang kwijnen over Vaders dood.*".[457] In zijn geboortestad Nieuwpoort werd een plein naar hem genoemd: het *Theo Goedhuysplein*.

[457] Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918…*, p. 220.

Beknopt organisatieschema van de dienst Pagnien-Goedhuys: Fase 1

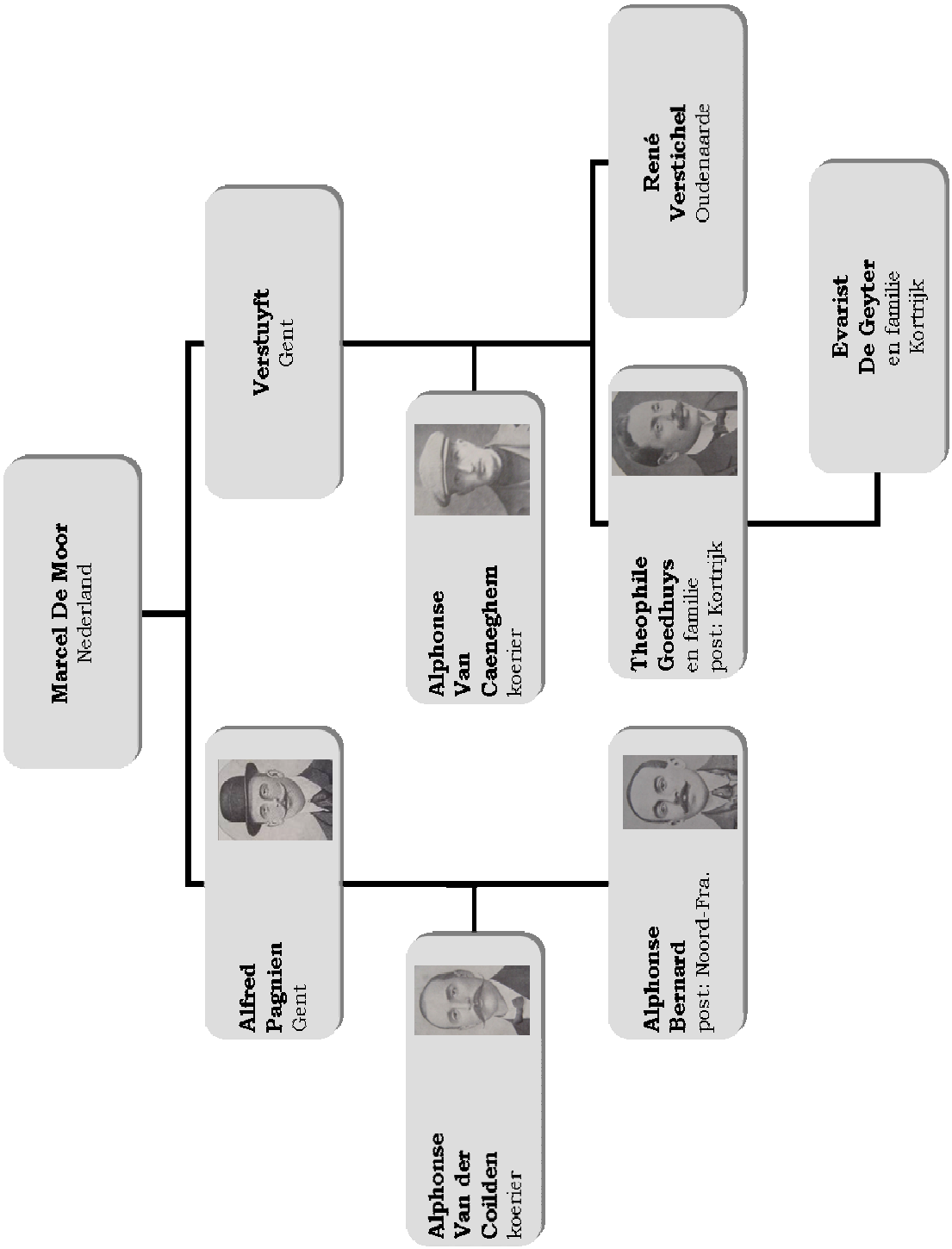

Afbeelding 42: beknopt organisatieschema, dienst Pagnien-Goedhuys, fae 1.

Beknopt organisatieschema van de dienst Pagnien-Goedhuys: Fase 2

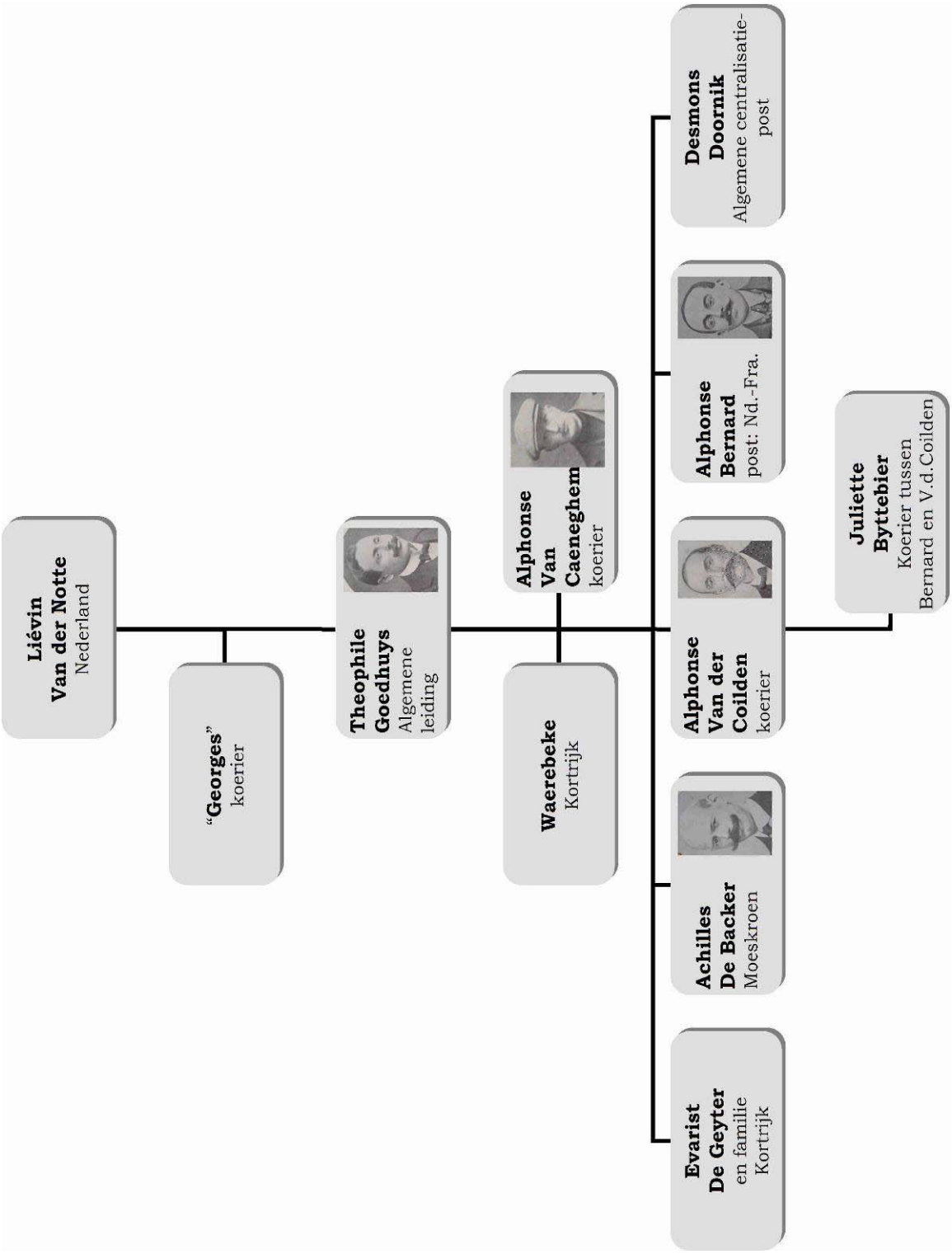

Afbeelding 43: beknopt organisatieschema, dienst Pagnien-Goedhuys, fae 2.

10. De Kortrijkse gefusilleerden

10.1. Zes Kortrijkse gefusilleerden

In de loop van vorige hoofdstukken zijn er verschillende Kortrijkzanen aan bod gekomen die gefusilleerd werden.

De eerste man uit Kortrijk die werd terechtgesteld was **Aloïs Vangheluwe**, een rijkswachter op rust. Hij werd op 11 augustus 1916 in Gent gefusilleerd. De volgende twee waren **Achilles Coigné**, een kleermaker, en **Maurice Hofman**, een edelsmid. Zij vonden de dood op 13 augustus 1917. Eén maand later, op 14 september 1917, was de beurt aan **Maurice De Cabooter**, een postbediende, en **Cyrille Van de Velde**, een chefgarde bij de Spoorwegen. De laatste Kortrijkzaan **Theophiel Goedhuys**, ook een chefgarde, werd gefusilleerd op 19 maart 1918.

Een boekje dat kort na de oorlog in Kortrijk werd uitgegeven, geeft een kort overzicht van de gefusilleerde of overleden spionnen uit de regio. De informatie die hierin staat is niet altijd even correct, en de nadruk ligt vooral op het heroïsche en op de zelfopoffering van deze mensen. Toch is het een interessant item voor de naoorlogse herinnering. Het is niet bekend wie het boekje schreef, of wanneer het juist is uitgegeven. Ook de oplage en de verspreiding ervan zijn niet bekend.[458]

Afbeelding 44: doodsprentje van de zes Kortrijkse

Verder zijn er nog enkele doodsprentjes uitgegeven, waaronder één waar alle Kortrijkse gefusilleerden op vermeld staan met foto. Voor Aloïs Vangheluwe werd er al op 11 augustus 1919 een lijkdienst georganiseerd. De uitnodiging hiervan is bewaard in het Kortrijkse Rijksarchief.[459]

Ook Egied Van Hoonacker gaat in zijn boek *Kortrijk 14-18* dieper in op de materie van de Kortrijkse inlichtingendiensten, en de gefusilleerden.[460] Echt veel nieuwe informatie is hier echter niet in te vinden.

---

458 *Courtrai sous la domination …*, 25 p.
459 "Lijkbrief A. Vangheluwe, 04/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
460 Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918…*, pp. 216-224.

10.2. Overbrenging

Afbeelding 45: de lijkstoet aan de Westerbegraafplaats in Gent, 23/08/1919.

Op zaterdag 23 augustus 1919 werden de lijken ontgraven op de Gentse Westerbegraafplaats en naar Kortrijk per trein overgebracht. Aan deze gebeurtenis ging een uitgebreide organisatie met interessante briefwisseling vooraf die bewaard is in het Rijksarchief van Kortrijk.

De plechtigheden werden op voorhand aan de bewoners van Kortrijk bekendgemaakt door grote affiches in twee talen. De Kortrijkzanen zouden het als hun plicht moeten zien om deel te nemen aan deze plechtigheden, "*ontroerd en ingetogen* (…) *in dankbare bewondering voor de slachtoffers der duitsche dwingelandij en uit diepe genegenheid voor hun beproefde familiën*".[461] Een maand eerder had de stad Moeskroen al ongeveer hetzelfde gedaan, bij de plechtigheden voor Achilles Debacker en Henri Debavay. Ook daar werd er gerefereerd aan de plicht om deel te nemen.[462]

Het is niet te verwonderen dat Kortrijk dezelfde motieven gebruikte op haar affiche, want het had zich gebaseerd op de affiche van Moeskroen. Deze stad had de affiche laten bezorgen aan Kortrijk. In een begeleidende brief gaf de stad Moeskroen de stad Kortrijk nog enkele tips, en wenste het veel succes "*et surtout de beau temps, qui est un élément principal de la réussite*".[463] Een grote toeloop werd er zeker verwacht, niet alleen van de inwoners van Kortrijk, maar ook van elders. In een brief van de Administratie van de Staatsspoorwegen werd er aan de stad Kortrijk gevraagd om het programma van de feestelijkheden van zondag

[461] "Aankondigingsaffiche Stad Kortrijk", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[462] "Aankondigingsaffiche Stad Moeskroen", RAK, MS, I/35, nr. 5439., Zie ook hoofdstuk 9 van dit deel: Moeskroen (9.8.2.).
[463] "Brief stad Moeskroen aan stad Kortrijk, 10/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.

24 augustus zo snel mogelijk door te geven, omdat die "*une affluence exceptionnelle de voyageurs*" kon meebrengen.[464]

De nabestaanden van de gefusilleerden hadden op aanvraag van de stad Kortrijk de toestemming gegeven aan de stad om de zes slachtoffers te ontgraven.[465] Bij deze ontgraving moest van iedere familie door twee getuigen vertegenwoordigd zijn.[466] Na de ontgraving werden de lijken in nieuwe eikenhouten kisten gelegd. Van de begraafplaats ging het dan naar een station in het Gentse, want de verplaatsing van de lijken van Gent naar Kortrijk "*ne pourra s'effectuer que par chemin de fer*"[467] Een "*bijzonderen*" trein werd hiervoor ingelast.[468]
Om 9u 's avonds werden de lijken aan het station van Kortrijk opgewacht. Vandaaruit werden de kisten naar het stadhuis overgebracht. "*Hoe akelig, in dien stillen nacht, akeliger dan de nachtronde van Rembrandt, die rouwstoet bij rosse gloed van fakkels en toortsen, onder het doodsgelui der klokken, op statigen maatslag van dof getrom en slepende treurmarschen, tusschen twee dikke hagen rouwende stadsgenooten, stil en godsdienstig ingetogen vooruitschuivend met de lijkkisten, die in de driekleurvlag gewikkeld, op de schouders werden gedregen door de vrienden der slachtoffers, gevolgd door de bloedverwanten en de overheden van der stad!*"[469] In het stadhuis werden de kisten in een rouwkapel geplaatst, waar ze door "*eene eerewacht*" bewaakt werden.[470]

De volgende dag, zondag 24 augustus 1919, kon het publiek de lijken groeten vanaf 10u tot 2u 's namiddags.[471] Volgens het verslag dat enkele dagen later in *De Leiewacht* verscheen werd hier uitgebreid gebruik van gemaakt: "*duizenden deelnemers, die gelijk aaneenhoudende watergolven door de kapel malkaar ongeduldig vooruitdrongen.*"[472]

Rond 3u 's namiddags kon de officiële plechtigheid van start gaan. Aan het stadhuis sprak senator Vercruysse al een lijkrede uit. Deze is niet bewaard in

---

464 "Brief Administratie Staatsspoorwegen aan Stad Kortrijk, 9/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
465 "Brief stad Gent aan stad Kortrijk", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
466 "Brieven familie slachtoffers aan stad Kortrijk", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
467 idem
468 'Kortrijk huldigt zijne Helden', in: *De Leiewacht*, I, nr. 36, 30/08/1919, p. 1. [in: RAK, MS, I/35, nr. 5439.]
469 'Kortrijk …', in: *De Leiewacht*…, p. 1. [in: RAK, MS, I/35, nr. 5439.]
470 "Aankondigingsaffiche Stad Kortrijk", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
471 idem
472 'Kortrijk …', in: *De Leiewacht*…, p. 1. [in: RAK, MS, I/35, nr. 5439.]

het FASP of in het Rijksarchief van Kortrijk, maar *De Leiewacht* gaf er een korte samenvatting van. Hun namen zouden "*moeten onuitwischbaar gebeiteld blijven niet enkel in 't leevenloze steen van een koud gedenkstuk, maar ook in ons warm levend hert*".

Vele vooraanstaande figuren waren aanwezig of hadden zich laten vertegenwoordigen. Zo had de minister van Spoorwegen in een brief laten weten dat hij zelf niet kon komen, maar dat zijn persoonlijke secretaris hem zou vervangen.[473] Een afgevaardigde van het Britse leger, een afgevaardigde van het koningshuis, Staatsminister Liebaert en de volksvertegenwoordigers en senatoren van het arrondissement Kortrijk waren aanwezig.[474] De stad Kortrijk had flink haar best gedaan om alle gemeenten en steden van het arrondissement uit te nodigen. Velen verontschuldigden zich, maar ook heel wat gemeenten lieten zich vertegenwoordigen.[475]

Afbeelding 46: de lijkstoet in Kortrijk, 24/08/1919.

Na de plechtigheid op het stadhuis werden de zes kisten op zes kanonsaffuiten gezet. Deze werden getrokken door zwarte paarden die de zes lijken naar de markt van Kortrijk brachten, waar de kiosk voor de gelegenheid was veranderd in een rouwaltaar. Daar had er dan een korte misviering plaats. De zes mannen werden vervolgens postuum vereerd met een Leopoldsorde. Nadien gingen de lijkkisten in stoet richting Sint-Jansbegraafplaats buiten de stad. Het zou een enorme stoet geweest zijn. De volgorde van de stoet was al op voorhand bepaald. De organisatoren hadden enkele dagen vooraf alle verenigingen en organisaties van Kortrijk uitgenodigd voor een werkvergadering.[476] Volgens een gedrukt document zou de rouwstoet maar liefst 54 verschillende onderdelen bevatten. Aan het hoofd stond een peloton van de rijkswacht, gevolgd door de plaatselijke koninklijke fanfare. Schoolkinderen, verenigingen van Marke bij Kortrijk, een turnvereniging, een zanggilde, een werknemersbond, liefdadigheidsverenigingen liepen allemaal mee

[473] "Brief minister van Spoorwegen aan Stad Kortrijk", 21/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[474] 'Kortrijk …', in: *De Leiewacht*…, p. 1. [in: RAK, MS, I/35, nr. 5439.]
[475] "Briefwisseling verschillende gemeenten aan stad Kortrijk", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[476] "Uitnodiging werkvergadering", 18/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.

in de stoet. De federatie van de ZAB[477], vertegenwoordigingen van de vroegere werkgevers van de zes gefusilleerden, de boyscouts, de oud-strijders, een delegatie Belgische, Franse en Britse soldaten en de vereniging Pro Patria waren natuurlijk ook aanwezig. De rouwkransen, waaronder vijf van de Britse inlichtingendiensten,[478] volgden de stoet. Nadien kwamen de kanonnen waarop de lijkkisten geplaatst waren. Deze waren geflankeerd door de geestelijken van de stad. Tot slot kwamen de families en de officiële delegaties van de verschillende overheden. De brandweer sloot de stoet.[479] "*Op gansch den doortocht stonden talrijke nieuwsgierigen eerbiedig ingetogen en velen met tranende oogen, tranen van innige deelneming in de rouw der bloedverwanten die elkeen der kist vergezelden.*"[480]

Enkele dagen voor de plechtigheid schreef de architect die verantwoordelijk was voor de inrichting van de begraafplaats nog een brief aan het stadsbestuur omdat er nog "*un obus chargé enfoncé dans le sol*" vlakbij de plaats waar de zes gefusilleerden zouden begraven worden, lag. Deze moest natuurlijk eerst verwijderd worden.[481]
Rond 6u kon de plechtigheid op de Sint-Jansbegraafplaats beginnen. "*Wie beschrijft zulk een schouwspel?*", vroeg de verslaggever van *De Leiewacht* zich af. Op de tonen van het Belgische, Franse en Britse volkslied werden de lijkkisten in de kuilen neergelaten door rijkswachters. Wegens tijdsgebrek werden er 'slechts' vijf verschillende lijkredes uitgesproken: één algemene lijkrede, één in naam van de postbedienden, één in naam van de treinwachters, één in naam van de politieke gevangenen en ten slotte één door Vanden Plassche in naam van Pro Patria.
Na deze lijkredes was de hele plechtigheid ten einde.[482]

10.3. Oorlogsmonument

[477] Zivilarbeitersbataljon, zie inleiding deel 1.
[478] Zij stuurden slechts vijf "*gerbes en fer forgé*" omdat één van de zes gefusilleerden, Emile Van Gheluwe geen deel uitmaakte van de Britse inlichtingendiensten, maar van de Belgische. [Brief BMIC aan satd Kortrijk, 20/08/1919", RAK, MS, I/35, nr. 5439.]
[479] "Translation des corps des concitoyens, ordre du cortège", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[480] 'Kortrijk huldigt zijne Helden', in: *De Leiewacht*, I, nr. 36, 30/08/1919, p. 1. [in: RAK, MS, I/35, nr. 5439.]
[481] "Brief van Architect aan Stadsbestuur Kortrijk", RAK, MS, I/35, nr. 5439.
[482] 'Kortrijk …', in: *De Leiewacht*…, p. 1. [in: RAK, MS, I/35, nr. 5439.]

De zes gefusilleerden werden niet alleen begraven in het bijzijn van de hele stad, maar ook op het oorlogsmonument van de stad Kortrijk kregen ze een vermelding. Over de oprichting van dit monument is in het Kortrijkse Rijksarchief heel wat documentatie bewaard, waaronder wat briefwisseling en een programmaboekje. In dit programmaboekje staan alle namen van de gesneuvelde soldaten, weggevoerde burgers en gefusilleerden. De inhuldiging die plaatsvond op 15 juli 1923 ging gepaard met feestelijkheden die de hele dag innamen. De hele dag waren er concerten. Het hoogtepunt was natuurlijk de inhuldiging van het monument zelf, gepaard met een enorme stoet, die dit keer bestond uit maar liefst 143 verschillende onderdelen. Prins Leopold vertegenwoordigde het koningshuis. De Vereniging der Vlaamse Oud-Strijders (V.O.S.) en de socialistische vereniging bleven afwezig omwille van een onenigheid met het Kortrijkse bestuur.[483]

Het monument staat vandaag nog steeds op de Kortrijkse markt. Het is vrij groot, het bevat dan ook de namen van 219 slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog. Op het rechterpaneel van het monument staan de namen van de zes terechtgestelde Kortrijkzanen onder de titel *Gefusilleerden*. Hun namen staan alfabetisch, en hun voornamen zijn afgekort. Het monument is goed onderhouden en de namen zijn in gouden letters aangebracht, en zijn nog steeds heel goed leesbaar.

10.4. Vandaag

Vandaag zijn alle graven van de Eerste en Tweede Wereldoorlog op de Sint-Jansbegraafplaats weggehaald en vervangen door één groot nieuw monument. Het is een vrij sober monument, dat werd geplaatst door de Stad Kortrijk. De plaatsing ervan werd goedgekeurd op de openbare zitting van de gemeenteraad op 12 november 2001.[484] Het monument zelf werd ingehuldigd op 8 mei 2002.[485] Voordat het monument geplaatst werd, werden de nabestaanden van alle mensen begraven op het erepark, gezocht. Van de Eerste Wereldoorlog werden

[483] "allerlei documenten", RAK, MS, I/35, nr. 5440.; Egied Van Hoonacker, *Kortrijk 1914-1918...*, pp. 213-214 en Mariette Jacobs, *Zij, die vielen...Deel 2*, p. 196.
[484] "Uittreksel uit het boek der beraadslagingen van de gemeenteraad van de stad Kortrijk, 12/11/2001", Dienst Leefmilieu, doos XIV, Q, 1, C. (in overdracht aan stadsarchief onder nummer 2003/4, met doosnummer 18.)
[485] "Rondzendbrief aan nabestaanden slachtoffers, 24/01/2002", Dienst Leefmilieu stad Kortrijk, doos XIV, Q, 1, C. (in overdracht aan stadsarchief Kortrijk onder nummer 2003/4, met doosnummer 18.)

er nog heel wat teruggevonden, maar de adressenlijst is in de twee jaar tussen het monument en vandaag (april 2005) verloren gegaan.

Op het monument zijn de namen van alle Kortrijkse oorlogsslachtoffers terug te vinden, ook die van de zes gefusilleerden. Onder de noemer "*Verzetsstrijders 1914-1918*" staan er echter tien namen in plaats van de verwachte zes.
Bruno Messiaen, Remy Seynhaeve en Jean Vandenweghe die ook op dit monument vermeld worden onder de noemer *verzetsstrijders*, werden op 6 mei 1916 ter dood veroordeeld door een Duitse veldkrijgsraad. Op 5 juli 1916 werden ze in Kortrijk terechtgesteld en daar ook begraven. Volgens de bekendmakingsaffiche hadden de drie mannen "*eenen gekwetsten duitschen soldaat door stampen met de voeten, slagen en stooten met den kolf van het geweer van den soldaat mishandeld met gevolg van dood*". Dit gebeurde op 18 oktober 1914.[486] De lokale historische kring van Ledegem bij Roeselare, waar de drie mannen afkomstig van waren, is momenteel bezig met onderzoek naar hen. De originele grafzerk die bewaard wordt door Kortrijk zou om zijn historische waarde op de begraafplaats in Ledegem geplaatst worden. Een nog levende getuige zou het hele verhaal hebben bevestigd. Twee Duitse verkenners te paard werden onder vuur genomen door enkele verscholen Britse soldaten. Eén van de Duitsers was op slag dood, de andere was gewond aan het been, en werd genadeloos afgemaakt en beroofd door de drie mannen.[487] Zij staan nu onder de titel *Verzetsstrijders 1914-1918* op het gloednieuwe Kortrijkse oorlogsmonument. Dit is heel spijtig en doet eigenlijk afbreuk aan de verdiensten van de zes gefusilleerden die wel als verzetsstrijders kunnen beschouwd worden.
Ten slotte staat ook Alphonse Vanden Plassche op het monument vermeld. Hij overleed volgens het monument op 26 december 1948. Wat zijn naam dan doet tussen de overleden 'verzetsstrijders' van de Eerste Wereldoorlog is niet helemaal duidelijk. Ook bij de dienst Leefmilieu in Kortrijk die verantwoordelijk is voor het monument konden ze mij geen afdoend antwoord geven. Gaat het hier om dezelfde Vandeplassche die in 1919 één van de lijkredes uitsprak boven het graf van de zes gefusilleerden in naam van Pro Patria en de lid was van de Britse dienst D.P.? De kans is vrij groot, maar het is niet zeker.

---

[486] "Affiche bekendmaking executie, 05/07/1916", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 24.bis.1.
[487] Telefonische mededeling door Bertrand Dumont op 20/04/2005

Afbeelding 47: oorlogsmonument, Sint-Jansbegraafplaats, Kortrijk, met detail.

De zes Kortrijkse gefusilleerden kregen een uitgebreide begrafenis, ze worden vermeld op het oorlogsmonument van de stad Kortrijk, en hun namen prijken ook op het nieuwe monument dat de oude grafstenen op de Sint-Jansbegraafplaats vervangt. Een gezamenlijk bidprentje werd uitgegeven ter nagedachtenis van deze gefusilleerden. Ten slotte worden ze ook aangehaald in een korte anonieme naoorlogse publicatie en worden ze kort besproken in een recent werk van de Kortrijkse historicus Egied Van Hoonacker.

11. Dienst Van Borm: drie executies in april 1918.

De dienst Van Borm is een bijzonder geval. De zaak werd nooit helemaal opgehelderd. De dienst werd met goede bedoelingen opgericht, maar hij was een kort leven beschoren. Naoorlogse getuigen bleven in het ongewisse over wie er schuldig was aan het verraad dat deze dienst deed ophouden met bestaan, en waar drie mannen het leven bij lieten. De nabestaanden en overlevenden beschuldigden elkaar in een drukke briefwisseling met de Archiefcommissie. Vermoedelijk was het een samenloop van omstandigheden waarbij onvoorzichtigheid, wantrouwen, en een flinke portie Duitse bluf allemaal een belangrijke rol speelden. Dit alles maakt de reconstructie van deze dienst des te moeilijker, maar tegelijk ook des te interessanter.

11.1. Sas van Gent

Elie Hinderyckx was na het oprollen van de eerste fase van de dienst Aubergiste terug op zoek naar mogelijkheden om deze dienst terug aan het werk te krijgen. Niet iedereen was gearresteerd, en deze mensen konden hun werk best verder zetten. In de winter van 1916-1917 zocht Hinderyckx daarvoor toenadering tot **Arthur Van Borm**. Arthur Van Borm mocht van de Duitse bezetter één keer per jaar voor enkele weken naar het Sas van Gent gaan om daar als mecanicien de installaties van een suikerfabriek te gaan controleren en onderhouden. Zijn baas, De Keukelaere uit Gentbrugge, had daar een speciale toelating voor gekregen.[488]

Volgens het verslag van Elie Hinderyckx aan de Archiefcommissie vroeg Hinderyckx aan Arthur Van Borm of hij terug in Gent contact wou opnemen met een zekere **Peleryns**, politiecommissaris in Ledeberg. Peleryns wou zich beschikbaar stellen voor de inlichtingendiensten en had daartoe contact gezocht met de vrouw van Elie Hinderyckx die kort nadien richting Nederland vertrok. Arthur Van Borm aanvaardde de opdracht met plezier "(…) *disant qu'il voulait se dévouer aussi et qu'l avait assez d'être ouvrier qu'il voulait être patron aussi et qu'il allait quitter son atelier.*" Elie Hinderyckx moest het enthousiasme van Arthur Van Borm temperen en hem aanraden toch in dienst te blijven, omdat hij vandaaruit veel inlichtingen kon verzamelen. Nog steeds in hetzelfde verslag

[488] "Brief aan Archiefcommissie, 12/04/1920". ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.

verklaarde Hinderyckx dat hij in zijn instructies aan Peleryns had gevraagd om een inlichtingendienst op touw te zetten. Enkele namen en adressen van de vroegere medewerkers van Logiest konden hem hierbij helpen. Hinderyckx zocht na de oorlog Peleryns op in Ledeberg. Peleryns verklaarde dat hij nooit met Arthur Van Borm had willen samenwerken, omdat hij te onvoorzichtig leek te zijn en omdat hij er geen vertrouwen in had. Van het voorstel dat Peleryns de leiding van het netwerk op zich zou nemen wou Van Borm niets weten. Van Borm wou de leiding. Peleryns is dan ook nooit in dienst geweest voor een inlichtingendienst, hoewel hij enkele rapporten had gemaakt, die nooit werden afgehaald.[489]

Nog tijdens de oorlog zelf bleek dat Van Borm niet alleen van Elie Hinderyckx opdrachten had aanvaard. De aanwezigheid van Van Borm in het Sas van Gent was niet onopgemerkt gebleven bij bijna alle verschillende inlichtingendiensten, waaronder ook de Franse en die van de War Office. Van Borm beloofde zijn medewerking aan alle diensten die hem contacteerden,[490] in het bijzonder aan **Henri de Bosschere**.

11.2. In bezet België

Elie Hinderyckx had sinds het vertrek van Arthur Van Borm uit het Sas van Gent enkele koeriers gezonden naar Van Borm. Een eerste keer om te vragen of Peleryns de opdracht aanvaard had. Hierop antwoordde Van Borm "*que tout etait en ordre*".[491] De volgende keren gaf Van Borm nooit thuis, tot op het moment dat Hinderyckx een kapitein van een sleepboot stuurde. Die kreeg Van Borm ook niet te zien. Er was wel een oude vrouw die aan hem verklaarde dat de rapporten klaar waren, maar dat er eerst geld op tafel moest gelegd worden. Vervolgens hoorde men bij de Britse inlichtingendiensten niets meer van Van Borm tot in augustus 1917. Een onafhankelijke dienst van **Léonard De Nayer** uit Terneuzen wou zich ten dienste stellen van de Britten. Hij had als medewerkers Henri de Bosschere, Arthur Van Borm en **Emiel Van Hamme**.

Arthur Van Borm had in de tussentijd dus niet stilgezeten. Hij had een hele dienst op poten gezet. Deze dienst bestond uit ongeveer twaalf agenten, die meestal familie waren van elkaar. Zo was Arthur Van Borm getrouwd met

[489] "Affaire Arthur Borms, Ecrit par Hinderyckx, copie; 5/12/1919", ARA, FASP, P25, Map 2.
[490] "Interview de Monsieur Courboin, 1/5/1920", ARA, FASP, P25, Map 2.
[491] "Affaire Arthur Borms, Ecrit par Hinderyckx, copie; 5/12/1919", ARA, FASP, P25, Map 2.

Sophie Waegenaere. Zij was de zus van **Léonie** en **Karel Waegenaere**. Karel Waegenaere was getrouwd met **Marguerite Stoppaert**. Zij waren allemaal betrokken bij de spionageactiviteiten van deze dienst.[492]

Van Borm was ook verantwoordelijk voor de oprichting van drie verschillende observatieposten. Een in Ledeberg en twee in Gent.

De observatiepost voor de spoorlijnen in Ledeberg stond onder leiding van August Thuyn. Samen met zijn vrouw Rosalie Dejaeghere observeerde hij het spoorverkeer van Gent naar Antwerpen en van Gent naar Brussel. Hij was voor de oorlog machinist bij de spoorwegen en tijdens de oorlog werd hij opgeëist door de Duitsers om het werk te hervatten. In een Gents station kon hij op een ideale manier zijn werk als spion verrichten.[493] Dit deed hij in een eerste fase voor de dienst Aubergiste totdat deze werd opgerold door de Duitse politie.

De tweede observatiepost was gelegen in het Gentse en had als doel het waarnemen van het spoorverkeer en van Duitse militaire aangelegenheden in de Gentse regio. Deze post werd geleid door Karel Waegenaere. Hij was tevens als waarnemer aangesteld, verzamelde rapporten en rekruteerde enkele mensen. Voor deze post werkten vier agenten, waaronder twee vrouwen.

De derde post was eveneens in Gent en bestond uit slechts één man, Emile Van Hamme, die de territoriale spionage voor zijn rekening nam.

11.3. Transmissie van de rapporten

Arthur Van Borm verzamelde alle rapporten die hij kreeg van zijn mensen. Sophie en Léonie hielpen mee met het kopiëren van de documenten.[494] Rosalie Dejaeghere deed ook dienst als verbindingsagente in Gent. Zij voorzag de koerier, **Aloïs Verminnen**, van rapporten. Op zijn beurt bracht hij deze documenten richting Nederland waar ze dan over de grens zouden gebracht worden door een andere koerier, **Anna De Vos**. Zij was eigenlijk in dienst van de War Office. Maar geen enkel rapport bereikte Elie Hinderyckx in het Sas van Gent. Andere diensten kregen wel rapporten. Léonard De Nayer verklaarde na de oorlog aan Hinderyckx: "*Arthur Borms donnait ces rapports fermés à la fille d'un nommé Jean De Vos, passeur entre la Belgique et la Hollande et Jean de Vos*

[492] "Schema d'organisation du groupe". ARA, FASP, P25, Map 2.
[493] "Rapport van Rosalie Debruette-Dejaeghere aan Archiefcommissie, 26/04/1920", ARA, FASP, P25, Map 2, Class. 11.
[494] "Weduwe Van Borm aan de Archiefcommissie, 12/4/1920", ARA, FASP, P25, Map 2.

les remettait à De Bosschere ouverts."[495] De rapporten werden vooraleer door te geven aan hun bestemmeling geopend en gekopieerd. Courboin schreef dit in zijn rapport over deze zaak: "*Il faut noter aussi que des passeurs des plis à la frontière , ne se gênaient pas pur en prendre des copies, qu'il revendaient à d'autres services avant de remettre les originaux au service qui les attendaient."*[496] Van Borm maakte de rapporten met hulp van zijn medewerkers en verstuurde ze dan met behulp van koeriers naar Nederland. De bestemmeling was niet Hinderyckx, maar wel Henri de Bosschere. Deze laatste bleek echter in slechte papieren te zitten bij de inlichtingendiensten. De Bosschere "*était très mal noté dans les bureaux*". Wanneer Arthur Van Borm opnieuw in het Sas van Gent was in oktober 1917 riep Hinderyckx hem op het matje. Van Borm verklaarde dat hij nog steeds wachtte op de koeriers van Hinderyckx, en dat bij afwezigheid van deze koeriers hij zijn rapporten meegaf met de koerier van de Bosschere. Van Borm vertelde er ook bij dat hij al veel rapporten aan de Bosschere had laten bezorgen, maar dat hij voor het merendeel nog niet betaald was geweest. Eerder al had de Bosschere aan Hinderyckx verklaard en gezworen dat hij geen enkel rapport dat voor Hinderyckx bestemd was, zou onderscheppen. Hij had wel toegeven dat Arthur Van Borm ook voor hem werkte. Hinderyckx raadde Van Borm af om nog met Henri de Bosschere contact te hebben, maar hij sloeg deze raad in de wind. Eerst moest hij het beloofde geld van de Bosschere krijgen. Ook anderen raadden Van Borm aan om het contact te verbreken met de Bosschere "*qui était noté comme dangereux*". Arthur Van Borm bleef zich vastpinnen op het feit dat de Bosschere hem nog geld verschuldigd was. Hinderyckx stelde voor om de zaak eens helemaal uit te klaren en regelde een ontmoeting met Léonard De Nayer die verantwoordelijk was voor de dienst waarvoor Henri de Bosschere werkte. Deze ontmoeting zou plaatsvinden op zondag 18 november 1917 in Terneuzen, maar die dag werd Arthur Van Borm aangehouden in Zelzate.[497]

11.4. Naar een ontknoping van de zaak?

[495] "Affaire Arthur Borms, Ecrit par Hinderyckx, copie; 5/12/1919", ARA, FASP, P25, Map 2.
[496] "Interview de Monsieur Courboin, 1/5/1920", ARA, FASP, P25, Map 2.
[497] "Affaire Arthur Borms, Ecrit par Hinderyckx, copie; 5/12/1919", ARA, FASP, P25, Map 2

Tijdens zijn verblijven in het Sas van Gent moest Arthur Van Borm zich om de twee dagen gaan aanmelden in het Meldeambt in Zelzate.[498] Ook op zondag 18 november voldeed hij deze plicht. In één van zijn laatste brieven reageert hij op het gerucht dat de ronde deed dat hij dronken was op het moment van zijn arrestatie: "*luistert ik kwas aan twerken de zondag op de fabriek en ik at die twee lafaars nog in geen twee dagen gezien nu ik at juist wat tijt voor mij te gaan aangeven binst dat ik opde fabriek werte gij kanwel denken dat ik bezig was met te werken want ik kwas niet gekleed ik ben hier up mijn werkdigen gekomen want de fabriek is maar vijf minutten van waar dat ik mij moeste gaan aangeven en daar meede was dat gemakelijk nu als ik daar naar toe ging al ik daar toe kwam de Duitsche zijnden mij dat mijn paspoort toegekomen was al viertien een paspoort aan gevraagt van mijn heer maletoo en die was juist toegekomen en ik moeste gaan tekene gelijk ik altijt moeste doen gelijk op andere jaaren zoo ik konde daar niet van weten danze mij gingen aanhouden ongelukkig genoeg zoo dat is een grotte leugen dat ik zat geweest zijn want ik kwas op mijn werk*".[499] Hoe het komt dat Arthur Van Borm plotseling op 18 november is aangehouden is niet duidelijk. Als de Duitse bezetter wist van de illegale praktijken van Arthur Van Borm, waarom hadden ze hem dan niet twee dagen eerder aangehouden, als hij zich toch elke twee dagen moest komen aanmelden? Is het puur toeval dat hij dezelfde dag een afspraak had met Léonard De Nayer in Terneuzen, of hebben De Nayer of de Bosschere iets te maken met de aanhouding van Van Borm? Of schreef Karel Waegenaere de waarheid in een van zijn laatste brieven aan zijn vrouw: "*Nu liefste vrouw het is al de schuld van Arthur hij heeft ons verraden hij heeft gezegd in Holland heeft hij met die mannen in een café zitten drinken en eene soupé gehouden en zij hebben daar zitten klappen en de duitsche politie heeft alles zitten afluisteren* (…)".[500] Is dit de dronkenschap waar Van Borms vrouw naar vroeg? Heeft de Duitse politie inderdaad een gesprek afgeluisterd ergens in een café in Nederland, en zit daar de reden van zijn arrestatie? Het bleek wel bekend te zijn dat Van Borm graag op café zat en dat het er bij hem soms nogal luidruchtig aan toe ging. Na de oorlog kwam Hinderyckx te weten dat Van Borm "*était très imprudent et blaguait à chaque instant*". Dat was niet alleen zo in Gent, maar ook in het Sas van Gent, volgens Hinderyckx: "*C'était encore le cas ici à Sas-de-Gand, à l'usine du plus petit au*

[498] "Weduwe Van Borm aan de Archiefcommissie, 12/4/1920", ARA, FASP, P25, Map 2.
[499] "Brief van A. Van Borm aan Leonie Waegenaere, s.d.", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.
[500] "Brief van K. Waegenaere aan Marguerite Stoppaert, s.d.", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.

plus grand était au courant du travail de Borms."[501] Arthur Van Borm mag dan al heel onvoorzichtig geweest zijn, het verklaart niet hoe het komt dat de Duitse politie over alle rapporten beschikte die via koeriers naar Nederland waren gebracht. Er moet hier ergens verraad zijn geweest. Van wie is niet duidelijk. De waarheid was en is nog steeds moeilijk te achterhalen.

Na de aanhouding van Van Borm werden alle anderen van deze dienst aangehouden. Karel Waegenaere en August Thuyn werden twee dagen later gearresteerd. De vrouw van August Thuyn, Rosalie Dejaeghere, heeft nog geprobeerd haar man te verwittigen van de nakende aanhouding. "*August Thuyn is op zijn werk aangehouden om 1 uren s middags als hij met zijn machien kwam binnengereden, want ik had het al doen zeggen met een gebuur dat ik aangehouden was, zo liet ik Thuyn in de gelegenheid van vluchtten als het konde zijn wij waren zoo afgesproken, maar helaas alles is te laat.*"[502] De andere leden van de groep die zich in België bevonden, werden ook aangehouden in dezelfde periode. Ze werden allen vastgehouden in de gevangenis aan de Nieuwe Wandeling in Gent. Wie verantwoordelijk is voor de aanhouding van de leden van deze dienst is niet bekend. Courboin schreef dat Van Borm de namen van zijn medewerkers doorgaf aan de Duitse ondervragers.[503] Of stonden de namen van al de medewerkers in de rapporten die de Duitsers hadden?

In de gevangenis legden de Duitsers het vrij slim aan boord: ze speelden Karel Waegenaere en Arthur Van Borm tegen elkaar uit. In hun brieven die zij schreven naar hun vrouw spaarden zij elkaar niet, hoewel zij familie waren van elkaar. Arthur Van Borm zou volgens Waegenaere hem van allerlei dingen beschuldigd hebben. Waegenaere schreef: "*ik wilde het blijven afloochenen maar hij zegde mij gij moet niets meer loochenen uw schoonbroeder heeft het ons al gezegd en als gij hier seffens niet spreekt dan zullen wij seffens telefoneeren en wij zullen uwe vrouw ook doen pakken en haar hier ook doen opsluiten.*" Dit laatste bleek de doorslag te geven voor Waegenaere. Hij bekende alles. Arthur Van Borm schreef over de Duitse ondervragers: "*den dinsdag morgent wisten zij mij al te zeggen hoe dat gegaan was en zij noemden tans het geen die gebeurd was en danze in mijn huis schreefde en danze al de raporten naar mijn huis brachten zoo wat moeste ik tans doen of te zeggen van ja en tans zijt de commiesere tegen mij awel Vanborm zie wel damme dat wisten het is uwe schoonbroeder die ons gistere gezijt hebt dat gij gelt gegeven hept in avans voor te*

[501] "Affaire Arthur Borms, Ecrit par Hinderyckx, copie; 5/12/1919", ARA, FASP, P25, Map 2
[502] "Brief van Rosalie Dejaeghere aan Archiefcommissie", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 11.
[503] "Interview de Monsieur Courboin, 1/5/1920", ARA, FASP, P25, Map 2.

wilen werken en dat hij nog mannen moest zoeken voor te werken". Hierop moest ook Van Borm inbinden, hij kon niet langer alles blijven ontkennen. "*maar nu zijde ik hebt dat nooit geweten wat dan die mannen moesten schrijven want ik hebt dat nooit bezien die brieven ik ben juist afgekomen van tas van gend met een kommisse van debosschere voor dat aan die mannen te zeggen danze mogten die brieven naar mij huis brengen en danze van wagtebeke zouwden om gekomen dat hept ik tans gezijt natuurlijk voor mij plan te trekken deur danze zij diet al op mij staken*". Over Waegenaere schreef hij: "*Karel waegenaere die is zijn tonge niet meester*" en "*het is een groote zieveraar hij weet niet wat hij zecht*".[504] Ook Waegenaere leverde stof tot discussie: "*zegt het dan maar goed wat slechte vrouw mensch dat mijne zuster is en ook mijne schoonbroeder*" en "*Arthur is hier altijd bezig als er eens is die pardonnaise zal krijgen dat zal Karel zijn zegt hij maar als hij pardonnase krijgt zegt Arthur dan moest hij creveeren van den aarmoede en de luisen moesten uw gezicht afloopen*".[505]
Er zal een pak Duitse bluf aan te pas gekomen zijn bij de ondervragingen van de verdachten. Zeggen tegen de ene wat de andere gezegd heeft, terwijl die andere helemaal niets verteld heeft, om zo bekentenissen af te dwingen. Het werkte blijkbaar wel. Ook hebben de Duitsers handig ingespeeld op de ruzie tussen de twee mannen. Wellicht om meer informatie los te krijgen, hebben ze hen bewust bij elkaar in een cel gezet tijdens hun internering in de Gentse gevangenis. Hierbij zijn Van Borm en Waegenaere met elkaar op de vuist gegaan.[506]

Op het proces dat plaatsvond op 26 januari 1918 was advocaat Boddaert hun verdediger. Hierover is er geen verdere informatie bekend. De doodstraf werd uitgesproken tegen Arthur Van Borm, August Thuyn en Karel Waegenaere. De anderen van de groep kregen lichtere straffen, gaande van vijftien jaar dwangarbeid voor Emile Van Hamme tot één jaar celstraf voor Rosalie Dejaeghere.[507]
Arthur Van Borm en Karel Waegenaere hoopten na hun veroordeling op strafvermindering. Ze hadden onmiddellijk na het proces een verzoekschrift ingediend en wachtten ruim twee maanden op een antwoord.[508] Bij Waegenaere

[504] "Brief van A. Van Borm aan Leonie Waegenaere, s.d.", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.
[505] "Brief van K. Waegenaere aan Marguerite Stoppaert, s.d.", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.
[506] "Historique", ARA, FASP, P25, Map 2.
[507] "Brief van Emiel Van Hamme aan Archiefcommissie", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 11.
[508] In zijn laatste brief schreef Waegenaere dat het al drie maanden duurde. Hij zal januari als volledige maand geteld hebben, terwijl het proces pas eind januari had plaatsgevonden. In werkelijkheid duurde het slechts twee maanden, van eind januari tot in de eerste week van april.

ging het zelfs al zo ver dat hij er bijna zeker van was dat hij niet zou terechtgesteld worden, "*want zijn spreken te veel over de vrede*".[509] Ook Van Borm wachtte op nieuws. "*Het zal nu niet lang meer deuren vooralleer damme nieuws hebben*", schreef hij op 4 april 1918 in zijn laatste brief gericht aan zijn vrouw. Hij vervolgde: "*schept maar goede moed en gij moed veel koeraze hebben ik troost mij hier ook het zal tog niet blijven deuren*".[510] Slechts één dag later was het resultaat van hun verzoekschrift bekend: negatief. De volgende dag, op 6 april 1918 werden Arthur Van Borm, Karel Waegenaere en August Thuyn in de Gentse Schijfschieting gefusilleerd door de Duitse bezetter. Hier zijn geen verdere getuigenissen over. Zoals gewoonlijk werd de executie met plakbrieven aan de bevolking bekend gemaakt.[511]

Zur Warnung!

Durch bestätigtes feldgerichtliches Urteil der mob. Etappen-Kommandantur Gent sind:

1. Karel Waegenaere
Kassierer aus Gent
2. August Thuyn
Lokomotivführer aus Gentbrügge
3. Arthur Van Borm
Monteur aus Gentbrügge

wegen Kriegsverrats zum Tode verurteilt worden.

Die gegen Waegenaere, Thuyn und Van Borm erkannte Todesstrafe ist heute durch Erschiessen vollstreckt worden.

Gent, den 6. April 1918.

Der Gerichtsherr
von WICK.
Oberstleutnant u. Etappenkommandant.

Waarschuwing!

Bij bekrachtigd vonnis van den Veldkrijgsraad der mobiele Etappen-Kommandantur Gent zijn:

1. Karel Waegenaere
Kassier te Gent
2. August Thuyn
Lokomotiefvoerder van Gentbrugge
3. Arthur Van Borm
Monteur van Gentbrugge

wegens krijgsverraad ter dood veroordeeld geworden.

Het doodvonnis tegen Waegenaere, Thuyn en Van Borm uitgesproken is heden door den kogel voltrokken.

Gent, den 6 April 1918.

Der Gerichtsherr
von WICK.
Oberstleutnant u. Etappenkommandant.

Avertissement!

Par jugement confirmé du tribunal de campagne de la mobile-Etappen Kommandantur de Gand

1. Charles Waegenaere
Caissier à Gand
2. Auguste Thuyn
Machiniste de Gendbrugge
3. Arthur Van Borm
Monteur à Gendbrugge

ont été condamnés à la peine de mort pour trahison de guerre

La peine de mort prononcée contre Waegenaere, Thuyn et Van Borm a été exécutée aujourd'hui; ils ont été fusillés.

Gand, le 6 avril 1918.

Der Gerichtsherr
von WICK.
Oberstleutnant u. Etappenkommandant.

Gent, Samenw. « Volksdrukkerij » Hoogpoort, 29

Afbeelding 48: bekendmakingsaffiche executie Waegenaere, Thuyn en Van Borm, 06/04/1918.

509.Van vrede aan het westelijk front was er nog niet veel sprake. Wat er wel had plaatsgevonden, was de vrede tussen Duitsland en Rusland begin maart 1918 én de aanvang van het Duitse lenteoffensief op 21 maart 1918. Het offensief boekte aanvankelijk grote successen waarbij de Duitse militaire machine bijna een volledige doorbraak kon forceren aan het westelijk front (http://www.firstworldwar.com/timeline/1918.htm).
"Brief van K. Waegenaere aan Marguerite Stoppaert, s.d.", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.
510 "Brief van A. Van Borm aan Leonie Waegenaere, s.d.", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.
511 "Bekendmaking executie, 6/04/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317G, nr. 1287.

11.5. Na de oorlog: in het ongewisse...

Wie heeft nu eigenlijk de hele dienst verraden? Dat Arthur Van Borm onvoorzichtig was, is geweten. Dat Karel Waegenaere gepraat heeft tijdens zijn eerste ondervragingen is ook geweten. Maar hoe zijn alle rapporten in Duitse handen gekomen? Dat sommige koeriers blijkbaar de gewoonte hadden om de rapporten over te schrijven en ze te verkopen aan verschillende diensten is ook geweten, maar dat verklaart nog steeds niet hoe de Duitse politie aan deze documenten gekomen is. Vermoedelijk is er sprake van verraad. Alle getuigenissen, zowel tijdens de oorlog als na de oorlog, wijzen op verraad. In hoeverre deze getuigenissen afhankelijk zijn van elkaar is niet duidelijk.

Volgens Arthur Van Borm hadden de Duitsers hem gezegd dat de rapporten aan hen verkocht waren door twee Belgen, namelijk Elie Hinderyckx en Henri de Bosschere. De weduwe van Van Borm neemt deze versie over in haar brief aan de Archiefcommissie: "*De Duitsch verklaarde zelve dat het twee belgen waren, het was niet anders dan Elie Hendriks en De Bosschere*".[512] Zit hier ook niet een beetje Duitse bluf tussen, want waarschijnlijk heeft Hinderyckx hier helemaal niets mee te maken. De Duitse politie was op de hoogte van de activiteiten van Hinderyckx, maar aangezien hij in het relatief veilige Nederland zat, konden ze hem niets maken. Waarschijnlijk wilden ze Van Borm hiermee tot bekentenissen dwingen? Mischien zeiden ze iets als: "Hinderyckx en de Bosschere hebben ons jullie rapporten verkocht, wij weten nu toch al alles, dus vertel maar op… ." Vermoedelijk heeft dit er iets mee te maken.

Ondanks de felle ruzies tussen Van Borm en Waegenaere in de gevangenis na hun veroordeling, slaagden ze erin om samen met August Thuyn een briefje de gevangenis uit te smokkelen. Dit briefje zou bewaard gebleven zijn bij een zekere Pierre Buys, die het papiertje na de oorlog in het bijzijn van de zoon van Arthur Van Borm aan De Keukelaere heeft overhandigd. Deze laatste "*heeft zich gelast het aan de Sureté te doen geworden.*"[513] De inhoud van het briefje werd in een brief van Pierre Buys aan de Archiefcommissie beschreven. Daarin staat er niet alleen aan wie en voor hoeveel ze zijn verkocht: "*al de brieven met inlichtingen verkocht* (…) *aan de Duitschers voor 60 000 Mark*", maar ook door wie: "*Dit door een zekere Nelie uit den corsetwinkel en Debosschere ook van Ledeberg. Dit omdat wij later zouden kunnen gewroken worden*". Een ander briefje hield het op 50 000 Mark, maar de beschuldigden waren dezelfde: "*door een zekere De*

[512] "Weduwe Van Borm aan de Archiefcommissie, 12/4/1920", ARA, FASP, P25, Map 2.
[513] "Brief van P. Buys aan Archiefcommissie", ARA, FASP, P25, Map 2, Clas 8.

Bosscher (…) *en een zekere Ely*"[514] Arthur Van Borm had zich over deze twee mensen al uitgelaten in zijn laatste brief: "*met die twee laffaar die twee belgiesche tans nog al die raporten te verkopen aan de duitsche dat is de groote kweiste dat dat uitgekomen is t is te hopen dat er daar naar gaat gezien worden*". Of het origineel effectief bij de Staatsveiligheid is beland, is niet bekend. Maar er zou, zoals Van Borm had gehoopt, wel gevolg aan deze zaak zijn gegeven. In de korte *historique* van de dienst Van Borm wordt er verwezen naar "*les jugements rendus après l'armistice par les tribuneaux belges.*"[515]

Dit briefje wees Elie Hinderyckx en Henri de Bosschere als schuldigen aan. Dat Hinderyckx hier mee schuld aan had, valt te betwijfelen. Hinderyckx werd na de oorlog voorgedragen voor de M.B.E. Zijn superieuren waren vol lof over hem, getuige hiervan zijn "*recommandation*": "*During the whole period of this employment in Holland, M. HINDERYCKX rendered most excellent service –not only as a 'Chef de Service'- but as a reliable C.E. agent in whose statements the utmost confidence could be placed.*"[516] Toch bleef Elie Hinderyckx niet van kritiek gespaard. In een brief van de weduwe van Van Borm aan de Archiefcommissie stelde zij voor om eens de weduwe van Karel Waegenaere te ondervragen: "*verleden jaar heeft zij betrekkingen gehad met Hendriks. Hij was verleden zomer te Knokke met zijne vrouw waar de weduwe Waegenaere ook tegenwoordig was, als zij terug kwam heeft zij verklaard aan Rosalie De Jaeger dat ze voorzeker Hendriks verdacht dat hij er veel geld verteerde dat hij geleefd als een edelman.*"[517] Hieruit afleiden dat Hinderyckx de rapporten zou verkocht hebben, lijkt een beetje vergezocht. Er zijn immers tal van andere manieren om aan veel geld te geraken.

Bij wie ligt de schuld dan? De zaak werd nooit helemaal opgehelderd. De Archiefcommissie had ook niet als taak de schuldigen te zoeken, maar om alle netwerken te documenteren en te onderzoeken. Tijdens de oorlog heeft Hinderyckx zelf eens navraag gedaan hoe het zat met de betalingen van de Bosschere aan Arthur Van Borm. Arthur beweerde immers dat hij nog niet veel geld gezien had. Hinderyckx ging hiervoor naar Léonard De Nayer die verantwoordelijk was voor de dienst van de Bosschere. "*De Nayer disait qu'il avait remi cet argent à De Bosschere*", maar de Bosschere antwoordde hierop

---

[514] "Juist teks [sic] van het briefje ontvangen uit het prison", ARA, FASP, P25, Map 2

[515] "Historique", ARA, FASP, P25, Map 2. Waar deze dossiers zich bevinden is mij niet duidelijk. In sommige gevallen zaten er uittreksels bij in het FASP, maar niet in dit geval. Ik heb dit dan ook niet verder kunnen onderzoeken.

[516] "Recommendations for decorations, BMIC", ARA, FASP, P26, Map 4, Clas 11.

[517] "Weduwe Van Borm aan Archiefcommissie, 1/6/1920", ARA, FASP, P25, Map 2.

"*que c'était De Nayer qui a retenu l'argent.*" De Nayer zou het geld gegeven hebben aan de Bosschere, maar deze laatste beweerde dat hij nooit geld gekregen heeft. Wie van hen de waarheid sprak, is niet duidelijk. Courboin had echter wel verklaard aan Hinderyckx dat De Nayer door alle inlichtingendiensten geweigerd was, omdat hij steeds slechte rapporten en inlichtingen doorgaf.[518] De Bosschere bleek dus niet geliefd te zijn bij de inlichtingendiensten, maar ook De Nayer zat blijkbaar in slechte papieren. Als Van Borm zijn rapporten via de koeriers aan de Bosschere liet bezorgen, en de Bosschere bezorgde ze aan Léonard De Nayer, aan wie gaf hij ze dan door, als hij door alle diensten geweigerd werd? Vanwaar zou hij het geld moeten halen als er geen overkoepelend orgaan boven hem stond? In de beginfase zou hij misschien nog voor een inlichtingendienst gewerkt hebben (misschien een Franse), en kon hij Van Borm nog betalen, maar daarna blijkbaar niet meer, want Van Borm wachtte al lange tijd op zijn geld. Ook Karel Waegenaere bleek zonder fondsen te zitten om zijn waarnemers te betalen. Zo schreef Marie Braeckman in haar rapport aan de Archiefcommissie: "*De oorzaak van ophouding van mijne arbeid was dat ik van Maart tot Juni gearbeid hebt zonder het geld te ontvangen die de Waegenaere mij had toegezegd.*"[519] Na de oorlog sprak Hinderyckx nog een keer met De Nayer. Deze zei dat de rapporten geopend bij hem toekwamen. Het meisje Anna De Vos werd ook aangehouden. Zij vertelde de Duitse ondervragers dat ze rapporten van Van Borm kreeg. Dit is misschien een bijdrage geweest tot de aanhouding van Van Borm, maar niet tot het verkopen van de rapporten.
De zaak werd bij de Archiefcommissie nooit opgehelderd. De weduwe van Van Borm schreef dat ze zich "*in een zeer droevigen toestand*" bevond, en dat ze het geld wou hebben waar ze recht op had. Blijkbaar had zij nog geen enkele vorm van schadevergoeding of een decoratie ontvangen van de staat.[520]

11.6. Na de oorlog: toch enige erkenning...

Na de oorlog werd er op het nationale vlak relatief weinig belang aan deze drie gefusilleerden besteed. Op het lokale vlak, waar hun namen waarschijnlijk bekender in de oren klonken, werd er wel enige aandacht aan besteed. Zo is er

518 "Affaire Arthur Borms, Ecrit par Hinderyckx, copie; 5/12/1919", ARA, FASP, P25, Map 2.
519 "Rapport Marie Braeckman aan Archiefcommissie, 3/5/1920", ARA, FASP, P25, Map 2.
520 "brief weduwe Van Borm aan Archiefcommissie, 8/11/1920" en "brief weduwe Van Borm aan Archiefcommissie, s.d." ARA, FASP, P25, Map 2.

een kort krantenartikeltje uit *De Witte Kaproen* van zondag 27 juli 1919[521] en een bericht in het ledenblad van de *Fédération des Prisonniers Politiques de la Guerre*[522]. Niemand van hen werd vereerd met een straatnaam, maar Arthur Van Borm kreeg wel een persoonlijk monument. Vóór de onthulling van dit monument op 20 juli 1919 vond "*een grootsche vaderlandsche plechtigheid*"[523] plaats: de begrafenis van Van Borm. Na zijn executie werd Van Borm begraven in de stedelijke begraafplaats aan de Brugse Poort in Gent, de Westerbegraafplaats. Nu werd zijn lijk van deze begraafplaats naar de gemeentelijke begraafplaats van Gentbrugge overgebracht. De kist werd op een affuit van een kanon geplaatst en zo door de straten van de stad gereden, vergezeld van enkele scouts. Zij droegen ook alle rouwkransen, waaronder die van het koningspaar. De militaire eer werd gebracht door soldaten van het 1ste Linieregiment. Langsheen het parcours hingen de vlaggen halfstok "*et un public nombreux saluait avec recueillement la dépouille du héros.*" De tocht door de stad werd bijgewoond door talloze verenigingen. Bij de kerk van Gentbrugge, waar de stoet halt hield, werd Van Borm postuum met de Leopoldsorde vereerd. Deze decoratie werd op zijn doodskist gehangen. Er werden ook enkele toespraken gehouden. Vervolgens ging de stoet naar de fabriek van G. De Keukelaere, waar de ceremonie verder ging. Hier werd het monument ter ere "*van den held-martelaar Arthur Van Borm*"[524] onthuld. Het werd opgericht (en waarschijnlijk ook helemaal betaald) door de Raad van Bestuur van de fabriek waar Van Borm voor werkte. In de Raad van Bestuur zetelden immers enkele vooraanstaande mensen, zoals Alphonse Loontjens (bestuurder) die tijdens de oorlog ook een politieke gevangene was. Hij werd na de oorlog voorzitter van de provinciale afdeling van de *Nationale Federatie der Politieke Gevangenen van den Oorlog*. Dit zou kunnen verklaren waarom Van Borm wel een monument kreeg en de anderen niet.

Het monument werd in het tuintje voor de fabriek, langsheen de rijweg geplaatst, "*rappelant ainsi à l'attention du personnel, qui se rend à son travail, ce qu'un humble ouvrier, mû par un sentiment d'ardent patriotisme et soutenu par une invincible résolution, a fait pour sa patrie agonisante sous le joug étranger.*"[525] De onthulling van het monument eindigde met enkele toespraken van directie

[521] 'Onze Helden-Martelaars' in: *De Witte Kaproen*, V, nr. 30, 27/07/1919.
[522] 'Funérailles de Arthur Van Borm' in: *Bulletin*, I, nr. 5, Septembre 1919, p. 8.
[523] 'Onze Helden-Martelaars' in: *De Witte Kaproen*, V, nr. 30, 27/07/1919.
[524] 'Onze Helden-Martelaars' in: *De Witte Kaproen*, V, nr. 30, 27/07/1919.
[525] "Funérailles de Arthur Van Borm" in: *Bulletin*, I, nr. 5, Septembre 1919, p. 8.

en personeel van de fabriek, waarna een "*impitoyable 'drache national' dispersa rapidement les participants de cette salutaire manifestation patriotique*"[526]
Of het monument nu nog bestaat en waar het staat, heb ik nog niet kunnen terugvinden. Een zoektocht ter plaatse heeft niets opgeleverd. De gebouwen van de fabriek lijken niet meer te bestaan. Lokaal onderzoek zou de zaak nog dieper kunnen uitspitten.

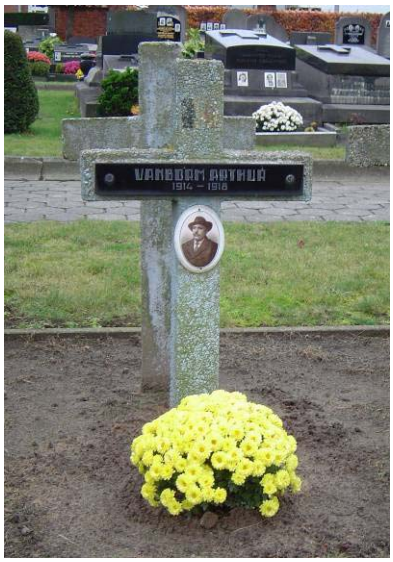

Afbeelding 49: grafmonument Arthur Van Borm, Gentbrugge.

Vandaag de dag ligt Arthur Van Borms graf er een beetje mistroostig bij. Het bestaat slechts uit een betonnen kruis met een naamplaatje en '1914-1918' erop. Het plaatje is echter van recente datum. Arthur Van Borm en August Thuyn worden ook vereeuwigd op het monument van de gemeente Gentbrugge. Hun namen bevinden zich tussen de andere oorlogsslachtoffers van de gemeente. Op de sokkel van het monument vinden we de architect (Fritz Coppieters), de beeldhouwer (Dom. Ingels)en nog een datum: 1922. Op de Westerbegraafplaats in Gent staan de namen van Karel Waegenaere en van August Thuyn ook op een recent monument te lezen. Zij werden niet naar de gemeentelijke begraafplaats overgebracht en kregen geen officiële begrafenis, of een persoonlijk monument. Zij zijn in alle anonimiteit verdwenen. Er werd ook geen enkele publicatie aan deze mensen gewijd.

[526] "Funérailles de Arthur Van Borm" in: *Bulletin*, I, nr. 5, Septembre 1919, p. 8.

Beknopt organisatieschema van de dienst Van Borm

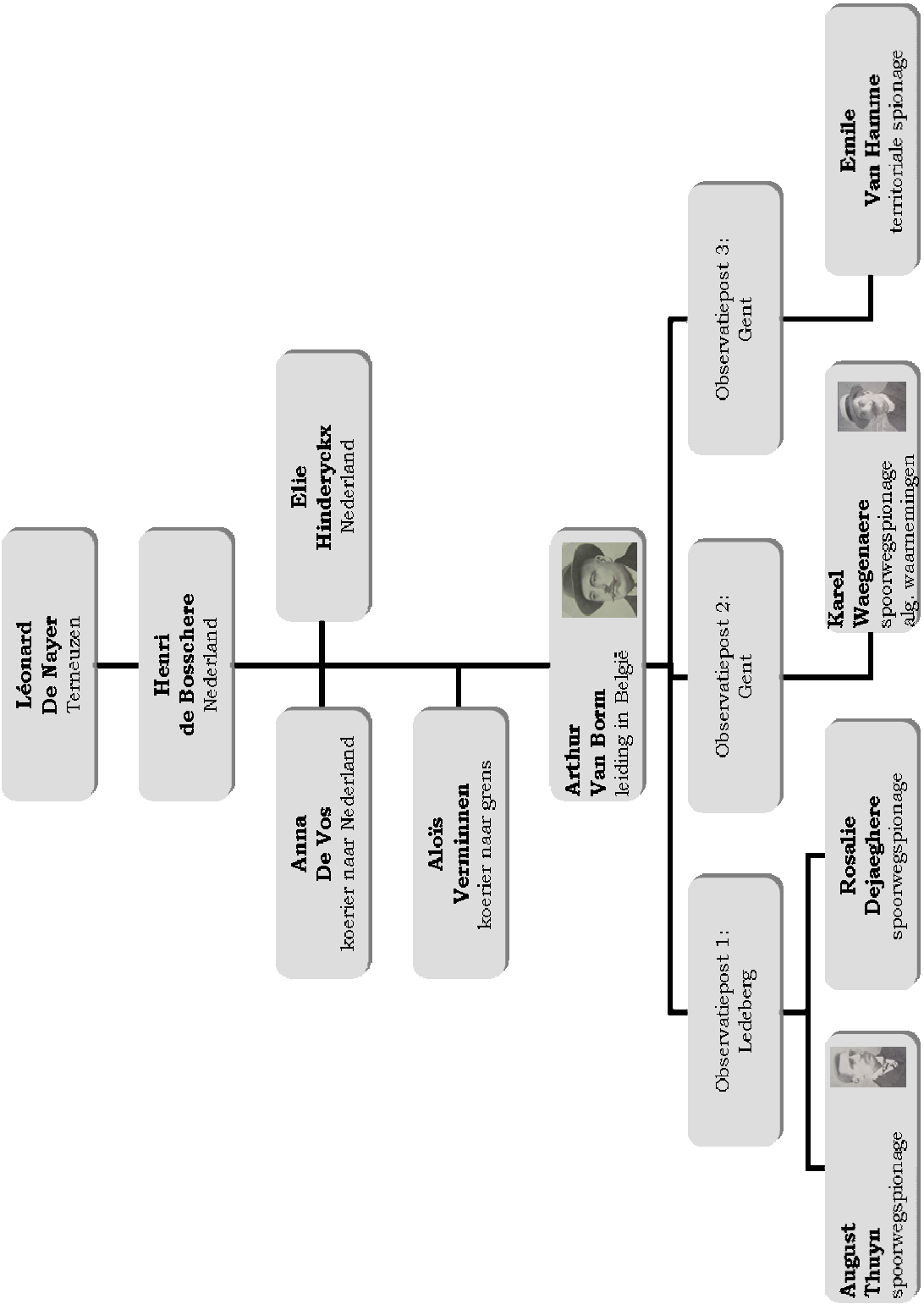

Afbeelding 50: : beknopt organisatieschema, dienst Van Borm.

12. Dienst 'Moreau des Flandres' (Oram): één executie in oktober 1917 en drie executies in mei 1918

Deze dienst is helemaal niet goed gedocumenteerd. De naoorlogse documentatie is mooi bijgehouden en zit zorgvuldig in twee dikke ringmappen, maar er is geen enkel verslag, rapport, brief of biografie te bespeuren. Gelukkig is er over twee gefusilleerdenj van deze dienst een vervolgartikel verschenen in het heemkundig tijdschrift van Moerbeke. Over de andere twee is de informatie héél beperkt.

12.1. Gustaaf Marquenie

Op 11 oktober 1917 werd in de Gentse Schijfschieting **Gustaaf Marquenie** uit Wachtebeke terechtgesteld. Veel gegevens waren er over hem niet te vinden. Een kort artikel in het jaarboek 1984 van Oud-Wachtebeke, de Heemkundige kring van Wachtebeke, gaat dieper in op de figuur van Marquenie. Eigenlijk is het een integraal weergegeven verhaal dat werd neergeschreven door Kamilla Marquenie, de dochter van Gustaaf. Verder is er nog een bekendmakingsaffiche en enkele 'stenen herinneringen' in de gemeente zelf.

Marquenie was werkzaam als koerier voor een dienst van Oram dat onder de bevoegdheid viel van het Britse War Office. Hij speelde documenten en brieven door van en naar Nederland. Deze verstopte hij in melkkannen met een dubbele bodem. Na de installatie van de draad schoot Marquenie met pijl en boog documenten de grens over. Hij werd hierbij geholpen door een Duitse grenswachter. Eén van deze pijlen zou verkeerd terecht zijn gekomen "*en zo is ons vader bekend geraakt*".[527]
De precieze dag van zijn arrestatie is onbekend. Waarschijnlijk gebeurde dit ergens halfweg juli 1917, want zijn dochter had het over drie maanden gevangenschap. Rond vier uur 's morgens werd hij thuis door twee soldaten aangehouden. "*Hij zei 'tot van den avend'.* (…) *En we hebben ons vader nooit*

[527] Guy Hoebeke, 'De Eerste Wereldoorlog in de herinnering van de Wachtebekenaren', in: *Wachtebeke, Jaarboek 1984*, Heemkundige Kring "Oud-Wachtebeke", 1984, pp. 40-48.

meer gezien."[528] Hij werd naar Gent gebracht en opgesloten in de Nieuwe Wandeling. Zijn familie werd verplicht uit het grensgebied te verhuizen naar Oostakker. Bezoek mocht hij blijkbaar wel ontvangen want zijn vrouw ging bijna elke dag naar Gent. Ook zijn schoonzus bracht hem elke dag eten in de gevangenis.[529]

Over zijn ondervragingen en proces zijn er nagenoeg geen gegevens bekend. De bekendmakingsaffiche is de enige bron. Onder de titel *Waarschuwing!* werd het voltrekken van het doodsvonnis bekendgemaakt. Marquenie was op 30 augustus 1917 gevonnist wegens krijgsverraad.[530] De avond voor de executie schreef hij een brief, "*maar wat er precies in stond hebben we nooit geweten, want een familielid heeft hem verbrand*".[531]

Afbeelding 51: grafmonument Marquenie, Wachtebeke.

Op 10 juli 1919 werd hij plechtig herbegraven in de gemeentelijke begraafplaats van Wachtebeke. In *Bulletin* werd een miniem verslag (slechts negen lijntjes) gepubliceerd, waarin alleen maar de namen van de afgevaardigden staan.[532] Marquenies grafzerk werd in 1983 helemaal vernieuwd. De vrouw van Marquenie was vijf jaar na de oorlog hertrouwd en kreeg nog twee kinderen. Ze stierf op 1 mei 1983 op 97-jarige leeftijd. Zij werd in het graf van Marquenie bijgezet. Elk jaar op 17 oktober werd een mis opgedragen ter nagedachtenis van Marquenie. Wanneer deze traditie opgehouden is, is niet bekend. Vermoedelijk gebeurde dit na het overlijden van zijn vrouw. De gemeente Wachtebeke had kort na de oorlog beloofd om een straat te noemen naar Marquenie, maar dat plan is nooit uitgevoerd.[533]

Het lokale oorlogsmonument van Wachtebeke, met een beeltenis van een leeuw die een adelaar onder zijn poten drukt, vermeldt Marquenie. Hij staat niet bij de

[528] Guy Hoebeke, 'De Eerste Wereldoorlog…' , in: *Wachtebeke…*, pp. 40-48.
[529] Guy Hoebeke, 'De Eerste Wereldoorlog…' , in: *Wachtebeke…*, pp. 40-48.
[530] "Affiche van de bekendmaking, Gustaaf Marquenie", RAG, 272 Oorlogsarchieven, nr. 23.bis.5
[531] Guy Hoebeke, 'De Eerste Wereldoorlog…' , in: *Wachtebeke…*, pp. 40-48.
[532] "Wachtebeke" in: *Bulletin*, I, nr. 4, Aout 1919, p. 12.
[533] Guy Hoebeke, 'De Eerste Wereldoorlog…' , in: *Wachtebeke…*, pp. 40-48.

gesneuvelde militairen, maar zijn naam staat tussen een groepje andere namen, met daarboven een medaille. Vermoedelijk is deze medaille een ridder in de Leopoldsorde, een hoge Belgische onderscheiding. Vooraan tegen het monument is nog niet zó lang geleden een steen gemetseld. Deze steen is identiek aan de herinneringsstenen die boven de voordeur van de laatste woning van de gefusilleerden werden gehangen. Waarschijnlijk hing deze steen oorspronkelijk ook boven de voordeur van de laatste woning van Marquenie. De steen is dan, na het overlijden van de weduwe van Marquenie, weggehaald bij renoverings- of afbraakwerken, gekuist en gerenoveerd en dan in opdracht van de gemeente de steen tegen het monument geplaatst. Wie precies de initiatiefnemer was voor deze verplaatsing is niet bekend. Op deze manier gaat de herinnering aan Gustaaf Marquenie zeker niet verloren.

Afbeelding 52: herinneringssteen Marquenie op oorlogsmonument Wachtebeke.

12.2. Gecompliceerde Britse hiërarchie.

Achiel Hanselaer, afkomstig uit het Oost-Vlaamse Zele, werd in februari 1917 gerekruteerd door **Edmond Heirman**. Heirman was de oprichter van een spionagedienst (M.41) die deel uitmaakte van enkele gecombineerde diensten (*Services combinés centralisés à Moerbeke*) in Moerbeke. Deze gecombineerde diensten maakten deel uit van de vierde sectie (sectie Overslag) van de derde zone ('Flandre Zéelandaise Oriental') van de eerste divisie van Oram dat ressorteerde onder het Britse War Office.[534] Een hele hiërarchische ketting dus.
De dienst M.41 werd opgericht in februari 1917 en bleef actief tot november 1917. Enkele territoriale observatieposten werden opgericht: in Gent en in Hamme, met telkens één waarnemer, en één in Zele met Achiel Hanselaer als waarnemer. Ook de spoorlijnen werden in het oog gehouden met posten in Lokeren en in Dendermonde. Een andere belangrijke schakel in deze lange en brede ketting (naast de M.41 waren er nog vier andere M.'s: M.78, M.71, M.73 en M.280) was de transmissiegroep. Deze transmissiegroep was werkzaam van maart 1917 tot december 1917.

[534] "Schema de l'organisation générale du groupe principale de transmission du S.A. et des services d'observation Moreau (Oram)", ARA, FASP, P226.

Edmond Verschraegen (agent 3018) verzorgde het koerierswerk tussen Moerbeke, Eksaarde, Lokeren en Wachtebeke. Hij rekruteerde ook enkele andere agenten. Een centrale verzamelplaats werd opgericht in de Damstraat 75 in Moerbeke bij de jongere broer van Edmond, **Karel Verschraegen** (agent 3011). Deze deed hetzelfde koerierwerk als zijn broer Edmond, maar hij nam er ook Eksaarde bij. Er waren ook nog heel wat koeriers die richting grens trokken om daar hun 'boodschappen' af te leveren aan grenskoeriers.[535]

12.3. Aangehouden, veroordeeld en gefusilleerd

De gebroeders Verschraegen werden op donderdag 22 november 1917 aangehouden door de Duitse politie, nadat ze verraden waren door een vrouw uit de buurt. Twee dagen later, op zaterdagnacht 24 november 1917 volgde de arrestatie van Hanselaer door zes Duitse soldaten.[536] Ook andere agenten werden aangehouden en eveneens opgesloten in de Gentse gevangenis. Daar werden ze aan zware ondervragingen onderworpen, waar slagen en martelingen schering en inslag waren.

Over de precieze datum van het proces bestaat er wat onenigheid. Elke bron geeft een andere datum aan. Zo geeft de personenfiche uit het FASP van Achiel Hanselaer 12 maart 1918 aan[537], terwijl de fiches van Edmond en Karel Verschraegen 18 maart aangeven.[538] In één van de naoorlogse lijkredes spreekt een getuige van 20 maart 1918, maar op de bekendmakingsaffiche staat er 21 maart 1918 als datum.[539] Het proces kan verscheidene dagen geduurd hebben, zoals het dikwijls het geval was bij andere processen. Een medebeschuldigde doet een stukje van het verhaal in een naoorlogse lijkrede: "*Eén voor één waren we beschuldigd geworden; thans zat elk roerloos, bleek te wachten op het oordeel. Diepschokkend, eenlijk klonk hun naam en na dien naam het ijselijk, 'ter dood'!*" Op het einde van de zitting richtte Edmond Verschraegen zich met een smeekbede tot de rechters: "*moeten wij beiden dan ter dood? Kan er dan niet één gered worden? Denkt er aan dat wij de twee jongste zonen zijn eener oude*

---

535 idem
536"Fiche Achilles Hanselaer", ARA, FASP, P226.
537 idem
538 "Fiche Charles Verschraegen", ARA, FASP, P226. en "Fiche Edmond Verschraegen", ARA, FASP, P226.
539 "Bekendmaking executie, 18/05/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317E, nr. 1245.

weduwe…"[540] Deze smeekbede had geen effect, en ook hun gratieverzoek werd verworpen. Op de avond van 17 mei 1918 kregen ze dit te horen. Afscheidsbrieven zijn er niet bekend. Wel heeft de familie van Verschraegen een brief in dichtvorm van datum 30 april 1918 bewaard, die Edmond schreef vanuit cel 192 van de Nieuwe Wandeling. De eerste strofe gaat als volgt[541]:

"*O neen, Gij die daar buiten zijt,*
en om lijden zucht en lijdt,
Ah, wanhoopt niet, ach wanhoopt niet,
gedompeld in dees groot verdriet,
Doch, dat uw blik van 't weenen rood,
naar 't kruisbeeld stare in dezen nood!"

In de morgen van 18 mei 1918 werden ze uit hun cel gehaald. Ze woonden een laatste keer de misviering bij. Nadien werden de drie mannen, Achiel Hanselaer, Edmond en Karel Verschraegen naar de Schijfschieting gebracht waar ze voor het vuurpeloton werden terechtgesteld. De drievoudige dood werd dezelfde dag nog bekendgemaakt bij de bevolking door de gebruikelijke plakbrieven.[542]
Het gezin Verschraegen verloor twee zonen, maar hun ongeluk eindigde hier nog niet. Een roze aanplakbiljet met titel "*bekanntmachung*" werd op 7 juni 1918 aan de Moerbeekse muren geplakt. De naaste familieleden van Verschraegen "*werden uit het grensgebied verwijderd en in Lokeren gevestigd, omdat zij verdacht zijn aan strafbare handelingen hunner verwanten de gebroeders Karel en Eduard Verschraegen* (…) *rechtstreeks of onrechtstreeks medegeholpen hebben.*"[543]

12.4. Moerbeke en de gebroeders Verschraegen

De Gebroeders Edmond en Karel Verschraegen werden met grote eer herbegraven op donderdag 3 april 1919. "*Zonnig was de dag en de lucht zat vol nieuw leven, traag en treurig trok daardoor de stoet dragende in zich de geknakte hoop van twee frische jonge levens.*" Alle redevoeringen werden samen met het

[540] Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en Karel Verschraegen, deel 1' in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VI, nr. 2, juni 1998,pp. 35-37.
[541] Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en …deel 1' in: *Tijdschrift …*, pp. 38-39.
[542] "Bekendmaking executie, 18/05/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317E, nr. 1245.
[543] "Bekendmaking verwijdering familie Verschraegen, 07/06/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317D, nr. 1219.

verslag van de teraardebestelling gepubliceerd. De teksten werden overgenomen in het tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke.[544] De plechtige begrafenis was zoals steeds een grote publieke manifestatie, die tot in de details was georganiseerd en georkestreerd. Vanaf de rand van het dorp werden de lijkkisten naar de kerk gedragen, begeleid door "*slepende treurmarschen*". "*Op gansch den doortocht was den toeloop van ontroerende vrienden en vereerders overgroot.*" Alle vlaggen hingen halfstok en katholieke en liberale verenigingen en scholen volgden de stoet, voorafgegaan door de "*gendarmen* en de "*vaandels der maatschappijen.*" Na deze stoet kwamen de lijkkisten "*gedragen op de schouders hunner vrienden en strijdmakkers*". Rond de lijkkisten, die met een Belgische en Britse vlag bedekt waren, stonden er soldaten opgesteld. Daarna volgden de familieleden en een hele resem afgevaardigden, op hun beurt gevolgd door "*een groote schare deelnemende dorpsgenooten en vereerders van het omliggende*".
Na de misviering trok de stoet naar de lokale begraafplaats, waar de redevoeringen werden gehouden. De eerste lijkrede werd gehouden door Jan Van Garsse die sprak in naam van de gemeente Moerbeke. Deze redevoering was kort, en héél patriottisch getint. "*De liefde tot het vaderland heeft deze martelaren, gestaald in hun verzet tegen de verdrukker, gepantserd en gelouterd in hunne doodsverachting*", sprak Van Garsse. In zijn redevoering werd opvallend veel het woord 'vaderland' gebruikt (tien keer). In de andere twee redevoeringen is dit slechts twee maal. Christelijke motieven zijn hier nauwelijks te bespeuren, het woordje 'God' komt bijvoorbeeld helemaal niet voor in zijn betoog. In de tweede redevoering, die gehouden werd door Hendrik Van Durme in naam van de "*Katholieke Vereeniging*", werden de gebroeders Verschraegen iets persoonlijker en concreter benaderd. Er werd niet ingegaan op hun oorlogsactviteiten of het waarom van hun dood, maar op het gevoel van rouw en leegte dat hun dood naliet bij de lokale dorpsgemeenschap van Moerbeke. Er werd gesproken van God en Vaderland, maar vooral het verlies van twee jonge actieve mannen is hier het belangrijkste motief. De derde rede werd uitgesproken door Arthur Van de Broecke, die tijdens de oorlog zelf actief was als chef van M.73 in Sinaai. Ook hij werd opgepakt en veroordeeld samen met de gebroeders Verschraegen. In zijn betoog sprak hij dikwijls als getuige. Deze redevoering is langer dan de twee vorige samen. Het katholieke motief is hier véél opvallender aanwezig dan in de vorige grafredes. Het is zelfs constant aanwezig. Zijn betoog is eigenlijk een relaas van de gebeurtenissen van de

[544] Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en …deel 1' in: *Tijdschrift …*, pp. 30-39.

voorafgaande twee jaar, doorspekt met vaderlandse motieven, katholieke motieven en vol met heldenmotieven: "*Onze dankbaarheid en achting kon niet dulden dat ze zouden rusten in het graf hen door den vijand gegeven, en met groote smart en liefde staan we hier rond hunne nieuwe graven, dichter bij hun thuis, waar verwant en vriend beter zal kunnen godvruchtig komen neerknielen, waar frisscher de bloemen van het aandenken zullen kunnen bloeien, en zoet en duurbaar is het aandenken dier beste dapperen. Want het waren mannen van plicht. Edmond en Charles Verschraegen hebben hun vaderlandsche plicht begrepen en volbracht, en voor dien vaderlandsche plicht zijn zij gevallen. Ook is er volk opgekomen, om aan deze droeve plechtigheid deel te nemen, en ieder die opkwam wil bewijzen dat hij hen acht en lief heeft die vielen voor den plicht.*"

Alsof het een afgesproken idee was, sluiten de drie lijkredes af met quasi dezelfde zin, of toch met dezelfde inhoud. "*Rust zacht, dierbare vrienden, en ontvangt hierboven het loon van uw martelaarschap.*", beëindigde Van Garssen zijn lijkrede. De tweede lijkrede eindigde met de woorden: "(…) *vaartwel en tot wederziens Hierboven.*". De derde lijkrede hield dezelfde toon aan: "*En zoo er tranen wellen uit onze oogen omdat ge niet meer zijt, we weten toch dat ge daarboven wacht…*".

Afbeelding 53: grafmonument gebroeders Verschraegen, Moerbeke-Waas.

Na de redevoeringen legde de Britse vertegenwoordiger kapitein Cuthbill nog een grote krans op het graf "*dragende in gouden letters 'Hulde der Engelsche Regeering aan de gebroeders Verschraegen gestorven voor hun vaderland'*"[545]

Opvallend in de redevoeringen en in naoorlogse herinneringscultus is dat de twee mannen Karel Verschraegen en Edmond Verschraegen telkens als één persoon worden beschouwd. Karel werd niet genoemd, zonder Edmond te noemen en *vice versa*. Nergens is er enig teken van individualisme te bespeuren. Het is steeds *Karel én*

[545] Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en …deel 1' in: *Tijdschrift …*, p. 32.

Edmond Verschraegen. Deze twee mannen versmolten samen tot één persoon, die hét hoogste offer dat een gemeente kon brengen aan het vaderland, moest symboliseren. Karel en Edmond werden de *Gebroeders Verschraegen*.

Ondanks alle huldebetoon van de gemeente ligt hun graf er vandaag totaal verwaarloosd bij. Kort na hun begraving werd er een prachtig grafmonument opgericht voor beide broers. Het is bijna groter dan sommige andere gemeentelijke oorlogsmonumenten. De talrijke barsten, het niet onderhouden bloemenperkje en de zure regen zorgen nu voor een bijzonder schamele aanblik. Dit is natuurlijk héél spijtig. In het kader van 90 en binnenkort 100 jaar Eerste Wereldoorlog is het monument dringend aan herwaardering en restauratie toe.

Karel en Edmond Verschraegen worden (samen met Honoré David[546]) ook vermeld onder de noemer *gefusilleerden* op het gemeentelijke monument, dat voor de kerk prijkt.

Ook in de Damstraat nr. 107 zijn de namen van de twee mannen terug te vinden. Kort na de oorlog werd er een herinneringsplaat aangebracht door het *Vaderlandsch Verbond der Gewezen Politieke Gevangenen*.[547] De plaat hangt er nog steeds.

Afbeelding 54: laatste woning gebroeders Verschragen, met detail herinneringssteen, Moerbeke-Waas.

Ruim twee jaar na de arrestatie van de broers Verschraegen verscheen een zekere Eulalie V. voor het assisenhof van Oost-Vlaanderen. In de 'Landwacht'

[546] Zie *hoofdstuk 13* van dit deel.
[547] 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 29, Septembre 1921, p. 3.

van 17, 18 en 19 maart 1920 is het verslag te vinden van dit proces. Deze artikels werden in het Heemkundige Tijdschrift van Moerbeke-Waas gepubliceerd. Eulalie V. werd van drie zaken beschuldigd. Kort samengevat zijn dat: [548]

- poging tot het doorspelen (met kwaad opzet) in het najaar van 1917 van belangrijke informatie aan de vijand.
- het aanklagen bij de vijand (sedert 8 april 1917), van Emilie Braecke, die hierdoor werd "*blootgesteld aan opzoekingen, vervolgingen of gestrengheden wege den vijand*" met een opsluiting van meer dan een maand als gevolg.
- het aanklagen bij de vijand (sedert april 1917), van Karel en Edmond Verschraegen, die hierdoor werden "*blootgesteld aan opzoekingen, vervolgingen of gestrengheden wege den vijand*" met de dood tot gevolg.

Eulalie V. had een lasterende brief aan de Kommandantur van Ertvelde gezonden die onderschept en verbrand werd. In deze brief verraadde zij een twintigtal personen. Ze bood ook haar diensten aan bij de Duitse bezetter. In oktober 1917 werd ze door de Duitsers aangehouden, en verhoord. Tijdens het verhoor verklikte ze Emilie Braecke en de gebroeders Verschraegen. Tijdens haar proces voor het assisenhof werden er 45 getuigen gedagvaard.
Iedereen die op het proces werd verhoord getuigde in dezelfde richting. Ook de broer, zus en moeder van Edmond en Karel Verschraegen droegen hier hun steentje toe bij. Het patriottische aspect overheerste de zitting. "*De voorzitter rechtstaande, bracht hulde aan de familie Verschraegen en aan die twee helden-martelaars die hun leven voor hun geliefd vaderland hebben geofferd* (…)."Eulalie V. die steeds alle beschuldigingen bleef ontkennen, werd "*veroordeeld tot 25 jaar buitengewone opsluiting*" [549]

12.5. Hanselaere in Zele

Over Hanselaer zijn de gegevens eerder beperkt. Ook voor de naoorlogse cultus heb ik geen gegevens teruggevonden. Vandaag zijn er nog twee zaken die aan

[548] Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en Karel Verschraegen, deel 2' in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VI, nr. 3, oktober 1998, pp. 30-32.
[549] Paul Dubosch, 'De Gebroeders Edmond en …deel 2' in: *Tijdschrift …*, pp. 30-32.

hem herinneren. Ten eerste staat hij zoals alle anderen vermeld op het lokale monument in Zele. Dit monument staat op het plein voor het NMBS-station in het centrum van de stad. Het werd onthuld in 1923, en is opgevat in twee delen. Op de voorkant onder de titel *Aan onze helden*, staan de namen van de *gesneuvelde soldaten*. Aan de achterkant van het monument, onder de titel *Aan onze martelaren*, is er een lange lijst met *burgerlijke slachtoffers*. Deze groep, is opgesplitst in *gefusiljeerden* en *opgeëischten*. De groep burgerlijke slachtoffers is bijna even groot als het aantal gesneuvelde soldaten. Onder de noemer *gefusiljeerden* staan er twee namen: *Hansllaer Achiel* en Van Kerckhove Gustaaf. Wie deze laatste is, is mij een raadsel. Ik heb deze naam in geen enkele bron tegengekomen. Misschien werd hij al bij de Duitse inval het begin van de oorlog terechtgesteld. Een andere mogelijkheid is dat hij werd terechtgesteld wegens verboden wapenbezit of moord. Opvallend is de spelling van de naam *Hanselaer*. Op het monument staat de naam verkeerd geschreven.

De naam op zijn grafzerk is wel juist geschreven, maar hier is de voornaam in het Frans geschreven: *Achilles* in plaats van *Achiel*. Zijn grafzerk stelt eigenlijk niet veel voor. Samen met vijftien andere oorlogsslachtoffers ligt hij rechts in de centrale gang van de begraafplaats van Zele. Deze andere slachtoffers zijn allemaal overleden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ze hebben allemaal een eigen grafzerk, maar deze zijn identiek aan elkaar: kleine grijze arduinen stenen, met de Belgische driekleur en hier en daar een foto. Op het einde van deze reeks van zestien graven staat er nog een grotere grafzerk voor enkele verzetslieden van de Tweede Wereldoorlog.

Afbeelding 55: grafmonument Hanselaer, Zele.

In september 1921 maakte het *Bulletin* melding dat de herinneringsplaat voor Achiel Hanselaer al geplaatst was.[550] Of deze nu nog bestaat heb ik niet kunnen nagaan, omdat ik het precieze adres van Hanselaer niet ken.

[550] 'Les noms sur les maisons', in: *Bulletin*, III, nr. 29, Septembre 1921, p. 3.

13. Dienst David Honoré: twee executies in augustus 1918

13.1. Oorlog

In de laatste maanden van de oorlog werd er nog een aantal mensen gefusilleerd wegens spionage of hoogverraad. Twee onder hen waren vrienden. **Honoré David** uit Moerbeke-Waas en **Albert Vermoere** uit Kuurne bij Kortrijk, de enige twee leden van de dienst David Honoré. Hun chef in Nederland was **Nestor Houtekier**.[551] Honoré David was sinds februari 1915 actief in het illegaal overbrengen van brieven naar Nederland. In juni 1918 echter liet hij zich samen met Albert Vermoere inlijven bij de Britse inlichtingendiensten. Albert Vermoere schreef in zijn afscheidsbrief aan zijn familie dat hij dit deed "*omdat ik dan van* [leger]*dienst alsoo vrij zou komen, en ondertusschen nog wat geld te kunnen verdienen.*".[552] Ook Nestor Houtekier had dit gehoopt, maar "*niettegenstaande de verzekering der Belgische vertegenwoordigers, geen dienst meer te zullen moeten doen*", moest hij de volledige diensttijd uitdoen na de oorlog. Door deze legerdienst kon hij niet onmiddellijk een uitgebreid verslag maken over de dienst David Honoré.[553] Dit zou pas gebeuren in 1922.[554]Hier zijn dus duidelijk geen vaderlandslievende motieven te bespeuren.

In de nacht van 12 op 13 juni 1918 staken David en Vermoere clandestien de grens met België over. Ze hadden elk een revolver op zak.[555] Hun taak was het installeren van een nieuwe inlichtingendienst in het bezette gebied en het herorganiseren van een reeds bestaande dienst. Na twee dagen wilden ze terugkeren naar Nederland, maar ze slaagden er niet in om de grens te passeren. Omdat ze clandestien het land waren binnengekomen konden ze niets anders doen dan onderduiken. Vanaf 19 juni schuilden ze bij de ouders van David in Moerbeke. Zijn vader doet het verhaal aan de Archiefcommissie: "*Toen kwam een militaire policie onderzoek naar hem doen en die ging recht naar de schuilplaats van onzen zoon. Zoodra de Militaire policie de deur zijner schuilplaats opendeed schoot mijn zoon met zijn medewerkers op de duitsche militair en*

551 "Fiche organique". ARA, FASP, P44, Map 4.
552 "laatste brief van Albert Vermoere, 11/08/1918". ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 8.
553 "Lettre de Mr. Houtekier au secrétariat de Gand, 06/09/1920". ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 9.
554 "Brief van Houtekier aan Loontjens, 16/01/1922". ARA, P44, FASP, Map 4, Clas 9.
555 "laatste brief van Albert Vermoere, 11/08/1918". ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 8.

namen de vlucht."[556] Albert Vermoere nuanceert in zijn laatste brief: "*… wij schoten elk een schot de lucht in om hem bang te maken waarop hij wegliep…*". Hiervan maakten David en Vermoere gebruik om weg te vluchten. Toen de Duitse militair van de schrik bekomen was, trok hij zijn revolver en loste vijf schoten in de richting van de twee vluchters. Deze schoten nog eens in de lucht waarop de Duitser zich verwijderde. Dit gebeurde op 29 juni 1918.[557]

Opnieuw moesten ze zoeken naar onderdak, wat niet eenvoudig bleek te zijn. "*Wij gingen dan tusschen Moerbeke Stekene en Koewacht ons verbergen in den oogst wij leefden van het graan die nog groeide en nu en dan een brood dat wij kochten (…)*". Nog verschillende keren hebben zij geprobeerd om de grens met Nederland te passeren, maar telkens opnieuw mislukte dit.[558] Onder het voorwendsel dat ze gevluchte opgeëiste mannen waren, kregen ze gedurende drie weken dagelijks wat eten bij een boerenfamilie in Koewacht. "[Ze] *Verscholen zich veel in een grooten braamstruik tegen ons hof en bij slecht weder en 's nachts kropen zij in ons karrekot.*", verklaarde de boerenvrouw na de oorlog aan de Archiefcommissie.[559]

De bezetter was natuurlijk niet tevreden met de geslaagde ontsnappingspoging van beide mannen, en wou hen kost wat kost te pakken krijgen. De Etappeninspecteur en infanteriegeneraal von Schickfus liet op 9 juli 1918 een plakbrief uitgehangen met volgende mededeling: "(…) *in de gemeente Kruisstraat werden er op een korporaal verscheidene schoten gelost. Tengevolge van begunstiging door de inwoners zijn de daders erin gelukt te ontkomen. Uit deze reden heb ik bevolen dat – behalve andere maatregelen – al de mannelijke inwoners in den ouderdom van 16-60 jaren aangehouden en naar ver afgelegen Civielarbeider-bataljons overgebracht worden.*"[560] Het ver afgelegen 'bataljon' was Grembergen. Zo verklaarde enkele jaren geleden Martha Van den Broeck, een oude vrouw (ze is inmiddels overleden) uit Moerbeke aan de lokale historicus Paul Dubosch van de Moerbeekse heemkundige kring: "*Al de mannen werden dan samengebracht op de koer van de meesterschool en moesten in groep op weg. Ik zie ze nog gaan die mannen met een Duitser vooraan, twee langs de zijkanten en van achter twee man te paard. Ze werden allemaal naar Grembergen gevoerd*

[556] "Rapport de Mr. David sur son fils Honoré, 20/03/1920". ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 9.
[557] "laatste brief van Albert Vermoere, 11/08/1918". ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 8.
[558] idem
[559] "Rapport de Seraphine Audenaert, 06/04/1920". ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 9.
[560] "Bekendmaking maatregel, 09/07/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317B, nr. 1144.

naar een fabriek die er nu nog staat."[561] Ook oud-soldaat en schrijver Heinrich Wandt ging dieper in op de gebeurtenissen in de Kruisstraat met zijn kritiek op generaal von Schickfus. Hij noemde het een "*onmenschelijken maatregel*", die werd uitgevoerd zonder de toestemming te vragen van het "*Leger-Opperkommando in Thielt*".[562] De bezetter nam ook nog andere maatregelen. Niemand mocht nog de straat op na 19u, en het aantal nachtelijke patrouilles werd gevoelig verhoogd.[563] Volgens de bronnen van de Archiefcommissie zou de Duitse bezettingsmacht door middel van enkele plakbrieven een som van 5 000 Mark uitgeloofd hebben aan wie een tip kon geven in verband met de schuilplaats van de twee mannen. Deze plakbrief heb ik niet teruggevonden in het uitgebreide 'plakbrievenarchief' in het Gentse Rijksarchief.[564] De boerenfamilie was getipt dat Honoré David en Albert Vermoere verraden waren. Daarom moesten ze vertrekken. Een nieuw onderkomen kregen ze bij **Petrus de C**. Deze had echter de Duitse politie gewaarschuwd. Enkele uren later werd de woonst van de C. omsingeld. Honoré David en Albert Vermoere konden niet meer ontsnappen en werden aangehouden op 18 juli 1918.[565] Dit bleek groot nieuws in de gemeente te zijn. "*Ineens kwam er beroering op de Kruisstraat, Honoré David en zijn maat waren aangehouden, dat moet zo een 10 à 14 dagen na hun vlucht geweest zijn, men sprak van verklikking. Ze werden overgebracht naar het schooltje in de Weststraat,* (…). *Ik zie ze daar nog staan langs de muur, voor die jongens was het een droevig geval wat ging er mee gebeuren ?*"[566] De arrestatie kende gemengde gevoelens bij de plaatselijke bevolking, ze wist niet wat er met de twee mannen zou gebeuren. Maar nu de twee mannen gevat waren, mochten alle uit de Kruisstraat opgeëiste mannen "*weer daar naartoe* (…) *teruggebracht worden, omdat men met behulp der bevolking van Kruisstraat erin geslaagd is, de twee mannen* (…) *te grijpen.*" Dit werd bekendgemaakt op 29 juli 1918.[567]

[561] Paul Dubosch, 'Honoré David', in: *Tijdschrift van de heemkundige kring van Moerbeke-Waas*, VII, nr. 1, februari 1999, pp. 27-30.
[562] Heinrich Wandt, *Etappenleven te Gent, Kantteekeningen bij de Duitsche ineenstorting, Tweede Deel* (Gent-Ledeberg, 1921), pp. 41-42.
[563] Paul Dubosch, 'Honoré David', in: *Tijdschrift* …, pp. 27-30.
[564] "Service David Honoré", ARA, FASP, P44, Map 4.
[565] idem
[566] Paul Dubosch, 'Honoré David', in: *Tijdschrift* …, pp. 27-30.
[567] "Bekendmaking maatregel, 09/07/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 317B, nr. 1156.

David en Vermoere hadden per postduif slechts één rapport verzonden naar Nederland. Een andere postduif verzonden door een andere agent, bracht Houtekier op de hoogte van de aanhouding van de twee mannen.[568]

Waarschijnlijk werden ze een van de eerste dagen na hun arrestatie (na een kort verblijf in de plaatselijke Kommandantur), overgebracht naar de gevangenis van Gent, de Nieuwe Wandeling. Albert Vermoere zat in cel 175. Daar mochten de gevangenen twee maal per week schrijven. Zo schreef Vermoere verscheidene brieven naar zijn familie. In zijn eerste brief vroeg hij zijn familie om wat propere kleren en om wekelijks of tweewekelijks een pakje op te sturen met eten.[569] Al zijn andere brieven getuigen van een erg katholieke houding. In zijn tweede brief komt dit het sterkst aan bod. "*Nu wij zullen allen te samen bidden en God smeeken, en bijna alle dagen brengt den Almoezenier de Heilige Communie, omdat ik niet te erg zoude gestraft werden.*"[570]

Op donderdag 9 augustus 1918, werden beide mannen na een kort proces veroordeeld door het "*veldkrijgsgerecht der mobilen Etappen-Kommandantur Gent*". Het vonnis was klaar en duidelijk: "*wegens verspieding en overtreding der verordening betreffende het bezit van wapens ter dood veroordeeld.*"[571]. Elk van hen had een Belgische advocaat, maar geen enkele bron geeft een naam. Verdere gegevens over het proces ontbreken.[572]

De avond voor de executie, zondag 11 augustus 1918, schreven Albert Vermoere en Honoré David hun laatste brieven aan hun familie. Beiden vertelden dat ze ter dood veroordeeld waren en dat ze de volgende morgen zouden worden terechtgesteld. Verder lieten ze aan hun familie weten wat ze moesten doen na de oorlog om een schadevergoeding te krijgen en hoeveel deze moest bedragen. Vermoere deed het relaas van alle gebeurtenissen van de laatste maand aan zijn familie en David liet via een brief aan zijn broer weten dat hij zijn gouden ring mocht hebben als aandenken. Uit de brief aan zijn familie blijkt dat hij berustte in de dood. Dit ging gepaard met enkele troostende woorden: "*Maar Lieve Moeder, Broeders en Zusters die Ik toch zoo lief heb gehad gemoet voor mij geen verdriet maken en u maar gerust stellen ge moet denken Dat er toch zoo veel menschen moeten sterven door den Oorlog gemoet u daar in gerust stellen en God daar voor bidden en smeeken want het geschied toch al door zijnen Wil er is niet*

568 "Note biographique sur David Honoré", ARA, FASP, P178, Map 4.
569 "Brief van A. Vermoere aan familie, 27/07/1918", ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 8.
570 idem
571 "Bekendmaking executie, 12/08/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 371C, nr. 1181.
572 "Brief van A. Vermoere aan familie, 27/07/1918", ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 8.

aan te doen ge moet voor mij niet treuren ik gaa gerust naar de Euwigheid en daar zullen wij malkander nog wel eens zien"[573]

In de vroege uurtjes van maandag 12 augustus werden de twee vrienden met een celwagen naar de Gentse schijfschieting gebracht. Honoré David had een onderhoud gevraagd met de Moerbeekse burgemeester **Mariën**. Zijn laatste wens werd ingewilligd. De burgemeester was al op zondag 11 augustus in Gent aangekomen. Waarom hij daar moest zijn, werd hem pas 's anderendaags verteld, op weg van zijn hotel naar de schijfschieting. Gentenaar Marc Bartsoen schrijft hierover in zijn dagboek op 13 augustus: "*C'est un raffinement de cruauté qu'on connaissait pas encore!*".[574] Bij de aankomst van de veroordeelden in de schijfschieting stond de burgemeester hen al op te wachten. Vermoere rookte een sigaar en David een sigaret. Verschillende Duitsers waren aanwezig op de schijfschieting: een pastoor, een dokter, de krijgsauditeur, officieren en twintig soldaten. Na het voorlezen van het vonnis kon de burgemeester de twee mannen aanspreken. Honoré David wou dat de burgemeester een brief aan zijn familie zou geven. Pas na twee maanden kreeg de burgemeester de brief in handen.[575] Het korte onderhoud eindigde met de woorden: "*Het is toch voor het vaderland dat ik sterf*". Deze woorden werden herhaald in het discours van Joseph de Hemptinne bij de inhuldiging van de herinnersplaten in het executieoord in 1921.[576] Ze weigerden een blinddoek, "*en wenschten met open oogen, ieder hun tien beulen te zien welke hen moesten doodschieten. Eenige seconden nadien, gingen er als een schot 20 geweerschoten af. Honoré David en zijn kameraad hadden opgehouden te leven.*"[577] Hun dood werd bekend gemaakt via de gebruikelijke affiches: "*Het vonnis is heden door den kogel voltrokken.*" [578]

13.2. Na de oorlog

Petrus de C., die in 1918 beide mannen had aangegeven bij de Duitse politie, ontliep zijn straf niet. Na de wapenstilstand was hij naar Nederland gevlucht, maar op 17 december 1920 werd hij toch veroordeeld tot 20 jaar dwangarbeid.

---

[573] "Rapport de Mr. David sur son fils Honoré, 20/03/1920". ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 9.
[574] Marc Bartsoen, *Gand sous l'occupation…*, p 338.
[575] "Kopie van lijkrede door burgemeester Mariën", ARA, FASP, P44, Map 4, clas. 9.
[576] 'Inauguration du mémorial, discours du M. de Hemptinne.', in: *Bulletin*, IV, nr. 33, Janvier 1922, p. 7.
[577] "Lijkrede van Honoré David", ARA, FASP, P44, Map 4, clas 9.
[578] "Bekendmaking executie, 12/08/1918", RAG, 013/MOE, MGA Moerbeke, 371C, nr. 1181.

Ook een vrouw werd veroordeeld in deze zaak. **Aurelda M.** had verklaard aan een Duitse onderofficier dat de twee gezochte mannen in de buurt waren.[579]
Op 29 september 1919 werden de stoffelijke resten van David overgebracht naar Moerbeke. Verschillende lijkredes werden uitgesproken, één door de Oost-Vlaamse gouverneur en één door de Moerbeekse burgemeester Mariën. Een Britse delegatie overhandigde de ouders een *"medalie in zilver"*.[580] Hij werd begraven naast de gebroeders Verschraegen op de begraafplaats van Moerbeke, waar hij een klein grafmonumentje kreeg.[581] De tekst op zijn monument is niet zo goed meer leesbaar:

Afbeelding 56: grafmonument David, Moerbeke-Waas.

"DE GEMEENTE MOERBEKE
AAN DEN HELD
HONORÉ DAVID
GEVALLEN VOOR HET VADERLAND
12 AUG. 1918"

Hij wordt ook vermeld op het lokale oorlogsmonument dat vlak voor de kerk staat in het centrum van Moerbeke.
Albert Vermoere, van wie weinig persoonlijk gegevens bekend zijn, staat vermeld op het gemeentelijke monument van Kuurne. Hij staat tussen de gesneuvelde militairen van de "veldtocht 1914-1918". Het monument dateert niet van onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog. Het orginele monument werd door de Duitse troepen beschadigd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het gemeentebestuur besliste daarom om een nieuw monument op te richten, samen met de aanleg van een nieuw kerkhof. Het monument werd geplaatst in

[579] "Chronique Judicaire, cour d'assises" in: *Le Bien Public*, 19 en 20 december 1920. (in: ARA, FASP, P44, Map 4.)
[580] "Rapport de Mr. David sur son fils Honoré, 20/03/1920". ARA, FASP, P44, Map 4, Clas 9.
[581] Over de gebroeders Verschraegen: zie *hoofdstuk 12* van dit deel.

een nieuw aangelegd park rond de kerk.[582] Vandaag is het monument tegen de kerk geplaatst, en heeft de oorspronkelijke belettering moeten plaatsmaken voor metalen platen met zwarte letters die de uitstraling van het monument teniet doen. Een tekst die oorspronkelijk op de achterkant van het monument uitgebeiteld stond is nu vervangen door een metalen plaat op de voorkant van het munument. Deze hangt echter achter een stenen soldaat zodat ze bijna onleesbaar is.

Beknopt organisatieschema van de dienst Honoré

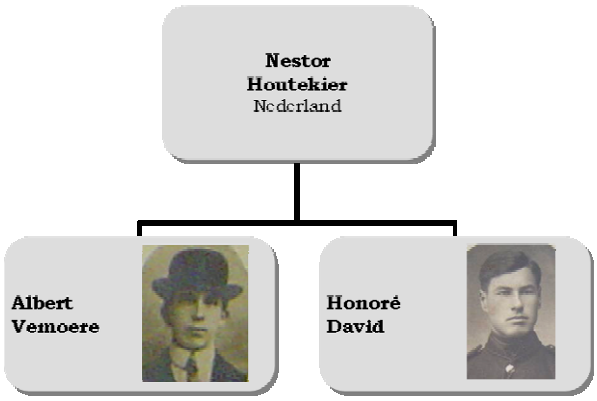

Afbeelding 57: beknopt organisatieschema, dienst David.

[582] Mariette Jacobs, *Zij, die vielen…Deel 2*, pp. 202-203.

VOOR HET DUITSE VUURPELOTON:

DEEL 3

E-XECUTIES:

DE TERECHTSTELLINGEN OP CD-ROM

Handleiding databankprogramma *E-xecutie14-18*

Voor deze verhandeling heb ik vanaf het begin van het onderzoek een uitgebreide database aangelegd. Ik heb hier al over gesproken in mijn inleiding. De databank is opgenomen op een bijgevoegde cd-rom.

Om de databank te raadplegen volstaat het om de cd in de cd-romlezer van uw computer te steken. Het programma zal automatische openen.[583]
Indien dit niet werkt, opent u *Deze Computer* en dubbelklikt u op het icoontje van uw cd-romlezer. Dubbelklik vervolgens op het bestand met de naam *E-xecuties14-18.exe*. Het programma zal dan geopend worden.

Op uw computerscherm verschijnt volgend *hoofdscherm*:

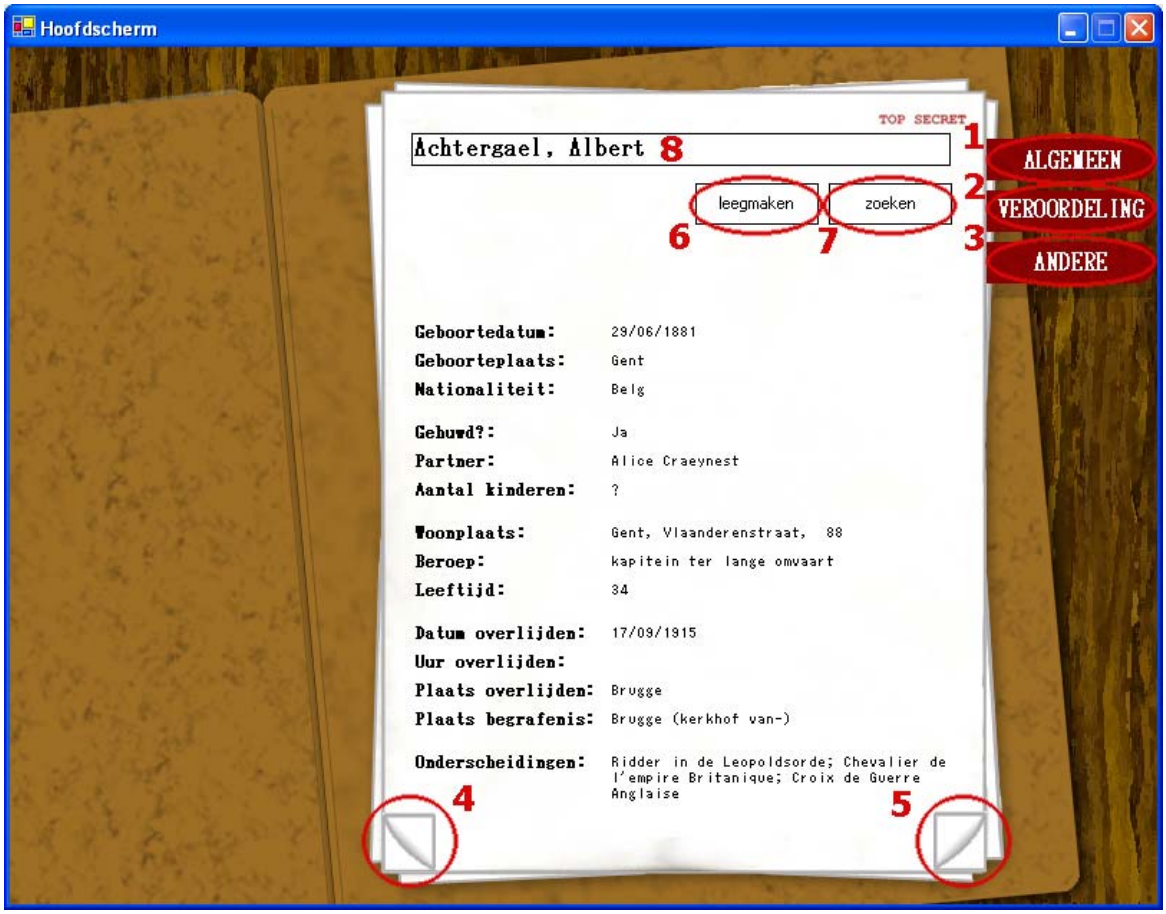

583 De databank is aangelegd in Microsoft Office Access, maar ze is enkel te raadplegen via een speciaal hiervoor aangemaakt programma.

Elke gefusilleerde heeft één fiche die bestaat uit drie delen. De nummers 1, 2 en 3 op de bovenstaande fiche verwijzen telkens naar een ander tabblad. Het tabblad *algemeen* bevat de persoonlijke gegevens van de gefusilleerde: geboortedatum, geslacht, adres, beroep, taal, overlijdensdatum,… . Het tweede tabblad bevat gegevens in verband met het netwerk, de arrestatie, de veroordeling, advocaat,… . Op het laatste tabblad (nr. 3) *andere* staan er wat extra gegevens en is er een lijstje met gebruikte bronnen. Dit zijn slechts nummers. Om de betekenis van de nummers te kennen, moet u met de muis klikken op *gebruikte bronnen*. Een nieuw schermpje zal verschijnen met het nummer en de naam van de bron.

Om naar een volgende persoonsfiche te gaan, klikt u op het ezelsoortje onderaan de fiche rechts (nr. 5). Een nieuwe fiche zal verschijnen. Om naar de vorige fiche te gaan, klikt u op het ezelsoortje onderaan de fiche links (nr. 4). De vorige fiche zal verschijnen.

In het programma zijn ook enkele zoekfuncties aangebracht. U klikt op het vakje *leegmaken* (nr. 6) en alle gegevens op de fiche zullen verdwijnen. Vervolgens vult u een veld in waarop u wil zoeken. Bijvoorbeeld: u wil alle namen van de gefusilleerden zien die beginnen met de letter *m*, dan vult u *m** in het veld naam (nr. 8). Vervolgens klikt u op *zoeken* (nr. 7). Een nieuw venster zal verschijnen met de resultaten van uw zoekactie. Om de fiche van één van de resultaten te bekijken, klikt u op de gewenste persoon en de fiche in het hoofdscherm wordt geopend.
Alle velden kunnen gecombineerd worden met elkaar. Zo kunnen bijvoorbeeld alle gefusilleerden die op een bepaalde plaats en op een bepaalde dag werden terechtgesteld, gemakkelijk teruggevonden worden.